

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Oral Sander

Türkiye'nin Dış Politikası

Derleyen: Dr. Melek Fırat

4. Baskı

Oral Sander, 1964 yılında Ankara Üniversitesi SBF'nin Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Siyasi Tarih Kürsüsü'ne asistan olarak girdi ve bu alanda 1968 yılında doktorasını verdi. 1975 yılında doçent, 1988 yılında da profesör oldu. Ankara Üniversitesi SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkan Yardımcılığı ve Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı yaptı. Öğreniminin bir bölümünü Harvard Üniversitesi'nde tamamlayan Sander, ABD'nin çeşitli üniversitelerinde dersler ve dizi konferanslar verdi. 10 Eylül 1995'te yitirdiğimiz Sander'in yurtiçi ve yurtdışında yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Sander'in Eserleri:

- *Sovyet Dış Politikası* (AÜ SBF, 1967)
- *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964* (AÜ SBF, 1979)
- *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e* (İmge Kitabevi Yayınları, 1989, 1992, 1994, 1995, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003-2 baskı, 2005-2 baskı, 2006, 2007, 2008, 2009-2 baskı, 2010, 2011-2 baskı, 2012-2 baskı, 2013-2 baskı)
- *Siyasi Tarih, 1918-1994* (İmge Kitabevi Yayınları, 1989, 1991, 1993, 1994, 1996, 1998-2 baskı, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005-2 baskı, 2007-2 baskı, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013-2 baskı)
- *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* (İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 2000, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012)
- *Türkiye'nin Dış Politikası* (İmge Kitabevi Yayınları, 1998, 2000, 2006, 2013)
- *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)* (Kurthan Fişek ile birlikte, Çağdaş Yayınları, 1977; İmge Kitabevi Yayınları, 2007)

Oral Sander
Türkiye'nin Dış Politikası
ISBN 978-975-533-231-4

© İmge Kitabevi Yayınları, 1998

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Mart 1998 • 2. Baskı: Eylül 2000
3. Baskı: Haziran 2006 • 4. Baskı: Ankara, Ekim 2013

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tıpo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik Organize Matbaacılar Sitesi
558. Sok. No: 28 Yenimahalle-Ankara
Tel: (312) 395 25 80-83 • Faks: 395 25 84
www.pelinofset.com.tr
Sertifika No: 16157

İ m g e K i t a b e v i
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10-11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 11546

İçindekiler

Önsöz	7
Tarihte Yöntem	9
Yirminci Yüzyıl Tarihinin Temel Özellikleri.....	27
Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri	71
Türkiye'nin Batı Bağlantısı -ABD ve Türkiye-	99
Türk Dış Politikasında Barış unsuru	131
Avrupa'daki Hızlı Gelişmeler Açısından Türk Dış Politikası	153
Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Yunan ilişkileri: Altmış Yıllık Kısır Döngü	167
Türk-Bulgar ilişkileri.....	179
Balkan ve Karadeniz İşbirliği	197
Türkiye ve Ortadoğu	219
Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye ve NATO	241
Türkiye ve Türk Dünyası	263

Önsöz

Oral Hocamız'ı 1995 yılının güzünde, bir akademisyenin en verimli olabileceği döneminde kaybettik. Mülkiye'de öğrencisi olanlar onun Siyasi Tarih ve Türk Dış Politikası derslerindeki yetkinliğine tanık olmuşlardır. Belki de hiç tanımadığı pek çok öğrencisi, de *Siyasi Tarih* kitabıyla anımsar onu. Bu kitabın hazırlanmasındaki temel amaç, Hocamız'ın Türk Dış Politikası üzerine düşüncelerini okurlara da iletebilmek oldu. Bu kaygıyla, öncelikle tarihçi Oral Sander'in olayları ele alırken hangi yönleme başvurduğunu sergilemeye çalıştık. Ardından genel olarak Türk Dış Politikası'nı nasıl değerlendirdiği sorusuna yanıt aradık. Bunu Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri izledi. Kuşkusuz bu kitapta yer alan makaleler Hocamız'ın çalışmalarının küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak genel olarak dış politika üzerine düşüncelerini yansıttığını umuyoruz. En azından bizler bu kaygıyla davrandık. Kitap, Hocamız'ın çeşitli yerlerde yayımlanmış ya da sunulmuş eserlerinden oluşmaktadır. Her makalenin altında yayımlan-

dıysa nerede yayımlandığı; yayımlanmamış ise nerede sunulduğu not edilmiştir. Bir bölümü İngilizce olan çalışmalar bizimle birlikte Türkçeye çeviren arkadaşlarımız Gökçen Alpkaya, İlhan Uzgel, Özlen Künçek, Funda Keskin'e teşekkür borçluyuz. Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinin Avrupa boyutunun yoğun biçimde tartışıldığı günümüzde bu çalışmanın tartışmalara yeni bir soluk getireceğini umuyoruz.

Asistanları
Melek Fırat, Erel Tellal ve
Çağrı Erhan

Tarihte Yöntem*

I

Tarihte yöntem sorunununda, yani tarihi olayların nasıl kavranıp anlaşılacağı konusunda Türkiye'de yazılanlar çok az. Konu genellikle yüzeysel bir biçimde ele alındığı gibi, bir iki tarih kitabının giriş bölümlerinde, gazete makalelerinde sıkışıp kalmış. Burada amaç, tarihte yöntem konusunun daha geniş biçimde tartışılmasına katkıda bulunmak, yoksa geniş ve derinlemesine bir incelemeye girişmek değil. Ayrıca, Türkiye dışında da konu genellikle iki aşırı görüş içinde ele alınmış: Bir yanda tarihin tıpkı bir doğa bilimi gibi incelenebileceğini, tarihte de nedensel yasaların bulunabileceğini savunanlar, öte yanda tarihi bir *historiyografi* (vakanüvislik), tarihçiyi de bir kayıt aygıtı olarak düşü-

* Konu, 28 Kasım 1973'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde bir seminer biçiminde tartışılmıştır. Bu seminerde meslektaşlarının değerli görüş ve eleştirilerinden yararlandım. Gerek kendilerine ve gerekse uyarıları ile incelemeye büyük ölçüde katkıda bulunmuş olan Prof. Nusret Hızır'a teşekkür ederim. *AÜ SBF Dergisi*, c. XXVIII, No: 1-2, Ankara, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1973, ss. 59-71'de yayımlanmıştır.

nenler. Böylece, incelemenin bir başka amacı ortaya çıkıyor: İki görüşün de temel yanlışını ortaya koymak.

Tarihin konu birimi olan tarihi olaylar fizik ve doğa bilimlerinin yöntemlerinden olan sıkı bir tûmdengelim ya da tümevarım ile tam kavranamıyor. Çünkü bu bilimlerin ilgilendiği konuların doğruluğu *deney* ile ortaya konur; tarihte ise, fizikçinin anladığı anlamda, deney yapılamaz. Tümevarım yöntemini bir örnekle açıklamak gerekirse: Birden çok metali ısıtıyoruz (p); ısıtılan metallerin hepsi genleşiyor (q). Bu önerme $p < q$ önermesidir ve her deneyde genleşme olayı ortaya çıkıyorsa, yani $p < q$ önermesi doğru ise q başlı başına doğrudur: Isıtılan her metal genleşir. Dikkat edilecek olursa burada *olasılık* vardır. Örneğin şimdiye dek yapılan bin deneyde ısıtılan metaller genleşmiştir, böylece bundan sonra ısıtılacak olan metaller de olasılıkla genleşir: $p < q$ önermesi olası bir önermedir. Genleşmemesi de olasıdır, ancak çok daha az olasıdır. Fizik ve doğa bilimleri bu olasılık üzerine oturur.

Tûmdengelim yöntemine göre ise p doğru ise, $p < q$ doğru ise q doğrudur. Bir örnekle açıklayalım: Her insan ölür, Aristo da bir insandır. Aristo da ölür. Tarih, büyük ölçüde tûmdengelim yöntemini kullanan *matematik düşünce* ile anlaşılamaz. Salt matematik düşünce yer ve zaman olarak belirli bir durumu olmayan nesneleri kavrar. Tarih ise yer ve zaman olarak belirli, artık sürmeyen tek tek olaylardan oluşan geçmişle uğraşır.

Tarılbilimsel düşünce de tarihi olayların anlaşılmasında kullanılamaz. Tarılbilimsel düşüncenin amacı tek ve sonsuz bir nesnenin anlaşılmasıdır. Tarihi olaylar ise çok, aynı zamanda sınırlı, belirlidir.¹

Tarih biliminin büyük ölçüde kullandığı yöntem *indirgemedir*. İndirgemedede, doğa bilimlerinin aksine, q doğru-

1 R. G. Collingwood, *The Idea of History*, London, Oxford University Press, 1961, s. 5.

dur. Yani doğa bilimlerinin yöntemi açısından bakarsak, indirgemedede varılan sonuç, bir başka deyişle olay doğrudur. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı 1914'te çıkıp dört yıl sürmüştür. Bu q'dur ve doğrudur. Ancak indirgemedede p'nin doğru olup olmadığı tam belli değildir, doğru da olabilir, yanlış da. Bu doğru ya da yanlışlık q'nun, yani olayın doğruluğunu etkilemez. Bir tarihçi bulduğu yeni bir belgeye dayanarak Birinci Dünya Savaşı'nın Kayzer II. Wilhelm'in kıskançlık duygularının bir sonucu olarak doğduğunu (yani p) öne sürebilir. Bu, doğru ya da yanlış olabilir, ancak savaş olayının doğruluğu bundan etkilenmez. Bulunan belge ilgisi olduğu sanıldığı olayı açıklayamıyorsa dik-kate alınmaz, elenir.

Bu açıdan bakıldığında *tarihte olasılık yoktur*; olasılık fizik ve doğa bilimlerine özgüdür. *Tarihte p, yani neden olası değil, sorusudur.* Kısaca “p?”dir. Tarihte olasılığın olmamasının nedeni, açıkça anlaşılabileceği gibi, fizikçinin anladığı anlamda deney yapılmaması, *p'nin tekrarlanamamasıdır.* Kısaca, *tarihin konusu “biricik” (unique)'tir.* Tek tek olayları arka arkaya getirerek bir genellemeye varmak olanaklıdır. Örneğin, “tarihte her karışık dönemden sonra bir diktatör gelmiştir” sözü, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi, olası bir sözdür. Ancak bu, tarihi değil, *toplumbilimsel* (sosyolojik) bir önermedir, toplumbilimseldir. Tarihin konusu gibi görünüyorsa da kullanılan önerme toplumbilimsel bir önermedir. Toplumbilimde benzer yapıda büyük bir olaylar serisinin nedenlerinin aranması söz konusudur. Doğa bilimlerinde ve örneğin ekonomi biliminde durum budur. Tarih bilimine oranla daha sistematiktirler. Burada tarih hiç genellemede bulunmaz demek istemiyorum. “Fransa'da 1830 devrimi liberal bir devrimdir” bir genellemedir. Ancak bu genellemeyi toplumbilimsel önermelerden ayırmak gereklidir.

Kısa bir deyişle, tarihin *konu birimi biriciktir* ve bu konu birimleri arasında sıkı bir bağlantı aramak, fizik ve doğa bilimlerdeki gibi *yasalar bulmaya çalışmak tarihin konusu dışında kalmaktadır*. Tarihin konu birimi öncelikle tarihi olay, bu olayın nedeni ya da nedenleri, yani *yorumudur*.

II

Tarihçinin önemli görevi milyonlarca dağınık olay arasında anlamlı olan bir bölümünü bulmak, bunları tarihi olay biçimine sokmak, önemsiz saydığı olayları ise *elemektir*.² Geçmişteki olaylar ancak tarihçi onları ele alıp incelemeye başladığı takdirde tarihi olay haline gelirler. Tarihin bilimsel olduğunu savunanların bir bölümü, tıpkı fizik ve doğa bilimlerinde olduğu gibi, tarihte de değişik olaylar arasında nedensel yasaların bulunabileceğini öne sürerler. Ancak daha önce de değinildiği gibi, tarihi araştırmaların gerçek değeri son derece karmaşık olan, aralarında *yapısal benzerliklerin kolay kolay bulunamadığı olaylar arasında zorunlu ve sıkı bağlantılar, evrensel geçerlikte yasalar bulmak değildir*. Tarihi olaylar kendi başlarına, kendi içlerinde anlamlıdır. Bu yönü ile *tarih sanat yapıtlarına benzetilebilir*.³ Tarihte evrensel geçerlikte yasalar bulmaya uğraşılırsa, bu yasaların bağlandığı olaylardan daha değerli oldukları sonucuna varırız ister istemez. Bu ise, kendi içlerinde anlamlı olan tarihi olayların incelenmesine *ters düşer*.⁴ Bunu toplumbilimci yapar. Tarihe böyle bir bakış açısı tarihle ilgilenenlerin niçin evrensel yasalarla değil de belirli olaylarla ilgilendiklerini açıklığa kavuşturmaktadır. Disiplinler arası işbirliğinin son derece geliştiği bugünde *tarihçinin ana uğraşısı,*

2 E. H. Carr, *What is History?*, A Pelican Book, Penguin Books Ltd., 1961, s. 15.

3 R. E. Egner ve E. E. Denonn (der.), *The Basic Writings of Bertrand Russell*, George Allen and Unwin, Londra, 1961, s. 533-534.

4 *Ibid.*, s. 53.

fizik ve doğa bilimlerinin konu birimlerinin aksine, çok karmaşık olan, incelenmesi ve açıklanması büyük zaman alan tarihi olayları ortaya koymaya çalışmaktır. Çeşitli yöntemler kullanarak doğanın gerçeklerini bulmak ile tarihi olayları bulup bunların nedensel açıklamasını yapmaya çalışmak iki ayrı uğraşı haline gelmiştir.⁵ Bu açıdan tarihi, “kanıtların yorumu ile geçmişteki insan davranışlarını inceleyen bir bilim” olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.⁶ Böylece, tarihte yöntem konusu bizi zorunlu olarak “tarih nedir?” konusuna getirmektedir.

Tarihçi işe olayların geçici bir elemesi, bu elemeğin ışığı altında olayların yine geçici bir yorumu ile başlar. Bu süreci, bugün ile geçmiş arasındaki karşılıklı ilişki de etkiler: Tarihçi bugünün bir parçasıdır, olaylar ise geçmiştir. Olaysız tarihçi köksüz ve boşlukta, tarihçisiz olaylar ise ölü ve anlamsızdır. Burada tarihin ne olduğu konusunda önemli bir ipucu daha ortaya çıkıyor: *Tarih, tarihçisi ile olayları arasında karşılıklı ve sürekli bir etkilenme süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmeyen bir “dialogue”dur.*⁷

Olaylar, bu olayları açıklığa kavuşturan belgeler tarih ile uğraşanlar için temel uğraşı olmakla birlikte, tarihçi olaylardan bir “fetiş” yaratmamalıdır; olay tarihin tek kurucusu değildir.⁸ Aynı ölçüde önemli olan bu tek tek olayların nedenlerinin ortaya konmasıdır.

III

Tarihi inceleme büyük ölçüde nedenlerin incelenmesidir; yoksa yapılan historiyoğrafi, yani vakanüvislik olur. Ancak

5 Karl Popper, “Historical and Generalizing Sciences”, Alan Donagan ve Barbara Donagan (der.), *Philosophy of History*, New York, The Macmillan Co., 1965, s. 88-89.

6 Collingwood, *op. cit.*, s. 10-11.

7 Carr, *op. cit.*, s. 30.

8 *Ibid.*, s. 19.

tarihçinin araştırdığı *nedenler hem çok hem de karışıktır*. Örneğin Bolşevik Devrimi'nin nedenleri arasında bunları sıralamak olanaklıdır: Rusya'nın uğradığı sürekli askeri yenilgiler, savaşın ekonomiyi kötü yönde etkilemesi, Bolşeviklerin etkili propagandası, Çarlık rejiminin toprak sorununa bir çözüm yolu bulamaması, fakirleşmiş, işsiz proletaryanın Petrograd fabrikalarını doldurmaları, Lenin'in örgüt kurma yeteneği gibi kimi uzun kimi kısa sürede etkili birçok ekonomik, siyasal, ideolojik, kişisel nedenler. İşte, böylesine karışık nedenlerle karşılaşan tarihçinin önemli görevlerinden biri bunları *önemlerine göre sıraya sokmak*; bunu yaptıktan sonra ise hangi nedenin ya da nedenler kategorisinin *en önemli neden olduğuna* karar verip son nedeni ya da nedenleri bulmaktır. Bu, işlenen konunun *yorumudur*. Her tarihi olayın incelenmesi *nedenler arasında öncelik çevresinde döner*. Geçmiş anlamaya çalışan tarihçi, fizik ve doğa bilimcisi gibi, bulduğu verilerin *dağınıklığını düzeltmek, sayılarını azaltmak durumundadır*.⁹ Tarih burada bütün uzaklığına karşın doğa bilimlerine yaklaşmaktadır.

Burada, tarihçinin nedenlerini önemlerine göre sıraya sokması, yani nedenler arasında bir hiyerarşi kurmasında ve en önemli neden ya da nedenleri bulmasında *“nesnel”* davranamayacağı, kişisel *değer yargılarının etkisi altında kalabileceği* öne sürülmüştür. Bunun yanıtlanmasında iki nokta üzerinde önemle durulmalıdır.

Bütün toplumbilimlerinde değer yargıları sorunu üzerinde karışık bir tartışma var. Her kişi gibi tarihçinin de kendisine özgü ideolojik, ahlaki, siyasal görüşleri vardır. Bunların kendisinde bulunmadığını ya da incelemesini etkilemediğini, tam anlamı ile *“nesnel”* olduğunu söylemesi, toplumbilimcinin ya kendisini ya da başkalarını aldatmasıdır. *Tarihçi bir kayıt aygıtı değildir*. Tarihçi değer yargıları-

9 *Ibid.*, s. 89-91.

nı okuyucu ya da dinleyiciye iletir; onların sorgulanabilmesine olanak sağlar. Öteki toplumbilimlerinde olduğu gibi, tarih incelemesinde de değer yargılarını ortadan kaldırmak, konu biriminin kendisini ortadan kaldırmaktır: İnsan davranışı ile ilgili olduğundan, insan değer yargıları her toplumsal incelemenin konusu içine girer.¹⁰

İkinci olarak şunu belirtmek gerekli: Tarihin konusu olan geçmişin yorumunun anahtarı, paradoksal olarak bugün ile gelecektir. Çünkü daha önce de değinildiği gibi, tarihçi bugünün insanıdır; bugünün koşullarının ve gelecek hakkındaki görüşlerinin etkisi altındadır. Tarihçinin kullandığı “demokrasi”, “özgürlük” gibi sözcükler dahi tarihin akışı içinde içerik değişikliğine uğrarlar. Geçmiş geleceğe olduğu kadar gelecek de geçmişe ışık tutar. Ancak bu açıdan bakıldığında tarihte bir nesnellikten söz edilebilir ve “nesnel tarihçi”den şu anlaşılabilir: Geçmiş bilerek içinde bulunduğu zaman ve toplumda anlaşılabilmiş kalıplardan (klişelerden) kurtulma ile bugünün ve geleceğin ışığı altında geçmişe daha-geniş bir anlayışla bakabilme yeteneği.¹¹ İşte, geçmiş, bugün ve gelecek arasında tarihçinin kurduğu bu diyalog sonucu tarihçi, tarihi olaylara bakış açısını saptar.

Değer yargıları konusunda söylenecek bir şey daha var: Doğa bilimleri ile uğraşanların bir bölümü değer yargılarının geçerliliğini kabul etseler bile, tarihte bunların öznel olduklarını, doğa bilimlerindeki aksine, dinsel, ahlaki inançların etkisi altında bulunduklarını öne sürerek hafife alma eğilimindedirler. Buna verilecek yanıt şudur: *Tarihçinin değer yargıları “iyi” ve “kötü” gibi tartışılmasına olanak bulunmayan dinsel, ahlaki, mutlak ve geleneksel değerler olmayıp “ilerici”, “tutucu” gibi karşılaştırma temeline*

10 Joan Robinson, *Freedom and Necessity, an Introduction to the Study of Society*, George Allen and Unwin, Londra, 1970, s. 122.

11 Carr, *op. cit.*, s. 123.

dayanan ve üzerinde daha büyük rahatlıkla tartışılabilecek sözcüklerdir. Neye göre ilerici? Değer yargısı buradaki “ne”dedir. Bu ise tarihin akışı içinde bulunur. On dokuzuncu yüzyıl tarihinin akışı içinde itici güçler, endüstrileşme, liberalizm ve milliyetçilik diye sıralanabilir. Bu güçlere karşı çalışan mutlakıyetçi monarşi, feodalizm ve kilise kurumları “tutucu” olarak nitelendirilir ki bu, her türlü bilimsel tartışmaya açık bir değer yargısıdır. “Tarih hareket demektir; her harekette bir karşılaştırma olduğu unutulmamalıdır.”¹²

Bunlardan çıkan sonuç şu oluyor: Gerek olayların seçiminde, gerek seçilen olayların nedenlerinin ortaya konmasında, gerekse olayların yorumunda değer yargılarının önemli payı vardır. Bu açıdan bakıldığında, *fizik ve doğa bilimcilerinin de tam anlamı ile nesnel olamayacağı, çünkü son çözümlemede konu birimini milyonlarca birim arasından kendisinin seçtiği* söylenebilir. Bu seçimi ise değer yargılarının etkilemeyeceğini öne sürmek yanlış olur. Örneğin gökbilimci seçtiği gökcisimlerini incelemekte, kimyacı ise seçtiği maddeleri ele almaktadır.

IV

*Tarih değerlidir; çünkü her şeyden önce gerçeğin anlatımıdır. Değerinin bütünü bu olmamakla birlikte öteki değerlerinin temeli, önkoşuludur.*¹³ Gerçeğin anlatımı olan tarihi olayların ışığı altında, uzantısı ile bugün ile gelecek aydınlatılabilir. Bugünkü olayları tam anlayamıyorsak, bize beklenmedik olaylar gibi geliyorsa, bunun nedeni bugünün olaylarını tarihi bir çerçevede içinde görememizdir. Tarihin hareket demek olduğu belirtilmişti. Her harekette olduğu gibi tarihte de *eğilimler (trendler) vardır. Çağımızın*

¹² *Ibid.*, s. 83

¹³ Enger ve Denonn, *op. cit.*, s. 521.

olaylarını anlamak ve geleceğin karanlığını aydınlatmak için tarihçi, tarihin eğilimlerini bulmak durumundadır.¹⁴

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Tarih doğa bilimlerinden ayrı ise, ana uğraşısı olayların açıklığa kavuşturulup yorumlanması ise, eğilim bulmak tarihin çerçevesi dışında kalmaz mı? Eğilim bulmak doğa bilimlerine özgü değil mi? Önce şunu belirtmek gerekli: Tarihçinin ilk ve ana görevi, son derece karmaşık olan olayların açıklanması ve yorumlanmasıdır. Bundan sonra ise, olanakları ölçüsünde, incelediği olayların verilerinin sınırı içinde eğilimleri ortaya koymaya çalışmaktır. İkinci olarak, bu eğilimler, *doğa bilimlerinden ayrıdır. İkincisinin nesnel bir mantığı vardır: Taş, yerçekimi yasasına göre büyük olasılıkla düşecektir.* Tarihte, öteki toplumbilimlerinde olduğu gibi, insan davranışı işin içine girdiğinden, nesnel bir mantığı olmayan eğilim bu ölçüde belirli ve sistematik değildir. Tarihin eğilimleri *belirli ve sınırlı bir dönem için, belirli ve incelenen olaylara dayanan, bu olayların asıl yapısının çerçevesi içindeki eğilimlerdir.* Tarihçi, elindeki tarihi olaylarla, adım adım, tam bir bilimsel çaba ile eğilimleri bulabilir. Bu açıdan bakıldığında pozitif bilim-toplumbilimi ayrımı kesin, katı bir ayrım değildir. İkisi arasında *pozitif olma ayrımı ancak derece ayrımıdır.* Fizik tarihle karşılaştırılırsa çok daha pozitif sayılabilir. Çünkü son çözümlemede pozitif bilim demek, gözleme dayanıp, gözlemin verilerinin öğrettiği asıl yapıları aşmadan genelliğe varan bilim demektir. Tarihin daha zayıf ölçüde olmakla birlikte aslında yaptığı bundan başka bir şey değildir.

Bunları belirttikten sonra, *tarih boyunca ve özellikle Aydınlanma çağından bu yana sözü edilen tarihi eğilimleri bulma çabalarına kısa da olsa göz atmakta yarar var.* Çünkü böyle bir örnekleme tarihin neyi yapıp neyi yapamaya-

14 Robert L. Heilbroner, *The Future as History*, Harper and Row, New York, 1960, s. 15-16.

çağının açıklanmasında önemli ipuçları ortaya koyacaktır. Ancak burada hemen belirtmem gerekli olan bir nokta var: Bu incelemenin konusu şimdiye dek yapılan tarih felsefelerini derinlemesine vermek, ayrı ayrı eleştirilerinde bulunmak değildir. Bu, ayrı ve geniş bir inceleme konusudur; bir makalenin sınırlı çerçevesi içine giremez. Yapılacak olan şey şimdiye dek belirtilen noktalara örnek oluşturacak ölçüde ve kısa bir biçimde, seçilen birkaç önemli tarih görüşünü açıklamaya çalışmaktır.

“Tarihte eğilim bulmak” çabalarının çoğu fizikôtesine kaymıştır. Tarihi eğilimleri bulmak için tarih felsefesi yapanlar, gözlem ve incelemelerinin ortaya koyduğu verileri yapı bakımından aşarak, bu verilere yeteri kadar dayanmayarak, geleceği de içine alan genel bir tarihi eğilim bulmaya çalışmışlardır. Bunu yapmakla, tarihi olayların verdiği bilgilerin kapsamını genişleterek bilimsel olmanın sınırını aşmışlardır.

V

Ortaçağın skolastik düşüncesinden sonra aklın ve doğa bilimlerinin büyük önem kazandığı *Aydınlanma çağı* iyimser bir dünya görüşünün de egemen olduğu bir çağdır. Bu nedenle bu çağın tarihçileri tarih içinde *sürekli bir gelişme çizgisi* görmüşlerdir.

On sekizinci yüzyıl düşünürü ve ünlü tarihçisi Giambattista Vico, *matematik bilgidен başka bir bilginin olamayacağı*nu öne süren Yunan düşüncesine karşı çıkan önemli bir tarihçidir. Tarihin, insan davranışlarının bir ürünü olduğu için insan aklı tarafından kavranabileceğini belirtmektedir. Ünlü yapıtı *Scienza Noova*'da tarihi olayların belirli yasalara uygun olarak birbirini izlediğini öne sürerek tarihin analitik bir araştırmasını yapmıştır. Vico, tarihte *devri* hareketler olduğunu, her dönemin yerini başka bir döneme bıraktığını söyleyen bir tarihçidir ve kendinden sonra gelen

düşünürleri bu açıdan etkilemiştir. *Her kahramanlar dönemi klasik bir dönem izliyor* ve bu dönemde düşünce hayal gücü üzerinde, düzyazı şiir üzerinde, barışa dayalı bir ahlak görüşü savaşa dayalı ahlak görüşü üzerinde egemen oluyor. *Bu klasik dönem ise zamanla yerini barbarlığa bırakıyor.* Tarihin itici gücü önce çıplak güç, sonra yiğitçe bir güç, sonra yiğitçe bir adalet, sonra ise yapıcı bir düşünce. Ancak bu gidiş, ortaya çıkan servetin müsrifçe harcanmasıyla duruyor, yıkılıyor. Vico, bu sürecin aynen tekrarlanmadığını, çünkü tarihte tekrarın olmadığını belirtiyor. Bu nedenle *Vico'nun devreleri bir çember değil, sarmal (spiral) biçimde gelişmektedir.* Çünkü her dönem, bir öncekinden yeni yeni unsurlar alır ve bunları kendi içinde eriterek, değiştirerek bir sonraki döneme bırakır, süreç böylece sürer.¹⁵

Vico, bu ortaya koyduklarında fizikôtesine kaymakla birlikte, öncülüğünü yaptığı, “*insan yaptığını bilmek durumundadır*” ilkesi, modern toplumbilimlerinin temeli haline gelmiştir. Her şeyden önce tarihçinin neyi incelediğini belirlemektedir: geçmişteki insan davranışları.¹⁶ Bu unsur, incelemenin başında tarih için verilen tanımın içindedir.

On dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyılın başlarının kötümser ve demokrasi karşıtı düşünürü Oswald Spengler (yapıtı: *Batı'nın Çöküşü*) büyük ölçüde Vico'dan esinlenmiş, tarihte eğilimler arama çabasında Vico gibi devri hareketlerin olduğunu öne sürmüştür. Spengler'e göre her uygarlığın bir doğuşu, bir yükselişi, bir olgunluk çağı ve bir de çöküşü vardır. Bu dört dönemi örneğin Çin uygarlığında izleyen Spengler, Batı'nın da aynı şekilde doğduğunu, yükseldiğini ve on dokuzuncu yüzyılda da çökmeye doğru gittiğini belirtmiştir. Açıkça görülüyor ki Spengler, çözümlemesinin kendisine verdiği verileri aşarak genel bir eğilim arama yolundadır: fizikôtesine kaymıştır.

¹⁵ Collingwood, *op. cit.*, s. 64-68.

¹⁶ Donagann ve Donagann, *op. cit.*, s. 7.

Tarihte devri hareketler çizgisini günümüzde sürdüren bir başka tarihçi, “Bir Tarih İncelemesi”¹⁷ adlı yapıtı ile Arnold Toynbee'dir. Toynbee ilkelerini doğa bilimlerinin olaylara bakış açısından almakta ve bunları tarihte uygulamaktadır. Bu bakış açısı *dış ilişkiler* kavramı üzerine oturmuştur. Doğa bilimcisi ya birbirinden ayrı olaylarla karşılaşır ya da karşılaştığı bütünü incelenebilir, sayılabilir parçalara ayırır. Sonra bunlar arasındaki ilişkiyi ele alır. Fakat her iki durumda da ortaya çıkan belirli bir olayın kendi dışı ile ilişkisidir. Bu nedenle incelenen olay ile ötekileri arasına belirli bir sınır çizmek gereklidir. İşte Toynbee bu anlayışla tarihe bakmaktadır. Böylece incelemesine insanlığı, *kendi içinde bütün toplumlara* bölmekle başlıyor: Batı Hristiyan âlemi, Doğu Hristiyan âlemi, İslam toplumu, Hindu toplumu, Uzakdoğu toplumu gibi. Bir tarihçinin asıl uğraşısı diyor Toynbee, *bu toplumlar arasındaki ayrımları önce kesin bir biçimde ortaya koymak, sonra bunlar arasındaki ilişkileri incelemektir*. Örneğin, Toynbee'ye göre Batı toplumu Yunan toplumunun bir devamı olmayıp, onunla ilişkisi olan, ancak ondan ayrı ve kendi içinde bütün bir toplumdur. Dikkat edilirse, Spengler'den ayrımlı olarak Toynbee'de toplumlar arasında karşılıklı ilişkiler söz konusudur. Bu çaba belirli genel kavram ve kategorilerle sürdürülür. Bunlar, uygarlık, sıkı ilişki (affiliation), bulanık dönemler (time of troubles), iç proleterlik, dış proleterlik, evrensel devlet, evrensel kilise gibi kategorilerdir. Toynbee, bu kategorilerin yardımı ile çeşitli toplumlara böldüğü tarihin incelenmesine, yani asıl amacı olan uygarlıkların karşılaştırmalı incelemesine girişmektedir.¹⁸

Toynbee'nin tarih görüşü ile ilgili olarak iki şey söylenebilmek. *Toynbee'nin tarih görüşü doğacıdır*: Toplumun ya-

17 Arnold Toynbee, *A Study of History*, Oxford University Press, Londra, 1935.

18 Collingwood, *op. cit.*, s. 159-161.

şantısını biyolojik bir yaşantı olarak görmekte, tarihin yalnızca, tarihçi tarafından tıpkı bir doğa bilimcisi gibi gözlenecek ve kaydedilecek olaylardan oluştuğunu kabul ederek tarihi ya da tarihi süreci kendi içinde bütün parçalara ayırmakta, böylece tarihi sürecin sürekliliğini yadsımış olmaktadır. İkinci olarak Toynbee, tarihi olayları tam bir Hıristiyan gözlüğü ile görmekte ve sonunda evrensel bir kilişinin tarihte doruklaşacağına inanmaktadır. Böylece Toynbee fizikôtesine kaymaktadır.

VI

Tarihi sürecin bir başka önemli yorumu olan *maddeci tarih görüşünü* sistematik bir biçimde ilk kez ortaya koyan *Karl Marx*'tır. Ancak buna geçmeden önce, maddeci olarak nitelermeyeceğimiz, fakat Marx'ın bu yönde esinlendiği *Hegel*'in tarih görüşü üzerinde durmak gerekecek.¹⁹ Hegel'in tarih görüşünün temeli şu: Tarih felsefesi, kendinden öncekilerin yaptıkları gibi, -tarihin felsefi bir biçimde düşünülmesi değildir; fakat tarihin daha yüksek bir düzeye yükseltilerek, ampirizminden başka şeyler kazandırılmasıdır. Kısaca, tarihi olaylar yalnız incelenmekle kalmayacak, tarihi olayların niçin böyle olduklarının nedenlerinin anlaşılması asıl çaba olacaktır. Hegel'in tarih görüşü ile ilgili olarak söylenebilecek ikinci şey, tarihe doğa yolu ile varmayı reddetmesi. Ona göre tarih ile doğa iki ayrı uğraşıdır. Tarih kendini asla tekrarlamaz, fakat Vico'dan esinlenerek, sarmal bir biçimde sürer. Örneğin, tarihin her döneminde savaşlar vardır, ama her savaş, insanoğlunun bir önceki savaştan bazı şeyler öğrenmiş olması nedeni ile, yeni bir savaştır.²⁰ Hegel, *Tarihin Felsefesi* başlıklı yapıtında, tarihi

19 Nusret Hızır, "Hegel ve Nietzsche'de Tarih Görüşü", *Atatürk Konferansları*, IV, 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 16-19.

20 Collingwood, *op. cit.*, s. 113-115.

sürecin asıl nedeni olan itici gücün *akıl* olduğunu ileri sürüyor. Yani tarihte olanlar *insan iradesi* ile olur, çünkü tarihi süreç insan davranışlarından oluşur ve insanoğlunun iradesi ise eyleme geçen akıldan başka bir şey değildir.²¹ Bu mantığı sürdürürsek, tarih insan davranışlarından oluştuğuna göre bütün tarih "*tek bir tarihtir*" ve bu da *siyasal tarihtir*. Çünkü Hegel'e göre tek bir akıl vardır.

Hegel'in Marx'ı asıl etkileyen görüşü diyalektikidir. Diyalektik, çok kısa bir deyişle, belirli bir durumda, bu durumun aksinin belirmesi ile ikisi arasında beliren gerginliğin verimliliği, yani dinamizmdir. Bu tez-antitez: sentez sürecinde Hegel'in diyalektik önce algı ile başlar. Algının kendine yabancılaşması ile beliren gerginlik bir üst düzeyde düşünceye varır. Aynı süreçle düşünce bir üst düzeyde doğaya, sonra devlete (Prusya devleti) geçer ve akılda, yani felsefe gibi üst yapılarda doruğuna ulaşır. Dikkat edilirse, Hegel, diyalektik yöntemle, tarihi olaylara, hukuki ve siyasal ilişkilere fizikötesi bir temel arama yolundadır. Ayrıca tarihin akışını gününde, yani Prusya Devleti'nde durdurmuş ve dondurmuştur.

Hegel'in diyalektik yönteminden esinlenen Karl Marx tarihin en üst yapı olarak akılda (felsefede) sona ermesini kabul etmemiş ve Hegel gibi metafizik bir temel arama yerine tarihin maddeci yorumunu geliştirmiştir. Marx, Hegel'in diyalektik ile tarihi olayları incelemektedir. Tarihte her olayın bir aksi belirmekte, ikisi arasındaki gerginlik tarihi olayın gelişimine neden olmaktadır. Tarihi süreç bu biçimde oluşmaktadır. Marx'a göre tarihi süreçte ortaya çıkan bu gerginlik sınıflar arasındadır ve bunun temelinde de ekonomik etkenler vardır. İşte, Marx'ın tarihin maddeci yorumu bu temel üzerinde yapılmaktadır: Maddi yaşantıda ekonomik etken, yani üretim biçimi yaşantının genel toplumsal ve manevi karakterini belirler.²² Kısaca, Marx'a gö-

21 *Ibid.*, s. 116; Donagann ve Donagann, *op. cit.*, s. 53-54.

22 Lewis S. Feuer, *Karl Marx and Friedrich Engels, Basic Writings or Politics and*

re insan toplumunun itici güçleri kaynağını, Hegel'in dediği gibi akıldan ya da mutlak ruhtan almaz; insanlık tarihi maddi bir temele dayanmaktadır. Marx'a göre yaşantının bütün işlevleri arasında en önemlisi üretimdir. Bunu da belirleyen üretim güçleridir; üretim güçleri arasında ise baş yeri işçiler tutar, kapitalist toplumda değer yaratan güç işçidir.²³

Marx'ın düşüncesine göre bir noktada bu üretim güçleri içinde bulundukları toplumdaki üretim ilişkileri ile çatışır ve bunun sonunda toplumsal bir devrim olur. Ekonomik temelin değişmesi ile ve buna uygun olarak bütün üstyapı da değişikliğe uğrar.²⁴ İşte, çok kısa olarak tarihin maddeci yorumu da budur.

Burada hemen yöntem açısından söylenecek bir şey var: Vico, Spengler ve Toynbee, tarihin verilerini, bilimsel olmanın sınırını aşarak fizikötesine kaymışlardır. Marx ise, tarihte her çatışmanın bir sınıf savaşı olduğunu söylemekle, olaylarla olan sıkı ilintiden uzaklaşıp, onları aşarak yine tarihin sınırını geçip ve bu kez fizikötesine değil, toplum-bilime kaymış bulunuyor.

Tarihin maddeci yorumu hakkında bugüne dek birçok eleştiri yapılmıştır. Örneğin E. Bernstein, tarihin maddeci yorumunu temel olarak kabul etmekle birlikte, bunun en gelişmiş biçimi ile uygulanması gerektiğini belirtmekte. Bernstein'a göre, tarihi olayların incelenmesinde üretim güç ve ilişkilerinin yanında hukuk, ahlak kuralları, her dönemin tarihi ve dinsel gelenekleri, doğanın coğrafi ve öteki koşullarının etkileri de hesaba katılmalıdır. Ekonomik etkenler her şeyden önce belirli bazı düşüncelerin oluşmasında bir eğilim yaratırlar; bunların nasıl gelişip yayıldıklarını bir dizi etkenler topluluğunun sonucudur. Hatta Berns-

Philosophy, Doubleday and Company, Inc., New York, 1959, s. 42-47.

23 Max Beer, *Hegel'in Felsefesi ve Marx'ın Tarih Anlayışı*, (çev.: F. Sabit), Öncü Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 38-39; Feuer, *op. cit.*

24 Feuer, *op. cit.*

tein'a göre, toplum geliştikçe, ekonomik olmayan etkenler, gelecek değişikliklerin saptanmasında gittikçe daha çok önem kazanırlar.²⁵

Ünlü tarihçi ve filozof B. Croce, *Tarihi Maddecilik ve Karl Marx'ın Ekonomisi* başlıklı yapıtında, bir toplumda sınıflar varsa, bu sınıfların çıkarları birbirleri ile çatışiyorsa ve sınıflar bu çatışmanın bilincindeyseler, tarihin bir sınıf savaşı olduğunun doğru olduğunu yazmaktadır. Ancak Croce'ye göre sınıfların her zaman çıkarları çatışmaz; çatıştıkları zamanlarda bile sınıfların üyeleri bu durumun bilincinde değildirler. Bu durumlarda tarihi olaylar sınıf savaşı olarak görülemez.²⁶

Tarihin maddeci yorumunun eleştirisi hemen hemen bu belirtilen çizgide sürmektedir. Kısaca, tarihi olayların yorumlanmasında, anlaşılmasında ekonomik etkenler dışında kalan etkenlerin de –örneğin milliyetçilik ve psikolojik etkenler gibi– payı olduğu ve Marx'ın bunu dikkate almadığıdır. Bu eleştirinin savunmasını, maddeci görüşü Marx'la birlikte temellendirmiş olan F. Engels yapmaktadır. 1890'da yazdığı bir mektupta,²⁷ tarihi belirleyen unsurun son çözümlemede üretim güç ve ilişkileri olduğunu, ne Marx ne de kendisinin bundan öteye bir şey söylediklerini belirtmektedir. Engels'e göre ekonomik unsurun tek unsur olduğunu öne sürmek saçma ve anlamsızdır. Ekonomik koşullar temel olmakla birlikte, üst yapının çok çeşitli unsurları tarihi mücadeleler üzerinde etkili oldukları gibi, birçok durumda da biçimini saptarlar.

Eleştirilerin de ışığı altında şu söylenebilir: Tarihin maddeci yorumu, incelemenin başından beri belirtmeye çalıştığım gibi, tarihi olayların nedenlerinin çokluğu, önce-

25 Harry W. Laidler, *History of Socialism*, Routledge – Kegan Paul, Londra, 1968, s. 240-241.

26 *Ibid.*, s. 256.

27 21-22 Eylül 1890'da Joseph Bloch'a yazdığı mektuptan, Feuer, *op. cit.*, s. 397-400.

liğı ve yorumu çevresinde dönen modern tarih anlayışına ekonomik etkenlerin önemini sokmuş, Hegel'in diyalektik anlayışı, yani iki zıt olayın çatışması sonucu ortaya çıkan dinamizm ise önemli bir anlayış getirmiştir. Bu, birbiri ile çatışan süreklilik ve değişme güçlerinin yarattığı değişikliğin tarihin temeli olduğu görüşüdür. Yani tarihte sürekli görünen hiçbir şey iç değişimin aşındırıcı etkisinden kurtulamadığı gibi, görünüşte ne denli birdenbire ve şiddetli olursa olsun, hiçbir değişiklik de geçmiş ile bugün arasındaki sürekliliği tam anlamı ile bölemez.²⁸

Konuyu, bütün belirtilen noktaların ışığı altında bir tarih tanımı ile kapatmak yerinde olacaktır. *Tarih, amaç olarak insanın kendisini, dolayısıyla yeteneğini tanımasını, yöntem olarak da kanıtların ortaya çıkarılması ve belirli bir yaklaşımla yorumlanmasını benimseyen, toplumsal bir varlık olan insanın geçmişteki davranış ve çabaları ile uğraşan bir bilim dalıdır.*

28 E. H. Carr, *A History of Soviet Russia, Socialism in One Country, 1924-1926*, c. 1, The Macmillan Company, New York, 1958, s. 3.

Yirminci Yüzyıl Tarihinin Temel Özellikleri*

I

İçinde yaşamakta olduğumuz ve sonuna yaklaştığımız yirminci yüzyıl, insanlık tarihinde yepyeni, öteki yüzyıllardan birçok yönüyle çok değişik bir dönemin açıldığı çağdır. Eşi görülmemiş iki “dünya savaşı” ile yine eşi görülmemiş iki uluslararası örgüt, bu yüzyılın ilk yarısı; uluslararası dizgeyi oluşturan devletlerin büyük çoğunluğunun bağımsız birimler olarak ortaya çıkmaları ve etkinlik kazanmaları ise ikinci yarısı içine sığıştı. İnsanoğlu, üzerinde bulunduğu gezegendeki yaşamı tümüyle sona erdirecek çekirdek-güçlü silahı hem gerçekleştirdi hem de kullandı. Bu arada, atomun içindeki gizli gücün yaman bir enerji olduğunu, tıptan yeryüzünün aç insanlarına gıda sağlamak uğraşısına dek çok çeşitli barışçı amaçlarla kullanılabileceğini anladı.

* *Seha L. Meray'a Armağan*, c. II, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1982, ss. 533-562'de yayımlanmıştır.

İnsanın anlağı ile yarattığı teknolojiyi, aklıyla denetleyebilecek siyasal ve toplumsal düşüncesinin, anlağını çok geriden izlediğı, bu yüzyıl içinde daha bir açıklıkla ortaya çıktı. Buna karşın, insanoğlunun “demokrasi” sözcüğüne, yüce özlemine, en anlamlı ve kapsamlı içeriğı kazandırmak yönündeki uğraşı bu yüzyıl içinde belirginleşti, hızlandı. Önceki çağların güçlü, güçlü oldukları ölçüde tutucu Avrupa imparatorlukları, bir büyük Avrupa savaşı içinde, bu dönemde yıkıldı. Yirminci yüzyıla dek evrenin “efendisi” beyaz insan ile “sömürölmeye değer”, “yeteneksiz” renkli insan arasındaki ilişkilerin temel niteliğı, ancak bu yüzyılda değışti; doğuştan gelen temel yetenek ayrımı, bir iki ırkçı rejim dışında, ortadan kalktı. On dokuzuncu yüzyılın felsefe tartışmaları ve çalkantılı toplumsal yaşamı içinde tam belirginleşemeyen toplumculuk akımı, yine bu yüzyılın ilk yarısı içinde güçlü bir Avrasya imparatorluğunda uygulama alanı buldu ve ikinci yarısında yaygınlaşıp ayrımlı uygulamalara konu oldu. Uygulamada tam başarı kazanmamış olsa da, hiç olmazsa düşünce düzeyinde, yirmi birinci yüzyıla silahsızlanmanın gerçekleştiğı bir yeryüzü devretme tutkusu geniş halk yığınlarınca savunulmaya başlandı. Öyle ki tüm bu değışik özellikler, yol açtıkları öteki gelişmelerle birlikte düşünöürse, yirminci yüzyılı tek bir sözcük ile tanımlamak, ona “dönüşüm” yüzyılı demek olanaklıdır.

Bu söylediklerim, ister istemez şuna varıyor: Böylesine değışik, böylesine önemli bir çağı inceleyebilmek, daha doğrusu anlayabilmek için yeni bakış açıları, yeni değerler gereklidir. Bu yüzden, yirminci yüzyıl, tarihin genel akışı içinde ayrı bir tüm, ayrı bir dönem olarak ele alınabilir, incelenebilir. Şunu biliyorum: Tarihsel süreç sürekli; bu süreç içinde hiçbir dönem birdenbire ortaya çıkmaz, belirli “bir” tarihte başlamaz. Örneğın, yirminci yüzyılın başlangıcı olarak 1901 tarihini göstermek, birçok durumda yanıltıcı olabilir. Bu yüzyılın önemli özelliklerinin temeli, önceki

yüzyıllardan bu yana biriken gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ama anlamlı bir tarih anlatımının, tarihsel süreci uygun zaman dilimlerine bölerek yapılabildiğini, akli başında hiçbir tarihçi yadsıyamaz. Süreklilik hiçbir zaman tarihin en çarpıcı özelliği olamaz. İngiliz tarihçisi G. Barraclough şöyle diyor: “Bertrand Russell bir zamanlar, ‘evren noktalardan ve sıçramalardan ibarettir’ demişti. Benim tarihle ilgili izlenimim de hemen hemen aynıdır” (Barraclough, 1966: 13). Böylece, tarihsel süreç içinden bir zaman dilimini ayırmak uygunsa, böylesine değişik olan yirminci yüzyılı ayırıp incelemek, belki de amacına en uygun, en aydınlatıcı tarihsel uğraş sayılabilir.

1. Büyük Savaş'ın başladığı günlerde, 1914 Ekiminde, Londra'daki ABD büyükelçisi, başkan Wilson'a gönderdiği raporda şunları yazıyordu: “... geçen Temmuzdakinden değişik bir dünya bu; hiçbir şey aynı değil.” (Barraclough, 1966: 14). Bu kısa, ama öz tümcenin doğruluğu, altmış dört yıl sonra daha iyi anlaşılmaktadır. 1. Büyük Savaş, yepyeni, yarı örtülü ve çözülmemiş gerginlikleri ortaya çıkaran bir hesaplaşmadır. Bu savaştan sonraki yirmi yıl içinde Avrupa'nın büyük devletleri, bir geriye dönüş özlemiyle, on dokuzuncu yüzyılın siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenini, tutucu bir düzeni geriye getirmek için çabalamışlardır. Bu uğraşın ne büyük bir yanılgı olduğu bugün bize apaçık görünmektedir. Kısaca değinmek istediğim şu: Yirminci yüzyıl, kökleri önceki yüzyıllarda bulunan, ama onların kesintisiz bir devamı olarak sayılamayacak bir dönemdir.

Yirminci yüzyıl tarihinde ortaya çıkan yapısal değişikliklerin, başka bir deyişle, bu yüzyılın temel özelliklerinin ele alınmasının nedeni ise budur: Bu temel özellikler, devletlerin gelişmelerinin ve uluslararası ilişkilerin olduğu çerçeveyi çizmekte, tarihsel olayların temelini oluşturmaktadır. Tarihsel büyük çaplı olaylar, boşlukta, birbirlerinden kopuk, temel düzenleyici öğelerden yoksun bir biçimde

ortaya çıkmazlar. Hemen hemen hepsi, şu ya da bu biçimde, kökenini bu yüzyılın bazı temel özelliklerinden almaktadır. Bunlar ortaya konmadan tarihsel olayların incelenmesine girişilmesi, bir madencinin maden ocağına fenersiz girmesinden pek ayrımlı olmayacaktır. Bir şey daha var: Yirminci yüzyıla damgasını vuran bu temel özellikleri birbirinden tam olarak ayrı birer tüm olarak düşünmek, birçok durumda yanıltıcı olabiliyor. Doğal olarak, kökenlerini tarihin derinliklerinden alan, ancak önceki yüzyıllarda açık, çarpıcı bir biçimde görünmeyen bu özellikler, yirminci yüzyılda birbirlerine bağlı olarak, birbirlerini etkileyerek oluşmuşlar, belirginleşmişlerdir. Kısaca, bunlar arasındaki etki-tepki ilişkisi gözden uzak tutulmamalıdır.

Son olarak, yirminci yüzyılın ilk yarısı içinde iki büyük ve yıkıcı savaşa yol açan ekonomik, toplumsal, siyasal ve psikolojik güçler, bir üçüncüsünü de çıkarabilir. Çıkmasına yardımcı olacak çabalar, ancak tarihin doğrultusunu sezmekle etkili olabilir. İşte, sözü edilen güçlerin çözümlenmesi, geçmişini daha iyi anlamamıza, böylece bugünü ve geleceği kestirebilmemize yardımcı olacak ve olayları anındaki görüntülerinin ötesinde kavrayabilmemizi sağlayacaktır (Fromm, 1962: 24-5). Üstelik, uluslararası ilişkiler tarihinin incelenmesi, son çözümlemede, iki temel amaçla yapılmalıdır. Savaşların ve küçük devletlerin büyük devletlerce baskı altında tutulmasının önlenmesi (Russell, 1966: 98).

Bu yazının amacı, özellikleri tüketmek, bütün olayları açıklayacak “tılsımlı” anahtarlar sunmak, üstelik de her özelliği ayrıntılı bir biçimde çözümlemek değildir. Amaç, konuya kısa bir giriş yapmaktır. Belki bir de, ele alınacak bazı temel özelliklerin ya da (tartışmalı bir sözcük olduğundan ve teknik düzeyde tartışılmasının bu yazıyı amacından uzaklaştırma tehlikesini içinde bulundurduğundan kullanmıyorum) “eğilimlerin”, tarihsel olayları tam açıkla-

masa bile, hiç olmazsa aydınatabileceği konusunda, tarihçilerin besledikleri bilimsel inancın, başkalarının sandığı gibi bir kuruntu, bir düşlem olmadığını göstermektir.

II

Yirminci yüzyılın en önemli özelliklerinden biri, Avrupa'nın on dokuzuncu ve önceki yüzyıllarda dünya politikasında sürdürdüğü üstünlüğünü, yirminci yüzyılda yavaş yavaş, bir süreç içinde yitirmesi ve asıl etkili gücün Amerika ve Asya kıtalarına geçmesidir. Nasıl bu yüzyılın bazı özelliklerinin temeli daha önceki yüzyıllardan beri biriken gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmışsa, aynı biçimde Avrupa'nın dünya politikasındaki üstünlüğünü yitirmesi de belirli "bir" tarihte olmamıştır. Kabaca, 1. Büyük Savaş'la belirmeye başlayan bu süreç, iki savaş arası dönemde, yani 1919-1939 yılları arasında hızlanmış, 2. Büyük Savaş'tan sonra yeryüzü tarihinin temel özelliklerinden biri olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda uluslararası siyasal ve ekonomik dizgeyi Avrupa-özekli düzenlemeler yürütmekteydi. Yeryüzünün geleceğini Avrupa'nın büyük devletleri olan İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ile Rusya saptamaktaydı. 1815 tarihli Viyana Kongresi ile daha sonra ortaya çıkan Üçlü Bağlaşma ve Üçlü Anlaşma, bu biçim düzenlemelerin en belirgin olanlarındandır. Viyana Kongresi, Napolyon savaşlarının altüst ettiği Avrupa düzenini yeniden kurmuştu. Bu düzen, bazı dalgalanma ve patlamalarla (1830, 1848 devrimleri, İtalyan ve Alman ulusal birliklerinin kurulması, Balkan uluslarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını almaları gibi) ama temelde önemli bir değişiklik geçirmeden, 1. Büyük Savaş'a dek sürdürülebilmıştır. Ancak bu büyük savaşta Avrupa'nın en üstün gücü olan Almanya'nın yenilmesi, büyük ölçüde ABD'nin 1917 yılında savaşa girmesi ve ağırlığını ortaya koyması ile

olmuştu. Savaş sonu dünyasını düzenleyecek olan barış konferanslarında Amerika Başkanı Wilson'ın ağırlığını, Avrupa kamuoyundaki saygınlığını düşünün, Japonya'nın payını değerlendirin. Bırakın Avrupa dışını, Avrupa-içi düzenlemeler bile, Avrupa-dışı güçlerin etkisi altında kalmıştı. Nesnel olarak düşünüldüğünde, Avrupa artık yeryüzünün düzenleyici "efendisi" olamazdı. Ama 1919'da Avrupa devlet adamlarının bunu böyle açıklıkla gördükleri söylenemez. Gerçekleri doğru değerlendirmelerini engelleyen önemli gelişmeler de yok değildi. Barış antlaşmalarının imzalanmasından sonra ABD geleneksel "Avrupa'nın siyasal sorunlarından uzak durma" politikasına geri dönerek, belirli bir süre Avrupa'nın işlerine karışmamıştır. Ayrıca, Rusya'da 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra iç politika sorunları önem kazanmış, iç savaşın yıkıcı etkileri giderilmeye çalışılmıştır. Böylece bu devlet de Avrupa'da etkin bir politika izleyememiştir.

Bu aldatıcı görünüm, bir süre, Avrupa'nın dünya politikasındaki üstünlüğünü sürdürdüğü izlenimini yarattı. Avrupa savaşından utkan çıkan Avrupa devletleri, tıpkı Viyana Kongresi'nde olduğu gibi, ama bu kez aldatıcı biçimde, kendi "evlerini" Asya ve Amerika'dan bağımsız olarak düzenlemeye çalıştılar. Yüz yıl geçerliliğini korumuş olan Viyana düzenlemesi, bir iki düzeltme ile (Bolşevik Rusya'nın Avrupa dışında tutulması gibi) yirminci yüzyılda da sürdürülebilirdi. Bu anlayışla yüklü Avrupalı yöneticiler, zaten karışmaya isteksiz olan ABD ile Sovyetler Birliği'ni Avrupa işlerinden uzak tutmak istediler. Avrupa'nın yeryüzünün özeği olduğu Metternich ve Bismarck'ın zamanında yaşıyorlarmış gibi davrandılar. Avrupa'nın geleceği dar bir çerçeve içinde düşünüldü (Taylor, 1976: 166-67).

Tüm bu varsayımlarında yanıldılar. Avrupa, İngiltere içine katılsa bile, kendi sorunlarını yalnız kendisi çözecek durumdan çıkmıştı. Gerek Japonya'nın Uzakdoğu'da güçlü

bir devlet olarak belirmesi, gerek Sovyetler Birliği'nin gide-
rek bir dünya gücü durumuna gelmesi, gerekse 2. Büyük
Savaş'ta Avrupa devletlerinin ezilmeleri, Avrupa kıtasının
dünya politikasındaki başat durumunu tartışılmayacak, es-
ki yanlışlara bir kez daha düşülmeyecek biçimde ortadan
kaldırmıştır. Artık 1939-1945 savaşından sonra uluslarara-
sı dizgeyi, büyük ölçüde Avrupa-dışı özekli düzenlemeler
kuracaktır.

Savaştan sonra yalnız Avrupa'da değil, Pasifik bölge-
sinde de çok güçlü bir devlet olan Sovyetler Birliği ile
ABD'nin savaş sonu düzenlemelerindeki etkinliklerini,
hatta tekellerini anımsayın. Sovyet ve Amerikan komutan-
larının Berlin'de, Avrupa'nın ortasında el sıkışmaları, yani
Sovyet ordularının Doğu Avrupa, Amerikan ordularının da
Batı Avrupa'yı işgal edip Almanya'yı parçalamaları neyi sim-
gelemektedir? 1. Büyük Savaş'ın sonunda Almanya işgal
edilmemiş, ancak ağır bir barış antlaşmasıyla dize getiril-
meye çalışılmıştı. Ama ulusal bütünlüğü süren Almanya
kısa bir süre içinde güçlenmiş, yalnız Avrupa'da değil,
dünya ölçüsünde bir devlet durumuna gelmişti. Bu bakı-
dan, 2. Büyük Savaş'ı, 1. Büyük Savaş'ın devamı olarak
görmek, bir tiyatronun iki ayrı perdesi olarak kabul etmek,
ikincisinin birincisinin yarım bıraktığı bir işi tamamladığı-
nı söylemek, herhalde doğru bir tanı olacaktır. Alman-
ya'nın yenilmesi, Avrupa-dışı güçlerle birlikte işgali, savaş-
tan tam anlamı ile yıkık çıkan İngiltere ve Fransa'nın
dünya politikası ve ekonomisindeki etkinliklerinin yok ol-
ması; kısaca, Avrupa'nın dünya üstünlüğünün sonu, Ber-
lin'deki el sıkışma ile en anlamlı bir biçimde duyurulur!

Yirminci yüzyılın bu temel özelliğinin etkileri bugün
çok açık biçimde görülüyor. Savaş sonunda Avrupa'nın iri-
li ufaklı devletleri ABD ile Sovyetler Birliği'nin çerçevesin-
de kümelandılar, tıpkı mıknaatısın üstüne çekilen toplu iğ-
neler gibi. Başka yolla ayakta durmaları, dikilmeleri zordu.

1. Büyük Savaş'tan sonra Wilson ve Lenin'in birbirlerine karşıt çabalarının en önemli özelliği, özerk olarak Avrupa'yı almamaları, tüm dünyayı içermesidir. Her ikisi de eski Avrupa dizgesini reddetmişler, ırk ve renk ayrımı gözetmeksizin tüm dünya halklarına seslenmişlerdir. 2. Büyük Savaş sonrasında da bu uğurda büyük bir yarışmaya girişmişlerdir. Bu yarışmanın, etkisi azalan bir biçimde de olsa, bugün bile dünya politikasını etkilediğini söylemek olanaklıdır (Barraclough, 1966: 116). Ama 2. Büyük Savaş'tan sonra Doğu ve Batı bloklarının oluşmasını, yalnız iki uzlaşmaz ideolojinin karşı karşıya gelmesi olarak değerlendirmek eksik bir düşüncedir. Tarihte, "olsa idi..." deyip bu yolla geçerli bir değerlendirmeye, genellemeye varmak belki düşlemdir, ama öteki koşulları değiştirmez varsayarsak, 2. Büyük Savaş'tan sonra Sovyetler Birliği'nin yerinde Çarlık Rusyası da olsaydı, Doğu Avrupa'nın bir kısım ülkeleri Rusya ile birlikte Doğu Bloku, Batı Avrupa ülkeleriye, ABD ile birlikte bir Batı Bloku oluşturabilirlerdi sanırım.

Sovyetler Birliği'nin 1948 yılına gelindiğinde Doğu Avrupa'da başat güç durumuna yükselmesi, Batı Avrupa devletlerinin bir bölümünü *Batı Avrupa Birliği*'ni kurmaya itmişti. Yalnız Avrupa devletlerini içine alan bu öbekleşmenin güçlü bir askeri önlem olmadığı açıktı. ABD ile Kanada gibi iki Avrupa-dışı devletin bu öbekleşmeye girmesi, yani NATO'nun imzalanması ve bunun karşısında Sovyetler Birliği'nin önderliğinde Varşova Paktı'nın kurulması, Avrupa'da bugüne dek temelde pek değişikliğe uğramadan gelen bir dengenin yaratılması sonucunu doğurmuştur. NATO ile Varşova Paktı, Avrupa devletlerinin yalnız başlarına güvenliklerini sağlayamadıklarının, üzerinde bulundukları kıtada askeri ve siyasal dengeyi kuramadıklarının en açık, en belirgin göstergesidir.

De Gaulle bu olguyu değiştirmek, Fransa'nın çevresinde yeni, güçlü bir Avrupa yaratmak, kurulacak yeni Avru-

pa'yı ABD ve Sovyetler Birliği'nin tekelinden kurtarmak isteyen bir önderdi. Önemli dış politika karar ve uygulamaları hep bu yönü gösterir: NATO'nun askeri kanadından çıkması, ABD'nin "Truva Atı" olarak değerlendirdiği İngiltere'nin Ortak Pazar'a girmesini vetolaması gibi. Buna koşut olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile bunun siyasal nitelikte bir birlik durumuna getirilmesi çabalarını, Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyılda sahip olduğu uluslararası politikadaki üstünlüğünü hiç olmazsa bir ölçüde kazanma isteğinin çerçevesi içinde düşünmek doğru olacaktır. Ama 1975 yılındaki bir olay, bu isteğin ne ölçüde gerçekleştiği ya da gerçekleşebileceği konusunda önemli bir ipucu olmuştur. 2. Büyük Savaş'tan sonra ortaya çıkan Avrupa statükosunu belgeleyen 1975 Helsinki Anlaşması'nın, yine Avrupa statükosu ile ilgili 1815 Viyana düzenlemesinden en önemli ayrımı, ilk sözü edilen belgenin altında ABD ile Kanada'nın imzalarının bulunmasıdır.

Konuya ekonomik açıdan bakarsak, Batı Avrupa'nın Kuzey Amerika kıtasına bağımlılığı, başka bir deyişle "Atlantik Birliği" kavramı, Avrupa'nın 2. Büyük Savaş'tan sonra kendini özellikle ekonomik bakımdan güçsüz görmesi ve iki büyük savaşla kendi kendini tüketmesidir. Bu tarihten sonra ABD'nin ekonomik gücü ile Batı Avrupa'nın kapitalist pazar ekonomileri korunabilmiş ve 1950'lerle birlikte gelişmeye başlamıştır. Ancak 60'lı yılların ortalarından başlayarak ve De Gaulle'ün politikasından bağımsız olarak Batı Avrupa, Amerikan bağlantısının gerekliliğini sorgulamaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında şunlar sayılabilir: Bir kez, ABD'nin Vietnam "serüveni", siyasal görüşü ne olursa olsun, hemen hemen her Avrupalı tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. İkinci olarak, Başkan Kennedy'ye yapılan suikasttan başlayarak, Başkan Nixon'un *Watergate* utancına kadar bir dizi olay, yeryüzünde "Amerikalı" imgesini *pejoratif* bir terim biçimine sokmuştu (Bell, 1977: 101).

Bunlara Ortak Pazar'ın göreceli ekonomik başarısını da eklersek, 60'lı yılların ortalarında, Batı Avrupa devletlerinin ABD'nden bağımsız olarak bir "kişilik" bulma uğraşı içinde bulunduklarını söyleyebiliriz.

Ancak 1973 petrol bunalımı, tümüyle Ortadoğu petrolüne bağımlı olan Batı Avrupa ülkelerine, ekonomik güvençlerinin temelini ne denli sallantıda olduğunu göstermiştir (Gürsel, 1977). İşte, bu tarihten sonra, Ortadoğu petrolünün güvenli bir biçimde Batı Avrupa'ya akmasını sağlamak üzere, bu devletler bölgenin en etkili gücü olan ABD'nin destek ve yardımına gereksinme duymuşlardır. Böylece, tıpkı 2. Büyük Savaş'tan sonra olduğu gibi, Batı Avrupa'nın ekonomik güçlükleri "Atlantik Birliği" kavramını yine güçlendirmiş bulunmaktadır.

III

Avrupa'nın dünya politikasındaki başat durumunun ortadan kalkması, bizi yirminci yüzyılın bir başka temel özelliğine götürmektedir. Bu özellik, öncekiyle sıkı sıkıya bağlantılı olup, onun mantıksal bir uzantısı olarak görülebilir: *Yirminci yüzyıla dek temelde Avrupa devletlerince kurulan güç dengesinin, artık Avrupa dışında oluşmaya başlaması ve bu denge içindeki güç özeklerinin değişken bir nitelik göstermesi.*

Konuya girmeden önce, "güç dengesi" kavramının yaygın anlamının açıklığa kavuşturulması ve yirminci yüzyıla kalıt olarak bırakılan on dokuzuncu yüzyıl güç dengesi uygulamalarının kısaca belirtilmesi gerekiyor. Basit bir anlatımla güç dengesi kavramı iki ilkeyi içerir: (1) Uluslararası politikada gücün dengelenmesine yönelik bir eğilim ve (ii) bir gücün uluslararası dizgenin öteki üyeleri üstünde üstünlük kazanmasına karşı ortaklaşa direnme ile ilgili tarihsel olgu. Bu anlamdaki güç dengesi iki biçimde ortaya çık-

maktadır: (i) Basit “iki-kutuplu” denge ve (ii) değişken “çok-kutuplu” denge (Wassermann, 1977: 71-78).

On dokuzuncu yüzyılın büyük çaplı uluslararası olaylarının hemen hemen hepsinde bu ilkelerin uygulandığı görülmüyor. 1815 Viyana düzenlemesi, bir büyük devletin (Fransa), kendi istemini öteki Avrupa devletleri üzerinde zorla kabul ettirmesine karşı bir öbekleşmeyi anlatır. Bu düzenlemenin, genel çizgileriyle de olsa, yirminci yüzyıla dek sürdürüldüğü, bugün artık bir iki tarihçinin, o da güçlkle sezin-ledikleri tarihsel bir gerçek değildir. Güç dengesi uygulamasının ikinci önemli örneği Kırım Savaşı'nda (1853-1856) görölür. Bu savaş, bir büyük devletin (Rusya), Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ve özellikle Balkanlar'da üstün duruma geçmesini, yani istemini tek yanlı olarak öteki devletlere zorla kabul ettirmesini önlemek için yapılmış, böylece uluslararası politikada gücün dengelenmesine çalışılmıştır. O kadar ki Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki toprakları, daha sonra, 1878 Berlin Konferansı'nda ve Alman Şansölyesi Bismarck'ın başkanlığında “barışçı” bir biçimde, yani büyük Avrupa devletleri arasında varılan bir anlaşmayla parçalanmıştır. Bu düzenleme, günün güç politikasına uygundu. Çünkü Bismarck, Alman ulusal birliğini kurmak için Danimarka, Avusturya ve Fransa'ya karşı yaptığı savaşlardan sonra bozulmaya yüz tutan Avrupa güç dengesini, bir Fransız-Rus birleşmesini ve böylece ortaya çıkabilecek olan “kanat” üstünlüğünü önlemek yönünde kurmaya çalışmıştı. 1872-1887 yılları arasında Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya arasında yaptığı çeşitli anlaşma ve bağlaşımlar, yukarıda belirtilen güç dengesi ilkeleriyle tam bir uyum içindeydi. Bismarck'ın iktidardan düşmesi ve dizgesinin çözölmesinden sonra bu çözölmenin yerine kurulan, birbirine karşıt Üçlü Bağlaşma (Almanya, Avusturya, İtalya) ile Üçlü Anlaşma (İngiltere, Fransa, Rusya), on dokuzuncu yüzyıl güç dengesinin son uygulaması-

dır. İşte, yirminci yüzyıla böyle bir öbekleşme ve bu öbekleşmenin bir büyük savaş içinde erimesiyle girilmiştir.

Dikkat edilirse, bütün bu güç dengesi uygulamaları, temelde Avrupa-özekli düzenlemelerdir. Ancak 1. Büyük Savaş'ın yıkıcılığı, Avrupa'nın dünya politikasındaki üstünlüğünü zayıflatmış, bir yanda Amerika, öte yanda Asya kıtaları dünya politikası içinde sivrilmeye başlamışlardı. Önce de belirtildiği gibi, iki savaş arası dönem Avrupa devlet adamlarının bu gerçeği görmemeleri ya da görmemezliğe gelmeleri ve artık geçerliliği kalmayan Avrupa-özekli düzenlemelere öncelik vermeleriyle geçti. 1939-1945 savaşı bu yanılgıyı, duraksamaya yer vermeyecek bir biçimde ortadan kaldırmıştır.

Avrupa'nın bir güç özeği olarak dünya politika sahnesinden ayrılmasından sonra, dünya en az yirmi yıl kesin çizgileriyle ABD ile Sovyetler Birliği'nin çevresinde “iki-kutuplu” bir nitelik kazandı. 2. Büyük Savaş'ta Avrupa'nın Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyasını dize getiren güçlerin, ABD ile Sovyetler Birliği olduğunu söylemenin, İngiltere ve Fransa'ya karşı haksızlık olmayacağı kanısındayım. Savaş sonrasında uluslararası ilişkilerin tarihini, 1960'ların ortalarına dek belirgin bir biçimde olmak üzere, iki karşıt ideolojiye bağlanmış ABD ile Sovyetler Birliği'nin yeryüzünde etki kurmak için gösterdikleri çabaların öyküsü olarak nitelemek, gerçekçi bir genelleme olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi, savaştan her bakımdan yıkık çıkan Avrupa devletleri bu iki süper devletin çevresinde kümelenmişlerdir. Böylece ortaya “iki kutuplu” bir denge çıkmıştır. “Soğuk Savaş” diye kısaltarak anlattığımız bu yeni durum etkisini yirmi yıl kadar sürdürmüştür. Bugün de bütün belirtilerinin ortadan kalktığını söylemek güçtür. Sarmal bir etki-tepki ilişkisi içinde düşünülürse, Soğuk Savaş ortamında “iki-kutuplu” dünya politikası daha da belirgin bir görünüm kazanmıştır.

Bu iki kutuplu denge, daha önce de belirtildiği gibi, yeni karşılaşılan bir olgu değildir. On sekizinci yüzyılda İngiltere ile Fransa, 1890 ile 1914 yılları arasında Üçlü Bağlaşma ile Üçlü Anlaşma ve şimdi de ABD ile Sovyetler Birliği arasında olagelmıştır. Tarih boyunca iki kutuplu denge, iki güçlü devlet ve bu devletler çevresinde uydu gibi kümelenen küçük devletleri gerektirmiştir. Böyle bir denge zamanla genişleyerek yerini çok kutuplu dengeye bırakabilir ve bırakmıştır da. Bu olgu, küçük devletlerin, başat devletler arasındaki çekişmeden kurtulmak istemeleri, böylece iki karşıt blokun, çok kutupluluk içinde çözülmesi ile ortaya çıkar. Çok kutupluluğun tarihteki örnekleri arasında en belirgin olanı, 1648 Vestefelya Anlaşması'yla 1. Büyük Savaş'ın 1914'te çıkışına dek süren dönemde İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya arasındakidir.

İki kutuplu denge çok kutuplu dengeye dönüştüğü kadar, çok kutupluluk da iki kutupluluğa dönüşebilmektedir. On dokuzuncu yüzyılın çok kutuplu olan ve “Avrupa Uyumu” (*Concert of Europe*) adı verilen dengesi, 1890'dan sonra Üçlü Bağlaşma ve Üçlü Anlaşma arasındaki iki kutupluluğa dönüşmüştür. Aynı biçimde, iki savaş arası dönemde Batı demokrasileri, faşist ve komünist devletler arasındaki üç kutupluluk, savaştan sonra iki kutupluluğa dönüşmüştür.

Bugün uluslararası dizgenin yeniden çok kutuplu bir görünüm kazanmaya başladığı ya da çok kutupluluğun bazı özelliklerinin su yüzüne çıktığı söylenebilir. Bu çok kutupluluğa gidiş, küçük devletlerin, çekişen büyük devletler arasındaki Soğuk Savaş ortamından kurtulmak istemeleri ile başlamıştır. Öte yandan NATO, De Gaulle Fransasının bağlaşmanın askeri kanadından çekilmesi ve bağlaşıklık devletler arasındaki anlaşmazlıklarla zayıflamış ve Soğuk Savaş yıllarındaki işlevlerini yerine getiremez duruma gelmiştir. Varşova Paktı eski tek parçalı bütünlüğünü yitir-

meye başlamıştır. 1949 yılında kurulduğundan bu yana, Çin Halk Cumhuriyeti gün geçtikçe güçlenmiş, Sovyet blokundan ayrılarak dünya politikasında hesaba katılması gereken bir güç durumuna gelmiştir. Çekirdek güçlü silaha da sahip olan bu devlet, uzun süren bir çabadan sonra, Taiwan Cumhuriyeti'nin yerine BM Güvenlik Konseyi'nin sürekli üyeleri arasına girmiştir. Böylece, Çin Halk Cumhuriyeti dünya güç dengesinde hızla sivrilmiş ve çok kutuplu dünyaya gidişte önemli bir odak noktası olmuştur. ABD ile Sovyetler Birliği önemli dış politika girişimlerinde ve özellikle birbirleriyle ilişkilerinde Çin etmenini hesaba katmak zorundadırlar. Son zamanlarda Sovyetler Birliği'ne karşı belirginleşmeye başlayan ABD-Çin yakınlaşması, süregelen tek parçalı sosyalist dünya anlayışının da sonudur.

Sömürgeciliğin bugün edimli olarak ortadan kalkması, uluslararası topluluğa, hemen hemen aynı yapısal özellikleri taşıyan ve benzer dünya görüşünü paylaşan çok sayıda devletin katılması sonucunu doğurmuştur. Böylece, on dokuzuncu yüzyıldan ayrılmı olarak, tarihte ilk kez uluslararası dizgenin sınırları evrensel bir çerçeveye ulaşmıştır. İşte, bu evrensel çerçeve içinde hem yeni ve değişken bir güç dağılımı hem de zaman zaman birlikte devinimde bulunan yeni güç odakları belirmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı içinde çok sözü edilen çok kutupluluk temelde budur. Bu çok kutupluluk, tıpkı on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi, beşli bir nitelik gösterebilir mi?

Avrupa güç dengesi içinde İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ile Rusya'nın oluşturduğu beş özekli görünüm, yüzyılın sonlarına doğru iki kutuplu bir biçime dönüşmüştü. ABD'den belirli bir noktaya kadar da olsa, ekonomik bağımsızlığını kazanmış bulunan ve siyasal bir bütünleşmeyi amaçlayan Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasındaki ilişkiler, *yumuşama* ortamının gelişmesiyle daha sıkı bir iş-

birliğine dönüşürse, dünya beş özekli bir güç dengesine girebilir. ABD, Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti, gelişmekte olan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile Avrupa. On dokuzuncu yüzyıl ile koşutluğu daha da ileri götürürsek, bu çok kutupluluk, George Orwell'in *Bindoküzyüzseksendört*'ünde güzel bir düş gücüyle öngördüğü gibi, yine iki kutupluluğa dönüşebilir mi? Bunlar, tarihte koşutluklara, benzerliklere ve örneksemeye gereğinden çok değer versek bile, düşlem olmaktan kurtulamazlar. Ama bugün için, yirminci yüzyılın ikinci yarısının önemli bir temel özelliği olarak ortaya konması gereken, iki kutupluluğun, yerini yavaş yavaş çok kutupluluğa bırakmakta olduğu ve bu durumun etkilerini göstermeye başladığıdır.

Çok kutupluluk, bugün bütün öğeleriyle yerleşmiş değildir kuşkusuz. İki kutuplu uluslararası dizgenin etkilerinin tümüyle ortadan kalktığını söylemek gerçekçi bir anlatım değildir. Yeryüzünün neresinde çıkarsa çıksın, bir anlaşmazlık ya da çatışma, iki süper devlet arasında açık ya da üstü kapalı bir anlaşma olduğunda çözüme ulaşmakta, en azından donabilmektedir. Buna örnek olarak, 1956 Süveyş bunalımını, son Arap-İsrail çatışmalarını, Lübnan iç savaşını göstermek olanaklıdır. Bu bunalımlar, ancak ABD ile Sovyetler Birliği'nin duruma ağırlıklarını koymaları ile durdurulabilmiştir. Öteki güç özeklerinin etkisi, bugün bile süper devletlerinkine göre sınırlı ve kısa süreli olmaktadır (Geniş bilgi için: Gönlübol, 1978, 436-43).

IV

Yirminci yüzyıl tarihinin bir başka temel özelliği, Asya-Afrika uluslarının, yani çok kullanılan terimiyle "Üçüncü Dünya" ülkelerinin bağımsızlıklarını almalarıdır. Bir kez daha anımsamakta yarar var: Bu temel özellikler ancak birbirleriyle etki-tepki ilişkisi içinde anlam kazanır. Yukarıda

belirtilen özellikler, şimdi sözü edilen oluşumu etkilediği gibi, sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını almaları da öteki özellikleri daha belirgin bir duruma getirmiştir. O denli ki insanlık tarihinde Asya-Afrika uluslarının Batı'ya başkaldırışı gibi hızla ortaya çıkan, bu kadar geniş kitleleri içine alan bir başka devinim bulmak zordur.

Her şeyden önce, yirminci yüzyılda beyaz insan ile renkli insan arasındaki ilişkilerin temel niteliği değişmiştir. Bu, tarihin genel akışı içinde son derece önemli bir gelişmedir. Yirminci yüzyıla gelinceye dek, ancak sömürülmeye değer, yetenekleri beyazlara göre çok az, büyük işler yapamayacak, kendi kendini bile yönetemeyecek bir *homo sapiens* olarak görülen renkli insan, yirminci yüzyılda bunun böyle olmadığını açıkça, duraksamaya yer vermeyecek biçimde ortaya koydu.

Gerçekte, 2. Büyük Savaş'tan sonra tanık olduğumuz sömürgelerin uluslaşması ve bağımsızlık kazanmaları süreci, bu savaşın doğrudan bir ürünü sayılamaz. Sürecin kökleri geçen yüzyılın içine dal budak salmıştır. On dokuzuncu yüzyıl emperyalizmi sömürülen uluslar ile sömürgeciler arasında, 1. Büyük Savaş'a dek değişmeden süren özel bir ilişkiler ağı kurmuştu. Bu ilişkiler, siyasal bağımlılık, ırksal eşitsizlik ile ekonomik sömürü olarak özetlenebilir. Yirminci yüzyıla gelindiğinde sömürgelerde okuma yazma oranının artması, yaşam düzeylerinde az da olsa bir yükseliş sağlanması ve nüfusun artması, sömürge halklarının önce ulusal benlik, sonra ulusal birlik kazanmaları sonucunu doğurmuştur. Yirminci yüzyılda ortaya çıkan bu ulusal benlik ve bilinç, on dokuzuncu yüzyılın ürünleri olan siyasal bağımlılık, ırksal eşitsizlik ve ekonomik sömürünün karşısına çıkan, bunlarla çatışan temel güç olmuştur. İşte bu akım, iki büyük savaş ile hız kazanmış, yoksa onların doğrudan ürünü olmamıştır. Sömürgeci devletlerin çoğunluğu, temelde Avrupa'ya özgü olan bu iki savaştan güçleri-

ni yitirerek çıkmışlar, bu yüzden ister istemez sömürgeleri üzerindeki denetimlerini gevşetmek zorunda kalmışlardır.

Sömürgecilik ilişkilerinin on dokuzuncu yüzyılda gelişen sömürge halklarına ilişkin öznel koşulları, yirminci yüzyılda ortaya çıkan Avrupa'ya ilişkin nesnel koşullarla birleştiğinde, Asya, Afrika uluslarının bağımsızlık yolu açıldı. On dokuzuncu yüzyılda büyük Asya ve Afrika uygarlıklarında ortaya çıkan Batı-karşıtı devinimlerin başarısızlığı (Çin'de Tayping ve Boxer ayaklanmaları, Hindistan'da Ulusal Kongre'nin verdiği savaşım, Mısır'da Arabî Paşa ayaklanması ve Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki devrimi), istem, direşme ve yüreklilik gibi köklü bireysel güdülerin, Batı'nın üstün silah ve ekonomik gücü karşısında yenilmesinin sonucudur. Kısaca, on dokuzuncu yüzyılda Batı'ya karşı direnme, nesnel koşullar değişmedikçe başarılı olamadı. İşte, yirminci yüzyıl tarihi, bir bakıma nesnel koşullardaki bu değişikliğin tarihidir. Bu yüzyılın iki büyük savaşı, sömürgeci devletleri zayıflatarak nesnel koşulları yarattı ve sonuç olarak Asya ile Afrika'nın görelî durumunda önemli bir gelişme oldu.

İki büyük savaşın bir başka hızlandırıcı etkisi, savaşan büyük ve sömürgeci devletlerin, savaştıkları öteki sömürgeci devletleri yenebilmek için sömürge halklarının asker gücüne gereksinme duymuş olmalarıdır. Böylece, ülkelelerinden uzak yerlerde, Avrupa'da savaşan sömürge insanı, belki de ilk kez, yanında ve karşısında savaştığı beyaz insana göre ırksal düşüklüğü ve yeteneksizliği olmadığını anlamıştı. Üstelik, Batı'nın liberal, ulusçu ve toplumcu düşüncelerine de açılmıştır. 1945 sonrasında Asya ve Afrika'da Batı'ya karşı bağımsızlık savaşını yürütenlerin büyük çoğunluğunun bu büyük savaşlara katılmış askerler olmaları tarihsel bir rastlantı sayılamaz.

Bunlardan başka, 1905'te Japonya'nın, Avrupa'nın beş büyük devletinden Rusya'yı yenmesi; yine Japonya'nın 2. Büyük Savaş'ta *Pearl Harbor* baskını ile ABD'yi Pasifik do-

nanmasından yoksun bırakarak, kısa bir süre için de olsa, Pasifik'te üstünlüğü elinde tutması, renkli insanın hemen hemen hiçbir alanda beyaz insandan ayrılmı olmağını ortaya koyan, böylece ikisi arasındaki ilişkilerin temelini eşitlik üzerine dayayan önemli olaylar olarak değeriendirilmektedir. Ayrıca, Japonya'nın askeri ve ekonomik alanlardaki başarıları, Uzakdoğ'u'daki ulusçuluk devinimlerinin de esin kaynağı olmuştur. Vietnam halkının önce Fransa, sonra ABD'ye karşı elde ettiğı başarı, bu çerçeve içinde de düşünölmelidir. Bütün bu nedenlerle, yirminci yüzyılın "sömürge devrimi" bir sömürge ayaklanmasının çok ötesinde olan bir süreçtir. Eğer on dokuzuncu yüzyıl, tek bir tümce ile "Avrúpa'da uluslaşma yüzyılı" olarak tanımlanabilirse, yirminci yüzyıl da aynı mantığın sürdürölmesiyle "Asya ve Afrika'nın uluslaşması dönemi" olarak nitelendirilebilir.

Ama yirminci yüzyıl tarihinin, Asya ve Afrika uluslarının bağımsızlıklarını almaları özelliğine koşut bir niteliğı de şudur: Sömürgeciliğın edimli olarak ortadan kalkmasına karşın, gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında eşitsiz ekonomik değışim, on dokuzuncu yüzyıldakine benzer biçimde sürmektedir. Ancak bu yüzyılın özellikle ikinci yarısı açısından önemli olan, yeni devletlerin katılmasıyla bu eşitsiz değışimden zarar görenlerin sayı ve etkinliklerinin artmış olmasıdır. Birleşmiş Milletler yeni üyelerin katılmasıyla değışik işlevler kazanmış, uluslararası yeni ekonomik düzen gibi özelemler, uluslararası politika gündemine yerleşmiştir. Yeni güç dağılımının sonucunda beliren yeni çatışmalar, değışik sorunlar ve bunları çözme yöntemleri, Doğu ile Batı blokları arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Bu iki blok, savaşımalarını bazen yeni güç odaklarına karşı, bazen de onlar aracılığıyla yürütmek durumunda kalmışlardır. Birleşmiş Milletler, ortak bir barış ve güvenlik örgütü olmasının yanında, eşitsiz ekonomik değışimden zarar gören ülkelerin önemli gördükleri değerielerin koruyucusu olmuştur.

Gelişmekte olan devletler, büyük devletler arasındaki siyasal oyunlar ve iki *süper* devlet arasındaki çekişmeden uzak durmak istemektedirler. Onlar için en önemli ve başat uluslararası sorun, yeryüzünün aç yarı nüfusunun geleceğidir. Onlar, her iki bloktan da uzak durmakla birlikte, kendilerini “yalnızlığa” itmemekte, bunun olanaksızlığını bilmektedirler. Aralarındaki yapay ve zaman zaman çatışmalara varan sorunlara karşın, işbirliğine önem vermektedirler. 2. Büyük Savaş'tan sonra bağımsızlıklarını kazanan bu devletler, günümüzde BM Antlaşması'nın özgün üyelerinin sayısını aşmışlardır. Ama BM'deki bu yeni süreç yalnızca bir sayı artışı olarak görülmemelidir. Herşeyden önce, gelişmekte olan ülkelerin BM'nin amacı konusundaki anlayışları, uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesine yöneliktir. Ayrıca, BM forumunu, siyasal avantaj sağlamak için bir propaganda yeri olarak değil, fakirlikle savaşı ortadan kaldırmak için kullanmak istemekte, BM'ye büyük devletlerden daha çok önem vermekte ve etkili olduğuna inanmaktadırlar. Kendi bağımsızlıkları bunu tek başına kanıtlamaktadır (Worsley, 1964: 252-56).

Teknolojik gelişme yeryüzünü küçültmekte, ulusları birbirine daha bağımlı kılarak, yeryüzünü tek bir birim durumuna getirmektedir. Barış, işbirliği, yaratıcı amaçlar için üretim, insanın tutsaklıktan kurtuluşu ve gelişmesi gibi, tarih kadar eski özelemlerin, tarihte ilk kez, tek tek düşüncüler, düşüncü öğretiler, hatta belirli akım ve uluslar yerine, yeryüzü nüfusunun çoğunluğunca ele alınması ve bayraktarlığının yapılması, yirminci yüzyılın ikinci yarısının en önemli özellikleri arasındadır (Worsley, 1964: 258). Ama şu da var ki böylesine birbirine bağımlı olan yeryüzünde teknolojinin kaynağı sınırlı sayıda ülkenin tekelinde tutulmak istenmekte, bu da çağımızın büyük çelişkilerinden birini oluşturmaktadır. Kuzey-Güney diyalogu, Petrol İhraç

Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) toplu devinimi gibi olayların temelinde yirminci yüzyılın bu çelişkisi yatmaktadır.

Özet olarak belirtmek gerekirse ve buraya kadar anlatılan özelliklerin hepsi birlikte düşünülürse, çok kutuplu olmaya başlayan yeryüzünde sürdürülmek istenen eşitsiz ekonomik değişim, 2. Büyük Savaş sonrasının güçler dengesini temelinden sarsmaktadır. Bu, aynı zamanda günümüzdeki şiddet ortamının da temelini oluşturmaktadır. Avrupa devletleri ve *süper* devletler, 1945 yılından bu yana doğrudan savaşmamaktadırlar. 1945'ten sonraki otuz üç yıl içinde iç ve uluslararası yüz savaş çıkmış, bu savaşlarda bir milyonu aşan insan yaşamını yitirmiştir. Eşitsiz ekonomik değişimin yol açtığı uluslararası yapı bozukluğu, "yapısal şiddeti" günümüzün en önemli sorunu durumuna getirmiştir. Yine günümüzde açlık ve kötü beslenmeden yılda on sekiz milyon insan ölmektedir (Alcock, 1977: 340). Bu büyük "savaş"ın ortadan kaldırılması, ancak daha hakça bir uluslararası değişim düzeninin kurulması ile olanaklıdır. Yeni uluslararası ekonomik düzen, gelişmekte olan ülkelerin yaşam düzeylerinde artışı, bu da Asya-Afrika uluslarındaki iç ve dış çatışmaların giderek azalmasını sağlamaya yöneliktir.

Tarihçiler arasında yaygın ve bir bakıma doğru olan bir bakış açısına göre, on dokuzuncu yüzyıl 1900 yılında değil, ilk büyük Avrupa savaşı olan 1914-1918 savaşıyla sona ermiş ve yeni bir yüzyıl, yeni bir dönem başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa insanının ve giderek bütün yeryüzü insanların yaşam biçimlerini, koşullarını değiştiren ekonomik gelişme; kafa yapılarını değiştiren bilimsel ilerleme ve buluşlar; soyluluk düzenini, köleliği, gücünü Tanrı'dan alan monarşi yönetimini yıkan, Kilise'nin kapsamlı yetkilerini kısıtlayan siyasal akımlar; silah endüstrisinde önüne geçilemeyen "gelişme" ve sınırlandırılmayan silahlanma yarışı; kısaca, bazılarının yönettiği, bazılarının izlediği, bazılarının direndiği, ama kimsenin etkisinden kur-

tulamadığı devrimci değişiklik tutkusunu, yirminci yüzyılın iki büyük savaşının “fırını” içinde eridi. Bu fırından, yepyeni örgütlenme biçimleri ve özellikleriyle değişik bir yüzü ortaya çıktı. Bu bakımdan, yirminci yüzyıl tarihinin en önemli özelliklerinden biri, onun bir “kitle” savaşı, “top-yekûn” savaş (total war) yüzyılı olması ve ikinci yarısında da çekirdek güçlü savaş tehlikesinin bütün yığılmasıyla belirmesidir.

On dokuzuncu yüzyıldan bu yana askeri güç hızla artmaktaydı. Demokrasinin yaygınlaştığı, gönenc, bilim, teknoloji ve eğitimin kitlelere ulaşmaya başladığı yirminci yüzyıl, gerçekte, savaş deliliğinin hızla yayıldığı ve Avrupa devletlerinin askeri harcamalarının açıkça gösterdiği gibi, tarihte en çok silahlanılmış dönem olmuştur (Nisbet, 1973: 54). Toplumbilimci Sorokin, çağlar boyunca savaşların sıklığını, maddi zararlarını, mal olduğu insan yaşamını, harcanan para ve değerleri hesap ederek, on ikinci yüzyıldan yirminci yüzyıla dek her yüzyılı, savaş açısından şu göstergelerle değerlendirmiştir (Northedge, 1976: 281):

12. yüzyıl	:	18
13. yüzyıl	:	24
14. yüzyıl	:	60
15. yüzyıl	:	100
16. yüzyıl	:	180
17. yüzyıl	:	500
18. yüzyıl	:	500
19. yüzyıl	:	120
20. yüzyıl	:	3080

Hangi açıdan bakarsanız bakın, yirminci yüzyıl göstergesindeki akla sığmaz artış, yirminci yüzyılda savaşın ne denli önem kazandığını ve bu yüzyılın nasıl temel bir özelliği olduğunu göstermektedir. Böylece, ona önemine uygun bir yer ayırmak gerekir.

1. Büyük Savaş insanlık tarihinde tümüyle yeni bir olaydır. Yeni olması ve “Büyük Savaş” denmesinin nedeni, genellikle sanıldığı gibi, uzun sürmesi ya da savaşa katılan devletlerin sayısı değildir. 1815'ten 1914'e dek yalnız Avrupa'da irili ufaklı on beş savaş çıkmıştır. Dört yıldan uzun süreni, daha çok ülkenin katıldığı savaşlar tarihin yabancı-sı değildir. 1. Büyük Savaş'ın asıl ayrımı ve önemi şu özelliğinden gelmektedir: Bu savaş ilk “topyekün” savaştır, ilk “kitle” savaşıdır. Savaşlar, belki cephedeki asker için sürekli ölüm kalım sorunudur. Ama bir ulus için ölüm kalım sorunu olması demek, onun kesinlikle kitle savaşı olması demektir. 1. Büyük Savaş, on dokuzuncu yüzyıl savaşları gibi yalnızca sınırlardaki birliklerin değil, büyük kitlelerin savaşıdır. Askeri, kadını, erkeği, yaşlısı, genci ve hatta çocuğu ile tüm halkın katıldığı, etkilendiği, en azından sıkıntılarını paylaştığı bir savaştır. Yirminci yüzyılda savaş, içine yalnız askeri güçleri değil, tüm ulusları, işgücünü, endüstriyi ve hatta eğitim dizgesi, sanatı, edebiyatıyla tüm kültürü içeren bir kavram biçimine dönüşmüştür (Nisbet, 1973: 56).

Topyekün savaş, önceki yüzyılın üç önemli olgusundan kaynaklanır (Northedge, 1976: 288-89): (i) On sekizinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve giderek yeryüzünde yayılan endüstri devrimi ve bunun sonucu olarak doğan modern makine endüstrisinin silah üretimine uygulanması. (ii) Fransa devrimini gerçekleştirenlerin, devrim savaşları sırasında tüm ulusu, Fransız savaş gücü ile birleştirip zorunlu askerlik dizgesini kurmaları. (iii) Modern devletin tüm kaynaklarının *profesyonel* kamu hizmetlilerince denetlenmesi. Hemen hemen eşit sayılabilecek güçteki devletler, bütün bu olanakları sonuna dek kullanarak, büyük bir inatla savaşı sürdürdüler. Şimdi, bu olguları kısaca inceleyelim.

Savaşta, bugün yabancı-sı olmadığımız yeni silahlar yapıldı. İngiltere'de teknisyenler zırhlı bir traktör geliştirip adını “tank” koydular. 1916 yılında cephede ilk görüldü-

günde hantallığından dolayı askerlerin güldüğü, ama 1917 yılında özellikle ABD'de geliştirilip savaşa hazır duruma getirilen bu silah, 1939-1945 savaşında savaş alanlarının en etkili araçlarından biri olacaktır. Bilim adamlarınca geliştirilen zehirli gaz, ilk kez Almanlarca Batı Cephesi'nde kullanıldı. Bu öldürücü düşmana karşı gaz maskesi bulundu ve yapımı hızlandı. Savaşın başında, uçak yalnız bilgi toplama amacıyla kullanılan “derme çatma” bir araçtı. Savaşın sonuna doğru geliştirilerek saldırı amacıyla havalandırıldılar. Yüzyılın ortalarına doğru tüm insanlığa yığılma başladı ve “modern” savaşın en kesin ve vazgeçilmez aracı oldu. Bu “koleksiyona” denizaltı gibi bir araç da eklennince, savaş tarihte ilk kez “üç boyutlu” bir nitelik kazandı. On dokuzuncu yüzyılda savaş tek boyutluydu, yani yalnız karada ve deniz yüzeyinde olmaktaydı. Uçak ve denizaltı 1. Büyük Savaşı üç boyutlu bir duruma getirdi, kara ve deniz yüzeyine ek olarak hava ve denizin altı da savaş alanı oldu. Son ikisi, günümüz “modern” savaşının asıl alanları durumuna geleceklendir.

Savaş teknolojisinin gelişmesi, 1914 öncesinde, “saldırı savaşı”nın öneminin vurgulanmasına yol açmıştı. Avrupa'nın bütün askeri yetkeleri, savaş düşünürü Clausewitz'in de etkisiyle, saldırının “modern” savaşın en etkili taktiği olduğuna, en iyi savunmanın saldırıdan geçtiğine inanmışlardı. Bu, yanlış bir düşünceydi. 1871'den beri büyük devletler arasında savaş olmamıştı. Avrupa'da hemen hemen herkes, savaşın sonunun iyi planlanmış büyük saldırılarla kısa sürede alınabileceğine inanıyordu. Savunmanın giderek artan üstünlüğünü ortaya çıkaran temel öğeler görmezlikten geldi: Siper, dikenli tel, makineli tüfek ve demiryolları gibi endüstri devriminin ürünleri. Arkasında makineli tüfekte, önünde dikenli telle korunan siperi, On dokuzuncu yüzyılın görkemli süvari saldırıları ve piyade yürüyüşü ile geçmek zorlaşmıştı. Üstelik, yabancı bir top-

rağı eline geçiren saldırgan piyadeye lojistik destek sağlamak çok zaman alırken (çünkü savunan taraf geri çekilirken tüm ulaştırma hat ve araçlarını işe yaramaz duruma getiriyordu) gelişmiş demiryolları ile gerisinde beslenen savunucu siper, hızla eksikliğini tamamlayabilmekteydi (Taylor, 1963: 20-24 ve Northedge, 1976: 289). “Modern” savaşın genellikle boşlanan bu özelliği, yirminci yüzyıl boyunca bütün savaşlarda etkisini artan bir biçimde gösterecektir.

Fransız Devrimi, savaşın niteliği ve orduların bileşimi açısından tarihi iki parçaya böler. Fransız Devrimi'ne kadar savaş, az sayıda küçük ordular arasında, belirli ve sınırlı siyasal ve ekonomik amaçlarla yürütülen, subayları soylulardan, eratı ise üretici olmayan “çapulculardan” oluşan ve bir ulus adına değil, belirli bir monark için dövüşülen bir savaşım niteliğini taşımıştır. Kısaca, Fransız Devrimi'ne kadar savaş, sınırlı araçlarla ve sınırlı amaçlarla yapılan, sınırlı savaş biçiminde olmuştur. Fransız Devrimi'nin askeri alandaki gizi, bugün yakından bildiğimiz “kitle” ve “topyekûn” savaş kavramlarını ortaya çıkarmasıdır. Yöneten ile yönetilen arasında kopuksuz ve bünyesel bağlar kuran siyasal devrim, halkı devlete bağlamış ve bir “dava” için, bir “ulus” için savaşma ve bağlılık duygusu yaratmıştır. Böylece, Avrupa hükümetleri tarihte ilk kez, kitle savaşını yürütebilmek için gerekli iki öğeye sahip olmuşlardır: Ülkenin tüm ekonomik ve toplumsal gücünü seferber edebilecekleri bir savaş ekonomisi ve zorunlu askerlik sistemi.

İşte, Avrupa ve dolayısıyla tüm yeryüzü için gerçekten yeni olan bu oluşum, on dokuzuncu yüzyıl boyunca endüstri devriminin ürünü olan silah teknolojisi ile birleşince, yirminci yüzyılın kitle savaşı için ortam hazırlanmıştır (Turner, 1977: 21-29). Ayrıca, haklı-yasallığı halka dayanan temsili hükümetler, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından beri gelişen ve uzak yerlere anında yönerge ve kuvvet göndermelerini sağlayan kitle iletişim ve ulaştırma

araç ve gereçlerinin de yardımıyla güçlü merkezi yetkeler oluşturdular. Görevi genişleyen bu merkezi yetkeler güçlü bir bürokratik kadroya da gereksinim duydular. Böylece ortaya çıkan modern devletin tüm kaynakları, profesyonel kamu görevlilerince denetlenmeye ve kullanılmaya başlandı.

Tüm bu yönleriyle 1. Büyük Savaş, bir kez başlayınca, denetimi olanaksız ve sonuçları hesaplanamayacak, önceden kestirilemeyecek duruma geldi. On dokuzuncu yüzyılda örneğin Bismarck'ın yaptığı savaşların kesin siyasal amaçları vardı; o amaçlara varıldığında savaş durdurulmuştu. 1914'te savaş politikanın bir aracı olmaktan çıktı, başlangıçtaki amaçlar unutuldu. Almanlar yenmek, karşı taraf yenilmemek için savaşa başladı. Evet, Fransızlar *Alsace-Lorraine*'i ele geçirmek, İngilizler Belçika'yı kurtarmak istiyorlardı. Ama bunlar utkunun ancak simgeleri olabilirdi (Taylor, 1963: 62). Savaşın kazanılması başlı başına amaç olunca, savaşın siyasal amaçlarına bakılmaksızın ölü sayısının çok yükseldiği askeri girişimlerde bulunuldu. Böylece, araçlar artınca amaçlar da yükseldi. Kısaca, tam anlamı ile bir "yıpratma savaşı" durumuna gelen savaşta, araçlar amaçları saptamıştır. Zaten yıpratma savaşının en anlamlı ve kısa tanımı budur. Bir başka özet anlatımla, 1. Büyük Savaş'ın en önemli özelliği, varılmak istenen ve savaş uzadıkça değişen amaçlar, bunlar için ödenen bedel ve alınan sonuçlar arasındaki oransızlıktı. Bu durum savaş sonrası barışının niteliğini de etkiledi.

1. Büyük Savaş yeni toplumsal sorun ve sonuçlar da doğurdu. Askerler ve savaş endüstrisi işçilerinin gönenci, asker ailelerinin bakımı, özel girişimce savaşta elde edilen kâr gibi. İnsanlar savaşta ölürken, girişimcinin, elinde şampanya bardağı ve başında *fötr* şapkası ile rahat havası, savaştan sonra giderek artacak olan devrimci propagandanın en belirgin simgesi oldu. Toplumun temel dokusu değişti. Her ülkede binlerce kadın işyerlerini doldurdu. Ka-

dın tarihte ilk kez yaygın bir biçimde kendi yaşamını kendisi kazanmaya başladı. İşyerlerine uygun düşmeyen uzun etekler, sıkı *korseler* yerlerini kısa eteklere, pantolona ve rahat giysilere bıraktı. Uzun saçlar kısaldı. Sekreterlik görevleri erkeklere kapandı. Kısaca, savaşın sonunda, kadının yerinin evi olduğu anlayışı yıkıldı (Taylor, 1963: 87).

Tüm bu özellikleriyle 1. Büyük Savaş, klasik anlamıyla Avrupa tarihini bitirmiş, 1918'den sonra “dünya tarihi” başlamıştır. Artık siyasal davranışın geleneksel ölçütlerini yadsıyan, hükümetlerin üzerinden tüm dünya halklarına seslenen Woodrow Wilson ve Lenin'in “yeryüzünde cennet” formülleriyle çağdaş dünyanın temelleri atılmıştı. Avrupa'da savaşan devletler, genel bir yıkıntı olmadan ülkelerini Bolşevizme sürüklemekten ve hatta Wilson'un idealist barış koşullarını (14 nokta) kabullenmeden, savaşı kazanabileceklerini umut ediyorlardı. Almanya'da Lüdendorff, İngiltere'de Lloyd George ve Fransa'da Clemenceu, birbirleriyle savaşırken, Wilson ile Lenin'in utkan çıkmasını istemiyorlardı. Hatta Avrupa devletleri birbirlerine düşman olmalarına karşın, temelde anlaşma içindeydiler. Öte yandan, güçlenen iki kanat devlet, Sovyetler Birliği ve ABD, o zaman bilincinde olmasalar bile, el sıkışıyorlardı (Taylor, 1963: 206-209). Günümüzün temelleri, ABD'nin savaşa girdiği ve Lenin'in Rusya'da iktidara geldiği 1917 yılında atılmıştı; Avrupa'nın artık gücü kalmamıştı. Avrupalının bunu kesin bir biçimde anlayabilmesi için bir büyük savaş daha gerekecektir.

Avrupalı olmayan insan, 1939-1945 yılları arasındaki savaşa, *İkinci Dünya Savaşı* adının konmasını, her nedense hiç sorgulamadan kabullenmiştir. 1914-1918 savaşına, ikincisi çıkana dek “Büyük Savaş” dendiğini unutmuş görünüyoruz. Gerçekte her iki savaş da, temelde, Avrupa-İçi düşüncelerle, hatta Avrupa'nın da üç dört büyük devletine özgü kaygılarla başlamış, yürütülmüş ve sona erdirilmiştir.

ABD ve Japonya gibi büyük devletler dışında, yeryüzünün geriye kalan ülkeleri ise ya yine bu devletlerce savaşın içine çekilmiş ya da savaştan değişen biçimlerde etkilenmişlerdir. Evet, yeryüzünün hemen hemen her bölgesi bu savaşların acısını, yıkıcılığını yaşamıştır, ama savaşın asıl sorumluluğu, tarih boyunca en çok savaşan büyük Avrupa devletlerindir. Son üç bin yıl içinde “Batı Uygarlığı” (Örs, 1974: 98-101) içinde, yeryüzünün öteki bölgelerine göre, daha çok savaş hazırlığı yapılmış, daha çok savaşılmış, daha çok ordu beslenmiş, savaşlarda daha çok insan ölmüş, daha çok maddi değer yitirilmiş ve savaşlar sonucu daha çok hükümet işbaşına gelmiş ya da uzaklaştırılmıştır (Nisbet, 1973: 11-12). Avrupa’da da en çok savaşanlar büyük devletlerdir (Wright, 1942). Bu devletler kendi sorumluluklarını yeryüzünün öteki bölgelerine yaymak istercesine, yirminci yüzyılın iki büyük savaşına, “Birinci Dünya Savaşı” ve “İkinci Dünya Savaşı” adını koymayı ve bunu tüm yeryüzüne kabul ettirmeyi başarmışlardır. Böylece, bir terimler dizgesinin basit mantığı ile, hepimiz bu büyük savaşlar içindeki sorumluluğu paylaşmada duraksamamışız. Bu psikolojik hatayı sürdürmeyip bu savaşlara “Büyük Savaşlar” demek, yalnızca bir terimler dizgesiyle uğraşmak olarak yorumlanmamalıdır.

Üstelik, bu açıdan bakıldığında, 1. ve 2. Büyük Savaşlar, birbirinden ayrı iki olay olarak görülemez. İkisi de, deyim yerindeyse, bir kitabın iki bölümü, bir tiyatronun iki perdesi gibidirler. Yani ikincisi bir bakıma birincisinin devamıdır. 1939 Eylülünde başlayan savaş, tıpkı birincisi gibi, bir Avrupa ve Kuzey Afrika savaşıydı. 1941 Aralığında Japonya’nın *Pearl Harbor*’da ABD’ye saldırmasıyla ortaya çıkan Pasifik Savaşı, Hitler büyük bir düşüncesizlikle ABD’ye savaş açmamış olsaydı, belki de Avrupa savaşı ile birleşmeyecekti bile. Üstelik, şu da var ki, her iki savaş, yani Avrupa ve Pasifik savaşları, birbirinden ayrı birer tüm

olarak sürdürüldüler. 1. ve 2. Büyük Savaşlarda savaşıyan taraflar da hemen hemen aynıdır. Bir yanda Almanya ile iki bağlaşığı; öte yanda İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya. İki savaşta da yenik düşen devlet aynıdır: Almanya. Ayrıca, iki savaş arasında nedenler açısından da köklü bir bağ vardır. Almanya, ikincisinde, birincisinin sonunda kurulmuş bulunan düzenlemeyi bozmak, bağlaşıklar ise bu düzenlemeyi korumak için savaşmışlardır. Bir iki ayrıklık dışında, ikincisi birincisinin sınır düzenlemelerini korumuştur. Birinci savaş, Almanya, Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti gibi büyük imparatorlukları yıkmış ve bunların yerine yeni ulusal devletler kurmuştu. 2. Büyük Savaş'tan sonra ise, belki de Baltık devletleri dışında hiçbir devlet haritadan silinmiş değildir. Yani, 1. Büyük Savaş Avrupa'nın yeniden kurulması, 2. Büyük Savaş ise, bu yeniden kurulmuş bulunan Avrupa'nın sürdürülmesi için verilmiştir (Taylor, 1976: 42-42).

1. Büyük Savaş, temelde Almanya sorunu çevresinde dönmüştür. Karşısındakiler onun gücünü sınırlamak, Almanya ise ekonomik gücüne uygun bir siyasal üstünlük sağlamak için savaşmışlardır. Ama savaş bu sorunu çözemedi; tam aksine daha da ağırlaştırdı. Almanya birleşik, gururlu ve büyük bir devletin tüm kaynaklarına sahip olarak kaldı. 1919'un utkan devletleri etkili ek önlemler almadıkça, Almanya'ya konan sınırlamalar geçici nitelikte kalacaktı. Üstelik, 2. Büyük Savaş'tan sonra Avrupa güç dengesi de Almanya lehine değişmişti. Savaştan önce beş büyük devlet arasında "bir"di. Savaştan sonra üç arasında "bir" duruma geldi. Savaştan önce Avusturya, Almanya'nın bir uydusu gibiye de doğuda Rusya ve batıda Fransa ile İngiltere önemli denge öğeleriydi. Şimdi, Sovyetler Birliği Avrupa politikası dışına çıkmış ya da çıkarılmıştı. İtalya güçsüzdü. İngiltere, Almanya'ya karşı sert önlemlerden yana değildi. Kıtada Almanya'yı dengeleyebilecek tek devlet kal-

mişti: Fransa (Taylor, 1963: 284-5). Bu durum 1939'da mantıksal sonucuna ulaştı ve 2. Büyük Savaş, birincisinin yarım bıraktığı işi tamamladı. Bağlaşıklar, yani bir yanda ABD, Fransa ve İngiltere ile öte yanda Sovyetler Birliği, 1945'te Almanya'yı yalnız yenmekle kalmadılar, 1. Büyük Savaş'tan aldıkları dersle, onu işgal edip parçaladılar. Bir benzetme ile konuya açıklık getirmek gerekirse, Avrupa on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yuttuğu büyük Almanya lokmasını, ancak 2. Büyük Savaş'tan sonra öğütebilmiştir.

Bugünün uluslararası dizgesine 1. Büyük Savaş'la giren “topyekün” savaş olgusu, yalnız iki savaş arası dönemin ulusal ve uluslararası politikasını değil, 2. Büyük Savaş'ın askeri stratejisini de etkilemiştir. 1914-1918 savaşının “topyekün” niteliği ve yıkıcılığı, Avrupa devletlerini, iki savaş arası dönemde, savaşa yol açacak çatışmalardan kaçınmaya, çıkacaksa buna en son katılıp ilk darbenin yıkıcılığını atlatmaya itmiştir. Önce İngiltere, sonra Fransa ile Sovyetler Birliği'nin “yatıştırma politikası” izlemelerine ve 1938 Münih Düzenlemesi ile 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'na yol açan nedenler arasında, bu endişenin büyük payı vardır. 2. Büyük Savaş'ta kullanılan askeri strateji üzerindeki etkisine gelince: 2. Büyük Savaş'ın ilk iki yılına bakarsak, çatışmanın birçok yönleriyle “topyekün” bir nitelik göstermediğini anlarız. Gerçekte, “topyekün” savaşın tam aksi bir durum vardır. Almanya, bir yandan tam bir başarı kazanmak için çabalarken, öte yandan topyekün savaşın bedelini ödemekten kaçınmaya çalışmıştır. Hitler'in askeri stratejisi olan “yıldırım savaşı”nın (*Blitzkrieg*) amacı, gerçek bir yıpratma savaşı başlamadan, maddi olmaktan çok psikolojik araçlarla düşmanı çökerterek, şaşırtarak teslimetmekti. İlginçtir, bu strateji 1. Büyük Savaş'ın uçsuz bucaksız siperlerinde yıpratma savaşını henüz yirmi yıl önce yaşamış bulunan Batı Avrupa'da başarılı da olmuştur. Almanya aynı başarıyı Doğu'da gösteremedi.

1942'de Stalingrad'da Alman ordusu, Hitler'in başından beri kaçındığı yıpratma savaşı içine çekildi. Sovyetler Birliği'nin psikolojik yenilgi duygusuyla hemen teslim olmaması, Almanya'nın yenilgisini sağlayan en önemli etmenlerden biridir (Northedge, 1976: 290-1).

İki savaş arasındaki bağ mantığını sürdürürsek, 2. Büyük Savaş savunmanın saldırıya üstünlüğünü ikinci kez vurgulamıştır. Alman-Sovyet savaşı bunun en belirgin göstergesidir. Batı'da Alman saldırısı karşısında Fransız savunmasının hemen çökmesi, bir an için saldırının üstünlüğü olarak değerlendirilebilirse de, bu görüş yanıltıcıdır. Hitler'in Belçika üzerinden Fransa'ya saldırısı, gerçekte büyük dokuncaları da birlikte getirmekteydi. *Panzer*'lerin yıldırım harekâtı, bağlaşıkları ve özellikle Fransızları tümüyle şaşırtmış ve oturup serinkanlı düşünmeye fırsat bırakmadan Fransa'yı teslim sürüklemiştir. Ancak 1940 Mayıs ve Haziran yıldırım harekâtında, günde 80-90 kilometre ilerleyen *Panzer*'lerle, en çok 30 kilometre ilerleyebilen piyade arasında büyük boşluklar, "cepler" ortaya çıkmıştı ve bu zayıflık Hitler'i bile endişeye sürüklemekteydi. Hızla davranılıp, "mekanize" birliklerle saldırı ve çevirme harekâtında bulunulabilseydi ve böylece Hitler'in *Panzer*'leri ile piyade-leri arasındaki bağlantı zamanında kesilebilseydi, Almanya'nın savaşın ilk yıllarındaki şaşırtıcı başarısı, yine savaşın ilk yıllarında tam bir başarısızlığa dönüştürülebilirdi. Ama Hitler'in bu karabasanı gerçekleşmedi ve bağlaşıklar bu büyük fırsatı kaçırdılar (Walters, 1974: 89-108).

2. Büyük Savaş'ın Polonya, Belçika ve Fransa'nın işgalinde kullanılan bu "yıldırım savaşı", özellikle Batılıların savaş sonu askeri düşüncesini de temelinden etkilemiştir. Batılıların gözünde, Hitler Almanyasının yerine geçen Stalin Rusyası, aynı "yıldırım savaşıyla" Batı Avrupa'yı birkaç hafta içinde işgal edebilirdi. NATO böyle bir anlayış içinde kuruldu ve yine bu anlayışla askeri stratejisi çekirdek güç-

lû silahlara dayandırıldı. Ama Batılıların inançlarının aksine, 1945 sonrasında Sovyetler Birliği, Batı Avrupa'yı bir "yıldırım savaşıyla" *kısa sürede* işgal edebilecek durumda değildi. Her şeyden önce, Stalin, uluslararası alanda güç kullanma konusunda son derece ölçülü davranan bir kişiydi. İkinci olarak, savaşta insan gücü ve endüstri donatımı bakımlarından çok ağır kayıplara uğramıştı. Üçüncü olarak, "modern" savaşta savunma, saldırıdan daha üstün bir duruma gelmişti. Savunmanın saldırıya üstünlüğü ve Sovyetler Birliği'nin birkaç hafta içinde tüm Avrupa'yı mutlak denetimi altına alamayacağı görüşleri geçerliyse, bu durum NATO'nun askeri stratejisi açısından çok önemli sonuçlar doğurabilecektir. Çünkü bu koşullar altında, Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'yı tehdidi abartılamayacaktır. Öte yandan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Moskova'dan bağımsız olarak varlığını sürdürmesi, "süper" bir kıtasal gücün kanat bölgelere kolaylıkla egemen olamayacağını göstermektedir. Üstelik, çok üstün bir güce karşı gerilla savaşının Vietnam'daki başarısı, küçük devletlerin çok güçlü, ama çekirdekli silahlarını kullanamayan devletlere karşı koyabileceğini simgelemektedir. Önce de değinildiği gibi, 1950'lerin iki kutuplu dünyası, yerini çok karmaşık bir uluslararası dizgeye bırakmaktadır. İleride değinileceği gibi, çekirdek güçlü silahın zamanımızda çok az siyasal anlamı kalmıştır ve kara gücünün savunma yeteneği, olaylarla sürekli kanıtlandığı gibi giderek artmaktadır.

Şimdiye dek geliştirilen biçimleriyle *çekirdek güçlü silahlar*, yirminci yüzyılın bilinen "topyekün" savaşlarının stratejik ve toplumsal koşullarından bir ayrılışı ortaya koymaktadır. Her şeyden önce, tam anlamıyla bir çekirdek güçlü savaş, geniş çaplı seferberliği gerektirmeyecek olan kıtalararası güdümlü füzelerle yapılacaktır. İkinci olarak, bir çekirdek güçlü savaş, şimdiye dek "topyekün" savaşlarda görülen ulusal coşku ve destekle de yapılacak değildir.

Çekirdek güce sahip devletler böyle bir savaşı çok üst düzeyde ve soğukkanlılıkla planlayacak ve yürüteceklerdir. Üçüncü olarak, yirminci yüzyılın “topyekûn” savaşı, karşı tarafı tümüyle teslimetmek ve böylece mutlak bir üstünlüğe sahip olmak için yapılmaktaydı. Bu amaç değişmektedir. Çünkü çekirdek güçlü bir savaştan sonra taraflardan hiçbirinin ayakta kalamayacağı, bugün bütün ürkütücülüğü ile bilinmektedir. “Süper” devletleri edilginliğe iten bu olguya kısaca “yılgi dengesi” diyoruz (Northedge, 1976: 291-8). Bu edilginlik de küçük devletlerin “süper” devletlere karşı devrim özgürlüğünü artırmaktadır.

ABD, 1945'te Hiroşima'da açtığı çekirdek güçlü dönemden sonra, bir yirmi yıl yeryüzünde stratejik üstünlük sağlamıştı. Sovyetler Birliği, 1957'deki *Sputnik* başarısıyla bu silahlı uzak noktalara gönderebilecek füzelere sahip olduğunu kanıtlamışsa da, 1960'ların ortalarına gelinceye dek, ABD'nin karşısında stratejik dengeyi sağlayamamıştır. Ama daha sonraki yıllarda Sovyetler Birliği, ABD ile eşit düzeyde bir stratejik güç olarak ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısının yumuşama (*détente*) olgusunun nesnel temellerinden biri de budur. Bu durumun en önemli sonucu ise şu olmaktadır: Artık iki “süper” güç de yeryüzünün herhangi bir bölgesinde korkusuzca eyleme geçmek durumunda değildir. Çekirdek güçlü silahların toptan yok etme gözdağının, yani yılgi dengesinin gölgesinde, atacakları her adımda birbirlerini kollamak zorundadırlar. Kısaca, iki gücün de uluslararası alandaki eylem özgürlüğü kısıtlanmıştır. Bu, yirminci yüzyılın ikinci yarısının en önemli özellikleri arasındadır. Bu özelliğin mantığını sürdürürsek, yukarıda da değinildiği gibi, böyle bir ortamda küçük devletlerin davranış özgürlüğü artmış bulunmaktadır.

2. Büyük Savaş'ın, bugün de geçerli olan bir başka sonucu, daha önce de belirtildiği gibi, Asya ve Afrika uluslarının bağımsızlıklarını almalarıdır. Bu savaşın Avrupa dev-

letleri için yıkıcı olduğu açıktır. Ama aynı şey, yeryüzünün öteki bölgeleri için söylenemez. Sömürgeci Avrupa devletlerinin güçlerinin tükenmesinden yararlanan Asya ve Afrika ulusları, savaştan sonra on-on beş yıl gibi çok kısa bir süre içinde bağımsızlıklarını kazanarak, dünya politikası içinde hakları olan yeri almışlardır. Giderek sayıları artan ve güçlenen bu devletler, iki bloğun ve Soğuk Savaş'ın dışında kalabilmek için çabalamaktadırlar. Bu devletlere yine Batı'nın terimler dizgesiyle ve yanlış olarak "Üçüncü Dünya" denmektedir. Sanki hiç olmazsa psikolojik olarak Avrupa dışında düşünülme isteniyor ve bu dünyadan ayrı bir yerde yaşıyorlarmış gibi. 2. Büyük Savaş'a "İkinci Dünya Savaşı" adını koyarak, savaş sorumluluğunu yeryüzünün her noktasına yaymak isteyen Avrupa, şimdi başka bir terimle, savaşın sorumluluğunu haksız olarak yüklemeye çalıştığı devletler grubunu, Avrupa'dan ayrı ve kısıtlı düşünmektedir.

1. ve 2. Büyük Savaşlar arasındaki sıkı nedenler ve sonuçlar bağlantısı, ürkütücü bir biçimde, gelecek bir büyük savaşın, ikincisiyle bağlantılı olabileceğini göstermektedir. Böyle bir büyük savaş karabasanından kurtulmak, ancak, ikincisinin yol açtığı bloklararası çatışmadan, Soğuk Savaş'tan en kısa zamanda çıkmak ve onun "dölyatağında" doğmaya başlayan yumuşama politikasını yeryüzünün her köşesine yaygınlaştırmak ve geliştirmekle olanaklıdır.

V

Yirminci yüzyıl tarihinin bir başka önemli yapısal özelliği, uluslararası örgütlenmenin öneminin anlaşılmış ve uygulamasının yaygınlaştırılmış olmasıdır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılların uluslararası ilişkilerinin tarihi bir tüm olarak ele alındığında, konferans ya da parlamenter diplomasi geleneğinin giderek daha köklü bir duruma gelmiş olmasıdır. On dokuzuncu yüzyılın "Avrupa Uyumu", yir-

minci yüzyılın başında yerini Milletler Cemiyeti'ne, bunlar da Birleşmiş Milletler'e bırakmışlardır.

Parlamente diplomasi geleneğine karşın, on dokuzuncu yüzyıl büyük bir savaşla bitti; uluslararası barış ve güvenlik korunamadı. Bunun nedenlerinden belki de en önemlisi, bu yüzyılın bir uluslararası örgütlenmeye gide-memiş olmasıdır. Daha önceki yüzyıllardan kalıt olarak devralınmış bulunan devletler, ulusal devletler biçimine soku-larak, sorunun çözüldüğü sanılmıştı. Ama on dokuzuncu yüzyıl akılla yönlendirilmeyen tekniğin ve ekonomik geliş-menin sonucu olarak, siyasal düşüncesinin denetleyemeye-ceği ekonomik örgütler yarattı. Bu örgütlerin ulusal devlet-lerle yaptıkları sıkı bağlaşma, öncekilerden daha tehlikeli bir uluslararası anarşi doğurdu. On dokuzuncu yüzyılın gözde liberalleri, bilimsel tekniğin at koşturduğu bir dün-yada, örgütlenmenin, özellikle uluslararası örgütlenmenin payını kavrayamadılar. Bu başarısızlık, gönenç, mutluluk ve doğanın gizlerini kavramadaki görülmemiş artışa kar-şın, on dokuzuncu yüzyılın büyük bir çöküntü ve genel bir savaşla sona ermesine yol açtı (Russell, 1952: 509).

Büyük ölçüde bu başarısızlıktan alınan dersle, 1. Bū-yük Savaş'tan sonra kapsamlı uluslararası kuruluşlar ku-rulma yoluna gidildi. 1. Büyük Savaş'tan sonra kurulan Milletler Cemiyeti, ikincisinden sonra kurulan Birleşmiş Milletler ile buna bağlı kuruluşlar ve gerek genel, gerekse bölgesel nitelikte askeri, ekonomik, siyasal ve kültürel ör-gütler, yirminci yüzyılın gerçekten ayırıcı bir özelliğidir. Yirminci yüzyılda bunlar, devletlerden sonra uluslararası dizgenin en önemli birimleri durumuna geldiler.

Tüm bunlara karşın, yirminci yüzyılın ilk yarısı içinde iki uluslararası örgütün kurulmuş olmasını, insanoğlunun on dokuzuncu yüzyıl tarihinin başarısız yönlerini iyi de-ğerlendirdikleri sonucuna bağlamak birçok bakımdan ya-nıltıcıdır. 1. Büyük Savaş görülmemiş bir yıkıntı ile sona

erdiğinde, son otuz yıl içindeki Avrupa bağdaşmalarının savaşın nedeni olduğu anlayışı iyice yerleşmiş bulunuyordu. Bu görüşün geçerliliği bugün yadsınmaktadır. Ama bu mantığa bağlanan Avrupalı liberaller, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 14 noktasında anlatımını bulan ilkelerin, yeni kurulacak olan uluslararası düzenin temeli olacağını, Milletler Cemiyeti'nin açık diploması ile "dış politikanın demokratik denetimi" dönemini açacağını umdular (Joll, 1973: 178).

Wilson, Milletler Cemiyeti'ni bir dünya örgütü olarak düşünmüştü. Ama Wilson'un seçim yenilgisi ve Cumhuriyetçi Harding'in başkan seçilmesi sonucu ABD'nin "Avrupa politikasından uzak durma" ilkesini yeniden benimsemesi, örgütü Avrupa-dışı boyuttan yoksun bıraktı. Öteki kanat güç, Sovyetler Birliği, zaten örgütün dışında bırakılmış olduğundan, Milletler Cemiyeti, Avrupa içinde bir güvenlik dizgesi kurmayı amaçlayan iki Avrupa devletinin, İngiltere ile Fransa'nın elinde kaldı. Kısaca, kuruluş savının aksine, Milletler Cemiyeti bir Avrupa örgütü olmaktan kurtulamadı. Avrupa kıtasının dünya politikasındaki düşüşüne bağlı olarak, Milletler Cemiyeti de gelişme olanaklarından yoksun kaldı ve bir dünya örgütü olamadı.

Öte yandan, Milletler Cemiyeti'nin hizmet edeceği amaç da değişikliğe uğradı. Wilson, örgütün, barış düzenlemesini geliştirmek ve gerekirse, gözden geçirmek için uygun bir "mekanizma" olabileceği umundundaydı. Fransa ise, Cemiyeti, barış antlaşmalarını koruyacak ve yeniden gözden geçirilmelerini önleyecek bir kuruluş gibi değerlendirdiyordu (Joll, 1973: 279-80). Üstelik, İngiltere ile Fransa arasında da örgütün görevi konusunda anlaşmazlık vardı. Fransa onu, Almanya'ya karşı kurulacak güvenlik dizgesinin temel direği, İngiltere ise Almanya'yı da içerecek bir uzlaşma dizgesi olarak görüyordu. Ayrıca, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin uğraşı, Milletler Cemiyeti'nde

açık ve tutarlı bir politika izleyemeyecek kadar iç ve dış sorunlara yönelmişti (Taylor, 1976: 64-5).

En güçlü devletlerin yer almadıkları, alanların ise Milletler Cemiyeti'nin amacı konusunda görüş birliğine varmadıkları bu örgüt, daha doğuşunda sakatlanmıştı. Bir uluslararası kuruluşun başarısı, ona yaşam veren antlaşmanın içeriğinden çok üyelerinin onu benimsemelerine, desteklemelerine bağlıydı.

Almanya'nın Ren bölgesini işgali, savaştan sonra kurulan güvenlik dizgesinin sonunu vurguladı. Cemiyet artık bir gölgeden başka bir şey değildi. Almanya hiçbir sınırlama tanımadan silahlanmaya başladı. Wilson'un ülkücülüğü ile Fransız gerçekçiliği yıkılarak, Avrupa 1914 öncesinin uluslararası dizgesine ya da dizge yokluğuna geri döndü. Büyük küçük her devlet yeniden askeri gücüne, diplomasisine ve güvenliği için bağlaşımlarına dayanmaya başladı. 1914-1918 savaşı utkanlarının üstünlüğü, yeniliklerinin ise engeli kalmamıştı. "Uluslararası anarşi yeniden egemen oldu" (Taylor, 1976: 135).

Milletler Cemiyeti için öldürücü darbe, İtalya'nın Habeshistan'ı işgalidir. Elli iki ülke saldırıya karşı direnmek için birleştiler, ama sonunda başardıkları, bir üyesinin idamını seyretmek oldu. Uzakdoğu'da saldırgan Japonya, Almanya ve İtalya üyelikten çekildiler. Milletler Cemiyeti 1937'den sonra ancak çevresinde olanlara gözlerini kapayarak varlığını sürdürdü. İspanya İç Savaşı'nda, hükümetin başvurusu karşısında bir şey yapamadı; Çekoslovak bunalımını, ancak böyle bir bunalımın olmadığını saptayarak atlatılabildi. 1939 Eylülünde savaşın çıktığını hiçbir üye Milletler Cemiyeti'ne bildirmek gereğini duymadı. Cemiyet, çocukları avluda kurşuna dizilirken bir hücrede zincire vurulmuş, gözleri yaşlı bir ana durumuna düşürüldü. Bir hastanın ölümden önceki son "iyileşme" belirtisi olarak, Finlandiya'yı işgal eden Sovyetler Birliği'ni üyelikten çıkardı.

Savaştan sonra son toplantısını yaparak, tüm varlığını Birleşmiş Milletler'e bıraktı. Denize dayanıklı bir gemi, beceriksiz kaptanların yönetiminde alabora oldu.

Yirminci yüzyılın ikinci uluslararası örgütlenme çabası olan Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti'ninkine benzer, ama daha karmaşık bir anayasal yapı, daha büyük bir bütçe, daha yaygın bir yönetsel kadro ve en önemlisi bir başarısızlık deneyinin verdiği derslerle kuruldu. Üye sayısı, eskisinin üye sayısının iki katından çok, organları ve uzmanlık kuruluşları daha gerçekçiydi. Kuruluşunda Asya ve Afrika devletlerinin temsili çok sınırlı kalmışsa da, Milletler Cemiyeti gibi yalnızca bir Avrupa örgütü değildi (Bailey, 1966: 60). BM kuramda bütün devletlerin eşit, ama uygulamada devletler arasında ekonomik, toplumsal ve siyasal güçlerine göre aşama sırası çok belirgindi. Bunun sonucu olarak, BM beş büyük devlet arasındaki görüş birliği ile gerçekleştirilebileceği, kurulacak en kusursuz uluslararası örgütün bile, güçlü üyelerine karşı başarılı olamayacağı anlaşılmıştı. Bu koşullar altında ulusal devletlerin, sürekli olmasa bile arada sırada, BM Antlaşması'nda anlatımını bulan genel eşitlik ilkesini çiğneyecekleri açıktı. Bu yüzden, BM'nin karar ve eylemlerinin, gerçekten uluslararası değil, "yarı-uluslararası" nitelikte olacağı da belliydi (Northedge ve Grieve, 1974: 278).

Bütün bu sınırlamalara karşın, BM, 1945'ten beri uluslararası sorunların görüşüldüğü bir forum olarak uluslararası gerginliklerin yumuşatılmasında yardımcı olmuştur. Kaynayan bir kazana açılan delik gibi, bu görüşmeler uluslararası sürtüşmelerin ilk patlayıcı ısını azaltmakta, kurduğu çeşitli barış güçleri ise bazı çatışmaları önleyebilmektedir. Üçüncü bir büyük savaş şimdiye dek önlenmiştir. Ama uluslararası politikada BM'in payı yararlı ve giderek büyümekte ise de abartılmamalıdır. Genellikle yeryüzü ve özellikle Avrupa'da çatışma ve gerilimlerin görece durağan-

laşması, ne yazık ki hâlâ iki süper devlet arasındaki çekirdek güçlü dengeye, Avrupa'da savaş sonrası sınırlarının kesinliğinin her iki blokça da kabul edilmiş olmasına ve Almanya'nın iki ayrı birime bölünmüşlüğüne bağlıdır (Nort-hedge ve Grive, 1974: 279).

Bu düşüncelerin ötesinde, asıl önemli olan gelişme, BM'nin her geçen gün yeni yeni işlevler kazanmasıdır. Bu da, kuruluşa, hemen hemen aynı yapısal özellikleri taşıyan ve benzer dünya görüşünü paylaşan çok sayıda devletin katılması ile olanaklı duruma gelmiştir. Uluslararası dizgenin sınırları tarihte ilk kez evrensel bir çerçeveye ulaşmıştır. BM'nin bundan sonraki başarısı, bu çerçeveye uyup uymaması ile belirlenecektir. Bugün için söylenecek olan, BM'nin ortak bir güvenlik örgütü olmasının yanında, gelişmekte olan ülkelerin önemli gördükleri değerlerin koruyucusu olmaya başladığıdır. Bu değerler arasında bugün en önemli sorun, *silahsızlanma* yolundaki çabalardır.

Silahsızlanma konusundaki görüşler ve silahsızlanma uğraşı, insanın tarihi kadar eski ise de, yirminci yüzyıla özgü iki önemli ve değişik gelişme vardır. Bir kere, silahsızlanma artık yalnız Avrupa devletlerini ve iki süper devleti değil, hemen hemen tüm dünya uluslarını ilgilendirmektedir. İkinci olarak, silahsızlanma ile ekonomik kalkınma ve özellikle yeryüzünün azgelişmiş bölgelerinin gönencinin artması arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaya başlanmıştır.

Ne yazık ki bugüne dek BM çerçevesi içindeki silahsızlanma konferans ve çalışmalarının tarihi, tam bir başarısızlığın tarihidir. 1946 yılından bu yana örgütün amaçları arasında bulunan silahsızlanma ile ilgili olarak kurulan çeşitli komisyon ve konferanslar hiçbir başarılı sonuca ulaşamamıştır (*UN General Assembly... 12 August 1977: 1-20*). Çekirdek güçlü silahlarda ve iki süper devlet arasında varılan anlaşmalar, BM'nin dışında gerçekleşmiştir. Bu konuda bu-

gün için yaşamsal olan sorun, silahtsızlanma çalışmalarının BM çerçevesi içine çekilmesi, çekirdek güçlü silahlar kadar geleneksel (klasik) silahları da kapsamı ve silahtsızlanmadan elde edilecek tasarrufun üzerinde anlaşmaya varılacak bir biçimde az gelişmiş ülkelere kaydırılmasıdır.

Bugün çekirdek güçlü silahların tehlikesini ve böyle bir savaşın nelere mal olacağını bilmeyen kalmamıştır ve konu hemen hemen her ülkeyi yakından ilgilendirmektedir. Ama 1950'lerden bu yana savaşan (ya da savaşırılan) Asya ve Afrika ulusları için ek bir sorun, geleneksel silahtanmaya da bir son verilmesidir. Silah üreten devletleri daha da zenginleştiren, silah tüketen az gelişmiş ülkelerin ulusal gelirlerinin büyük bir bölümünü yutan ve daha da tehlikelisi bu devletleri birbirleriyle savaşmaya iten nedenlerden biri olan silah ticareti, ancak BM içinde ve çekirdekli silahların yanında geleneksel silahları da kapsayan bir anlaşma ile durdurulabilir. Ayrıca, silahtsızlanmadan elde edilecek tasarrufun az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı olacak biçimde kullanılması da ancak BM çerçevesinde gerçekleşebilir. Bu bakımdan, silahtsızlanma, silah üreten ya da üretmeyen gelişmiş devletleri “bir” ilgilendiriyorsa, az gelişmiş ülkeleri en azından “üç” ilgilendirmektedir. Bu yüzden, BM çerçevesinde silahtsızlanma çabalarının başarıya ulaşması en çok az gelişmiş ülkelerin yararına olacaktır.

Bugüne dek BM içindeki silahtsızlanma çabalarının başarıya ulaşamamasının en önemli nedeni, silahtsızlanmadan önce siyasal *yumuşamanın* sağlanması ve düzenlemelelerin yapılmasını savunanlarla, siyasal *yumuşamadan* önce silahtsızlanmaya gidilmesini, böylece siyasal düzenleme ve *yumuşamanın* da gerçekleşebileceğini savunanlar arasındaki görüş ayrılığıdır. Böylece sorun, “yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan” mantığına kurban gitmiştir. Ama on dokuzuncu yüzyıl ve daha önceki yüzyıllarda diplomasi başarısız olduğunda, devletler kitlesel ölümü göze alma-

dan savaşa gidebiliyorlardı. Bugünün “modern” silahlarıyla böyle bir dokunca her zaman söz konusudur. Bu yüzden, silahsızlanma, yeryüzü tarihinin hiçbir döneminde bugünkü kadar yaşamsal öneme sahip olmamıştır. Bugün sorulacak en akıllı soru, “öncelikle altı-yedi bin yıllık tarihi olan siyasal ve ekonomik anlaşmazlıkları mı, yoksa şurada en çoğundan yüz yıllık geçmişi olan ‘modern’ silahları mı ortadan kaldırmanın daha kolay olduğudur”. Bir fidan, eski bir çınardan çok daha kolay sökülür (Young, 1959: 15).

VI

İnsanoğlu on dokuzuncu yüzyılda doğanın yasalarını bulmaya çalışmış ve bunda şaşılacak bir başarı sağlamıştı. Yirminci yüzyılda bilimsel araştırmalar konusunda ortaya çıkan değişiklik, on dokuzuncu yüzyılda doğayı araştıran insanoğlunun, yirminci yüzyılda araştırdığı çevresi üzerine devinime geçmesi, çevresindeki ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulları değiştirmeye başlamasıdır. Yirminci yüzyılda bilim, on dokuzuncu yüzyıldakinden çok daha sıkı bir biçimde teknoloji ile birleşti. Yeni bilimsel buluşları kullanmak için daha bilinçli ve örgütlü bir çaba gösterildi. Artık on dokuzuncu yüzyılın bireysel araştırmacılar ve bulucular dönemi kapanırken, hükümetler ve endüstri bilimsel araştırmaları her yönden desteklemeye başladı. Büyük çaplı ortak çabalarla devlet denetiminde dev laboratuvarlar kuruldu. Böylesine bir bilimsel gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan makine endüstrisinin en önemli sonucu, toplumun eskisinden çok daha örgütlü bir duruma gelmesidir. On dokuzuncu yüzyıldan beri gelişen baskı tekniği, demiryolları, telgraf, telefon, radyo, televizyon ve hava ulaştırması, çok geniş çaplı örgütlenmenin (modern devlet ve uluslararası şirketler gibi) teknik araçlarını sağladılar. Yirminci yüzyılda yeryüzü tek bir birim oldu, uluslar birbirlerine çok daha sıkı bağlarla bağlandılar (Russell, 1935: 161-72).

Yirminci yüzyıl tarihinin bu özelliklerinden çıkarılabilecek önemli sonuçlardan biri de, *barışın günümüzde her devlet için önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak kadar yaşamsal bir çıkar durumuna gelmiş olmasıdır*. Bugün bütün ulusların çıkarlarıyla barış arasında kesin yapısal bağ kuran koşullar oluşmuştur. Çünkü endüstrileşme ve ekonomik gelişme, geride kalanların yok olacağı bir yarış biçimine dönüşmüştür. Bugün, en azından gelişmekte olan ülkeler için, gelişmeye en büyük engelin savaş, en uygun ortamın ise barış olduğu, her zamankinden daha gerçektir.

Bu barış nasıl sağlanacaktır? Bu, yüzyıllar boyu doyurucu bir yanıt alınamamış olan soruya, bir makalenin sınırları içinde kapsamlı ve tüketici bir karşılık verilmesi zordur. Ama genellikle benimsenen birkaç ivedi sorun üzerinde durulabilir. Azgelişmiş ülkelerin yaşam standartının, gelişmiş ülkelerin düzeyine yükseltilmesi için önlemler alınması görüşü giderek yaygınlık kazanmaktadır. Açıktır ki yeryüzünün değişik bölgeleri arasında belirli bir ekonomik denge sağlanıncaya dek, fakir uluslar zengin ulusların gönencine gıpta ile bakacak, zenginler ise bu yapısal bozukluktan doğacak şiddet eylemlerinin yaratacağı gözdağının bölgesinde kalacak, gerilim artacaktır. Bu durumun ortadan kaldırılması için izlenecek yollar arasında en kalıcı olanları şunlardır: Birçok hammadde bugün endüstri için büyük önem kazanmıştır. Bunlar arasında başta geleni petroldür. Petrol gibi, endüstrinin onsuz yapamayacağı hammaddeler uluslararası bir yetkeye bağlanmalı ve adalet ile kullanma yeteneği ilkelerine uygun olarak ülkelere dağıtılmalıdır. Bu arada, kullanma yeteneğine sahip olmayan ülkelere, yeteneğin artırılması yolunda yardım edilmelidir (Russell, 1961: 123). Bundan başka, yukarıda da değinildiği gibi, yirminci yüzyılın en önemli sorunlarından biri durumuna gelen silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi ve bundan sağlanacak gelirin gereksinim duyan ülkelere dağıtıl-

ması gerekmektedir. Bugün gelişmiş ülkelerin yeryüzündeki yapısal bozukluğu gidermek için, gönencinden esirgezmezlikte bulunup, azgelişmiş ülkelere karşılıksız yardımda bulunmalarını beklemek boş bir umuttur. Ama silahlanmaya harcanan paranın, yani zaten boşa giden bir değer, yeryüzünün üzerinde yaşanmaya değer bir yer olması için azgelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmelerinde kullanılması yolunda gösterilecek çaba, herhalde boş bir umut olmayacaktır.

Eğitim alanında da köklü bir değişiklik gereklidir. Gençler, kendi ülkelerinin üstün değerlerinden çok, insanlığın ortak değerleri yönünde eğitilmelidir. Tarih öğretiminde vurgu, savaştan çok barışçı başarılar üzerinde olmalıdır. Bireyler ve gruplar iki zıt dürtüye sahiptirler: İşbirliği ve yarışma. Bilimsel teknikteki her gelişme işbirliği dürtüsünün alanını genişletmektedir. Yarışmanın tümüyle ortadan kalkmasını beklemek boş olsa da, savaşa varan şiddet biçimlerinin azaltılması ve giderek yok edilmesi, insanlığın en kutsal görevi durumuna getirilmelidir. Gençleri, yeryüzü ölçüsünde işbirliği olanaklarının bilincinde olacak ve insanlığın bir tüm olarak çıkarı uğrunda düşünecek biçimde eğitmek, bunun en emin yoludur (Russell, 1961: 124).

KAYNAKÇA

- Alcock, Norman, "Peace, Justice and Prosperity: Proposals for a Linkage Between Disarmament and Development", *Bulletin of Peace Proposals*, c. 8, No. 4, 1977.
- Bailey, Gerald, "The World Science Since 1945", *Since 1945, Aspects of Contemporary World History*, Methuen and Co. Ltd., Londra, 1966.
- Barraclought, Geoffrey, *An Introduction to Contemporary History*, C. A. Watts and Co. Ltd., Londra, 1966.

- Bell, Coral, *The Diplomacy of Detente, the Kissinger Era*, St. Martin's Press, New York, 1977.
- Fromm, Erich, *Beyond the Chains of Illusion*, Simon and Schuster, New York, 1962.
- Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika*, SBF Yayını, Ankara, 1978.
- Gürel, Şükrü, *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, basılmamış doktora tezi, SBF, Ankara, 1977.
- Joll, James, *Europe Since 1870, An International History*, Wiedenfield and Nicolson, Londra, 1973.
- Nisbet, Robert, *The Social Philosophers, Community and Conflict in Western Thought*, Heinemann, Londra, 1973.
- Northedge, F. S., *The International Political System*, Faber and Faber, Londra, 1976.
- Northedge, F. S. ve Grieve, M. J., *A Hundred Years of International Relations*, G. Duckworth and Co. Ltd., Londra, 1974.
- Örs, Yaman, "Certain Basic Misconceptions in the Field of History, Ancient Greeks, the West and the Modern World", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, 1974.
- Russell, Bertrand, *Sceptical Essays*, Unwin Books, Londra, 1935.
- Russell, Bertrand, *Freedom and Organization, 1814-1914*, Allen and Unwin Ltd., Londra, 1952.
- Russell, Bertrand, *Has Man A Future?*, A Penguin Special, Londra, 1961.
- Russell, Bertrand, *Roads to Freedom*, Unwin Books, Londra, 1966.

Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri*

I. GİRİŞ

Bir cumhuriyet olarak Türkiye'nin izlediği dış politikanın hiç değişmeyen temel bir özelliği vardır: Batı'ya yönelik olması. Batı bağlaşmasına sıkı sıkıya bağlılık olarak beliren bu temel yönelim, güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılama gibi sınırlı ve geçici bir olay değil, şaşılacak ilk yirmi yıl içinde bağımsızlık ve egemenliği konularında son derece kıskanç olan Türkiye, dönemin büyük devletlerine karşı yansız bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Bu, yeni kurulmuş bulunan devletlerin izledikleri dış politikanın çok ayırıcı bir özelliği olduğundan kolay anlaşılır bir tutumdur. Ancak bu dönemde bile Türkiye hem siyasal hem de ekonomik bakımdan Avrupa

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXXVII, No: 3-4, Eylül-Aralık 1982, s. 105-12'de yayımlanmıştır.

uluslar topluluğunun üyesi durumuna gelmiştir. Bu temel yöneliş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hiç değişmeden ve hatta güçlenerek sürmüş ve Türkiye kısa zamanda Batılı devletlerin yalnız bir sempatizanı değil, aynı zamanda sıkı bir bağlaştığı olmuştur.

Bugün Türkiye'nin izlediği dış politikayı açık bir biçimde anlayabilmek için şu temel soruya yanıt vermeye çalışılmalıdır: Tüm Ortadoğu ve Asya-Afrika ülkeleri arasında Batı ülkeleriyle sürekli bir bağlaşma ilişkisi içinde bulunan tek devlet neden Türkiye'dir? Siyasal ve toplumsal olaylar basit ve basma-kalıp düşüncelerle açıklanamazlar (Galtung, 1989: 180). Yani "sürekli Sovyet tehdidi" ya da "yönetici elitin çıkarları" gibi her şeyi açıklar gibi görünen, ama aslında hiçbir şey açıklamayan kalıplar, yalnız basit değil, aynı zamanda yanıltıcıdır.

Yukarıdaki gözlemler ve sorunun ışığı altında bu yazının amacı, Türkiye'nin dış politikasındaki biricik (*unique*) özelliği, yani sürekli Batı'ya yöneliş anlamaya yardım edecek üç dizi etmenin geçerli olup olmadığını tartışmaktır. Bu etmenler, (i) Atatürk'ün dış politikanın temellerine ilişkin mirası ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın çarpıcı özellikleri, (ii) Türkiye'nin coğrafi konumu, uluslararası sistemdeki yeri ve bu özelliklerin yol açtığı güvensizlik duygusu ile (iii) ilk iki etmenin hazırladığı siyasal çerçeve içinde gelişen bir ekonominin gerektirdiği tercihler olarak sıralanabilir. Konuya girmeden önce, böyle bir sürekliliği vurgulayan yaklaşımın, Türk dış politika tarihinde dönemsel değişiklikler olduğunu yadsımadığını belirtmek gerekir. Tarih-te, ne denli güçlü ve köklü olurlarsa olsunlar, süreklilik öğelerinin değişikliğin aşındırıcı etkisinden kurtulamadıklarını biliyorum. İşin aslına bakılırsa, Türk dış politikasında son on beş-yirmi yılın önemli özelliklerinden birinin, temelde Batı'ya yönelik dış politika çerçevesi içinde, bölgesel ve evrensel değişikliklere uyum sağlama çabası olduğunu söylemek de yanlış değildir.

Türk dış politikasını biçimlendiren etmenlerin incelenmesine geçmeden önce, yeni cumhuriyetin hangi koşullar altında olduğunu daha iyi anlayabilmek için, yirminci yüzyıl başlarında uluslararası sistemde ortaya çıkan önemli değişiklikleri, kısaca da olsa görmek gerekir. Bir kere, Birinci Dünya Savaşı sonunda uluslararası sistem bir “Avrupa sistemi” olmaktan çıkarak, bu kıtanın artık başatlığını koruyamadığı bir dünya sistemi biçimine dönüşmüştür. General Smuts uluslararası durumu, “utkan *Entente* devletlerinin, yenik devletlerden çok daha iyi durumda olmadığı bir Avrupa bitkinliği” olarak yorumlarken, gerçekte Atatürk'ün silahlı bir mücadele sonucu *Entente* işgalcilerini yenebileceği konusundaki inancını da pekleştirmekteydi (Toynbee, 1929: 30).

İkinci olarak, dünya, Avrupa'nın daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, tek ve bölünmez bir uluslararası eylem alanına dönmüştü. Son olarak, Amerika'daki on üç koloninin devrimi ile değişikliğe uğrayan İngiliz anayasal evrim süreci, on sekizinci yüzyılın sonunda Fransa'yı kaplamış ve burada kazandığı “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” içeriğiyle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında güçlü bir ulusçuluk akımı olarak Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemişti. İşte bu zaman diliminde ve bu bölgede Türk ulusçuluğunun ilk belirtileri olan “Genç Türkler” siyasal eylemlerini başlatmışlardı ve Atatürk ilk gençlik yıllarını geçirmişti. Türkiye bu patlayıcı ve güçlü hareketin, yeryüzünün öteki bölgelerinde çok değişik boyutlar kazanmadan önce, en doğru uzantısıydı.

II. ATATÜRK'ÜN MİRASI VE ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI

Bu konu, birbirinden farklı, ama aralarında bağlantı bulunan üç alt başlıkta incelenebilir: (i) On dokuzuncu yüzyıl Avrupa modeline uygun bir ulus-devlet kurma mücadelesi

ile buna koşut olarak uluslararası sistemin yeni üyesine rahat ve yararlı bir uluslararası durum yaratma çabası; (ii) Türk politikasının her alanında “yurtta barış ve dünyada barış” ilkesinin uygulanması ve bu ilkeye sürekli bir bağlılık gösterilmesi ile (iii) Türk halkını “çağdaş uygarlık” düzeyine yükseltmek yolunda enerjik ve kararlı bir girişim.

A. Avrupa Modeli Ulus-Devletin Kurulması

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı yukarıda belirtilen son derece önemli ve etkileyici bir hareketin sınırları içinde verildi. Hareketin önderi de on dokuzuncu yüzyılın pozitivist filozoflarından ve özgürlük, anayasacılık ve ulusçuluk gibi başat düşünce akımlarından etkilenmişti. Anadolu'nun Batılı işgalcilerine karşı yürüttüğü askeri ve siyasal kampanya bile, özünde, Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk ulus-devleti yaratma mücadelesiydi. Atatürk sık sık hareketinin Batı ülkelerine değil Batı emperyalizmine karşı olduğunu belirtmiştir. Bu nokta konumuz açısından son derece önemli olduğundan biraz daha üzerinde durmak gerekir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının güçlü ulusçuluk hareketi, yirminci yüzyılın ilk yıllarında Doğu Avrupa'da Batı Avrupa modeline bilinçli bir biçimde dayandırılan bağımsız ulus-devletler topluluğuna yol açmıştı. O ana kadar bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır eyaletlerindeki Türk olmayan nüfusu etkilemiş ve devletin asıl gövdesi sakat kalmıştı (Temperley, 1924: 49).

Entente devletlerinin önce gizlice, sonra da açıkça Anadolu'yu paylaştıkları 1915-1920 dönemi, bu zayıflığın ve sakatlığın Fransız, İngiliz, İtalyan ve Yunan hükümetlerince açıkça anlaşılması ve sömürülmesinin acımasız öyküsünü anlatır. Ancak Anadolu'da bir Türk ulusal bilincinin belirmesi ve Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletlerin kurulmasında kullanılan yöntemlerin aynı-

sıyla bir Türk ulus-devletinin ortaya çıkması, çatışmanın niteliğini temelinden değiştiriverdi. Temperley'in açık bir bakış açısıyla belirttiği gibi, "Batı ile Ortadoğu geleneği, yeni ile eski arasındaki bırakışmasız mücadelenin yerini şimdi ve belki de tarihte ilk kez olarak, sonunda organik bir uyuma varabilecek birbirine benzer moleküllerin çatışması aldı"¹ (1924: 49). İşte, bu "uyum" Uusal Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne kadar Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğunun içinde tutmuş, "Batı kültürü"ne yabancı olarak kabul edilen bir bölgede "Batılılaşmış bir ulus" ortaya çıkarmış ve sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin sürekli Batı'ya yönelik dış politikasını etkilemiştir. "Batılılaşmış Ulus" kavramı, bu özel Anadolu deneyinde "moleküler ve yapısal benzerliğinin bulunduğu Avrupa ülkeleriyle uyumlu bir biçimde doğan ve böyle yaşamak isteyen bir ulus" biçiminde anlaşılmalıdır.

Böylece, modern on dokuzuncu yüzyıl Avrupa ulusçuluğu, yeni devletin izleyeceği tek geçerli politika oluyordu. Atatürk, Avrupa kıtasının fiziksel sınırlarının ötesinde ve Avrupa devletlerinin egemenliğine karşı yürütülen her türlü hareketin başarısının, ulusçu bir temele dayanması gerektiğini anlamıştı. Ayrıca şunu da bilmekteydi ki, Asya ve Afrika halklarına bağımsız varlıklarını sağlayacak olan ulusçuluk hareketi, eğer sürekli başarılı olacak ve ulusal özdeşlik korunacaksa, Avrupa devletlerinin on dokuzuncu yüzyıldaki deneylerinden esinlenmeliydi. Bu yüzden Türk ulusçuluğunu ırk ya da din temeline dayamadı. İslamcı bir anlayışla Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu yapısını sürdürmeyi (Panislamizm) ya da Asya'nın Türk soyundan gelen halklarını da içeren büyük bir Türk devleti kurmayı (Panturanizm) gerçekçi bulmayarak hiç düşünmedi (Akşin, 1964: 52). Özetle, Atatürk'ün ulusçuluğu, Avrupa'da olduğu gibi, ulusal oydaşma temelinde ve gerçekçi ve sa-

1 Vurgular benimdir.

vunulabilir sınırlar içinde ortak yurttaşlığa dayanmaktaydı. Bu politika, özellikle, aynı derecede önemli olan ve Avrupa sistemi ile uyumlu bir biçimde yaşayan birleşmiş ve uygar bir ulus örgütlenme kararlılığı ile birlikte düşünülürse, çok gerçekçi bir politikaydı. Böylece, ilerde yeniden Avrupa'nın büyük devletlerinin egemenliği altına düşme olasılığı da büyük ölçüde ortadan kalkmış oluyordu.

Roderick Davison Türk mücadelesinin bu biricikliğini şöyle anlatmaktadır: “Türkiye, 1918'de yenik uluslar arasında ve bir iki yıl içinde kendi aleyhine verilen kararı değiştirip yeni bir barış antlaşması için Bağlaşık devletlerle eşit bir statüde görüşmelere girişen tek ulustur... Kendisine olumlu bir uluslararası ortam yaratmaya yönelik Türk mücadelesi, yabancı denetimi başarıyla üzerinden atan Müslüman halklar arasında bile tektir” (1972: 172). Davison'un bu son gözlemi, bizi Atatürk'ün mirasının ikinci bölümüne, yani “yurtta barış dünyada barış” ilkesinin Türk politikasının her alanına uygulanmasına getirmektedir.

B. “Yurtta Barış Dünyada Barış”

1922 tarihli Lozan Antlaşması'yla cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye, Atatürk'ün “yurtta barış dünyada barış” ilkesine dayanan barışçı bir dış politika izlemiştir. Böyle bir politikanın kararlı bir biçimde izlenmesi Türkiye'ye olumlu bir uluslararası durum sağlamıştır. 1920'lerden bu yana altmış yıllık tarihsel deney, böyle bir durumun ulusal kurtuluş ve bağımsızlık savaşları sonrasında çok ender sağlandığını göstermektedir. Lozan barış görüşmelerinin ve antlaşmanın başarısı şu temel tutumlara bağlanabilir: Türkiye, görüşmelerden olumlu bir sonuç alınabilmesini sağlayacak gerçekçi ve haklı çerçevenin sınırlarını çok iyi çizmesini bilmiştir. Arap ülkeleri üzerinde herhangi bir hak iddia etmeyerek, Trakya'da haklılığı kolaylıkla saptanabile-

cek isteklerinin bir bölümünden fedakârlıkta bulunarak, gerçeklere uymadığı anlaşılmış olan tazminat davasına itibar etmeyerek ve çözümü ertelenebilecek konularda sağduyusunu göstererek, Türkiye olumlu sonuçlar doğuran bir barış antlaşması kazanmış ve kendisi ile Batılı devletler arasında uzun süreli bir barış kurmuştur. Lozan'da kesin bir sonuca bağlanamayan sorunlar da daha sonra çözüme kavuşabilmiştir. İki savaş arası dönemin çalkantılı havasında bu sorunları (Boğazlar'ın rejimi ve Iskenderun Sancağı) sabırla bir görüşme ortamının doğmasını beklemeden zora başvurarak ya da oldu bittilerle çözmek için sık sık fırsatlar çıkmıştı. Ama yeni Türkiye devleti böyle bir serüvenciliğe hiçbir zaman başvurmamıştır (İnönü, 1960: 137-138).

Bu bağlamda, “başarı bir ulusun önderlerinin güvenlerini ve iyimserliklerini artırarak onları gelecek çatışmalara itebilir” gözleminde bulunmak konuya daha çok açıklık kazandıracaktır (Most ve Starr, 1980: 934). Türkiye örneğinde ise bunun tam aksi olmuş ve başarı, Ortadoğu gibi çatışmalara gebe bir bölgede gelecek bir çatışma olasılığını azaltmıştır. Bu da büyük ölçüde Türkiye'yi yöneten kadronun uluslararası statükodan duydukları doyumun bir ürünüdür. Lenczowski bu konuda şunları söylemekte: “Türkiye, dev bir Rusya ile ortak sınıra sahip 16 milyonluk bir ülkeydi ve Akdeniz'e egemen olan büyük denizci devletlerin etkilerine de açıktı... Belki de Kemal'in ve onun izinde yürüyenlerin en büyük değeri bu sınırlamaları açıkça anlamaları ve buna uygun olarak ılımlı ve gerçekçi bir dış politika izlemeleriydi” (1980: 121).

Türkiye, 1923 yılından sonra aşırı bir iyimserlikle tarihsel “Megali İdea”nın Anadolu topraklarına gömüldüğünü düşünerek Yunanistan'la ilişkilerini sürekli bir dostluk temeline oturtmaya çalışmış, Balkan ülkeleriyle zaten var olan dostluk bağlarını güçlendirmiştir. Kendisini batıdan sürekli tehdit eden İtalya ile bile ilişkilerini karşılıklı anla-

yış havası içine sokmaya çalışmış, Musul üzerindeki düzenlemeyi kolaylaştırarak İngiltere ile ilişkilerini normalleştirmiş ve Suriye'de mandater devlet olan ve bu yüzden arada sırada bazı anlaşmazlıkların ortaya çıktığı Fransa ile ilişkilerde içten bir havanın yaratılmasını sağlamıştır. Hitler iktidara gelip Mihver devletlerini oluşturduğunda ve bunun tehdit edici etkileri Doğu Avrupa ve Balkanlar'da hissedildiğinde, Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmakta duraksamamıştır. Ayrıca, savaşı reddeden Briand-Kellogg Paketi'na da ilk imza atan devletler arasındadır.

Kısaca, sürekli “yurtta barış dünyada barış” ilkesinden esinlenen Türkiye, uluslararası barış ve güvenlik çabalarının hemen hemen tümüne katılmıştır. Atatürk'ün dış politikasının ayırt edici bir özelliği, bağımsızlıktan hemen sonra gelen askeri rejimlerin gösteriş ve pervasız girişimler biçiminde özetlenebilecek serüvenci dış politikalarına benzememesidir.

Atatürk'ün bu ilkesinin dikkatli bir incelemesi, onu oluşturan iki parçası arasında sıkı bir bağlantı ortaya çıkarmaktadır. Modernleşme yolunda toplumsal ve ekonomik düzeltimleri başlatarak “yurtta barış”ı kurmaya yönelik çabaları, serüvencilikten, devletlerarasındaki ideolojik farklılıkları abartmaktan ve geçmiş düşmanlıkları canlı tutmaktan arınması gereken “dünyada barış” politikasını doğrudan etkilemiştir. Böyle bir politika da yeni kurulan devlete iç barış ve kararlılığın temelini hazırlayan düzeltimleri başlatıp sürdürebilecek zaman ve olanakları sağlamıştır.

C. Çağdaş Uygarlık

Atatürk'ün ulusal kurtuluş mücadelesi konusundaki önemli bir anlayışı, kısaca uygarlık konusundaki görüşleri, O'nu yirminci yüzyılın öteki ulusal önderlerinden ayırmaktadır. O'na göre, emperyalizmin boyunduruğundan ulusal kurtu-

luş, tarihin bu özel döneminde “Batı uygarlığı” tarafından temsil edilmekte olan “çağdaş uygarlıkla” her türlü bağların kesilmesi anlamına gelmemektedir. O'nun Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme amacına yönelik çabaları, bir yanda Türkiye ve öte yanda Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesine kuşkusuz katkıda bulunmuştur. O'nun, halifeliğin kaldırılması, yönetimin her aşamasında laiklik, adli düzeltimler, Latin alfabe ve takviminin benimsenmesi, giyim kuralları gibi iyi bilinen girişimleri hep bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Türkiye üzerindeki yabancı denetimin kaldırılması amacıyla Avrupa'nın büyük devletleri ve onların maşası Yunanistan'a karşı bir ulusçu olarak savaşmışsa da Atatürk, Avrupa'nın değerler sistemine karşı değildi. Kendisinin çok önemli bir gözlemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün, bu devletin Avrupa ile bağlarını kestiği an başlamış olduğudur.

Bağımsızlık, gelişme ve modernleşme yolunun ancak bir başlangıcı olabilirdi. Bu yol karanlık düşünce ve gericiğin koyduğu engellerden arındırılmalıydı, çünkü bunu başaramayan ülkeler eninde sonunda yine öteki gelişmiş ülkelerin boyunduruğuna gireceklerdi. Bu yüzden, onun asıl saldırısı, eski düzenin kaleleri olan gelenek ve kurumlara karşıydı (Atatürk, 1968: 138-139).

Bütün bu düşünceler ve ulusal kurtuluş hareketinin kendine özgü nitelikleri, Türkiye'nin eski Asya-Arap kültür ve gelenek alanından koparılacak Batılılaşmış bir ülke biçimine dönüştürülmesinde birinci derecede etkilidirler. Bu, özellikle de Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politikasını biçimlendirmiştir.

III. COĞRAFİ KONUM VE GÜVENSİZLİK DUYGUSU

Türkiye'nin stratejik konumunun önemi konusunda gerek Türkiye'de ve gerekse Batı'da çok sayıda kitap ve makale yazılmıştır. Bu yüzden, bu yazıda konunun bilinen ayrıntı-

larına girecek değilim. Ancak bugüne kadar üzerinde gereği kadar durulmamış bulunan bazı önemli özelliklere, kısa da olsa, değinmekte yarar vardır.

A. Anadolu Yarımadası'nın Özellikleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bölümünün üzerinde kurulduğu Anadolu yarımadası, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını geçiş noktasında ve doğu-batı doğrultusunda bulunan tek önemli yarımada. Büyük ölçüde bu yüzden, yarımada MÖ 7500 yılından bugüne kadarki uzur yerleşme tarihinde yeryüzünün en büyük göç hareketlerine ve her yönden istilalara sahne olmuştur. Bu üç kıtanın kesişme noktasında bulunması ve büyük Avrupa kara kütlesini Ortadoğu ve Afrika kıtasına bağlama özellikleri, yarımada kurulmuş bulunan devletlere belirli ölçüde bir önem ve bununla birlikte toprak bütünlükleri ve bağımsızlıkları konusunda bir güvensizlik duygusu kazandırmıştır (Sander, 1980: 1-14). Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin de aynı durumda olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

Anadolu, Avrupa kara kütlesinden Akdeniz'e uzanan dağlık yarımadalardan dördüncüsü olarak (İberya, İtalya ve Yunan yarımadalarından sonra) fiziksel bakımdan Avrupa'nın bir parçasıdır. Gerek boyutları ve gerekse iklim karakterleri bakımından İspanya'ya benzeyen dev bir plato. Toynbee'nin belirttiği gibi, “çorak ve merkezi dağlık bölgesi kuzey ve güney kıyılarında paralel dağ şeritleriyle çevrilmiş olup ormanlarla kaplıdır ve zengin akarsu kaynaklarına sahiptir. Bu akarsular kısa bir süre aktıktan sonra ya çevre denizlere dökülür ya da steppe kururlar. Ancak batıya doğru gidildikçe plato giderek alçalır ve uzun, bereketli ırmak vadileri halinde ılıman ve korunmalı kıyı şeridine ulaşırlar” (1915: 412). Böylece, kısmen bu coğrafi özelliği yüzünden Anadolu yarımadasında kurulan devlet-

ler, ticaret, iletişim, ulaşım ve hatta kültürel alışveriş konularında bakışlarını doğudan çok batıya çevirmişlerdir.

B. Sınırlarının Sayısı

Bir ülkenin stratejik coğrafi konumunun yanı sıra, son nicelikli araştırmalar devletlerin sahip oldukları sınır sayıları ile dış politika davranışları arasında sıkı bir bağlantı bulmuşlardır (Most ve Starr, 1980: 935). Richardson, artık klasikleşmiş olan “Ölümcül Çatışmaların İstatistiği” (*Statistics of Deadly Quarrels*) başlıklı kitabında, bir ülkenin sahip olduğu sınır sayısı ile bu ülkenin girdiği dış savaşlar arasında aynı sıkı bağlantıyı bulmuştur (1960: 176-177).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin, dördü büyük devletlerle olmak üzere yedi devletle sınırı vardı: Yunanistan, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, İran, İngiltere (Irak'ta mandater devlet), Fransa (Suriye'de mandater devlet) ve İtalya (On İki Ada dolayısıyla). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sınır sayısı altıya düşmüş ve komşu devletler değişmiştir: Yunanistan, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, İran, Irak ve Suriye. Türkiye'nin kuşkuları konusunda fazlaca bir açıklamaya gerek bırakmayan bu komşu devletler bileşimine ek olarak, Most ve Starr'ın şu bulgularına bir göz atalım: “Çok sayıda ve kimisi güçlü devletlere sınır komşusu olan bir ülke, bu komşularının hiç olmazsa bazıları tarafından tehdit edilme ve saldırıya uğrama riski ile karşı karşıyadırlar ve... olası düşmanlarına karşı kendini koruma gereği yüzünden belirsizliklerle yüz yüzedirler” (1980: 935). Çok sayıda komşuya sahip uluslar da bu belirsizlik ve riskleri karşılamak için ya silahlanırlar ya da bağlaşımlara girerler.

C. Sovyetler Birliği ile Ortak Sınır

Türkiye dış politikasının Batı'ya yönelik olması ve sürekliliğini etkileyen ve yukarıdakiyle yakından ilgili bir başka

etmen, Türkiye'nin iki süper güçten biri olan Sovyetler Birliği ile ortak sınıra sahip olmasıdır. Türk-Sovyet ortak sınırı, uzun bir deniz sınırı ve Sovyetler Birliği'nin yakın bağlantısı Bulgaristan ile sınırı da kapsayacak bir biçimde uzun ve stratejik bir bölgededir. Cumhuriyetin ilk yirmi yılı içinde Sovyetler'in sınır komşusu olması, Bolşevik rejimden maddi ve siyasal destek sağlayan Türkiye açısından yararlı olmuştur. 1921 ve 1925 antlaşmaları ile anlatımını bulan iyi ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüş sayılabilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, yalnız bir süper güç olmakla ve iki ülke arasındaki saldırmazlık antlaşmasını tek taraflı olarak ortadan kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda Türk toprakları ve Boğazlar'ı üzerinde birtakım isteklerde de bulunan Sovyetler Birliği, Türk dış politika davranışlarını önemli bir biçimde etkilemeye başlamıştır. Türkiye'nin Batı'ya yönelik politikasına yeni bir hız kazandırmış ve ileride ele alınacak öteki etmenlerle birlikte Türk yöneticilerini ABD ile sıkı bir bağlaşma kurmaya itmiştir. Türkiye'nin Batı'ya bu kadar sıkı bir biçimde bağlanmasını anlayabilmek için Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki isteklerinden çok, bu istekleri öne sürerken dayandığı gerekçeyi anımsamak gerekmektedir. Bu gerekçe Türkiye açısından gerçekten çok şaşırtıcı olmuştur. İki ülke arasındaki sınır her iki hükûmetin 1921 yılında karşılıklı özgür iradeleri ile saptanmış bulunmaktaydı. Şimdi Sovyet hükûmeti, 1921 sınırlarına o tarihte güçsüz oldukları için rıza gösterdiklerini, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya koşullarının isteklerine hak kazandırdığını öne sürmekteydi. Sovyet hükûmeti bile 1954 ve 1955 yıllarındaki resmi açıklamalarında, hemen savaş sonrasında Türkiye'ye karşı izledikleri politikanın hatalı olduğunu kabul etmiştir (İnönü, 1960: 144). 1970'li yılların ortalarında yumuşamanın Doğu-Batı ilişkilerine

egemen olmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme göstermişse de, Sovyetler Birliği ile ortak bir sınıra sahip olma gerçeği Türk dış politika davranışlarında sürekli tanık olduğumuz dikkat ve ılımlılığın, Türkiye'nin sıkı NATO bağlılığının önemli etkileyicisi olmuştur (Ülman ve Sander, 1972: 1-24).

Ç. Bir Ortadoğu Devleti Olarak Türkiye

Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumu dış politikasındaki sürekliliğin bir başka etmenidir. Bölgenin çok iyi bilinen stratejik öneminin yanında, dört Arap-İsrail savaşı, 1956 Süveyş saldırısı, Lübnan bunalımı, bölge ülkelerine akan silahlar, politikaları birbirinden çok farklı olan hükümetlerin sürekli değişmesi, Türkiye açısından hep kuşku yaratıcı ve Batı'nın askeri ve siyasal örgütlerine katılıp üyeliğini sürdürmesinde etkili olmuştur. Soğuk Savaş'ın tırmandığı dönemlerde Türkiye'nin, Arap ülkelerinin Batı etkisine karşı sürdürdükleri mücadelenin gerçek niteliğini tam olarak anladığı ve bölgeden gelecek komünist tehdidini abartmadığı söylenemezse de, Suriye ve Irak gibi devletlerin militan tutumlarının Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkilediği de doğrudur.

Ortadoğu bölgesindeki son bazı gelişmeler, belki de biraz çelişkili olarak, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasında hem sürekliliği vurgulamış hem de kimi değişikliklere yol açmıştır. *Birincisi*, süper devletler bugün Ortadoğu ile eskisinden çok daha içli dışlıdırlar. *İkincisi*, bu içli dışlılığa rağmen, bugün süper devletlerin bölge ülkeleriyle önemli ve bağlayıcı antlaşmaları yoktur ve bölgenin uluslararası güç dengesi içindeki yerinin şu ya da bu süper devlet tarafından saptanması durumu çok zayıf bir olasılık biçimine dönüşmüştür. Dünya güç yapısı, (bu yazıda, son değişiklikleri hesaba katmazsak) Türkiye'nin eksikliğini

çektığı petrol bakımından zengin bölge ülkelerinin lehine değişmiştir. *Üçüncüsü*, petrol fiyatlarındaki büyük artışların yol açtığı ekonomik sarsıntı, büyük endüstri devletlerinin etkin bir müdahalesinden çekinmeksizin petrol üreticisi devletlerin dünya ekonomik sistemini doğrudan etkileyebileceğini göstermiştir. *Son olarak*, tüm bu gelişmelere ek olarak, bölgedeki siyasal kararsızlık büyük bir olasılıkla bölgeye silah akışını hızlandıracak, bu durum da, bir kısır döngü biçiminde, bölgenin kararsızlığını daha da artıracaktır (Treverton, 1981: 20-21).

Bu gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde, NATO'ya sıkı bağlılık biçiminde kendini gösteren dış politika sürekliliğini hiçbir değişikliğe uğratmadan, bazı önemli aşamalara yol açmıştır. Bunlar, iyi komşuluk ilişkileri, Ortadoğu sorunlarına karşı daha yakın bir ilgi ve anlayış, ekonomik işbirliğinin alanını genişletme ve etkin bir ticaret politikası ve İsrail'le çatışmalarında Arap ülkelerine daha güçlü destek biçiminde özetlenebilir.

Bazı Arap ülkeleri sık sık, çok Batı yanlısı olduğu gerekçesiyle Türk dış politikasını eleştiri konusu yapmaktadırlar. Ancak bu eleştirilerde son derece önemli bir olgu dikkate alınmamaktadır. Türk dış politikasındaki sürekliliği sağlayan ve yukarıda açıklanmaya çalışılan etmenlerin dışında, şunu da unutmamak gerekir ki, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği ile ortak sınırları yoktur ve büyük ölçüde Türkiye'nin yarattığı "tampon"a bağlı olarak, Doğu ve Batı bloklarının dışında kalıp Sovyetler'le çok yakın ilişkiler kurabilme olanağından yararlanma "lüksüne" sahiptirler. Dikkatli bir gözlemcinin belirttiği gibi, "Bağlaşma sistemlerinin dışında kalabilme, kendi toprakları üzerinde başkalarının hak talep etmedikleri ya da böyle bir isteği tek başına karşılayabilecek yeteneklere sahip ülkelere özgü bir davranıştır... Bazı ülkelerin Sovyetler Birliği'ni durdurmaya yönelik ortak çabaya katılmış bulunmaları yüzünden öteki

bazı ülkeler bağlantısızlığın meyvelerini toplayabilmekte ve iki blok arasında daha serbest hareket edebilme olanağına kavuşmaktadırlar” (Dinerstein, 1965: 594).

D. Boğazlar'ın Denetimi

Türkiye, bir bakış açısına göre, yalnızca bölgesel çıkarları olan bölgesel bir devlet biçiminde tanımlanabilir. Ancak yeryüzünün en stratejik suyollarından biri olan Türk Boğazlarının denetimini elinde bulundurması Türkiye'yi global gelişmeleri etkileyebilecek ve yeryüzünün neresinde olursa olsun olumsuz gelişmelerden de etkilenebilecek bir duruma getirmektedir.

Türk Boğazları her zaman büyük devletler için önemli bir geçiş yolu olmuştur. Bu yazının amacı açısından daha yakın zamanlar üzerinde durursak, Boğazlar'ın rejimine yakın bir ilgi duyan devletlerden olan Rusya, kendisini güçlü gördüğü zamanlar Boğazlar'ın açıklığı, güçsüz değerlendirdiği zamanlar ise Karadeniz ülkesi olmayanlara kesin kapalılığı yönünde baskıda bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yirmi yılı içinde, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkileri, Boğazlar üzerinde tam bir Türk denetimi ve suyolunun Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalılığı konularında iki hükümetin benzer tutumları dolayısıyla, daha da güçlenmiş durumdaydı. 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Sovyet isteklerine uymuş, ancak suyolunun Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere tam olarak kapatılması yolundaki görüşü gerçekleşmemişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı Alman gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi ya da bu yoldaki iddia, Türk-Sovyet saldırmazlık paktının tek tarafı olarak yenilenmemesi için Sovyetler açısından bir gerekçe olarak kullanılmış ve bu da iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi sonucunu doğurmuştu. İş bununla da

kalmış değildir. Savaşın sonunda Sovyetler, Boğazlar'da üs elde ederek suyolunun ortaklaşa savunulması yolunda bas-kıda bulunmuştur. Sovyet hükümetinin bu tutumu ise Türk hükümetlerinin ABD'nin tam desteğini sağlama yo-lundaki kararlılığını daha da güçlendirmiştir (Ülman ve Sander, 1972: 17).

E. “Merkezi Devlet” Olarak Türkiye

Türkiye'nin dış politika tutumlarını önemli ölçüde etkile-miş ve hâlâ da etkilemekte olan bir başka önemli etmen, kaynağını Türkiye'nin tarih ve coğrafyasından almakta ve Midlarsky, Singer ve Small gibi bilim adamlarının çalışma-larında anlatımını bulmaktadır. Bu bilim adamları çok çe-şitli verilere dayanarak Türkiye'yi “merkezi devlet” olarak sınıflandırmaktadırlar. 1815 ile 1945 arasındaki dönemde uluslararası sistemin bileşimi ve üyelerinin statü sıralaması konularındaki niceliksel çalışmalar, “total” ve “merkezi” sistemler arasında bir ayrım yapmaktadır. *Total* sistem he-men hemen tüm bağımsız siyasal birimleri, “merkezi” sis-tem ise yalnızca Avrupa-özekli diplomasiye katılan birim-leri (devletleri) içermektedir. Sözü edilen niceliksel çalış-malar, özellikle bağlaşma kurma kalıpları açısından, her iki kategoriye giren devletlerin dış politika tutumlarını çö-zümlemeye ve bu tutumlarda ileriye ait kestirmelerde bu-lunmamıza yardımcı olabilecek düzenlilikler bulmaya ça-lışmaktadır (Midlarsky, 1975: 51-54; Singer ve Small, 1966: 236-282).

Bu bulguların yanı sıra, Hans Morgenthau, “Uluslararası Politika” (*Politics Among Nations*) başlıklı artık klasikleş-miş kitabında (1967: 106-108 ve ayrıca bkz. Singer, 1963) devletlerin yeteneklerinin maddi öğeleri ile varılmak iste-nen sonuçları elde edebilme etkinliği arasında her zaman doğru bir bağlantı olmadığını belirtmektedir. Çok büyük devletler kaynaklarıyla orantılı bir yeteneği her zaman elde

edememektedirler. Tam aksine, stratejik konumlarda bulunan ya da başka nedenlerle de daha büyük devletlerin çıkarları için yaşamsal olan devletler (Türkiye her iki duruma da uygun düşmektedir) maddi yeteneklerinin sağlayabileceğinden çok daha yüksek düzeyde bir etki ve saygınlığa sahip olabilmektedirler. Bazı gelişme yolundaki ülkeler çok yakın zamanlarda böyle gerçek yeteneklerinin üstünde bir etkileme yeteneğine kavuşmuşlar ve bu da dış politika tutumlarında kararsızlık ve bazen de serüvenciliğe yol açmıştır. Türkiye ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana uluslararası sistemin etkili üyelerinden olduğundan, dış politikasında genellikle kararlı ve serüvenlerden uzak bir tutumun izleyicisi olmuştur.

Raymond Aron iki kutuplu bir uluslararası sistemde üç tip aktör ayırt etmektedir: (i) Koalisyonların iki önderi; (ii) bu koalisyonlarda yer almak durumunda bulunan ve iki önderden birine ya da ötekine bağlanan devletler (burada dikkat edilmesi gereken nokta bu kategorinin Singer ve Small'un ortaya koyduğu “merkezi devlet” sınıflandırmasına uyduğudur) ve (iii) iki koalisyon arasındaki mücadeleden dışında kalmak isteyen ve kalabilecek durumda olan devletler. Aron, bu üç tip aktörün uluslararası sistemde değişik kurallara göre hareket ettiklerini de eklemektedir. Bağlantısız devletler merkezi sistemin dışındadırlar ve koalisyonlardan biriyle ya da ötekiyle taraf olma gerekleri de yoktur. Sistem içindeki devletlerin (Türkiye gibi) seçim hakkı ise –yansızlığı ve tecrit politikasının yaratacağı güvenliği istediklerini varsayarsak– coğrafi konumlarına ve sahip oldukları kaynaklara bağlıdır (Aron, 1973: 125-127). Birinci özellik daha önce incelenmişti. Bu ve biraz sonra ele alınacak olan Türkiye'nin ekonomik gereksinimleri, Türkiye'nin dış politikasındaki sürekliliği açıklayabilir sayıyorum.

F. Bağlaşma Kurma ve Üye Olma ile İlgili Öteki Bazı Özellikler

Michael Wallace'ın global sistemde “ulusların kümelenmesi” ile ilgili çalışması, konuyu daha da aydınlatıcı niteliktedir. Wallace'ın global sistemi, (i) Batı Avrupa ve Atlantik çekirdeği, (ii) orta sırada devletler ve (iii) çevresel devletler olarak üçe ayırması, daha önce değinilen Singer ve Small'un merkezi ve çevresel güçler sınıflandırmasına benzetilmektedir. Wallace, uluslararası örgütlere ortak üyelik açısından, bu orta sırada olan devletlerin “Atlantik çekirdeği”ndeki devletler kadar uluslararası örgütlere sıkı sıkıya bağlı olmadıklarını, ancak küme yapısının da çevresinde sayılamayacaklarını öne sürmektedir. Bir kere bir kümelenme ortaya çıktıktan sonra, ona giriş ve çıkışlarda şaşılacak kadar az devingenlik olduğunu ve hatta kümeye bağlılıkların sıklığında da önemli bir değışikliğin ortaya çıkmadığını, niceliksel bir biçimde saptamaktadır. Wallace'ın bulgularına göre, küme içi devingenlik yalnızca çevresel devletlere özgüdür. Hemen hemen hiç istisnasız, ulusların kümelenmelerinde görülen önemli değışiklikler son derece yavaş ortaya çıkmakta ve büyük kümelenine kalıpları çok uzun süreli olmaktadır (Wallace, 1979: 268-270).

Wallace'ın bir başka bulgusu, Türkiye'nin dış politika davranışları açısından çok belirleyici niteliktedir. “Kümelenme kalıplarını belirleyen bir etmen olarak coğrafi yakınlık, genel olarak iddia edildiğinin aksine, önemini yitirmektedir” demektedir. Wallace görüşünü şöyle sürdürüyor: “Başka bir sürü bağlantılar fizik yakınlığın önemini azaltmaktadır. Örneğin, Güney Asya, Ortadoğu ve Batı Afrika'nın birçok devleti, kendi bölgelerindeki devletlerden çok bu bölgenin uzağındaki gruplaşmalara daha sıkı bir biçimde bağlanmaktadırlar. Niceliksel bulgular bunun doğruluğunu göstermektedir” (Wallace, 1979: 271). Türkiye'nin Batı bağlaşma sistemlerine ve Batı'nın kurduğu

uluslararası örgütlere sürekli üyeliği, bu bulgu ve düşüncelerin ışığı altında daha anlaşılır olmaktadır. Bunun Türkiye açısından kanıtı açıktır. Türkiye'nin bölgesel güvenlik işbirliği çabalarının hemen hemen tümü başarısızlıkla sonuçlanırken (Balkan ve Bağdat Paktları gibi) Batı'nın "uluslar kümesi"ne üyeliği en azından başarısız değildir.

Geleneksel olarak bağlaşımlar şu üç işlevi görmek için kurulurlar: (i) güçlendirici, (ii) önleyici ve (iii) stratejik (üs sağlamak, başka bir ülkenin toprağından yararlanmak, vb) (Fedder, 1968: 67). Türkiye'nin NATO üyeliği ilk iki amaca hizmet etmektedir. Güçlendirici bir bağlaşımda A devleti B devleti ile bağlaşma yaparak B'nin gücünü bir düşmana karşı yanına almak ister. Bu durumu bir formülle özetlemek istersek:

$$A + B > C \quad \text{olur.}$$

Tarihsel düşmanlıkların ve bağlaşımların uzun sürüp sürmediğini niceliksel bir biçimde araştıran Small ve Singer, her ikisinin de kısa ömürlü olduğunu kanıtlamışlardır. Ancak üç ya da daha çok çatışma ölçütüyle incelendiğinde bunun üç önemli istisnası olduğu ortaya çıkmaktadır. Yazarların "ünlü çiftler" adını koydukları devletler, Rusya ile Türkiye, Çin ile Japonya ve Fransa ile Almanya'dır (Small ve Singer, 1970: 154-5). Bu, bir veri olarak ele alınırsa yukarıdaki denklem şu biçimi almaktadır:

$$\text{NATO} + \text{TÜRKİYE} > \text{SOVYETLER BİRLİĞİ}$$

Önleyici bir bağlaşımda ise, A devleti, B devletinin gücünün A'nın asıl düşmanı olan C devletine katılmasını engellemek için B devleti ile bağlaşma yapar ya da aynı bağlaşma içinde bulunur. Formülle anlatımı ise şudur:

$$\begin{aligned} \text{TÜRKİYE} > \text{YUNANİSTAN} - \text{NATO} \text{ ya da} \\ \text{TÜRKİYE} - \text{NATO} < \text{YUNANİSTAN} + \text{NATO} \end{aligned}$$

Bu düşünce Türkiye'nin bağlaşma sistemlerindeki üyeliğinde önemli bir etmendir ve kapsamı, ekonomik olmak-tan çok siyasal bir hareket olarak değerlendirilebilecek olan Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvuru-sunu da içerecek biçimde genişletilebilir.

Türkiye'nin Batılı bağlaşma sistemlerine üyeliğinin açıklanmasında bir başka noktaya daha kısaca değinmek gerekiyor. Wallace'ın belirttiği gibi, “çağdaş dünyada çok sayıda devletin bağlaşma üyeliği konusunda fazlaca bir se-çenekleri de yoktur” (Wallace, 1973: 116). Askeri küme-lenmede herhangi bir değişiklik, ya sert müeyyideler getir-mekte ya askeri çatışmaya yol açmakta ya da bağlaşmanın önderliğini yapan devletin askeri müdahalesine bile neden olabilmektedir (Sovyetler'in Macar ve Çekoslovak işgalle-riyle bugünkü Polonya bunalımı örnek olarak gösterilebi-lir). Bunlara ek olarak, bölgedeki güç dengesini köklü bir biçimde değiştirerek, karşı bağlaşma önderinin baskıda bu-lunabileceği koşulları da yaratabilir. Böylesine koşullar al-tında bulunan devlet ise ya bir bağlaşmaya girerek istediği düzeyde bir askeri güce kavuşmasına yardım edecek dış yardımı sağlayabilir ya da böyle bir bağlaşmaya girmediği takdirde bir savaş çıktığı zaman askeri yenilgi riskini göze alır (Wallace, 1973: 116). Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin dış politikasını saptayıp yürütenlerin bu se-çenekleri nasıl değerlendirdikleri açıktır.

IV. EKONOMİK GEREKSİNİMLER

Bir devletin dış politikasında ekonomik kısıtlılıkların ve fırsatların anlam ve önemi uluslararası ilişkilerle yakından uğraşanların hemen kabul ettikleri bir olgudur. Böylece, ekonomik etmenler ve amaçlar devletlerin davranışlarında evrensel öğedirler. Çünkü içinde yaşadığımız kısıtlılar dün-yasında iç ve dış politikaların temel sorunu var olan eko-

nomik artığın, yani toplumun en alt düzeyde gereksinimlerinin ötesinde üretilen hizmet ve malların nasıl dağıtılacağıdır. Devletler ekonomik ilişkilerini bu çizgide denetlemek ve örgütlemek isterler (Gilpin, 1981: 67-72). Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ekonomik çıkar ve hesaplar dış politikanın belirlenmesinde artan bir paya sahip olmuşlardır. Türkiye de bu genel kuralın içindedir. Yeni cumhuriyetin karşılaştığı ekonomik zorluklar, Türkiye'nin Batı'ya eğilimli dış politikasını etkileyen önemli etmenlerdendir. Şimdiye kadar ele alınmış bulunan öteki etmenlere ek olarak, özellikle 1930'ların dünya ekonomik bunalımı Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasında etkili olmuştur.

1920'lerde, yani devletin kuruluşunun ilk yıllarında Türkiye'nin ekonomik politikasının özel girişimcilik olduğunu hemen başlangıçta belirtmekte yarar var. Öyle görülmüyor ki cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin üst düzey yöneticilerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının ve "Genç Türk" önderlerinin Birinci Dünya Savaşı'na girmelerinin temel nedenlerinden olan "kapitülasyonlar"ın yeniden canlanmasını önlemek yolundaki kesin tavırları dışında, Türkiye'nin ekonomi politikası konusunda fazla bilimsel bilgileri yoktu. Bu düşüncelerin sağlam bir göstergesi, Atatürk'ün ülkenin ekonomik politikasının geleceğini açık bir biçimde gösteren 1923 tarihli demecidir. Atatürk bu demecinde, ekonomi alanında kesinlikle yabancı sermayeye karşı olmadıklarını, Türkiye'nin çok büyük bir ülke olduğunu, bu yüzden çok miktarda işçi ve sermayeye gerek duyduklarını ve yasalara saygılı ve bağlı oldukları takdirde yabancı sermayeye gereken güvenceleri vermeye hazır bulunduklarını söylemektedir (Ökçün, 1971: 7).

1923 yılından hemen sonra çıkarılan ve yabancı sermaye çekmeye yönelik yasalar çok liberal niteliktedir. Ancak büyük ölçüde yabancı sermayeye dayalı böyle bir eko-

nomik gelişme politikası başarılı olamamış, 1929 dünya ekonomik bunalımının sonucu olarak sona ermiş ve öteki Avrupa ülkelerinin politikalarıyla da uyumlu bir biçimde, Türk hükümeti ekonomide devlet denetimini artırmak durumunda kalmıştır. Bu devletçi ekonomik politika İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemine yalnızca 276 milyon dolarlık bir döviz ve altın stoku kaynağı ile girdi. Ama dışsatım ile dışalım arasındaki bu olumlu fark, sağlıklı bir ekonomik kalkınmanın değil, savaş yıllarında dışalıma konan kısıtlamalar, halkın katlandığı fedakârlıklar ve savaşkanların Türk ihracat mallarına artan gereksinimleri gibi savaş bittiği zaman ortadan kalkacak gelişmelerin ürünüydü (Ülman ve Sander, 1972: 18). Böylece Türkiye savaşın sonunda dört tip ekonomik sorunla karşı karşıya kaldı: (i) Ekonomiyi ihracat mallarındaki yeni ve düşük fiyatlara göre yeniden ayarlamak; (ii) beliren Sovyetler tehdidine karşı silahlı kuvvetlerini savaş dönemi düzeyinde tutarken ekonomisini modernleştirmek ve yeni ekonomik faaliyet alanları açmak; (iii) savaş-dışı bir devlet olarak savaşın yol açtığı yıkımı ve modern silahların yeteneklerini gördükten sonra, mümkün olabilecek her kaynaktan yararlanılarak modası geçmiş silahlarını modernleştirmek ve (iv) özellikle çok partili parlamenter demokratik yaşama geçtikten sonra, yeni sistemin tek şansı olarak görülen yeni endüstri projelerinin finansmanını sağlayacak ek ekonomik kaynakları yaratmak ya da bulmak. Üstelik, yeni dönemde siyasal partiler seçilebilmek ve seçildikten sonra daha yüksek yaşam standardı yolundaki sözlerini tutarak, yeniden seçilmek için seçmenlere büyük vaatlerde bulunmak ve bunları gerçekleştirmeye çalışmaktaydılar.

Türkiye'nin yeni önderleri bu önemli sorunları hem de kısa sürede çözebilmek için dış kredilerden ve uluslararası borçlardan başka seçenek bulamadılar. Bunun Türkiye

ekonomisini geliştirmek ve ülkenin savunmasını güçlendirmek yolunda başta gelen kaynak olduğu anlayışı Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politikasını etkilemiştir.

1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi de Türkiye'nin Batı bağlantısının güçlenmesinde önemli bir etkidir. Ülkeyi kuruluşundan bu yana kesintisiz yönetmiş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nden daha liberal bir ekonomik anlayışa sahip olan Demokrat Parti, CHP'nin toprak reformu politikasından endişe duyan büyük toprak sahipleri ve savaş döneminde zenginleşen ticaret ve endüstri burjuvazisinin desteğini alarak “görülmemiş ekonomik kalkınma” dönemini açtı (Eroğul, 1970: 55-62). Böyle bir ekonomik politika ise, doğal olarak, daha çok dış yardıma gereksinim duydu ve bel bağladı. Demokrat Parti'nin NATO'ya üye olmak için CHP'den daha büyük bir hevesle çalışması ve sonunda başarması, yalnız güvenlik düşüncelerinin ürünü değildir. Öyle sanıyorum, en az bunun kadar önemli olan nedenler arasında NATO çerçevesi içinde demokratik düzeni ve liberal ekonomik sistemi korumak düşüncesi de vardır. Türkiye'nin NATO'ya sıkı bağlılığı, NATO içinde ve dışında ABD ile 100'e yakın ikili antlaşma imzalaması, güvensizliğine pek bir şey katmayan Balkan ve Bağdat paktlarının kurulmasına önayak olması ve Bandung Konferansı'nda Batı'nın savunuculuğunu yapması gibi davranışlar, Demokrat Parti'nin, Batı'nın vazgeçilmez ve değerli bir bağlaştığı olarak, daha çok ekonomik ve askeri yardım almak istemesinin de ürünleridir.

Demokratik parlamenter sistemin hem siyasal hem de ekonomik bakımdan başarısızlığı, 1960 yılından bu yana kısa süreli askeri yönetimlere yol açmıştır. Bu askeri yönetimler o denli kötü bir ekonomik miras devralmışlardır ki demokratik yapının yeniden işler duruma gelmesi ve ekonomik yıkıntının temizlenmesi çabalarında Batı'nın ekonomik yardımından başkaca bir ekonomik kaynak buluna-

mamıştır. 1970'lerin ortalarından başlayarak Batı ile Türkiye'nin arasının bozulması, Türk hükümetlerinin bilinçli politikalarının değil, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo ve Batı Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin gereksinim duyduğu kredileri ve parasını ödemediği silahları vermemesi gibi Batı'nın girişimlerine bağlıdır.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan etmenler ve bunlar arasındaki etki-tepki ilişkisi, Türkiye'yi Ortadoğu'nun Batı ile sürekli bir bağlaşmaya giren tek ülkesi durumuna getirmiştir. Ayrıca Türkiye, Avrupa kıtasının doğusunda ekonomik kalkınmasını demokratik parlamenter bir rejimle sağlamak isteyen ve buna çalışan bir iki gelişmekte olan ülke arasındadır. Geniş bir tarihsel perspektiften bakıldığında bunun kolay bir iş olmadığı anlaşılıyor. Türkiye, Batı Avrupa ülkelerinin üç yüz yıldır varmak istedikleri noktaya altmış yıl gibi kısa bir sürede varmayı amaçlıyor. Böylesine hızlı bir hamlenin bazı "kazalar", geçici gerilemeler ve önceden görülemeyen engeller riskini taşıdığı açıktır. Türkiye, eninde sonunda altmış yıllık amacını gerçekleştirmeyi becerecektir. Ama bu amacını Batı uluslar topluluğu içinde mi yoksa şimdiye kadar ciddi bir biçimde düşünmediği başka seçenekleri kullanarak mı gerçekleştireceği sorusunun yanıtı, çok büyük ölçüde Batı'nın Türkiye'ye göstereceği anlayışa bağlıdır.

KAYNAKÇA

Akşin, Abdülhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1964.

Aron, Raymond, *Peace and War: A Theory of International Relations* (Barış ve Savaş: Bir Uluslararası İlişkiler Kuramı), Anchor Press, Doubleday, Garden City, N. Y., 1973.

- Atatürk, Kemal, *Atatürk'ün Söylevleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- Davison, Roderic, "Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne" (Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi), Craig ve Gilbert (der.), *The Diplomats, 1919-1939*, c. I, Atheneum, New York, 1972.
- Dinerstein, Herbert, "The Transformation of Alliance Systems" (Bağlaşma Sistemlerinin Dönüşümü), *The American Political Science Review*, 59, 1965, s. 598-601.
- Eide, Asbjorn ve Marek Thee (der.), *Problems of Contemporary Militarism* (Çağdaş Militarizmin Sorunları), Crom Helm Ltd. Londra, 1980.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1990.
- Fedder, Edwin H., "The Concept of Alliance" (Bağlaşma Kavramı), *International Studies Quarterly*, c. 12, No. 1, s. 65-86, 1968.
- Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics* (Dünya Politikasında Savaş ve Değişiklik), Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 21, No. 1, 1966, s. 143-182.
- İnönü, İsmet, "Negotiation and National Interest" (Müzakere ve Ulusal Çıkar), *Perspective on Peace*, Carnegie Endowment for International Peace, Stevens and Sons, Ltd., Londra, 1960.
- Jansen, G. H., *Non-Alignment and the Afro-Asian States* (Bağılantısızlık ve Asya Afrika Devletleri), Frederick A. Praeger, New York, 1966.
- Keessing's Contemporary Archives*.
- Lenczowski, George, *The Middle East in World Affairs* (Dünya Sorunlarında Ortadoğu), Cornell University Press, Ithaca, 1980.

- Midlarsky, M. I., *On War: Political Violence in the International System* (Savaş Üzerine: Uluslararası Sistemde Siyasal Şiddet), Free Press, New York, 1975.
- Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations* (Uluslararası Politika), A. A. Knopf, New York, 1967.
- Most, Benjamin A. ve Harvey Starr, "Diffusion, Reinforcement, Geopolitics and the Spread of War", (Yayılma, Takviye Etme, Jeopolitik ve Savaşın Genişlemesi), *The American Political Science Review*, c., 74, No. 4, Aralık 1980, s. 932-946.
- Ökçün, A. Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1971.
- Richardson, Lewis F., *Statistics of Deadly Quarrels* (Ölüm-cül Çatışmaların İstatistiği), Quadrangle Books, Chicago, 1960.
- Russett, Bruce, M., "Components of an Operational Theory of International Alliance Formation" (Uluslararası Bağlaşma Kurma İşlevsel Kuramının Öğeleri), *Journal of Conflict Resolution*, 12, 1968, s. 285-301.
- Rustow, Dunkward, "Atatürk As a Founder of a State" (Devlet Kurucusu Olarak Atatürk) Rustow (der.), *Philosophers and Kings, Studies in Leadership* (Filozoflar ve Krallar: Önderlik Üzerine Çalışmalar), Deadalus, New York, 1970.
- Singer, J. David, "Inter Nation Influence: A Formal Model" (Uluslararası Etki: Biçimsel Bir Model), *American Political Science Review*, c. 57, No. 2, Haziran 1963, s. 420-430.
- , *The Correlates of War, II: Testing Some Realpolitik Models* (Savaşa Bağlı Olgular, II: Bazı Realpolitik Modellerin Sınanması), The Free Press, New York, 1980.
- ve Small M., "Formal Alliances, 1815-1919: A Quantitative Description" (Resmi Bağlaşmalar, 1815-1919:

- Niceliksel Bir Betimleme), *Journal of Peace Research*, 3, Haziran 1966, s. 1-32.
- Small, Melvin ve J. D. Singer, "Patterns in International Warfare, 1816-1965" (Uluslararası Savaşta Düzenlilikler), *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 391, s. 145-155.
- Temperley, H. W. V. (der.), *A History of the Peace Conference in Paris* (Paris Barış Konferansı'nın Tarihi), c. VI, Henry Frowde, Hodder ve Stoughton, Londra, 1924.
- Toynbee, Arnold J., *Nationality and the War* (Milliyet ve Savaş), J. M. Dent and Sons, Londra, 1965.
- , *The Conduct of British Empire Foreign Relations Since the Peace Settlement* (Barış Düzenlemesinden Bu Yana İngiliz İmparatorluğu'nun Dış İlişkilerinin Yürütülüşü), H. Milfred, Oxford University Press, Londra, 1928.
- Treverton, Gregory (der.), *Crisis Management and the Super Powers in the Middle East* (Ortadoğu'da Bunalım Çözümü ve Süper Devletler), Wastmead, Farnbrough, Hamshire, Gower Publishing Co. Ltd., 1981.
- Ülman, Haluk ve Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, II", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 27, No. 1, 1972, s. 1-24.
- Wallace, M. David, *War and Rank Among Nations* (Uluslararası Savaş ve Güç Sırası), Lexington, Mass., D. C. Heath, 1973.
- , "Cluster of Nations in the Global System, 1865-1964" (Global Sistemde Ulusların Kümelenmesi), J. D. Singer (der.), *Explaining War: Selected Papers from the Correlates of War Project*, Sage Publications, Beverly Hills, California, 1979.

Türkiye'nin Batı Bağlantısı -ABD ve Türkiye-*

I. GİRİŞ

1980'li yıllarda Türk dış politikası önemli bir dönüm noktasına gelecektir. Bununla, şaşırtıcı ve köklü bir dönüşümün beklendiğini söylemek istemiyorum. Söz konusu olan, eski ve bazıları şimdi de yürürlükte olan kalıplarla yeni olanaklar arasında bir denge kurulmaya çalışılmasıdır. Böyle bir tutum geçerliliğini yitirmiş otuz yıllık basmakalıp düşüncelere körü körüne bağlanmanın Türkiye dış politikası açısından doğurduğu olumsuz sonuçlara bakılırsa, hiç de şaşırtıcı değildir. Ayrıca, etkin ve kişilikli bir dış politika izlenmesinden yana olan aydın kamuoyunun baskısı da göz önünde tutulursa, hangi hükümet işbaşında olursa olsun, 1980'lerin dış politikada değişikliği zorlayacağı söylenebilir. Henry Kissinger'in dediği gibi, dış politika durmak nedir bilmeyen bir süreçtir ve eski bir

* AÜ SBF Dergisi, c. XXXIV, No: 1-4, 1980, s. 63-86.

başlangıç noktasından ileriye doğru bir gidiş sağlanmazsa, önce durağanlaşır ve sonra gerilemeye başlar.¹

Uluslararası alanda Türkiye'nin karşısındaki sorunun özü şudur: Türkiye dış politikayı durağan bir olgu olarak algılayıp, eski kalıpların rahat beşiğinde, yeni atılımları serüvenci ve sonu olmayan davranışlar biçiminde mi yorumlayacaktır? Yoksa, eski kalıpları birer başlangıç noktası olarak alıp ileriye doğru girişimleri bir süreç anlayışı içinde mi yürütecektir? Türkiye, uluslararası politikada, bölgesel çıkarlarını bağlı bulunduğu ve ileride de bağlı bulunacağı benzediği Batı bağlaşmasının yeryüzü ölçüsündeki çıkarları içinde eritme politikasını sürdürecektir midir? Yoksa, bölgesel çıkarlarına öncelik verip, Batı bağlantısının nicelik ve niteliğini bu önceliğe göre mi ayarlayacaktır? Başka bir deyişle, Türkiye yeryüzüne yalnız Batı'ya yönelik oynamaz bir sandalyeden mi, yoksa her yöne çevrilebilir döner bir sandalyeden mi bakacaktır? Her şeyden önce, Türkiye dış politikasının sırtındaki "kamburu" hemen çekip çıkararak "gövdeye" dimdik bir görüntü verebilmek için, karşılaşılan ve karşılaşılabilecek önemli sorunların ayrıntıları ile araştırılıp aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu sorunlar içinde en önemlisi, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin Batı bağlantısıdır. Bu bağlantı üç ana konuyu içermektedir: (i) Türkiye'nin ABD ile ilişkileri, (ii) Türkiye'nin NATO içindeki yeri ve (iii) Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiler. Bu yazıda ele almak istediğim konu, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkileridir.

Türkiye ile Batı'nın başat gücü olan ABD arasındaki ilişkilerin niteliği nedir? Bu niteliğin araştırılmasında şu konu önem kazanmaktadır: ABD'nin Türkiye ile ilişkilerindeki kısa ve uzun süreli çıkarları nerede yatmaktadır ve sürekli değişen stratejik denge, silah teknolojisindeki ve

1 Harry M. Joiner, *American Foreign Policy, The Kissinger Era*, The Strode Publishing Inc., Alabama, 1977, s. 11.

uluslararası politikadaki gelişmeler, Türkiye'nin Amerikan dış politikasındaki yerini nasıl ve ne yönde etkileyebilir? Türk-Amerikan ilişkilerinin gelecekte alacağı biçimi temelden etkileyecek ve bir bakıma biçimlendirecek olan süreklilik ve değişiklik öğeleri nelerdir? Amerikan silah ambargosunun nesnel bir değerlendirilmesi, Türkiye'ye ne gibi dersler vermektedir?

Bu birbiriyle çok yakından ilgili ve etki-tepki ilişkisi içinde bulunan etmenleri bir tüm olarak ele alıp incelemek kolay değildir. Bu yazının amacı, ülkemizde geciktirilemez bir gereksinme durumuna gelen uzun ve ayrıntılı araştırmalara, sınırlı da olsa bir başlangıç ışığı tutabilmektir.

II. ABD'NİN YENİ DIŞ POLİTİKASININ ANA ÇİZGİLERİ

Bugün ABD'nin izlediği dış politikanın iki önemli özelliği belirgin bir durum göstermeye başlamıştır. Bu bakımdan, Amerikan dış politikasını kabaca iki başlık altında incelemek anlamlı olacak ve birbirinden kopuk ve ilişkisiz gibi görünen dış politika davranışları arasında temel ve mantıksal bir bağlantı kurulması olanağı doğabilecektir. *Birincisi*, Carter yönetiminin NATO'ya artan bir önem verip, örgütü güçlendirmeye çalışması (özellikle askeri açıdan) ve bu politikayla bağlantılı olarak *yumuşama* içinde insan haklarını siyasal bir silah olarak kullanmaya başlamasıdır. *İkincisi* ise, Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'ni (ÇHC) en az iki cephede askeri ve siyasal baskı altında bırakıp dünya politikasındaki oynaklık yeteneğini artırmaktır.

A. GÜÇLENDİRİLMEMEYE ÇALIŞILAN NATO

Ayrıntılarından arındırılrsa, Ford-Kissinger dış politikasının özü, ABD açısından *yumuşamanın* ve Sovyetler Birliği ile

ilişkilerin önceliğe sahip olduğu anlayışı idi. Bu anlayışa göre, temelde hâlâ “iki-kutuplu” niteliğini sürdüren ve kitlesel ölüm gözdağının gerçek bir tehlike olduğu bugünkü yeryüzünde, “insan hakları” gibi evrensel nitelikte törel bir değer, Sovyetler Birliği'nin içişlerine karışma derecesine varacak kadar ileri bir ölçüde savunulması doğru değildir. Çünkü böyle bir tutum, doğal olarak ya barışı tehlikeye sokacak ya da en azından yeniden Soğuk Savaş yıllarına dönüşecektir. Her iki durumda da özlenen insancıl amaçlar gerçekleşmeyecektir. Bu ikiliye göre, haklı-yasal bir kararlılık, Avrupa'nın son zamanlarda en önemli gereksinmesiydi. Bu tür bir kararlılık da ancak Sovyetler Birliği ile varılacak bir anlaşma ile sağlanabilirdi. Bu düşüncenin 1975 Helsinki Belgesi'nin imzalanmasında payı vardır. Kısaca, eski yönetimin dış politikası, kabaca, “*ya yumuşama ya çekirdek güçlü savaş*” anlayışına dayanmaktaydı.

Carter-Vance-Brezinski üçlüsü, eski yönetimin dış politikasını temelde sürdürmekteyse de, bazı önemli değerlendirmeler ve uygulama ayrımları üç yıllık iktidar süresince ortaya çıkmıştır. Carter yönetimine göre, ABD *yumuşama* uğruna Sovyetler'e çok ödün vermiştir. Bunun nedeni ise, *yumuşamanın* Amerikan dış politikasına yarar sağlayacak bir “araç” durumundan, “amaç” durumuna getirilmiş olmasıdır. Bu ise, ABD'nin uluslararası alandaki devinim özgürlüğünü sınırlamaktadır. “*Ya yumuşama ya da çekirdek güçlü savaş*” görüşü yanlıştır. Çünkü Amerikan-Sovyet ilişkilerinin niteliği ne olursa olsun, güçlü bir NATO, Sovyetler Birliği'ne karşı caydırıcılığı sağlayacaktır. *Yumuşama* duran bir olgu değildir. Sovyet iç ve dış politikasında adım adım, ama köklü bir değişiklik yaratmak için kullanılmalıdır. Bu da, ancak güçlü bir NATO'nun Sovyet klasik ve çekirdekli gücünü dengelemesi ile olanaklıdır. NATO Bakanlar Konseyi'nin 1979 Aralık ayında Batı Avrupa ülkelerine *Pershing* ve *Cruise* gibi orta erimli güdümlü füze yerleştiril-

mesi kararını almasındaki Amerikan çabası, bu kapsam içinde değerlendirilmelidir.

Carter yönetiminin dış politikasını şöyle özetleyebiliriz: Amerikan yönetimine göre, Sovyetler Birliği ile ilişkiler artık Amerikan dış politikasının başat boyutu olmaktan çıkarılmalı; daha kapsamlı, yürekli ve “atak” bir dış politika izlenmelidir. *Yumuşama* Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmalı, NATO güçlendirilmeli, ABD'nin asıl Batı Avrupa ve Japonya ile ilişkilerine önem verilmelidir.²

ABD'nin bugünkü dış politikası konusunda bu özetlediğim görüşlerin kaynağı, iki önemli Başkanlık bildirisi-dir.³

1977 tarihli PRM-10 (*Presidential Review Memorandum*) ile

1978 tarihli PD-18 (*Presidential Declaration*).

1. PRM-10: Bu *memorandum*'da açıklandığı biçimiyle Amerikan-Sovyet ilişkilerinde iki dönem birbirinden kesin bir biçimde ayırt edilmelidir. 1945-1965 döneminde ABD hemen hemen her alanda Sovyetler Birliği'ne karşı tam bir üstünlüğe sahipti. 1965 sonrası döneminde ise, Sovyetler Birliği en azından askeri strateji açısından dengeyi sağlamış ve hatta Avrupa'da üstünlüğü eline geçirmeye başlamıştır (işte, Batı Avrupa ülkelerine yerleştirilecek olan orta erimli Amerikan füzeleri, bu üstünlüğe karşı dengeleme politikası olarak düşünülmektedir). Amerikan yönetimine göre bu dönemde, Amerika'nın gücünün öğeleri daha geniş bir biçimde değerlendirilmelidir. Stratejik denge bir yana bırakılırsa ABD, ekonomik, teknolojik, siyasal kararlılık ve siyasal etki alanlarında hâlâ büyük bir üstünlüğe sahiptir. İşte, bu üstünlük, Sovyetler Birliği'nden gerek askeri, gerekse

2 Jimmy Carter, “Soviet-American Relations”, *Vital Speeches of the Day*, s. 514-17; Zbigniew Brzezinski, “American Foreign Policy and Global Change”, *Span*, c. XIX, No. 1, 15 Haziran 1978, s. 4, 46.

3 Victor Zorza, “Carter's Directives for Foreign Policy”, *New York Herald Tribune*, 30 Mart 1978.

siyasal alanda ödün koparmak için kullanılmalıdır (işin aslına bakılırsa, Sovyetler'in Demokratik Alman Cumhuriyeti'nden bir miktar asker ve tankını geri çekmesi, Amerikan yönetimince herhalde böyle bir politikanın başarılı bir sonucu olarak değerlendirilmektedir).

Başkan Carter'ın bu açıkladıkları, ABD'nin üç yıldır uyguladığı “atak” dış politikanın temeli olarak ele alınmalı ve bu süre içinde sözü çok duyulan “insan hakları politikası” da böyle bir çerçevede, diplomatik bir “silah” olarak görülmelidir.

2. PD-18: Başkan Carter bu bildirisiyle, ABD'nin Doğu Asya, Ortadoğu, Afrika Boynuzu ve Basra Körfezi'nde önemli tarihsel sorumlulukları bulunduğunu belirtmekte ve bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için, her yerde ve her zaman kullanılabilecek oynak kuvvetlerin geliştirilmesini istemektedir. Bunun için de Amerikan kuvvetlerinin oynaklığı geliştirilmeli ve geleneksel (klasik) kuvvetlerin artırılması yoluna gidilmelidir. Çünkü Başkan'ın düşüncesine göre, Sovyet-Amerikan ilişkilerinin bu ikinci döneminde yalnız çekirdek güçlü silah üstünlüğüne güvenilemez.

İşte, bu temel görüşlerin ve Amerikan dış politika davranışlarının çözümlenmesinin ışığı altında, Amerikan yöneticilerinin üç çizgili bir savunma sistemi kurma peşinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu kısa gözlemle, şimdi Amerikan dış politikasının ikinci temel özelliğine geçebiliriz.

B. SOVYETLER BİRLİĞİ İLE ÇHC'NİN EN AZ İKİ CEPHEDE SİYASAL VE ASKERİ BASKI ALTINDA TUTULMASI

İki komünist büyük devlet, Sovyetler Birliği ile ÇHC en az iki cephede baskı altında bulundurulursa, bu devletler

ABD'ye karşı açıkça cephe alma dokuncasını göze alamayacak ve böyle bir durumda da ABD ve ortakları benzer sorun ve baskılardan sıyrılmış olarak genel dengeyi sağlayacak ve olayları denetleyebileceklerdir.

Eldeki verilere dayanarak ve ayrıntılarda belirli bir yanılma payını da göze alarak şu söylenebilir: Amerikan stratejik düşüncesine göre, Sovyetler Birliği'nin ÇHC ile başa çıkabilmesi için, ABD'yi Avrupa kıtasında savunma durumuna sokması ve stratejik dengeyi kendi yararına bozması gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin 1975 Helsinki Belgesi'nin imzalanmasından sonra *yumuşamayı* genişletmeye çalışması, yeni geleneksel ve çekirdek güçlü silahlarla (SS-19 ve SS-20) Avrupa'da savunma durumundan saldırıda bulunabilecek bir üstünlüğe yükselmesi, bu yönde adımlar olarak değerlendirilmektedir.⁴ İşte, Amerikan dış politikasının yeni görevi, bu planların bozulması ve böylece Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yine savunma durumuna geçirilmesidir. Bunu sağlayabilecek olan politika da, NATO'nun askeri gücünün artırılması ve insan haklarının siyasi bir silah olarak Sovyetler'e karşı kullanılmasıdır. NATO üyesi bazı Batı Avrupa ülkelerine çekirdek güce sahip orta erimli güdümlü füzelerin yerleştirilmesi bu politikanın uygulama alanına konmasından başka bir şey değildir. Amerikan ve NATO askeri çevrelerinin "Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da savunma durumundan saldırıda bulunabilecek duruma geçtiğini" sürekli vurgulamalarının temel nedeni, görüşüme göre, diyelim on yıllık bir süre içinde Sovyetler Birliği'nden Batı Avrupa'ya bir saldırı beklemeleri değildir. Asıl neden, daha geniş kapsamlı bir politika içinde, Sovyetler'in Avrupa'da savunma durumuna geçirilmesidir. Şimdi, bu "geniş kapsamlı politika"nın içeriğine geçebiliriz.

4 *Aviation Week and Space Technology*, 1 Ağustos 1977, s. 12-15, 38-46; 8 Ağustos 1977, s. 48-51; 22 Ağustos 1977, s. 39-51.

ABD, Sovyetler Birliği ile ÇHC'yi en az iki cephede askeri ve siyasal baskı altında tutacak üç savunma çizgisi planlamıştır ve bunu uygulamaktadır.⁵

1. *Güçlendirilmiş NATO Çizgisi:* Bu çizgi, ÇHC'nin doğuda Sovyetler Birliği'ni tehdidi ile birlikte düşünülürse, Sovyetler'i biri batı, öteki doğuda olmak üzere iki cepheden baskı altında bulunduracaktır.

2. *Orta Savunma Çizgisi:* Kuzeybatı Afrika'da Fas'tan başlayıp Tunus, Mısır, İsrail, Suudi Arabistan ve 1979 başında yitirilmiş bulunan İran'dan geçerek Hindistan'da biten bu çizginin iki amacı vardır: Bir yandan, Batı bağlaşmasının şiddetle gereksinme duyduğu petrol yollarını ve Ortadoğu'yu güvenlik altına alırken, öte yandan Kuzey Akdeniz'de istenmeyen askeri ve siyasal gelişmelere karşı (Türkiye'nin NATO'dan ayrılması, İspanya, Portekiz ve İtalya'da komünistlerin iktidara gelmeleri gibi) "alternatif bir güç çizgisi" oluşturmaktadır.

3. *Güney Savunma Çizgisi:* Somali'de başlayan bu çizgi, Suudi Arabistan, Hint Okyanusu filosu, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya'dan geçip Pasifik'teki 7. Filo ile bitmektedir. Bu çizginin batı kanadının amacı, Sovyetler Birliği'nin Kızıldeniz'in güney girişinde Etyopya, Güney Yemen ve Sovyet Hint Okyanusu filosuyla kazandığı üstünlüğü dengelemektir. Doğu kanadının amacı ise, olası Hindicini gelişmelerini sağlam bir "kordon" altına almaktır. Batı kanadının son Ortadoğu gelişmelerinden sonra kazandığı bir başka işlev de İran'daki olası olaylara karışma olanağını saklı tutmaktır.

5 Joseph Schiebel, "The Soviet Union and the Sino-American Relations", *Orbis*, Bahar 1977, s. 77-94; Gebhard Schweigler, "Carter's Detente Policy: Change or Continuity", *The World Today*, Mart 1978, s. 81-90; James Chace, "America's New Strategy of Containment", *Harper's*, Ocak 1978, s. 46-54; Victor Zorza, "Carter's Message to the Kremlin", *New York Herald Tribune*, 23 Mart 1978; Colonel Richard G. Head, "Technology and the Military Balance", *Foreign Affairs*, Nisan 1978, s. 562-563.

Buraya eklenmesi gereken önemli bir nokta da şudur: ABD'nin Vietnam'dan çekilişi, hiç kuşkusuz, bu devletin yenilgisini göstermektedir. Ama daha geniş bir çerçevede ve uzun süreli sonuçlarla birlikte düşünülürse, bu çekiliş, özellikle Vietnam'ın Kampuçya'da giriştiği hareket ve ÇHC'nin Vietnam'ı işgal girişimi sonunda, Sovyetler Birliği ile ÇHC arasındaki ikinci bir cephe açma olanağını ABD'ye vermiş görünmektedir. Bu cephenin, ABD'nin şimdiye dek özetlenen genel stratejisinde özel bir yeri olduğu açıktır. Böylece, Sovyetler Birliği ile ÇHC şimdi iki cephede birbirleriyle uğraşmak durumunda kalacaklar ve ABD de Sovyetleri, birincisi NATO çizgisi, ikincisi Doğu Akdeniz-Basra ve sonuncusu Güney Pasifik'te olmak üzere üçlü bir çevrelemeye bağlı kılacaktır. Bu durum, aynı zamanda, Sovyetler ile ÇHC arasında olası bir uzlaşmayı da son derece güçleştirmektedir.

Vietnam yenilgisi ve iç politika utançlarından sonra, Carter'ın yönetiminde Amerikan dış politikasının bugün bir "geçiş dönemi"nde olduğu söylenebilir ve bu, doğrudur. Bu durumda yukarıdaki genellemelerin kesinliği tartışılabilir. Ama bu sakınca konuyu araştırarak çağdaş tarihçilerin görebildikleri temel özellikleri, veriler tam olarak ellerinde bulunmasa bile, belirtmelerini engellememelidir. Bu aşamada bazı yanlış gözlemlerde bulunma dokuncası varsa da, "doğru"ların ancak bazı "yanlış"ları düzeltmeye çalışmakla bulunduğu da unutulmamalıdır. Kaldı ki yukarıdaki genellemelerde bazı ayrıntı değişiklikleri olabilirse de, temelde doğru olduklarını düşünüyorum.

Buraya kadarki açıklamayı özetlersek, Sovyetler Birliği, batıdan güçlendirilmiş NATO, doğudan ÇHC ve güneyden 3 numaralı savunma çizgileriyle ABD tarafından olmak üzere üç; ÇHC de kuzeyinden ve güneyinden Sovyetler Birliği tarafından iki cepheden siyasal ve askeri baskı altında kalmış olacaklardır.

Dikkat edilirse görüleceği gibi, tüm bu çizgilerin can alıcı noktası ve bir bakıma çakıştıkları nokta, *Doğu Akdeniz* olmaktadır. Bu yüzden, Doğu Akdeniz Amerikan dış politikasının üzerinde odaklandığı ve giderek önemini artıracak olan bir bölgedir. Bu durumun temelde değişiklik geçirmesi, ancak çok köklü uluslararası gelişmelerle, yani bölgede uzun süreli siyasal sonuçlar doğurabilecek geniş çaplı bir savaşla olanaklıdır. Tıpkı, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Japonya açısından Mançurya, Çin ile Pasifik adalarının ve Almanya açısından Doğu Avrupa ile Kuzey Afrika'nın önemi gibi.

İşte, Amerikan dış politikasının ana çizgileri üzerindeki açıklamaları bitirip, bu genel çerçeve içinde Türk-Amerikan ilişkilerinin temel niteliklerine geçerken, son derece anlamlı bir bağlantı noktası, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu Akdeniz bölgesinin Amerikan dış politikasında kazandığı bu özel önemdir.

III. BUGÜN AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN YERİ

Eldeki verilere dayanarak bugün görülebildiği biçimiyle Amerikan yönetiminin Türkiye'ye karşı tutumu, bazı bakımlardan eski yönetiminkinden ayrılmaktadır. Genel bir anlatımla, Ford-Kissinger yönetimi, Amerikan Kongresi'nin Yunanistan'a eğilimli olmasına karşı Türkiye'yi tutuyor izlenimini verip, Türk hükümetinin istenmeyen tepkilerini azaltmak istiyordu. Carter yönetimi ise, daha dengeli ve kendi içinde tutarlı bir politika izler görünmektedir. Yine bugün görülebildiği biçimiyle, bu davranışı dört temel nedene bağlamak olanaklıdır:

1. 1975-1978 arası Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunun nedenlerinden biri ve belki de başlıcası, Amerikan yönetimine göre Türkiye lehine bozulmaya başlayan

Türk-Yunan askeri dengesi idi ve bu dengenin yeniden kurulması gerekiyordu. Şimdi, yine Amerikan yöneticilerinin değerlendirmesine göre, Türkiye ile Yunanistan arasında görece bir askeri denge sağlanmıştır. Bu sağlandığına ve Türk hükümetlerinin böyle zorlama önlemleriyle Kıbrıs politikasında ödün vermeyeceği anlaşıldığına göre, silah ambargosunun konma amacı ortadan kalkmıştır.

2. Yürütme organının Kongre'deki devrim özgürlüğünü kısıtlamış bulunan *Watergate* ve Vietnam olaylarının üzerinden yeterince zaman geçmiştir. Ayrıca, Başkan Carter "açık ve dürüst bir iç ve dış politika izleyeceği" sözüyle iktidara gelmiştir.

3. ABD'nin bundan önceki bölümde belirtilen yeni dış politika yönelişlerinin ışığı altında, Türkiye'nin yeri, gerek NATO savunma çizgisinin güçlendirilmesi ve gerek Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika Boynuzu'ndaki gelişmeler açısından yeniden önem kazanmaya başlamıştır.

4. Son olarak belirtilmesi gereken neden, bugün Amerikan dış politikasının, uygulanmasında artık yarar bulunmayan eski kalıplarla, şimdiden kesin çizgileriyle tam olarak ortaya çıkmamış yeni kalıplar arasında bir "geçiş döneminde" olduğudur. Carter yönetimi, bu geçiş döneminde istenmeyen değişiklikler doğurabilecek ve yukarıda özetlenen dış politikanın izlenmesini daha başlangıcında engelleyebilecek gelişmelerden kaçınmak istemektedir.

Konuya böyle bir girişten sonra, Türk-Amerikan ilişkilerinin ileride nasıl bir biçim alabileceği üzerinde durmak gerekiyor. Ancak, bunun yapılabilmesi için öncelikle iki ülke arasındaki ilişkilerdeki süreklilik ve değişiklik öğelerini tek tek ele alıp değerlendirmek koşuldur. Bu öğelerin bugünkü durumları üzerinde durmadan ve hangi etmenlerin ilişkilerin biçimini etkilediğini ortaya koymadan yapılacak bir değerlendirme ya yanlış ya da en azından yüzeysel olur.

A. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİKLİK ÖĞELERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, ABD ile Türkiye arasında, uluslararası ilişkilerde benzerine çok az rastlanan sıkı ilişkiler ağı kurulmuştur. *Truman Doktrini* ile başladığı varsayılabilir olan bu sıkı yapısal ilişkilerin tarihçesinin verilmesi bu yazının amacı dışındadır. Burada asıl üzerinde durulacak olan nokta, iki ülke arasında böylesine yakın ilişkiler kurulmasını sağlayan nedenler ve bunlardaki değişikliklerdir. Nedenleri kısaca, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gütmeye başladığı üç genel stratejik amacın, Türkiye tarafından tıpkısıyla benimsenmesi olarak özetleyebiliriz.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Düzeninin Korunması Konusundaki Ortak Görüş

Türkiye, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Doğu Avrupa'nın geleceği konusundaki görüŐlerini tıpkısıyla benimsedi. Her türlü değer yargısından soyutlanıp (acaba olanaklı mı?) gerçekçi bir biçimde düşünürsek, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Avrupa düzenini tarihin, öteki savaşlarının sonunda olduğu gibi, iki utkan devlet kuracaktı. ABD ile Sovyetler Birliği'nin dışında, İngiltere ve Fransa'yı utkan devletler olarak değerlendirmemek, bu devletlere karşı haksızlık olmaz herhalde. Avrupa ile ilgili olarak en az anlaşmazlık çıkaracak çözüm, ABD ile Sovyetler Birliği'nin üzerinde anlaŐacakları bir dzendi. Bu çözüm gerçekleŐemedi.

Tarihsel bir süreçte değerlendirirsek, ABD için, savaş sonrası Avrupasında geçerli olan *statüko*, Birinci Dünya Savaşı sonrası barış antlaşmalarının düzeniydi ya da ona en yakın olanıydı. Bu da temelde *Versailles* düzeniydi. Oysa,

ikinci utkan devlet olan Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan, bu “*Versailles Statükosu*”na geleneksel bir bağı olmadan çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda *Brest-Litovsk* ve *Riga* antlaşmalarıyla Doğu Avrupa ülkelerine bıraktığı toprakları şimdi eline geçirmiş bulunan Sovyetler Birliği, Almanya'nın yenilmesindeki büyük katkısından sonra, askeri utkusunu siyasal bir düzenlemeyle tersine çeviremezdi. İki utkan devletin bu birbirine zıt tutumları, “sıcak savaşın” “Soğuk Savaş” biçimine dönüşmesinde en önemli etken olmuştur. İşin aslına bakılırsa, “Soğuk Savaş'ın” “yumuşamaya” dönüşmesi de, ancak Doğu Avrupa'da savaş sonrasında kurulan düzenin Batılı devletlerce kabul edilmesiyle gerçekleşebilmiş ve sonunda 1975 *Helsinki Belgesi*'ne varmıştır.

İşin gerçekten “garip” ve kolay açıklanamayacak yönü, *Versailles* düzenine hiçbir bağlılığı bulunmayan, hatta o düzenin bir parçası olan *Sèvres*'e karşı verdiği Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonunda kurulan Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Doğu Avrupa konusundaki görüşlerine *tümüyle* uyum göstermiş olmasıdır. Şimdi bu genel stratejik amaç kesin çizgileriyle ortadan kalkmış, *Helsinki Belgesi*'yle Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa düzeninde söz sahibi olduğu, üstü kapalı bir biçimde de olsa, kabul edilmişti. Dolayısıyla, Türk-ABD ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir öge ortadan kalkmış ya da en azından değişikliğe uğramış oluyordu.

2. Sovyetler Birliği'ne Karşı Güçlü Bir Savunma Oluşturmak

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin yeryüzü ölçüsünde izlediği ikinci genel stratejik amaç, Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma gücü oluşturmak, kısaca bu devleti çevrelemektir (*Containment Policy*). Truman Doktrini, NATO, CENTO ve SEATO bu mantığın ürünleridir. Bu politika-

nın başarılı olup olmadığının tartışılması, yazının amacına hizmet etmez. Burada önemli olan nokta, bugün çevreleme politikasının nitelik ve çizgilerinin değiştiği, silah teknolojisindeki ilerlemelerin sonucu olarak ortaya çıkan stratejik “eşitlik” ile “yılgı dengesi”nin yerleştiğidir.

Ayrıca, çevreleme politikası büyük bir ekonomik güç ve ekonomik esirgemezliği gerektirmektedir. ABD'nin bu bakımdan büyük bir güçlük çektiği söylenemezken, Türkiye'nin çevreleme politikasına katkısı, büyük ölçüde ABD'den aldığı ekonomik ve askeri yardıma bağlı kalmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan en önemli öge olan bu yardım, yeterli düzeyde verildiği sürece, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir sorun çıkmamıştır. Ama Amerikan silah ambargosuyla bu yardım kesilince ve hatta daha önce, 1970'li yıllarla birlikte Türkiye ABD'den aldığı her silah ve yedek parça için döviz ödemeye başlayınca, Türkiye'nin ikinci genel stratejik amacı tümüyle benimseyebilmesi durumu, öteki etmenleri de hesaba katarak, ortadan kalkmıştır.

3. Uluslararası Komünizme Karşı Savaş

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin güttüğü ve Türkiye'nin de büyük bir coşkuyla benimsediği üçüncü genel stratejik amaç, uluslararası komünizme karşı açılan savaştır. Tarih, bir düşünceye, bir siyasal akıma karşı yeryüzü ölçüsünde açılan savaşımı, en güçlü devletler ya da devletler grubunun bile uzun sürede tam başarı ile yürütemeyeceklerini gösteren sayısız örneklerle doludur. İşin ilginç yönü, Türkiye gibi temelde bir *bölge devletinin*, ABD tarafından giderek “iyi” ile “kötü” arasında bir savaşım olarak ortaya konan törel bir değer, *yeryüzü ölçüsünde* ve en başta gelen savunucusu durumuna düşmesi ya da düşürülmesidir.

Kısa bir anlatımla, Türkiye, ABD'nin bile uzun süre yürütemeyeceği ve yürütemediği bir "cihat"ın halkası olmuştur. Kore'ye "alelacele" asker gönderme, Asya-Afrika devletlerinin *Bandung Konferansı*'ndaki tutum, Ortadoğu'da Arap ulusçuluğunu anlamayıp, bu devinimi de uluslararası komünizmin bir halkası olarak görme, 1956-1958 Ortadoğu bunalımlarını sürekli "Batı penceresi"nden bakıp değerlendirme, Arap ülkelerinin Batı üstünlüğüne karşı yürüttükleri savaşıma karşı tutum takınma, hep Türkiye'nin kendisine böylesine geniş bir "misyon" yakıştırmasının ürünleridir.

ABD "tek özekten yürütülen" uluslararası komünizme karşı savaşımın çelişkisini, daha önce görmediyse, tüm açıklığıyla Vietnam Savaşı'nda ayırt etmiştir. Başkan Nixon, Moskova ve Pekin gezilerini yapıp bir buçuk milyar komünistle el sıkışırken, ülkesinin on yedi milyonluk "köylü komünist" ile kıyasıya savaşması, Amerikan yöneticilerini gerçekten anlamlı bir düşünceye itmiş olsa gerektir. Tarihin genel eğilimlerini doğru değerlendirmemek ve uluslararası ilişkilerde neyin, ne zaman ve nasıl yapılacağı konusunda iyi düşünmeden devinimde bulunmak, kişileri olduğu kadar devletleri de işte böylesine çelişkili duruma sokmaktadır. Kore Savaşı'nda olanın aksine, Türk dış politika yöneticilerinin, bırakın asker göndermeyi ve çeşitli kolaylıklar sağlamayı, ABD'nin Vietnam politikasını açıkça desteklemekten kaçınmaları, son yirmi yılda uluslararası alanda ortaya çıkan değişikliklerin kendileri üzerinde de etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, gerek uluslararası komünizmde ortaya çıkan bölünmeler, gerek "yılgi dengesi"nin yarattığı korkunun *süper* devletleri edilginliğe sürüklemesi ve gerekse şu ya da bu nedenle aralarında işbirliği olanaklarını araştırıp bulmaları, bu üçüncü stratejik amacı da değişikliğe uğratmıştır.

4. Global Çıkar-Bölgesel Çıkar Çatışması

Yeryüzü ölçüsünde çıkarlar peşinde koşan ve yine yeryüzü ölçüsünde dış politika izleyen bir büyük devletle, bölgesel çıkarları ağır basan bir bölge devleti arasındaki ilişkiler, genel stratejik amaçların zayıflaması, bu konudaki ortak görüşün ortadan kalkması ve ikinci grup devletin bölgesel çıkarlarının ağır basmaya başlamasıyla, eski sıkılığını zorunlu olarak yitirir. Çünkü birinci grup devlet, ikinci grup devletin bölgesel çıkarlarını kendi *global* çıkarı içinde eritmeye, değerlendirmeye çalışır.

Özel olarak ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilere baktarsak, genel stratejik amaçlarla görüş birliğinin bulunduğu Soğuk Savaş yıllarında, Kıbrıs üzerindeki Türk-Yunan çatışmasını Batı bağlaşmasının dayanışma ortamında sınırlı tutmak zor olmamıştı. Soğuk Savaş yıllarının genel gerili mi, Türkiye ile Yunanistan gibi devletler üzerindeki tehdidi canlı tutup, bölgesel gerilimleri ikinci plana iter.⁶ 1958-1959'da Ankara ve Atina'yı Kıbrıs konusunda birbirlerine karşı ödüncü davranmaya iten asıl neden, Doğu Akdeniz'de "Soğuk Savaş" çatışmasının tehlikeli boyutlara ulaşmış bulunmasıdır. Lübnan, Ürdün ve Irak bunalımları, bölgede Sovyet gücünün ve dolayısıyla tehdidinin artmakta olduğunu göstermiş ve sonuçta Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilim yumuşamıştı. Ancak *yumuşama* döneminde her iki bölge devleti açısından da, bölgesel çıkarları genel olarak Batı bağlaşmasının ve özellikle ABD'nin *global* çıkarları içinde eritme zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Gerçekten, Türkiye'nin bölgesel çıkarları ağır basmaya başlayınca ya da Türkiye'nin çıkarları stratejik çıkarla çatışınca, Türk-Amerikan ortaklığından "çatlak sesler" çıkmaya başlamış ve Kıbrıs uyuşmazlığını Batı bağlaşmasının dayanışma havası içinde kısa sürede çözüme ulaştırmak olanaksızlaşmıştır.

6 Joiner, *op. cit.*, s. 138-155.

Global çıkar-bölgesel çıkar çatışması ve sonuçları konusunda yakın tarihimizde çok örnek vardır. En çarpıcı olanı, Osmanlı ile Almanya arasındakiidir. 1914'te Almanya ile Osmanlı aralarında çok sıkı bir işbirliğini sürdürürlerken (Osmanlı ordu ve ekonomisi, dolayısıyla yönetimi Almanya'nın denetimi altına girmişti) Almanya'dan iki zırhlı alındı. Osmanlı hükümetinin bölgesel çıkar ve amacı açık, tutarlı, sağlam ve haklıydı. Bu iki savaş gemisi, Karadeniz'de Rusya'ya, Ege'de Yunanistan'a karşı deniz üstünlüğünü sağlayacaktı ve sağladı da. Savaş içinde Karadeniz ve Ege yönünden bir deniz saldırısı olasılığı çok azalmıştı. Ama Almanya'nın da paylaşıp görüldüğü bu bölgesel çıkar ya da amaç, çok kısa bir süre sonra bu devletin çok geniş global stratejisi içinde eritildi. Büyük İngiliz İmparatorluğu'nun sömürgelerinden vurulması ve bunun için de sömürgelere giden en kısa yol üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa sokulması gerekiyordu. Sözü geçen iki zırhlının gerçekten “parlak” bir biçimde başardığı da zaten budur.

Dolayısıyla, orta büyüklükte bir devletin, global çıkarlar peşinde koşan bir büyük devletle (hele bu devlet bir de süper olursa) kuracağı çok sıkı ve gözü kapalı ilişkiler, aralarında çıkar birliği bulunsa bile, birinci grup devlet için önemli tehlikeleri de birlikte getirmektedir. Ayrıca, ortak tehdit konusunda değerlendirme ayrılıkları ortaya çıkıp (örneğin Ege'de Yunan tehdidi), bölge devletinin bölgesel çıkarları daha ağır basmaya başlayınca, uluslararası ilişkilerin “kendi-özekli” ve “bencil” niteliği, böylesine sıkı ilişkilere tam anlamıyla ters düşmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki değişiklik öğeleri konusunu özetleyelim: İki ülke arasında çok sıkı yapısal bağlar kurulmasını sağlayan ve ikisinin de paylaştığı yukarıda özetlenen üç genel stratejik amaç, zamanın aşındırıcı etkisinden kurtulamamıştır. Ayrıca, uluslararası ilişkilerin

“kendi-özekli” niteliği de bu şaşılacak derecede yakın işbirliğine daha uzun bir süre işleme olanağı veremezdi ve veremedi. Artık Türk-Amerikan ilişkileri, bir bakıma gerçekçi olmayan bu stratejik amaçların ötesinde bir temele oturtulmalı, 1950 ve hatta 1960'ların çok sıcak, deyim yerindeyse platonik ilişkilerine dönülmesinin iki ülke açısından da olanaksızlığı anlaşılmalıdır. Çünkü uluslararası dizge (sistem), görülebildiği kadarıyla, genel stratejik amaçların yeniden paylaşılması durumunu yaratacak değildir. Ayrıca, “Soğuk Savaş” döneminde, bölge devletlerini bölgesel çıkarlarını ikinci plana itmeye zorlayan gerilimin, *yumuşama* ve gevşemesi, bölgesel çıkarları başat duruma yükseltmiştir. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin geleceği, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarını öncelikle gözetmesi ve ABD ile ilişkisini ona göre ayarlaması temelinde, yani gerçekçilik anlayışıyla gelişebilir.

B. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE SÜREKLİLİK ÖĞELERİ

Yukarıda açıklanmasına çalışılan değişiklik öğelerinin yanında, Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan öğeler de vardır. İşin aslına bakılırsa, iki ülke arasındaki ilişkileri gerçekçi ve sağlam bir temel üzerine koymanın en doğru yolu, bu süreklilik öğelerini, önemlerini abartmadan değerlendirmektir. ABD ile Türkiye açısından ayrı ayrı ele alınması gereken bu süreklilik öğeleri arasında kurulacak olan akılcı bir denge, Türk-Amerikan ilişkilerinin alması gereken biçimi köklü olarak etkileyecektir.

1. ABD Açısından: Türkiye'nin Jeopolitik Durumu

Burada Türkiye'nin genel jeopolitik önemi üzerinde durmaya gerek yoktur. Boğazlarıyla ve üç kıta arasındaki geçiş

noktasında bulunmasıyla ilgili stratejik önemi üzerinde çok durulmuştur ve iyi bilinmektedir. Bizi bu yazıda asıl ilgilendiren nokta, ABD'nin bu jeopolitik özelliği nasıl değerlendirdiği ve ABD'nin global stratejisi içinde Türkiye'nin ne gibi bir işleve sahip olduğudur. Çünkü bir süper devlet ile orta büyüklükte devlet arasındaki ilişkilerin niteliğini etkileyecek ve belki de bunu biçimlendirecek önemli bir etmen, süper devletin genel stratejik değerlendirmeleridir. Konuya, Türkiye'nin Ortadoğu açısından önemi ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığı olmak üzere iki açıdan bakmak gerekir.

a) *Türkiye'nin Ortadoğu Açısından Önemi:* Türkiye, coğrafi konumuyla, ABD'nin Ortadoğu politikası açısından gerçekten büyük bir öneme sahiptir. Bu önem, bazı vurgulama değişikliklerine karşın, temelde bugüne dek değişmemiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde sürekliliği sağlayan başlıca etmen olmuştur.

ABD, bölgedeki İngiliz gücünün 1950 başlarında en alt düzeye inmesinden sonra, Sovyetler'le global savaşımında Ortadoğu'yu da yükümlülüğü çerçevesine almıştı. Çünkü yalın bir anlatımla, bölge Sovyet etkisine açık bir nitelik göstermekte ve Batı ekonomisi için yaşamsal öneme sahip bulunmaktaydı. Özellikle Batı Avrupa, Ortadoğu petrolüne bağımlıydı ve kıtanın ticareti de bölgenin ulaştırma yollarına gereksinme duymaktaydı. Böylece, ABD için Türkiye, Ortadoğu petrolünün Avrupa'ya serbestçe akıtılması ve Ortadoğu, ülkeler ile ilişkilerinde yararlı bir "kanal" oluşturması açılarından büyük önem kazanmıştı. Ayrıca Türk halkının Müslüman olması da Batı için önemli bir avantajdı. Türkiye'nin bu önemi, 1950'lerden bu yana pek değişiklik göstermemiştir. 1975 Şubatında Amerikan Kongresi Araştırma Birimi'nin Dışişleri Bakanlığı Komitesi için hazırladığı raporda, ABD'nin Ortadoğu'daki

amaçları ve Türkiye'nin bu amaçlara varmadaki yeri konularında şunlar yazılıdır:⁷

“Genel Amaçlar:

- ABD, NATO, Avrupa ve Ortadoğu'ya karşı bir Sovyet silahlı saldırısını önlemek.
- Caydırıcılık sağlanamadığı takdirde etkili bir savunma için yeterli güç bulundurmak.

Özgül Amaçlar:

- NATO'nun güney kanadını korumak.
- Ortadoğu'da kararlılığı geliştirmek.
- İsrail'i desteklemek.
- Hür dünyanın Akdeniz'deki ulaştırma yollarını korumak.
- Ortadoğu petrolünün sürekli akışını sağlamak.

.....

ABD'nin güvenlik politikası, planları, programları ve Ortadoğu ile ilgili beklentileri söz konusu olduğu sürece, Yunanistan ile Türkiye'nin ABD ile işbirliği değişik çağrışımlar yapmaktadır. Özellikle Türkiye, ABD'nin Doğu Akdeniz'de ve Libya'dan Doğu Akdeniz'e kadar olan kıyı şeridinde etkili bir harekâta bulunma yeteneğini doğrudan etkilemektedir. Bölgede bir Sovyet askeri serüvenini başarısızlığa uğratmada Türkiye kadar avantajlı bir başka seçenek bulma olanağı yoktur... (Türkiye olmasa da) ABD'nin İsrail'e etkili bir destekte bulunması söz konusu olabilir. Ama bunun bedeli ve dokuncaları çok olacaktır.”

Rapordaki bu noktaları, yazının başlangıcında incelenen ABD'nin üç aşamalı savunma çizgilerinin kesiştiği Doğu Akdeniz'in bu açıdan da kazandığı önemle birlikte düşü-

7 *Greece and Turkey: Some Military Implications Related to NATO and the Middle East*, 94th Congress, 1st Session, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1975, s. 16-17.

nürsek, Türkiye'nin ABD için Ortadoğu bakımından önemli açıkça ortaya çıkacaktır. ABD'nin 45 milyon nüfusa sahip güçlü bir Türkiye'yi Ortadoğu'da karşısına alması (İran'ın yitirilmesi ile birlikte düşünürsek) herhalde istenmeyen bir gelişmedir. İşin aslına bakılırsa, eğer silah ambargosu kaldırılmışsa, bunun nedenini burada, yani Türkiye'nin doğu Akdeniz açısından öneminde de aramak gerekir.

b) *Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne Coğrafi Yakınlığı:* Bu özellik, saldırı üsleri, radar tesisleri ve Boğazlar'ın önemli açılarından bir ayrım yapılarak ele alınmalıdır.

Silah teknolojisindeki gelişmeler, kısaca oynamaz yer tesislerinin oynar fırlatım platformlarınca eskitilmesi sonucu, Türkiye'deki Amerikan üsleri ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yaşamsal çıkarlarının savunulmasındaki vurucu niteliklerini yitirmeye başlamışlardır. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, ABD Avrupa'da uzunca bir süre Sovyetler'den bir "sürpriz saldırı" da beklememektedir. Böylece, bu nitelikteki üslerin kapatılması ya da açık bırakılması Amerikan savunmasını büyük ölçüde etkilemeyecektir. Yukarıda sözü edilen 1975 tarihli Kongre raporunda,⁸ Amerikan stratejik karşılık verme kuvvetlerinin, NATO ile Sovyetler Birliği arasında genel bir çekirdek güçlü savaşı caydırıcı nitelikte olduğu, Yunanistan ile Türkiye'nin NATO ve ABD ile olan bağlarını kesmeleri durumunda bile bu amacın değişmeyeceği belirtildikten sonra, Doğu Akdeniz'de bulunan uçak gemileri, denizaltılar ve öteki kuvvetlerin, bu kopmadan doğabilecek boşluğu doldurabilecekleri anlatılmakta ve şöyle denmektedir: "*Bazı güçlükler çıkabilir, ama olağanüstü tehlikeli bir durum doğmaz.*"

Öte yandan, Türkiye'deki Amerikan radar üsleri bugün için önemlerini korumaktadırlar. Bu tesisler, Sovyet füze üslerinin dinlenmesi, Sovyetler Birliği'nin çekirdek

8 *Ibid.*, s. 16.

güçlü silahların kısıtlanması anlaşmalarına uygun olup olmadığının araştırılması ve yine Sovyetler'in Ortadoğu ve Afrika'ya gönderdiği silahların (özellikle Afrika Boynuzundan geçen üç numaralı savunma çizgisi açısından artan bir önem kazandı) nicelik ve niteliğinin saptanması bakımlarından önemlidir. 29 Şubat 1976 tarihli Kongre raporunda bu konuda şunlar yazılıdır:⁹

“Diyarbakır'daki NATO Air Defence Ground Environment (NADGE) tesisleri ve uydu merkezi, Norveç'ten İtalya'yı, oradan da Trakya ve Anadolu'yu taramaktadır ve yeri bugün kesinlikle doldurulamaz.

“Ege'nin iki yakasında 19 yarı-otomatik tesis, füze ve uçak uyarma görevi yapmaktadır.

“Türkiye'de 12, Yunanistan'da 6 haberleşme tesisi, yeryüzü ölçüsündeki Amerikan Savunma Haberleşme Sistemi'nin ayrılmaz parçasıdır.

“Samsun'daki radar tesisleri, 1955'ten beri *Volgograd* doğusundaki uzun erimli güdümlü füzeleri ve füze denemelerini saptamaktadır. Türkiye, Aral gölü yakınında SS-18 ve SS-19 denen MIRV kıtalararası çok başlıklı füze denemelerini izlemede bir ‘pencere’dir.

“Ayrıca Türkiye, Sovyetler Birliği'nin düşük kilotonlu yeraltı çekirdek güçlü denemelerini kaydeden yeryüzü ölçüsünde Amerikan sismik araştırma ve saptama ağıının bir parçasıdır.

“Bunların işlevlerini yitirmesi NATO ve Amerikan sistemlerinde zincirleme etki yapacaktır.”

Bu rapor herhalde gerçeği yansıtmaktadır. Ama Türkiye'nin bu açıdan önemi büyük ölçüde gelecekteki teknolojik gelişmelere bağlı kalacaktır. Amerikan çıkarları açısından, uzayda dönen radar uydularının, yer tesislerinin

9 Nuri Eren, “Turkey, NATO and Europe: Deteriorating Relationship”, *Atlantic Papers*, No. 34, 1977, s. 27.

yerini tam anlamıyla alacağı tarihe dek –ki bu tarih Amerikalı uzmanların hesaplarına göre 1990 ya da 1995 yılları olarak belirtilmişti– Türkiye'deki radar tesisleri Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir başka etmen olarak kalacaktır.

Türk Boğazlarının çok iyi bilinen stratejik önemi konusunda ayrıntıya girecek değilim. Konumuz açısından önemli olan noktalar şunlardır: Bir kere *Montreux Sözleşmesi*, Türkiye'ye savaş zamanında kendi güvenliğini tehlikeye gördüğü zaman Boğazlar'ı tüm devletlerin savaş gemilerine kapatma yetkisi vermektedir. Böyle bir durumda Türkiye, Sovyet savaş gemilerini Karadeniz'e hapsederse, Sovyet Akdeniz filosu lojistik destekten yoksun bırakılmış olacaktır. İkinci olarak, Carter yönetiminin Afrika Boynuzu ve Basra Körfezi'ne artan bir ilgi göstermesi ve Basra'da herhangi bir çatışma olasılığı, Türk Boğazlarının ABD açısından önemini artırmıştır. Sovyetler Birliği Körfez'de savaşan birliklerini Boğazlar'dan destekleyemeyecek bir durumda kalırsa, *Vladivostok* gibi uzak bir limandan sürekli destek gelene dek, Basra'daki kuvvetlerine hava bağlantısıyla destek sağlama gibi son derece güç bir duruma düşecektir.¹⁰ Üçüncü olarak, Boğazlar'dan geçen Sovyet gemilerinin izlenmesi, uydu fotoğraflarıyla elde edilen bilgilerle birleştirilince, ortaya son derece yararlı bir bilgi bütünü çıkmaktadır.¹¹ İşte, Türk Boğazlarının bu önemi de, Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir başka etmendir.

Bu konunun özeti şudur: ABD açısından bugün Türkiye ile ilişkilerinde sürekliliği sağlayan öğeler, genel stratejik amaçların paylaşımından soyutlanarak, üç temel öğeye in-

10 Albert Wohlstetter, "The Strategic Importance of Turkey and the Arms Embargo", NATO, *Turkey and the U.S. Interests*, American Foreign Policy Inst., Washington, D.C., 1978, s. 40-41.

11 Jesse W. Lewis, Jr., *The Strategic Balance in the Mediterranean*, American Enterprise Inst. for Public Policy Research, Washington, D.C., 1976, s. 31.

dirgenmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeri ve önemi, Türkiye'deki bilgi toplama üsleri ve Boğazlar. Bu bakımdan, Türkiye ile bağları koparmaya kadar gidecek bir politika ABD'nin çıkarına değildir. Çünkü böyle bir durumda ABD, kendi köklü çıkarlarının bulunduğu Ortadoğu'da, bölge devletleriyle yakın ilişkiler kurma peşinde olan ve bu yönde gizilgücü de bulunan güçlü bir Türkiye'nin düşmanlığını kazanacaktır.-Bu da, yeryüzü ölçüsünde çıkarları bulunan ve yine yeryüzü ölçüsünde politika izleyen bir süper devletin isteyeceği bir gelişme olamaz.

2. Türkiye Açısından: Yardım ve Gerçekçi Dış Politika Gereği

Türkiye açısından ABD ile ilişkilerde 1945'ten bu yana hemen hemen hiç değişmeden gelen ve sürekliliği sağlayan en önemli öge, Türkiye'nin ekonomik ve askeri yardım gereksinmesidir. Türkiye bakımından, 1947 tarihli *Truman Doktrini*'nin ana amaçlarından biri, alacağı askeri yardım kanalıyla ordusunu modernleştirmek, asker sayısını 1/3 oranında azaltarak ulusal savunmanın bütçe üzerindeki yükünü hafifletmek ve böylece ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmektir. Bu amaç çeşitli nedenlerle (zaman içinde NATO stratejisindeki değişiklikler sonucu örgüt içinde geniş ordular bulundurulma yoluna gidilmesi, Türk hükümetinin 1956-1958 Ortadoğu bunalımlarını kendi güvenliği açısından tehlikeli olarak değerlendirmesi gibi) bugüne kadar tam anlamı ile gerçekleşmiş değildir. Bir ölçüde bu yüzden Türkiye'nin büyük miktarlarda askeri ve ekonomik yardım gereksinmesi sürmüştür ve bu yardımlar için de genellikle Batı dünyası ve özellikle ABD'ye bağlı kalınmıştır. Bu bağlılık, dolayısıyla, Türkiye açısından ABD ile ilişkilerde sürekliliği sağlamıştır. O kadar ki, 1950'lerin ortalarında ABD, Demokrat Parti hükümetinin istediği 300 milyon do-

larlık yardımı vermekte duraksama gösterince, ilişkiler bozulmaya yüz tutmuş, "Soğuk Savaş" politikasının büyük yandaşı Başbakan Menderes, 1960'ta yardım için Moskova'ya gitmeyi bile göze almıştır.

1960 Devrimi'nden sonra yeni yönetim dış borçlar yükünün ağırlığını kaldıramayacağını anlayınca, yine Amerikan yardımına bel bağlamış ve yardımı artırabilmek için Menderes iktidarının son ayında uçuşları yasaklayan U-2 bilgi toplama uçaklarının yeniden Türk topraklarından havalanmalarına izin verilmiştir. Ecevit ve onu izleyen Demirel hükümetlerinin de Batı'dan ve özellikle ABD'den sağlanacak ekonomik ve askeri yardıma ne denli gereksinime duyduğu açıktır.

Demek ki ABD açısından bilgi toplama üsleri, Boğazlar ve Türkiye'nin Ortadoğu bakımından önemi karşısında, Türkiye açısından dış ekonomik ve askeri yardım gereksinmesi, bugün Türk-Amerikan ilişkilerini temelden biçimlendirecek ana öğelerdir.

Türkiye açısından bir başka süreklilik ögesi, ABD'nin büyük devlet olmasıdır. "Büyük devlet" kalıbını, çoğu kez tam olarak ne anlama geldiğini düşünmeden kullanırız. Oysa, büyük bir devletle ilişkilerin özel ve önemli nitelikleri vardır. Ülkeler, bir bakış açısına göre, üç ana sınıfa bölünebilir:

(i) *Büyük Devletler*: Bu sınıf ülkelerin yeryüzü ölçüsünde çıkarları vardır. Bu çıkarlar bölgesel çıkarlarla kenetlenmiş durumdadır ve aralarında bir etki-tepki ilişkisi vardır.

(ii) *Orta Büyüklükte Devletler*: Bu sınıf devletlerin bölgesel çıkarları ağır basmakla birlikte (hele Türkiye gibi stratejik bir konuma da sahiptirler) bölge-dışı bağlantıları da vardır. Bu ülkeler için önemli olan bu iki tip çıkar arasında akılcı bir dengenin kurulmasıdır.

(iii) *Küçük Devletler*: Bu sınıf ülkelerin yalnız bölgesel çıkarları önemlidir.

Böyle bir sınıflandırmanın mantığı şudur: Yalnız bölgesel çıkarları olan küçük devletler, belki büyük devletlere ters düşme ve hatta ilişkilerini tümüyle koparma, deyim yerindeyse “lüksüne” sahiptirler. “Yılgı dengesinin” büyük devletleri edilginliğe sürüklediği yirminci yüzyılın son çeyreği onlara bu olanağı sağlamıştır. Ama özellikle stratejik bir coğrafi konuma sahip olan ve bazı bölge-dışı çıkar ve bağlantıları bulunan orta büyüklükte devletlerin bu “lüksü” yoktur. Anadolu Yarımadası, Asya, Afrika ile Avrupa kıtaları arasında hava koridorları, karayolları ve demiryollarının kesişme noktasındadır. Bu kapsam içinde Türk Boğazlarının uluslararası stratejik önemi ve değeri vardır. İşte, bu özellik Türkiye'yi bölgesel bir devlet kadar, uluslararası etkileri de olan bir devlet biçimine sokmaktadır.

Yeryüzü ölçüsünde çıkarları olan ve yeryüzü ölçüsünde dış politika izleyen büyük devletler, bir bakıma tüm devletlerle “sınır komşusu”durlar. Türkiye gibi orta büyüklükte ve stratejik konumu olan bir devlet, nasıl sınır komşusu olan Sovyetler Birliği gibi büyük bir devlete karşı düşmanca bir politikayı uzun süre sürdüremezse, yine yukarıdaki anlamda “sınır komşusu” olan ABD ile ilişkilerini de karşıtlık temeline koyamaz.

Türkiye açısından iki ülke arasındaki ilişkilerde sürekliliği sağlayan son bir öge, genel olarak dış politikanın amacından kaynaklanmaktadır. Dış politikanın başta gelen amacı, bir ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaktır. Bu konuda hemen akla gelen “Türkiye üzerinde bugün bir Sovyet tehdidi var mıdır, yoksa yok mudur?” sorusunun tartışılması, bu yazının amacının çerçevesinde gereksizdir. ABD ve NATO çevrelerinin yakın bir gelecekte Batı'ya yönelik bir saldırı beklemedikleri daha önce belirtilmişti. Durumu yalnızca Türk-Sovyet ilişkileri çerçevesinde değerlendirirsek, bilinçli ve özünde Türkiye'ye yönelik bir Sovyet saldırı tehdidinden söz etmek boştur. Ama durumu

NATO-Varşova Paktı dengesi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Afrika'daki global çıkarları çerçevesinin karmaşık askeri ve siyasal ilişkiler ağı açısından değerlendirirsek, değişik bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Türkiye gibi stratejik bir coğrafi konumu olan orta büyüklükte devlet, özünde kendisine yönelik bir saldırının bulunmadığı varsayımına dayanarak, bunun yaratacağı “rahatlık” içinde dar çerçeveli bir dış politika izleyemez.

IV. SİLAH AMBARGOSU

Hemen hemen her konuda olduğu gibi, uluslararası ilişkiler alanında da bir sorunun açıklığa kavuşturulabilmesi, öncelikle o sorunun doğru bir biçimde ortaya konması ya da başka bir deyişle, “soru”nun doğru sorulmasına bağlı kalacaktır. Türk-Amerikan ilişkilerinde son otuz yılın en önemli sorunu, hiç kuşkusuz, 1975 yılında konan Amerikan silah ambargosudur. Burada sorulacak soru ise şudur: “ABD Türkiye'ye askeri yardımı niye yapmış ve niye kesmiştir?” Böylece, değerlendirme, ambargonun kalkmasının yarattığı rahatlıktan bağımsız ve bağımsız olduğu ölçüde nesnel bir biçim alır.

ABD'nin genel olarak yabancı ülkelere niçin askeri yardım yaptığını Kongre Raporu'ndan okuyalım:

“Askeri Yardımın Amaçları”

1. Yardım verilen ülkelerdeki Amerikan üslerinin, NATO ve CENTO gibi ortak güvenlik anlaşmalarının korunması ve yürütülmesi.
2. Bu ülkelerden sağlanan stratejik hammaddelerin ABD'ye akışının sürdürülmesi.
3. Bağlaşık devletlerin askeri gücünün artırılması.
4. Yardım alacak ülkenin, ABD'nin bölgedeki politikası açısından taşıdığı önem.

“Askeri yardımın ana politikası ise, böylece sağlanacak güvenliğin en ucuz biçimde gerçekleşmesiydi.”

Türkiye, 1947'de *Truman Doktrini* ile başlayıp, 60'lı yılların ortalarına gelinceye dek, yukarıda belirtilen amaçlara ve bu amaçlara varmak için izlenen ana politikaya tam anlamı ile uymuş; böylece, Ortadoğu'da ABD'den en çok askeri yardım alan devlet durumuna gelmiştir. Ama bu amaçlarda ve Türkiye'nin bu amaçlara uyma derecesinde zamanla değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Birinci amacı incelersek, Türkiye'deki Amerikan üslerinin 1950'lerde ABD için, Sovyetler Birliği'ne karşı yaşamsal çıkarlarının savunulmasında son derece önemli oldukları açıktır. İki blok arasındaki savaşın bir “sürpriz saldırı” biçiminde başlayacağı anlayışının ürünü olarak saldırı alanını olanaklar ölçüsünde yaymak ve ilk saldırı hedefini Orta Avrupa'dan başka yerlere çekmek, 1950'lerdeki Amerikan stratejik düşüncesinin temeliydi. Böylece, ilk darbeye dokunulmayan yerlerden karşı saldırıda bulunmak ABD'ye önemli bir stratejik üstünlük sağlayacaktı. Bu düşüncenin mantıklı bir sonucu olarak, Amerikan stratejik hava kuvvetlerinin Sovyetler Birliği'nin çevresindeki bölgelerde kulanacağı oynamaz üsler ve bu arada Türkiye'deki Amerikan üsleri önem kazanmıştı.

Silah teknolojisindeki gelişmeler bu durumu değiştirmiştir. Çekirdek güçlü denizaltılar, bu tip denizaltıların yerlerini saptama ve yok etme silah ve gereçleri, denizaltıların kendi limanlarında batık olarak fırlattıkları çok başlıklı füzeler ve oynak gezici füze (*cruise missile*), Sovyetler Birliği'nin yakın çevresindeki oynamaz platformların ve Sovyetler Birliği'ne karşı saldırı üslerinin değerini büyük ölçüde düşürmüştür. Ayrıca, Akdeniz tabanının jeopolitik yapısının ve deniz dibi akıntılarının, bu denizde dolaşan denizaltıların yerlerinin saptanmasını çok güçleştirdiği bulgu-

su, Sovyetler Birliği'ni vuracak Amerikan çekirdek güçlü denizaltılarına büyük bir avantaj da sağlamaktadır.¹²

İkinci amaç olan stratejik hammaddelerin ABD'ye ve Batı dünyasına akışının sürdürülmesi konusunda Türkiye'nin önemi, Ortadoğu petrolünün Batı'ya aktığı ulaşım çizgisi üzerinde bulunmasındadır. Zaman içinde Türkiye'nin bu özelliğinde önemli bir değişiklik olduğu söylenemez.

Üçüncü amaç olan bağlaşıkların askeri gücünün artırılmasına gelince, durum değişmektedir. Büyük devletler, bağlaşıkları bile olsalar, stratejik bir konuma sahip orta büyüklükte bölge devletlerinin giderek güçlenmesinden tedirginlik duyarlar. Hele söz konusu devletin bu artan gücünü istediği zaman kullanma istem ve yeteneği varsa, alınacak önlemler öncelik ve ivedilik kazanır. Türkiye, Ortadoğu'nun güçlü, nüfusu hızla artan, nüfusunun dirik dilimi (15-35 yaş arası) şişkin, ordusu savaşkan ve disiplinli devletidir. Bu gücünü de 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda kanıtlamıştır. İşte bu nedenle, ABD açısından Doğu Akdeniz'de "bozulan" Türk-Yunan dengesinin yeniden sağlanması için gerekli önlemler alınmalıydı. 1975 silah ambargosu bu anlayışın en somut ürünüdür.

Dördüncü amaç olan bölgesel önem, daha önceki bölümde belirtildiği gibi, Amerikan yönetiminin dış politika anlayışına göre artmış durumdadır.

ABD'nin "Kıbrıs'ta kullanılan Amerikan kökenli silahlar" gerekçesiyle Türkiye'ye askeri yardımı kesme kararı, bu stratejik koşullar açısından bakılırsa pek güç olmamıştır. Bu yüzden, askeri yardımın kesilmesini tümüyle Kıbrıs sorununa bağlamak, yeni oluşan uluslararası stratejik olguları görmeyi ve değerlendirmeyi önler. Kıbrıs sorunu ve Yunan lobisi, bu olayı hızlandırıcı bir katalizör, patlayıcı bir kıvılcım olmuştur.

12 Lewis, *op. cit.*, s. 9.

Tarihte “eğer olsa idi...” diye başlayıp birtakım genellemelerde bulunmak düşünmeyi geliştirmek açısından yararlı olsa bile, düşlemden öteye geçemez. Bu bakıncasını bile bile şunu söylemenin yararlı olacağını sanıyorum: Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi, bu devletin ABD'nin yardım amaçlarına tam uyduğu bir dönemde yapılmış olsaydı (örneğin 1950'lerde) ABD, ortaya çıkacak sonuçları dikkatle ölçer ve böyle bir girişimde bulunma konusunda çok duraksardı. Düşlemi bir yana bırakırsak, bugün için durum tüm açıklığıyla şudur:

Bir büyük devlet açısından (ABD), askeri yardım amaçlarına tam anlamı ile uymayan bölge devletin (Türkiye), stratejik bakımdan önemli bir bölgede (Doğu Akdeniz ve Ortadoğu) güçlenme süreci bir yandan frenlenmeye çalışılırken (silah ambargosu), öte yandan önemi giderek artan bölgede bu devletin düşmanca davranışlarıyla karşı karşıya kalmamak için tüm denetim ipleri elden geçirilmemelidir (ambargonun kaldırılmaya çalışılması ve belirli bir süre sonra güç frenlemesi tamamlanınca, kaldırılması). Ambargo bugün kalkmıştır. Ama uzun sürede asıl önemli olan nokta, Türkiye ABD'nin askeri yardım amaçlarına tam olarak uymadığı sürece (ki bu, Türkiye'nin denetiminde olmayan, genel olarak uluslararası ilişkiler ve özel olarak ABD'nin stratejik çıkarlarındaki değişikliklere bağlı bulunan bir değişkendir) yeni ambargoların konulabileceği ya da “ambargo” adı altında olmasa bile, duruma göre yardımın kısılabileceğinin bilinmesidir.

V. SONUÇ

Türkiye, yumuşama politikasından yarar gören bir devlettir. Soğuk Savaş'ın tüm olumsuz etkilerinin ekonomik, askeri ve siyasal yükünü çekmiş olan Türkiye'nin, ekonomik kalkınmasını barış ve yumuşama ortamında gerçekleştir-

mek isteyen bir devlet olarak, yumuşamayı tehlikeye düşürmemesi ve ona sahip çıkması gerekir. Bu açıdan bakılırsa, Ford-Kissinger yönetiminin yumuşama politikası, Türkiye'nin kısa ve uzun süreli çıkarlarıyla tam bir uyum içindeydi. Carter yönetiminin değişik yumuşama anlayışları, Türkiye gibi Soğuk Savaş'ın olumsuz etkilerinden zarar gören Batılı ülkelerde de tedirginlik uyandırmaktadır. Bu bakımdan, Türkiye'nin Batı Avrupa devletleriyle yumuşama konusunda belirgin anlaşma noktaları bulup, ABD'nin bu politikasında frenlenmeye çalışılmasına yardımcı olması gerekmektedir.

Belki de biraz çelişkili olarak, Carter yönetiminin izlediği dış politikanın bir başka yönü, Türk-Amerikan ilişkilerini güçlendirici nitelikte görünmektedir. Bu yönetimin dış politika alanındaki en önemli savlarından biri, Vietnam Savaşı ve tutucu Asya, Afrika ve Latin Amerika hükümetlerinin desteklenmesiyle en yüksek noktasına varan “çirkin Amerikalı” imgesini ya da Amerikan karşıtlığını ortadan kaldırmaya çalışacağı idi. Başkan'ın Ulusal Güvenlik İşleri Başdanışmanı Z. Brzezinski şunları söylemektedir:¹³

“Amerika'ya inancını yitirmeye başlayan bir dünya ve yer-yüzüne yayılmış Amerikan-karşıtlığı karşısında, Yeni Yönetim önceliklerinin en başına Amerika'ya güvenin... yeniden kazanılmasını koymuştur. Uzun bir süreden beri ABD'nin, çoğu kez doğru olarak, değişikliğe karşı, kararlılık için kararlılığa bağlanmış, ayrıcalıklarının korunması uğruna güç dengesini korumaya çalışan bir devlet olarak görüldüğünü anlamış bulunuyoruz. Bu yüzden yönlendirilebileceği düşüncesine bağlandığımızı vurgulamaya başladık.”

13 Z. Brzezinski, “American Foreign Policy and Global Change”, *Span*, c. XIX, No. 1, s. 3, Ocak 1978.

Bu bakımdan, Carter yönetiminin, demokratik parlamenter sistemi benimsemiş devletlerle ilişkileri geliştirme, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat hükümetlere ve toplumcu devinimlere hoşgörölü davranma anlayışı ve ilk bölümde özetlenen geniş boyutlu dış politika çerçevesinde şu değerlendirme geçerlik kazanmaktadır: Türkiye, Avrupa'nın ortasından Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan bir bölgede, parlamenter demokrasiyi sürdüren ve ekonomik kalkınmasını bu sistem içinde arayan hemen hemen tek geliştirmekte olan ülkedir. Türkiye'nin bu uğraşısında başarı kazanması, doğusundan güneyine tüm Asya ve Afrika ülkeleri için çok önemli bir örnek olacaktır. ABD'nin dış politikasının odaklaştığı Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgeleri açısından böyle bir başarı özel bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin "parlamenter demokrasi yoluyla kalkınma" modelinin geçerliliğini kanıtlamasının uzun süredeki olumlu etkileri, kısa süreli siyasal hesaplardan daha ağır basacaktır. Şah'ın devrilmesiyle başlayan son İran olayları, Amerikan ve genellikle Batı Avrupa yöneticilerine bu yönde önemli ipuçları vermiş olsa gerektir.

Türk-Amerikan ilişkilerini 1950'lerin çok yakın ilişkiler havasına geri götürmek, genel stratejik amaçların paylaşımındaki değişikliklere koşut olarak hem olanaksızdır hem de iki devlet açısından akıllıca değildir. İlişkileri gerçekçi bir temel üzerine koymak gerekiyor: Türkiye'nin ABD'den koparak ona cephe alması, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları ve Sovyetler Birliği hakkında bilgi toplama faaliyetleri açılarından son derece tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Türkiye ise, büyük bir devletle ilişkilerini sürekli gergin tutma ve belirli bir süre için de olsa, tüm ekonomik ve askeri bağları koparma durumunda değildir. Bunlar arasında kurulacak akıllı bir denge ilişkileri olumlu yönde biçimlendirecektir.

Türk Dış Politikasında Barış Unsuru*

I

Uluslararası sistemde temel bir çelişki vardır. Modern tarihte hemen hemen hiçbir devlet “savaşçı” bir dış politika izlediğini iddia etmemiş ve etmemektedir. Hitler, Avrupa'yı ateşe verirken amacının Avrupa'ya barış getirmek olduğunu söylemişti; ABD, Vietnam'a barışçı düşüncelerle müdahale etmişti; Sovyetler Birliği, Afganistan'da “barışçı” amaçlarla bulunmuştu. Ayrıca, modern tarihte kurulan ittifakların hiçbirisi saldırı amacıyla kurulmamıştır; hepsi statükoyu korumak ve üye ülkelerin toprak bütünlüğünü güvence altına almak için örgütlenmişlerdir. Ancak uluslararası sistemin nesnel bir değerlendirmesi, yalnız İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyanın çeşitli bölgelerinde, irili ufaklı 250 savaşın çıktığını göstermektedir. Bu çelişkinin bir açıklaması, devletlerin yalan söylediklerinde ya da

* *Milli Egemenlik*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 24, 1986, s. 14-29'da yayınlanmıştır.

ilan ettikleri dış politika amaçları ile uyguladıkları dış politikaların farklı olduğunda aranabilir. Daha inandırıcı ve nesnel açıklama ise, uluslararası sistemin kendine özgü niteliğinde, kurallarında ve genel olarak yapısında yatmaktadır. Tek tek devletler iradelerinin ne kadar barışçı olduğunu iddia etseler de, bu iradelerin toplamı, tek tek iradelerden mutlaka farklı olmaktadır; bütün parçalarının toplamından ibaret sayılamaz. Devletlerin bireysel davranışlarının toplandığı bütün içinde barış ve anlaşma olduğu kadar savaş ve anlaşmazlıklar da bulunmaktadır.

Uluslararası sistemin içinde bir başka ve önemli çelişki daha gizlidir. Devletlerin, aralarındaki anlaşmazlık konularında kendilerini haklı ve başkalarını haksız göstermeleri, davranışlarına kendilerine göre mantıklı gerekçeler bulmaları hep kolay olmuştur, bugün de kolaydır ve büyük bir olasılıkla yarın da kolay olacaktır. Çünkü bugünkü uluslararası sistemin törel değerlerden etkilenip ekilenmediğini saptamak hiç de kolay değildir. Özellikle, belirli bir devletin davranışlarını, uluslararası sisteme tepkilerini etkileyen törel düşünceler, zaman, yer ve duruma göre şaşılacak bir değişiklik gösteriyor. Modern tarih boyunca, bir galip ile bir mağlubun, uluslararası ya da bölgesel statükoyu korumak isteyen ile bozmak isteyenin törel bakış açıları birbirinden hep farklı olmuştur. Kısaca, ortaklaşa hareket ettikleri zaman insanların ve devletlerin davranışlarının ölçülebileceği sürekli, evrensel ve mutlak bir ahlak standardı, ne yazık ki, yoktur. Genellikle kabul edilmiş bir uluslararası hukuk sistemine uygun olarak barışı zorlayacak olan uluslar-üstü bir güç hâlâ bir hayal olma özelliğini koruyor.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şu oluyor: Hem biraz önce sözü edilen çelişkinin açıklanmasında hem de devletlerin dış davranışlarının değerlendirilmesinde, uluslararası ilişkiler disiplininin kendine özgü kural, mantık ve diline bakmak gerekmektedir. İşte, Türk dış politikasının barışa

yönelik olan niteliğinin açıklanması, ancak bu kurallar ve mantık çerçevesi içinde anlamlı olacaktır.

II

Konuya, her türlü öznel koşul ve durumun dışında, nesnel açıdan bakıldığında, Türk dış politikasının planlanıp yürütülmesinde istikrarsızlık ve çelişki yaratacak önemli unsurların bulunduğu görülüyor. Bir ülkenin izlediği dış politikanın analizinde, bu politikayı etkileyen ve hatta belirleyen unsurlardan olan *komşularının sayı ve bileşimine* bakmak gerekiyor. Tek bir devletle, çok uzun zamandan beri dost olduğu ABD ile sınır komşusu olan Kanada gibi bir devletle, komşularıyla tarihsel süreç içinde zaman zaman savaşa kadar varan çeşitli anlaşmazlıklara düşmüş, savunulması gereken çok sayıda sınıra sahip Türkiye gibi bir devletin dış politikası farklı olsa gerektir.

Yalnız Türkiye Cumhuriyeti değil, Anadolu yarımadası üzerinde kurulmuş bulunan devletlerin büyük bir çoğunluğu, komşularının hiç olmazsa bazıları tarafından tehdit edilme riski ile birlikte yaşamışlardır. Bu bakımdan, söz konusu devletlerin yöneticileri dış dünyayı, çelişkiler ve tutarsızlıklarla dolu bir “dost mu, düşman mı?” imgesiyle değerlendirmek zorunda kalmışlardır. İlk bakışta Osmanlı Devleti'nin dış değerlendirmesinde böyle bir bulanıklığın bulunmaması gerekiyor. Her şeyi Doğu ile Batı, Hristiyanlık ile Müslümanlık, eski ile yeni ve uygar ile ilkel arasında mücadele biçiminde basmakalıplarla değerlendiren özellikle Batılı tarihçi ve devlet adamlarının bakış açılarına göre Hristiyan Batı, Osmanlı Devleti'nin düşmanı, Müslüman Doğu ise dostu idi. Bunun sonucu olarak, dost ve düşmanı kesin çizgilerle ayırt etmesini bilen Osmanlı Devleti, karmaşık olmayan tek yönlü bir dış politika izlemiş gibi görünüyor. Ancak uzun Osmanlı tarihini ince-

lediğimizde, devletin Batı'da olduğu kadar Doğu'da da savaş yapmış olduğunu anlıyoruz. Hatta Avrupa'dan yıkılma tehlikesi altında kalmadığı on beşinci yüzyılda doğusundan Müslüman olan Timur İmparatorluğu'nun tehdidi sonucu parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Devlet, daha sonraki yüzyıllarda da doğudaki Müslüman siyasal birimler tarafından baskı altında bulundurulmuştur. Üstelik, Osmanlı Devleti'nin daha çok Batılı devletlerle ittifak ilişkisi içine girdiği ve Avrupa özekli diplomasiye etkin olarak katıldığı ortaya çıkıyor. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti bakımından da “dost mu, düşman mı?” imgesinin bulanık olduğunu söylemek mümkündür.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti bu çelişkili durumu belki de daha belirgin bir biçimde devralmıştır. Yeni devlet, komşularının sayı ve bileşimi konularında güvenliği açısından endişe duyan devletler arasında biricik (*unique*) durumdadır. Osmanlı Devleti ile birlikte ele alır ve saat yönünden kuzeyden başlayacak olursak, önce Rusya (Sovyetler Birliği) ile başlamak gerekiyor. Rusya ile Osmanlı Devleti on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda on bir, yalnız on dokuzuncu yüzyılda dört savaş yapmışlardır. Savaşların tarafları açısından bir değerlendirme yapıldığında, belirgin iki kalıp ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti kendisini güçlü hissettiği zamanlar, büyük kuzey komşusu ile ilişkilerini iki-taraflı bir platform üzerinde düzenlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti kendisini güçsüz hissettiği zamanlar (1853-1856 Kırım Savaşı'nda ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi) Rus tehdidini çok-taraflı düzenlemelerle karşılamaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik devriminden zayıf çıkan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini 1945 yılına kadar ikili düzenlemelerle yürütmeye özel bir çaba göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, giderek güçlenen ve arada tehditkâr bir davranış içine giren Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bir

ittifak içinde değerlendirmek durumunda kalmıştır. Dola-
yısıyla, Türkiye'nin büyük kuzey komşusu ile çok-taraflı
düzenlemeler içinde uğraşması yeni bir olgu değildir.

Osmanlı Devleti'nin İran ile ilişkileri sürekli proble-
matik olmuştur. Hele on altıncı yüzyılın başında Çaldıran
Savaşı'na kadar, devlet doğudan tehdit altında kalmıştır. Bu
savaşın sonunda Doğu Anadolu yüksekliklerinin Osmanlı
Devleti'nin eline geçmesi, yani devletin doğuda kolaylıkla
savunabileceği doğal sınırlara kavuşması ile ilişkiler daha
düzenli bir kalıba oturmuştur. On yedinci yüzyılda iki ül-
ke arasındaki sınırın saptanması ve daha sonra da çok az
değişikliğe uğramasıyla ilişkilerde bir rahatlama görülür.
İki savaş arası dönemde ilişkiler dostane olmakta devam
etmiş ve 1955 tarihli Bağdat Paktı ile müttefik hale gelmiş-
lerdir. Ancak bu durum, ilişkilerin ulusal çıkarların tam
bir uyum içinde olduğunu göstermemiştir. Çünkü İran'ın
Bağdat Paktı'na katılmasını etkileyen asıl unsur, bu devle-
tin Batı ve özellikle ABD'den daha çok ekonomik ve askeri
yardım almak istemesiydi. Şah'ın, İran petrolünün Türkiye
üzerinden Akdeniz'e akıtılmasını reddetmesi gibi davranış-
ları da dostça olmayan girişimler olarak değerlendirilmiş-
tir. 1979'da Humeyni'nin iktidara gelişi, Türkiye'de terörist
eylemlerin tahammül sınırlarının ötesine taşıdığı zamana ras-
gelmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler görünüşte samimi ol-
makla birlikte, İran-Irak Savaşı, bu savaşın içinde barındır-
dığı tehlikeler ve bazı ayrılıkçı güçlerin İran sınırından sız-
maları, ilişkilerde belli bir kuşku unsurunu da beraberinde
getirmektedir.

Irak, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı
toprağı olarak kalmıştır ve iki savaş arası dönemde, bölge-
nin mandater gücü İngiltere ile Türkiye arasında en önem-
li sorun Musul olmuştur. Musul sorununun, Türkiye'nin
özverisi ile Irak lehine çözüme bağlanması, Türkiye'nin ön-
ce İngiltere, sonra da Irak'la ilişkilerinde belirli bir rahatla-

maya yol açmıştır. 1958 devrimine kadar Türkiye ile Irak'ın ilişkilerinde önemli bir sorun çıkmamış ve hatta iki ülke Bağdat Paktı'nın çerçevesi içinde müttefik de olmuşlardır. Ancak bu ittifak söz konusu olduğu sürece, tıpkı İran'la ilişkilerde olduğu gibi, Irak'ın farklı nedenlerle Türkiye'ye yaklaştığı gözlemleniyor. Irak'ın Bağdat Paktı'na girmesini sağlayan, bölgeye Sovyet tehdidinden çok, böylesine bir pakt içinde Filistin sorununun çözümünü sağlamak ve böylece Arap dünyasında sivrilmek isteğidir. Devrimden sonra Irak'ın pakttan ayrılması ve yeni rejim ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gelişmesi, Türk-Irak ilişkilerini ister istemez olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Hele Irak'ın Sovyet silahları alması ve Arap dünyası içinde radikal gruba kayması, Türkiye'nin kuşkularını uyandırıcı nitelikte olmuştur. Ekonomik işbirliğinin gelişmesi ve İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin tam bir tarafsız politika izlemesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu yönde gelişmişse de, Türkiye'nin İran'la ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar, aynen Irak'la ilişkilerinde de geçerlidir.

Irak gibi, Suriye de Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı toprağı idi. Fransa'nın bölgede mandater devlet olduğu iki savaş arası dönemde ve daha sonra Suriye'nin bağımsızlık döneminde, Türkiye ile önce Fransa ve sonra Suriye arasındaki ilişkilerde rahatsızlık veren unsur Iskenderun Sancağı sorunu olmuştur. Bu sorunun, Musul'un aksine, Türkiye'nin lehine bir çözüme bağlanması, Türk-Irak ilişkilerinin Türk-Suriye ilişkilerinden daha olumlu bir çizgi üzerinde gelişmesinde etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, gerek Suriye'nin Iskenderun üzerindeki çoğu üstü kapalı istekleri ve gerekse Sovyet yanlısı bir politika izlemesi, zaman zaman iki ülke arasında sürtüşmelere yol açmıştır. Nasıl Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile sınır komşusu olması ve bu devletin belirli dönemlerde tehdit edici bir davranış içine girmesi Türkiye'yi Batılı ül-

kelerle yakın bir işbirliği içine itmişse, Ortadoğu'daki İsrail varlığı ve bu devletin Batılı devletlerce desteklenmesi de Irak ile Suriye'yi Sovyetler Birliği'yle yakın işbirliğine itmiştir. Genel sonuç ise, bir yanda Türkiye ve öte yanda Türkiye'nin Arap komşuları arasında anlayış birliğine varılmasını engellemesidir. Dolayısıyla, Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, şu ya da bu nedenle, güney ve doğusundaki komşularıyla tam bir anlayış birliğini kuramamış, tam bir güven ortamı oluşmamıştır.

Türkiye ile Yunanistan'ın ilişkileri, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını aldığı on dokuzuncu yüzyılın başlarından beri zorluklarla karşılaşmıştır. Çünkü o tarihten sonra, bir yanda genç ve dirik bir devletin "Megali Idea"da anlatımını bulan genişlemeci dış politikasıyla, gerilemekte olan bir imparatorluk sürekli çatışmaya başlamıştır. 1919 Mayıs'ında İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ise bardağı taşıran son damla olmuştur. Türk insanı, uzun tarihi boyunca birçok savaşa girmiş, kiminde zafer kazanmış ve kiminde de yenilmiştir. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini de aynı düşünce kalıbı içinde değerlendirmiştir. Ancak bu kez, kendisine yaşayacağı bir alan bırakılmaması ve hele savaşa girmemiş bulunan ve Türklere karşı zafer kazanmamış olan yüz yıl öncesinin teba ulusunun Anadolu'yu işgaline tahammül edilememiştir. Yunanistan'ın yenilgisinden ve Lozan Antlaşması'ndan sonra 1950'lerin ortalarına kadar iki ülkenin iyi ilişkiler içine girdiklerini görüyoruz.

İşin aslına bakılırsa, bu iyi ilişkilerin nedeni, iki ülkenin temel ve uzun vadeli çıkarları arasında bir uyumdan çok, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Mihver ve sonrasında Sovyet tehdidinin sonucuydu. Bu tehditler karşısında iki ülkenin de üye bulunduğu Balkan Antlantı, Truman Doktrini, NATO'ya üyelik, Balkan Paktı ve Balkan İttifakı gibi uluslararası gelişmeler ortaya çıkmıştır. Ancak 1950'lerin

ortalarına doğru, Yunanistan'ın yakın bölgesel çıkarlarına öncelik vermesiyle, Türkiye'nin güvenliğini ve uluslararası prestijini çok yakından ilgilendiren Kıbrıs sorunu ve çok-yönlü Ege sorunları ortaya çıkmıştır. Hele dış politikada son derece “şoven” ve “Türkiye karşıtı” tutum takınan sosyalist PASOK partisinin iktidar olmasından sonra, yani 1980'lerde, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da bozulmuştur.

1908 yılına kadar Osmanlı toprağı olan *Bulgaristan* ile Türkiye arasındaki ilişkilerde İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar önemli bir anlaşmazlık noktası ortaya çıkmış değildir. Bu tarihe gelinceye kadar, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığı, iki ülke arasında çeşitli anlaşmalara yol açmış ve Türklerin temel hakları güvence altına alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'da komünist yönetimin kurulması ve 1950 yılında bu ülkenin 200.000 civarında Türkü tehcir etmesi ile ilişkilerde sorunlar ortaya çıkmaya başlar. Bulgaristan'ın Varşova Paketi'na girmesiyle de, Türkiye, dikkatle savunulacak sınırlara, Sovyetler'den başka bir de Bulgaristan'ınkini de eklemek durumunda kalır. 1985 yılında Bulgaristan'da yaşayan Türklere yapılan baskılar ise, iki ülke ilişkilerini kötü yönde etkileyecektir.

Bu konuda sonuç olarak şunlar söylenebilir: Türkiye'nin komşularının sayı ve bileşimi, Türklerin “dost mu, düşman mı?” imgesine sahip olmasını haklı kılan bir unsur olarak ortada durmaktadır. Türkiye, tüm tarihi boyunca bu komşularının hiç olmazsa bazıları tarafından saldırıya uğrama riski ile karşı karşıya kalmanın yarattığı bir belirsizlikle uğraşmak durumunda kalmıştır. Bunun sonucu olarak, güvenliğini sağlamak için çok çeşitli ittifak düzenlemelerine girmiş ve Batı'ya yönelik bir dış politika izlemiştir.

III

Türk dış politikasının planlanıp yürütüldüğü ortamın ikinci istikrarsızlık özelliği, Osmanlı Devleti'nin olduğu gibi, Türkiye'nin de “iki cephe” ve dolayısıyla “iki-statü” bir devlet olmasıdır.

İki-cephe devlet olması, Osmanlı Devleti'nin kuruluş zayıflıklarından biridir ve bu özellik yıkılışına kadar da sürmüştür. Osmanlı sultanları Avrupa'da kazandıkları askeri zaferlerin siyasal ve ekonomik avantajlarını tam elde edemeden doğudan, yani Asya'dan rahatsız edilmişler ve bu kez doğuda sefere çıkmak zorunda kalmışlardır. Tabii bunun tam tersi de olmuştur. Zaten Osmanlı sultanlarının seferlerine bu açıdan bakarsak tıpkı bir saatin pandülü gibi, bir doğuya bir batıya yöneldiğini görürüz. Belki de bu yüzden, Osmanlı Devleti, gücünün en üst noktasına vardığı zamanlarda bile, “global” ve dünya politikasında “başat” bir devlet olamamıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti, Almanya'ya benzetilebilir. Bu devlet de iki kez “global” bir devlet olabilmek için savaşa girmiş (I. ve II. Dünya Savaşları), dönemin “global” devleti olan İngiltere'ye meydan okumuş, ancak iki-cephe devlet olmanın dezavantajı yüzünden bu statüye erişememiştir. İlginç olan şudur ki, Osmanlı Devleti, yıkıldığı Birinci Dünya Savaşı'nda, büyük ölçüde bu özelliği dolayısıyla birbirinden çok uzak dört ayrı cepheye savaşmak zorunda kalmıştır. Askeri yenilgisinin önemli nedenlerinden biri bu olsa gerek.

Türkiye Cumhuriyeti de bu zayıflığı paylaşmıştır. Osmanlı Devleti'nden farkı, genişlemeci bir devlet olmaması ve özelliği daha sınırlı bir ölçekte devralmasıdır. Ama yine de iki-cephe bir devlet olmanın sıkıntılarını çekmemiş değildir. Gerek komşularının sayı ve bileşimi ve gerekse iki-cephe devlet olması, Türkiye'yi önemli güvenlik sorunları ile karşı karşıya bırakmaktadır. Güvensizliği orta-

dan kaldırmak için de askeri bakımdan güçlü olmak, dönem dönem ittifaklar kurmak ya da ittifaklara girmek ve iki ayrı cepheye ya da iki ayrı statükoya dikkat etmek durumunda kalmıştır.

Türkiye'nin doğu statükosu, üç yüz yıllık bir tarihi süreç içinde oluşmuş, yalnız askeri değil, siyasal, kültürel ve hatta dini bir statükodur. 1928 yılından beri laik bir devlet olan Türkiye, bu konuda içişlerine karışılmasını dostça olmayan bir hareket olarak değerlendirmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, 1970'lerin sonlarına doğru devletin toprak bütünlüğüne yönelik terörist ve ayrılıkçı hareketlerin hızlanması ve bunların doğu ve güney komşularımızın topraklarında üslenmiş ve hatta bazılarınca kışkırtılmış olmaları, Türkiye'nin doğu statükosundan endişe duymasına yol açmıştır. Bu konuda son olarak şu söylenebilir ki, Türkiye'nin, yukarıdaki anlatılanların ışığında, doğu dengesi- nin bozulmasından kazanacağı hiçbir şey yoktur, tam aksine kaybedeceği çok şeyler vardır. İran-İrak Savaşı'nın sona erdirilmesi konusundaki etkin tutumunun nedenlerinden biri de bu olsa gerektir.

Doğu statükosundan farklı olarak, Türkiye'nin batıdaki statükosu yetmiş yıllık bir tarihi süreç içinde oluşmuştur ve doğudakinden çok daha hassastır. Bu statükonun dayandığı temeller ise şunlardır: 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, 1936 tarihli Montreux Sözleşmesi, İkinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren 1947 tarihli Paris Barış Antlaşmaları, Boğazönü ve Doğu Ege adalarının silahtan arındırılmış statüsü, 6 millik karasuyu, uluslararası sulardan serbestçe yararlanma, henüz çizilmemiş bulunan kıta sahanlığı ve Kıbrıs'ın gelecek statüsü. Görüleceği gibi batı dengesi son derece karmaşık ve hassas temeller üzerine oturmaktadır ve Türk-Yunan ilişkilerinin de geçirdiği evreler dikkate alınır, Türkiye bu statükodaki değişikliklere karşı son derece hassastır.

Çok kısa bir biçimde ortaya konmak gerekirse, Türkiye'nin dış politikasının en önemli amacı, doğu ve batısındaki iki statükonun da korunmasıdır. Bu statükoların bozulmasından kaybedeceği çok şey vardır ve bozulması bilinmeyen tehlikeleri beraberinde getirebilir. Bu çerçevede içinde Türkiye'nin anti-statükocu, yani genişlemeci bir dış politika izlemesi mantığa ve uluslararası sistemin genel işleyiş kurallarına aykırıdır.

IV

Türk dış politikasında istikrarsızlığa neden olması gereken üçüncü bir unsur, Türkiye'nin ilginç *coğrafyasının ortaya çıkardığı çeşitli bağlantılarıdır*. Dünya haritası hangi ölçütle çizilmiş olursa olsun, Türkiye'nin kesin ve tartışmasız bir yeri yoktur.

Dünya haritasını coğrafi olarak böldüğümüzde, Türkiye'nin bir Ortadoğu ülkesi olduğu görülür, ancak ülkenin Avrupa kıtasında da toprağı vardır. Ayrıca, tarih boyunca Balkanlar'da etkin olmuş ve bölgeyi ilgilendiren hemen her uluslararası toplantıya katılmış, ittifaklarına girmiştir. Bu bakımdan bir Balkan ülkesidir. Üstelik, genel olarak Akdeniz ve özel olarak Doğu Akdeniz ülkesidir ve bu bakımdan gerek Güney Avrupa ve gerekse Kuzey Afrika ülkeleriyle çeşitli bağlantılar içine girmiştir. Türkiye, dört yüzyıl boyunca Avrupa kıtasının üçte birini yönetmiş ve Avrupa özekli diplomasiye bu yüzden girmiştir. Osmanlı yıkılmaya başladığı dönemlerde bile “Avrupa'nın hasta adamı” olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, bir Avrupa ülkesi sayılır ve siyasal tercihleri de bu coğrafi bağlantıyı güçlendirmektedir. Devletin topraklarının büyük bir ölümünün “Küçük Asya” üzerinde bulunması dolayısıyla da bir Asya ülkesi sayılmalıdır.

Dünya haritasının siyasal olarak bölünmesinde, Türkiye'yi, daha çok Avrupa ile ittifak ilişkisine girişmiş ve Av-

rupa-özekli diplomasi içine girmiş olarak görüyoruz. Belki de Viyana'nın doğusunda ekonomik kalkınmasını çok partili parlamenter bir sistem içinde, yani Avrupa modeli bir anlayışla gerçekleştirmek isteyen ender ülkelerden biridir. Bu bakımdan, siyasal açıdan bir Avrupa ülkesi olarak kabul edilmesi gerekir. Ancak Türkiye, Ortadoğu siyasal sistemi içinde de bulunmaktadır. Bu, bir siyasal tercih sorunu değildir. Ortadoğu'da ortaya çıkan siyasal ve askeri gelişmelerden etkilenmektedir ve Müslüman ülke olarak bölge devletleriyle tarihsel ve kültürel bağlar içindedir. Ama bölge ülkelerinin çoğunun aksine, bir Üçüncü Dünya ülkesi olmaması, Türkiye'nin siyasal bağlantılarının saptanmasında kolaylaştırıcı bir unsur olmamaktadır. Bütün bu söylenenlerin ışığında, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki yerinin ve rolünün tam açık olmadığı görülüyor.

Dünya haritasının ekonomik olarak bölünmesinde de Türkiye'nin kesin bir yeri olmadığını görüyoruz. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü üyeliği, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üyeliği ve buna tam üye olarak katılma iradesi, güçlü altyapısı ve gelişmiş insan gücü ile daha çok bir Avrupa ve Ortadoğu'nun en gelişmiş ülkesidir. Ancak gayrisafi milli hasıla ve kişi başına düşen milli gelir açısından bakarsak, gelişmekte olan bir ülkedir. Son zamanlarda oluşan Güney-Kuzey ayrımı açısından bakarsak, Güney kutuplaşması dışında yer aldığı ve Kuzey'e daha yakın bulunduğu anlaşıyor.

Tüm bu bağlantı çeşitliliği Türkiye için hem bir avantaj hem de dezavantaj olmaktadır. Her şeyden önce, bu durum Türkiye'ye, her bölgenin faaliyetlerine katılma ve bundan doğacak meyveleri toplama avantajını sağlamaktadır. Ayrıca, ilgili her bölgede etkin bir politika izleme olanağına da sahip bulunmaktadır. Ancak öte yandan, belirli bir bulanıklık ve bölgelerdeki rolü konusunda zaman zaman karışıklık da ortaya çıkmamış değildir. Örneğin, önemli

uluslararası gelişmelerde, tam bir Ortadoğu veya Asya ülkesi gibi davranış modeli içine girmemektedir.

Türkiye'nin çeşitli bağlantıları konusunda sonuç olarak şu söylenebilir: Şimdiye kadar işaret edilen istikrarsızlık, değişiklik, çelişki ve sürekli güvensizlik ortamında, Türk dış politikasının dalgalanmalar ve temel tutarsızlıklara konu olması, nesnel koşullar bakımından birçok çatışmanın içine girmesi, en azından bölgede istikrarsızlık unsuru olması gerekiyor. Ancak işin aslına bakılırsa, Türkiye, yetmiş yıla yaklaşan bağımsız geçmişinde, dış politikasında temel bir sürekliliğe sahiptir ve bölgede de en önemli ve belki de yegane istikrar unsurudur. Bu çelişkili durumun açıklanmasında üç temel sorunun sorulması ve bunlara yanıtlar aranması gerekir: Türkiye, Ortadoğu ülkeleri içinde neden Batı ile sürekli ittifak bağı içine giren tek devlettir? Türk dış politikasında görülen sürekliliğin nedeni nedir? Tüm olumsuz koşullara rağmen, Türkiye bölgede neden bir istikrar örneğidir? Bu sorulara yanıtlar aranması bizi Türkiye'nin başka özelliklerine götürmektedir.

V

Türk dış politikasında istikrar sağlayan unsurlardan birincisi, bu devlete kalan *Osmanlı mirasıdır*. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı reformları içinde yetişmiş bulunan Osmanlı sivil ve askeri bürokrasisi, İstanbul hükümeti ile bağlarını kesip Ulusal Kurtuluş Savaşı içinde ve sonrasında Anadolu'ya geçmişti. Dolayısıyla, yeni Türkiye Cumhuriyeti, ulus-devlet hayatına yeni başlayan öteki devletlerden farklı olarak, çok sayıda yetişmiş ve deneyli yönetici kadroya sahip olmuştu. Bunlar, cumhuriyetin gerek iç ve gerekse dış politikada karşılaştığı ilk zorlukların atlatılmasında yardımcı olmuşlardı. Bir başka önemli miras, Türk yöneticilerinin sahip olduğu sorumluluk duygusudur. Uzun süre ya-

bancı boyunduruğu altında yaşamış olan ve yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin çoğunda, devletin yeni yaşantısında ortaya çıkan tüm bozuklukların sorumluluğu yabancı yönetim ve müdahaleye bağlanmıştır. Bu durum, ilgili devletlerde, bağımsızlık sonrasına da taşan bir sorumsuzluk alışkanlığı yaratmıştır. Türkler ise, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasındaki çok kısa bir süre hesaba katılmazsa, başkaları tarafından yönetilmemişler ve bunu sona erdirmek için çalışmamışlardır. Kendi “evlerinin” efendisi olmuşlar, başka ulusları yönetmişler, ortaya çıkan sorunları sakın ve pratik bir biçimde değerlendirmişlerdir. Çeşitli doğru ya da yanlış kararlar vermişler ve bu kararların sorumluluğunu da üstlenmişlerdir. Bu durum, İslam dünyası içinde yalnız Türklerin, bazı zorluklara rağmen, parlamenter demokrasiyi kurup sürdürmelerinde yardımcı olmuştur. Bu durum, ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin pratik ve gerçekçi dış politikasını açıklayan unsurlardan biridir. Böyle bir dış politika ise, imparatorluğun olmasa bile, yüzyıllar süren hükümlan bağımsızlığın bir mirasıdır.

VI

Türk dış politikasının istikrarlı ve barışçı niteliğini açıklayan unsurlardan ikincisi, *Atatürk'ün mirası ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ayırmı özellikleridir*. İstisnasız tüm Türk hükümetleri programlarında Atatürk ilkelerine uygun bir dış politika izleyeceklerini ifade etmişlerdir ve etmektedirler. Dolayısıyla, bunu, Türk dış politikasını etkileyen önemli bir unsur olarak kabul etmek gerekir.

Mirasın en önemlisi, Atatürk'ün Avrupa-modeli bir ulus-devletin kurulması yolundaki düşünce ve çabalarıdır. Avrupa'nın güçlü ulusçuluk akımı on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başlarında Doğu Avrupa ile Balkanlar'a geldiğinde, imparatorluğun Türk olmayan nüfusu,

Avrupa devletlerinin de desteğiyle bağımsızlıklarını kazanıp ulus-devletlerini kurmuşlardı. Bu hak, imparatorluğun başat ögesi olan Türklerden esirgenmekteydi. Yani bir bakıma ağacın gövdesi sakat bırakılmak isteniyordu. İşte, Sevr bu sakatlığın Batılı devletler tarafından sömürsü, Lozan ise sakatlığın ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ayrıncı özelliği, mücadelenin, ileride belirlirli bir uyuma varacak benzer yapıdaki “moleküllerin” çatışması biçiminde ortaya çıkmasıdır. Bu ise, Türk dış politikasının Batı'ya yönelik özelliğini ve istikrarını açıklayan unsurların başında gelmektedir. Türkiye uzmanı Amerikalı bilim adamı Roderick Davison, Türkiye'nin dış politikasının bu özelliğini şöyle açıklamaktadır:

“Türkiye, 1918'de yenik uluslar arasında ve bir iki yıl içinde kendi aleyhine verilen kararı değiştirip yeni bir barış antlaşması için İtilaf Devletleri'yle eşit statüde görüşmelere girişen tek devlettir... Kendilerine olumlu bir uluslararası ortam yaratmaya yönelik Türk mücadelesi, yabancı denetimi başarıyla üzerinden atan Müslüman halklar arasında bile tektir.”

Yazarın bu gözlemi, bizi Atatürk'ün mirasının ikincisine, yani “yurtta barış dünyada barış” ilkesinin Türk politikasının her alanında uygulanmasına getirmektedir. Bu politikaya dayanan dış politika Türkiye'ye olumlu bir uluslararası atmosfer yaratmıştır. Mustafa Kemal daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında şunları söylemektedir: “Bir kere daha tüm dünyaya ifade etmek isteriz ki, biz uluslararası hukuk ve kuruluşlarla uyumlu bir biçimde yaşamak isteyen uygar bir toplumuz”.

Mustafa Kemal Ulusal Kurtuluş Savaşı'na üç temel ilke ile başladı: bağımsızlık, eşitlik ve ulusal sınırların tanınması. Bunları elde etmek için savaş açmak zorunlu hale gel-

mişti. Mustafa Kemal şunları söylemiyor muydu? “Savaş kaçınılmaz ve yaşamsal olmalıdır. Bir ulusun hayatı söz konusu olmadıkça savaş bir suçtur.” Ancak savaşırken bile bölgede barış ve istikrarın korunması ve gelecek Türk devleti için olumlu bir uluslararası atmosfer yaratabilmek için her zaman barış görüşmelerine kapıyı açık tutmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, bu anlayışa bağlanan devlet, barışçı bir politika izlemiştir. Böyle bir politikanın ısrarlı bir biçimde uygulanması ise, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne olumlu bir uluslararası atmosfer yaratmıştır. Bu, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde çok ender rastlanan bir olgudur, Türkiye'yi yöneten kadronun statükodan duydukları doyumun ürünüdür. Ortadoğu uzmanı Amerikalı bilim adamı Lenczowski bu konuda şunları yazmaktadır:

“Türkiye, dev bir Rusya ile ortak sınıra sahip 16 milyonluk bir ülke idi ve Akdeniz'e egemen olan büyük denizci devletlerin etkilerine de açıktı... Belki de Kemal'in ve onun izinde yürüyenlerin en büyük değeri bu sınırlamaları açıkça anlamaları ve buna uygun olarak ılımlı ve gerçekçi bir dış politika izlemeleriydi.”

Türkiye, böyle bir dış politikanın sonucu olarak, “Megali İdea”nın sonunda Anadolu topraklarına gömüldüğü varsayımından hareketle, Yunanistan'la ilişkilerini sürekli dostluk temeli üzerine kurmaya özel bir önem vermiş, Balkan ülkeleriyle zaten var olan iyi ilişkilerini daha da geliştirmiş, kendisini batıdan tehdit eden İtalya'yla bile olumlu ilişkiler kurmuş, Sovyetler Birliği ile dostluğunu güçlendirmiş, İngiltere ve Fransa ile bozuk olan ilişkilerini kısa sürede normalleştirmiştir. Bu arada, Milletler Cemiyeti'ne girerek, savaşı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'nı ilk imzalayan devletlerden olmuştur. Kısaca, dönemin barış ve güvenlikle ilgili hemen hemen tüm faaliyetlerine katılmıştır.

Atatürk'ün bu konuda üçüncü mirası, “çağdaş uygarlık” anlayışıdır. Anlayışına göre, emperyalizme karşı mücadele çağdaş uygarlıkla bağların kesilmesi anlamına gelmemektedir. İşte, yeni devletin bu yolda mücadelesi Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Türk ulusal kurtuluş mücadelesi Avrupa değerler sistemine karşı değildir. Atatürk'e göre Osmanlı Devleti'nin çöküşü Batı ile bağların kesildiği anda başlamaktadır ve bu hatanın tekrarlanmamasını miras olarak bırakmıştır. Bütün bu düşünceler ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kendine özgü özellikleri, Türkiye'yi eski Asya-Arap kültür ve gelenek alanından çıkarıp Batılılaşmış modern bir ulus-devlet yaratma yolundaki çabanın temellerini oluşturur. Bu da, Türkiye'nin istikrarlı, barışçı ve Batı'ya yönelik dış politikasının önemli nedenlerinden biridir.

VII

Türkiye'nin izlediği politikanın niteliğini belirleyen unsurlardan biri de, “uluslararası sistemde statü sınıflandırması” başlığı altında toplanabilir. Türkiye'nin stratejik önemi üzerinde gerek Türkiye ve gerekse başka ülkelerde çok durulmuştur ve bu konudaki temel özellikleri iyi bilinmektedir. Ancak bunlar kadar önem verilmeyen ve Türk dış politikasını etkileyen, stratejik konumla da ilgili başka özellikler de vardır.

Bunlardan biri, *Anadolu yarımadasının kendine özgü özellikleridir*. Anadolu yarımadası doğu-batı doğrultusunda uzanan tek önemli yarımada ve üç kıta arasındaki geçiş noktasıdır. Büyük ölçüde bu yüzden, tarih boyunca hemen hemen her yönden gelen istila hareketlerine konu olmuştur. Bunun doğal bir sonucu, yarımada üzerinde kurulan devletlerin hemen hepsinin bağımsızlık ve toprak bütünlükleri konularında güvensizlik duygusu ile karşı

karşıya bulunmuş olmalarıdır. Fiziksel olarak Anadolu'nun bilinen bu özelliklerinin yanı sıra, yarımada Avrupa'nın fiziksel bir parçası sayılabilir. Anadolu, Avrasya kıta külesinden çıkıp Akdeniz'e doğru uzanan dört yarımadadan biridir (İberik, İtalya, Grek ve Anadolu yarımadaaları). Tıpkı öteki yarımadaalar gibi, kıta ile bağlantı noktaları dağlıktır ve bu, sürekli ve rahat etkileşimi engeller. Yine tıpkı İberik Yarımadası gibi, ortası kuru ve geniş bir plato görünümündedir ve kuzeyi ile güneyi sıradağlarla çevrilidir. Yarımada ancak batıya doğru, korunmalı, ılıman kıyı kentlerinde ve bereketli vadilere doğru alçalır. Dolayısıyla, yarımadaanın yüzü batıya yöneliktir ve tarih boyunca batıyla sıkı ticari, ekonomik, siyasal ve hatta kültürel ilişkiler kurulması için son derece uygundur. Bu yüzden, yarımada üzerinde kurulan devletlerin çoğunluğu bu konularda doğudan çok batı ile ilişkiler bütünü içine girmişlerdir. Türkiye de bunun istisnası değildir.

Türkiye Cumhuriyeti, birçok bakımdan bölgesel çıkarları ağır basan bölgesel bir devlet olarak kabul edilebilir. Ancak son derece stratejik su yollarından biri olan *Türk Boğazlarının egemen gücü olarak*, Türkiye global gelişmeleri etkileyebilecek ve global gelişmelerden etkilenebilecek bir devlet durumuna yükselmektedir. Dolayısıyla, Türkiye yalnız bir bölgesel devlet değildir ve uluslararası sistemde ağırlığa sahiptir. Bu özellikten doğan sonuç ise, Türkiye'nin ihtiyatlı ve dikkatli bir dış politika izlemek durumunda kalması olsa gerektir.

Emperyalizm sonrası topluluklar arasında Türklerin en başarılı oldukları nokta, dünyadaki yeni rollerine kendilerini inandırmaları ve uydurmalarıdır. Türk devlet adamları, ülkelerini “orta büyüklükte devlet” durumuna uydurmuşlar ve dış politikasını da buna göre ayarlamayı bilmişlerdir. Bunun önemli bir nedeni, Osmanlı Devleti'nin yıkılışındaki çelişkili gibi görünen iki ayrı değerdir. Bir yanda

Osmanlı Devleti'nin yıkılması, belirli bir süreç içinde, son derece yavaş olmuş ve her gerileme adımıyla mücadele verilmiştir. Öte yanda, imparatorluklar çok kısa bir süre içinde ve biraz da bulanık bir biçimde yıkılmışlardır. Bunun sonucu olarak, ikinci tip imparatorlukların yıkılması sonucu ortaya çıkan bağımsız devletler uluslararası sistemde yeni rollerini hemen benimseyemediler. Öte yandan, yüzyıllar süren bir mücadele ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin açık ve kesin bir biçimde yıkılması, Türklerin yeni rollerine uyum sağlamalarında yardımcı olmuştur. Bu özelliğin dış politika alanına yansımaları, tedbirli ve istikrarlı tutumdur.

Üstelik, bazı Batılı ve dış politikayı istatistiksel çözümlemeye tabi tutan bilim adamları, uluslararası sistemde “total” ve “merkezi” devletler arasında ayrım yapmaktadırlar. Sistemin tüm üyeleri, güç ve büyüklüklerine bakılmaksızın total sistemin üyesi olarak kabul edilirken uzun süreden beri *Avrupa-özekli diplomasiye etkin olarak katılan devletler* merkezi sisteme alınmaktadır. Sayıları on kadar olan bu sistem içinde Türkiye de bulunmaktadır. Bu sınıflandırmayı yapan bilim adamları, merkezi devletler kategorisine girenlerin dış politikalarında belirli düzenlilikler bulmaktadırlar. Bunlar, daha çok ittifaklara katılmaktadırlar, ittifaklarda daha uzun süreler kalmaktadırlar. Kurdukları kümeler daha uzun ömürlü olmakta ve hükümet değişiklikleri dış politikada önemli değişikliklere yol açmamaktadır. Bunlar ayrıca maddi yeteneklerinin çok üstünde etki ve saygınlığa sahip olabilmektedirler ve çoğu iki-kutuplu dünyada kutuplardan birine girmektedirler. Türk dış politikası da bu özellikleri aksettirmektedir.

VIII

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik gelişmeleri de izlenen dış politikanın istikrar ve Batı'ya yönelik niteliğini etkile-

miştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, ekonomi anlayışı olarak özel teşebbüsçülüğün ağır bastığı söylenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan yabancı sermaye yasaları çok liberal niteliktedir. Ancak gerek çıkarılan bu yasaların yeterli yabancı sermaye çekmemesi ve gerekse 1929-30 dünya ekonomik bunalımı liberal ekonomi anlayışının bir kenara bırakılması ve devletçiliğin ağır basması sonucunu doğurmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda savaşıdışı kalmasının yarattığı avantajla, savaş sonrası dönemine küçümsenmeyecek bir döviz ve altın stoku ile girmiştir. Ancak ekonomideki bu olgu, sağlıklı bir ekonomik kalkınmanın ve yapının ürünü değildi. Savaş dolayısıyla, ithalata konan sınırlamalar, Türk ihraç malları fiyatlarının savaş dolayısıyla yükselmesi ve halkın yine savaş dolayısıyla üstlendiği fedakârlıklar bu sonucu etkilemiştir. Ancak savaştan sonra ortaya çıkan genel dünya konjonktürü, Türkiye'nin avantajını ortadan kaldırmıştır. Üstelik, savaşın hız ve yıpratıcılığı karşısında modern bir ordunun kurulması gereği, savaş sonunda barış ekonomisine geçişin zorlukları, büyük altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmeye başlanması ve çok partili demokratik hayata girişte partilerin seçilebilmek ve seçildikten sonra iktidarda kalabilmek için verdikleri sözlerle ekonomik kalkınmanın demokratik rejimin yaşama şansını artıracığı yolundaki inanç, Türkiye'yi önemli ekonomik sıkıntılar içine sokmuştur. Bunların gerçekleştirilmesi içinse, Türkiye yöneticileri Batılı ülkelerden kredi sağlama ve uluslararası borçlanmaya girmekten başka bir seçenek bulamamışlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası finans kaynakları çoğunlukla Batı'da bulunmaktaydı. Bu durum da Türkiye'nin Batı bağlantısını açıklayan unsurlardan biridir ve hâlâ Türk dış politikasını etkileyen bir unsur olma özelliğini korumaktadır.

IX

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Türkiye, Asya ve Afrika kıtalarında ekonomik kalkınmasını çok partili parlamenter sistem içinde gerçekleştirmek isteyen ender ülkelerden biridir. Bunun da kolay bir iş olduğu söylenemez. Batı Avrupa ülkeleri, bugünkü ekonomik kalkınma düzeylerine ve siyasal olgunluklarına en az iki yüz yıllık bir süre içinde ve büyük sıkıntılar ve büyük patlamalarla varmışlardır. Genç Türkiye Cumhuriyeti, onların vardıkları noktaya altmış altı yıl gibi görece olarak kısa bir sürede varmak yolunda çaba göstermiştir ve göstermektedir. Dolayısıyla daha hızlı hareket etmek zorundadır. Bu süreç içinde bazı aksaklık ve duraksamaların olması, geniş bir tarihsel perspektif içinde değerlendirildiğinde, doğaldır. Amacı, Avrupa uluslar topluluğu içinde, demokratik bir ulus-devlet olarak varlığını sürdürmektir. Ekonomik kalkınmasını yine bu sistem içinde gerçekleştirmek istemektedir. Bunun için, istikrarlı, barışçı bir dış politika izlemekte ve önceliği Batı'ya vermektedir. Bu sunuşta anlatılan özellikler hem böyle bir dış politika anlayışını ön plana çıkarmakta ve hem de amacına varmasını kolaylaştırmaktadır.

Avrupa'daki Hızlı Gelişmeler Açısından Türk Dış Politikası*

I. GİRİŞ

Türkiye'nin yetmiş yıldır izlediği dış politikasının, uluslararası sistemdeki değişikliklere direnen iki temel amacı vardır: (i) Ekonomik kalkınma ve Batılılaşma yoluyla Avrupa uluslar topluluğunun bir üyesi olmak ve (ii) Araplar arasındaki anlaşmazlıklara taraf olmayıp, bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirme yoluyla, Ortadoğu bölgesinde statükoyu ve istikrarı korumaya çalışmak. Doğal olarak, bu amaçlara varmak için kullanılan yol zaman zaman değişikliklere uğramışsa da, amaçlardaki süreklilik son derece ilginçtir.

Bu süreklilik içinde, Türk dış politikası, değişken uluslararası sistemde Türkiye'nin rolünü ve dış politika sorunlarının yeni koşullar altında değerlendirilmesini yan-

* Ankara Üniversitesi 1991-1992 Öğretim Yılı Açılış Dersi.

sıtan üç genel dönem içinde evrilmiş görülüyor: (i) 1945'te biten iki savaş arası ve savaş dönemi; (ii) 1950'lerin ortalarında belirginleşen Soğuk Savaş dönemi ve (iii) yeni bir düzenlemeye ve sonunda bütünleşmeye varacak olan Avrupa'da *yumuşama* dönemi. Bu dönemler boyunca Türk dış politikasının temel amaçları aynı kalmışsa da, bu amaçlara varmak için izlenen politikada belirgin değişiklikler gözlenmiştir. Zaten toplumsal gelişmelerde, süreklilik ne denli köklü olursa olsun değişikliğin aşındırıcı etkisinden kurtulamamakta, değişiklik de ne denli güçlü olursa olsun sürekliliği bozamamaktadır. Bu düşüncelerin ışığı altında, Türk dış politikası ile ilgili olarak şu genelleme yapılabilir: Temelde Avrupa eğilimli olan dış politika çerçevesi içinde, bölgesel ve global nitelikte ortaya çıkan değişikliklere uyum gösterme çabası.

İşte, Türkiye'nin son yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan büyük dönüşüme uyum sağlayıp sağlayamayacağının ya da nasıl sağlayacağının anlaşılabilmesi için, bu dönemlerde izlenen dış politikanın çok kısa bir biçimde ortaya konması gerekiyor.

II. 1923-1945 DÖNEMİNDE TÜRK DİŞ POLİTİKASI

Devrimci Ankara hükümetinin dış politika anlayışı basit, somut ve kesindi: ulusal bağımsızlık, egemenlik ve güvenliğin sağlanıp korunması. Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafi sınırlarını belirleyen Kurtuluş Savaşı, aynı zamanda onun siyasal amaçlarını da belirlemiştir. Bu amaçlar içinde ağır basan ve temel dış politika anlayışına da uyan tutum, tarafsızlık olarak belirmiştir. Böyle bir tutum, genel tarih içinde değerlendirildiğinde, yeni bağımsızlığını kazanan devletler için çok doğal karşılanmalıdır. Ancak bu iki dönemde bile Mustafa Kemal ve arkadaşları genel olarak Avrupa ve özel olarak Batı Avrupa ülkeleriyle temelde bir kopmaya gitme-

diler. Düşüncelerine göre, bu “uygarlık odağı”, Ankara hükümetinin ana ilkesi olan modernleşmenin birleştiği noktaydı. Böylece, “Batı” ile ilişkilerin geliştirilmesi süreci başladı.

Bu tutumun önemli nedenleri arasında şunlar sayılabilir: (i) Türk siyasal sistemi ile Kemalist devrim hareketlerinin Avrupa ülkelerindeki benzer amaçları vardı. (ii) Türkiye'nin ekonomik koşulları ve önderlerinin ekonomik ve toplumsal kalkınma konusundaki temel görüşleri, ülkeyi dış ekonomik yardım ve yatırım aramaya itmişti ve o dönemde bu yardım ancak Batı Avrupa ülkeleriyle ABD'den gelebilirdi. (iii) Türk önderleri, ileride yeni bir parçalanma tehlikesi altında kalmamanın bir güvencesi olarak da, Avrupa uluslar topluluğu içine girmeyi görmüşlerdi; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Asya-Afrika ülkelerinin başlarına gelenleri çok iyi bilecek durumdaydılar. Sonuç olarak, bölgede barış ve istikrarı korumak için, ekonomik kalkınmayı sağlamak, modernleşme atılımlarını hızlandırmak ve “Avrupalı” bir ülke haline gelebilmenin en güvenilir yolu olarak, Atatürk'ün “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesi benimsenip, ödünsüz uygulandı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak ve Türk hükümetinin savaş içinde birbiri ile çelişir gibi görünen çeşitli dış politika davranışları, dünya savaşı döneminin özel koşulları içinde değerlendirilmeli ve dış politika tutarlılığından ödün olarak görülmemelidir.

III. SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türk dış politikasının Soğuk Savaş yıllarına rastlayan dönemi, Batı Avrupa ve özellikle ABD ile kesin işbirliği olarak tanımlanabilir. Şimdi, bu iki coğrafi birim birleştirilmiş

ve “Batı” olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Hatta bu kapsam içinde, ABD ile yakın ilişkiler Batı Avrupa ülkeleriyle olanlara göre öncelik kazanmıştır. Böyle bir tutum, büyük ölçüde ABD tarafından biçimlendirilen yeni uluslararası sistemle uyumlu olarak görülmüştür.

Batı ile yakın işbirliğinin, bugün daha açık biçimde görünen şu amaçları vardı: (i) İkinci Dünya Savaşı içinde ve hemen sonrasında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelen Sovyet tehlikesi; (ii) önceki dönemdeki amacın devamı olarak, Türk hükümetlerinin ülkenin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmede gerekli gördükleri dış yardımı sağlama uğraşı ve (iii) Batılılaşma ile modernleşme hareketini güçlendirme isteği. Kısaca Batı ile her alanda işbirliği ve yakınlaşma, güvenlik ve modernleşme yönündeki “ikiz” amacı gerçekleştirecekti.

Bu gelişme ve düşüncelerin sonucu olarak, Batı ile “organik birleşme”, önceki dönemdekinden çok daha ağırlıklı olarak, Türk dış politikasının temel ilkesi ve hatta bir “ideal” biçimine dönüştü. Bu politikanın, Soğuk Savaş döneminde, abartılmış ekonomik ve askeri yararlar temelinde belirsiz bir özleme dayandırıldığı, Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin bu istemine gönülsüz tepkiler verdiği ve bu ülkeyi tam bir “askeri karakol” olarak değerlendirdikleri görülemedi. Dolayısıyla, Türkiye, Avrupa'nın iki-kutuplu güç dengesi içinde Soğuk Savaş'ın gönüllü taraflarından biri oldu. Türkiye, dış politikasında bir değişiklik yapmakla kalmayarak, “ulusal çıkar” kavramını yeniden tanımladı ve onu ABD'ninkiyle özdeşleştirdi.

Ortaya çıkan “tek-yönlü dış politika”nın uluslararası sistemde ortaya çıkan değişimlerin dikkate alınmadan ısrarla sürdürülmesi, Türkiye için çok önemli ve olumsuz sonuçlar doğurdu. Her şeyden önce, ekonomik kalkınmasını –en azından halkın beklentileri düzeyinde– gerçekleştiremedi ve hemen hemen her on yılda ödemeler dengesi

ve kredi sorunlarıyla belirginleşen bir ekonomik “iflas”ın eşğine kadar geldi. İkinci olarak, Türkiye, güvenlik ve savunmasını tek bir merkeze bağlayarak, Kıbrıs bunalımı sonrasında konan 1975 Amerikan silah ambargosunun açıkça gösterdiği bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya kaldı. Üçüncü olarak, “bütün yumurtalarını”, NATO “sepeti” içine koyarak, hem Avrupa'nın geri kalan bölgesinde ve hem de dünyada yalnızlığa itildi. Dolayısıyla izlenen dış politika tek taraflıydı ve hızla değişen uluslararası sisteme uyum gösteremiyordu. Yalnız stratejik boyut dikkate alınarak, Türkiye'nin sonunda Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası haline geldiği düşüncesi, Türk hükümetlerini etkin, gerçekçi ve çok-yönlü dış politika izlemekten alıkoymuştu. 1970'lerden başlayarak böyle bir politika izlenmiş olsaydı, Türkiye'nin 1980'lerde uluslararası sistemde ve Avrupa'da ortaya çıkan değişikliklere çok daha kolay uyum sağlayabileceğine inanıyorum. Bugün yine de çok geç kalınmış sayılmaz. Türkiye, enerjik ve atılgan bölgesel işbirliği çabalarıyla, 1923'ten bu yana önemli bir değişiklik geçirmemiş olan iki önemli dış politika amacına ulaşabilir. Bu genel girişten sonra, bu konular üzerinde durmak istiyorum.

IV. 1980'LERİN GELİŞMELERİ VE TÜRKİYE

Türk yöneticilerinin uluslararası alanda hareket yeteneklerini sınırlandıran ve belki de 1950 ve 1960'larda başka bir seçenek de bırakmayan Soğuk Savaş psikolojisi, 1980'lerin sonlarına doğru tam ve kesin olarak ortadan kalktı. Türkiye, çok yakından, bu psikolojinin yıkıcı sonuçlarını duyan ve bunun ortaya çıkardığı askeri çatışmalar ve anlaşmazlıklardan büyük ölçüde etkilenen devletlerin başında gelmekteydi. Bugün ise, barış ve işbirliği olanaklarının çok arttığı yeni uluslararası ortamda, Türkiye ekonomik ve toplumsal kalkınmasını gerçekleştirmek durumundadır.

Daha da özgül olarak, kuruluşundan beri özlediği “ikiz” dış politika amaçlarını, yani Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olmak ve bölgesinde bir istikrar düzeni kurmak yolundaki çabasını gerçekleştirme yolunda adımlar atmasının tam zamanıdır.

1980'lerin hızlı yapısal değişikliklerinden sonra, Türkiye'nin “Batı bağlantısı”, ne Türkiye'nin hareket alanını daraltan katı bir çerçeve ne de değişikliği önleyecek bir engel olarak algılanmalıdır. Batı'yı her ne pahasına olursa olsun “varılmak istenen bir ideal” olarak görmenin ürünü olan Batı ile kurduğumuz ilişkilerin eski kalıbı, Türkiye'ye sürekli bağımlılık kalıpları yaratan bir “kısır döngü” olarak algılanmalıdır. Yapılacak ilk ve en önemli iş, Türkiye'nin ABD ve Batı Avrupa ile ilişkileri arasında bir dengenin sağlanması ve ABD bağlantısının Avrupa ile bütünleşme amacına hizmet edecek biçimde düzenlenmesidir. Dışişleri Bakanlığı müsteşarının 1991 Eylül'ünde, Türkiye'nin ABD ve Avrupa arasında herhangi bir stratejik tercih yapamayacağını söylemesi, bu noktanın anlaşılması açısından olumlu bir gelişme sayılabilir. Kısaca, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerindeki temel felsefesi, yapısal bağımlılık kalıplarını aşan ve eşitlikle karşılıklı yarar çerçevesi içinde bir “ortaklığın” kurulması olmalıdır. Uluslararası ilişkilerin artık Moskova-Washington mihverinin tekeline kurtulduğu bir dönemde, “Batı Bloku”nun ileri bir karakolu olmaktan kurtulup yönetim sistemindeki benzerlikler ve ekonomik işbirliğinin karşılıklı yararları üzerinde vurgulayarak durmanın zamanı gelmiş gibi görünüyor.

Avrupa yumuşaması Türk dış politikasının üzerinden büyük bir yük almıştır. Artık Helsinki Son Senedi ile son Paris Şartı'nın varmak istediği amaçların gerçekleştirilip geliştirilmemesi, Türk dış politikasının iki ana amacı açısından en önemli araçlar durumuna geldi. Bunun ötesinde, Avrupa yumuşamasının, ilk aşamada komşu bölgelere doğ-

ru genişletilmesine çalışmak da Türk dış politikasının dayanaklarından biri haline gelmelidir. Bu tutum, son Körfez Savaşı'nın da açıkça gösterdiği gibi, zamanımızda barışın bölünmez bir bütün olduğu gerçeğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Kısaca belirtmek gerekirse, büyük devlet ilişkileri ve Avrupa'daki hızlı gelişmeler karşısında, Türkiye kendi ulusal çıkarlarını, önce hâlâ evrim sürecinde olan yeni Avrupa kimliğinin ve daha sonra uluslararası toplumun büyük çoğunluğunun çıkarları ile uyumlu duruma getirmek zorundadır.

V. YENİ AVRUPA'DA TÜRKİYE'NİN YERİ

Türkiye'nin dış politika amaçları içinde en önemlisi hâlâ Avrupa ile bütünleşmek ise, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkan demokratikleşme ve liberalleşme süreci ile Doğu-Batı ilişkilerindeki yumuşama, Türkiye'ye yeni olanaklar sunmaktadır.

Bugün, Avrupa bütünleşme çabaları içinde Türkiye'nin yerinin ve olanaklarının daha iyi anlaşılması için, öncelikle şu sorunun yanıtlanması gerekiyor: "Ortadoğu'daki devletler arasında neden yalnız Türkiye, Avrupa ile sürekli ittifak ilişkisi içinde bulunmuştur?" Bu sorunun yanıtı düşünüldüğünde şu tarihi gerçek genellikle boşlanmaktadır: 1920'lerde Anadolu'da Avrupa örneğine uygun bir ulus-devletin kurulması, binlerce yıllık Doğu-Batı çatışmasının temel niteliğini değiştiren yepyeni bir deneydir. Bu konuyu en açık ve güzel bir biçimde tarihçi Temperley belirtmektedir: "Batı ile Ortadoğu gelenekleri, yeni ile eski arasındaki bırakışmasız mücadele, şimdi, ileride organik bir uyuma varabilecek olan ve yapısal olarak birbirine benzer moleküllerin çatışmasına dönüşmüştür."

İşte, bu yapısal uyum, Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana, Türkiye'nin Avrupa'da uygun bir yere sahip olmak için verdiği mücadeleyi, tek başına olmasa bile, önemli ölçüde açıklamaktadır. Bu uyum, Batı kültürüne yabancı olarak görülen bir yerde Türk ulus-devletini ortaya çıkarmış ve Türkiye'nin sürekli Avrupa eğilimli dış politikasını etkilemiştir.

Ayrıca Türk ulusal-kurtuluş mücadelesini, yirminci yüzyılda örneklerini gördüğümüz öteki kurtuluş mücadelelerinden ayıran önemli bir öge, Atatürk'ün “uygarlık” üzerindeki düşünceleridir. O'na göre, emperyalizmin boyunduruğundan ulusal kurtuluş, tarihin bu noktasında Batı Avrupa'da gelişen “çağdaş uygarlık” ile bağların koparılması anlamına gelmiyordu. Doğal olarak, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek için giriştiği yoğun çaba, Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur. Yine Atatürk'ün düşüncesine göre, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün önemli bir nedeni, Avrupa ile bağlarını koparmasıdır. Öyle sanıyorum ki, siyasal eğilimleri ne olursa olsun, tüm Türk hükümetleri bu gerçeği göz önünde tutmalıdırlar ve genel olarak da bugüne kadar tutmuşlardır.

Coğrafi olarak da, Avrasya kıta kitlesinden Akdeniz'e doğru uzanan dört yarımadadan biri olan Anadolu üzerinde kurulmuş olması dolayısıyla Türkiye, Avrupa'nın bir parçasıdır. Dört yarımadanın da kıtaya yakın bölgeleri dağlıktır ve yarımadalar Akdeniz'e doğru alçalarak, bereketli ve ticarete uygun limanlara doğru uzanırlar. İşte, büyük ölçüde bu yüzden, Anadolu Yarımadası üzerinde kurulan devletlerin hemen hemen tümü ticari, siyasi ve kültürel alışverişlerinde Doğu'dan çok Batı'ya bakmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti de bir istisna değildir.

Avrupa'ya gelince, kıtadaki yeni gelişmelerin denetlenmesi, barış ve istikrarın sağlanmasının, ancak genişletilmiş

bir Avrupa kavramı temelinde gerçekleştirilebileceği artık anlaşılıyor. Eğer dünyada bir güç merkezi olmak gibi tarihi bir özlemini gerçekleştirmek istiyorsa, bütünleşme çabalarını kıtanın doğal sınırlarına kadar genişletmesi gerekiyor. Avrupa, jeopolitik uzantısı olarak gördüğü bölgelerde etkisinin olmasını istiyorsa, ki son gelişmeler bunun böyle olduğunu gösteriyor, bu bölgelerin kesişme noktasında yer alan Türkiye'ye gereksinimi vardır.

Bu temel Avrupalı öğeler, Avrupa'daki yeni ekonomik ve siyasal oluşumlar ve Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği'ndeki hızlı ve köklü dönüşümlerce güçlenmektedir. Avrupa'daki büyük dönüşüm, ileride atılacak adımların niteliğine göre hem olumlu ve hem de olumsuz sonuçlar doğurabilir, barış ve istikrarı etkileyebilir. İşte, bu noktada Türkiye'nin yapıcı katkısı ortaya çıkacak sonuçta etkili olacaktır.

VI. BALKAN İŞBİRLİĞİ

Balkan işbirliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana gerçekleştirmeye çalıştığı bir amaçtır. Böyle bir tutum ise, Türkiye'nin en önemli iki dış politika amacından biri olan istikrar amacına tam olarak uyum göstermektedir.

Avrupa'nın yeniden yapılanmasında en önemli rolü oynayacak olan Doğu Avrupa'dan söz ederken, dokuz Doğu Avrupa ülkesinden altısının Balkanlar'da bulunduğu genellikle unutulur. Bu gerçek, yarımadanın stratejik önemini artırmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa istikrar ve barışının Doğu Avrupa'nın istikrarına dayandığı gerçeğinden hareketle, sözü çok edilen "Ortak Avrupa Evi"nin oluşturulmasında, Balkanlar'da anlamlı bir işbirliğine varılması, tüm Avrupa ülkelerinin amacı olmalıdır. Böyle bir Balkan işbirliğinin Türkiye'nin katılımı olmaksızın gerçekleşemeyeceği

yolundaki uzun tarihi deneyin ışığı altında Türkiye, Doğu ve giderek tüm Avrupa'nın barış ve istikrarının temel taşlarından biridir. Dolayısıyla, Türkiye'nin Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yolundaki içten çabaları, Doğu ve Batı Avrupa arasındaki ilişkilerin geniş çerçevesi içinde değerlendirilmelidir.

Bugün Balkanlar'da, biraz da çelişkili olarak, bir yandan çok-taraflı Balkan işbirliğini kolaylaştıran, ama öte yandan Balkan tarihinde çok gördüğümüz dini-etnik kökenli tarihi çatışma kaynaklarını harekete geçiren iki önemli gelişmeye tanık oluyoruz. Son yıllarda, kendisini karşıt askeri blokların dar çerçevesinden ve tek-parti komünist yönetimlerden kurtaran bölgede, çoğulcu ve açıkça tanımlanabilen ilişkiler temelinde çok-taraflı işbirliği açısından önemli bir potansiyel ortaya çıkmıştır. Balkan devletlerinin birbirlerinden algıladığı tehditlerin *yumuşamayla* birlikte ortadan kaldırılması, çok-taraflı işbirliğini güçlendirecektir.

İkinci gelişme ise, Avrupa'nın geleceği açısından çok tehlikeli olan, dini-etnik temelde aşırı ulusçu akımların güçlenmesidir. Ancak burada bir noktanın iyi anlaşılması gerekiyor. Komünist blokun birleştirici rolü bir kere ortadan kalktıktan sonra, Balkanlar'da ulusçu duyguların yeniden harekete geçmesi, bilinen tarihsel kalıp içinde doğal bir gelişme olarak görülmelidir. Batı Avrupa halkları açısından ulusçuluk, sonunda kendi kaderine sahip olma ve benliğini bulma ile noktalanmış ve yüzyıllar süren uzun bir tarihsel deneyimin ürünüdür. Balkanlar ve daha genel olarak Doğu Avrupa'da ise, ulusçuluğun özgür anlatımı, bir ölçüde iki savaş arasının yirmi yılı dışarıda tutulacak olursa, sürekli engellenmiştir. Böylece, Batı Avrupa halkları, uzun bir tarih dilimi içinde kendi ulusal benliklerinin bilincinde olmuşlar ve zamanı geldiğinde de önce bölgelerinin ve daha sonra daha geniş kültürel özelliklerinin birleş-

tirici yönlerini keşfetmişlerdir. Dolayısıyla, bugün tanık olduğumuz bütünleşme aşamasına varabilmişlerdir.

İşte, bu ulusal duyguların tatmini, bölgesel bilinç, işbirliği ve nihayet bütünleşme süreci, Balkanlar'da net çizgileriyle izlenememiştir. Şimdi bu bölgede tanık olunan benzer bir sürecin başlangıcıdır. Dolayısıyla, bu sürece dışarıdan doğrudan bir müdahale, yalnızca istikrarsızlığı artırmakla kalmaz, aynı zamanda ters tepkiler doğurabilir. Eğer Balkanlar'da gözlenen aşırı ve saldırgan ulusçuluk, bölgesel istikrar için denetlenip yumuşatılacaksa, en uygun yol bölgesel işbirliği ve anlayışın geliştirilmesine yardımcı olmaktır. Şimdi, Soğuk Savaş'ın yıkıcı etkilerinden ve Washington-Moskova mihrinin baskılarından kurtulan bölgede, işbirliği çabaları, ulusal benlik üzerinde bir bölgesel benlik duygusu yaratarak, saldırgan ulusçuluğa karşı bir "yastık" görevini görebilir. Bunun kolay olmadığı ileri sürülebilir, ama bir mucize dışında başka bir yolu da yoktur.

Türkiye'nin öteki Balkan ülkeleriyle yüzlerce yıllık tarihsel ve kültürel bağları ve bölgesel işbirliği ile ilgili zengin deneyimleri, bu ülkenin etkin bir dış politikayla çoktarafli işbirliği çabalarında öncü rolü oynayabileceğini gösteriyor. Ancak daha önceki pakt ve antant girişimlerinin başarısızlığının açıkça gösterdiği gibi, bölgenin belirli özelliklerini dikkate almayan etkin bir politika da en iyi politika olamaz. Bundan önceki işbirliği girişimleri, bölgeyi birbirine düşman iki kampa böldükleri ve tarafların kısa vadeli çıkarlarına hizmet ettikleri için başarısız olmuşlardır. Askeri işbirliğinin ötesinde ortak bir Balkan anlayışı kuramamışlardır.

Son olarak, önceki çabalar, bilinçli işbirliği isteğinin sonucu olarak değil, büyük devlet politikasının bölgesel bir uzantısıydılar.

Bugün ise, sürekli ve yakın bir işbirliğinin önü açılmış sayılabilir. Bu iyimser yorumun birinci nedeni, dış müda-

hale olasılığının azalmasıdır. Dış çevre büyük değişikliklere uğramıştır. Bölge, büyük devletlerin stratejik planlarında çevresel bir niteliğe bürünmüş görünüyor. Yumuşama havasında, büyük devletler, bölgesel devletleri kullanarak Balkanlar'da etki alanı kurma mücadelesinden uzaktırlar ve bölge blok politikasının katılığından uzaklaşmıştır. Dolayısıyla, Balkan devletlerinin birbirlerinden algıladıkları saldırı tehdidi de azalmıştır. Bu durum, ulusçu duyguların alevlenmiş olmasına karşın, bölgesel işbirliğinin başarısını artırmaktadır. İkinci olarak, Helsinki Son Senedi ile Paris Şartı, bölgenin dikenli konuları olan sınırların değiştirilemezliği ve azınlıkların haklarının korunmasında yeni kurallar ortaya koymuştur. Üçüncü olarak, Türkiye'nin girişiyle gelişmekte olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi, içine Karadeniz'e kıyısı olmayan Balkan devletlerini de alacak biçimde genişleme potansiyeline sahiptir.

KEİB tam olarak gerçekleştiğinde, üç "hinterland"ın ekonomik potansiyelini birleştirmeyi amaçlamaktadır. Ukrayna ve Türkiye kanalıyla Balkanlar, Kafkasya kanalıyla Orta Asya ve Türkiye üzerinden Doğu Akdeniz. Yugoslavya ile Yunanistan'ın ileride tam üye ya da özel bağlantılı ülkeler olmaları yönünde olumlu belirtiler vardır. KEİB başarılı olursa, ortaya çıkacak olan ekonomik güç, yalnız Balkan siyasal işbirliğini kolaylaştırmakla kalmayacak, aynı zamanda ulusçu aşırılıkların etkisini yumuşatan bir "yasak" görevini de yapabilecektir. Burada şu önemli noktanın altı çizilmelidir; Balkan ve Karadeniz işbirliği girişimleri, Avrupa Topluluğu'na üyeliğin alternatifi değildirler. Resmi açıklamaların da vurguladığı gibi, Avrupa bütünleşmesinin tamamlayıcı parçaları olarak düşünülmüşlerdir.

Avrupa, bir işbirliği kıtası ve sonunda bütünleşme alanı olacaksa, çeşitli bölgesel işbirliklerinin sağlam temeline oturmak durumunda kalacaktır. Gelecek Balkan işbirliği, yalnız Avrupa'nın istikrarına katkıda bulunmayacak, aynı

zamanda Türkiye'nin bir "mihver" durumunda olduğu ve Sovyet Cumhuriyetleri'ni de içeren Karadeniz ve Ortadoğu bölgelerinin istikrarına yardımcı olacaktır. Dolayısıyla, geniş ve uzun süreli bir perspektiften değerlendirilirse, Avrupa'da ekonomik ve siyasal işbirliği çabalarına Türkiye'nin katılması gereklidir. Yeni "daha geniş Avrupa" kavramı, eninde sonunda Türkiye'yi içermek durumundadır.

VII. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, yetmiş yıllık tarihinde, uluslararası sistemin ilginç kümelenme kalıpları arasında, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek ve toprak bütünlüğünü korumak için mücadele vermiştir. Türkiye'nin bulunduğu kritik alt-sistemde, bu süre boyunca, uluslararası bütünleşme açısından dört ana kümelenme kalıbı ortaya çıkmıştır: (i) Doğu Avrupa ve Balkanlar'da Varşova Paktı ile Comecon. Burada açıklanması pek gerekmeyen nedenlerle, Türkiye'nin bu gruplaşma içinde yer alması beklenemezdi. (ii) Balkanlar. Buraya kadar belirtilen nedenlerle, bölgenin altı devleti ortak bir Balkan anlayışını gerçekleştirememişlerdir. Ancak Avrupa'nın değişen havası, böyle bir işbirliğinin gerçekleşme şansını artırmış görünüyor. Türkiye'nin girişiminin ürünü olan ve Balkan ülkelerinin üçünü içine alıp geriye kalanların da bir biçimde katılmasının olanaklı görüldüğü KEİB işbirliği şansını güçlendirmektedir. (iii) Ortadoğu. Bu bölgede bütünleşme ve işbirliği olanakları son derece az ya da sınırlıdır. Ancak iki potansiyel ve uzun vadeli eğilim göze çarpmaktadır: Genel olarak İslam ve özel olarak Arap birliği. Etnik ve anayasal özellikleriyle, Türkiye'nin bu iki hareket içinde yer alması düşünülemez. (iv) Batı Avrupa ya da Avrupa. Bu çalışma, bütünleşme çabaları söz konusu olduğu sürece, Türkiye'nin yer alıp yapıcı bir rol üstleneceği tek bölgenin burası olduğunu göster-

mektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'nin dış politikası da bu yöndedir; ancak bugünkü bölgesel, kıtasal ve global gelişmeler bu politikanın başarı şansını hem artırmış hem de yeni uyum sorunları ortaya çıkarmıştır. Etkin bölgesel girişimler uyum yolunda en uygun seçenek olarak görülüyor.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk-Yunan İlişkileri: Altmış Yıllık Kısır Döngü

Bugün Türk-Yunan ilişkilerinin dostluk, karşılıklı anlayış ve işbirliği üzerinde temellendiği söylenemez. Bu talihsiz bir durumdur. Çünkü iki ülkenin coğrafi konumları, tarihsel mirasları, ekonomik yapıları, siyasal rejimleri ve savunma gereksinimleri aralarında yakın bir dostluk ve işbirliği gerekliliğini açıkça ortaya koyuyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1923'ten 1950'lerin ortasına dek uzanan dönemde, işbirliği iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir yer aldı. Bu tarihten sonra ilişkilerin giderek bozulmasından, her ülke ötekini sorumlu tutmaktadır. Ülkelerin karşı tarafı suçlamaları ve Kıbrıs, Ege adalarının silahlandırılması, kıta sahanlığı, karasuları ve hava sahasının uzunluğu gibi tartışmalı konulara ilişkin olarak ötekini sorumlu tutmaları uluslararası ilişkilerde şaşırtıcı bir şey değildir. Uluslararası sistemde, ege-

men devletlerin kendi bakış açılarına göre mantıklı gerekçeler bularak kendilerini haklı çıkarmaları her zaman kolay olmuştur. Bu durum bugün de geçerlidir ve büyük bir olasılıkla yarın da geçerli olacaktır. Bu sistemin ahlaksal değerlerden etkilenip etkilenmediğini belirlemek hiç de kolay değildir. Ayrıca, belli bir devletin tavrını ve uluslararası sisteme verdiği tepkileri etkileyen ahlaksal bakış açıları zamanla, yere ve duruma bağlı olarak şaşırtıcı değişiklikler gösterir. Tarih boyunca galiplerin ve mağlupların, güçlülerin ve güçsüzlerin, statükoyu korumak ve değiştirmek isteyenlerin bakış açıları farklı olmuştur ve bugün de farklıdır. Kısaca, devletlerin bir başkasıyla ilişkiye girdikleri ve karşılıklı etkileşim içinde bulundukları zaman, davranışlarının ölçülebileceği sabit, evrensel ve mutlak ölçütler bulunmamaktadır. Çocukluk çağını henüz tamamlamış olan uluslararası hukuk, doğru ve yanlış olan arasında açık bir ayırımı yapma olanağını sağlayacak kadar gelişmemiştir. Bu koşullar altında yapılması gereken, uluslararası sistemin özel ilkeleri bağlamında olayları değerlendirmektir.

Yukarıda belirtilenler ışığında şu sonuçları çıkarmak olasıdır: Uluslararası ilişkilerle meşgul olan ya da uluslar arasındaki sorunlarla ve bu sorunların olası çözümleriyle ilgilenen bireyler ve uluslararası örgütler, uluslararası ilişkilerin bilimsel ilkeleri kadar, tarafların ötekini suçladığı noktalara da önem vermek durumundadırlar.

Konumuz olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlıklarda, Yunanistan'a göre Türkiye "yayılmacı" bir politika izlemektedir. Yunanistan, Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmasını, Anadolu'da Ege bölgesinin savunulması için yeni ordu oluşturmalarını, Yunan karasuları ve hava sahasını "ihlali" sürdürmesini, Ege adalarının da kendi kıta sahanlıkları bulunduğu "gerçeğini" kabul etmeyi reddetmesini bu politikanın işaretleri olarak görme eğilimindedir. Öte yandan, Türkiye'nin bakış

açısına göre, gerçekten yayılmacı eğilimi olan ve gerçekten topraklarını genişleten Yunanistan'dır. Zayıf bir devlet olan Yunanistan “büyüme arzusu” ile doludur ve “Megali Idea”ya bağlıdır. 1919-1922'de Batı Anadolu'yu işgali; ada hiçbir zaman Yunan egemenliğine girmemiş olmasına rağmen Kıbrıs'ı kendine katma (ENOSIS) mücadelesi; Ege denizinin denetimini ele geçirmek için yaptığı tek taraflı girişimleri; Yunan yarımadasının, eski Bizans başkenti olan İstanbul ele geçirilinceye kadar rahat edemeyeceği fikrini okullarda propaganda malzemesi olarak kullanması, tümü Yunan yayılmacı politikasının işaretleridir.

İki tarafın da savları ve kendi haklılıklarını kanıtlamak üzere yaptıkları girişimleri ne olursa olsun, gerçeğe en yakın açıklamaları başka bir yerde aramak gerekmektedir. Bu yer uluslararası ilişkiler disiplini ve bu disiplin tarafından incelenen sisteme ait özel ilkelerdir. Bu ilkeler bağlamında düşündüğümüz zaman, akla ilk gelen kavramlar şunlardır: “statüko taraftarları” ve “statüko karşıtları”, “ulusal güç” ve “ulusal gücün kullanımı”, “uluslararası sistemden beklentiler” ve “beklentilerin gerçekleşebilme oranları”, “yakın tarihsel geçmiş” ve “dış politikada yakın geçmişin yarattığı sıkıntı”, “iç politikada kararlı olmak” ve “iç politikada kararlı olup olmamanın dış politikaya yansımaları”, “jeopolitik özellikler” ve “bu özelliklerle dış politikanın belirlenmesi”. Ulusların dış politikaları, ilgili tarafların makul bulduğu ve karşılıklı savlarını dayandırdıkları varsayımlara dayanarak değil, bu kavramlar bağlamında düşünülerek anlaşılabilir.

Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'nın galip ulusları tarafından Anadolu'nun parçalanması için yapılan düzenlemelerden büyük ölçüde yararlanacağını umut ediyordu ve bu galip ulusların onayından da emin olarak yayılma planlarını gerçekleştirmek için Batı Anadolu'yu işgal etmeye başladı. Öte yandan, başarılı bir Ulusal Bağımsızlık Sava-

şı'nın sonucunda Türkiye, Paris'te galip uluslarca Osmanlılara zorla imzalatılmış olan Sèvres Antlaşması'nı geçersiz kıldı, Yunan işgaline son verdi ve 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bağımsız bir ulus olarak uluslararası sistemde yerini aldı. Burada önemli olan, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıcında son hedef olarak konulan "Mısak-ı Milli" (Ulusal Ant) sınırlarına son derece yakın olmasıdır. Türkiye, bundan sonra, uluslararası sistemde statükodan memnun bir ulus olarak görüldü. Yeni Türk devletin kurucusu ve önderi Kemal Atatürk "yurtta barış, dünyada barış" ilkesine bağlı kalarak tamamen barışçı bir politika izledi. Böylece, dış politikadan dikkatlerini uzaklaştırabilen Türk yöneticiler ülkede köklü reform hareketlerini başlatmak için gerekli zaman ve enerjiyi buldular.

Barışı ve statükoyu korumaya yönelik bir dış politika yürütmesi ve ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracak reformları ülke içinde gerçekleştirmesi, dünyada Türkiye lehine olumlu bir hava yarattı. Ortadoğu uzmanı Lenczowski söz konusu dönemdeki Türk dış politikasını değerlendirirken, yeni Türkiye'nin iki yüz milyon nüfuslu dev Rusya ile uzun bir sınıra sahip olduğunu; Akdeniz'in denetimini ellerinde tutan büyük bir devlet olduğunu ve sonuçta, askeri ve siyasal yapı ne denli mükemmel olursa olsun gücünün sınırları bulunduğunu belirtir. Lenczowski'ye göre, Atatürk ve O'nu izleyen önderlerin en çarpıcı özellikleri bu sınırlamanın farkında olmaları ve ülkelerinin gücüne uygun ılımlı ve gerçekçi bir dış politika izlemeleridir. Lenczowski değerlendirmelerini şöyle sona erdirir: "Mustafa Kemal'in dış politikasında maceracı ya da romantik hiçbir yön bulunmamaktadır."

Bu, Türk dış politikasının değerlendirilmesinde çok önemli bir noktadır. Söz konusu dış politika, yirminci yüzyılda bağımsızlıklarını kazanmış olan öteki uluslar tarafın-

dan izlenen dış politikalardan temelden farklıdır. Kısa bir süre önce bağımsızlıklarını kazanmış olan uluslar “gösterişli dış politikalar” izlemektedirler; çünkü içeride sosyoe-konomik sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır ve halklarının dikkatini bu sorunlardan uzaklaştırmak için uğraşmaktadırlar. Türkiye, tam tersine, büyük ulusların bazı yaşamsal çıkarlarının çatıştığı olağanüstü stratejik bir bölgede yer almasına ve bir savaş sonrasında kurulmuş olmasına rağmen, sadece komşularıyla değil, aynı zamanda tüm büyük uluslarla da 1923'ten beri dostça ve iyi ilişkiler kurmayı başardı ve uluslararası sistemde saygın bir yer elde etti.

Aynı dönemde komşumuz Yunanistan'a bakarsak, Anadolu yenilgisinin bir sonucu olarak, modern Yunan tarihinde karışık ve istikrarsız bir dönemin başladığını görürüz. Türkiye ve Yunanistan arasında ortodoks ve Müslüman halkların Milletler Cemiyeti gözetiminde değişimi antlaşması daha homojen bir Yunanistan'ın oluşmasını sağladıysa da (Yunanistan benzer bir antlaşmayı 1919'da Bulgaristan ile de imzalamıştı), ülkeyi bir buçuk milyon göçmenin assimile edilmesi sorunuyla karşı karşıya bıraktı. Anadolu yenilgisi dolayısıyla Yunanistan'da ortaya çıkan karmaşa, 1923'te Yunan-Arnavut sınırındaki çatışma, Korfu'nun İtalyanlarca bombalanması, Milletler Cemiyeti'nin Yunanistan'ı yükümlü tuttuğu ağır tazminat ve Makedonya'daki başarısız darbe girişimi ile daha da arttı. İdari sistem olarak cumhuriyet, bu koşullar altında, 1924'te kuruldu. Bir yıl sonra, General Pangalos diktatörlüğünü ilan etti ve 1925'te Yunanistan, Bulgaristan ile Milletler Cemiyeti'nin müdahalesi sayesinde son anda önlenen bir savaşın eşiğine getirildi. 1928'de Venizelos'un iktidara gelmesine dek, Yunanistan bir dizi askeri darbeye sahne oldu. Ancak Venizelos'un yönetimi altında, Türkiye de dahil olmak üzere komşularıyla ilişkilerini normalleştirmeyi başardı.

1935'te II. George ile krallık yeniden kuruldu. Daha sonra, Metaxas bir kez daha diktatörlük ilan etti.

Bu açıklamalardan da anlaşılabileceği gibi, iki savaş arası dönemde Yunanistan, Anadolu yenilgisinin acısı dolayısıyla olağanüstü karışık ve istikrarsız bir devlet olarak uluslararası sisteme girerken, Türkiye ülke içinde köklü reformlar gerçekleştirmiş olarak ve dışarıda statükodan tatmin olmuş bir şekilde aynı işi yaptı. Bu dönem boyunca, İtalyan tehdidi yüzünden Yunanistan, Türkiye'den çok daha fazla İngiltere'ye bağlıydı ve dolayısıyla İngiltere'nin yönetimi altında bulunan Kıbrıs'a yönelik etkili bir politika izleyemiyordu. Bununla birlikte, değişik vesilelerle Kıbrıs'taki konsolosuna yolladığı talimatlarda, halkın Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması fikrine alıştırılması ve çalışmaların Enosis'le bağlantılı olarak yürütülmesi gerektiğini öne sürüyordu. Sonuçta, 1931 yılında Enosis'i hedefleyen bir ayaklanma Kıbrıs'ta gerçekleşti.

Kısaca, Anadolu'da umut ettiği genişlemeyi gerçekleştiremeyen ve on dokuzuncu yüzyılda bağımsızlığını ve bundan sonraki her genişlemesini büyük güçlerin desteğine borçlu olan ve bu nedenle büyük devletlere ve Türkiye'ye yönelik davranışlarını etkileyen "aşağılık kompleksi"ne sahip Yunanistan sadece iç değil, dış politikasında da istikrarsızdı. İki savaş arası dönemde birçok defa başbakan olan Venizelos'un Mart 1919'da dile getirdiği aşağıdaki sözlerde belirtilen amaçlar gerçekleşebilecek ortamı bulamadı. Ancak hâlâ unutulmuş değildir.

"Yunanistan, içimizden en iyimserlerin tasarlayabileceğinden çok daha büyük ve güçlü bir devlet olacaktır. Trakya'nın tümünü ele geçireceğiz ve büyük devletlerle birlikte İstanbul'un yöneticisi olacağız. Anadolu'ya çıkacağız ve umut ediyorum ki, Yunanlıların yaşamakta oldukları tüm bölgelere ilerlememiz önlenmeyecektir. Henüz 12 Adalar ve Kıbrıs'ta ne elde edebileceğimiz konusunda emin de-

ğilim, fakat kesin olarak ifade edebilirim ki, Yunanistan dört denizce yıkanan ve Karadeniz'i kendi penceresinden seyredebilen bir ülke olacaktır.”

Anadolu'yu işgal etmek amacıyla gerçekleştirilen Yunan girişimi Türkiye'nin başarılı direnişi sayesinde büyük bir yenilgiye dönüştükten sonra, Yunanlı devlet adamlarından bazıları daha gerçekçi oldular ve gerçekle yüz yüze gelebildiler. Yukarıdaki konuşmayı dile getiren Venizelos bile, Türk Bağımsız Savaşı'nın başkomutanı ve modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal ile birlikte, Türkiye ile Yunanistan arasında dostluk fikrinin savunucularından biri oldu.

Yukarıda belirtilen noktalar göz önünde tutulursa, Türkiye'nin özellikle komşularıyla kurmuş olduğu barışçı ilişkilerin temel nedenlerinden birinin statükoya bağlılığı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmuş olduğu topraklarda kurulan ve rehber olarak Osmanlı tarihsel ve askeri deneyimlerine sahip olan Yeni Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası sistemde yerini aldı. Eğer bu yeni devlet, “sonsuz kadar yaşamak” (Atatürk'ün sözleriyle) istiyorduyorsa, ya güçlü sınırlara sahip olacaktı ya da hem doğusunda hem batısında kararlı bir statüko bulunacaktı. Bu durum, Atatürk ve Onun diplomasisi tarafından yürütülen başarılı Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın sonucunda gerçekleştirildi. Türkiye'nin doğu sınırları Lozan Antlaşması ve onu takiben imzalanan İngiltere'yle Musul'a, Fransa'yla Hatay'a ilişkin antlaşmalarla güven altına alındı. Böylece, üç yüz yıl boyunca gelişmiş olan ülkesel ve askeri statüko, iki savaş arası dönemde mutlak olarak kuruldu. Batı'daki statüko ise, 1936'da Boğazlar'la ilgili Montreux Sözleşmesi ve nihayet 1947'de imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın 12 Adalarla ilgili maddeleri ile altmış yıllık dönemde oluştu.

Türkiye, Doğu'daki ve Batı'daki bu iki statükoya güvendiği için bugün kendisini güvende hissediyor. Bu durumun mantıksal uzantısı, iki statükodan birinde meydana gelecek bir değişikliğin ya da herhangi bir devletin bu statükolardan birine aykırı davranışının Türkiye'nin yaşamsal çıkarlarını tehlikeye düşürebileceğidir. Bu nedenle, Türkiye Doğu ve Batı'daki statükonun sürekliliği konusunda duryalıdır. Dolayısıyla bunları bozacak biçimde davranabileceği ileri sürülemez. Eğer bugün Türkiye ile Yunanistan arasında bir dizi uyuşmazlık varsa, bunun temel nedeni, Yunanistan'ın sürekli olarak yukarıda belirtilen gelişmeler ve antlaşmalar sonucunda kurulmuş olan Batı statükosunu bozmaya ve "salam dilimleme taktikleri" ile bu durumu kendi avantajına kullanmaya çalışmasıdır.

1923'ten beri Türk dış politikasının en önemli iki özelliği evrensel istikrarı ve Batı yanlısı niteliği, Batı ile organik bağlar kurma uğraşısının sürekliliği olmuştur. Türk dış politikasının bu niteliği, Yunanistan gibi, bir komşusunun zararına yayılmayı düşünebileceği olasılığını dışlamaktadır.

Bağımsız bir Türk ulus-devleti kurma mücadelesinin önderi Kemal Atatürk, on dokuzuncu yüzyılın pozitivist düşünürlerinden ve özgürlük, milliyetçilik, anayasacılık gibi düşünce akımlarından derinden etkilenmişti. Bunların tümünün kökeni Avrupa'da bulunuyordu. Batılı işgalci güçlere karşı Anadolu'da yürütülen askeri ve siyasal harekât bile özünde Avrupa modeline dayalı bağımsız bir ulus-devlet yaratma mücadelesiydi. Atatürk de Batılı uluslara karşı değil, fakat Batı emperyalizmine karşı mücadele ettiğini daima açıkça belirtmiştir.

Anadolu ayaklanması, Batı karşıtı öteki ayaklanmalardan temelden farklıydı.

Anadolu'da Türk ulusal bilincinin doğuşu, Türk parlamentosunda bu ulusal bilincin temsil edilmesi ve Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletlerin kuru-

luşunda kullanılanlara benzer yöntemlerin kullanılmasıyla Türk ulus-devletinin kurulması hızla çatışmanın niteliklerini temelden değiştirdi ve eski ile yeni arasındaki, Batı gelenekleri ile Ortadoğu gelenekleri arasındaki çetin mücadeleye, belki de tarihte ilk kez, aşamalı olarak organik uyumla sonuçlanacak bir “moleküller” çatışmasına yerini bıraktı. Bu “uyum”dur ki Türkiye’yi Avrupalı uluslar topluluğu içinde tuttu, “Batı kültürü” ile ilişkisi bulunmayan bir bölgede kendi ulusal özelliklerini terk etmeksizin Batı’nın siyasal ve hukuksal ölçütlerini benimsemiş bir devlet yarattı ve hepsinden önemlisi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı yanlısı dış politikasını etkiledi. Bu özel Anadolu deneyiminde, “Batılılaşmış ulus” kavramı, “aralarında moleküler ve yapısal bir benzerliğin bulunduğu zımni olarak kabul edilen Avrupalı uluslarla uyum içinde doğmuş olan ve onlar gibi yaşamak isteyen bir ulus” olarak anlaşılmalıdır.

Yukarıda belirtilen noktaların sonucunda, Batı Avrupa ile ilişkiler Türk dış politikasında önceliğe sahip bir yeri her zaman işgal etmiştir ve bugün aynı durum her ne olursa olsun değişmeksizin sürmektedir. Bu tercih, ülke bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığa yönelik yabancı bir tehdidin varlığından kaynaklanan savunma gereksinimlerinin ve kalkınma mücadelesinde daha fazla destek sağlama arzusu gibi ekonomik düşüncelerin çok üstünde ve çok ötesinde, yapısal benzerlikten kaynaklanmaktadır ve Türk ulusunun uluslararası sistemden uzun vadeli beklentileriyle bağlantılandırılabilir. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, Türkiye’nin Yunanistan’la ilişkileri özel bir önem kazanmaktadır. Türkiye için Yunanistan sadece ortak sınırlara sahip olduğu bir komşu değil, fakat aynı zamanda Batı topluluğu içindeki bir partneri ve NATO ittifakı içindeki bir müttefikidir. Sonuç olarak Türk dış politikasında Yunanistan’la ilişkiler artık genel Batı politikamızdan bağımsız olarak ele alınamaz. Özetle, “yayılmacı” ya da “anti-Yunan”

politika izlemek, insan mantığıyla, Türk devletinin ayrırcı özellikleriyle ve uluslararası sistemin genel yapısı ve bizim ondan beklentilerimizle uyumlu değildir.

Ancak, Yunanistan'ın "Batı politikası"nın Türkiye'ninki kadar ağırlıklı bir yere sahip olduğunu düşünmek oldukça güç. Hemen hemen her konuda ve her zaman Batı Avrupa'nın desteğine sırtını dayamış ve bu desteğin varlığı konusunda hiç şüpheyeye düşmemiş bir ülke olan Yunanistan, her zaman Avrupa sisteminin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı, geleneksel olarak özel bir Türkiye politikasına ve hatta yüzyıllık "Megali İdea" bağlamı içinde "Türkiye karşıtı" yayılmacı bir politikaya sahip olmuştur. Uluslararası ilişkilerin genel çerçevesi içinde ele alındığında, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı aşamalı yayılma politikası, izlediği tüm dış politikanın kurucu öğelerinden biri, gerçekte de en önemlisidir.

Tüm bu koşulların ışığı altında, soruna, "Hıristiyanlığa karşı İslam", "Uygar Batı'ya karşı başkaldıran Doğu", zaman zaman kendi kişiliğini Helen Uygarlığı içinde ararken ortaya atılan "Batı'nın tarihsel ve kültürel köklerini keşfetme girişimi" gibi Batılı insan tarafından bugüne kadar aşılmış olması gereken beylik sözlerin belirlediği dar çerçevesi içinde yaklaşılmadığı zaman, Türkiye'nin değil, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı yayılmacı bir politika izlediği sonucu daha mantıksal bulunur.

Türkiye, kurulduğu tarihten bu yana, bir yandan komşusu olarak Yunanistan'la karşılıklı haklara ve adalete dayalı iyi ilişkiler kurarak, öte yandan Yunanistan'ın yayılmacı politikasıyla uğraşarak olağanüstü zor bir politika izlemek durumunda bırakıldı.

Yunanistan, yıllardır, karasuları, hava sahası, kıta sahanlığı ve FIR hattı gibi konularda, egemenlik alanını genişletmek için, çeşitli fait accompli'ler yaparak girişimlerde bulunmaktadır; aynı niyetle, gerek 1947 Paris Antlaşması,

gerekse 1923 Lozan Antlaşması'nı ihlal ederek Ege adalarını silahlandırmaktadır. Türkiye'nin yasal karşı çıkışlarına engel olmak amacıyla, tüm enerjisini durumu gizlemeye harcamakta, yenileri aracılığıyla eski fait accompli'leri unutturmaya ve Türkiye'yi kendini savunma durumunda bırakarak Batı kamuoyunun düşüncesinde kendini "temize çıkarmaya" çalışmaktadır. Yunanistan ve Ege sorunları ile ilgili bir bakanlık kurma fikri Türkiye için anlamlı bir hale geldiğinde, Yunanistan'ın aynı doğrultuda karar alması yeni bir fait accompli'nin ve olayların Yunanistan tarafından nasıl çarpıtıldığının çok iyi bir örneğidir.

Ulusların dış politika davranışları konusunda özellikle ABD'de yapılan yeni niteliksel araştırmalar, Türk-Yunan ilişkilerine kolaylıkla uygulanabilecek aydınlatıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuçların en önemlilerinden biri, bir ülkenin, bir yanda sahip olduğu sınır sayısı ve komşularının özellikleri ile, öte yanda dış politikaya ilişkin ulusal davranışı arasında belirli bir ilişki olduğu görüşüdür.

Türkiye ve Yunanistan'ın 30'lu yıllar boyunca İtalya ve Almanya'nın yayılcı eğilimlerinden endişe duydukları, Yunanistan'ın önce İtalya, ardından Almanya tarafından işgal edildiği, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yıkıcı bir iç savaşa sürüklendiği gerçektir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, Yunanistan'a her çeşit yiyecek yardımı yaptı ve içinde bulunduğu zor koşullarda Yunanistan'a yardım etmekte tereddüt göstermedi. Savaş sırasında Türkiye'nin yapmış olduğu yardımlar hâlâ birçok Yunanlı tarafından hatırlanmaktadır.

Yunanistan'ın sorunlarla altüst olduğu bu dönemin, iki ülke arasındaki ilişkilerde sorun ortaya çıkmadığı bir dönem olduğuna da işaret etmek gerekir. Ancak 1950'lerden sonra, iç ve dış baskıların ortadan kalkmasıyla Yunanistan geçmişteki Türk karşıtı politikasına döndü.

Türkiye kurulduğu tarihten beri, her zaman çok sayıda ve güçlü komşulara sahip olmuştur. Ulusların dış politikaları üzerine niceliksel araştırmalar yapan bilim adamlarına göre, içlerinden bazıları güçlü çok sayıda komşuyla sınırdas olan bir ülke bu komşular tarafından tehdit edilme ve saldırıya maruz kalma riskiyle karşı karşıyadır ve olası düşmanlara karşı kendini savunma ihtiyacını mutlak olarak hisseder. Önceden işaret ettiğimiz öğeleri de göz önünde bulundurursak, sınırdas olduğumuz komşularımızın sayı ve kompozisyonları Türkiye'nin, üstelik de aynı ittifak içinde üye olan Yunanistan'a karşı düşmanca ve yayılmacı bir politika izlemesini olanaksız kılmaktadır. Ortadoğu'nun çok iyi bilinen stratejik önemine ek olarak, Araplar ve İsrail arasındaki dört savaş, 1956 Süveyş saldırısı, Lübnan krizi, İran-İrak Savaşı, bölge ülkelerine silah akışı, değişik taraflarda bulunan ve sık değişime açık hükümetlerin varlığı gibi konuların hepsi Türkiye'nin bakış açısından dikkatlice değerlendirilmesi gereken konulardır. Oysa Yunanistan görece Ortadoğu'dan uzakta bulunmaktadır, SSCB ile ortak sınırı yoktur, komşularından endişe duyması gerekmemektedir ve yüzyıllardan beri alışkın olduğu “Batı desteğine” güvenmektedir; tüm bunlar Yunanistan'ın doğu komşusuna karşı cüretli bir politika izlemesini kolaylaştırmaktadır.

Yunanistan, ulusal ve uluslararası çıkarlarının en iyi şekilde doğu komşusuyla yakın bir işbirliği ile gerçekleştirebileceğini anladığı gün, yetmiş yıllık kısır döngü kırılacaktır.

Türk-Bulgar İlişkileri*

I

Türkiye'nin Bulgaristan ya da diğer herhangi bir Balkan ülkesiyle olan ilişkilerini incelerken, Türkiye'nin bütünüyle dış politika yaklaşımlarını ve davranış modellerini etkileyen belli temel faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Bunun nedeni Türkiye'nin Batılı komşularıyla olan ilişkilerinin belli bir iç tutarlılık ve kolayca fark edilebilir düzenlilik göstermesi, daha da önemlisi “Batı'ya yönelmenin” Türk dış politikasının temel bir yönünü oluşturması ve bunun altmış üç yıllık cumhuriyet tarihi boyunca değişmemiş olmasıdır.

Batı'ya yönelik Türk dış politikasını açıklayan birkaç faktör vardır. Bunlardan önemli bir tanesi Osmanlı mirasıdır. Osmanlı İmparatorluğu özellikle Batı'da Türk impara-

* *Foreign Policy*, c. XII (3-4), 1986, ss. 7-19'da yayımlanmıştır.

torluğu olarak bilinir. Bu, belli bir ölçüde doğrudur. Ancak Türkler yönetici seçkin kadronun büyük bir çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, aslında, özellikle de imparatorluğun son yıllarında, çokuluslu bir devletin geniş sınırları içindeki uluslardan birini oluşturmuşlardır. Türklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri'ne karşı savaşırken aynı zamanda hem kendi bağımsızlıkları için hem de Türk milliyetçiliğini bastırmak isteyen Osmanlı Sultanı'na karşı savaşmak zorunda oldukları, Batı'da genellikle görmezlikten gelindi. Sonuç olarak, Bulgarlar ve diğer Balkan halklarından çok farklı olmayan bir biçimde Türkler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle bağımsızlığına kavuşan uluslardan biri kabul edilebilir. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı temel özelliklerini devralmadığı anlamına gelmez. Bunlara daha yakın bir bakış, Türkiye'nin Batılı komşularıyla ve konumuz olan Bulgaristan ile ilişkilerimizi anlamamızda yardımcı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu bir Avrupa ülkesiydi. Uzun tarihi, Avrupa tarihi ile özellikle de Balkanlar tarihi ile birinden bahsederken diğerini dışlayamayacağımız kadar iç içe geçmiştir. Özellikle on sekizinci yüzyıldan bu yana Osmanlı hükûmeti diğerlerine karşı bir ya da daha fazla Avrupa ülkesi ile ittifak kurmakla kalmayıp Avrupa alt-sisteminde de yer almıştır. Üstelik, dört yüz yıldan fazla bir süre Avrupa'nın üçte birine hükmeden Osmanlı yönetimi aslen Asyalı olan imparatorluğu Avrasya imparatorluğu haline getirmiştir. Büyük ölçüde Asya devletleri olan Timurlenk İmparatorluğu, Abbasiler ve Pers İmparatorluğu'nun aksine Osmanlılar sadece topraklarını büyütmek için değil siyasal, ekonomik ve hatta kültürel değişim için de Avrupa'ya yönelmişlerdir. Böyle bir değişim için Balkan Yarımadası Osmanlıların Avrupa güçleri ile ilişkilerinde bir köprü ya da atlama taşı olarak görev yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan halkı, özellikle Balkanlar'da yaşayanlar İslam dinini kabul etmeye zorlanmamışlardır. Nispeten zengin olan bu bölgelerden metropollere yıllık vergi geliri akmaya devam ettikçe ve bu insanlar merkezi otoriteye haraç ödemeyi sürdürdükçe, hatırı sayılır derecede bir dinsel ve kültürel özgürlük yaşıyorlar ve ulusal kimliklerini de koruyorlardı. Güçlü milliyetçilik ve liberalizm dalgaları Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli Balkan bölgelerinin coğrafi sınırlarına dayandığında, bu Osmanlı hoşgörüsü, Balkan ülkelerinin ve Bulgaristan'ın on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki bağımsızlıklarının hemen ardından gelen siyasal, kültürel ve ekonomik gelişmelerine zemin hazırlamıştır. Bunun sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, Türklerin de Balkan halkları gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndan dış politikalarında Avrupa yanlısı bir önyargı ve geniş bir bakış açısı miras aldıklarını söylemek yanlış olmaz.

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal'in dış politika ilkeleri ve uygulamaları ve yeni ulus-devletin oluştuğu koşullar, son altmış yılı aşkın bir süredir Türk dış politikasını şekillendiren en önemli etkenler olmuştur (Sander, 1984). 1938'de Atatürk'ün ölümünden bu yana taşıdıkları farklı görüşler ne olursa olsun bütün Türk hükümetleri Kemalist ilkelere ters düşecek bir dış politika izlememişlerdir. Özellikle Türk dış politikası, temel olarak Atatürk tarafından belirlenmiş şu ilkelere etkilenmiştir: Avrupa modeline dayanan bir ulus-devleti kurup sürdürmek, uluslararası sistem içinde Türkiye için avantajlı bir konum yaratmak ve Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğunun saygın bir üyesi yapmak için aynı çabayı göstermek: "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesinin sürekli bekçisi ve uygulayıcısı olmak ve Türk insanını "çağdaş uygarlık" düzeyine çıkarmak için kararlı ve enerjik bir çaba harcamak. Balkanlar'da Bulgaris-

tan, Yunanistan, Romanya ve Sırbistan'ın oluşumunda kullanılan yöntemler ile Anadolu'da Türk ulus-devletinin oluşumu ve Türk ulusal bilincinin yükselmesiyle “Batı ile Ortadoğu gelenekleri ve yeni ile eski arasındaki bitmek bilmeyen çatışma artık organik bir uyuma ulaşabilecek bir yapı içinde (belki de tarih boyunca ilk kez) birbirine yaklaşan molekülün savaşıyla yer değiştirmiştir (Temperley, 1924: 49). Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden bugüne kadar Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğu içinde tutan bu uyumdan başka bir şey değildir. Ve Türkiye bu uyum içinde Balkan komşularına yaklaşmıştır.

Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra, Türkiye Batılı ve Balkan komşularıyla yakın ilişkiler içine girdi. Türkiye, iyimser bir yaklaşımla Yunan Megali İdea'sının Anadolu toprağı altında kaldığına inanarak Yunanistan ile sınırsız bir dostluk ilişkisi kurmak istedi ve Bulgaristan ile zaten kurulmuş olan dostluğunu güçlendirdi. Bu politika 1925'te, bu ülke ile bir dostluk antlaşması imzalanmasının yolunu açtı. Batı'dan Türkiye'yi tehdit etmesine karşın İtalya ile ve Musul sorununu çözerek İngiltere ile ilişkilerini normalleştirdi. Fransa'nın Suriye'de mandatör güç olmasının zaman zaman sorunlara yol açmasına rağmen bu ülke ile de sıcak ilişkiler kuruldu. Hitler'in işbaşına gelmesinden ve Mihver devletlerin, yarattığı tehdidin Doğu Avrupa ve Balkanlar'da hissedilmesinden sonra, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmek ve İtalya ve Almanya'dan gelebilecek olası bir saldırıya karşı Balkan Antantı'nı oluşturmakta tereddüt etmedi. Türkiye savaşı yasaklayan Briand-Kellogg Paketi'nin ilk imzalayan ülkelerden biriydi.

Bir ülkenin coğrafi konumu ve komşuları, o ülkenin dış politikasını belirleyen etkenler arasındadır. Bazı nice-liksel çalışmalar bir ülkenin sahip olduğu sınır sayısı ile onun dış politika davranışı arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır (Most ve Starr, 1980). Cumhuriyetin

ilk yıllarında Türkiye'nin dördü büyük devlet olan yedi komşusu vardı: Sovyetler Birliği, İngiltere (Irak mandası yoluyla), Fransa (Suriye mandası), İtalya (On İki Adalar), Yunanistan, Bulgaristan ve İran. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin sınır komşuları Yunanistan, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, İran, Irak ve Suriye olarak altıya indi. Most ve Starr'ın gözlemlerine göre, "çok sayıda ülkeyle sınırı olan bir ülke bu ülkelerin en azından birkaçından gelebilecek saldırı ve tehdit tehlikesi ile karşı karşıyadır ve komşularına karşı güvensizlik duyar, çünkü kendisini olası rakiplere karşı korumak ve savunmak zorundadır (Most ve Starr, 1980: 935). Farklı bileşim ve farklı yönelimleri olan çok sayıda ülke ile komşu olan ülkeler genellikle silahlanarak ya da müttefik edinerek güvensizliklerini azaltmaya çalışırlar. Balkan ülkeleri içinde Türkiye, Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmaları (1921, 1925), Bulgaristan ile Dostluk Anlaşması (1925), Briand-Kellogg Paktı (1928), Balkan Antantı (1934), doğu komşuları ile Sadabat Paktı (1937), İngiltere ile Akdeniz Paktı (1936), İngiltere ve Fransa ile dostluk, NATO (1952), Balkan Paktı (1953) ve İttifakı (1954) ve Bağdat Paktı (1955) gibi çeşitli iki taraflı ve çok taraflı güvenlik düzenlemelerine girerek ve oluşturarak bu konuda en aktif ülke olmuştur. Türkiye'nin girdiği iki ve çok taraflı güvenlik düzenlemelerinin % 80'i Avrupa devletleri ile yapılmıştır ve bu rakam Türkiye'nin Avrupa ile yoğun ilişkilerini gösteren bir başka işarettir.

Türkiye'nin Bulgaristan ile ilişkileri, Türk dış politikasının "Batıya eğilimi" ve bunu biçimlendiren etkenler bağlamında incelenebilir.

II

On dokuzuncu yüzyılın patlamaya hazır milliyetçi hareketleri Batı ve Orta Avrupa'yı sardığında ve Balkanlar'ı et-

kisi altına aldığında, Osmanlı egemenliğindeki Balkan bölgelerinde de çok sayıda taraftar buldu. Bulgaristan 1878'deki Berlin Antlaşması ile Osmanlı himayesi altında özerk bir prenslik haline geldi ve 1908'de de bağımsız oldu. Balkan ülkelerinin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını kazandıklarından itibaren ilk kayda değer birlik oluşturma girişimi 1912 Balkan Birliği'dir. Bu tarihe kadar Balkan gelişmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çekilmesi-nin ardından ortaya çıkan güç boşluğunda, Avrupa'nın büyük devletlerinin, Balkan ülkeleriyle uluslararası bir satarancın piyonları gibi oynamaya çalıştıklarını göstermiştir. Bunun ve büyük devletlerle ittifakın kendilerini bir yere götürmeyeceğinin farkında olan Balkan devlet adamları kendi aralarında birleşip Balkan Birliği'ni oluşturduktan sonra, 1912'de Osmanlı ordularını yenmeyi başardılar (Alostos, 1937: 17-33). Fakat bir yıl sonra, savaşı kazananlar arasındaki toprak kavgaları, büyük devletlerin müdahaleleri ve Birlik'in sınırlı askeri yapısı bu çöküşün nedeni oldu. Zafetin ardından, Balkan ülkeleri yeniden, ama bu kez kendi aralarında, her biri için adil ve kalıcı olma iddiasını taşıyan bir çözüm bulmak amacıyla savaştılar. Bulgaristan'ın yenilmesi ve diğer Balkan devletlerinin bu ülkeden toprak koparmaya başlamasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu bu ülkeden Birinci Balkan Savaşı'nda kaptırdığı Edirne'yi geri aldı.

1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında imzalanan ilk barış antlaşmasıdır. Edirne Türklere bırakılırken Meriç Irmağı iki ülke arasında yeni sınır olarak kabul edilmiştir. Antlaşma aynı zamanda Bulgaristan'daki Türk azınlığın haklarını da düzenlemiştir. Türkler tam bir dil ve din özgürlüğüne ve dört yıl içinde Türkiye'ye göçme hakkına kavuşmuşlardır. Türkler için ilk ve ortaokullar açılabilir, ayrıca eğitim dili Türkçe olabilecekti. Mutlak gereklilik ve yasal önlem-

ler dışında Türklere ait bölgelerin istimlak edilmesi ya da millileştirilmesi söz konusu olmayacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni kurulan Türk ulus-devleti dışındaki Balkan ülkelerinde bazı iç ve dış düzensizlikler yaşandı. Dış sorunların temel kaynağı revizyonist Bulgaristan ve anti-revizyonist Balkan ülkeleri arasındaki çatışma iken, iç sorunlar Balkan ülkeleri içindeki güç mücadelesi, ekonomik yetersizlikler ve faşist diktatörlük olarak özetlenebilir. Buna Balkan işlerine büyük güçlerin müdahalesi de eklenmelidir. Balkan işbirliği oluşturma çabalarının zamanın büyük güçleri arasındaki çıkar çatışmaları ile engellenmiş olduğu gerçeğini göz ardı etmek olanaksızdır.

Türkiye'nin 1923'te bağımsız bir ulus-devlet ve cumhuriyet olmasından sonra 1925'de Bulgaristan ile bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı (Soysal, 1983: 253-262). Bu, Türkiye'nin sınır komşularıyla yakın komşuluk ilişkileri kurmak için gösterdiği çabanın bir parçasıdır. Atatürk, Batı komşularının Türkiye için sadece uluslararası konumda avantajlı bir durum sağlamanın ötesinde Avrupa sistemi ile sıkı bağlar oluşturacağına da inandığı için bu ülkelerle ilişkilere özel bir önem vermiştir. Maddelerine uygun olarak hâlâ yürürlükte olan 1925 Anlaşması, Türkiye ve Bulgaristan arasında dostluk ve işbirliğini kurar ve Türkiye'deki Bulgar azınlık ile Bulgaristan'daki Türk azınlığa isteğe bağlı ve serbest göç izni ve azınlık haklarının korunmasını içeren özel garantiler getirir. Göç edenler mülklerini satabilecek ve özel eşyalarını yanlarına alabileceklerdir.

İkili ilişkilerinde yaşadıkları bazı zorluklara karşın Balkan ülkeleri savaş döneminde bir Balkan işbirliği oluşturmak için çaba göstermişlerdir. Bu, Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya arasındaki 1934 Balkan Antantı'dır. Bulgaristan'ın revizyonist dış politikası ve Türkiye

ile Yunanistan arasındaki 1923 Lozan Antlaşması'nda yer alan nüfus değişimi programı konusundaki anlaşmazlık, Balkan ülkeleri arasında genel yakınlaşmayı engelleyen başlıca etkenler olmuştur. Ancak 1930'daki Türk-Yunan yakınlaşmasından sonra, 1930 ve 1933'te Bulgaristan'ın da yer aldığı Balkan konferanslarının yolu açıldı (Wolff, 1956: 157-158). Karşılıklı anlayış konusunda bir ilerleme kaydedilmesine rağmen ekonomik alanda ve azınlık haklarının korunması ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne bir çıkışa sahip olması gibi siyasal konularda hiçbir ilerleme olmamıştır. Böylece, revizyonist İtalyan'ın etki alanında olan Bulgaristan ve Arnavutluk konferanslardan çekilince bunun bir sonucu olarak yukarıda adı geçen dört devlet (Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya), Bulgaristan ve Arnavutluk'un revizyonist politikalarını ve Balkanlar'da statükoyu korumanın gerekliliğini de göz önünde tutarak, Balkan Antantı'nı oluşturdular. Antlaşma gereğince dört ülke Balkanlar'daki sınırlarını güvence altına alıyor ve ortak çıkarlarına karşı herhangi bir tehdit ortaya çıktığında birbirlerine danışmayı taahhüt ediyorlardı.

Antant en başından beri engellendi. Bu Antant, Balkan sınırlarını yine küçük bir devlete, yani Bulgaristan'a karşı korumayı garantilemek durumunda olan küçük devletlerin sınırlı askeri amaçlarla bir araya gelmesiydi. Revizyonist İtalya ve Almanya gibi büyük Avrupa güçlerinden gelebilecek bir saldırıya karşı güvenceleri yoktu. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak ve Bulgaristan ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürerek Bulgaristan'ı da birlik içinde görmek isteyen Türkiye, başından beri saldırgan güçlere karşı bölgeyi savunabilecek güçlü bir Balkan bloku oluşturmak istedi, ancak çabaları hiçbir sonuç vermedi.

İkinci olarak Balkan Antant'ı gerçek bir *antant* değil, 1912 Balkan Ligi gibi askeri bir ittifaktı. Koşullar askeri ittifakın değişmesini ya da ortadan kalkmasını gerektirdiğin-

de gruplaşmanın sürdürülmesi anlamsızlaşır. Sonuç olarak, Yugoslavya kendisi gibi hassas ve çokuluslu bir ülkeye karşı 600.000 Makedonu kolaylıkla kışkırtabilecek Bulgaristan ile ilişkilerini normalleştirme yolunu seçti. İttifakın ruhuna aykırı bir hareket olarak 1937'de bir Yugoslav-Bulgar yakınlaşması gerçekleşti. İtalyan'ın artan kuşkulu tavrından rahatsız olan Yunanistan, ortak bir İtalyan-Arnavut saldırısı durumunda Yugoslavya'yı savunmak için isteksizdi. Türkiye kendi adına ne kadar çabaladıysa da Balkan Antant'ı geliştirmek için bir şey yapamadı (Açıkalın, 1947).

III

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da tablo hızlı bir şekilde ve temelden değişti. Balkan ülkelerinin dördünde komünist rejimlerin kurulmasının bir sonucu olarak, eski Slav karşıtlığı, en azından görünürde ortadan kalktı. Savaş öncesinde ve savaş sonrasında düzensiz bir siyasal tabloya sahip olan bölge şimdi iki belirgin zıt bloka bölündü. Bu, aynı zamanda Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un, Türkiye ile birlikte 1947 Truman Doktrini aracılığıyla Amerika'nın yardımını isteyen Yunanistan'da komünist bir rejim kurmak için pek de doğal olmayan bir ittifak yaptıkları bir dönemdi. Aynı yıl komünist Balkan ülkeleri arasında ikili ittifak antlaşmalarının sonuçlanmasının ardından bütüncül komünist blokun kısmen de olsa gerçekleştiği bir dönemdir. Türkiye ve Yunanistan bu düzenlemelere kuşkuyla bakıyor ve her iki ülke de Yunan içsavaşını büyük bir düzenlemenin, yani Balkanlar'ın bütününe içine alan komünist bir oluşumun parçası olarak düşünüyorlardı. Bu gelişmeler açık bir şekilde iki bloklu görünümü oluşturdu ve bölgedeki Soğuk Savaş'ı başlattı. Balkan yarımadası, biri etki alanını Türkiye üzerinde diplomatik baskı

oluşturma ve Yunanistan'daki ayaklanmaya maddi ve manevi destek verme gibi önlemlerle genişletmek isteyen, diğeri yayılmacılığı denetim altına almaya çalışan iki düşman bloka bölündü. Balkanlar'daki bu durum Tito'nun Yugoslavya'sının Kominform'dan çıkarıldığı ve Stalinist komşularından katı bir askeri ve ekonomik baskı gördüğü 1948 yılına kadar devam etti.

1950'de Yunanistan, kuzey komşularının desteklediği bir iç savaşla karşı karşıya kaldı. Bulgaristan ve Yunanistan arasında, Yunanistan'ın 1946'dan bu yana korumakta çok zorlandığı uzun bir sınır vardı. Üstelik Yunan liderler Sovyetler Birliği'nin askeri olarak desteklediği Arnavutluk'tan gelebilecek bir tehditten de kaygılıydılar. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nden baskı gören Yugoslavya ve Türkiye ile kurulacak bir ittifak, İkinci Dünya Savaşı'ndaki gibi bir saldırı durumunda Yunanistan'a güven verebilirdi. Bu çıkarlar ve düşünceler üzerine Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında Nisan 1953'te bir Balkan Paktı oluşturuldu. Paktın gelişimini incelemek konumuzun dışındadır, ancak Balkan Paktı'nın Ağustos 1954'te askeri bir ittifaka dönüşüğünü belirtmekte yarar vardır. Bu son Balkan işbirliği, oluşumunun ikinci yılında çalışmalarını sona erdirdi. Dağılmasının nedenlerini uzakta aramaya gerek yoktur. Üç ülke arasındaki yakınlaşmaya yardımcı olan başlıca iki etken Stalin'den kaynaklanan ortak tehdit ve aralarında temel bir çatışmanın olmaması idi. 1955 Haziranında bir Sovyet heyetinin Belgrad'ı ziyaret etmesinden sonra Sovyet-Yugoslavya ilişkileri önemli ölçüde gelişmiştir. Tito, Sovyet tehdidinin azaldığını görerek, gruplaşmanın askeri yönünü en aza indirmeye başladı ve ülkesinde ekonomik ve toplumsal gelişime ağırlık verdi. Ancak bu görüş dost ülkeler tarafından paylaşılmıyordu. Öte yandan 1955'te Kıbrıs üzerinde Türk-Yunan anlaşmazlığı ortaya çıktı. Askeri ittifakı gerektiren

koşullar değişti ve böylece Balkan Paktı'nın devam etmesinin anlamı kalmadı.

IV

Türk-Bulgar ilişkilerine gelince, her iki taraftaki güvensizlik Bulgaristan'da yaşayan bir milyon Türkün yoğun baskı altında kalmasıyla daha da yoğunlaştı. Yeni Bulgar Komünist rejimin Türk azınlıkla ilgili en önemli politikası Bulgar sosyalist devleti ile bütünleşmiş “tek bir ulusun yaratılması” idi. Bu hareketin arkasında yatan mantık aşılmış burjuva toplumunun kalıntısı olan ulusun ortadan kalkmak zorunda oluşu ve böylece birleşmiş bir Bulgaristan Sosyalist Devleti kurulmasıydı. Böyle bir hareketin mantıksal sonucu Bulgaristan'daki en büyük azınlığı oluşturan bir milyon Türkü kasıtlı bir biçimde asimile etmekte. Bu amaç yıllarca değişmeden kaldıysa da bu amaca ulaşmanın yöntemleri değişti. Böylece, Türk-Bulgar ilişkilerinin İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden bu yana hem Doğu-Batı ilişkilerinin genel ikliminden hem de Türk azınlığın asimilasyonu için kullanılan yöntemlerden etkilendiği söylenebilir.

1950'de Bulgaristan hükûmeti Türk azınlığı asimile etmek amacıyla, sayılarını azaltmak için onları zorla Türkiye'ye göç ettirme yoluna başvurdu. Bulgaristan hükûmetleri tarafından imzalanan ikili ve çok taraflı bütün anlaşmaların tersine, Bulgaristan 250.000 kişiyi Türkiye sınırına yığdı. Kişisel eşyalarını almalarına ve mülklerini satmalarına izin verilmedi ve tazminat ödenmedi. Bu uygulamalar 1925'te iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve Yerleşim Antlaşması'na açık şekilde ters düşüyordu. Göç edenler arasında 60.000 de Roman bulunuyordu. Bu uygulamalar Soğuk Savaş sonucunda oluşan genel bir Doğu-Batı ger-

ginliği ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanlar'daki askeri güvensizlik ile birlikte Türk-Bulgar ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Ancak bunalım, 1951'de Türk hükümetinin 150.000 Türkü kabul etme kararıyla ve Türk-Bulgar sınırını kapatıp sorunu uluslararası kuruluşlara taşımasıyla yumuşamaya yüz tuttu.

Bulgar hükümetinin 250.000 Türkü Türkiye'ye göç etmeye zorlama kararının altında onları asimile etme politikası vardı. Fakat sınır dışı etme eyleminden hemen sonra Türkiye'nin dış politikası üzerinde önemli etkisi olan bu uygulamanın zamanlamasının nedenleri de aynı derecede önemlidir. Bulgaristan'ın Türkiye'ye zorunlu göçle ilgili olarak verdiği notanın tarihi 10 Ağustos 1950'dir (*East Europe*, 1965: 5; Keesing's, 1950-1952: 11286). Bu, Türkiye'nin Kore Savaşı'na birlik göndereceğini açıkladığı tarihtir. Burada, Bulgaristan hükümetinin bu tür bir baskı ile Türk hükümetini, kararını değiştirmeye zorlamaya çalıştığını düşünmek mantıklı olacaktır. Bu tarihlerde Türkiye NATO'ya girmek için hevesli ve enerjik bir çaba gösteriyordu. Mayıs 1950'de işbaşına gelen Demokrat Parti hükümeti kendisinden önceki hükümetten daha Batı yanlısı bir politika izliyordu ve Bulgar rejimi, zorunlu göçün yaratacağı olumsuz ekonomik etkilerin Türkiye'yi zor duruma düşüreceğini düşünüyor olmalıydı. Üstelik, 1948'de Kominform'dan çıkarılan Yugoslavya'nın Stalinist komşuları (Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan) bu "ihanet etmiş" sosyalist devlete karşı Balkanlar'daki azınlık sorunlarını bir siyasal silah olarak kullanmaya başladılar. Son olarak Bulgaristan'da tarımın hızla makineleşmesi ve kolektivizasyon ile kırsal kesimdeki bazı Türkler işlerini kaybetti ve Bulgar hükümetinin görüşüne göre, Bulgar ekonomisi için yük olmaya başladı. Böylece, Bulgar hükümeti gelişme hedeflerini ve sınıfsız ve türdeş bir toplum oluşmasını engellediğini düşündüğü bu nüfustan kurtulmak istedi. Sonuç olarak,

Türk azınlığa karşı Bulgar hareketinin bu geniş kapsam içinde değerlendirilmesi gerekir.

Zorunlu göçün Türk dış politikası üzerindeki etkileri çok yönlüdür. 150.000 kişinin yerleştirilmesi ve tekrar üretken hale getirilmesi Türk ekonomisine yeni yükler getirdi. Bu konudaki tek dış yardım 30 milyon dolarlık Amerikan yardımıydı ve bu ülkenin Türk azınlığın ezilmesine olan ilgisi zaten gelişmekte olan Türk-Amerikan ilişkilerini güçlendirdi (Geray, 1962: 73). Bu olay ayrıca Türkiye'nin NATO'ya üye olma isteğini de kamçıladi. Türkiye, bölgenin doğal engellerden yoksun olması nedeniyle saldırıya açık Doğu Trakya yoluyla Sovyet destekli olası bir Bulgaristan saldırısından endişeliydi. Böyle bir durumda Türk kuvvetleri İstanbul'u korumak için Boğazlar bölgesine çekilecekti (Helm, 1954: 438-439). Dahası, Türkiye, eğer Sovyet destekli Balkan ülkeleri bu yarımadada harekete geçecek olurlarsa aynı derecede tehdit altında kalacak olan Yugoslavya ile ilişkileri geliştirmek için adımlar attı. Böylece, Bulgaristan'ın tutumunun, daha geniş bir çerçevedeki Balkan gelişmelerine etkisi bölgedeki Soğuk Savaş'ın doruğa ulaşması ve 1953'te Balkan Pakti'nin kurulmasıydı.

V

Türklerin zorunlu göçünden bu yana Türk-Bulgar ilişkileri Soğuk Savaş'ın gelişiminden ve Avrupa'daki işbirliğinin genel havasından etkilenmiştir. 1957 Stoica Planı diğer Balkan ülkeleri tarafından daha iyi karşılanmış olsaydı ilişkiler daha da geliştirilebilirdi. Eylül 1957'de Romanya Başbakanı Chivu Stoica, diğer Balkan ülkelerinin başbakanlarına ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmek için altı Balkan ülkesini kapsayan bir "Başbakanlar Konferansı" toplanmasını öneren bir mesaj gönderdi (*East Europe*, 1957: 55-56). Bu plan Batı'da, Avrupa'nın kuzeyinden, kıtanın

ortasından geçerek Akdeniz'e dek uzanan bölgeler boyunca tarafsız bir kuşak yaratmak isteyen Sovyet planının bir parçası olarak görüldü. Planın diğer parçaları Gomulka ve Rapacki planlarıydı (Dallin, 1962: 502-503). Bu önerinin Sovyetler Birliği'nin ön rızası olmadan yapılamayacağı bir gerçektir ve bu yüzden bu önerinin “biçim olarak ulusal, içerik olarak Sovyet” olduğu düşünülebilir (Tütsch, 1963: 223). Ancak bu planın daha önceki Balkan işbirliği girişimlerinden farklı iki önemli yönü vardı. Birincisi, Stoica'nın Balkan işbirliği düşüncesi tüm Balkan ülkelerini kapsıyordu: Balkan ülkelerinin altısının da, ideolojileri ne olursa olsun işbirliği içinde yer alması gerekiyordu. İkinci olarak, Batı'daki yorumların tersine, Stoica, Balkanlar'da nükleer silahlardan arınmış bir bölgenin oluşturulmasını önermeyecek kadar gerçekçiydi. Onun Balkan işbirliğine yönelik genel ilkeleri: a) ekonomik gelişme konusunda daha yakın ve birlik içinde bir işbirliği, b) Balkan ülkeleri arasındaki çözülmemiş sorunların ve anlaşmazlıkların Balkan işbirliğini engellememesi düşüncesi, c) ve “sanatçı, bilim adamı ve öğrencilerin karşılıklı ziyaretleri” gibi kültürel ilişkileri artırarak Balkan halkları arasında “karşılıklı anlayış, saygı ve dostluğu geliştirmektir.”

Yugoslav hükümeti bunu tüm Balkan ülkelerinin de katılması koşuluyla kabul ederken, Arnavutluk ve Bulgaristan hükümetleri Romanya'nın önerisini kabul etmiştir. Türk ve Yunan hükümetleri Romanya'nın önerisini kendilerini NATO'dan çıkarmaya yönelik bir girişim olarak görerek reddettiler. Bu yüzden, bölgesel işbirliği girişiminin başarısızlığa uğramasıyla birlikte Türk-Bulgar ilişkilerinin gelişmesi de iki taraflı girişimlerle oluşturulmaya ve Avrupa'daki genel havanın yumuşamasına kaldı. 1960'ların ikinci yarısı Avrupa'daki yumuşamaya bağlı olarak ilişkilerde göze çarpan gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmenin açık bir göstergesi Mart 1968'de iki ülke arasında imzalanan göç

anlaşmasıdır. Bu anlaşma 130.000 Türkün Türkiye'ye göç ederek 1950'deki zorunlu göçte bölünmüş ailelerin birleşmelerine olanak sağladı.

VI

Ocak 1985'ten beri zaten Türk azınlık üzerinde devam etmekte olan baskılar birdenbire ve “beklenmedik bir biçimde” yeniden ivme kazandı. Hem Bulgaristan hem de diğer ülkelerden gelen bilgilerin dikkatli bir biçimde incelemesi şu noktaları ortaya çıkarmıştır: 1974'te Türkçe öğretim yasaklandı. Bu, 1947'de Türk ve Bulgar okullarının birleştirilmesi ve 1958'de okullarda Türkçenin kullanılmasının yasaklanması ile başlayan uzun süreli “Bulgarlaştırma süreci”nin doruğa ulaştığı noktaydı. Ocak 1985'te, iki dilde yayımlanan *Yeni Işık* gazetesi yalnızca Bulgarca çıkmaya başladı ve Bulgar yöneticileri, Bulgar sınırını Türk turistlere kapattı. Şubat 1985'te üç Türk ve *Reuter*'den bir gazeteci Bulgaristan'dan sınır dışı edildi. Mart 1985'te Türk adlarını Slav adlarıyla değiştirme işlemi tamamlandı.

Son bunalımın temel nedenleri asimilasyon politikası bağlamında aranmalıdır. 1950'deki zorunlu göçün, Bulgar hükümetinin sorununu çözemediği açıktır. Üstelik Türk azınlık tecrit edilmiş köylerde yaşadığı için kolayca asimile edilememişlerdir. Türkler hükümet görevlerine, bürokrasiye ya da kentlere alınmamışlardır. Nüfusun % 10'unu oluşturmalarına rağmen Bulgar Komünist Partisi içinde yalnızca “göstermelik” iki üst düzey Türk bürokratı vardı. Bütün bunlar, Türklerin fırsat eşitliğinden uzak, onlar için yalnız hayatı zorlaştırmakla kalmayıp, Bulgar toplumsal ve siyasal yaşamıyla bütünleşmelerini de engelleyen yalıtılmış küçük köylerde yaşadıklarının göstergesidir. Çeşitli uluslararası ve ikili antlaşmalarla güvence altına alınmış ulusal kimliklerini azınlık statüsü altında korumaya çalışan bu

azınlıktan korkan Bulgaristan, adlarını zorla değiştirerek kimliklerini unutturmak gibi zalimce ve yüzeysel yöntemlerle onları ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Aralık 1985'te yirmi yıldır ilk kez ülkenin etnik yapısını belirlemek için genel bir nüfus sayımı yapıldı. Böylelikle, Bulgaristan hükümetinin, Türklerin sayısını mümkün olan en düşük düzeyde göstererek ülkedeki Türklerden etnik bir grup olarak söz etmemenin yollarını aradığı düşünülebilir. Eğer "İsmail" adı "İvan" olarak kaydedilirse, söz konusu kişinin gerçek kimliğini saptamanın başka bir yolu kalmayacağı bellidir. Dahası, Bulgaristan Komünist Partisi kongresinin 1986'nın başlarında toplanması kararlaştırıldı. Gelecek dört yıl içindeki politikaları belirleyecek ve geçen dört yılın başarılarını gözden geçirecek olan bu önemli kongrenin toplanmasından önce, Bulgar yetkilileri bu kongrede kırk yıllık komünist yönetiminin kurucularının beklentilerini, yani "tek uluslu" sosyalist Bulgaristan'ı gerçekleştirdiğini ilan etmeyi yararlı gördüler.

KAYNAKÇA

Açıkalın, Cevat, "Turkey's International Relations", *International Affairs*, c. 23, No. 4, Londra, Ekim 1947.

Alastos, Doros, *The Balkan and Europe: A Study of Peace and Forces of War*, John Lane the Bodley Mead, Londra, 1937.

Dallin, David J., *Soviet Foreign Policy After Stalin*, Methven and Co. Ltd., Londra, 1962.

East Europe, 1957, c. 6, No. 11, Kasım.

———, 1965, c. 14, No. 11, Kasım.

Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1962.

- Most, Benjamin A. ve Harvey Starr, "Diffusion, Reinforcement, Geopolitics and the Spread of War", *The American Political Science Review*, c. 74, No. 4, Aralık 1980.
- Sander, Oral, "The Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and Change", Ahmet Evin (der.), *Modern Turkey*, Oplagen: Leske Verlag, 1984.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945*, c. I, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1983.
- Temperley, H. W. V. (der.), *A History of the Peace Conference in Paris*, c. 6, Henry Fnowde, Hodder and Stoughton, Londra, 1924.
- Tütch, Hans E., "East Europe and the Non-Communist World", Stephen Fischer-Galati (der.), *Eastern Europe in the Sixties*, Frederick A. Praeger, Londra, 1963.
- Wolff, Rebert Lee, *The Balkans in Our Time*, Camb, Mass, Harvard University Press, 1956.

Balkan ve Karadeniz İşbirliği*

“Eğer Avrupa’da bir savaş daha olacaksa
bu, Balkanlar’daki aptalca bir hata
yüzünden olacaktır.”
Bismarck

İ. GİRİŞ

Balkanlar ve onun doğu uzantısı olan Karadeniz bölgesi, Körfez, Doğu Akdeniz ve Avrupa’nın kesiştiği stratejik bir yerde, Akdeniz’in iki jeopolitik uzantısını oluşturmaktadır. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana, başlıca Avrupa güçleri bölgedeki stratejik çıkarları çatıştığında şu ünlü sloganı işlemişlerdir: “*Balkanlar’ın dışından Balkanlar’ı yöneten, batıda Avrupa’yı, doğuda Rusya’yı tehdit edecek gücü sahiptir.*” Bugün, gözlerden kaçan yeni ve önemli bir coğrafi etken daha var: Avrupa’nın doğu yarısından söz ederken, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin on beşinden dokuzunu sık sık unuttur görünüyoruz. Balkan güvenliği Akdeniz ve Avrupa’nın güvenlik çevresinin ayrılmaz bir parçasıdır ve

* 27-28 Kasım 1992 tarihlerinde, Roma’da düzenlenen “Akdeniz: Riskler ve Meydan Okumalar” başlıklı uluslararası toplantıya sunulan çalışmadır.

var olan etnik çatışmalar bu önermeyi güçlendirmektedir. Toprak anlaşmazlıkları ile birlikte etnik azınlıkların durumu güvenliği etkileyen kritik yeni sorunları ortaya çıkarmaktadır. “Aslında Balkanlar, dengeli bir güvenlik düzeninin yaratılmasında önemli bir hız kesme tümseği olarak ortaya çıkabilir. Avrupa güvenliğine gerçek tehdidin –eskiden olduğu gibi– Orta Avrupa'daki askeri çatışmalardan değil, ama güneydoğu Avrupa'daki siyasi istikrarsızlıktan gelmesi olasıdır” (Larrabee, 90-91: 87).

Bu yaygın istikrarsızlık döneminde Balkan işbirliği (i) istikrarlı bir güvenlik düzeni kurmak; (ii) Yugoslav bunalımının komşu ülkelere yayılmasını önlemek; (iii) ulusçu sapkınlıkları yumuşatma ve siyasi istikrarı yaratma şansı olabilecek ekonomik gelişmeyi sağlamak için tek uzun erimli önlem olarak gözükmektedir. Bu nedenle, Balkanlar ve Karadeniz'de barış ve istikrar için bölgesel işbirliği, tüm Avrupa ve Akdeniz ülkelerinin ciddiyetle ele alması gereken bir şeydir. Yine, bir Balkan ülkesi olduğu kadar, bir Akdenizli ve Avrasyalı olarak, Türkiye'nin böyle bir işbirliğinin gerçekleşmesinde anahtar rol oynayabileceğini düşünüyorum.

2. NEDEN İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ BAŞARISIZLIĞA UĞRADI?

Geçmişte Balkanlar'da bölgesel işbirliği için pek çok girişim, bize gelecekteki çabalar için önemli ipuçları verebilecek nedenlerden ötürü başarısızlığa uğramıştır. İlk olarak, Balkanlar her zaman Avrupa'nın büyük güçleri arasında bir çatışma alanı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesiyle büyük güçler Doğu Avrupa'da etkinlik sağlayabilmek için çabaladılar ve “Avusturya-Macaristan bütün bölgeyi kapsayan büyük emellerle müdahale etti. Bu, Balkanlar'da güçlü siyasi etkisi olan Rusya'nın direnciyle

karşılaştı” (Ostojic, 1988: 3). Balkanlar’ı çalkantı içerisinde tutan gerilimler “Akdenizli olmayan güçlerin neden oldukları sorunlarla ilintili; bu güçlerin Akdeniz ve Balkanlar’da kendi jeopolitik amaçlarını kovalamalarıyla doğrudan ilişkilidir” (Varvitsiotes, 1992: 26). Bu nedenle, büyük güç politikalarına sahne olan bir yarımada niteliği dolayısıyla, bölge devletleri için bir araya gelmenin çok zor olduğu kanıtlanmıştır.

İkinci olarak, bir arada görece küçük bir alana sıkışmış Balkan devletleri bir savunma işbirliği oluşturmayı ve aralarında karşılıklı anlayışı sağlamayı becerememişlerdir. Coğrafi, tarihi, etnik ve dinsel çok sayıda neden düşmanlıklara, toprak uyuşmazlıklarına ve sonuçta yarımadanın parçalanmasına neden olmuştur. Balkan dağları bölge dışından işgalcilere karşı doğal bir set işlevi görmediği gibi, gerçekte halkları ayırmış ve aralarında iletişimi engellemiştir. Bu iletişim eksikliği sonuçta bölgesel çatışmaları şiddetlendiren güçlü etnik ulusçuluğu doğurmuştur.

Üçüncü olarak, siyasete toplumsal katılımın olmaması nedeniyle Balkan ülkeleri otokratik ve bazen faşist rejimlerce yönetildiler. Bu rejimler, bölgedeki komşularının zararına, sık sık bölge dışı büyük güçlerle ittifak içinde yayılma politikası izleyerek kitlelerin ulusçu tutkularına yararlanmayı uygun buldular. *Bütün bu etkenlerin bileşimi Balkanlar’ı Avrupa’nın “barut fıçısı”na (powder keg) çevirdi ve yarımadanın Avrupa’nın geri kalanından yalıtılmasına ve siyasi-ekonomik marjinalleşmesine yol açtı.*

Balkanlar’da var olan bu ilişkiler İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, blok politikalarının başlamasıyla çok az değişti. Büyük güçlerin (bu kez iki süper gücün) stratejik çıkarları çatışmayı sürdürdü ve bölge iki düşman ve katı bloka bölündü. Soğuk Savaş döneminde Balkan Paketi, Bled İttifakı gibi çoğunlukla askeri temelde bölgesel işbirliğine yönelik çeşitli girişimlerde ve Stoika, Rapaçki planları gibi

pek çok önerilerde bulunuldu. Bütün bu girişimler tamamen Balkanlar'a özgü nedenlerle başarısız oldu: Büyük güçlerin müdahalesi; bölgenin iki askeri bloka ayrılması; işbirliği girişimlerinin ittifak ve tehdit algılamalarındaki sistemik değişikliklere rağmen varlığını sürdürmesini sağlayan askeri niteliği. Soğuk Savaş'ın mirası Moskova ve Washington tarafından denetlenen Balkanlar'ın görece istikrarı ve ötesinde, bölgenin siyasi ve toplumsal yalıtılmışlığı ve marjinalliği idi.

3. GÜNÜMÜZ ÇELİŞİK GELİŞMELERİ

Seksenlerin ortasından bu yana Avrupa'daki öngörülemez gelişmeler anakaranın iki düşman bloka bölünmüşlüğüne son vererek yumuşamayı pekiştirmiştir. Aynı zamanda bu gelişmeler tarihsel düşmanlıkları yeniden uyandırdığı gibi yeni istikrarsızlıkları ve çatışmaları kışkırtmıştır. Bugün, biri bölgesel işbirliğini yüreklendiren, diğeri caydıran eşzamanlı ve bir ölçüde çelişik iki gelişmeye tanık oluyoruz. Yüreklendiren tarafta, bölge devletleri kendilerini çatışan ittifakların “çelik yelegi”nden ve komünist rejimlerden kurtarmışlardır. Çatışan blokların ve anakaranın ideolojik bölünmüşlüğü'nün ortadan kalkmasıyla, şimdi çoğulcu ve daha açıkça tanımlanabilen bir ilişkiler ağı temelinde çok taraflı işbirliğine girişmek mümkün olabilir.

Karşıt güç bloklarının çöküşü aynı zamanda Balkanlar ve Karadeniz'i başlıca dünya güçlerinin stratejik çıkarlarının periferisi haline getirmiştir. Yumuşama ortamında dış aktörler doğrudan müdahaleye daha az hevesli gözükmekte ve Balkanlar'daki çatışmaya vekaleten karışmaya çok az istek duymaktadırlar (Mango, 1990: 46). Kuşkusuz bu, bölge içerisindeki çatışmaların yatışacağı anlamına gelmez. Aksine, ulusçu coşkunun patlaması Balkanlar'ı bir “kaynar kazan”a dönüştürmüştür. Fakat bu çatışmalar “1914'te Arşidük Franz Ferdinand'a suikastın yaptığı gibi” bir Avrupa ve hatta bir

Balkan Savaşı'na yol açacak gibi değildir. “O dönemde Balkanlar büyük güçlerin yoğun rekabet alanı idi. Bugün büyük güçlerin hiçbiri bu çatışmaları kendi amaçları için kullanmaya çalışacak kadar güçlü bir çıkara sahip değildir” (Larrabee, 1990-91: 71-2).

Askeri blokların ortadan kalkışı, anakarada komünist ideolojinin çöküşü ve liberal ekonomilerin ve siyasal demokrasilerin başlangıcı Balkanlar ve Karadeniz bölgesini Batı Avrupa'ya sımsıkı bağlamaktadır. Bunlar, hem bölgesel işbirliği ve hem de Avrupa bütünleşmesi girişimlerinin gelecekte kıtanın coğrafi sınırlarına değin genişleme şanslarını artırabilecek önemli değişikliklerdir. Eski komünist devletlerin demokratikleşmesi yönetime toplumsal katılımı da sağlayabilir ve böylece kitlelerin artan beklentileri iki bölgenin Avrupa'nın geri kalanından yapay yalıtımını sona erdirebilir. Soğuk Savaş'ınkilerle karşılaştırıldığında, *bütün bu beklenmedik değişikliklerin sonuçları hem farklı ve hem de bir ölçüde paradoksaldır: Batı Avrupa'yla siyasi ve ekonomik “birliktelik” kadar, görece istikrarsızlık.*

İstikrarsızlığın temel kaynağı ve Balkanlar ve Doğu Avrupa'da işbirliği için *caydırıcı* gelişme dinsel ve etnik temellerde yükselen ulusçuluktur. Dünyanın herhangi bir yerinde ulusçu aşırılığın, beraberinde ayrımcılık ve hatta silahlı çatışma tehlikeli olasılıklarını taşıması kaçınılmaz bir sonuçtur. Belki de bu, bugün iki kutuplu ve çok kutuplu sistemler arasındaki geçiş döneminin istikrarsızlıklarını yaşayan Avrupa'nın doğu yarısı için daha fazla böyledir. Stephan Larrabee, yakınlardaki bir makalesinde bu olguyu özlü biçimde açıklamaktadır. “Ulusçuluk Balkanlar'da her zaman etkili bir güç olagelmıştır ve komünist yönetimin çöküşü bunu daha da güçlendirmiştir. Ulusçuluk, komünizmin erozyonuyla ortaya çıkan siyasi ve ideolojik boşluğu doldurmaktadır. Bölge çapında politikacılar ulusçuluğa başvurarak meşruiyetlerini pekiştirmek istemekte ve çok sayıda grup güç-

hî ulusçu gündemlerle ortaya çıkmaktadır” (Larrabee, 1992: 36). Harvey Feldman, Balkanlar'da Soğuk Savaş yıllarını “dondurucu”ya benzetiyor: “... dondurucunun kapakları kırılmıştır ve 1945 öncesi yılların politika ve eğilimleri güneş altında erimektedir. Çoğu asi bir koku yaymaktadır” (Feldman, 1992: 21; Whitney, 1992: 6). Bunun yanı sıra, bugün, Doğu Avrupa ulusçuluğu ortak paylaşılan kültürel değerler yerine daha çok “yabancılar”a karşı düşmanlık duygusuna dayanmaktadır. Bu ulusçuluk çeşitli Balkan halkları arasında korku, kuşku ve düşmanlık doğurmakta (ve bir “zaman makinesi” içerisinde Birinci Dünya Savaşı sonuna geri yolculuk etmiş olsak), “tek ulus, tek devlet” ilkesi şimdi Avrupa siyasi haritasının yeniden şekillenmesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır.

Ulusçu yükselişin kalıtımındaki tehlikeden ve yukarıdaki çözümlemenin geçerliliğinden habersiz olmayı sürdürmeksizin, bölgede yükselen ulusçuluk bir bütün olarak benzer bir biçimde tarihsel bir bakış açısıyla da görülebilir. Yüzyıllar boyunca Batı Avrupa ulusçuluğu, ulus-devlet içerisinde gönencin birikimi yoluyla öz kimliğin olgun ifadesine yol açmıştır. Bu “tamamlanmış” ulusçuluk, sonuçta bölgesel kimliklerinin ve geniş ölçekli kültürel miraslarının ayırdına varmalarını sağlamıştır. Bu uzun tarihsel süreç Andrew Mango tarafından kısaca dile getirilmektedir. “Avrupa Birliği'nin gelişme savı tamamıyla Batı Avrupa'nın bu denli uzun bir ulus devletler ve saf ulusal sadakatlerin yıkıcı potansiyeli deneyimlerine sahip olması nedeniyledir” (Mango, 1988: 9). Daha önce değinildiği gibi, ulusal duygunun özgür ifadesi ve gönencin ulus-devlet içinde birikimi Balkanlar ve eski Sovyetler Birliği halklarından çok yakın bir zamana değin esirgenmiştir: “On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başındaki ulusçuluğun ve ulus-devletin en güçlü olduğu dönemin gerisinde ya da dışında kalan halklar bugün ulusçu duygularını tatmin etmek için istekleri-

ni yenileyebilirler” (Fuller, 1990: 65). *Ulusçuluk ve ulus-devlet –ekonomik büyüme, bölgesel bilinç, bölgesel işbirliği, bütünleşme–* tarihsel sıralanışına Balkanlar'da tam anlamıyla tanık olunmadı. Bugün görünen, benzer bir eğilimin farklı bir uluslararası yapılanma içinde başlangıcıdır.

Ulusal duygunun özgür ifadesi tarihsel başlangıç noktası olarak kabul edildiğinde, yoldan çıkmasını ve saldırgan bir hal almasını engelleyecek en iyi olanak ikinci tarihsel adımın sağlanmasında yatmaktadır: *Ortak Balkan anlayışına ulaşmak için bölgesel çapta ekonomik ve siyasi işbirliği yoluyla ekonomik gelişme ve siyasi olgunluk*. Bölge dışından doğrudan müdahale ancak istikrarsızlık dönemini uzatabilir ve 1989'dan önce olduğu gibi bunun yapıcı olmadığı kanıtlanır. Ulusçu yozlaşma ve çatışmalar bölgesel istikrar için denetim altına alınacak ya da yumuşatılacaksa, uygun yaklaşım yine bölgesel işbirliğini sağlamaktır. Bugün, Soğuk Savaş'ın engelleyici etkilerinden ve Washington-Moskova ekseninin çok yönlü baskılarından sıyrılmış olarak bu tür girişimlerin, bölgesel anlayışın ulusal kimliğin üzerinde olduğu duygusunu yaratarak, ulusal yozlaşmalar ve çatışmalara karşı bir “hız tümseği” rolü oynama şansı vardır. Yine, bu tür girişimler, “iletişim ve ekonomik bütünleşmenin yoğunlaşması global eğilimi”yle de uyum içindedirler (Rustow, 1991: 79).

Balkanlar'da ulusal kimliğin ifadesi olarak dinin bugün barış ve istikrarı engelleyen bir etken olduğu görülmektedir. Bazı Türk gözlemciler Avrupa kıtasının temelde dine dayalı yavaş, ancak dönülmez biçimde ikiye bölünmesini öngörmektedir: AT üyeleri artı Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya, Polonya, Slovenya, Hırvatistan bir yanda ve Türkiye, Sırbistan, Bosna, Arnavutluk, Makedonya, Romanya ve Bulgaristan diğer yanda. Bu, kıtanın Roma ve Bizans; Avusturya-Macaristan ve Osmanlılar arasında tarihsel bölünmelerine de benzetilmekte; böylece tarihsel

derinlik ve mantıksallık sağlanmaktadır (Özdalga, 1991: 4). Basında, ikinci grup içerisinde bir yanda Türkiye, Bosna, Makedonya, Arnavutluk ve diğer yanda Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan arasında (İslam ve Hristiyanlığın daha güçlü dinsel vurgusuyla) bir alt ayrılmaya da tanık olmaktayız. Bazı politikacılar ve gözlemciler bir adım daha öteye giderek “Hristiyan yoğunluklu Balkanlar”da “Müslüman tehdidi”ni görmekte ve böylece zaten sorunlu yarımadada çok tehlikeli bir kavram olan “haçlılık” ruhunu davet etmektedirler. Bosna'daki Sırp lider Radovan Karadžić şöyle demektedir: “Müslümanlar gitgide daha köktenci oluyorlar ve küçük bir Müslüman topluluk dahi Avrupa için baş ağrısı olacaktır (Köktencilik). Türkiye, Kosova ve Makedonya üzerinden Balkanlar yoluyla batıya doğru ilerlemektedir... Batı Makedonya'nın bağımsızlığını tanımaya karar verirse burada da savaş olacaktır. Bu nedenle AT, Makedonya ismine karşı çıktığı ve tanınmayı engellediği için Yunanistan'a teşekkür edebilir... Müslümanlar Kosova'da ayaklanırsa, on gün içinde bastırılacaklardır... Balkanlar, ABD ya da İsviçre gibi değildir. Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Nazi ya da Tito'nun komünistleri gibi yabancı işgalcilerin birbirlerini izlemelerine karşın, asla erimeyen bir erime potasıdır. Bu nedenle, ilk planda etnik bir çatışmadan söz etmek yanlıştır. Bu dinsel ve kültürel bir sorundur” (International Herald Tribune, 19 Ekim 1992: 2).

Bazı Balkan politikacıları ve gözlemcileri (örneğin, bakınız, Varvitsiotes 1992: 29) tarafından genellikle paylaşıyor görünen bu tür bir bakış açısı tehlikelidir. İlk olarak, durumu Hristiyan/Müslüman çatışması prizmasından değerlendirmek yalnızca Balkanlar'daki istikrarsızlığın şiddetlenmesine hizmet eder. İkinci olarak, Türkiye'nin laik niteliğini hesaba kattığımızda, köktenci ülkeler arasında Türkiye'yi saymak yanlıştır. Dış politikası hiçbir zaman dinsel görüşle biçimlenmemiş ya da yürütülmemiştir. Üçün-

cü olarak, Balkan Müslümanları İslami köktendinci değildir. Bosna'da "etnik temizleme" için haçlı seferi ve bazı Balkan ülkelerindeki yayılma ya da "tek ulus, tek ülke" (ein folk, ein reich) politikalarının Müslüman azınlıkların dini kimliklerine vurgu yapmasına yol açması çok doğaldır. Roger Cohen şu çözümlemesinde haklıdır: "Radovan Karadziç tarafından yönetilen Sırp silahlıları, 'etnik temizleme' için haçlı seferleri ile uzun süre barış içerisinde yaşamış değişik inançlı halkların yaşadığı bir yerde toplulukları birbirinden ayırarak şu anki dinsel kutuplaşmanın oluşması için çok şey yaptı. Daha önce karışık evliliklerin ve alkol tüketiminin sıra dışı olmadığı laik bir grup olan bu Müslüman Slavlar, bir ABD yetkilisinin sözleriyle, 'kaçınılmaz olarak yaşamlarını sürdürebilmek için kendilerine silah verecek birine' başvurdular" (Cohen, 1992: 2). Dördüncü olarak, Bosnalı Müslümanların "bağımsızlık sürecine yönelmesi" dinsel kaygılardan ya da düşüncesizce ve olgunlaşmamış bir devlete ulaşma isteğinden kaynaklanmadı. "Bosnalı liderler, sağlanırsa Sırp ve Hırvatların derhal Bosna üzerine yönelceği korkusuyla, Slovenya ve Hırvatistan'ın tanınmalarını elinde tutmak için Batı başkentlerine istemde bulundu... (Böyle bir edim) onları da bağımsızlık istemeye zorlayabilir ve sonuçta Sırbistan'ı kışkırtabilirdi. Güvenliklerinin çokuluslu bir devletin parçası olmakta yattığını söylediler" (Newhouse, 1992: 63). Bu nedenle, Slovenya ve Hırvatistan'ın tanınmasının ardından Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmekten başka çaresi yoktu.

Bosna'daki Sırp azınlık yabancı merkezi hükümete başkaldırdı. Bosna Müslümanlarının baskıcı bir İslami devlet kurmaya yönelik köktenci bir güruh olduklarını eklemek bu savın ortak özelliği haline gelmiştir. Ancak bu sav, gerçekte "etnik temizleme" sloganlarının makyajlı halinden başka bir şey değildir. Bosna Müslümanlığına yöneltilen bu iftira 2DS'den bu yana çok etnili bir aradalığa katkıda

bulunan laik çehre ve sicillerini göz ardı etmektedir. Etnik temizleme etnik homojenlik için ödenecek bir bedel olarak kabul edilirse, Tiran'dan Vladivostok'a değin hiçbir sınır güvenli olmayacaktır. Tanık olduğumuz zorlu azınlık hakları sorunudur. Barış süreci sona ererse bunun en olası sonucu eski Yugoslav sınırları içinde ve dışında daha yaygın bir savaştır. Avrupa bir bütün olarak duraksarsa, diğer pek çok ülkeyi keskin siyasi ve askeri ikilemelerle karşı karşıya bırakan çatışmanın Kosova'ya ve yeni ilan edilmiş Makedon Cumhuriyeti'ne ve belki de ötesine yayılacak olma olasılığı artmaktadır. “Sorun başıboş etnik yapı ve kendini belirlemedir. Çözüm azınlık haklarıdır. Fakat ne olduğundan bağımsız olarak, seçimlerimiz acı verecektir” (Rosenfeld, 1992: 4).

Olayların seyri ve Balkan bunalımı için yanlış çözümlerde ısrarlılık, olasılıkla köktenci politikaları güçlendirebilecek ve dinsel saflar boyunca tehlikeli ayrımları aşılayabilecektir. Yine de, şu an için, “bela”nın kaynaklarını başka bir yerde arayalım.

Doğu Avrupa'da yakın geçmişteki ulusçu yükselmenin bölgede ve eski Sovyetler Birliği'nde birçok cumhuriyet ve etnik azınlık arasında ekonomik gelişme düzeylerindeki belirgin farklılıklarıyla örneklenen ekonomik sorunlarla önemli ölçüde ilişkili olduğu da bir gerçektir. Doğu Avrupa'da var olan toplumsal ve ekonomik koşulların kasvetli manzarası ekonomik gelişmeler yoluyla ulusçu düşmanlıkları etkisiz hale getirme çabalarını engelledi. Dünya çapındaki bunalımın etkisiyle birlikte, bazı bölgelerde kalabalık nüfus ve azgelişmişlik, düşük tarımsal üretim yeniden uzlaşma için uygun ortamın oluşturulmasını sağlayamadı (Horak, 1985: 7). Ekonomik durum hakkında Feldman'ın değerlendirmesi şöyle: “Ekonomik çöküntü, artan enflasyon ve işsizliğin baskılarının mizaç, din ve kültür açılarından farklılaşan yerlerde merkezkaç eğilimlere katkıda bulunduk-

ları gibi, bölge çapında etnik gerilimleri artırmayı sürdüreceğini anlamak için çok miktarda özel bilgi gerekmemektedir” (Feldman, 1992: 23). Bu nedenle, yerel askeri çatışmaların hızlı ve kısa erimli çözümlere meydan okuduğu ve yaygın karamsarlık yarattığı bir zamanda var olan ekonomik dengesizlikleri yok etmeyi amaçlayan bölgesel işbirliği birimlerinin ve özlenen siyasi anlayışın yaratılmasının etnik gerilimi azaltmada en iyi olanak olduğu savı yalnızca mantıksaldır.

Öte yandan Avrupa, yalnızca Balkanlar ve Karadeniz gibi bölgeleri jeopolitik uzantıları olarak algılayarak, bunları da kapsayacak bir genişletilmiş Avrupa kavramı temelinde yeni gelişmeler üzerinde belirleyici olabilir ve kıtada barış ve istikrarı sağlayabilir. Eski kıta, dünya sisteminde bir güç merkezi olarak tarihsel rolünü öne sürüyorsa, yeni “mimari” sine giden yolda doğal sınırlarına ulaşmalıdır.

4. YENİ ÜMITLER

Yalnızca dört yıl önce, 1988’de, Balkanlar’da barış ve işbirliği ümitleri parlak görünüyordu. Tarihte ilk kez bütün Balkan ülkeleri Dışişleri Bakanları Belgrad’ta toplandı ve 26 Şubatta “bölgede kapsamlı, çok taraflı işbirliğini güçlendirme”nin gerekliliğinin altını çizen ve “(bakanların) karşılıklı saygı, anlayış ve güven sağlama havasında, Balkan ülkeleri arasında işbirliğinin genişletilmesi yönünde katkıda bulunmak için ülkelerinin ilgi ve isteklerini vurguladıkları” bir sonuç bildirgesi yayımladılar. Toplantı “bölgede, Avrupa’da ve dünyada barış ve güvenliğe de hizmet edecek olan, Balkanlar’da gerilimin yumuşamasına ve dostane atmosfer ve diyalogun yaratılması”na önemli bir katkı idi. “Balkan ülkelerindeki ulusal azınlıkların, var oldukları ülke topraklarında uyum, istikrar, dostça ilişkiler ve işbirliği etkeni olması ge-

rektiği" de açıklandı.¹ Aynı iyimser havaya, bu kararların yinelandığı, Balkan dışişleri bakanlarının daha sonraki Sofya (1989) ve Tiran (1990) toplantılarında da tanık olmaktadır.

Yugoslav bunalımı sanırım geçici olarak bölgede barış, istikrar ve çok taraflı işbirliği hakkındaki iyimserliği sona erdirdi. Yine de, çatışma ve bunun ötesinde yarımada'nın diğer bölümlerine yayılma tehlikesi bizi bölgenin gelecekteki gelişmeleriyle daha önemli düzeyde ilişkili olabilecek temel tarihsel aşamaların önemini göz ardı etmeye yöneltmemelidir. Günümüz gelişmelerinin sınırsız prizmasından yayılan karamsarlık, "dün ve yarın"ın (*yester-morrow*) temel modellerinin anlaşılması ve bugünün uygun ve akılcı eylemiyle yok edilebilir.

Önceki Balkan işbirliği girişimleri bölgesel devletler kadar büyük güçlerin kısa erimli askeri çıkarlarına dayandığı için başarısız olmuştur ve bu nedenle bölgede askeri işbirliğinin ötesinde gelişmiş bir Balkan anlayışı yoktur. 1934 Balkan Antantı'nın Hitler Almanyasına karşı dayanışma aracı olarak bile öngörülmediği anımsatılmalıdır. Bunun yanı sıra, hemen hemen tüm Balkan gruplaşmaları büyük güç politikalarının uzantılarıydı (özellikle İngiltere ve ABD'nin stratejik çıkarlarında) ve bilinçli bir bölgesel işbirliğinin beraberinde getirdiği sonuçlar değillerdi. Hem Avrupa ve hem de Akdeniz için zorunluluk olan Balkanlar'da başarılı ve böylece barış ve istikrarı sağlamak için çok taraflı işbirliği aşağıdaki öncüllere dayanmalıdır: (i) Bazılarının arasındaki ilişkilerin durumuna bakılmaksızın tüm Balkan ülkelerini kapsamalıdır. Çok yakın geçmişe değin tüm işbirliği çabalarının en azından bazı bölge ülkelerini dışarıda bıraktığı ve büyük ölçüde bu nedenle başarısızlığa uğradığı saptanmalıdır. 1934 Balkan Antantı, Bulgaristan ve Ar-

1 Metnin tümü için, Bkz. *Review of International Affairs*, Belgrad, 5 Mart 1988, s. 32-3.

navutluk'u içine almak için tüm olanakları tüketmemiş ve Yugoslavya, Bulgaristan'la ilişkisini kestiğinde ilk bunalımını yaşamıştır. (ii) Gelecek Balkan işbirliği herhangi bir bölgesel ya da bölge dışı güce karşı yönetilmemelidir. Özellikle pekişmiş *yumuşama* döneminde, uluslararası sistemde uzun erimli düşmanlık ve tehdit algılaması yoktur. Askeri ittifakların varlığı, işbirliğini zorunlu kılan koşulların değişmesiyle sona ermektedir ve böylece kısa ömürlülüklerini kanıtlamaktadırlar. Bunun yanı sıra, diğer devletler hemen hemen her zaman kendilerini güvensiz hissetmekte ve yeni oluşumlara girişmeye zorlanmakta; böylece bölge askeri hatlarda bölünmeye başlamaktadır. Slobodan Milošević'in Ağustos 1992'de, Londra Konferansı'ndaki, Sırbistan, Makedonya, Karadağ, Romanya ve Yunanistan'ı kapsayan "Balkan Konfederasyonu" oluşturma önerisi, Balkan anlayışı için asla tutulmaması gereken bir yoldur.

Bu gözlemler sonucunda Balkan işbirliği siyasi anlayış, ekonomik işbirliği ve kültürel değişim amaçlarına yöneltilmeli ve yakın artbölgesi olan Karadeniz ve hatta Doğu Akdeniz'i kapsamalıdır. Daha önce belirtildiği gibi, Balkan işbirliği potansiyeli yakın geçmişte Balkan dışişleri bakanları düzeyinde ele alınmıştır. Önemli ölçüde Yugoslavya bunalımı nedeniyle somut bir sonuca ulaşılamamasına karşın, bütün Balkan ülkelerinin katılımıyla toplanmaları basit gerçeğinin kendisi bile önemlidir ve Avrupa *yumuşaması* ve bölgesel işbirliği çabalarının sürdüğü dönemde ortak Balkan anlayışını yaratmak için temel özlemi göstermektedir.

Söylemeye gerek yok ki Yugoslavya'daki yoğunlaşan bunalım, Balkan işbirliğine yönelik hızı engellemektedir ve "çözüm" tüm kapsamlı girişimler tüketilmeden bulunmalıdır. Bu, tüm sorun ve yanlışlıkların derhal çözümlenebilir olduğu ve bir *ideal sihirli formülün* bulunabilir ve üzerinde çalışılabilir olduğunu önermek değildir. Ancak bunalım

bir ölçüde paradoksal bir biçimde, şu anki ya da gelecekteki herhangi bir sorunun çözümü için işletilebilecek bölgesel bir “aygıt”ın kurulmasının gerekliliğini ve hatta ivediliğini göstermiştir. Bunalım patlak vermeden önce bir çeşit “Balkan Konseyi” olsaydı, Yugoslavya'nın parçalanması şu anki boyutlarına ulaşmazdı. Böyle bir kuruluş içerisinde bölgesel gereksinimlerin karşılanmasında her zaman yeterli kalan, bölge dışı çıkarların sızması olmaksızın tüm bölgesel tarafların sesi işitilebilirdi. Sorun şu anki yoğunluğuna ulaştığında çatışmanın ele alınabileceği bir uluslararası düzenek yoktu. “AT, 1991'de Yugoslav ordusu Slovenya'ya müdahale ettikten sonra bunalıma arabuluculuk etmek istedi, fakat topluluğun etkinliği, önemli üyeler arasında amaçlara ilişkin içsel bir anlaşmanın eksikliği nedeniyle engellendi” (Larrabee, 1992: 45). Almanya'nın bölgedeki ulusal çıkarlarını bir ölçüde gönülsüzce izleyen AT'nin Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını aceleci ve zamansız tanıması yalnızca bunalımın şiddetlenmesine hizmet etmiştir. AT, sonunda sorunu BM'ye devretti ve şu ana değin bunalımı yumuşatamadı. Yugoslav bunalımının en önemli yönlerinden biri, güneyin siyasi birimlerinin daha az gelişmiş ekonomik yapısı ve daha karmaşık etnik bileşimi nedeniyle, yarımadanın güneyine inildikçe daha kanlı ve dramatik olmasıdır. Bunun gerçekleşmesini engellemek Avrupa'nın görevlerinden biriydi, fakat ne yazık ki hazırlıksız yakalanmaları ya da ulusal çıkarları başlıca Batı Avrupa ülkelerinin kararlı bir eylemde bulunmalarını engelledi (Aydın, 1992: 13).

Var olan uluslararası örgütlerin çatışmaların durdurulmasında başarısız olduklarını gören bir gözlemci, umutsuzluk içinde bir öneride bulunuyor. “Orta ve Doğu Avrupa'daki etnik çatışmanın yönetimi ve çözümündeki yetileri öğretecek yıllara yayılmış bir izlenim acil bir gereksinimdir, ancak dahası, üzücü ki, Birleşmiş Milletler ya da Avrupa

Topluluğu gündemlerinin hiçbir yerinde bunun var olduğu görülmemektedir” (Feldman, 1992: 25). Sanırım herhangi bir bölgenin halklarına etnik çatışmalarını çözme yetilerini dışarıdan öğretmek olanaksız değilse bile çok zordur. Güvenli ve uzun erimli tek çözüm, tarihten neyi ve nasıl öğrenmelerinde ve farklılıklarını denetimden çıkmaksızın bölgesel kuruluşlar içerisinde çözmelerinde yatmaktadır. Yugoslav bunalımının nasıl gelişip sona erdiğine bakılmaksızın, şimdi, Balkanlar'daki komşu halklara yayılmasını engellemek için zamanında girişimde bulunabileek ve gelecekte ortaya çıkabilecek bunalımlarla ilgilenecek böyle bir kuruluşa yönelen bölgesel işbirliği sürecine başlama zamanıdır.

5. BALKANLAR'DA TÜRKİYE'NİN ROLÜ VE KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

Balkanlar'da barış ve istikrar için yeni umutlar sunabilecek yakınlardaki bir gelişme, Balkanlar'ın doğu uzantısı ve Balkanlar'dan Kafkaslar'a Avrupa'nın jeopolitik uzantısı temelinde, 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği'dir (KEİ). KEİ'nin son aşamada Balkanlar ve Kafkaslar'ı içine alarak Karadeniz kıyısında ekonomik ve kültürel potansiyeli birleştirebileceği ve siyasi işbirliğini güçlendirebileceği öngörülmektedir. KEİ'nin AT'ye alternatif değil, fakat bir tamamlayıcı olacağı da belirtilmiştir. Böylece KEİ, anakarayı yeni ve dışlayıcı parçalara ayırmak yerine, üye devletleri daha sıkı biçimde birbirlerine ve daha istikrarlı koşullar altında ortaya çıkmakta olan Avrupa bütünleşmesine bağlayacak bir Avrupa örgütü olarak tasarlanmıştır.

KEİ, Türkiye'nin CSCMED ve Ortadoğu Ekonomik Bölgesi gibi bölgesel işbirliği girişimleri ve Kuzey ve Güney ulusları ile ikili ilişkilerini güçlendirme isteği çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, Türkiye geleceğinin

öncelikle belirleneceği Avrupa'daki gelişmelerin ve Türkiye'yi çevreleyen iç içe geçmiş alt bölgelerdeki (Balkanlar, Kafkaslar ve Doğu Akdeniz) istikrarın, KEİ gibi Avrupa'nın fiziksel sınırları ötesine taşan Avrupa kurumlarının etkin düzeneğiyle güvence altına alınabileceğinin ayırdındadır (Stuart, 1991: 1).

KEİ, gelişme ve birleştirmeyi tasarladığı bölgelerin teknolojik olarak çok ileri olmadığı, ekonomik engeller ve en önemlisi sermaye birikimi eksikliğiyle karşı karşıya oldukları temelinde eleştirilmektedir. Bu görüşler inandırıcı görünmekle birlikte, Soğuk Savaş yıllarında var olan yapay siyasi ve askeri engeller nedeniyle geçmişte Karadeniz'i çevreleyen ülkeler arasında ekonomik işbirliğini geliştirmenin çok zor olduğunun kanıtlandığı anımsatılmalıdır. Ancak bugün, Moskova ve Ankara, Karadeniz Ekonomik İşbirliği içerisinde rakip değil, ortak olduğu için var olan durum ve beklentiler biraz farklıdır.

Buna ek olarak, bir yandan Türkiye ve diğer yandan eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Balkan ülkeleri arasında ekonomik tamamlayıcılığı gözlemek olanaklıdır. Türkiye'nin geniş endüstri bölgelerinde Rusya'nın doğalgaz, olası petrol ve yapı malzemeleri satışı; Türkiye'nin her türlü tüketim maddesi satmaya hazır olması; turizm alanında yakın işbirliği önemli örnekler olarak gösterilebilir. *"Türkiye'nin imalat sanayii onu bu ülkelere dışsatım yapmaya, varolan tesisleri işletmeye, yenilerini inşa etmeye ve işletmeye yeterli kılacak düzeydedir. İşletme, parasal dönüşüm ve özelleştirme alanlarında Türk özel ve kamu sektörleri bu ülkelerin ekonomik etkinliklerine yol gösterme ve uyum sağlama yetisine sahiptir"* (Manisalı, 1991: 48; Halefoğlu, 1991: 71). KEİ'nin birleştirmeye çalıştığı bölgeler potansiyel olarak zengindir, fakat önemli ölçüde kötü yönetilen ekonomiler nedeniyle var olan kaynaklar tamamen kullanılamamaktadır. Üye ülkeler en az 200 milyon kişilik bu pazarı oluşturabilse, bu-

rada gerekli sermayenin dolaşması büyük bir olasılıktır ve bölgenin turizm potansiyeli bu sürece yardım edecektir. “Aslında Karadeniz bölgesi oluşsa, Türkiye gelecek on yılda Balkanlar’da önemli bir ekonomik güç olarak ortaya çıkabilir” (Larrabee, 1992: 42).

Teknik olarak KEİ sermaye, mal ve emeğin serbest dolaşımına yönelik aşamalı bir çaba için ilk adımdır. *Ekonomik amaçları* şunlardır: (i) uzun süredir global ekonomik etkinliklerde marjinalleşmiş ve ekonomik dengesini yitirmiş Karadeniz sahili ve onun artbölgesini yeniden canlandırmak; (ii) serbest pazar ekonomisinde Türkiye’nin deneyimini devlet denetimli Kafkas, Balkan ve Orta Asya ülke ekonomilerine aktarmak; bankacılık ve yatırım tasarımına ilişkin bilgi değişiminde bulunmak; (iii) ortak tasarımlar ve girişimlerle turizm, balıkçılık ve ulaştırmaya ilişkin var olan olanakların akılcı kullanımı.

KEİ’nin *siyasi amaçları* şöyle özetlenebilir: (i) Avrupa yumuşamasıyla yaratılan yeni uluslararası konjonktürden yararlanmak; (ii) gerekli-ekonomik altyapıyı gerçekleştirdikten sonra siyasi anlayış ve işbirliğini güçlendirmek; (iii) bölgesel işbirliği yoluyla Avrupa’da bütünleşme sürecine üye ülkelerin etkin katılımını sağlamak. Bu üye ülkelerin² devlet ya da hükümet başkanları tarafından 25 Haziran 1992’de, İstanbul’da imzalanan *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Bildirgesi*, KEİ’nin bir Avrupa örgütü ve gelişen Avrupa mimarisinin bütünleyici bir parçası olmak niyetini açığa çıkarmaktadır.

İşbirliğinin siyasi boyutları da, 1992’deki İstanbul toplantısı sonunda üyelerin yayımladıkları *Boğaziçi Bildirisi*’nde belirtildi. Aralarındaki işbirliğinin demokratik değerleri, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygıdan

2 Üye ülkeler şunlardır: Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan.

esinlendiğini not ettiler ve karşılıklı ilişkilerde işbirliği ve diyalogun altını çizdiler. Ciddi çatışmaların varlığı ve yeni gerilimlerin çıkma tehlikesini kabul ederlerken yeterince gerçekçi idiler ve hepsinin imzaladığı AGİK belgeleriyle belirlenen ilkelerle uyumlu araçlarla, tüm anlaşmazlıkların barışçı çözümü için duyulan gereksinimi vurguladılar.

Balkan bunalımının karmaşıklığı Türkiye'yi Balkanlar'da daha etkin, bağımsız ve dengeli bir dış politika izlemeye zorlamaktadır. Var olan istikrarsızlık ortamında, geliştirilmiş ikili ilişkilere olan büyük gereksinime karşın, Balkanlar'da siyaset ve ekonomi alanlarında, KEİ gibi, çok taraflı işbirliği temelinde bir yeniden yapılanma için umutlar halen sürmektedir. Böyle çabalar olmaksızın yarımada da uzun erimli barış ve istikrarı kurmayı beklemek olanaksız değilse bile, çok zor olacaktır. Balkanlar'da böyle bir yeniden yapılanma eylemine girişecek en uygun aday Türkiye'dir.

6. SONUÇ

Beraberinde Avrupa kıtasının güneydoğu uzantısını da kapsayan Balkanlar ve Karadeniz bölgesinde çok taraflı işbirliğine girişmek ve desteklemek Soğuk Savaş sonrası dönemin istikrara kavuşması yolunda ilk ve olumlu bir adım olarak görülmelidir. Dönemin en önemli çatışmalarının Avrupa'nın bu bölümünde yer alması üzücü gerçeği bir paradoks olarak değil, fakat Avrupa'nın batı ve doğu bölümlerinde farklı ve halen farklılaşan ulusçuluk türlerinin tarihsel sonucu ve yine anakarasal kimliğe yönelik bölgesel işbirliğinin kaçınılmazlığının vurgulanması için ek bir neden olarak değerlendirilmelidir. Bölgesel işbirliğinin başarısı ulusal sapma ve çatışmalarla savaşımında en iyi şans olacaktır. Bunun yanı sıra Avrupa, görece güvenlik ve kesin kısıtlılıkları ya da iki kutuplu dünya sisteminin denetimini

ortadan kaldırdıktan sonra barış ve istikrarı sağlayacaksa, gelecekteki Avrupa yapı ve istikrarının üzerinde kurulacağı bölgesel işbirliği birimlerini kolaylaştırmalıdır. “İşbirliği forumları..... bütün eski komünist ülkelerde karşılaşılan ulusçuluk dalgalarının yarattığı tehlikeler için en iyi çözüm umudu olabilir” (Whitney, 1992: 1).

Balkan işbirliği ve onun tamamlayıcı bir parçası olan KEİ girişimi sorunlu bir bölgede desteklenmeye değer bir gruplaşmayı oluşturmaktadır. Soğuk Savaş bölünmelerinin sona ermesinin Avrupa'nın batı ve doğu parçaları arasındaki “büyük bölünme”yi yakınlaştırdığı ve böylece ikincinin toplumsal, ekonomik ve siyasi geleceğini birincininkine bağladığı saptanmalıdır. Sonuç olarak, bölgesel siyaset ve ekonominin bölgesel işbirliği birimleri içerisinde demokratikleşmesi ve liberalizasyonu Avrupa barış ve istikrarının en sağlam ve uzun erimli güvencesidir. Balkanlar ve Karadeniz bölgesi, bölge üzerine bir uzman tarafından dört yıl önce gözlemlendiği gibi, Batı Avrupa gelişmelerinden daha fazla ayrılmamayı gereksinmektedir: “Balkan ülkeleri hem bilimsel-teknolojik devrim tarafından başlatılan ve yönlendirilen bütünleşmecî ve diğer ekonomik süreçlerin hem de dünyanın farklı yerlerinde tartışılan sorunların müzakere edilmiş çözümlerini amaçlayan girişimlerde yansıtılan, iki süper gücün müzakere ilişkileriyle yürütülen, uluslararası gerilimleri yatıştırma eğiliminin ciddi biçimde gerisinde kalmıştır” (Petkoviç, 1988: 1).

Bölge üzerine bir uzman, “Batı Avrupalı güçlerin Boğazlar, Doğu Akdeniz ve bitişik bölgelerin denetimi için örtülü bir meydan okuma anlamına gelecek, Balkanlar'da herhangi birinin hâkimiyetini engellemede çıkarı vardır. Şimdi onların çıkarı, bölgede dengeyi güvence altına almak ve Avrupa güvenliğine düşman güçlerin iştahını kabartabilecek bir güç boşluğunu davet etmekten kaçınmak olacaktır” gözleminde bulunurken haklıdır. On dokuzuncu yüzyıldan So-

ğuk Savaş'ın sonuna değin bu güç Rusya ve Sovyetler Birliği idi. Fakat bugün, *“İslami köktencilik ve/ya da aşırı Arap ulusçuluğuna karşı bölgenin “tampon” rolü bazı Batı ve Orta Avrupalılar tarafından artan ölçüde önemli görülmektedir”* (Nelson, 1991: 122). Bu nedenle, Türkiye'yi Ortadoğu'yu Balkanlar'dan ayıran bir laik “tampon” ve bölgenin dinsel bölünmesinde bir ılımlılık temsilcisi olarak görmek yalnızca mantıklı olacaktır.

Eski Yugoslavya'daki çatışma söz konusu olduğunda, büyük güçlerin üstlenmeyi reddettikleri geniş çaplı askeri müdahale dışında kesin, açık seçik ve acil çözüm yoktur. Çatışmanın son derece karmaşık siyasi ve stratejik doğasını göz önüne alırsak, bu tür yüklenimler dışındaki BM ve AT müdahalesinin olumlu etkileri söz konusu olmayacaktır. *“Avrupa'nın çevre bölgeleri için gelecekteki geniş tanımlanmış güvenlik sorunlarına ilişkin en iyi stratejisi, bu alt bölgelerdeki çatışmaların çözümü ve ekonomik modernizasyon süreçlerine katkıda bulunmaktadır”* (Stuart, 1991: 10). Tanıdık Sovyet düşmanının yitimiyle birlikte, Atlantik'in her iki yakasındaki demokratik politika vizyonunu ve kararlılığını yitirmiştir. Avrupa demokrasisinin eski Yugoslavya'daki iç savaşı engellemede yetersizliği, demokratik olmayan tüm siyasal liderlere ultimatoların görüşmelerden çok daha değerli olduğu açık sinyali vermiştir. Batı Avrupa liderlerinin Avrupa'da işbirliğinin tarihsel boyutta yeni düzeylerine olan gereksinimi seçmenlerine anlatmadaki başarısızlığı, başka yerde yalnızca demokratik olmayan eğilimleri güçlendirmektedir... Avrupa'nın ortasında çok azı demokrasi-karşıtlığının gelişmesini ayırt etmekte; bunlarınsa çok azı kaygı duymaktadır (Urban, 1992: 5).

Konunun “ele alınışı” şu özlü ve kapsamlı gözlemle özetlenebilir: *“Balkanlar'da hiçbir siyasi özne, bundan böyle tarihin akışına bölgenin dahil edilmesi ya da büyük olayların uçlarında gezinen bir çevre bölge olmayı sürdürmesine kayıt-*

sız kalamaz. Bölünmeler, yerel hegemonyalar, daha büyük devlet politikaları, katı milliyetçilikler ve on dokuzuncu yüzyılın ideolojik ve siyasi donanımına bağlı benzer kavramlar üzerinde yükselecek yeni bir Balkan bilincinin oluşturulması zorunluluğu... Balkan ülkelerinin karşı karşıya kaldıkları yeni sorunların çoğu ortak çaba yoluyla çözülebilir” (Ostojic, 1988: 5). Uzun erimde başka seçeneğimiz yok.

KAYNAKÇA

- Aydın, Turan, “Yugoslavya Krizinden Balkan ve Avrupa Krizine Doğru”, *Olaylar ve Yorumlar*, Sayı 6, Ankara, Ekim 1992.
- Cohen, Roger, “Ancient Religious Feuds, Once Subdued, Fuel War in Bosnia”, *International Herald Tribune*, 18 Ekim 1992.
- Feldman, Harvey J., “The Balkan Dimensions of the Yugoslav Crisis”, *Mediterranean Quarterly*, Yaz, 1992.
- Fuller, Graham E., “The Emergence of Central Asia”, *Foreign Policy*, Bahar, 1990.
- Halefoğlu, Vahit, “The Importance of the Soviet Union for Turkey”, *Turkey's Relations with the Soviet Union and Eastern Europe* (International Girne Conferences), Middle East Business and Banking Magazine Pub. (MEBBM), İstanbul, 1991.
- Horak, Stephan M., *Eastern European National Minorities, 1919-1980: A Handbook*, Littleton, Colorado: Libraries Unlimited, Inc., 1995.
- Larrabee, Stephan F., “Long Memories and Short Fuses: Change and Instability in the Balkans”, *International Security*, Kış 1990-1991.
- “Instability and Change in the Balkans”, *Survival*, cilt 34, Sayı 2, Yaz 1992.

- Mango, Andrew, "Turkey's Vocation", *Turkey's Place in Europe* (der. Erol Manisalı), MEBBM Pub., İstanbul, 1988.
- Manisalı, Erol, "A New Dimension in Turkey's Relations with the North and the Northeast", *Turkey's Relations with the Soviet Union and Eastern Europe* (International Girne Conferences), MEBBM Pub., İstanbul, 1991.
- Nelson, Deniel N., *Balkan Imbroglia: Politics and Security in Southeastern Europe*, Westview Press, 1991.
- Newhouse, John, "The Diplomatic Round; Dodging the Problem", *The New Yorker*, 24 Ağustos 1992.
- Ostojic, Mirko, "The Balkans in the Eighties", *Review of International Affairs*, Belgrad, 5 Mart 1988.
- Özdalga, Haluk, "Bizans-Osmanlı Havzası", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1991.
- Petrovic, Ranko, "Confronting the Future", *Review of International Affairs*, Belgrad, 5 Mart 1988.
- Rosenfeld, Stephen S., "Serbs are the Problem and Minority Rights the Solution", *International Herald Tribune*, 26-27 Eylül 1992.
- Rustow, Dunkwart, "Democracy: A Global Revolution?", *Foreign Affairs*, Bahar 1991.
- Stuart, Douglas T., "Redefining Turkey's Role in European Security", *Manuscript: A Presentation at a Conference Sponsored by Boğaziçi University*, İstanbul, 21-22 Kasım 1991.
- Newhouse, Jan, "Central Europe: The Dark View Comes into Focus", *International Herald Tribune*, 23 Ekim 1992.
- Varvitiotes, Ioannis M., "Security in the Mediterranean and the Balkans", *Mediterranean Quarterly*, Yaz 1992.
- Whitney, Craig R., "Europeans Push for Joint Curbs on Nationalism", *International Herald Tribune*, 27 Ocak 1992.

Türkiye ve Ortadoğu*

I. BELİRLEYİCİ UNSURLAR

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri geçmişte –ve bir ölçüde günümüzde de– çeşitli yanlış anlamalar, yanlış yorumlamalar ve bölge-dışı gelişmeler tarafından kuşatılmıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında, bölgede her zaman çıkarları bulunan büyük güçlerden birisi olmadığı sürece, taraflardan birini suçlamak yanlış ve bir günah keçisi aramak saçma olacaktır. Türkiye'nin bölge devletleri ile ilişkilerini değerlendirmeye çalışırken, belli gelişmeleri ve çok önemli olayları doğru bir bakış açısına yerleştirebilmek için dört grup unsur açıklığa kavuşturulmalıdır.

* *Turkish Review Quarterly Digest*, c. 2, No: 1, 1987, s. 47-62'de yayımlanmıştır.

A. UYGUN OLMAYAN BİR ŞEKİLDE “ORTADOĞU” OLARAK ADLANDIRILAN BÖLGE

Birçok durumda açıkça belli olduğu gibi, Türkiye'nin bölgedeki yeri ve rolüne ilişkin belirsizlikler ve karışıklıklar Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin doğası üzerinde önemli etkilere sahip olmayı sürdürmektedirler. Sanırım böyle bir sonuç “Ortadoğu” terimi ile ilgilidir. Bu dünyanın nesnel ekonomik, siyasi ve coğrafi parçalarını, çok da anlamlı olmayan bir şekilde birkaç bölgeye ayıran Avrupa-merkezli bir terimdir. Terim ilk kez İkinci Dünya Savaşı'nda, Mısır'daki askeri birliklerini “Ortadoğu Komutanlığı” olarak adlandıran İngilizler tarafından kullanılmıştır. O zamanlar terim sadece, kuvvetleri Singapur ve Hong Kong gibi “Uzakdoğu topraklarında” ve Batı Avrupa ve Kuzey Batı Afrika gibi “İngiltere'ye yakın topraklarda” savaşan Londra'daki İngiliz Genel Kurmay başkanlığı için bir anlam taşıyordu. Sonuç olarak, Mısır'daki bir askeri birlik pekâlâ yalnızca askeri uygunluk açısından, Ortadoğu Komutanlığı olarak adlandırılabilirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bölgeyi tanımlamak için daha uygun bir terim kullanılıyordu: Yakındoğu. Bu terim aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu tarafından kontrol edilen toprakları da ifade ediyordu. Hatırlatmak için şu kadarını söylemeli ki, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin diplomatik, askeri ve ticari konular “Yakındoğu sorunu” olarak adlandırılmaktaydı. En azından, Çin ve Singapur gibi yerlerin “uzaklığı” düşünülürse, coğrafi olarak bu terim uygundu ve Osmanlı topraklarının “yakınlığı” “Yakındoğu” adını hak etmekteydi. Yani tekrarlayacak olursak, terim sadece, dünyayı Londra'dan gören birinin bakış açısından bir anlam taşır hale geldi. Bu taraflılığın farkında olan bazı yazarlar “Merkezi Bölge” ya da “Orta Bölge” gibi başka bazı terimler de önerdiler, fakat hiçbiri tutmadı.

Ortadoğu, ülkelerin, benzer coğrafi özellikleri paylaştıkları ya da birbirlerinden çok uzak yerleştirilmedikleri “Batı Avrupa” ya da “Balkanlar” gibi bir coğrafi birim değildir. Öte yandan, Ortadoğu’da coğrafi açıdan bakıldığında İran ve Cezayir gibi ülkeler, açıkça, görünürde çok az ortak noktaya sahiptirler. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Körfez alt-bölgesine ait ülkelerden oluşur. Yani bölgede en azından üç alt-bölünme vardır. Ortadoğu, “Batı Avrupa” gibi sıkıca kenetlenmiş, hükümet sistemleri, kültür ve tüm toplumsal ve beklenti düzeylerinde modernleşme gibi ortak siyasal özellikleri paylaşan devletlerin oluşturduğu siyasi olarak bütün bir birim de değildir. Tam tersine, Ortadoğu’da, yenilikçi ve muhafazakâr monarşiler olduğu gibi, demokratik ve totaliter rejimlere sahip “cumhuriyetler” vardır. Aynı zamanda değişken siyasal bağılıklar gösteren ülkeler de bulunmaktadır. Batı’ya bağlı olanlar ile Doğu’ya bağlı olanlar ve bağlantısız bir çizgi benimsemeye çalışanlar, hep birlikte Ortadoğu “mozaik”ini oluştururlar. Ortadoğu ekonomik bir birim de değildi. Bir tarafta petrol zengini ve petrol fakiri ülkeler, diğer tarafta gelişmiş ve geri kalmış altyapılara sahip ülkeler yan yana yer alırlar. Bununla birlikte, kültürel ve etnik açıdan bakıldığında, din olarak İslam ve ulus olarak Araplar baskındır ve yalnızca bu ikisi, Türkiye, İsrail ve İran’ı dışarıda bırakan ortak paydalar olarak kabul edilebilirler.

Yukarıda belirtilen değerlendirmeler ve iki birleştirici unsur karşısında, Türklerin değişik ırksal özellikleri ve laik devlet yapısı, Türkiye’nin bölgedeki yeri ve rolüne ilişkin olarak belirsizlikler yaratmaktadır. Bir başka gerçek de şudur ki, bölge nasıl tanımlanırsa tanımlansın –sınırlı ya da çok geniş– Türkiye şüphesiz tanımın sınırları içine girecektir. Böyle olmakla birlikte, Türkler Arap değildirler ve Türkiye bir İslam devleti değildir; nüfusunun büyük bir çoğunluğunun kendisini Müslüman olarak kabul ettiği la-

ik bir devlettir. Yani Türkiye birleştirici unsurlar olarak hizmet edebilecek baskın bağlardan hiçbirini paylaşmamaktadır. Çeşitli niteliklerinden ve “temel birleştirici unsurların” yokluğundan kaynaklanan belirsizlik, Türkiye'nin dönem dönem Ortadoğu'dan “soğumasının” temel nedenidir ve Türkiye'nin bölgedeki rolünün iyi anlaşılması isteniyorsa dikkatlice göz önünde tutulması gerekir.

B. TÜRK ULUSAL KİMLİĞİ

Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin resmi bildirileri, özellikle de dış politikaya ilişkin olanlar, hemen her zaman Türkiye'nin yalnızca bir Ortadoğu ve Asya ülkesi olmayıp, aynı zamanda bir Avrupa ve Akdeniz ülkesi olduğunu vurgularlar. Bu gibi bildiriler yalnızca, komşu ülkelerle uyumlu ilişkileri mümkün kılmayı amaçlayan coğrafi ve bazen stratejik gerçekleri yansıtmaz ve yalnızca dış politika amaçlarına hizmet etmezler. Bunlar aynı zamanda siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda da geçerlidirler. Altmış beş yıllık cumhuriyet tarihi açıkça ortaya koymaktadır ki, en azından, Kemalist ilkeleri izleyen resmi politika, daha çok ülkenin Batı bağlantısı doğrultusunda bir eğilim göstermektedir. İstatistiksel çözümler bu genellemeyi doğrulamaktadır. Aynı dönem boyunca Türkiye, Batı ile daha çok ittifak yapmış ve hem ekonomik hem de siyasi alanlarda Avrupa-merkezli örgütlere üye olmuştur. Spor ve sanatsal alanlarla ilgili yarışmalarda Türkiye kendisini her zaman Batı'ya veya Avrupalı gruba ait olarak kabul etmiştir.

Ne olursa olsun, Türkler köken olarak Orta Asya'dan gelmişlerdir ve Ural-Altay insanları olarak, toplumsal-siyasal yaşamın çeşitli yönlerinde halen Türk kimliğini etkileyen, Asyalı ve göçmen özelliklerini beraberlerinde taşımışlardır. Ortadoğu insanının pek çoğu gibi Türkler de Müslümandırlar ve Asya'nın en batı uzantısı olarak kabul edilir

bir yarımada da yerleşmişlerdir. Türkiye, aynı zamanda, Avrupa kıtasında toprağı olan ve Akdeniz'deki en uzun kıyılara sahip tek Ortadoğu ülkesidir. Sonuç olarak, Türkiye en azından üç temel bağlantının sentezi olarak kabul edilebilir: Asyalı, Ortadoğulu ve Avrupalı. Bunlar, Türkiye'nin iç ve dış siyasal davranışlarını belirlemede kendi rollerini oynarlar.

Avrupalılık bağlantısını bir an için bir tarafa bırakırsak, Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bir çoğunluğunun kendisini Müslüman olarak kabul ettiği gerçeğı, doğal olarak ülkenin iç siyasetinde olduğu kadar dış siyaseti üzerinde de etkili olmaktadır. Şurası bir gerçektir ki, İslami bağlantı, diğer Müslüman halklar Batı Avrupa devletlerine uzun yıllardan beri boyun eğerken, köklü reformların ivedilikle gerçekleştirildiğı cumhuriyetin kuruluş yıllarında sınırlı bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de çok partili parlamenter sisteme geçilmesinden ve Müslüman halkların eşzamanlı bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana dini duygular Türk siyasetinde daha büyük bir rol oynamaya başlamışlardır. Bu durum, 1970'lerde iktidar için yaşanan siyasi partilerin programlarını, en azından kısmen, dini çizgilere dayandırmaları ve 1980'lerde Türkiye'nin İslam konferanslarına katılmaya başlaması ile açık hale gelmiştir. Fakat şu da belirtilmelidir ki, "köktenci" oylar hiçbir zaman serbest seçimlerde % 7'yi bile bulmamıştır ve Türkiye İslam konferanslarının kararlarını Türk Anayasası'nın laik niteliğini korumak için "çekinceler"le kabul etmiştir.

Özellikle yabancı yazarlar tarafından sık sık ileri sürülen bir nokta, Türkiye'nin "kimliğini" ya da "köklerini arama" uğraşında olduğudur. Dünyanın siyasi, coğrafi ve ekonomik değerlendirmelerle ayrı bölgelere bölünmesinde Türkiye'yi bir yere koymak konusundaki güçlük bu iddiaları destekler görünmektedir. Kabul edilmelidir ki, kesin-

likle sahip olduğu çok çeşitli bağlantılar ve Anadolu Yarımadası'nın Asya, Afrika ve Avrupa arasında sahip bulunduğu özgün konumu yüzünden Türkiye için sınırları tam olarak belli bir yer ya da net bir kimlik bulunamaz. Ne var ki bu çalışmada göz önünde tutulan iddialar ele alındığında, bu sav gerçeği yansıtmamaktadır. Türkiye, 1923'te cumhuriyetin kurulması ile kimliğini bulmuştur. Türklerin günümüzdeki görevi bu bağlantıları daha da geliştirmek ve bir "sentez"e ulaşmaktır. Böyle bir çaba, sanırım, Atatürkçülüğün özüdür.

Atatürk, yaşamı boyunca, Anadolu Yarımadası'nın coğrafi, nüfussal ve siyasal sınırları içinde Avrupa modeli üzerine dayanan bağımsız ve laik bir ulus-devlet yaratmıştır. Karşılığında, yaygın Asyalı ve İslami etki alanlarından ülkenin ayrılmasını gerekli kılan ve böylece gelecek kuşakların sağlıklı bir denge içinde gelişmelerini sağlayacak, uzun süredir ihmal edilmiş Avrupa bağlantısını vurgulamak zorundaydı. Bütün bu tartışmalarda öne sürülen ne olursa olsun, bağlantıların çeşitliliği, kendine özgü coğrafyasıyla birlikte, Türkiye'nin Ortadoğu'da oynadığı rolün ve yerinin belirsiz olmasına katkıda bulunmuştur.

C. YAVAŞ AYRILMA SÜRECİ

Ne tuhaftır ki, Osmanlı İmparatorluğu gerileme ve hatta çöküş yıllarında daha çok Avrupalı olmuştur. Büyük ölçüde Batı'dan esinlenen on dokuzuncu yüzyıl reformlarının bir sonucu olarak yönetici Osmanlı seçkinleri neredeyse tamamen modernleşmiş ve kendisini tamamen Avrupalı olarak kabul etmeye başlamıştı. Ne var ki, aynı zamanda, Avrupa'nın büyük güçleri imparatorluğun Avrupalı ve Arap kısımlarını ayırmayı istediler ve gerçekten bunun için uğraştılar. Sonuçta, gerçekte özgürlük mücadelesini yürüten tamamen batılılaşmış askeri ve sivil seçkinler maddi

manevi bütûn araçlarla bu plana karşı savaştılar ve çokuluslu bir imparatorluğun yerine modern bir ulus-devlet yaratmayı başardılar. Böyle bir imparatorluğun içinde Arapların kaçınılmaz olarak ulusal kimliklerini fark etmeleri ve tıpkı Türkler gibi kendi ulusal devletlerini yaratmaları doğal ve tarihsel süreçle de uyumluydu. Bu yirminci yüzyılda mutlaka olacaktı, fakat Avrupalı güçlerin kışkırtmaları ve yardımları süreci hızlandırmıştır.

Fakat burada yaygın bir yanlış anlamayı aydınlığa kavuşturmak için birkaç söz söylemek gerekmektedir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında iktidara gelen Jön Türkler'in Türk-Arap ilişkilerinde dönüm noktası olan Türk milliyetçiliğini vurguladıkları sık sık söylenmektedir. Araplar, kendi imparatorlukları olarak bildikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla bir Türk devleti haline geldiğini doğal olarak hissetmişlerdir. Sonuç olarak, Jön Türkler'in milliyetçi siyasetlerinin "savunmacı Arap milliyetçiliği"ni kışkırttığını söylemek uygun olacaktır. Gerçekten, Panislamcılık hiçbir zaman Jön Türk rejimi tarafından terk edilmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen "Cihat" Türk milli duygularından çok İslami dayanışma duygularını hedef almaktaydı. İmparatorluğun çöküşünden sonra bile Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın temel hatlarını belirleyen 1920 Milli Misak'ı İttifak güçleri tarafından işgal edilen bölgelerdeki "Osmanlı Müslüman çoğunluğun özgürlüğü"nden söz etmekteydi. Bu misak, Arap milliyetçi isyanından tam dört yıl sonra kaleme alınmıştır. Ankara hükümeti 1920 yılında ilk kez toplandığında kendisini "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" olarak adlandırmıştır. "Türk" sıfatı sonradan eklenmiştir. Son olarak, başlangıçta Kemalist görüşe göre Türkler ve Araplar aynı emperyalist tehlike ile karşı karşıyaydılar ve bu saldırıya bir son vermek için ortak bir cephe kurmalıydılar. Bu amaçla Atatürk, Suriye ve Irak'ta hareket birliği için çağrıda bulunan kitapçıklar dağıtmıştır.

Yani öyle görünmektedir ki, Arap milliyetçiliğinin Türk milliyetçiliğine bir tepki olmasından çok, karşısında bağımsızlık savaşını verdikleri Batı'nın Arap milliyetçiliğine desteği Türkler tarafından fark edilmiş ve bu Türk milliyetçiliğinin gelişme sürecini hızlandırmıştır. Şu rahatlıkla söylenebilir ki, Arap milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğinin sağlam bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayan bir katalizör rolünü oynamıştır. Türklerin bağımsızlığını takiben, Ankara'daki devrimci rejim bütün Arap halklarının bağımsızlık mücadelesinin haklılığını kabul etti ve güneydeki Arap komşuları ile dostça ilişkiler geliştirdi. Sonuç olarak, Türkiye'nin Müslüman Doğu'dan ayrılması pek çok Arap aydınının iddia ettiği gibi hızlı değil, daha yavaş bir süreç olmuştur.

Ç. TÜRK BAĞIMSIZLIĞININ ZAMANLAMASI VE NİTELİĞİ

Türkler bağımsızlıklarını iki yıllık bir yabancı işgal döneminden sonra kazandılar. Yabancı işgali uzun sürmemiş ve böylece Türkler ulusal bir aşağılanma acısı yaşamamışlardır: Türk milliyetçiliği ve gururu tatmin edilmiştir. Bunun önemli bir sonucu olmuştur: Türk hareketinde, tek ortak amaçları bağımsızlık olan rakip bölünmeler görülmemektedir. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra, bu bölünmeler örgütlenme ve gelişme için değişik çizgiler izlemeye başlamışlardır. Herhangi bir çeşit aşağılanma uzun sürdüğünde, çaresizliğin, kurtuluş için çoğunlukla birbiriyle çelişen çözümler sunan çarpışan grupları ortaya çıkardığı tarihsel olarak doğru değil midir? Ne var ki Türk halkı tek liderin arkasında birleşmiş ve onun bağımsızlık programı ve kalıcı köklü reformları için tüm desteğini vermiştir.

Bu gelişmelerin aynı derecede önemli sonucu Türkiye ile Batı Avrupa devletleri arasındaki siyasi, ekonomik ve

kültürel ilişkilerin zarar verici unsurlardan bağımsız olmasıdır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkler arasında sürekli ve güçlü Batı karşıtı duygular gelişmemiş ve “yenik Batı”ya karşı derinlemesine bir düşmanlığın olmadığı bir barış dönemi boyunca yol açık kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Araplar, Türklerin deneyimlerinin tersine, güçlü Avrupa karşıtı duygular taşıyorlardı. Savaş boyunca verilen tüm sözlerin aksine, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını aldıktan hemen sonra göreceli olarak uzunca bir süre için Avrupalı güçlerin baskısı altına girdiler. Yeni “zincirler” eskisinden daha sıkı çıktı. Buna bir de eşit düzeyde önemli bir düşmanlık unsurunu eklemeliyiz, yani Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmelerini ve ardından Batı Avrupa güçleri ile Birleşik Devletler'in koruması altında İsrail devletinin kurulmasını. Türk topraklarında, Batılı hükümetler tarafından açıkça desteklenen aynı bir ulus ve Türk halkının içinde bağımsız bir devlet yaratmak için uluslararası bir çaba yoktu.

Yürütme ve beklenti açılarından Türk ve Arap ulusal bağımsızlık hareketleri arasındaki bu farklılıklar, bağımsızlık sonrası Türk ve Arap siyasi gelişmeleri üzerinde de önemli sonuçlar yarattılar. Atatürk ilkeleri tarafından belirlenen Türk mücadelesi Avrupa sistemine ve onun savunduğu fikirlere karşı değildi. Atatürk, en başından itibaren, Avrupa ile yeni ulus-devlet arasında yapısal bir uyum yaratmakta kararlıydı. Düzenlemeleri, özellikle laiklik alanında, ülkeyi eski ve Asyalı etki alanlarından kurtarıp modern Avrupa ulus-devlet sistemine doğru götürme mantığına sahipti. Öte yandan, Arapların birçoğu için din, uzun sürmüş yabancı ve –dahası– Hristiyan baskısına karşı verilen mücadelede elde kalan tek birleştirici unsurdu. Ne yazık ki İslami esaslara dayanan Osmanlı yönetiminin Hristiyan Avrupa yönetimi tarafından devralınması tarihin bir

cilvesidir. Sonuç olarak, Arapların bağımsızlık hareketlerinde din çok daha geniş ve güçlü bir rol oynamıştır. Böyle olunca, Türkiye'nin laiklik ve su katılmamış milliyetçiliğe yönelişleri Araplar tarafından İslamiyetten kopuş olarak yorumlanmıştır. 1930'lu yıllarda Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin ivme kazanmasıyla Türkiye'nin Müslüman Doğu'dan ayrılışı yavaş yavaş belirginleşmeye başlamıştır.

II. ULUSLARARASI SİSTEMDE FARKLILAŞAN TUTUMLAR

Türk-Arap ilişkileri iki savaş arası dönemde hızlı bir bozulma göstermemiştir. Atatürk'ün emperyalizme karşı ortak hareket önerisi, Arap ulusal bağımsızlığının tarafını tutma kararında olması ve 1937 yılında Sadabat Paketi'nin kurulması hızlı bir kopuşu yavaşlatmaya yaradılar.

Türk-Arap ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana geldi. Türk-Arap ilişkilerinde keskin bir değişimin gözlemlendiği 1948 yılına kadar Türkiye'nin Arap yanlısı politikası devam etti. Türkiye İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke oldu ve Batı çıkarlarına hizmet etmeyi ve Arap ülkelerini Sovyetler Birliği'ne karşı kampta toplamayı amaçlayan talihsiz Ortadoğu Savunma Örgütü'nün kurulması sürecinde liderliği üstlendi. Bu, Araplar için İsrail'in, Batılı destekçileri ile birlikte, tek dış tehdidi oluşturduğu dönemdi. Kısa bir süre sonra, Türkiye, Arap ülkelerinin çoğunda "emperyalist Batı'nın tezgâhı" olarak görülen Bağdat Paketi'nin oluşturulmasında başı çeken devlet oldu. Mısır, Süveyş Kanalı'ndan İsrail gemilerinin geçişini engellemeye çalıştığında, Türkiye 1888 İstanbul Sözleşmesi'nin ilgili maddelerini ileri sürerek karşı görüşün yanında yer aldı.

Böyle yaparak, Türkiye yalnızca Arap ülkeleri ile ilişkilerini soğutmakla kalmadı, fakat aynı zamanda, Ata-

türk'ün en önemli dış politika amacından da sapmış oldu: Türkiye'nin ülkesel bütünlüğünü ve güvenliğini korumak ve ilgisiz Ortadoğu karmaşasından kaçınmak. Sanırım, böyle bir dış politika değişikliğinin nedeni başlıca (şu) üç gelişmedir: ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik Sovyet tehdidi, çok partili parlamenter sistemin kuruluşu ve Türkiye'nin, Ortadoğu'da devam etmekte olan istikrarsızlıktan kaynaklanan savunma endişeleri.

A. SOVYET BASKISI

Sovyetler Birliği ile ortak sınırları bulunan iki Ortadoğu devleti Türkiye ve İran'dır. Dahası, Türkiye, yalnızca Sovyetler Birliği ile değil aynı zamanda, bir Varşova Paktı üyesi olan Bulgaristan ile de uzun bir kara ve deniz sınırına sahiptir. Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Türkiye Cumhuriyeti için stratejik açıdan hassas bu uzun sınırı korumak çok zor olmuştur. Fakat Osmanlıların tersine, Türkiye bu komşusuyla yakın ilişkiler kurmayı ve iki-savaş arası dönemde ilişkilerini ikili bir temele oturtmayı becermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'da değişen güç dengesi Avrupa'daki en büyük galibi Birleşik Devletler'in baskın gücüne meydan okuyan süper güç olma ve Çarlık Rusyasının eski amaçlarını gerçekleştirme yolunda birtakım fırsatlar sundu: Türk Boğazlarının ve Doğu Anadolu'nun dağlık topraklarını denetlemek. (Rusya'nın) 1925 Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmesini reddetmesi ve olası bir yenilenmeyi imkânsız kılacak koşullar öne sürmesi amacının kesin bir göstergesiydi. Bu koşullar Türk Boğazlarının ortak kontrolü ve Kuzeydoğu Anadolu'da toprak parçalarıydı. Toprak bütünlüğüne yönelik bu tehdit Türkiye'nin gelecekte Batı ittifak sistemlerine katılımında çok önemli rol oynayan bir unsurdur.

Tam da aynı dönemde Araplar İsrail'den benzer bir tehdit algılamaktaydılar. Araplar İsrail'e verdiği destekten ötürü Batılı devletlerden şüphelenmekteydiler. Öyle görünüyordu ki Türkiye'nin, Sovyet politikasından dolayı, Batı'ya birleşmekten ve Arapların da, İsrail tehdidi yüzünden, Doğu ile çitlerini çatmaktan başka bir seçenekleri yoktu. Sonuç olarak, Türkiye'nin Batı ile ittifakı onu Arapların gözünde “düşman kamp”a yerleştirdi. Fakat burada önemli bir nokta göz ardı edilmemelidir. Arap ülkeleri, kısmen Türk “tampon”u sayesinde Sovyet bloku ile yakın bağlar, hatta ittifaklar oluşturma imkânına sahip olmuşlardır. Güçlü ve kararlı bir Türkiye Arap devletlerini doğrudan Sovyet tehdidinden koruyan bir “ayrılmaz” güvenlik ve böylece Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde “lüks” bir rahatlık sağlamıştır. Hatta şu bile söylenebilir, büyük güç merkezlerinin yardımıyla, diğer bazı küçük devletler “Üçüncü Dünya”yı oluşturabilmiş ve bağlantısızlık politikası izleyebilmişlerdir. Bernard Lewis konuya ilişkin olarak şunları söylemektedir (Dankwart Rustow, *Türkiye: Amerika'nın Unutulmuş Müttefiki*, Dış İlişkiler Konseyi, 1987):

“Büyük ölçüde bu Türk engeli sayesinde Sovyetler'in Arap ülkelerindeki başarıları küçümsenmeyecek çapta olmasına rağmen daima pamuk ipliğine bağlı kalmış; bu ülkelerin liderlerine isterlerse Sovyet etkisini azaltına veya tümüyle kaldırma seçeneğini vermiştir... Değişik zamanlarda Sovyetler'le flört etmiş ve bazılarının zaman zaman Sovyet askerlerine ve üslerine evsahipliği yaptığı birçok Ortadoğu hükümeti, Kuzey Kanadı olarak adlandırılan toprak engeli tarafından korunmaları sayesinde istediklerinde bu ilişkiyi kesebilmişlerdir.

Aynı mantıkla, Türkiye'nin de güneydeki Arap “tamponu” sayesinde İsrail ile bağlantı kurmak şansını kullandığı iddia edilebilir.

B. ÇOKPARTİLİ PARLAMENTER DEMOKRASİ

Türkiye'nin çokpartili demokrasi ile olan tecrübesi, Türkiye ile Arap komşuları arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinden dolayı ve kısa dönemli bir etkiye bulunmuştur. Batı tarzı demokratik sistemin 1950 yılında kurulmasından sonra açıkça anlaşıldı ki, yeni sistemin geleceği büyük ölçüde savaş döneminden beri ihmal edilen büyük sanayi projesinin finansmanı için yeterli ekonomik kaynağın bulunmasına dayalıydı. Yönetici kadro ve özellikle de yeni kurulan Demokrat Parti çok iyi biliyordu ki, çokpartili sistemin gereği gibi işleyebilmesi için sağlam bir ekonomik temele dayandırılması gerekiyordu.

Dahası, artık siyasi partiler seçmenlerine bazı sözler vermeli, iktidara gelebilmek için programlarını yapmalı ve yeniden seçilebilmek için “artan umutlar” karşısında yüksek yaşam standardı sözlerini tutmalıydılar. Ülkenin ekonomik çıktıları (output) ve kaynakları, en azından kısa dönemde, sınırlı olduğundan bu tür istekler açıkça yabancı kredileri ve uluslararası yardımları gerektirmekteydi. O dönemde bunlar Batı'dan gelebilirdi. Türkiye Batı ile ittifak kurduğu takdirde çok ihtiyaç duyulan yardımın gelmesi kolaylaşacaktı. Yani Türkiye'nin NATO'ya üye olma kararının güvenlik endişelerinden olduğu kadar ekonomik nedenlerden de kaynaklandığı sonucuna varmak mantıklı olacaktır. Demokrat Parti'nin Türkiye'yi Batı'nın demokratik geleneklerine bağlayarak demokratik sistemi korumayı istemesinde siyasi değerlendirmeler bir yan rol oynamışlardır.

Sonuç olarak, felsefesi Türkiye ile Batılı güçler arasında kopmaz bağlar oluşturmak olan Demokrat Parti yönetiminde Türkiye, artık Arapların gözünde her zamankinden daha çok “düşman kamp”taydı. Ne tuhaftır ki, Türkiye'nin çokpartili parlamenter sistemi, Araplarla arasındaki ilişki-

lerin gelişmesinde pay sahibi olan unsurlardan biri olacaktır. Bu, 60'ların ortalarının hikâyesidir.

C. ORTADOĞU İSTİKRARSIZLIĞI

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bir bütün olarak Ortadoğu'nun istikrarsızlığı Türkiye'nin Batı ittifak sistemlerine katılımına katkıda bulunmuştur. Dört Arap-İsrail savaşı, Lübnan'da bitmeyen dram ve sonunda ülkeye yapılan yabancı müdahaleler, çoğu şiddet sonrası parlamento dışı yöntemlerin sonucu olarak birbirini izleyen hükümet değişiklikleri, Süveyş macerası, İran Devrimi ve İran-İrak Savaşı'nın Türkiye'nin çevresinde ve güvenlik alanı içinde ortaya çıktığını söylemek bu sonuca varmak için yeterlidir. Dahası, Ortadoğu bölgesi çok büyük miktarlarda silah akışının görüldüğü bir bölge olmaya devam etmektedir. Böyle karmaşık gelişmeler ve giderek artan büyük güç müdahalesi olasılığı, anlaşılabilir bir şekilde Türkiye'nin ivedi güvenlik endişeleri taşımasına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ve özellikle de 60'lı yıllarda Avrupa'daki göreceli istikrar Türkiye'nin kıtayı dış politika öncelikleri arasında birinci sıraya koymasında ve kendisini birkaç on yıldır devam etmekte olan çokuluslu bütünleşme içinde güvenli bir yerde görmeyi istemesinde “çekici” bir unsur olmuştur. Böyle bir çerçevede Türkiye'nin Batı ile ve Arapların da Doğu ile giderek daha da yakınlaşması hiç de şaşırtıcı değildir. Değişik dış politika yaklaşımları, siyasal ve sosyal yapılar ve uluslararası sistemdeki konjonktürel değişimler Türkiye ve diğer Ortadoğu ülkelerini ayrı yönlerle çekmiştir. Bu gelişmelere ek olarak, kültürel alanda da, Türk ve Arap yazarlar birbirlerinden değil, fakat Batı'dan ve Doğu'dan etkilenmişlerdir. Dahası, ekonomileri de birbirini tamamlayıcı değildi. Yani

kültürel etkileşim ve ekonomik faydalar olmadan siyasi işbirliğine yer yoktu.

III. İLİŞKİLERİN NORMALLEŞMESİ (1964-1974)

60'lı yılların ortalarından başlayarak, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleşmeye doğru bir eğim kazandığını görmek mümkündür. Bu normalleşmede hem dış hem de iç nedenler söz konusudur.

A. DIŞ NEDENLER

Türkiye'nin güney komşuları ile arasındaki ilişkileri onarmasına yol açan en önemli ve bazı yazarlara göre tek dış gelişme 1963'ün sonlarına doğru ortaya çıkan Kıbrıs bunalımı ve bunu izleyen 17 Aralık 1965 tarihli BM Genel Kurulu kararıdır. Bu karar Türk hükümeti ve halkı tarafından büyük ölçüde Türk çıkarlarına şiddetle karşı olarak görüldü ve Genel Kurul'un büyük çoğunluğu aleyhte oy kullanırken yalnızca beş devletin Türkiye lehine oy kullanması gerçeği ile Türkiye kendisini uluslararası sistemde yalnız buldu. Oylama biçimini Türkiye'nin kendisine "karşı" olarak değerlendirmek doğru olmazsa da, sadece hemen hemen tüm bağlantısız ülkelerin dış müdahaleyi kınayan kararı onaylamaktan başka bir seçenekleri olmamasından dolayı –ki o zaman da şimdi de üzerinde hassasiyetle durdukları bir konudur– Türk hükümeti bundan, Üçüncü Dünya'ya ve özellikle de Arap ülkeleriyle ilişkileri konusu üzerinde daha fazla durması gerektiği sonucunu çıkardı. Sonuç olarak Türkiye yavaş yavaş İsrail ve Batı'ya karşı Arap davasını daha çok destekler hale gelmeye başladı.

Türkiye'nin fikir değiştirmesi üzerinde etkisi olan bir başka unsur da Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaya başlamasıdır. Türk başbakanına gönderilen (ve) Türki-

ye'nin Birleşik Devletler ve NATO ile ittifakından beklentilerinin değerini sorgulayan Haziran 1964 tarihli ünlü Johnson mektubu Türk hükûmetine daha dengeli bir dış politikanın bir zorunluluk haline geldiğini açıkça gösterdi. Dahası, Avrupa'daki genel yumuşama Türkiye'nin daha dengeli bir dış politika izlemesini kolaylaştırdı ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi yolunu açtı.

B. İÇ NEDENLER

Türkiye en özgürlükçü anayasasına 1961 yılında sahip oldu. Devam etmekte olan çoğulcu yapılanma daha fazla insana siyasal süreçte yer alma imkânını verdi. Şehirlerde ve taşrada ortanın altı sınıf, girişimci çiftçiler ve işçiler siyasal ve ekonomik işlerde seslerini daha çok duyurabilmeye başladı. Sonuç olarak, kamuoyu hükümet politikaları üzerinde daha fazla baskı uygulamaya başladı. Türk siyasal yaşamındaki bu yeni güçler için İslam, cumhuriyetçi kadro, Osmanlı'nın aydın sivil ve askeri seçkinlerinin mirasçıları ve yeni cumhuriyetin kurucuları için ifade ettiğinden daha fazlasını ifade ediyordu. Bir anlamda Türk siyasetindeki yeni etkin unsurlar daha fazla Ortadoğulu ve Türkiye'nin bölgede oynayabileceği rolle daha ilgiliydiler.

Özgür ve hareketli bir siyasal ortamdaki bu gelişmeler cumhuriyet hükümetlerini dış politikalarında, Batı pahasına, Ortadoğu bağlantısını daha çok vurgulayacak şekilde gözden geçirmeye yöneltti. Ö. Kürkçüoğlu'nun işaret ettiği gibi ("Türk-Arap İlişkilerinin Gelişimi", Yayınlayan George Harris, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Ortadoğu*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, s. 46-7) ilginçtir, Arap yanlısı bir politika izlemek isteği, belki de en sağından en soluna bütün siyasal partilerin üzerinde anlaştıkları tek konuydu, ama tabii ki değişik amaçlarla. Araplara gelince, onların tarafındaki benzer bir gelişme her iki taraf için ilişkileri normal-

leştirmeyi kolaylaştırdı. Araplar, büyük ölçüde değişen uluslararası konjonktürlere bağlı olarak Doğu'ya bağımlılıklarını azalttılar ve Batı ile bir diyalog kurmaya çalıştılar. Dahası, gene Kürkcüoğlu'nun belirttiği gibi, genel görüşün aksine, altmışların ortalarından itibaren ekonomik unsur Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirme-sinde önemli bir rol oynamadı. Ne var ki, siyasi bağlar geliştikçe ekonomik ilişkiler de gelişti. Bu, süregitmekte olan yeniden yakınlaşmanın bir nedeni olmaktan çok sonucuydu. 70'lere kadar Türkiye'nin Ortadoğu ile ticareti Türkiye'nin toplam ticaretinin % 7'si ile 10'unu oluşturu-yordu.

C. UYGULAMA

Altmışların ortalarından başlayarak Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında dikkat çekici bir eğilim görülmeye başlandı. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda, Türk hükümeti Birleşik Devletler'e -İsrail'e yardım etmesi için Türk üslerini kullandırmayacağını bildirdi. Daha önce hiç yapılmamış böyle bir hareket Arap ülkelerinin fazlasıyla hoşuna gitti. Çatışmaların sona ermesiyle, Türk hükümeti silah kullanımı yoluyla toprak elde edilmesi ve konumların sağlamlaştırılmasına karşı olduğu görüşünü tekrarladı. Bu, açıkça İsrail'in Arap toprakları pahasına kendi topraklarını genişletmesine karşı olmaktı. Buna ek olarak, Türkiye, ilki 1969'da Rabat'ta yapılan ve dışişleri bakanı tarafından temsil edildiği İslam Konferansları'na katılmaya başladı. Açıkça, böyle bir hareket Atatürk ilkelerine ve ülkenin laik anayasasına aykırı olarak görüldü. Bu hareket, ortaya çıkan sosyal sınıfların yeni elde ettikleri gücün ve cumhuriyetçi seçkinlerin zayıflayan konumunun göstergesiydi. İslam Konferansı anayasasının henüz TBMM'den geçmemiş olması ve Türkiye'nin Konferans kararlarına, Türk Anayasa-

sı'nın laik yapısına açıkça aykırı olduğu noktalarda çeşitli çekinceler koymuş olduğu gerçeğine rağmen İslami toplanılara Türk katılımı giderek arttı: Türkiye, 1981 Taif Konferansı'na Başbakan düzeyinde ve 1984 Kazablanka Konferansı'na da Cumhurbaşkanı düzeyinde katıldı.

IV. YENİ DİNAMİZM (1973'ten Bugüne)

Türk-Arap ilişkilerinde yeni canlılığın başlamasının temel nedeni ekonomik unsurlardır. Petrol fiyatlarındaki beklenmedik artış Türk ekonomisi için petrol dışalımına gerekli paranın bulunması sorununu yaratmıştır. Belirtmekte fayda vardır ki, 1972'de Türkiye'nin petrol faturası 300 milyon dolardı. Bir buçuk yıl sonra, 1974'te, Türkiye, petrol zengini Arap ülkelerinden ve İran'dan aynı miktarda petrolü almak için (yedi katı bir artışla) 2 milyar dolar ödemek zorundaydı. Bu acil sorun Türkiye'yi Ortadoğu pazarına girmeye ve bölgeye ihracatını artırmaya zorladı. Türkiye için Avrupa'ya ihracatını artırmak, kısmen zaten halen yüksek olan ticaret ve kısmen de Avrupa ülkelerinde görülen durgunluktan dolayı çok zordu. Bu, aynı zamanda çeşitli Avrupa ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri para miktarında önemli düşüşlerin olduğu bir dönemdi. Dahası, şimdi ek olarak, Türkiye'nin Birleşik Devletler'den aldığı silahların yedek parçaları için de nakit para bulma sorunu vardı. Bu koşullar altında ihracatı artırmaktan başka bir seçenek kalmıyordu. Bu da yeni pazarlar anlamına geliyordu ve Ortadoğu en iyi seçenektir. Arap petrodolarını, Batı teknolojisini ve Türk teknik bilgisini ve nitelikli işgücünü bir araya getirecek “üçlü ortaklık”ın baskı altındaki Türk ekonomisi için bir “mucize” yaratacağı tahmin ediliyordu. Bu “mucize”nin gerçekleştiğini söylemek zordur, fakat aynı dönemde Türkiye'nin AET ülkelerine (daha önceki en büyük ticaret ortağı) ihracatı % 64'ten % 49'a dü-

şerken, Ortadoğu'ya 1979'da % 23 olan ihracatı 1981'de % 44'e yükseldi.

Bu ekonomik gelişmeye paralel olarak Türkiye'nin dış politika davranışları açıkça bir Ortadoğu eğilimi göstermeye başladı. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye daha büyük bir güçle 1967 garantilerini yeniledi ve bir Ortadoğu olayında Birleşik Devletler'e Türk üslerini kullanmayı yasakladı. 1980'de İsrail'in Kudüs'ü yeni başkenti olarak ilan etme kararı üzerine Türkiye bu hareketin geçerliliğini tanımayı reddetti ve Tel Aviv'deki temsilcisini maslahatgüzar derecesine indirdi. Aynı yıl Türkiye, Birleşik Devletler'e açıkça, kurulması planlanan Acil Müdahale Gücü'nün sonuçlandırılması için üslerinin kullanılmasına izin vermeyeceğini belli etti. Türk hükümeti, aynı zamanda, Türkiye'nin NATO üyeliğinin, gelişen ilişkilerinin zararına olarak, Ortadoğu'daki olaylarda kullanılmayacağını bildirdi.

Ne var ki, 1978 Camp David ve 1979 Washington Antlaşmaları üstü kapalı da olsa Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı. Ne karşı çıkmış ne de desteklemiş olsa da, gene de, düzenlemeler Türk hükümeti için bir utanç vesilesini ortadan kaldırarak faydalı olduklarını göstermişlerdir. Bundan böyle Türkiye, İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke olarak kalmaktan kurtulmuştu.

Türkiye şimdi İslam Konferansı'nın iki alt-organına evsahipliği yapmaktadır. İslam ülkeleri için İstatistiki, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara'dadır. Ayrıca İslam Tarihi, Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezi, İstanbul'dadır. Bu enstitülerin müdürleri Türk akademisyenleridir.

İlişkiler geliştikçe Türkiye'nin Filistin davasına desteğinden daha çok söz edilir olmuştur. Türkiye bugün, kendi bağımsız devletlerini kurmak da dahil, Filistinlilerin yasal haklarının tanınması gerektiğini söylemektedir. Türkiye

Kudüs'ün geleceğine özel bir ilgi göstermektedir. Filistin Kurtuluş Örgütü'nü, 1974 Rabat Arap zirvesinin kararları doğrultusunda, Filistin halkının tek yasal temsilcisi olarak tanımaktadır. Nihayet, 1979 yılında Ankara'da FKÖ bürosunun açılmasını kabul etmiştir.

V. SINIRLAMALAR

Şimdiye kadar olan sayfalardan anlaşıldığı gibi, Türk-Arap ilişkileri 50'ler ve 60'lardaki çekingen yapısından bu yana oldukça yol almıştır ve mümkün olan her alanda daha fazla anlaşma ve işbirliği için şartlara sahiptir. Fakat eğer gerçekçi ve kalıcı bir işbirliği için sağlam bir temel oluşturulmak isteniyorsa coğrafya, tarih ve toplumsal-siyasal gelişmelerden kaynaklanan belli sınırlamalar göz ardı edilmemelidir.

Türkiye, Avrupa'daki gelişmeler konusunda oldukça hassastır, çünkü bu kıtada topraklara sahiptir ve Bulgaristan ve Yunanistan'da yaşayan dikkate değer sayıda Türk azınlıkları vardır. Aynı zamanda Avrupa temelli NATO, OECD, Avrupa Konseyi gibi örgütlerin üyesidir ve tam üye olmak istediği Avrupa Toplulukları'na da ortak üyedir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği ile savunmasında zaman zaman zorlukların çıktığı uzun bir ortak sınıra sahiptir. En önemlisi, gördüğümüz gibi, NATO'ya üyeliğine katkıda bulunan Soğuk Savaş'ın zararlı etkilerini hissetmektedir.

Cumhuriyet hükümetleri, iktidardaki parti hangisi olursa olsun, dış politikalarında her zaman Batı'ya öncelik vermişlerdir. Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesi bu temel eğilimi değiştirmemiştir. Bu eğilimin nedenlerinden olan diğer bir unsur burada eklenmelidir ve bu da uluslararası sistemde ulusların kendilerine özgü bir araya toplanma kalıplarıdır. Türkiye'nin bulunduğu bölgede uluslararası bütünleşme yönünde dört temel kalıp var olmuştur. İlki

Doğu Avrupa'daki Varşova Paktı ve COMECON'dur ve belli nedenlerle bu grubun Türkiye'nin bölgesel bütünleşme çabaları için uygun olacağını düşünmek gerçekçi değildir. Bu tür bölgelerden ikincisi Balkanlar'dır. Yetmiş beş yıllık bir dönem boyunca altı Balkan ülkesi bölgede bir ittifak oluşturmada ilerleme sağlayamamışlardır. Bölgesel anlayış yolunda en azından üç girişimin başarısız olduğunu söylemek yeterli olacaktır. Türkiye'nin uluslararası bütünleşme çabalarında daha şanslı olabileceği üçüncü bölge olan Ortadoğu'da iki eğilim fark edilmektedir: Özelde Arap birliğine yönelik hareketler ve genelde İslami Birlik. Bunların hiçbirinde Türkiye'nin üyelik beklentisi olmayabilir, çünkü uluslararası bütünleşme imkânları söz konusu olduğunda Türkiye kendi çevresinde rahat bir yere sahip değildir. Dördüncü olası bölge Batı Avrupa grubu olarak görülmektedir ve kesinlikle burada Türkiye'yi çeşitli bütünleşme çabalarının bir üyesi olarak görmekteyiz.

Türkiye'nin bölgesel işbirliğine ilişkin çabaları 20'li yılların sonundan beri istisnasız bir şekilde başarısızlığa uğrarken Avrupa-merkezli işbirliğine katılımının başarılı olduğunu belirtmek özellikle ilginçtir. Dikkat çekicidir, uluslararası sisteme ilişkin son zamanlardaki sayısal incelemeler göstermektedir ki, coğrafi yakınlık sistemdeki ulusların bir araya gelmesindeki önemini kaybetmiştir.

Özetlersek, çok-taraflı ve iki-taraflı ilişkiler kavramları açısından bakıldığında Batı ve Ortadoğu karşısında Türkiye'nin durumu çelişkili olmaktan çok tamamlayıcıdır. Bunun anlamı şudur ki, çok-taraflı bir temel üzerinde Batı ile ilişkilerini korur ve geliştirirken, Türkiye, Ortadoğu'daki ülkelerle ikili ilişkilerini pekâlâ geliştirebilir. Türkiye'nin Avrupa ile Ortadoğu arasındaki "köprü" konumundan anlaşılması gereken de kesinlikle budur.

Son nokta olarak, Avrupa'nın göreceli istikrarı ve çeşitli çapraşık sorunlardan kaynaklanan Ortadoğu'daki sü-

regelen istikrarsızlık, ki hemen hepsi Türkiye'nin kontrolünün dışındadır. Türkiye'nin dış politika önceliklerinin en üst sırasına Batı Avrupa ile ilişkilerini koymasını hızlandıran ek bir neden olmuştur.

Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye ve NATO

1. GİRİŞ

Son zamanlarda global sistemde ve Türkiye'ye komşu bölgelerde köklü değişiklikler olmaktadır. Bu rengârenk uluslararası ortamda, bölgesel bağlarına bakarak Türkiye'nin NATO içindeki yerine ilişkin bir analiz, stratejinin temel öğeleri olan güvenlik ve savunma kavramlarının açıkça anlaşılmasını gerektirir.

Türkiye, Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika arasındaki tüm kara, deniz ve hava yollarının birleştiği, çok önemli Doğu Akdeniz alt sisteminde yer almaktadır. Türkiye ayrıca üçü Ortadoğu ve üçü Avrupa'da yer alan altı ülkeyle uzun deniz ve kara sınırları paylaşmaktadır.

Dahası, 1980'lerin ikinci yarısındaki hızlı değişiklikleri takiben Türkiye kendisini, sadece hızla ortadan kalkan Doğu/Batı [bölünmesinin] değil, aynı zamanda yavaş yavaş ortaya çıkan Kuzey/Güney bölünmesinin de kesişme

noktası olan, çok önemli bir coğrafi konumda bulmuştur. Türkiye devrim niteliğinde siyasal ve sosyoekonomik değişimlerin yaşandığı Kuzey Yarımküresi ile ezeli kaos ve askeri anlaşmazlıkların Üçüncü Dünya ülkelerini rahatsız ettiği Güney Yarımküresi arasındaki sınır çizgisinin üstünde yer almaktadır. Bu nedenle, Türkiye bu iki yarımkürenin de temel özelliklerini taşımaktadır ve etkisi altındadır (Erdem, 1990: 2). Sovyetler Birliği'nde meydana gelen son gelişmeler ve bu ülkenin geleceğine ilişkin belirsizlik de başka bir gerginlik kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye, Kafkasya sınırları boyunca ve Karadeniz'in karşı kıyısında bazı bağımsız devletlerin yaratılmasına tanık olabilir; komşularının sayısındaki artış bölgesel istikrarsızlığı artırabilir. Sonuç olarak, Türkiye'nin kendisini çevreleyen bölgelerde istikrar arayışı acil önem taşımaktadır.

Bu coğrafi özellikler nedeniyle Türkiye mantıken, Avrupa'nın iki alt sistemini (Balkanlar ve Doğu Akdeniz) ve Ortadoğu'yu birbirine bağlayan, “Batı” ve “Doğu” ve son zamanlarda “Kuzey” ve “Güney” arasında “köprü” görevi gören bir ülke olarak isimlendirilebilir. Böyle stratejik bir çevre içerisinde Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, Avrupa'yla daha yakın siyasal, ekonomik ve askeri bağlar kurmak yönünde bir tercih yapmıştır. Bu tercihin başarısı cevaplanmamış bir sorudur. Bu sorunun cevabı, tahlili yapanın “bir bardağın yarısını dolu mu boş mu gördüğüne” göre olumlu ya da olumsuz verilebilir. 80'li yılların ortalarından itibaren Doğu-Batı ilişkilerinde meydana gelen umulmadık değişiklikleri hesaba katarak, bölgesel gelişmeler ve değişiklikler ile bunların Türkiye'nin NATO'daki rolü üzerindeki olası etkilerini vurgulamayı daha uygun buluyorum. Bu çaba ile, bu makalenin amacı, Türkiye'nin Balkanlar, Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yönelik bölgesel işbirliği çabalarını analiz etmek ve Orta Asya'da Türkçe konuşan Sovyet Cumhuriyetleri'nde

Türkiye'nin gelecekte üstleneceği role kısa bir bakışta bulunmaktadır. Fakat ilk önce, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının hâlâ geçerli nedenlerinin kısaca hatırlatılması gereklidir.

II. ÜYELİĞİN DEĞİŞMEYEN TEMALARI

Türkiye savaş sonrası döneme sadece, çok partili bir demokrasi olmaya yönelik sarsılmaz bir kararlılıkla değil, aynı zamanda köklü yapısal ve zorlayıcı ekonomik güçlüklerle girmiştir. Uygulanabilir bir demokratik rejimin, ancak gelişmiş bir ekonominin üzerinde gerçekleştirebileceği tarihsel gerçeğiyle, birbirini izleyen Türk hükümetleri, NATO içinde yer alan Batı ülkelerinden dış yardım ve yatırım beklemişlerdir. NATO'dan alınan askeri yardımın, askeri harcamaların, sadece ekonomik kalkınma için kullanılabilecek ekonomik kaynaklar üzerindeki baskısını hafifletebileceği umut edilmiştir. Bu temel anlayış Türkiye dış politikasında değişmez bir tema olarak kalmış ve en açık ifadesini Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için yaptığı başvuruda bulmuştur. Şunu ifade etmek ilginçtir ki, Türklerin çoğunluğu NATO ve AT'yi, son tahlilde, ekonomik, siyasal ve dolayısıyla askeri kuvvet yoluyla gelişen Batı savunması ve istikrarı için çalışan “kardeş” örgütler olarak görme eğilimindedir. Dolayısıyla, Türkiye için bu örgütlerden birine üye olmak, mantıken diğerine de üyeliği gerektirmiştir. Türkiye Batı savunmasının “ileri karakolu” olarak hizmet ederken Batı'nın ekonomik “kulüp”ünden dışlanamazdı. Kısaca, mevcut ve gelecekteki rolü değerlendirilerek, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin ekonomik ve askeri yönleri göz ardı edilmemelidir.

Bugün, Avrupa gelişmelerinin bir sonucu olarak, dört büyük kurum birleşik bir Avrupa yaratma nihai hedefi için işbirliği yapmaya başlamışlardır. Üçünün (NATO, Avrupa

Konseyi ve AĞIK) üyesi ve dördüncünün (AT) ortak-üyesi olarak, Türkiye artık Avrupa'da kendi rolünü artmış ve daha açıkça tanımlanmış bulmaktadır. Dolayısıyla, NATO'nun gelecekte alacağı biçim ne olursa olsun, ekonomik gelişme ve demokratikleşme gibi değişmez temalar, Türkiye'nin bu örgüte devam eden üyeliğinin anlaşılmasında önemli ipuçları olma görevini görecektir. Türkiye bugün, Avrupa örgütleri içindeki yerini çok taraflı ve kapsamlı bir biçimde değerlendirmeye başlamıştır.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidin büyük ölçüde ortadan kalkmasından sonra bile, askeri modernleşmeye olan ihtiyacı üzerindeki bitmeyen vurgusunu, Ortadoğu'ya sınırı olan tek NATO ülkesi olması gerçeğine borçludur. Son Körfez Savaşı bölgede askeri olarak güçlü ve istikrarlı bir NATO üyesine olan gereksinimi, dolayısıyla askeri yardımın devam etmesi gereğini gözler önüne sermiştir.

Nihayet, Avrupa ve NATO'nun gelecekteki biçimi ne olursa olsun, Türkiye'nin bu çerçevedeki bir ittifak içindeki yerine ilişkin genel bir değerlendirmenin kökten değişikliklere uğramayacağı sonucunu çıkarmak mantıklıdır. Tüm bu nedenlerden dolayı, Kuzey'den gelen askeri tehdidin azalması, Türkiye'nin temel yönleriyle NATO'ya üyeliğinde belirleyici bir etken olmamıştır ve büyük olasılıkla olmayacaktır. Türklerin bakış açısından, AT'ye tam üyelikle birlikte NATO üyeliği, ekonomik, demokratik ve askeri gelişme üçlü hedefine hizmet etmekteydi ve etmektedir.

III. BÖLGESEL GÜVENLİĞE YAPILAN VURGU

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tehdit açıldı ve tehdidin büyüklüğü, güvenlik sorununu dünya çapında boyutlara ulaştırmış ve bu sorunu ortak hale getirmiştir. Her iki

bloktaki ülkelerin savunması ortak hale gelmiştir. Ancak 1970'lerin ortalarında AGİK sürecinin başlamasından itibaren süper güç ilişkilerinin, Avrupa'daki kuvvet kümenlenmelerinin ve Soğuk Savaş şartlarının köklü biçimde değişmesi gibi NATO da değişmiştir. Yeni şartlar altında Türkiye ittifakın küresel çıkarları yanında, kendi bölgesel güvenliğini de, çıkarlarını da vurgulamaya başlamıştır. Bu [davranış] sadece, katı blok politikalarının ve nükleer silahların caydırıcılığının azalması karşısında, bölgesel askeri anlaşmazlık olasılıklarının artması halinde doğaldır. Bölgesel güvenliğe yapılan böyle bir vurgu, Sovyetler Birliği'nden gelen tehdit algısıyla Amerikan garantisinin inandırıcılığı ortadan kalkarken ve ileri savunmayla esnek tepkinin geçerliliği ciddi bir biçimde sorgulanırken, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde meydana gelen heyecan verici gelişmelerle daha da önem kazanmıştır.

Bu gelişmeler aynı zamanda Doğu Avrupa ve Kafkaslar'daki etnik dalgalanma ve Ortadoğu'da artan istikrarsızlıkla çakışmıştır. Bir Türk akademisyeni, *"Uluslararası ortamdaki heyecan verici değişimler, Türkiye'nin bütünleşme için yeni tercihler geliştirmesine izin vermiştir"* şeklinde yazmakta ve eklemektedir: *"Artık çabalar, Türkiye'nin Doğu-Batı boyutuna dayanmasından çok, bölgedeki rolüne daha fazla önem verecek yeni bir tür stratejik önemin oluşturulmasına yöneltilmiştir. Türkiye artık stratejik önemin daha esnek bir ifadesini geliştirmeye çalışmaktadır"* (Eralp, 1991: 3).

"Sovyet İmparatorluğu"nun dağılması ve uluslararası komünizmin azalan rolü de Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda "ideolojik bir boşluk" yaratmıştır. Büyük bir olasılıkla bu boşluğun İslami köktencilik ve/veya dinsel ve milliyetçi Batı karşıtı hareketlerle doldurulması beklenebilir. Bu olasılık, küresel barış ve istikrar arayışındaki Batı için son derece tehlikeli olarak değerlendirilmelidir.

Bu şartlar altında, Türkiye'nin coğrafi, siyasal ve bir dereceye kadar kültürel olarak yer aldığı, ciddi önem taşıyan ve üst üste gelen, üç alt sistemin –Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin desteklediği Karadeniz Ekonomik İşbirliği alanı ile Balkanlar'ın– bölgesel boyutlarına daha fazla vurgu ve bütüncül bir yaklaşım gereklidir.

IV. ORTADOĞU VE ALANDIŞILIK SORUNU

Ortadoğu ve bölgeden yayılan tehditler NATO ve Ankara'da telaffuz edilirken, tahmin edilemeyen ve hassas bir endişe alanı olarak, *alan-dışılık sorunu* öne çıkmıştır. Bu sorun genellikle, Kuzey Atlantik Antlaşması'nda savunulması gereken alan olarak tanımlananın dışındaki Batı güvenlik çıkarlarının zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bu tür bölgelerden birisi, ekonomik ve siyasal tehditlerin pusuya yattığı Ortadoğu'dur. Ekonomik tehdit, Batı ticaretine ve özellikle petrol gibi hammaddelerin güvenliğine yönelik tehditlerden kök almaktadır. İki Körfez savaşında da açıkça ortaya çıktığı gibi, bu tür tehditler Batı ve sonuçta dünya ekonomisini altüst edebilir.

Üçüncü Dünya ideolojilerinin siyasal istikrarsızlıklar ve terörist faaliyetlerle birleştiği bir ortamda, siyasal tehdit çoğunlukla ekonomik tehdit ile örtüşmektedir. İran “devrim”inden beri İslami köktencilik önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Bu devrimin Ortadoğu'daki görünümü, Batılı güçlerin alan-dışı olaylar üzerindeki büyük etkisiyle mücadele biçiminde olmuştur (Bentick, 1986: 25). Bütün bu gelişmeler, Batı güvenliğine yönelik daha büyük tehditlerden kaygılanan NATO ve Avrupa'da yinelenen bir bilinç yaratmıştır. Son Körfez Savaşı'ndan yayılan tehlikeler göz önüne alındığında, Ortadoğu gelişmelerini, NATO ve onun Antlaşma'da tanımlanan savunma alanıyla ilgili güvenlik konularından keskin bir kalemle ayırmak giderek zorlaşmış ve gerçekçi olmaktan çıkmıştır.

Dolayısıyla, dikkat odağı ve stratejik meşguliyetlerin tümünün, NATO alanının ötesinde yer alan Üçüncü Dünya bölgelerinin ve özellikle Ortadoğu'nun üzerinde bulunduğu bir zamanda, Batı güvenlik çıkarlarının Yengeç Dönencesi ve Türkiye'nin doğu sınırlarının ötesine genişlediği anlaşılmıştır (Stratmann, 1986: 41).

Çok yakın zamana kadar Avrupa, güvenliğini katı bir biçimde Avrupai terimler içinde görerek, Avrupalı olmayan güvenlik sorunlarına fazlaca karışılmasına ve NATO'nun alan-dışı bir rol üstlenmesine direnmiştir. Böyle bir karışma, NATO'nun sorun içine sürüklenmesine ya da en azından kaynaklarının “Avrupalıların doğal olarak öncelikli kaygısı olan Avrupa'nın savunulmasından” başka alanlara aktarılmasına neden olabilirdi (Komer, 1986: 61). Bu tür bir anlayış, Avrupa Merkezi Cephesi'ne yönelik Sovyet tehdidinin inandırıcı biçimde azalması ve Avrupa'nın ekonomik ve dolaylı olarak siyasal ve askeri güvenliğini tehlikeye sokan Körfez Savaşı'yla ani bir değişikliğe uğramıştır. Bunun sonucunda Müttefik stratejik planlamasında Güney Cephesi'nin, dolayısıyla İttifak içinde Türkiye'nin rolü artmıştır. NATO'nun stratejik planlamasında, Güney Kanadı'nın merkezi bir cepheye, Avrupa Merkezi Cephesi'nin de bir “kanat”a dönüşmesi pekâlâ mümkündür.

Böyle bir sonuç, büyük olasılıkla İttifak içindeki savunma anlayışını değiştirebilecektir. Fakat yine de, Varşova Paktı'ndan gelecek olana tam zıt biçimde Ortadoğu'dan gelecek bir saldırıya tepkinin ne olacağı konusunda, NATO doktrininde bir boşluk vardır. Görünen o ki, Müttefikler arasında bu tür bir olasılığa gösterilecek tepki konusunda oydaşma yoktur. “Bu konu Antlaşma'nın 5. maddesinin hükümleri çerçevesinde bir *casus feoderis* mi, yoksa 4. madde çerçevesinde bir danışma konusu mu olacaktır?” (Karaosmanoğlu, 1986: 91). Bu ciddi sorunun kesin bir ce-

vabı bulunmamaktadır. En azından Ankara tatmin edici ve huzur veren bir cevap almamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na katılma isteğinin arkasında bir güvenlik güdüsü bulunabilir. Bu, Türkiye'nin NATO ve AT'yi birbirini tamamlayıcı örgütler olarak değerlendirmesinin açık bir işaretidir. *“Batı Avrupa bütünleşmesi hareketiyle daha sürekli bir tanımlamanın, Türkiye ve Batı Avrupa arasındaki psikolojik boşluğu kapayacağına ve dolayısıyla Türkiye'nin gözünde NATO'nun taahhüdünü güçlendireceğine inanılmaktadır* (Karaosmanoğlu, 1986: 91-92).

Körfez Savaşı sırasında Türk hükümetince davet edilen ve Türk topraklarında görevlendirilen Müttefik Çevik Gücü, bu bağlamda önemli bir karar olmuştur. NATO ilk kez, Varşova Paktı dışında bir tehdide cevap vermiş, dolayısıyla güvenliği katı bir biçimde Avrupa terimleriyle değerlendiren Avrupa'nın tutumunda bir değişiklik olmuştur. Avrupa dışı bölgesel bir tehdide tepkisinin, NATO'nun alan-dışılık sorunundaki tutumunu muhakkak etkileyeceği söylenebilir. Bu hareketin Türkiye'ye sağladığı somut yarar, NATO'nun gelecekteki bir Ortadoğu anlaşmazlığında Türkiye'nin yanında yer alma kararlılığını, bu ülkenin Ortadoğu'daki komşularına göstermiş olmasıdır. Başka bir deyişle, Ortadoğu başkentlerine, bu ülkelerin gelecekte Türkiye'nin NATO üyeliğini daha ciddiye almaları sinyali gönderilmiştir. Fakat Türkiye'nin NATO'daki Müttefiklerinin, 5. maddeyi ileride nasıl yorumlayacaklarına ilişkin belirsizlik, Türkiye için esaslı bir mesele olmaya hâlâ devam etmektedir.

Bu sorunun olası çözümünü zor ve zaman alıcıdır. Bu arada, güney bölgesinde NATO savunmasının güçlendirilmesi acil bir gerekliliktir. Bu gereksinimler yalnızca askeri yapılanma ve yardımdan ibaret değildir. Son Körfez Savaşı'nda, Avrupa kendisini karışıklık içinde bulmuş ve ortak bir siyasal iradede yoksun kalmıştır. İngiltere, ABD ile

tam anlamıyla birlikte hareket etmiş, Fransa her zamanki “bağımsız dış politika” modelini izlerken, kararsızlığın tüm belirtilerini sergilemiştir. Almanya kendi çıkarlarının başka yerde, Doğu Avrupa’da, yattığını saklamakta başarısız olmuştur. Bu farklılıkları geçici olarak değerlendirmek mümkün değildir. AT başından beri hassas siyasal dengeler üzerine kurulmuştur (Batu, 1991: 2).

Almanya’nın birleşmesi, bu ülkenin Doğu Avrupa’ya ekonomik nüfuzunu yayma ümidi, Baltık, kuzeybatı Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya’da birtakım bağımsız devletlerin yaratılması ve Körfez Savaşı’nın uzantıları bu dengeleri yerinden oynatmıştır. Yeni ve istikrarlı dengelere, ancak sürekli siyasal danışmanın önemli rol oynadığı, genişletilmiş bir Avrupa’da ulaşılabilir. Bu her şeyin üstünde, Türkiye ile Müttefiklerin geri kalanı arasında karşılıklı güveni ve Türkiye’nin NATO içinde, Ortadoğu da içerildiği sürece yol oynayabileceği ve bunu istediği üzerinde açık bir oydaşma sağlanmasını gerektirir. Böyle bir genişletilmiş Avrupa kavramı, NATO’nun siyasal itibarını da artıracaktır.

Ortadoğu’da Batı güvenliğini güçlendirme sorunu, zorunlu olarak, bölgedeki üslerin kullanımı sorununu da içermektedir. Herhangi bir harekâtın yapılabileceği üsler Türkiye’deki askeri üslerdir. Türk hükümeti askeri harekâtları yönetme hakkını, ABD veya NATO’ya vermeme gücüne sahiptir. Bu tür hareketler muhtemelen, ev sahibi ülkeye, zorunlu olarak paylaşılması gerekmeyen Amerikan politika hedeflerinin desteklenmesi şeklinde görünmektedir (Grimmett, 1988: 4-11). Körfez Savaşı sırasında, kamuoyunun duyarlılığına rağmen Türk hükümeti Müttefiklerin İncirlik üssünü kullanmasına izin vermiştir (kararın yerindeliğini burada tartışmaya girişmeyeceğim). Kürtleri Bağdat rejiminin eylemlerinden korumak amacıyla çokuluslu askeri bir birimin (Çekiç Güç) oluşturulması, gele-

cekteki bir Kõrfez gerginliği olasılığında, Gõneydođu Anadolu'daki õslerin kullanılması devam ettirmek için, Türkiye üzerinde bir Amerikan baskısı olacağı endişelerini artırmıştır. Bõyle bir davranış, 1960'ların ortalarından itibaren õzenle korunan Ortadoğu õlkeleri ile yakın ilişkileri tehlikeye sokabilirdi.

Bu değerlendirmeler ışığında bir Türk akademisyeni şu gözlem ve kanıya sahiptir: “... NATO'nun Gõney Bölgesi'nin güçlendirilmesi ve özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernize edilmesi, potansiyel saldırılara karşı caydırıcılığı büyük ölçüde artıracak ve Türkiye'nin önceden taahhüdüne gerek duyulmadan, Ortadoğu ile Basra Kõrfezi'ndeki bölgesel dengeleri Batı lehine değiştirecektir. Bölgede NATO'nun savunma durumunun yeniden hayata geçirilmesi, bölgesel devletlerin ve devlet olmayan varlıkların askeri denge algılamasını da etkileyecektir” (Karaosmanođu, 1988: 331).

İttifakın alan-dış sorunlarda yüz yüze geldiği güçlükler ve son zamanlarda ortaya çıkan, İttifakı askeri olmaktan çok siyasal bir örgüt olarak görme eğilimi çerçevesinde, müttefikler arasında özellikle alan-dış olasılıklar üzerinde yapılan siyasal danışma daha da önem kazanmıştır. Müttefiklerin Batı güvenliğinin daha geniş yönlerini tartışabilecekleri çok sayıda forum vardır: (i) Müttefikler arasındaki ikili siyasal ve askeri görüşmeler, (ii) sanayileşmiş yedi õlkenin (G-7) yıllık ekonomik zirveleri, (iii) AT'nin on iki õlkesini kapsayan Avrupa Siyasal İşbirliği Mekanizması (iv) Batı Avrupa İşbirliği ve (v) NATO'nun kendisi (Bentick, 1986: 50). Tabii ki geniş dayanaklı Avrupa Siyasal İşbirliği, güvenliğin ekonomik ve siyasal yönlerinin herhangi bir coğrafi sınırlama olmadan tartışılabileceği bir forum olabilir. Fakat unutulmamalıdır ki, Türkiye söz konusu dört forumdan sadece NATO'da temsil edilmektedir. Kısaca, stratejik öneme sahip bir kanat õlkesi ve alan-dış sorunların NATO için daha hassas göründüğu Ortadoğu'ya sınırı

olan tek NATO üyesi; Avrupa Siyasal İşbirliği ve BAB'nin dışında kalmaktadır. Eğer bu durum düzeltilmezse, ileride İttifakın yakasını bırakmayacak bu sorunun kolay ve tatmin edici bir çözümü olamaz.

Bu noktada düşünülmesi gereken bir şey vardır. Türkiye'nin bu örgütlerde temsil edilmesi sadece alan-dışı konularda siyasal danışmayı kolaylaştırmayacak, aynı zamanda Türkiye ve İttifakın geri kalanı arasındaki “psikolojik boşluğu” kapatarak, Türklerin gözünde NATO'nun taahhüdünü güçlendirecektir. Avrupa'nın siyasal danışmalarının dışında bırakıldığı gerçeği, Türkiye'nin alan-dışı sorunlardaki tutumunu etkilemekte ve ülkeyi Müttefiklerinin niyetleri konusunda belirsizlik içinde bırakmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin AT ve BAB için yaptığı başvurunun, Türkiye'de sadece ekonomik ve siyasal olarak değil, aynı zamanda NATO'nun güneyinde pusuya yatan çok sayıda tehlike nedeniyle Batı savunmasını kuvvetlendirme niyetindeki bir güvenlik eylemi olarak da pekâlâ değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür. Kısaca, Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolü bir askeri faaliyet rolü değil, askeri, siyasal ve ekonomik güç ile istikrara dayanan caydırıcılık olmalıdır.

V. BİR “DÜĞÜM” OLARAK DOĞU AKDENİZ

Doğu Akdeniz, Basra Körfezi'ni Balkanlar'a, dolayısıyla Avrupa'ya bağlamaktadır. Burada Türkiye'nin dış ve savunma politikaları ek bir boyut kazanmaktadır. Türkiye için Doğu Akdeniz'in güvenliği, büyük ölçüde Müttefik ülkelerin bölgeye çabuk ulaşma becerisine dayanmaktadır. Fakat Türkiye'yi Batı Avrupa ve dolayısıyla ABD'den ayıran büyük mesafeler, geçmişte ciddi savunma sorunları yaratmıştır. 1970'lerden itibaren Güney Kanada'nın askeri açıdan genel olarak zayıflaması, Kıbrıs sorunu ve Ege Denizi üzerinde Türk-Yunan anlaşmazlıkları Müttefik işbirliği için ek olumsuz gelişmeler olmuştur.

1980'lerin ortalarından başlayarak Avrupa'da gerilimlerin azalmasıyla, NATO'nun askeri yönünün önem kaybettiği ifade edilebilir. Fakat günümüzde Ortadoğu'dan gelen tehditlerdeki eşzamanlı artış, alan dışı sorunlara askeri çözümlerden önce, en azından Müttefikler arasında siyasal danışmayı gerektirmektedir. Bu, ancak NATO'nun bölgesel üyeleri arasında güven ortamı olduğunda başarılabilir. Dolayısıyla, *Türkiye ve Yunanistan arasında ahenkli bir ilişkinin yaratılması, Doğu Akdeniz'de istikrarsızlık ve güvensizlikten kaynaklanan sorunların yatıştırılmasına yardımcı olarak*, NATO'nun bölgedeki konumunu olumlu etkileyecektir.

Yumuşamanın Türk-Yunan ilişkilerini kapsayacak biçimde olası genişlemesi, Doğu Akdeniz ve dolayısıyla Ortadoğu istikrarını artırabilir. Bu sonuç gerek anlaşmazlığa taraf olanların, gerek NATO'nun da içinde yer aldığı Avrupa kurumlarının, Doğu Akdeniz ile Avrupa güvenlik ve istikrarının birbirleriyle yakından ilişkili ve yeni bir Avrupa'nın inşa edilmesinde önkoşul olduğunu anlamalarına bağlıdır.

Bölgesel ülkelerle ilişkilerini geliştirme üzerindeki yeni vurgusu içinde Türkiye, Avrupa *yumuşamasını*, caydırıcılık ve güven vericilik çifte rolünü oynayarak, yakın güneyine doğru genişletmeye çalışmaktadır. Bölgedeki yerel bunalımlar, son Körfez Savaşı'nın gösterdiği gibi dışarıdan müdahale olmadıkça, kendiliğinden uluslararası bir boyut içermemektedir. Dolayısıyla bugün gereksinim duyulan bölgesel bir güven vericilik merkezidir. Bu rol için en uygun ülke Türkiye'dir.

Caydırıcılık ve güven vericilik herhangi bir sistem ya da alt sistemde barış ve istikrara neden olan başarılı bir strateji ile beraber gitmelidir (Stein, 1987: 351). Örneğin, mevcut statükodan memnun bir global güç olan Sovyetler Birliği'ne karşı yerel güç dengesi çok önemlidir. Kuvvet düzeyleri caydırıcılığın bir ögesi olma rolünü oynayabilir.

Ancak küçük bölgesel güçler için yerel güç dengesi daha az önemlidir. Dolayısıyla bunlar, Körfez'deki durumun açıkça gösterdiği gibi, sadece kuvvet düzeyleri ile caydırılmazlar. Buna ek ve önemli bir gereksinim güven vericiliğidir. 1970'lerden beri, birbirini izleyen Türk hükümetlerince, Türkiye'nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de caydırıcılık kadar güven vericilik rolünü de oynayabileceği düşünülmüştür. Bu düzen Türkiye'nin, bölgede yatıştırıcı bir rol oynamasını ve NATO ile bölge ülkeleri arasında bir "köprü" kurmasına olanak sağlayan, kendine özgü dinsel bağlarını ve tarihsel mirasını içermektedir (Perle - McNamara, 1987: 94).

Orta Avrupa'ya Varşova Paktı'ndan bir saldırı tehlikesinin ortadan kalkmasından bu yana NATO'nun Güney Kanadı, bugün ve gelecekte NATO güvenliğine yönelik gerçek tehlikelerin yayılacağı merkez cephesi olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Dolayısıyla, özellikle bölgede gelecekte ortaya çıkabilecek bir anlaşmazlıkta "cephe hattı" devletleri haline gelecek İttifakın ve onun Akdeniz'li üyelerinin askeri yeteneklerinin topyekün güçlenmesini değil, ayrıca, özellikle Türkiye ve Yunanistan arasında yakın bağlar kurulması için enerjik çabaları ve Avrupa yumuşamasının Doğu Akdeniz'i de kaplayacak biçimde mümkün olduğunca genişletilmesini gerektirir. Bir Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkesi ve NATO üyesi olarak Türkiye, bölgede güven vericilik ve caydırıcılık rolünü oynayacak ülkedir.

VI. SOVYETLER BİRLİĞİ İLE KARŞILIKLI CAYDIRICILIK VE GÜVEN VERİCİLİK

Boğazlar üzerindeki denetimi, Kuzey ile Güney, Avrupa ve Ortadoğu arasındaki konumuyla Türkiye, Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Balkanlar gibi birbiriyle kenetlenmiş üç alt sistem arasında bir "düğüm" görevi görür. Türkiye'nin Bal-

kanlar'daki rolü büyük ölçüde Sovyetler Birliği'yle ilişkilerine ve NATO ile Türkiye'nin bu örgüt içindeki rolü açısından büyük önemi bulunan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) bölgesinin başarısına bağlıdır.

Yumuşamanın 1960'ların ortalarındaki başlangıcından bu yana caydırıcılık ve güven verme, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin iki ögesidir. Türkiye'nin NATO'yla bağlarının sağlamlığı ve kendi askeri gücü, caydırıcılığın unsurları olmuştur. Başka bir kanat ülkesi olan Norveç için benzer amaçlarla ifade edildiği gibi (Holst, 1988: 28), güven vericilik, "barışçıl niyetler iletmek ve hayati Sovyet çıkarlarına karşı mücadele etmekten kaçınmak" için biçimlendirilen bir dizi güven yapıcı (confidence building) önlemlerden oluşmaktadır. Bu caydırıcılık ve güven vericilik politikası, NATO'nun 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Sovyetler'e yönelik tutumuyla mükemmel bir uyum içindedir. Sonuç olarak, Avrupa'da değişen bir NATO ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle ikili ilişkileri arasında bir çıkar anlaşmazlığı olmadığı görülmektedir.

Türkiye hemen savaş sonrası dönemde, iki karşıt ittifakın oluşmasıyla kurulan statükonun sağlanmasına yaptığı katkıyla Avrupa'daki konumunu güvence altına almıştır. Türkiye, Batı Avrupa güvenlik çıkarlarını, Güney Kanada'nda olası bir Sovyet ya da Varşova Paketi saldırısına karşı koruyarak görevini yerine getirmiştir. Savaş sonrası statükonun değiştiği ve Sovyet tehdidinin azaldığı günümüzde, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki caydırıcılık ve güven vericilik rolünden ayrı olarak, Avrupa'nın ve dolayısıyla değişen bir NATO içinde kendi yerinin yapılanmasında Türkiye'nin rolü ne olabilir?

Mantıken, 1980'lerin sonuna doğru Doğu-Batı askeri denkleminde Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı öne sürülebilir. Ancak Türkiye'nin gelecekteki rolü göz önüne alındığında, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki son de-

gışimler yeni fırsatlar doğurmuştur. ABD ve Batı Avrupa için önemi arttıkça, Türkiye'nin gelecekte Avrupa'daki nihai rolü büyük ölçüde bu bölgedeki gelişmelerle biçimlendirilecektir. Sovyetler Birliği'nin çok olası bölünmesini, Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlığını, Doğu Avrupa ve özellikle Balkanlar'da devam eden istikrarsızlığı düşünmekteyim.

1990'da Kafkasya cumhuriyetlerinde ortaya çıkan kargaşa, Doğu Avrupa'da devam eden istikrarsızlık ve Sovyet ordusunun dönemsel müdahaleleri ile Sovyetler Birliği'nin Türkçe konuşan cumhuriyetlerini ilgilendiren tüm gelişmeler Türkiye'nin merkezi önemini açıkça göstermiştir. Kısa süre önce, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Ukrayna ve Moldova'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve diğerlerinin de bunları izlemesi olasılığı, Karadeniz bölgesini çok sayıda aşırı milliyetçi küçük devletle, daha da önemlisi, yeni sürtüşme ve istikrarsızlık kaynaklarıyla doldurmuştur. Dolayısıyla, Türkiye gelecekte Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerle ilgili tüm denklemlerde önemli bir öge olacaktır (Çandar, 1990: 32-33). Eğer Sovyetler Birliği'nin tamamen çözülmesi kaçınılmaz hale gelirse, bu durumda bunun, adım adım ve denetim altında gerçekleştirilmesi Avrupa güvenliği için gereklidir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Türkçe konuşan halklarıyla olan gelişmiş bağları ve onlar üzerindeki etkisi dolayısıyla bu sonuca ve Avrupa'nın doğu sınırını yeniden tanımlanmasına katkıda bulunmak için mükemmel bir konumdadır.

Olası bağımsızlık ilanlarından sonra, beş Türkçe konuşulan Orta Asya cumhuriyeti, bir yandan ekonomik olarak Moskova'ya sıkı sıkıya bağlı olmaya devam edecekler, bir yandan da Avrupa ile iletişim kurmanın çeşitli yollarının arayışı içinde olacaklardır. Türkiye'nin bu ülkelere hem ekonomik yardımda bulunacak hem de uygun iletişim yolları oluşturacak tek ülke olduğu görülmektedir.

Dahası, eğer bu ülkelerin yeni oluşmuş milliyetçi emellerinin İslami köktencilikle doldurulması arzu edilmiyorsa, Türkiye'nin laik parlamentarizmi izlenmesi gereken önemli bir örnek olacaktır. Sonuç olarak, Moskova'yla işbirliği halinde Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle ilişkilerini geliştirilmesi sadece Ankara, Moskova ve cumhuriyetler arasında üçlü bir işbirliği yaratmayacak, bu sorunlu bölgede istikrarın artmasına da yardımcı olacaktır.

Bu çerçevede önemli bir gelişme Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesi alanıdır. 1990'da Türkiye tarafından başlatılan bu girişim, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden ve çok ilginç bir biçimde Kafkasya cumhuriyetleri, Ukrayna, Moldova ve hatta Yugoslavya ile Yunanistan gibi Balkan ülkelerinden hevesli bir destek görmüştür. Bu işbirliğinin başarısı, Avrupa'nın şekillenmesine en kesin katkıyı yapacaktır. Eğer gelecek için istikrarlı ve barış içinde bir Avrupa öngörülüyorsa bu, çok sayıda bölgesel işbirliği birimlerine dayandırılmalıdır. Sonuç olarak, *Doğu Avrupa bağlamında değerlendirildiğinde, Türkiye'nin siyasi öneminin, özelde NATO ve genelde Doğu Avrupa için azalmak yerine arttığını söylemek bir abartma olmayacaktır.*

VII. BİR “KÖPRÜ” OLARAK BALKANLAR

Balkan yarımadası Türkiye'yle Avrupa'nın geri kalanı arasında bir “köprü” görevi görmektedir (Sander, 1969). “Ortak Avrupa Evi”ne duyulan güçlü özlem ve bu iş için atılan ihtiyatlı adımlar göz önüne alındığında bu çabanın, Avrupa'nın tamamlayıcı bir bölümü olan Balkanlar'ı dışlaması olanaksızdır. Dokuz Doğu Avrupa ülkesinden altısının Balkanlar'da bulunduğu gerçeğini bir kenara bırakalım; eğer Doğu Avrupa'nın istikrarı, barış ve gelecekteki bir bütünleşme için zorunluluksa, o zaman bu, kesinlikle anlamlı bir Balkan işbirliğini gerektirmektedir. Böyle bir işbirliği

kendisini ilgilendirdiği ölçüde Türkiye'nin katılımına da ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan, Balkan işbirliğine katılmak, Türkiye'nin Avrupa bütünleşme sürecindeki yerini güvence altına alacaktır. NATO ve AGİK üyesi ve AT'nin ortak üyesi, dahası bir Balkan ülkesi olarak, *Türkiye'nin en önde gelen dış politika önceliği hâlâ (yıllarca olduğu gibi) Balkanlar yoluyla Avrupa'dır.*

Burada kaçınılmaz olarak sorulması gereken bir soru vardır: Aralıksız çekişmeler, tarihsel kan davaları, azınlık sorunları ve aksak demokrasiyle ünlenen bir bölgede yakın işbirliği için iyimserliğe yer var mı? İçinde bulunduğumuz yüzyılda hiçbir Balkan işbirliği çabasının başarılı olmadığı tarihsel bir gerçektir. Fakat 1980'lerin ortalarından itibaren sürekli bir işbirliğine yönelik umutlar artmıştır. Bu, büyük ölçüde, bir Balkan anlayışının yaratılamamasında rol oynayan, Balkan devletlerinin işlerine dışarıdan müdahalenin hızlı bir biçimde azalmasına bağlıdır. Dış çevre büyük ölçüde değişmiştir. Dış güçlerin ilgileri bakımından, Balkan yarımadası son zamanlarda çevresel hale gelmiştir. Bir *yumuşama* ortamında, dış aktörler Balkanlar'daki mücadeleye vekaleten karışmak niyetinde değildir (Mango, 1990: 46). Dahası, Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı, Avrupa'da mevcut sınırlara ve etnik azınlıkların haklarına saygıyı da içeren yeni kurallar getirmiştir. Bunlar bölgede uyumsuzluklar ve anlaşmazlıklar yaratmış ve hâlâ da yaratmakta olan çarpıcı sorunlardır. *“Eğer Balkan sorunları uluslararası değil, iç sorunlarsa, o halde, yarımada devletleri herhangi birine karşı olmayan biçimde bir araya gelebilmeli ve ortak çıkar için işbirliği yapmalıdır.”* (Mango, 1990: 46)

Eğer Varşova Paketi'nin ortadan kalktığı bir zamanda NATO, Avrupa bütünleşmesinde temel bir rol oynuyorsa, [İttifakın] iki Balkan ülkesi üyesi olarak Türkiye ve Yunanistan'a, Avrupa'nın “barut fıçısı” halindeki bu yarımadayı bir işbirliği bölgesine dönüştürme gibi tarihi bir sorumlulu-

luk düşmektedir. Böyle bir başarı sadece tüm Orta ve Doğu Avrupa ve Karadeniz bölgesinin değil, aynı zamanda stratejik Doğu Akdeniz'in de istikrarı üzerinde olumlu etkiler yapacaktır. Sonuç olarak, *Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olan Balkanlar, NATO'nun güney kanadı ülkelerinin yer aldığı Doğu Akdeniz ve Batı savunmasını tehdit eden istikrarsızlık ve tehlikelerin fırsat kolladığı Ortadoğu [gibi] birbirinin içine girmiş üç alt sistem arasında “düşüm” görevi gören bir ülke olarak Türkiye, yirmi yıl öncesine göre daha ciddi stratejik ve siyasal öneme sahiptir.*

VIII. SONUÇ

1980'lerin ikinci yarısında, Atlantik İttifakı'nın “Avrupa Kanadı”na yönelik girişimler yeni ve güçlü bir ivme kazanmıştır. NATO'nun son on yıl içinde karşılaştığı zorluklara çözüm olarak, bir dereceye kadar ABD'den bağımsız bir Avrupa NATO'su önerilmiştir (Kristol, 1983: 40). Bu, yükselen “Avrupa Milliyetçiliği” dalgasına rağmen ABD'nin Avrupa'daki uzun vadeli çıkarlarını korumanın tek yolu olarak görülmüştür. Bunu başarmak için, Avrupa'nın, siyasal ve askeri strateji üzerinde yeni bir oydaşmaya yönelmiş, kendi kaderini kendi tayin edebilecek, bağımsız bir siyasal kimliği olması gerektiği düşünülmektedir. Ama ABD'den bağımsız, siyasal ve askeri gücü, yani kendine yeterli savunmayı gerektirmektedir (Layne, 1987: 28-38).

Bağımsız bir Avrupa siyasal kimliği, siyasal ve askeri oydaşma ve kendine yeterli bir savunma, bu makalede incelenen üç iç içe geçmiş alt sisteme karşı ortak bir Avrupa politikası olmadan gerçekleştirilemez. Avrupa'nın, hiç şüphesiz, ayrılmaz bir parçası olan Balkanlar'daki karışıklık, Avrupa barışını ve istikrarını tehlikeye sokabilir. Anlamlı bir Balkan işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi için Avrupa yumuşamasının, Doğu Akdeniz'i ve özellikle Türk-Yunan ilişkileri-

ni kaplayacak biçimde genişlemesi en üst düzeyde önem taşımaktadır. Son olarak, bu üç alt sistem stratejik olarak birbiriyle bağlantılı olduğundan, Ortadoğu ihtilaflarının, Avrupa gelişmeleri üzerinde olumsuz etkileri olmadan devam edeceğini umut etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, *bu üç alt sistem arasında bir bağlantı ögesi olarak, Türkiye, NATO'nun ve Avrupa'nın Güney Kanadı'nda önemli bir caydırıcılık ve güven vericilik görevi yürütmektedir. Türkiye bu görev ve deneyim için arzu edilen biçimde hazırdır.*

Avrupa'da, START Anlaşması'nın imzalanması gibi, Sovyet-Amerikan ilişkilerinde ve Sovyetler Birliği'nin kendisinde meydana gelen son gelişmeleri göz önüne aldığımızda, NATO'nun siyasal işlevlerinin askeri rolünden daha ağır basacağını söylemek yanlış olmayacaktır. NATO ve Sovyetler Birliği, ayrıca, dış görünüşten çok kendi içsel yeniden yapılanmaları ile meşgul olacaktır. Acil ve kolay çözümleri hiçe sayan Ortadoğu anlaşmazlıkları ve Körfez Savaşı, muhakkak, NATO'yu etkileyecek ve bölgeye yönelik tutarlı bir politika oluşturmasını engelleyecektir.

Günümüzde, NATO söz konusu olduğunda, Türkiye'nin şu noktalarda istekli olduğu görülmektedir. (i) İttifak'ın birliği, Avrupa'nın yeniden yapılanmasında bir çerçeve görevi görebilecek biçimde sağlanmalıdır. (ii) BAB'nin, NATO'nun temellerini sarsmasına izin verilmemelidir. (iii) Coğrafi ve stratejik önemi dolayısıyla Türkiye, BAB içine alınmalı ve BAB İttifak yapısı içinde işlev görmelidir. (iv) NATO'ya yönelik Avrupa dışı tehditler, özellikle Güney Kanadı'nın güçlendirilmesi üzerinde vurgu yapılarak değerlendirmeye alınmalıdır.

Bu noktalarla ilişkili olarak, Mayıs 1991'de yapılan NATO Savunma Bakanları ve Haziran 1991'deki Dışişleri Bakanları toplantılarında ulaşılan kararlar, doğru yönde atılmış önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. İlk toplantıda NATO askeri yetkililerinin, acil durumlarda kulla-

nılmak üzere 70.000 kişilik bir çokuluslu *Ani Tepki Gücü*'nün oluşturulması konusundaki tavsiyeleri teyit edilirken, ikinci toplantıda, “Avrupa Güvenlik Kimliği” arayışının, NATO'nun yapısal çerçevesi dışında gerçekleştirilmemesi koşuluyla, AT'nin kendi savunma ve güvenlik politikalarına sahip olması kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, slogan “önce NATO, sonra Avrupa” olacaktır. Bu yılın Kasım ayında Roma'da yapılacak zirve toplantısı, bu kararları sonuçlandıracak ve NATO Genel Sekreteri'nin deyişiyle, *Stratejik Kavram* belgesi, “İttifakın 1990'lardaki kapsamlı değişimine son noktayı koyacaktır.”

ABD, Kanada ve Sovyetler Birliği ile güçlü bağları olan birleşik bir Avrupa ve bunların Çin Halk Cumhuriyeti'yle olan ilişkilerinin normalleşerek gelişmesi ümidi, yirmi birinci yüzyıl dünyasının, Kuzey ile Güney arasında “büyük bölünme”ye doğru gittiğini işaret etmektedir. Özelde Avrupa ve genelde Kuzey, Güney'in yerel hastalıkları olan az gelişmişlik, totalitarizm ve askeri anlaşmazlıkların olumsuz etkisine bağlılık sayılamaz. “Büyük bölünme”nin sınır çizgisindeki tek NATO ülkesi olarak Türkiye, yumuşamanın ve Avrupa değerler sisteminin kendi güneyine doğru genişlemesinde, şüphe götürmez bir role, hatta ahlaki bir sorumluluğa sahiptir. Eğer Türkiye, hızlandırıcı görevi gören bölgesel işbirliği çabalarıyla, parlamenter ve laik bir sistem içinde Avrupa'nın bir parçası olarak, ekonomik ve demokratik yapısını geliştirme işinde başarılı olursa, bu başarı Kuzey'e ait değerlerin Güney'de de geçerli olduğunu kanıtlayan ve Güney tarafından izlenmesi gereken bir deneyim örneği olacaktır.

KAYNAKÇA

- Batu, Hamit, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1991.
- Bentick, Mark, "Global Dimensions of Western Security: Interests and Vulnerabilities", *Adelphi Papers*, No: 211, Sonbahar 1986.
- Çandar, Cengiz, "New Developments in the USSR and Eastern Europe and Their Impact on Turkey", *Turkey and the Balkans*, (der. E. Manisalı), The M.E. Bussiness and Banking Mag. Pub., İstanbul, 1990.
- Eralp, Atilla, "Turkey in the Changing Post-War World Order: Strategies of Development and Westernization", *Paper Prepared for Presentation at the Conference on Socio-Economic Transformation, State and Political Regimes: Egypt and Turkey*, Kahire, 24-25 Mayıs 1991.
- Erdem, Tanju, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1990.
- Grimmett, Richard M., "Current Issues with the Base-Rights Countries and Their Implications", *CRS Report for Congress*, Washington D. C., 5 Aralık 1988.
- Holst, Jorgen Johan, "Norway and Strategic Developments on NATO's Northern Flank", *NATO's Sixteen Nations*, c. 33, No. 7, Kasım 1988.
- Karaosmanoğlu, Ali, "Remarks on Soviet Strategy and Turkey's Conventional Deterrence", *Foreign Policy*, Foreign Institute Pub., c. VIII, No. 1-2, Ankara, 1986.
- "Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Contents", *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges*, (der. John Chipman), Routledge, Londra, 1988.
- Komer, Robert W., "Problems of Over-Extension: Reconciling NATO Defence and Out-Of-Area Contingencies", Part II, *Adelphi Papers*, No. 207, IISS Pub., 1986.
- Kristol, Irwing, "Saving the Atlantic Alliance", *Current*, Aralık 1983.

- Layne, Christopher, "Atlanticism Without NATO", *Foreign Policy*, No. 67, Yaz 1987.
- Mango, Andrew, "Greek-Turkish Relations and the Balkan Power Game", *Turkey and the Balkans* (der. E. Manisalı), The M.E. Business and Banking Mag. Pub., İstanbul, 1990.
- Perle, R. N. ve McNamara, M. J., "U.S. Security Assistance for Turkey and the Challenge of Aid for the Southern Flank", *NATO's Sixteen Nations*, Nisan 1987.
- Sander, Oral, "The Balkan Cooperation in Perspective", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 1969.
- Stein, J. Gross, "Extended Deterrence in the Middle East: American Strategy Reconsidered", *World Politics*, c. 39, No. 3, Nisan 1987.
- Stratmann, Peter, "NATO Doctrine and National Operational Priorities: The Central Front and the Flanks", Part II, *Adelphi Papers*, No. 207, IISS Pub., 1986.

Türkiye ve Türk Dünyası*

BAŞLICA İLGİ ALANI: AVRUPA

Uluslararası sistemde 1989'dan sonraki dramatik değişimler birçok Avrupa ülkesini, kendi bölgelerindeki dış politikalarını ve rollerini yeniden değerlendirmeye yöneltti. Türkiye de bunun dışında kalmadı. Bununla birlikte, yeniden değerlendirilen Türkiye dış politikasının nihai amacı hakkında bazı görüş farklılıkları vardır. Özellikle Batı'da bazı çevreler, Türkiye'nin, güç bloklarının ortadan kalkmasından yararlanarak ve Avrupa Topluluğu'ndan dışlanmasına bir tepki olarak alternatif bir Türkçe Konuşan Dünya Topluluğu oluşturma arayışında olduğunu savunmaktadır. Bunun gibi, kararlılıkla izlenirse, bu tür bir akışın Türkiye'nin Avrupa bağlantısını zayıflatacağı ve ülkeyi Doğu yönelimli bir dış politikaya dayalı bağımsız bir bölgesel güce dönüştüreceği tahmini yapılmaktadır.

* *Central Asian Survey*, 13(1), 1994, s. 37-44'te yayımlanmıştır.

Öncelikle, bu görüşü paylaşmadığımı vurgulamalıyım. Türkiye'nin Batı yönelimli dış politikası hâlâ güçlüdür ve Orta Asya'nın Türkçe Konuşan Ülkeleri (OATKÜ) ile artan ilişkileri, Batı yönelimine alternatif olarak görülemezler, yalnızca yeniden yapılanmış bir Avrupa'nın tamamlayıcı parçası haline gelme şansını artırır. Bölgedeki aktif politikası, Türkiye'nin Batı bağlantısının tamamlayıcısıdır ve olasılıkla bölgesel istikrarı güçlendirecek ve Batı etkisini Kafkaslar ve Orta Asya'ya kapsayacak biçimde genişletecektir. Kabul edilmelidir ki, Türk dış politikası için her iki seçenek de mümkündür ve bu yazının amacı, olası olanı ortaya çıkarmaktır.

Bugün Avrupa'nın hem yumuşamanın hem de istikrarsızlığın kıtası haline geldiği açıktır. Artık Avrupa'da komünist tehdit ortadan kalktığına ve iki Almanya birleştiğine göre, Batı Avrupa'nın daha sıkı bir birliği ve bunun kıtanın doğu bölgelerine yayılımı olasılığı uzak umutlar olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla, bazı Avrupalıların, Batı Avrupa'nın daha sıkı bir birliğinin Soğuk Savaş'ı şiddetlendireceğine ilişkin alttan alta duydukları korku azalmıştır. Ancak bu değişimler, aynı zamanda çatışma ve istikrarsızlığın hem tarihsel hem de yeni kaynaklarını harekete geçirmiştir.

(1) Avrupa'da komünist ideoloji ve yönetimin düşüşünün yarattığı siyasi boşluk, sık sık saldırgan biçimlere bürünen milliyetçi sapmalarla doldurulmaktadır.

(2) Avrupa'nın ve dünyanın gelişmiş ve gelişmemiş bölgeleri arasındaki büyük ekonomik bölünme, Avrupa içi ve Avrupa'ya yönelik kitlesel göç "kâbusu" ve uluslararası terörizmin yükselişi ile sonuçlanmıştır.

(3) Balkanlar'da, Kafkaslar'da ve Doğu Akdeniz'de fiili ve potansiyel askeri çatışma kaynakları, Avrupa'nın bu çatışmaları değil durdurmak, kontrol bile edememesine eklendiğinde, kıtanın, yeni beliren dünya güç dağılımları içindeki gelecekteki rolüne ilişkin yaygın bir hayal kırıklığına yol açmıştır.

BÖLGESEL İŞBİRLİĞİNİN ÖNEMİ

Mantık, Avrupa'nın paradoksunun çözümü ve istikrarsızlık kaynaklarının dağıtılması için iki eylem biçimini zorlamaktadır.

(1) Avrupa, sorun çözücü etkisini jeopolitik yayılımına, yani Balkanlar ve Kafkasya'ya genişletmeli ve buralarda daha aktif olmalıdır.

(2) Avrupa bu bölgelerde, olasılıkla gelecekteki Avrupa mimarisinin ve istikrarının dayanacağı bölgesel işbirliği birimlerinin yaratılmasını kolaylaştırmalıdır.

Kısaca, Atlantik'ten Urallar'a "Ortak Avrupa Evi" kavramı, Balkanlar'ı ve Kafkaslar'ı kapsamalıdır. Bu çaba, sonuçta, hem bölgesel işbirliğinin başarısı hem de Avrupa etkisinin genişlemesi için, Türkiye'nin, hem Avrupa'nın karar alma merkezlerine hem de bölgesel işbirliğine aktif katılımını gerektirecektir. Türkiye'nin OATKÜ ile gelişen ilişkileri bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bu alandaki bir çözümleme, biri bölgesel işbirliğini özendiren, diğeri ise cesaretini kıran iki eşzamanlı gelişmeye başlamalıdır. Türkiye'nin kuzeyine ve Avrupa'nın doğusuna kadar, devletler, karşı karşıya duran ittifakların "deli gömleği"nden ve komünist rejimlerden kendilerini yakın zamanda kurtardılar, bu nedenle, çoğulcu ve daha açıkça teşhis edilebilir bir ilişkiler ağına dayalı bölgesel işbirliği için umut verici işaret ve belirtiler vardır. İkinci olarak, Balkanlar ve Kafkaslar, yakın dönemde, uzlaşmaz güç bloklarının dağılması nedeniyle, büyük dünya güçlerinin stratejik çıkarlarını çevreler hale gelmiştir. Bunlar bugün stratejik blok ilgilerinin gereği olarak doğrudan müdahale etmeye ya da bölgesel vekiller bulmaya daha az hevesli görünmektedirler. Bölgesel işbirliği tarihi açıkça göstermektedir ki işbirliğine yönelik yerel çabalar, askeri gerekler için dış karışma olmadığında daha fazla başarı şansına sahiptir.

Balkanlar'da ve Kafkaslar'da bölgesel işbirliğine ilişkin cesaret kırıcı gelişme ise, kendisiyle birlikte tehlikeli olasılıkları, büyüyen bir partikûlarizm ve hatta askeri çatışma olasılığını getiren dinsel-etnik temeldeki yükselen milliyetçiliktir. Ancak bugün "Komünist Topluluk"un birleştirici gücü ortadan kalktığına göre, milliyetçiliğin "rönesans"ı, en azından teorik olarak, fazlasıyla bilinen bir tarihsel model içinde görülmelidir. Batı Avrupa milliyetçiliği, ulus devlet içinde zenginliğin birikmesi yoluyla, kendi kimliğini bulmanın olgun dışavurumlarına götürmüştür. Bu kendi kimliğini bulma, Andrew Mango'nun özlü biçimde belirttiği gibi, onların, bölgesel kimliklerinin ve daha sonra, uzun bir tarihsel süreç sonunda geniş kültürel miraslarının farkına varmasını sağlamıştır. "Batı Avrupa böylesine uzun bir ulus-devlet ve tamamıyla ulusal gereklerin yıkıcı potansiyeli deneyimine sahip olduğu içindir ki AT'ye yönelik vad gelişmiştir."¹

Fuller'ın belirttiği gibi, milliyetçi duygunun özgürce ifade edilmesi Balkanlar'ın ve Orta Asya'nın halklarına çok yakın döneme kadar yasaklanmıştır:

Milliyetçiliğin ve ulus-devletin geç 19. ve erken 20. yüzyıldaki zirvesini arkalarında bırakan ya da atlayan halklar şimdi ulusal edim arayışlarını canlandırabilirler.²

Milliyetçiliğin bu ardışıklığına –ekonomik büyüme, bölgesel bilinç, işbirliği, bütünleşme– Balkanlar'da ve Orta Asya'da tam olarak tanık olunmamıştır. Bugün görülen, benzeri bir eğilimin başlangıcıdır.

- 1 Andrew Mango, "Turkey's Vocation", *Turkey's Place in Europe* (der. Erol Manisalı), The Middle East Business and Banking Magazine Pub., İstanbul, 1988, s. 9.
- 2 Graham E. Fuller, "The Emergence of Central Asia", *Foreign Policy*, Bahar, 1990, s. 50, 63, 65.

Milliyetçi duygunun özgürce ifadesi bir kez tarihsel bir başlangıç noktası olarak kabul edildiğinde, bunun sapkınlığını önlemenin en iyi yolu ikinci tarihsel adımı kolaylaştırmaktan geçer: Bölgesel ekonomik ve siyasi işbirliği yoluyla ekonomik büyüme ve siyasi olgunluk ve böylece bölgesel kimliğin oluşumu. Bugün Soğuk Savaş'ın engelleyici etkilerinden ve Washington-Moskova ekseninin baskılarından uzakta, bölgesel işbirliği milliyetçiliğin saldırgan biçimlerine karşı bir “yastık” oluşturmanın en iyi şansına da sahip olacaktır. Bu tür bölgesel işbirliği çabaları Avrupa'nın desteğini gereksinmektedir ve Avrupa barış ve istikrarına katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Doğu Akdeniz arasında bir “atlama taşı” olarak hizmet gören Türkiye'nin gelecekte oynayacağı rol, Avrupa için yeni bir mimari arayışında yaşamsal önemdedir.

BİR MODEL OLARAK TÜRKİYE

Türkiye'nin Avrupa ve OATKÜ arasındaki “köprü” rolü ve Avrupa'nın jeopolitik yayılımları içinde bölgesel işbirliğinin ve istikrarın “temsilcisi” olarak rolü, büyük ölçüde, Türkiye'nin bu cumhuriyetler için geçerli ve kabul edilebilir bir model oluşturup oluşturamayacağına bağlıdır.

Müslümanların, Müslüman dünyasının on sekizinci yüzyıldaki “katelepsi”sine iki tarihsel tepkisi olmuştur: 1) Peygamberin orijinal öğretisine dönüşü vurgulayan Arabistan kökenli fundamentalist tepki (Vahabi tepkisi) ve 2) İstanbul kaynaklı, Batı uygarlığının, özellikle askeri alanda, uygun yönlerinin kabul edilmesini öne çıkaran laik tepki.³ O günden bu yana, bu karşıt tepkilerin temel boyutları Müslüman dünyasında aynı kalmıştır. Bunlardan ilki, diğerleri

3 William McNeill, *The Rise of the West: A History of Human Community*, The University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1963, s. 694-695.

arasında sosyalizmin farklı biçimlerini ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından protonasyonalizmi içeren Üçüncü Dünya ideolojileri tarafından sulandırılırken, ikincisi Türkiye'de Kemalizm biçimini aldı. Bugün sosyalizm çekici bir ideoloji olmaktan çıkmışken, dinsel fundamentalizm ve “yüzey-sel” bir anti Batıcılık Müslüman dünyasındaki boşluğu doldurdu. Öte yandan, Kemalizm, yirminci yüzyılın büyük bölümünde “biricik deneyim” olarak kaldı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, OATKÜ'nin çoğunda, artan ölçüde, “Kemalist deneyim”i bağımsızlık, laik ulus-kurma ve modernleşmenin bütün biçimleri için uygun bir model olarak kabul etme eğilimine tanıklık ediyoruz. Kemalizmin biricikliği, Müslüman dünyasında Kemalizmin er ya da geç çoğunluğun tam nüfuzuna yenik düşeceğine ilişkin haksız anlayıştan etkilenecekmiş gibi görünmektedir.⁴

Bugün, bakış açısını genişletmenin ve Müslüman halkların karşı karşıya olduğu çok yönlü problemlere eski seküler yanıtın bağlamını doldurmanın tarihsel bir fırsatı bulunmaktadır. En sonunda Kemalizm, bir Müslüman ülkenin, Türk modelinde seküler ve çokpartili demokrasi çerçevesinde bağımsızlığını koruyabileceği, ekonomisini geliştirebileceği ve devlet yapısını modernleştirebileceği anlayışı içinde OATKÜ'yü içerecek biçimde genişletilebilir. OATKÜ'nün bu “yeni dünya”sı, Türkiye için ve böylece onun eski modeli olan Avrupa için de bir başarı olacaktır.

Türkiye'nin OATKÜ'deki nüfuzunun başlıca rakibi, komünizm ve Rus emperyalizmine karşı kendi kimliğini belirlemenin bir aracı olarak büyüdüğü görülen dinsel duyguya oynayan İran'dır. Gerçekte bu rekabet tarihte çok gerilere gitmektedir.

Müslümanlık, yüzyıllardır, Asya steplerinin batı ve orta bölgelerinde başat dindi ve Türkçe konuşan halklar ege-

4 Türker Alkan, “Karabağ ve Kemalizm”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1992.

mendi. Ancak, Osmanlı ve Safeviler bu durumun avantajından yararlanamadılar ve step egemenliğini Ruslara bıraktılar. Bu, modern çağın başlangıcında, Müslüman imparatorluklarının en büyük jeopolitik başarısızlığıydı.⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce kaleme alınan bu gözlem, Avrasya stepleri üzerindeki Rus üstünlüğünün, tamamen yok olmadıysa da büyük ölçüde sarsıldığı 1990'lar için özellikle aydınlatıcıdır. İki Müslüman imparatorluğun mirasçılarının dağılmadan nasıl yararlandıkları hâlâ açık değildir; ama kesin bir yanıt için henüz erken olsa da, Batı'ya organik bağlara ve siyasi ve ekonomik modernleşmeye ilişkin açık özelemlerine bakılırsa Kemalizm OATKÜ için İslami köktendincilikten muhtemelen daha iyi bir model oluşturmaktadır. Kazakistan Başkanı Nursultan Nazarbayev geçen yıl şunları söylemiştir:

Hareketimiz geniş ölçekli dinsel ya da etnik şovenizm içermemektedir... Halkımız iyi yaşamak ve evrensel kültürü benimsemek istiyor ve eğer onlara tarihte geri gitmelerini söylerseniz hiç şansınız olmaz.⁶

Özbek muhalefet partisi ERK'nin lideri Mohammed Salih fazlasıyla açıksözlüdür:

Biz Türkik bir halkız ve Türkler hiçbir zaman fanatik olmamışlardır. Dinin politikaya karışmaması gerektiğini ve mümkün olan tek modelin Türkiye olduğunu düşünüyorum. İran modeli kabul edilemez.⁷

Türk modelinin OATKÜ tarafından benimsenmesi, Avrupa için, dünyadaki eski, ama hâlâ büyüyen ve milliyetçi

5 William McNeill, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünyadaki Yeri", *Tarih ve Toplum*, No. 2, Şubat 1984, s. 89.

6 *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1994.

7 *U.S. News and World Report*, s. 66, 1991.

sapkınlara ve askeri çatışmaların kaynağı olan Hristiyan-Müslüman kutuplaşmasını yumuşatmada da önemlidir. Anadolu'da, Avrupa modelinde Türk ulus-devletinin kurulmasının tamamen yeni bir olgu olduğu sık sık gözden kaçırılmaktadır. Bu, bin yıllık Doğu-Batı ve Hristiyan-Müslüman çatışmasına ilişkin sürekli temaları kökünden değiştirmiştir. Bir tarihçinin açık görüşlülükle belirttiği gibi,

Batı ve Ortadoğu gelenekleri arasındaki, yeni ile eski arasındaki aralıksız mücadelenin yerini, şimdi (belki de tarihte ilk kez) bir yapı içinde birbirine yaklaşan moleküllerin organik bir uyuma ulaşabilecek olan çekişmesi aldı.⁸

Bu organik uyum Türkiye'yi bağımsızlığından itibaren Avrupa uluslar topluluğunun içinde tuttu. Dolayısıyla, OAT-KÜ tarafından kabul edilirse, Kemalist model, Avrupa'nın jeopolitik yayılımları da dahil olmak üzere geniş bir coğrafyada kalıcı bir başarı olduğunu kanıtlayacak ve böylece, uzun vadede diğer Müslüman halklar için bir "mıknatıs" olarak hizmet görecektir. Avrupa değerlerinin böylesine geniş bir coğrafyaya yayılması ise, bunun karşılığında, dünyanın dinsel çizgilerde kutuplaşmasını yumuşatmada rol oynayacak ve böylece milliyetçiliğin saldırgan biçimlerini önleyecektir.

YERSİZ KORKULAR

Özellikle Batı'da, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte,

"50 milyon Sovyet Müslümanın, Müslüman güce ve bölgesel bloklara ilişkin tamamen yeni bir hesap yaratarak daha geniş bir Müslüman dünyaya dönüşeceği"

korkusu belirmeye başlamıştır.

8 H. M. V. Temperley, *A History of the Peace Conference in Paris*, c. VI, Londra, Henry Frowd and Hodder - Stoughton, s. 49, 1924.

Bu çözümleme için bazı aydınlatmalar gereklidir. İlk olarak, en azından şimdiye kadar, 50 milyonluk Türkçe konuşan Orta Asya halklarının tamamının kendilerini “Müslüman dünyası”nın parçası olarak değerlendirmesi ve dünyaya bakışlarını fiilen var olmayan bir güç blokunun dinsel ideolojisiyle damgalaması mümkün görünmemiştir. İkinci olarak, bölgeyi uzun vadede dinsel çizgilerle bölmeye, Türkiye'nin geçerli bir örnek oluşturma çabalarını engellemeye ve köktenci bir Batı karşıtı propaganda temelinde bölgesel nüfuz arayışında olan İran'a yarar sağlamaya yardımcı olacağı için, bu halkları “Sovyet Müslümanları” olarak damgalamak yanlıştır.

Türkiye'nin Orta Asya'daki son çabalarının sonucu olarak Panislamizmle birlikte Pantürkizmin canlanacağı korkusu da yersizdir. Bu tür bir korkunun aksine, bir model oluşturmaya yönelik Türk iddiası, etnik ve dinsel bir temele değil, yetmiş yıllık bağımsızlığa ve laikliğe, elli yıllık demokratik uygulamaya ve yüz elli yıllık Batılılaşmaya ve modernleşmeye dayalıdır.

Pantürkizm ve Panislamizm ideolojilerinin gömülmüş bir geçmişin akımları olduğu ve Türk dış politikasının araçları olarak hizmet edemeyeceği Türk liderler tarafından defalarca dile getirilmiştir. Bunun gibi, Türkiye'nin OATKÜ için “manipüle eden” ya da “tahakküm eden” “büyük ağabey” olarak davranmayacağı, ama bu ilişkilerin tam bir eşitliğe dayalı olmak zorunda olduğu da belirtilmiştir. Kazakistan Başkanı Nazarbayev bu noktayı açıklığa kavuşturmaktadır:

Dünyanın bu bölgesindeki Pantürkizm yalnızca Sovyet yönetimine ve yetmiş yıllık yadsımaya bir tepki olarak siyasi bir akıma dönüşmüştür... Ben, Pantürkizm ve Panislamizm davasını benimseyerek halkı katı kalıplara sokma düşüncesine karşıyım. Bunların başarı şansı yoktur. Bugün tanık olduğumuz, ortak değerleri paylaşmanın, Türk-

çe konuşan halklar arasında daha kolay olması olgusundan kaynaklanan bir Türk yakınlaşmasıdır. Ama bu yakınlaşma tehlikeli şovenizme götürmez.

Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve sonrasında Pantürkist bir Doğu politikası izlemenin yıkıcı sonuçlarını yaşamıştır. Bu tür bir politika yalnızca nafîle bir girişim olmakla kalmaz, ama bölgeyi etnik ve dinsel çizgilerle kutuplaştırmaya ve böylece Avrupa'yla zahmetle kurulan organik bağları da koparmaya yönelik bir girişim olur.

“Etnik devlet” milliyetçiliği Balkanlar ve Urallar arasındaki geniş coğrafyada farklı bir öyküdür. Milliyetçiliğin rolünün nasıl abartıldığı ya da küçümsendiği bir yana, bu, dünyanın bu bölgesinde “iki yüzü keskin kılıç”tır. Bir yandan etnik devletlerin birbirleriyle çatıştığı bir istikrarsızlık faktörüdür. Sırlar ve Müslümanlar, Moldavyalılar ve Ruslar, Özbekler ve Kırgızlar, Tacikler ve Kırgızlar, Azeriler ve Ermeniler ve Özbekler ile Misket Türkleri arasındaki yakın dönemdeki çatışmalar bu konudaki örneklerin yalnızca birkaçıdır. Öte yandan milliyetçilik –özellikle Kafkaslar'da ve Orta Asya'da– radikal İslam için bir alternatif de oluşturabilir. Örneğin, Özbekistan'da Birlik (*Unity*) grubunun lideri, OATKÜ'de milliyetçiliğin İslam'dan daha güçlü olduğunu söylemektedir.

Mihail Gorbaçov “ulusal sorun”u tamamen göz ardı etmiştir. O, Sovyetler Birliği'nin ekonomik iyileşmesinin milliyetçi hareketlerin siyasi meşruiyetlerini kaybetmelerine yol açacağına inanmıştı.⁹ Teşhisi, ekonomik gelişmenin milliyetçi hareketlerle baş etme bakımından önemli bir unsur olduğu konusunda doğrudur. Buna karşılık Sovyet sisteminde böyle bir sonucun mümkün olduğuna inanması yanlıştı. Sovyetler Birliği'nin çöktüğü bugün, Batı Avrupa'nın yardımıyla bölgesel işbirliği yoluyla ekonomik iyi-

9 M. B. Olcott, “The Slide Into Disunion”, *Current History*, Ekim 1991, s. 338.

leşme, milliyetçiliğin yıkıcı biçimlerine karşı bir “yastık” olarak hizmet görebilir.

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ'NİN ÖNEMLİ ROLÜ

Avrupa'nın jeopolitik yayılımlarındaki, yani Balkanlar ve Kafkasya'daki bölgesel ekonomik işbirliği, büyük ölçüde, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) gibi Türkiye'nin yakın geçmişteki inisiyatiflerine dayanacaktır. Bugüne kadar imzalanan belgelerde, KEİ'nin nihai olarak iki *hinterland*'da; Türkiye yoluyla Balkanlar ve Ukrayna ve Orta Asya yoluyla Kafkasya'da ekonomik ve kültürel potansiyelleri birleştirmesi ve siyasi işbirliği yaratması öngörülmüştür. KEİ eğer ana amacında başarılı olursa, yalnızca Avrupa'nın jeopolitik yayılımlarında siyasi anlayışı güçlendirmekle kalmayacak, ama milliyetçi sapkınlıklara karşı bir “yastık” olarak hizmet edecektir.

KEİ'nin Avrupa Topluluğu'nda tek tek ülkelerin üyeliğine bir alternatif olmadığı, aksine onun tamamlayıcı parçası olarak işleyeceği belirtilmelidir. Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı bu noktayı açıklığa kavuşturmuştur:

[KEİ] alternatif bir politika değildir. Bunlar tamamlayıcı politikalar. Türkiye'nin ve özellikle 1980'den bu yana Türkiye'nin ekonomik politikasının amacı, Türk ekonomisini dünya ekonomisiyle bütünleştirmektir. Türkiye bölgede istikrar ve ılımlılık rolü oynamaktadır. Bu rolü AT içinde ve AT ile birlikte, dışarıda olduğundan daha iyi yerine getirecektir.¹⁰

Teknik olarak KEİ sermaye, hizmet, mal ve emeğin serbest dolaşımına yönelik aşamalı bir çabanın projesidir. Ekonomik amaçları şunlardır:

10 Özdem Sanberk, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1991.

- Uzun zamandır plansız uluslararası ekonomik faaliyet içinde marjinalize olan ve ekonomik dengesini kaybeden Karadeniz bölgesini yeniden canlandırmak.

- Kafkas, Balkan ve Orta Asya ülkelerinin devlet denetimli ekonomilerine Türk serbest piyasa deneyimini aktarmak ve bankacılık ve yatırım planlamacılığına ilişkin bilgi değişimi.

- Ortak program ve yatırımlar yoluyla turizm, balıkçılık ve taşımacılık bakımından potansiyellerin kullanılması.

KEİ'nin siyasi amaçları şöyle özetlenebilir:

- Doğu-Batı yumuşamasının yarattığı yeni uluslararası konjonktürden yararlanmak.

- Gerekli ekonomik altyapı oluşturulduğunda siyasi işbirliğini güçlendirmek.

- Bölgesel işbirliği yoluyla üye devletlerin Avrupa'nın yeni mimarisine aktif katılımını kolaylaştırmak.

Türkiye bugün Kafkasya ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan jeopolitik konumun avantajlarını kullanarak bölgenin ekonomisine ve politikasına aktif olarak katılma fırsatına sahiptir. Türkçe konuşan halklarla kültürel akrabalığı iletişimde ve bölgesel kimlik arayışında ek bir avantaj olabilir. Türk Hava Yolları Bakü'ye, Aşkabad'a ve OATKÜ'nin diğer başkentlerine uçmaya başlamıştır. Bakü'ye 60 kanallı bir TV bağlantısı açılmıştır ve çok yakın bir gelecekte Türkmenistan'da 12 kanal ulaşılabilir olacaktır. Bir Türksat uydusu Balkanlar'a ve Orta Asya'ya yayın yapmaya başlamıştır.

Mevcut uluslararası ortamda ve Türkiye'nin bölgedeki aktif dış politikası karşısında, Türk-Rus ilişkileri yalnızca bu iki ülke için değil, ama bölgenin istikrarı için de yaşamsal önem kazanmıştır.

Ankara, Sovyet Müslümanları yeni bölgesel siyasi ilişkilere girdikçe, her türlü kriz yönetiminde Moskova'nın nazik bir ortağı olacaktır. Türkiye'nin eski Sovyetler Birliği'nde radikal İslam'ı özendirmesi olası olmamakla birlikte, Pantürkist düşüncenin gelişimi üzerindeki etkisi Moskova bakımından büyük önem taşımaktadır.

Böylece, hem milliyetçiliği, saldırgan biçimlerini kıskırtmak yerine kendi kimliğini bulmanın sınırları içinde tutmaya hem de Rusya'ya, Moskova ile yakın işbirliğini sürdürme kararlılığı konusunda güvence vermeye çalışan akılcı ve gerçekçi bir politika izlemek Türkiye için son derece önemlidir.

SONUÇ

Bütün bu değerlendirmelerin sonucu olarak, Balkanlar ve Kafkaslar (ve her daim stratejik olan Doğu Akdeniz Bölgesi) arasındaki kesişme çizgilerinin ortasındaki Türkiye, Avrupa'nın jeopolitik yayılımları içinde yakın dönemde “atlama taşı” rolünü kazanmıştır. Böyle bir rol onun Avrupa yönelimini sadece güçlendirebilir. Türkiye'nin yakın dönemdeki gelişmeleri değerlendirmesi ve uygun politikaları oluşturması gereğinin sadece bir Kafkas, Balkan ya da Doğu Akdeniz ülkesi olmasından kaynaklanmaması da önemlidir. Türkiye'nin coğrafi, ekonomik ve nüfusa dayalı potansiyeli, komşu bölgelerdeki gelişmelere ilişkin daha geniş ve kuşbakışı bir görüş sahibi olmasını mümkün kılmaktadır. İnaniyorum ki yalnızca daha geniş bir görüş Türkiye'nin yeni Avrupa mimarisindeki rolünü güçlendirebilir.

Eğer Avrupa bir işbirliği ve istikrar kıtası olacaksa, jeopolitik yayılımlarında dayanacağı bölgesel işbirliği birimlerine ihtiyacı olacaktır. Türk modelinin ve KEİ'nin başarı-

sının istikrar arayışımız üzerinde olumlu etkileri olacaktır. Sonuç olarak, geniş ve uzun vadeli bir perspektif benimse-
nirse, Türkiye'nin Avrupa'daki bölgesel işbirliğine yönelik
hemen hemen bütün çabalara katılımı gereklidir. Yeni “Or-
tak Avrupa Evi” kavramı, olasılıkla, Avrupa'nın coğrafi ya-
yılımları içinde “atlama taşı” görevini yapan Türkiye'yi içe-
recektir. Aynı başarı, bunun gibi, saldırgan milliyetçiliği
yumuşatacak, Avrupa'nın gelişmiş ve azgelişmiş bölgeleri
arasındaki açığı daraltacak ve de fiili ve potansiyel askeri
çatışma kaynaklarının yok edilmesine yardımcı olacaktır.

fizik ve doğa bilimlerinin konu birimlerinin aksine, çok karmaşık olan, incelenmesi ve açıklanması büyük zaman alan tarihi olayları ortaya koymaya çalışmaktır. Çeşitli yöntemler kullanarak doğanın gerçeklerini bulmak ile tarihi olayları bulup bunların nedensel açıklamasını yapmaya çalışmak iki ayrı uğraşı haline gelmiştir.⁵ Bu açıdan tarihi, “kanıtların yorumu ile geçmişteki insan davranışlarını inceleyen bir bilim” olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.⁶ Böylece, tarihte yöntem konusu bizi zorunlu olarak “tarih nedir?” konusuna getirmektedir.

Tarihçi işe olayların geçici bir elemesi, bu elemeğin ışığı altında olayların yine geçici bir yorumu ile başlar. Bu süreci, bugün ile geçmiş arasındaki karşılıklı ilişki de etkiler: Tarihçi bugünün bir parçasıdır, olaylar ise geçmiştir. Olaysız tarihçi köksüz ve boşlukta, tarihçisiz olaylar ise ölü ve anlamsızdır. Burada tarihin ne olduğu konusunda önemli bir ipucu daha ortaya çıkıyor: *Tarih, tarihçisi ile olayları arasında karşılıklı ve sürekli bir etkilenme süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmeyen bir “dialogue”dur.*⁷

Olaylar, bu olayları açıklığa kavuşturan belgeler tarih ile uğraşanlar için temel uğraşı olmakla birlikte, tarihçi olaylardan bir “fetiş” yaratmamalıdır; olay tarihin tek kurucusu değildir.⁸ Aynı ölçüde önemli olan bu tek tek olayların nedenlerinin ortaya konmasıdır.

III

Tarihi inceleme büyük ölçüde nedenlerin incelenmesidir; yoksa yapılan historiyoğrafi, yani vakanüvislik olur. Ancak

5 Karl Popper, “Historical and Generalizing Sciences”, Alan Donagan ve Barbara Donagan (der.), *Philosophy of History*, New York, The Macmillan Co., 1965, s. 88-89.

6 Collingwood, *op. cit.*, s. 10-11.

7 Carr, *op. cit.*, s. 30.

8 *Ibid.*, s. 19.

tarihçinin araştırdığı *nedenler hem çok hem de karışıktır*. Örneğin Bolşevik Devrimi'nin nedenleri arasında bunları sıralamak olanaklıdır: Rusya'nın uğradığı sürekli askeri yenilgiler, savaşın ekonomiyi kötü yönde etkilemesi, Bolşeviklerin etkili propagandası, Çarlık rejiminin toprak sorununa bir çözüm yolu bulamaması, fakirleşmiş, işsiz proletaryanın Petrograd fabrikalarını doldurmaları, Lenin'in örgüt kurma yeteneği gibi kimi uzun kimi kısa sürede etkili birçok ekonomik, siyasal, ideolojik, kişisel nedenler. İşte, böylesine karışık nedenlerle karşılaşan tarihçinin önemli görevlerinden biri bunları *önemlerine göre sıraya sokmak*; bunu yaptıktan sonra ise hangi nedenin ya da nedenler kategorisinin *en önemli neden olduğuna* karar verip son nedeni ya da nedenleri bulmaktır. Bu, işlenen konunun *yorumudur*. Her tarihi olayın incelenmesi *nedenler arasında öncelik çevresinde döner*. Geçmiş anlamaya çalışan tarihçi, fizik ve doğa bilimcisi gibi, bulduğu verilerin *dağınıklığını düzeltmek, sayılarını azaltmak durumundadır*.⁹ Tarih burada bütün uzaklığına karşın doğa bilimlerine yaklaşmaktadır.

Burada, tarihçinin nedenlerini önemlerine göre sıraya sokması, yani nedenler arasında bir hiyerarşi kurmasında ve en önemli neden ya da nedenleri bulmasında *“nesnel”* davranamayacağı, kişisel *değer yargılarının etkisi altında kalabileceği* öne sürülmüştür. Bunun yanıtlanmasında iki nokta üzerinde önemle durulmalıdır.

Bütün toplumbilimlerinde değer yargıları sorunu üzerinde karışık bir tartışma var. Her kişi gibi tarihçinin de kendisine özgü ideolojik, ahlaki, siyasal görüşleri vardır. Bunların kendisinde bulunmadığını ya da incelemesini etkilemediğini, tam anlamı ile *“nesnel”* olduğunu söylemesi, toplumbilimcinin ya kendisini ya da başkalarını aldatmasıdır. *Tarihçi bir kayıt aygıtı değildir*. Tarihçi değer yargıları-

9 Ibid., s. 89-91.

nı okuyucu ya da dinleyiciye iletir; onların sorgulanabilmesine olanak sağlar. Öteki toplumbilimlerinde olduğu gibi, tarih incelemesinde de değer yargılarını ortadan kaldırmak, konu biriminin kendisini ortadan kaldırmaktır: İnsan davranışı ile ilgili olduğundan, insan değer yargıları her toplumsal incelemenin konusu içine girer.¹⁰

İkinci olarak şunu belirtmek gerekli: Tarihin konusu olan geçmişin yorumunun anahtarı, paradoksal olarak bugün ile gelecektir. Çünkü daha önce de değinildiği gibi, tarihçi bugünün insanıdır; bugünün koşullarının ve gelecek hakkındaki görüşlerinin etkisi altındadır. Tarihçinin kullandığı “demokrasi”, “özgürlük” gibi sözcükler dahi tarihin akışı içinde içerik değişikliğine uğrarlar. Geçmiş geleceğe olduğu kadar gelecek de geçmişe ışık tutar. Ancak bu açıdan bakıldığında tarihte bir nesnellikten söz edilebilir ve “nesnel tarihçi”den şu anlaşılabilir: Geçmiş bilerek içinde bulunduğu zaman ve toplumda anlaşılabilmiş kalıplardan (klişelerden) kurtulma ile bugünün ve geleceğin ışığı altında geçmişe daha-geniş bir anlayışla bakabilme yeteneği.¹¹ İşte, geçmiş, bugün ve gelecek arasında tarihçinin kurduğu bu diyalog sonucu tarihçi, tarihi olaylara bakış açısını saptar.

Değer yargıları konusunda söylenecek bir şey daha var: Doğa bilimleri ile uğraşanların bir bölümü değer yargılarının geçerliliğini kabul etseler bile, tarihte bunların öznel olduklarını, doğa bilimlerindeki aksine, dinsel, ahlaki inançların etkisi altında bulunduklarını öne sürerek hafife alma eğilimindedirler. Buna verilecek yanıt şudur: *Tarihçinin değer yargıları “iyi” ve “kötü” gibi tartışılmasına olanak bulunmayan dinsel, ahlaki, mutlak ve geleneksel değerler olmayıp “ilerici”, “tutucu” gibi karşılaştırma temeline*

10 Joan Robinson, *Freedom and Necessity, an Introduction to the Study of Society*, George Allen and Unwin, Londra, 1970, s. 122.

11 Carr, *op. cit.*, s. 123.

dayanan ve üzerinde daha büyük rahatlıkla tartışılabilecek sözcüklerdir. Neye göre ilerici? Değer yargısı buradaki “ne”dedir. Bu ise tarihin akışı içinde bulunur. On dokuzuncu yüzyıl tarihinin akışı içinde itici güçler, endüstrileşme, liberalizm ve milliyetçilik diye sıralanabilir. Bu güçlere karşı çalışan mutlakıyetçi monarşi, feodalizm ve kilise kurumları “tutucu” olarak nitelendirilir ki bu, her türlü bilimsel tartışmaya açık bir değer yargısıdır. “Tarih hareket demektir; her harekette bir karşılaştırma olduğu unutulmamalıdır.”¹²

Bunlardan çıkan sonuç şu oluyor: Gerek olayların seçiminde, gerek seçilen olayların nedenlerinin ortaya konmasında, gerekse olayların yorumunda değer yargılarının önemli payı vardır. Bu açıdan bakıldığında, *fizik ve doğa bilimcilerinin de tam anlamı ile nesnel olamayacağı*, çünkü son çözümlemede konu birimini milyonlarca birim arasından kendisinin seçtiği söylenebilir. Bu seçimi ise değer yargılarının etkilemeyeceğini öne sürmek yanlış olur. Örneğin gökbilimci seçtiği gökcisimlerini incelemekte, kimyacı ise seçtiği maddeleri ele almaktadır.

IV

*Tarih değerlidir; çünkü her şeyden önce gerçeğin anlatımıdır. Değerinin bütünü bu olmamakla birlikte öteki değerlerinin temeli, önkoşuludur.*¹³ Gerçeğin anlatımı olan tarihi olayların ışığı altında, uzantısı ile bugün ile gelecek aydınlatılabilir. Bugünkü olayları tam anlayamıyorsak, bize beklenmedik olaylar gibi geliyorsa, bunun nedeni bugünün olaylarını tarihi bir çerçevede içinde görememizdir. Tarihin hareket demek olduğu belirtilmişti. Her harekette olduğu gibi tarihte de *eğilimler (trendler) vardır. Çağımızın*

¹² *Ibid.*, s. 83

¹³ Enger ve Denonn, *op. cit.*, s. 521.

olaylarını anlamak ve geleceğin karanlığını aydınlatmak için tarihçi, tarihin eğilimlerini bulmak durumundadır.¹⁴

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Tarih doğa bilimlerinden ayrı ise, ana uğraşısı olayların açıklığa kavuşturulup yorumlanması ise, eğilim bulmak tarihin çerçevesi dışında kalmaz mı? Eğilim bulmak doğa bilimlerine özgü değil mi? Önce şunu belirtmek gerekli: Tarihçinin ilk ve ana görevi, son derece karmaşık olan olayların açıklanması ve yorumlanmasıdır. Bundan sonra ise, olanakları ölçüsünde, incelediği olayların verilerinin sınırı içinde eğilimleri ortaya koymaya çalışmaktır. İkinci olarak, bu eğilimler, *doğa bilimdekinden ayrıdır. İkincisinin nesnel bir mantığı vardır: Taş, yerçekimi yasasına göre büyük olasılıkla düşecektir.* Tarihte, öteki toplumbilimlerinde olduğu gibi, insan davranışı işin içine girdiğinden, nesnel bir mantığı olmayan eğilim bu ölçüde belirli ve sistematik değildir. Tarihin eğilimleri *belirli ve sınırlı bir dönem için, belirli ve incelenen olaylara dayanan, bu olayların asıl yapısının çerçevesi içindeki eğilimlerdir.* Tarihçi, elindeki tarihi olaylarla, adım adım, tam bir bilimsel çaba ile eğilimleri bulabilir. Bu açıdan bakıldığında pozitif bilim-toplumbilimi ayrımı kesin, katı bir ayrım değildir. İkisi arasında *pozitif olma ayrımı ancak derece ayrımıdır.* Fizik tarihle karşılaştırılırsa çok daha pozitif sayılabilir. Çünkü son çözümlemede pozitif bilim demek, gözleme dayanıp, gözlemin verilerinin öğrettiği asıl yapıları aşmadan genelliğe varan bilim demektir. Tarihin daha zayıf ölçüde olmakla birlikte aslında yaptığı bundan başka bir şey değildir.

Bunları belirttikten sonra, *tarih boyunca ve özellikle Aydınlanma çağından bu yana sözü edilen tarihi eğilimleri bulma çabalarına kısa da olsa göz atmakta yarar var.* Çünkü böyle bir örnekleme tarihin neyi yapıp neyi yapamaya-

14 Robert L. Heilbroner, *The Future as History*, Harper and Row, New York, 1960, s. 15-16.

çağının açıklanmasında önemli ipuçları ortaya koyacaktır. Ancak burada hemen belirtmem gerekli olan bir nokta var: Bu incelemenin konusu şimdiye dek yapılan tarih felsefelerini derinlemesine vermek, ayrı ayrı eleştirilerinde bulunmak değildir. Bu, ayrı ve geniş bir inceleme konusudur; bir makalenin sınırlı çerçevesi içine giremez. Yapılacak olan şey şimdiye dek belirtilen noktalara örnek oluşturacak ölçüde ve kısa bir biçimde, seçilen birkaç önemli tarih görüşünü açıklamaya çalışmaktır.

“Tarihte eğilim bulmak” çabalarının çoğu fizikôtesine kaymıştır. Tarihi eğilimleri bulmak için tarih felsefesi yapanlar, gözlem ve incelemelerinin ortaya koyduğu verileri yapı bakımından aşarak, bu verilere yeteri kadar dayanmayarak, geleceği de içine alan genel bir tarihi eğilim bulmaya çalışmışlardır. Bunu yapmakla, tarihi olayların verdiği bilgilerin kapsamını genişleterek bilimsel olmanın sınırını aşmışlardır.

V

Ortaçağın skolastik düşüncesinden sonra aklın ve doğa bilimlerinin büyük önem kazandığı *Aydınlanma çağı* iyimser bir dünya görüşünün de egemen olduğu bir çağdır. Bu nedenle bu çağın tarihçileri tarih içinde *sürekli bir gelişme çizgisi* görmüşlerdir.

On sekizinci yüzyıl düşünürü ve ünlü tarihçisi Giambattista Vico, *matematik bilgidен başka bir bilginin olamayacağı*nu öne süren Yunan düşüncesine karşı çıkan önemli bir tarihçidir. Tarihin, insan davranışlarının bir ürünü olduğu için insan aklı tarafından kavranabileceğini belirtmektedir. Ünlü yapıtı *Scienza Noova*'da tarihi olayların belirli yasalara uygun olarak birbirini izlediğini öne sürerek tarihin analitik bir araştırmasını yapmıştır. Vico, tarihte *devri* hareketler olduğunu, her dönemin yerini başka bir döneme bıraktığını söyleyen bir tarihçidir ve kendinden sonra gelen

düşünürleri bu açıdan etkilemiştir. *Her kahramanlar dönemi klasik bir dönem izliyor* ve bu dönemde düşünce hayal gücü üzerinde, düzyazı şiir üzerinde, barışa dayalı bir ahlak görüşü savaşa dayalı ahlak görüşü üzerinde egemen oluyor. *Bu klasik dönem ise zamanla yerini barbarlığa bırakıyor.* Tarihin itici gücü önce çıplak güç, sonra yiğitçe bir güç, sonra yiğitçe bir adalet, sonra ise yapıcı bir düşünce. Ancak bu gidiş, ortaya çıkan servetin müsrifçe harcanmasıyla duruyor, yıkılıyor. Vico, bu sürecin aynen tekrarlanmadığını, çünkü tarihte tekrarın olmadığını belirtiyor. Bu nedenle *Vico'nun devreleri bir çember değil, sarmal (spiral) biçimde gelişmektedir.* Çünkü her dönem, bir öncekinden yeni yeni unsurlar alır ve bunları kendi içinde eriterek, değiştirerek bir sonraki döneme bırakır, süreç böylece sürer.¹⁵

Vico, bu ortaya koyduklarında fizikôtesine kaymakla birlikte, öncülüğünü yaptığı, “*insan yaptığını bilmek durumundadır*” ilkesi, modern toplumbilimlerinin temeli haline gelmiştir. Her şeyden önce tarihçinin neyi incelediğini belirlemektedir: geçmişteki insan davranışları.¹⁶ Bu unsur, incelemenin başında tarih için verilen tanımın içindedir.

On dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyılın başlarının kötümser ve demokrasi karşıtı düşünürü Oswald Spengler (yapıtı: *Batı'nın Çöküşü*) büyük ölçüde Vico'dan esinlenmiş, tarihte eğilimler arama çabasında Vico gibi devri hareketlerin olduğunu öne sürmüştür. Spengler'e göre her uygarlığın bir doğuşu, bir yükselişi, bir olgunluk çağı ve bir de çöküşü vardır. Bu dört dönemi örneğin Çin uygarlığında izleyen Spengler, Batı'nın da aynı şekilde doğduğunu, yükseldiğini ve on dokuzuncu yüzyılda da çökmeye doğru gittiğini belirtmiştir. Açıkça görülüyor ki Spengler, çözümlemesinin kendisine verdiği verileri aşarak genel bir eğilim arama yolundadır: fizikôtesine kaymıştır.

¹⁵ Collingwood, *op. cit.*, s. 64-68.

¹⁶ Donagann ve Donagann, *op. cit.*, s. 7.

Tarihte devri hareketler çizgisini günümüzde sürdüren bir başka tarihçi, “Bir Tarih İncelemesi”¹⁷ adlı yapıtı ile Arnold Toynbee'dir. Toynbee ilkelerini doğa bilimlerinin olaylara bakış açısından almakta ve bunları tarihte uygulamaktadır. Bu bakış açısı *dış ilişkiler* kavramı üzerine oturmuştur. Doğa bilimcisi ya birbirinden ayrı olaylarla karşılaşır ya da karşılaştığı bütünü incelenebilir, sayılabilir parçalara ayırır. Sonra bunlar arasındaki ilişkiyi ele alır. Fakat her iki durumda da ortaya çıkan belirli bir olayın kendi dışı ile ilişkisidir. Bu nedenle incelenen olay ile ötekileri arasına belirli bir sınır çizmek gereklidir. İşte Toynbee bu anlayışla tarihe bakmaktadır. Böylece incelemesine insanlığı, *kendi içinde bütün toplumlara* bölmekle başlıyor: Batı Hristiyan âlemi, Doğu Hristiyan âlemi, İslam toplumu, Hindu toplumu, Uzakdoğu toplumu gibi. Bir tarihçinin asıl uğraşısı diyor Toynbee, *bu toplumlar arasındaki ayrımları önce kesin bir biçimde ortaya koymak, sonra bunlar arasındaki ilişkileri incelemektir*. Örneğin, Toynbee'ye göre Batı toplumu Yunan toplumunun bir devamı olmayıp, onunla ilişkisi olan, ancak ondan ayrı ve kendi içinde bütün bir toplumdur. Dikkat edilirse, Spengler'den ayrımlı olarak Toynbee'de toplumlar arasında karşılıklı ilişkiler söz konusudur. Bu çaba belirli genel kavram ve kategorilerle sürdürülür. Bunlar, uygarlık, sıkı ilişki (affiliation), bulanık dönemler (time of troubles), iç proleterlik, dış proleterlik, evrensel devlet, evrensel kilise gibi kategorilerdir. Toynbee, bu kategorilerin yardımı ile çeşitli toplumlara böldüğü tarihin incelenmesine, yani asıl amacı olan uygarlıkların karşılaştırmalı incelemesine girişmektedir.¹⁸

Toynbee'nin tarih görüşü ile ilgili olarak iki şey söylenebilmek. *Toynbee'nin tarih görüşü doğacıdır*: Toplumun ya-

17 Arnold Toynbee, *A Study of History*, Oxford University Press, Londra, 1935.

18 Collingwood, *op. cit.*, s. 159-161.

şantısını biyolojik bir yaşantı olarak görmekte, tarihin yalnızca, tarihçi tarafından tıpkı bir doğa bilimcisi gibi gözle-
necek ve kaydedilecek olaylardan oluştuğunu kabul ede-
rek tarihi ya da tarihi süreci kendi içinde bütün parçalara
ayırmakta, böylece tarihi sürecin sürekliliğini yadsımış ol-
maktadır. İkinci olarak Toynbee, tarihi olayları tam bir Hı-
ristiyan gözlüğü ile görmekte ve sonunda evrensel bir kili-
senin tarihte doruklaşacağına inanmaktadır. Böylece Toyn-
bee fizikôtesine kaymaktadır.

VI

Tarihi sürecin bir başka önemli yorumu olan *maddeci tarih görüşünü* sistematik bir biçimde ilk kez ortaya koyan *Karl Marx*'tır. Ancak buna geçmeden önce, maddeci olarak nite-
leyemeyeceğimiz, fakat Marx'ın bu yönde esinlendiği *Hegel*'in tarih görüşü üzerinde durmak gerekecek.¹⁹ Hegel'in tarih görüşünün temeli şu: Tarih felsefesi, kendinden ön-
cekilerin yaptıkları gibi, -tarihin felsefi bir biçimde düşü-
nülmesi değildir; fakat tarihin daha yüksek bir düzeye
yükseltilerek, ampirizminden başka şeyler kazandırılması-
dır. Kısaca, tarihi olaylar yalnız incelenmekle kalmayacak,
tarihi olayların niçin böyle olduklarının nedenlerinin anla-
şılması asıl çaba olacaktır. Hegel'in tarih görüşü ile ilgili
olarak söylenebilecek ikinci şey, tarihe doğa yolu ile var-
mayı reddetmesi. Ona göre tarih ile doğa iki ayrı uğraşdır.
Tarih kendini asla tekrarlamaz, fakat Vico'dan esinlenerek,
sarmal bir biçimde sürer. Örneğin, tarihin her döneminde
savaşlar vardır, ama her savaş, insanoğlunun bir önceki sa-
vaştan bazı şeyler öğrenmiş olması nedeni ile, yeni bir sa-
vaştır.²⁰ Hegel, *Tarihin Felsefesi* başlıklı yapıtında, tarihi

19 Nusret Hızır, "Hegel ve Nietzsche'de Tarih Görüşü", *Atatürk Konferansları*, IV, 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 16-19.

20 Collingwood, *op. cit.*, s. 113-115.

sürecin asıl nedeni olan itici gücün *akıl* olduğunu ileri sürüyor. Yani tarihte olanlar *insan iradesi* ile olur, çünkü tarihi süreç insan davranışlarından oluşur ve insanoğlunun iradesi ise eyleme geçen akıldan başka bir şey değildir.²¹ Bu mantığı sürdürürsek, tarih insan davranışlarından oluştuğuna göre bütün tarih "*tek bir tarihtir*" ve bu da *siyasal tarihtir*. Çünkü Hegel'e göre tek bir akıl vardır.

Hegel'in Marx'ı asıl etkileyen görüşü diyalektikidir. Diyalektik, çok kısa bir deyişle, belirli bir durumda, bu durumun aksinin belirmesi ile ikisi arasında beliren gerginliğin verimliliği, yani dinamizmdir. Bu tez-antitez: sentez sürecinde Hegel'in diyalektiği önce algı ile başlar. Algının kendine yabancılaşması ile beliren gerginlik bir üst düzeyde düşünceye varır. Aynı süreçle düşünce bir üst düzeyde doğaya, sonra devlete (Prusya devleti) geçer ve akılda, yani felsefe gibi üst yapılarda doruğuna ulaşır. Dikkat edilirse, Hegel, diyalektik yöntemle, tarihi olaylara, hukuki ve siyasal ilişkilere fizikötesi bir temel arama yolundadır. Ayrıca tarihin akışını gününde, yani Prusya Devleti'nde durdurmuş ve dondurmuştur.

Hegel'in diyalektik yönteminden esinlenen Karl Marx tarihin en üst yapı olarak akılda (felsefede) sona ermesini kabul etmemiş ve Hegel gibi metafizik bir temel arama yerine tarihin maddeci yorumunu geliştirmiştir. Marx, Hegel'in diyalektiği ile tarihi olayları incelemektedir. Tarihte her olayın bir aksi belirnekte, ikisi arasındaki gerginlik tarihi olayın gelişimine neden olmaktadır. Tarihi süreç bu biçimde oluşmaktadır. Marx'a göre tarihi süreçte ortaya çıkan bu gerginlik sınıflar arasındadır ve bunun temelinde de ekonomik etkenler vardır. İşte, Marx'ın tarihin maddeci yorumu bu temel üzerinde yapılmaktadır: Maddi yaşantıda ekonomik etken, yani üretim biçimi yaşantının genel toplumsal ve manevi karakterini belirler.²² Kısaca, Marx'a gö-

21 *Ibid.*, s. 116; Donagann ve Donagann, *op. cit.*, s. 53-54.

22 Lewis S. Feuer, *Karl Marx and Friedrich Engels, Basic Writings or Politics and*

re insan toplumunun itici güçleri kaynağını, Hegel'in dediği gibi akıldan ya da mutlak ruhtan almaz; insanlık tarihi maddi bir temele dayanmaktadır. Marx'a göre yaşantının bütün işlevleri arasında en önemlisi üretimdir. Bunu da belirleyen üretim güçleridir; üretim güçleri arasında ise baş yeri işçiler tutar, kapitalist toplumda değer yaratan güç işçidir.²³

Marx'ın düşüncesine göre bir noktada bu üretim güçleri içinde bulundukları toplumdaki üretim ilişkileri ile çatışır ve bunun sonunda toplumsal bir devrim olur. Ekonomik temelin değişmesi ile ve buna uygun olarak bütün üstyapı da değişikliğe uğrar.²⁴ İşte, çok kısa olarak tarihin maddeci yorumu da budur.

Burada hemen yöntem açısından söylenecek bir şey var: Vico, Spengler ve Toynbee, tarihin verilerini, bilimsel olmanın sınırını aşarak fizikötesine kaymışlardır. Marx ise, tarihte her çatışmanın bir sınıf savaşı olduğunu söylemekle, olaylarla olan sıkı ilintiden uzaklaşıp, onları aşarak yine tarihin sınırını geçip ve bu kez fizikötesine değil, toplum-bilime kaymış bulunuyor.

Tarihin maddeci yorumu hakkında bugüne dek birçok eleştiri yapılmıştır. Örneğin E. Bernstein, tarihin maddeci yorumunu temel olarak kabul etmekle birlikte, bunun en gelişmiş biçimi ile uygulanması gerektiğini belirtmekte. Bernstein'a göre, tarihi olayların incelenmesinde üretim güç ve ilişkilerinin yanında hukuk, ahlak kuralları, her dönemin tarihi ve dinsel gelenekleri, doğanın coğrafi ve öteki koşullarının etkileri de hesaba katılmalıdır. Ekonomik etkenler her şeyden önce belirli bazı düşüncelerin oluşmasında bir eğilim yaratırlar; bunların nasıl gelişip yayıldıklarını bir dizi etkenler topluluğunun sonucudur. Hatta Berns-

Philosophy, Doubleday and Company, Inc., New York, 1959, s. 42-47.

23 Max Beer, *Hegel'in Felsefesi ve Marx'ın Tarih Anlayışı*, (çev.: F. Sabit), Öncü Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 38-39; Feuer, *op. cit.*

24 Feuer, *op. cit.*

tein'a göre, toplum geliştikçe, ekonomik olmayan etkenler, gelecek değişikliklerin saptanmasında gittikçe daha çok önem kazanırlar.²⁵

Ünlü tarihçi ve filozof B. Croce, *Tarihi Maddecilik ve Karl Marx'ın Ekonomisi* başlıklı yapıtında, bir toplumda sınıflar varsa, bu sınıfların çıkarları birbirleri ile çatışiyorsa ve sınıflar bu çatışmanın bilincindeyseler, tarihin bir sınıf savaşı olduğunun doğru olduğunu yazmaktadır. Ancak Croce'ye göre sınıfların her zaman çıkarları çatışmaz; çatıştıkları zamanlarda bile sınıfların üyeleri bu durumun bilincinde değildirler. Bu durumlarda tarihi olaylar sınıf savaşı olarak görülemez.²⁶

Tarihin maddeci yorumunun eleştirisi hemen hemen bu belirtilen çizgide sürmektedir. Kısaca, tarihi olayların yorumlanmasında, anlaşılmasında ekonomik etkenler dışında kalan etkenlerin de –örneğin milliyetçilik ve psikolojik etkenler gibi– payı olduğu ve Marx'ın bunu dikkate almadığıdır. Bu eleştirinin savunmasını, maddeci görüşü Marx'la birlikte temellendirmiş olan F. Engels yapmaktadır. 1890'da yazdığı bir mektupta,²⁷ tarihi belirleyen unsurun son çözümlemede üretim güç ve ilişkileri olduğunu, ne Marx ne de kendisinin bundan öteye bir şey söylediklerini belirtmektedir. Engels'e göre ekonomik unsurun tek unsur olduğunu öne sürmek saçma ve anlamsızdır. Ekonomik koşullar temel olmakla birlikte, üst yapının çok çeşitli unsurları tarihi mücadeleler üzerinde etkili oldukları gibi, birçok durumda da biçimini saptarlar.

Eleştirilerin de ışığı altında şu söylenebilir: Tarihin maddeci yorumu, incelemenin başından beri belirtmeye çalıştığım gibi, tarihi olayların nedenlerinin çokluğu, önce-

25 Harry W. Laidler, *History of Socialism*, Routledge – Kegan Paul, Londra, 1968, s. 240-241.

26 *Ibid.*, s. 256.

27 21-22 Eylül 1890'da Joseph Bloch'a yazdığı mektuptan, Feuer, *op. cit.*, s. 397-400.

liğı ve yorumu çevresinde dönen modern tarih anlayışına ekonomik etkenlerin önemini sokmuş, Hegel'in diyalektik anlayışı, yani iki zıt olayın çatışması sonucu ortaya çıkan dinamizm ise önemli bir anlayış getirmiştir. Bu, birbiri ile çatışan süreklilik ve değişme güçlerinin yarattığı değişikliğin tarihin temeli olduğu görüşüdür. Yani tarihte sürekli görünen hiçbir şey iç değişimin aşındırıcı etkisinden kurtulamadığı gibi, görünüşte ne denli birdenbire ve şiddetli olursa olsun, hiçbir değişiklik de geçmiş ile bugün arasındaki sürekliliği tam anlamı ile bölemez.²⁸

Konuyu, bütün belirtilen noktaların ışığı altında bir tarih tanımı ile kapatmak yerinde olacaktır. *Tarih, amaç olarak insanın kendisini, dolayısıyla yeteneğini tanımasını, yöntem olarak da kanıtların ortaya çıkarılması ve belirli bir yaklaşımla yorumlanmasını benimseyen, toplumsal bir varlık olan insanın geçmişteki davranış ve çabaları ile uğraşan bir bilim dalıdır.*

28 E. H. Carr, *A History of Soviet Russia, Socialism in One Country, 1924-1926*, c. 1, The Macmillan Company, New York, 1958, s. 3.

Yirminci Yüzyıl Tarihinin Temel Özellikleri*

I

İçinde yaşamakta olduğumuz ve sonuna yaklaştığımız yirminci yüzyıl, insanlık tarihinde yepyeni, öteki yüzyıllardan birçok yönüyle çok değişik bir dönemin açıldığı çağdır. Eşi görülmemiş iki “dünya savaşı” ile yine eşi görülmemiş iki uluslararası örgüt, bu yüzyılın ilk yarısı; uluslararası dizgeyi oluşturan devletlerin büyük çoğunluğunun bağımsız birimler olarak ortaya çıkmaları ve etkinlik kazanmaları ise ikinci yarısı içine sığıştı. İnsanoğlu, üzerinde bulunduğu gezegendeki yaşamı tümüyle sona erdirecek çekirdek-güçlü silahı hem gerçekleştirdi hem de kullandı. Bu arada, atomun içindeki gizli gücün yaman bir enerji olduğunu, tıptan yeryüzünün aç insanlarına gıda sağlamak uğraşısına dek çok çeşitli barışçı amaçlarla kullanılabileceğini anladı.

* *Seha L. Meray'a Armağan*, c. II, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1982, ss. 533-562'de yayımlanmıştır.

İnsanın anlağı ile yarattığı teknolojiyi, aklıyla denetleyebilecek siyasal ve toplumsal düşüncesinin, anlağını çok geriden izlediğı, bu yüzyıl içinde daha bir açıklıkla ortaya çıktı. Buna karşın, insanoğlunun “demokrasi” sözcüğüne, yüce özlemine, en anlamlı ve kapsamlı içeriğı kazandırmak yönündeki uğraşı bu yüzyıl içinde belirginleşti, hızlandı. Önceki çağların güçlü, güçlü oldukları ölçüde tutucu Avrupa imparatorlukları, bir büyük Avrupa savaşı içinde, bu dönemde yıkıldı. Yirminci yüzyıla dek evrenin “efendisi” beyaz insan ile “sömürölmeye değer”, “yeteneksiz” renkli insan arasındaki ilişkilerin temel niteliğı, ancak bu yüzyılda değışti; doğuştan gelen temel yetenek ayrımı, bir iki ırkçı rejim dışında, ortadan kalktı. On dokuzuncu yüzyılın felsefe tartışmaları ve çalkantılı toplumsal yaşamı içinde tam belirginleşemeyen toplumculuk akımı, yine bu yüzyılın ilk yarısı içinde güçlü bir Avrasya imparatorluğunda uygulama alanı buldu ve ikinci yarısında yaygınlaşıp ayrımlı uygulamalara konu oldu. Uygulamada tam başarı kazanmamış olsa da, hiç olmazsa düşünce düzeyinde, yirmi birinci yüzyıla silahsızlanmanın gerçekleştiğı bir yeryüzü devretme tutkusu geniş halk yığınlarınca savunulmaya başlandı. Öyle ki tüm bu değışik özellikler, yol açtıkları öteki gelişmelerle birlikte düşünölürse, yirminci yüzyılı tek bir sözcük ile tanımlamak, ona “dönüşüm” yüzyılı demek olanaklıdır.

Bu söylediklerim, ister istemez şuna varıyor: Böylesine değışik, böylesine önemli bir çağı inceleyebilmek, daha doğrusu anlayabilmek için yeni bakış açıları, yeni değerler gereklidir. Bu yüzden, yirminci yüzyıl, tarihin genel akışı içinde ayrı bir tüm, ayrı bir dönem olarak ele alınabilir, incelenebilir. Şunu biliyorum: Tarihsel süreç sürekli, bu süreç içinde hiçbir dönem birdenbire ortaya çıkmaz, belirli “bir” tarihte başlamaz. Örneğın, yirminci yüzyılın başlangıcı olarak 1901 tarihini göstermek, birçok durumda yanıltıcı olabilir. Bu yüzyılın önemli özelliklerinin temeli, önceki

yüzyıllardan bu yana biriken gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ama anlamlı bir tarih anlatımının, tarihsel süreci uygun zaman dilimlerine bölerek yapılabildiğini, akli başında hiçbir tarihçi yadsıyamaz. Süreklilik hiçbir zaman tarihin en çarpıcı özelliği olamaz. İngiliz tarihçisi G. Barraclough şöyle diyor: “Bertrand Russell bir zamanlar, ‘evren noktalardan ve sıçramalardan ibarettir’ demişti. Benim tarihle ilgili izlenimim de hemen hemen aynıdır” (Barraclough, 1966: 13). Böylece, tarihsel süreç içinden bir zaman dilimini ayırmak uygunsa, böylesine değişik olan yirminci yüzyılı ayırıp incelemek, belki de amacına en uygun, en aydınlatıcı tarihsel uğraş sayılabilir.

1. Büyük Savaş'ın başladığı günlerde, 1914 Ekiminde, Londra'daki ABD büyükelçisi, başkan Wilson'a gönderdiği raporda şunları yazıyordu: “... geçen Temmuzdakinden değişik bir dünya bu; hiçbir şey aynı değil.” (Barraclough, 1966: 14). Bu kısa, ama öz tümcenin doğruluğu, altmış dört yıl sonra daha iyi anlaşılmaktadır. 1. Büyük Savaş, yepyeni, yarı örtülü ve çözülmemiş gerginlikleri ortaya çıkaran bir hesaplaşmadır. Bu savaştan sonraki yirmi yıl içinde Avrupa'nın büyük devletleri, bir geriye dönüş özlemiyle, on dokuzuncu yüzyılın siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenini, tutucu bir düzeni geriye getirmek için çabalamışlardır. Bu uğraşın ne büyük bir yanılgı olduğu bugün bize apaçık görünmektedir. Kısaca değinmek istediğim şu: Yirminci yüzyıl, kökleri önceki yüzyıllarda bulunan, ama onların kesintisiz bir devamı olarak sayılamayacak bir dönemdir.

Yirminci yüzyıl tarihinde ortaya çıkan yapısal değişikliklerin, başka bir deyişle, bu yüzyılın temel özelliklerinin ele alınmasının nedeni ise budur: Bu temel özellikler, devletlerin gelişmelerinin ve uluslararası ilişkilerin olduğu çerçeveyi çizmekte, tarihsel olayların temelini oluşturmaktadır. Tarihsel büyük çaplı olaylar, boşlukta, birbirlerinden kopuk, temel düzenleyici öğelerden yoksun bir biçimde

ortaya çıkmazlar. Hemen hemen hepsi, şu ya da bu biçimde, kökenini bu yüzyılın bazı temel özelliklerinden almaktadır. Bunlar ortaya konmadan tarihsel olayların incelenmesine girişilmesi, bir madencinin maden ocağına fenersiz girmesinden pek ayrımlı olmayacaktır. Bir şey daha var: Yirminci yüzyıla damgasını vuran bu temel özellikleri birbirinden tam olarak ayrı birer tüm olarak düşünmek, birçok durumda yanıltıcı olabiliyor. Doğal olarak, kökenlerini tarihin derinliklerinden alan, ancak önceki yüzyıllarda açık, çarpıcı bir biçimde görünmeyen bu özellikler, yirminci yüzyılda birbirlerine bağlı olarak, birbirlerini etkileyerek oluşmuşlar, belirginleşmişlerdir. Kısaca, bunlar arasındaki etki-tepki ilişkisi gözden uzak tutulmamalıdır.

Son olarak, yirminci yüzyılın ilk yarısı içinde iki büyük ve yıkıcı savaşa yol açan ekonomik, toplumsal, siyasal ve psikolojik güçler, bir üçüncüsünü de çıkarabilir. Çıkmasına yardımcı olacak çabalar, ancak tarihin doğrultusunu sezmekle etkili olabilir. İşte, sözü edilen güçlerin çözümlenmesi, geçmişini daha iyi anlamamıza, böylece bugünü ve geleceği kestirebilmemize yardımcı olacak ve olayları anındaki görüntülerinin ötesinde kavrayabilmemizi sağlayacaktır (Fromm, 1962: 24-5). Üstelik, uluslararası ilişkiler tarihinin incelenmesi, son çözümlemede, iki temel amaçla yapılmalıdır. Savaşların ve küçük devletlerin büyük devletlerce baskı altında tutulmasının önlenmesi (Russell, 1966: 98).

Bu yazının amacı, özellikleri tüketmek, bütün olayları açıklayacak “tılsımlı” anahtarlar sunmak, üstelik de her özelliği ayrıntılı bir biçimde çözümlemek değildir. Amaç, konuya kısa bir giriş yapmaktır. Belki bir de, ele alınacak bazı temel özelliklerin ya da (tartışmalı bir sözcük olduğundan ve teknik düzeyde tartışılmasının bu yazıyı amacından uzaklaştırma tehlikesini içinde bulundurduğundan kullanmıyorum) “eğilimlerin”, tarihsel olayları tam açıkla-

masa bile, hiç olmazsa aydınatabileceği konusunda, tarihçilerin besledikleri bilimsel inancın, başkalarının sandığı gibi bir kuruntu, bir düşlem olmadığını göstermektir.

II

Yirminci yüzyılın en önemli özelliklerinden biri, Avrupa'nın on dokuzuncu ve önceki yüzyıllarda dünya politikasında sürdürdüğü üstünlüğünü, yirminci yüzyılda yavaş yavaş, bir süreç içinde yitirmesi ve asıl etkili gücün Amerika ve Asya kıtalarına geçmesidir. Nasıl bu yüzyılın bazı özelliklerinin temeli daha önceki yüzyıllardan beri biriken gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmışsa, aynı biçimde Avrupa'nın dünya politikasındaki üstünlüğünü yitirmesi de belirli "bir" tarihte olmamıştır. Kabaca, 1. Büyük Savaş'la belirmeye başlayan bu süreç, iki savaş arası dönemde, yani 1919-1939 yılları arasında hızlanmış, 2. Büyük Savaş'tan sonra yeryüzü tarihinin temel özelliklerinden biri olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda uluslararası siyasal ve ekonomik dizgeyi Avrupa-özekli düzenlemeler yürütmekteydi. Yeryüzünün geleceğini Avrupa'nın büyük devletleri olan İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ile Rusya saptamaktaydı. 1815 tarihli Viyana Kongresi ile daha sonra ortaya çıkan Üçlü Bağlaşma ve Üçlü Anlaşma, bu biçim düzenlemelerin en belirgin olanlarındandır. Viyana Kongresi, Napolyon savaşlarının altüst ettiği Avrupa düzenini yeniden kurmuştu. Bu düzen, bazı dalgalanma ve patlamalarla (1830, 1848 devrimleri, İtalyan ve Alman ulusal birliklerinin kurulması, Balkan uluslarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını almaları gibi) ama temelde önemli bir değişiklik geçirmeden, 1. Büyük Savaş'a dek sürdürülebilmiştir. Ancak bu büyük savaşta Avrupa'nın en üstün gücü olan Almanya'nın yenilmesi, büyük ölçüde ABD'nin 1917 yılında savaşa girmesi ve ağırlığını ortaya koyması ile

olmuştu. Savaş sonu dünyasını düzenleyecek olan barış konferanslarında Amerika Başkanı Wilson'ın ağırlığını, Avrupa kamuoyundaki saygınlığını düşünün, Japonya'nın payını değerlendirin. Bırakın Avrupa dışını, Avrupa-içi düzenlemeler bile, Avrupa-dışı güçlerin etkisi altında kalmıştı. Nesnel olarak düşünüldüğünde, Avrupa artık yeryüzünün düzenleyici "efendisi" olamazdı. Ama 1919'da Avrupa devlet adamlarının bunu böyle açıklıkla gördükleri söylenemez. Gerçekleri doğru değerlendirmelerini engelleyen önemli gelişmeler de yok değildi. Barış antlaşmalarının imzalanmasından sonra ABD geleneksel "Avrupa'nın siyasal sorunlarından uzak durma" politikasına geri dönerek, belirli bir süre Avrupa'nın işlerine karışmamıştır. Ayrıca, Rusya'da 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra iç politika sorunları önem kazanmış, iç savaşın yıkıcı etkileri giderilmeye çalışılmıştır. Böylece bu devlet de Avrupa'da etkin bir politika izleyememiştir.

Bu aldatıcı görünüm, bir süre, Avrupa'nın dünya politikasındaki üstünlüğünü sürdürdüğü izlenimini yarattı. Avrupa savaşından utkan çıkan Avrupa devletleri, tıpkı Viyana Kongresi'nde olduğu gibi, ama bu kez aldatıcı biçimde, kendi "evlerini" Asya ve Amerika'dan bağımsız olarak düzenlemeye çalıştılar. Yüz yıl geçerliliğini korumuş olan Viyana düzenlemesi, bir iki düzeltme ile (Bolşevik Rusya'nın Avrupa dışında tutulması gibi) yirminci yüzyılda da sürdürülebilirdi. Bu anlayışla yüklü Avrupalı yöneticiler, zaten karışmaya isteksiz olan ABD ile Sovyetler Birliği'ni Avrupa işlerinden uzak tutmak istediler. Avrupa'nın yeryüzünün özeği olduğu Metternich ve Bismarck'ın zamanında yaşıyorlarmış gibi davrandılar. Avrupa'nın geleceği dar bir çerçeve içinde düşünüldü (Taylor, 1976: 166-67).

Tüm bu varsayımlarında yanıldılar. Avrupa, İngiltere içine katılsa bile, kendi sorunlarını yalnız kendisi çözecek durumdan çıkmıştı. Gerek Japonya'nın Uzakdoğu'da güçlü

bir devlet olarak belirmesi, gerek Sovyetler Birliği'nin gide-
rek bir dünya gücü durumuna gelmesi, gerekse 2. Büyük
Savaş'ta Avrupa devletlerinin ezilmeleri, Avrupa kıtasının
dünya politikasındaki başat durumunu tartışılmayacak, es-
ki yanlışlara bir kez daha düşülmeyecek biçimde ortadan
kaldırmıştır. Artık 1939-1945 savaşından sonra uluslarara-
sı dizgeyi, büyük ölçüde Avrupa-dışı özekli düzenlemeler
kuracaktır.

Savaştan sonra yalnız Avrupa'da değil, Pasifik bölge-
sinde de çok güçlü bir devlet olan Sovyetler Birliği ile
ABD'nin savaş sonu düzenlemelerindeki etkinliklerini,
hatta tekellerini anımsayın. Sovyet ve Amerikan komutan-
larının Berlin'de, Avrupa'nın ortasında el sıkışmaları, yani
Sovyet ordularının Doğu Avrupa, Amerikan ordularının da
Batı Avrupa'yı işgal edip Almanya'yı parçalamaları neyi sim-
gelemektedir? 1. Büyük Savaş'ın sonunda Almanya işgal
edilmemiş, ancak ağır bir barış antlaşmasıyla dize getiril-
meye çalışılmıştı. Ama ulusal bütünlüğü süren Almanya
kısa bir süre içinde güçlenmiş, yalnız Avrupa'da değil,
dünya ölçüsünde bir devlet durumuna gelmişti. Bu bakı-
dan, 2. Büyük Savaş'ı, 1. Büyük Savaş'ın devamı olarak
görmek, bir tiyatronun iki ayrı perdesi olarak kabul etmek,
ikincisinin birincisinin yarım bıraktığı bir işi tamamladığı-
nı söylemek, herhalde doğru bir tanı olacaktır. Alman-
ya'nın yenilmesi, Avrupa-dışı güçlerle birlikte işgali, savaş-
tan tam anlamı ile yıkık çıkan İngiltere ve Fransa'nın
dünya politikası ve ekonomisindeki etkinliklerinin yok ol-
ması; kısaca, Avrupa'nın dünya üstünlüğünün sonu, Ber-
lin'deki el sıkışma ile en anlamlı bir biçimde duyurulur!

Yirminci yüzyılın bu temel özelliğinin etkileri bugün
çok açık biçimde görülüyor. Savaş sonunda Avrupa'nın iri-
li ufaklı devletleri ABD ile Sovyetler Birliği'nin çerçevesin-
de kümelandılar, tıpkı mıknaatısın üstüne çekilen toplu iğ-
neler gibi. Başka yolla ayakta durmaları, dikilmeleri zordu.

1. Büyük Savaş'tan sonra Wilson ve Lenin'in birbirlerine karşıt çabalarının en önemli özelliği, özerk olarak Avrupa'yı almamaları, tüm dünyayı içermesidir. Her ikisi de eski Avrupa dizgesini reddetmişler, ırk ve renk ayrımı gözetmeksizin tüm dünya halklarına seslenmişlerdir. 2. Büyük Savaş sonrasında da bu uğurda büyük bir yarışmaya girişmişlerdir. Bu yarışmanın, etkisi azalan bir biçimde de olsa, bugün bile dünya politikasını etkilediğini söylemek olanaklıdır (Barraclough, 1966: 116). Ama 2. Büyük Savaş'tan sonra Doğu ve Batı bloklarının oluşmasını, yalnız iki uzlaşmaz ideolojinin karşı karşıya gelmesi olarak değerlendirmek eksik bir düşüncedir. Tarihte, "olsa idi..." deyip bu yolla geçerli bir değerlendirmeye, genellemeye varmak belki düşlemdir, ama öteki koşulları değiştirmez varsayarsak, 2. Büyük Savaş'tan sonra Sovyetler Birliği'nin yerinde Çarlık Rusyası da olsaydı, Doğu Avrupa'nın bir kısım ülkeleri Rusya ile birlikte Doğu Bloku, Batı Avrupa ülkeleriye, ABD ile birlikte bir Batı Bloku oluşturabilirlerdi sanırım.

Sovyetler Birliği'nin 1948 yılına gelindiğinde Doğu Avrupa'da başat güç durumuna yükselmesi, Batı Avrupa devletlerinin bir bölümünü *Batı Avrupa Birliği*'ni kurmaya itmişti. Yalnız Avrupa devletlerini içine alan bu öbekleşmenin güçlü bir askeri önlem olmadığı açıktı. ABD ile Kanada gibi iki Avrupa-dışı devletin bu öbekleşmeye girmesi, yani NATO'nun imzalanması ve bunun karşısında Sovyetler Birliği'nin önderliğinde Varşova Paktı'nın kurulması, Avrupa'da bugüne dek temelde pek değişikliğe uğramadan gelen bir dengenin yaratılması sonucunu doğurmuştur. NATO ile Varşova Paktı, Avrupa devletlerinin yalnız başlarına güvenliklerini sağlayamadıklarının, üzerinde bulundukları kıtada askeri ve siyasal dengeyi kuramadıklarının en açık, en belirgin göstergesidir.

De Gaulle bu olguyu değiştirmek, Fransa'nın çevresinde yeni, güçlü bir Avrupa yaratmak, kurulacak yeni Avru-

pa'yı ABD ve Sovyetler Birliği'nin tekelinden kurtarmak isteyen bir önderdi. Önemli dış politika karar ve uygulamaları hep bu yönü gösterir: NATO'nun askeri kanadından çıkması, ABD'nin "Truva Atı" olarak değerlendirdiği İngiltere'nin Ortak Pazar'a girmesini vetolaması gibi. Buna koşut olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile bunun siyasal nitelikte bir birlik durumuna getirilmesi çabalarını, Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyılda sahip olduğu uluslararası politikadaki üstünlüğünü hiç olmazsa bir ölçüde kazanma isteğinin çerçevesi içinde düşünmek doğru olacaktır. Ama 1975 yılındaki bir olay, bu isteğin ne ölçüde gerçekleştiği ya da gerçekleşebileceği konusunda önemli bir ipucu olmuştur. 2. Büyük Savaş'tan sonra ortaya çıkan Avrupa statükosunu belgeleyen 1975 Helsinki Anlaşması'nın, yine Avrupa statükosu ile ilgili 1815 Viyana düzenlemesinden en önemli ayrımı, ilk sözü edilen belgenin altında ABD ile Kanada'nın imzalarının bulunmasıdır.

Konuya ekonomik açıdan bakarsak, Batı Avrupa'nın Kuzey Amerika kıtasına bağımlılığı, başka bir deyişle "Atlantik Birliği" kavramı, Avrupa'nın 2. Büyük Savaş'tan sonra kendini özellikle ekonomik bakımdan güçsüz görmesi ve iki büyük savaşla kendi kendini tüketmesidir. Bu tarihten sonra ABD'nin ekonomik gücü ile Batı Avrupa'nın kapitalist pazar ekonomileri korunabilmiş ve 1950'lerle birlikte gelişmeye başlamıştır. Ancak 60'lı yılların ortalarından başlayarak ve De Gaulle'ün politikasından bağımsız olarak Batı Avrupa, Amerikan bağlantısının gerekliliğini sorgulamaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında şunlar sayılabilir: Bir kez, ABD'nin Vietnam "serüveni", siyasal görüşü ne olursa olsun, hemen hemen her Avrupalı tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. İkinci olarak, Başkan Kennedy'ye yapılan suikasttan başlayarak, Başkan Nixon'un *Watergate* utancına kadar bir dizi olay, yeryüzünde "Amerikalı" imgesini *pejoratif* bir terim biçimine sokmuştu (Bell, 1977: 101).

Bunlara Ortak Pazar'ın göreceli ekonomik başarısını da eklersek, 60'lı yılların ortalarında, Batı Avrupa devletlerinin ABD'nden bağımsız olarak bir "kişilik" bulma uğraşı içinde bulunduklarını söyleyebiliriz.

Ancak 1973 petrol bunalımı, tümüyle Ortadoğu petrolüne bağımlı olan Batı Avrupa ülkelerine, ekonomik güvençlerinin temelini ne denli sallantıda olduğunu göstermiştir (Gürsel, 1977). İşte, bu tarihten sonra, Ortadoğu petrolünün güvenli bir biçimde Batı Avrupa'ya akmasını sağlamak üzere, bu devletler bölgenin en etkili gücü olan ABD'nin destek ve yardımına gereksinme duymuşlardır. Böylece, tıpkı 2. Büyük Savaş'tan sonra olduğu gibi, Batı Avrupa'nın ekonomik güçlükleri "Atlantik Birliği" kavramını yine güçlendirmiş bulunmaktadır.

III

Avrupa'nın dünya politikasındaki başat durumunun ortadan kalkması, bizi yirminci yüzyılın bir başka temel özelliğine götürmektedir. Bu özellik, öncekiyle sıkı sıkıya bağlantılı olup, onun mantıksal bir uzantısı olarak görülebilir: *Yirminci yüzyıla dek temelde Avrupa devletlerince kurulan güç dengesinin, artık Avrupa dışında oluşmaya başlaması ve bu denge içindeki güç özeklerinin değişken bir nitelik göstermesi.*

Konuya girmeden önce, "güç dengesi" kavramının yaygın anlamının açıklığa kavuşturulması ve yirminci yüzyıla kalıt olarak bırakılan on dokuzuncu yüzyıl güç dengesi uygulamalarının kısaca belirtilmesi gerekiyor. Basit bir anlatımla güç dengesi kavramı iki ilkeyi içerir: (1) Uluslararası politikada gücün dengelenmesine yönelik bir eğilim ve (ii) bir gücün uluslararası dizgenin öteki üyeleri üstünde üstünlük kazanmasına karşı ortaklaşa direnme ile ilgili tarihsel olgu. Bu anlamdaki güç dengesi iki biçimde ortaya çık-

maktadır: (i) Basit “iki-kutuplu” denge ve (ii) değişken “çok-kutuplu” denge (Wassermann, 1977: 71-78).

On dokuzuncu yüzyılın büyük çaplı uluslararası olaylarının hemen hemen hepsinde bu ilkelerin uygulandığı görülmüyor. 1815 Viyana düzenlemesi, bir büyük devletin (Fransa), kendi istemini öteki Avrupa devletleri üzerinde zorla kabul ettirmesine karşı bir öbekleşmeyi anlatır. Bu düzenlemenin, genel çizgileriyle de olsa, yirminci yüzyıla dek sürdürüldüğü, bugün artık bir iki tarihçinin, o da güçlkle sezin-ledikleri tarihsel bir gerçek değildir. Güç dengesi uygulamasının ikinci önemli örneği Kırım Savaşı'nda (1853-1856) görölür. Bu savaş, bir büyük devletin (Rusya), Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ve özellikle Balkanlar'da üstün duruma geçmesini, yani istemini tek yanlı olarak öteki devletlere zorla kabul ettirmesini önlemek için yapılmış, böylece uluslararası politikada gücün dengelenmesine çalışılmıştır. O kadar ki Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki toprakları, daha sonra, 1878 Berlin Konferansı'nda ve Alman Şansölyesi Bismarck'ın başkanlığında “barışçı” bir biçimde, yani büyük Avrupa devletleri arasında varılan bir anlaşmayla parçalanmıştır. Bu düzenleme, günün güç politikasına uygundu. Çünkü Bismarck, Alman ulusal birliğini kurmak için Danimarka, Avusturya ve Fransa'ya karşı yaptığı savaşlardan sonra bozulmaya yüz tutan Avrupa güç dengesini, bir Fransız-Rus birleşmesini ve böylece ortaya çıkabilecek olan “kanat” üstünlüğünü önlemek yönünde kurmaya çalışmıştı. 1872-1887 yılları arasında Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya arasında yaptığı çeşitli anlaşma ve bağlaşımlar, yukarıda belirtilen güç dengesi ilkeleriyle tam bir uyum içindeydi. Bismarck'ın iktidardan düşmesi ve dizgesinin çözölmesinden sonra bu çözölmenin yerine kurulan, birbirine karşıt Üçlü Bağlaşma (Almanya, Avusturya, İtalya) ile Üçlü Anlaşma (İngiltere, Fransa, Rusya), on dokuzuncu yüzyıl güç dengesinin son uygulaması-

dır. İşte, yirminci yüzyıla böyle bir öbekleşme ve bu öbekleşmenin bir büyük savaş içinde erimesiyle girilmiştir.

Dikkat edilirse, bütün bu güç dengesi uygulamaları, temelde Avrupa-özekli düzenlemelerdir. Ancak 1. Büyük Savaş'ın yıkıcılığı, Avrupa'nın dünya politikasındaki üstünlüğünü zayıflatmış, bir yanda Amerika, öte yanda Asya kıtaları dünya politikası içinde sivrilmeye başlamışlardı. Önce de belirtildiği gibi, iki savaş arası dönem Avrupa devlet adamlarının bu gerçeği görmemeleri ya da görmemezliğe gelmeleri ve artık geçerliliği kalmayan Avrupa-özekli düzenlemelere öncelik vermeleriyle geçti. 1939-1945 savaşı bu yanılgıyı, duraksamaya yer vermeyecek bir biçimde ortadan kaldırmıştır.

Avrupa'nın bir güç özeği olarak dünya politika sahnesinden ayrılmasından sonra, dünya en az yirmi yıl kesin çizgileriyle ABD ile Sovyetler Birliği'nin çevresinde “iki-kutuplu” bir nitelik kazandı. 2. Büyük Savaş'ta Avrupa'nın Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyasını dize getiren güçlerin, ABD ile Sovyetler Birliği olduğunu söylemenin, İngiltere ve Fransa'ya karşı haksızlık olmayacağı kanısındayım. Savaş sonrasında uluslararası ilişkilerin tarihini, 1960'ların ortalarına dek belirgin bir biçimde olmak üzere, iki karşıt ideolojiye bağlanmış ABD ile Sovyetler Birliği'nin yeryüzünde etki kurmak için gösterdikleri çabaların öyküsü olarak nitelemek, gerçekçi bir genelleme olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi, savaştan her bakımdan yıkık çıkan Avrupa devletleri bu iki süper devletin çevresinde kümelenmişlerdir. Böylece ortaya “iki kutuplu” bir denge çıkmıştır. “Soğuk Savaş” diye kısaltarak anlattığımız bu yeni durum etkisini yirmi yıl kadar sürdürmüştür. Bugün de bütün belirtilerinin ortadan kalktığını söylemek güçtür. Sarmal bir etki-tepki ilişkisi içinde düşünülürse, Soğuk Savaş ortamında “iki-kutuplu” dünya politikası daha da belirgin bir görünüm kazanmıştır.

Bu iki kutuplu denge, daha önce de belirtildiği gibi, yeni karşılaşılan bir olgu değildir. On sekizinci yüzyılda İngiltere ile Fransa, 1890 ile 1914 yılları arasında Üçlü Bağlaşma ile Üçlü Anlaşma ve şimdi de ABD ile Sovyetler Birliği arasında olagelmıştır. Tarih boyunca iki kutuplu denge, iki güçlü devlet ve bu devletler çevresinde uydu gibi kümelenen küçük devletleri gerektirmiştir. Böyle bir denge zamanla genişleyerek yerini çok kutuplu dengeye bırakabilir ve bırakmıştır da. Bu olgu, küçük devletlerin, başat devletler arasındaki çekişmeden kurtulmak istemeleri, böylece iki karşıt blokun, çok kutupluluk içinde çözülmesi ile ortaya çıkar. Çok kutupluluğun tarihteki örnekleri arasında en belirgin olanı, 1648 Vestefelya Anlaşması'yla 1. Büyük Savaş'ın 1914'te çıkışına dek süren dönemde İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya arasındakidir.

İki kutuplu denge çok kutuplu dengeye dönüştüğü kadar, çok kutupluluk da iki kutupluluğa dönüşebilmektedir. On dokuzuncu yüzyılın çok kutuplu olan ve “Avrupa Uyumu” (*Concert of Europe*) adı verilen dengesi, 1890'dan sonra Üçlü Bağlaşma ve Üçlü Anlaşma arasındaki iki kutupluluğa dönüşmüştür. Aynı biçimde, iki savaş arası dönemde Batı demokrasileri, faşist ve komünist devletler arasındaki üç kutupluluk, savaştan sonra iki kutupluluğa dönüşmüştür.

Bugün uluslararası dizgenin yeniden çok kutuplu bir görünüm kazanmaya başladığı ya da çok kutupluluğun bazı özelliklerinin su yüzüne çıktığı söylenebilir. Bu çok kutupluluğa gidiş, küçük devletlerin, çekişen büyük devletler arasındaki Soğuk Savaş ortamından kurtulmak istemeleri ile başlamıştır. Öte yandan NATO, De Gaulle Fransasının bağlaşmanın askeri kanadından çekilmesi ve bağlaşıklık devletler arasındaki anlaşmazlıklarla zayıflamış ve Soğuk Savaş yıllarındaki işlevlerini yerine getiremez duruma gelmiştir. Varşova Paktı eski tek parçalı bütünlüğünü yitir-

meye başlamıştır. 1949 yılında kurulduğundan bu yana, Çin Halk Cumhuriyeti gün geçtikçe güçlenmiş, Sovyet blokundan ayrılarak dünya politikasında hesaba katılması gereken bir güç durumuna gelmiştir. Çekirdek güçlü silaha da sahip olan bu devlet, uzun süren bir çabadan sonra, Taiwan Cumhuriyeti'nin yerine BM Güvenlik Konseyi'nin sürekli üyeleri arasına girmiştir. Böylece, Çin Halk Cumhuriyeti dünya güç dengesinde hızla sivrilmiş ve çok kutuplu dünyaya gidişte önemli bir odak noktası olmuştur. ABD ile Sovyetler Birliği önemli dış politika girişimlerinde ve özellikle birbirleriyle ilişkilerinde Çin etmenini hesaba katmak zorundadırlar. Son zamanlarda Sovyetler Birliği'ne karşı belirginleşmeye başlayan ABD-Çin yakınlaşması, süregelen tek parçalı sosyalist dünya anlayışının da sonudur.

Sömürgeciliğin bugün edimli olarak ortadan kalkması, uluslararası topluluğa, hemen hemen aynı yapısal özellikleri taşıyan ve benzer dünya görüşünü paylaşan çok sayıda devletin katılması sonucunu doğurmuştur. Böylece, on dokuzuncu yüzyıldan ayrımlı olarak, tarihte ilk kez uluslararası dizgenin sınırları evrensel bir çerçeveye ulaşmıştır. İşte, bu evrensel çerçeve içinde hem yeni ve değişken bir güç dağılımı hem de zaman zaman birlikte devinimde bulunan yeni güç odakları belirmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı içinde çok sözü edilen çok kutupluluk temelde budur. Bu çok kutupluluk, tıpkı on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi, beşli bir nitelik gösterebilir mi?

Avrupa güç dengesi içinde İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ile Rusya'nın oluşturduğu beş özekli görünüm, yüzyılın sonlarına doğru iki kutuplu bir biçime dönüşmüştü. ABD'den belirli bir noktaya kadar da olsa, ekonomik bağımsızlığını kazanmış bulunan ve siyasal bir bütünleşmeyi amaçlayan Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasındaki ilişkiler, *yumuşama* ortamının gelişmesiyle daha sıkı bir iş-

birliğine dönüşürse, dünya beş özekli bir güç dengesine girebilir. ABD, Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti, gelişmekte olan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile Avrupa. On dokuzuncu yüzyıl ile koşutluğu daha da ileri götürürsek, bu çok kutupluluk, George Orwell'in *Bindoküzyüzseksendört*'ünde güzel bir düş gücüyle öngördüğü gibi, yine iki kutupluluğa dönüşebilir mi? Bunlar, tarihte koşutluklara, benzerliklere ve örneksemeye gereğinden çok değer versek bile, düşlem olmaktan kurtulamazlar. Ama bugün için, yirminci yüzyılın ikinci yarısının önemli bir temel özelliği olarak ortaya konması gereken, iki kutupluluğun, yerini yavaş yavaş çok kutupluluğa bırakmakta olduğu ve bu durumun etkilerini göstermeye başladığıdır.

Çok kutupluluk, bugün bütün öğeleriyle yerleşmiş değildir kuşkusuz. İki kutuplu uluslararası dizgenin etkilerinin tümüyle ortadan kalktığını söylemek gerçekçi bir anlatım değildir. Yeryüzünün neresinde çıkarsa çıksın, bir anlaşmazlık ya da çatışma, iki süper devlet arasında açık ya da üstü kapalı bir anlaşma olduğunda çözüme ulaşmakta, en azından donabilmektedir. Buna örnek olarak, 1956 Süveyş bunalımını, son Arap-İsrail çatışmalarını, Lübnan iç savaşını göstermek olanaklıdır. Bu bunalımlar, ancak ABD ile Sovyetler Birliği'nin duruma ağırlıklarını koymaları ile durdurulabilmiştir. Öteki güç özeklerinin etkisi, bugün bile süper devletlerinkine göre sınırlı ve kısa süreli olmaktadır (Geniş bilgi için: Gönlübol, 1978, 436-43).

IV

Yirminci yüzyıl tarihinin bir başka temel özelliği, Asya-Afrika uluslarının, yani çok kullanılan terimiyle "Üçüncü Dünya" ülkelerinin bağımsızlıklarını almalarıdır. Bir kez daha anımsamakta yarar var: Bu temel özellikler ancak birbirleriyle etki-tepki ilişkisi içinde anlam kazanır. Yukarıda

belirtilen özellikler, şimdi sözü edilen oluşumu etkilediği gibi, sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını almaları da öteki özellikleri daha belirgin bir duruma getirmiştir. O denli ki insanlık tarihinde Asya-Afrika uluslarının Batı'ya başkaldırışı gibi hızla ortaya çıkan, bu kadar geniş kitleleri içine alan bir başka devinim bulmak zordur.

Her şeyden önce, yirminci yüzyılda beyaz insan ile renkli insan arasındaki ilişkilerin temel niteliği değişmiştir. Bu, tarihin genel akışı içinde son derece önemli bir gelişmedir. Yirminci yüzyıla gelinceye dek, ancak sömürülmeye değer, yetenekleri beyazlara göre çok az, büyük işler yapamayacak, kendi kendini bile yönetemeyecek bir *homo sapiens* olarak görülen renkli insan, yirminci yüzyılda bunun böyle olmadığını açıkça, duraksamaya yer vermeyecek biçimde ortaya koydu.

Gerçekte, 2. Büyük Savaş'tan sonra tanık olduğumuz sömürgelerin uluslaşması ve bağımsızlık kazanmaları süreci, bu savaşın doğrudan bir ürünü sayılamaz. Sürecin kökleri geçen yüzyılın içine dal budak salmıştır. On dokuzuncu yüzyıl emperyalizmi sömürülen uluslar ile sömürgeciler arasında, 1. Büyük Savaş'a dek değişmeden süren özel bir ilişkiler ağı kurmuştu. Bu ilişkiler, siyasal bağımlılık, ırksal eşitsizlik ile ekonomik sömürü olarak özetlenebilir. Yirminci yüzyıla gelindiğinde sömürgelerde okuma yazma oranının artması, yaşam düzeylerinde az da olsa bir yükseliş sağlanması ve nüfusun artması, sömürge halklarının önce ulusal benlik, sonra ulusal birlik kazanmaları sonucunu doğurmuştur. Yirminci yüzyılda ortaya çıkan bu ulusal benlik ve bilinç, on dokuzuncu yüzyılın ürünleri olan siyasal bağımlılık, ırksal eşitsizlik ve ekonomik sömürünün karşısına çıkan, bunlarla çatışan temel güç olmuştur. İşte bu akım, iki büyük savaş ile hız kazanmış, yoksa onların doğrudan ürünü olmamıştır. Sömürgeci devletlerin çoğunluğu, temelde Avrupa'ya özgü olan bu iki savaştan güçleri-

ni yitirerek çıkmışlar, bu yüzden ister istemez sömürgeleri üzerindeki denetimlerini gevşetmek zorunda kalmışlardır.

Sömürgecilik ilişkilerinin on dokuzuncu yüzyılda gelişen sömürge halklarına ilişkin öznel koşulları, yirminci yüzyılda ortaya çıkan Avrupa'ya ilişkin nesnel koşullarla birleştğinde, Asya, Afrika uluslarının bağımsızlık yolu açıldı. On dokuzuncu yüzyılda büyük Asya ve Afrika uygarlıklarında ortaya çıkan Batı-karşıtı devinimlerin başarısızlığı (Çin'de Tayping ve Boxer ayaklanmaları, Hindistan'da Ulusal Kongre'nin verdiği savaşım, Mısır'da Arabî Paşa ayaklanması ve Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki devrimi), istem, direşme ve yüreklilik gibi köklü bireysel güdülerin, Batı'nın üstün silah ve ekonomik gücü karşısında yenilmesinin sonucudur. Kısaca, on dokuzuncu yüzyılda Batı'ya karşı direnme, nesnel koşullar değişmedikçe başarılı olamadı. İşte, yirminci yüzyıl tarihi, bir bakıma nesnel koşullardaki bu değişikliğin tarihidir. Bu yüzyılın iki büyük savaşı, sömürgeci devletleri zayıflatarak nesnel koşulları yarattı ve sonuç olarak Asya ile Afrika'nın görelî durumunda önemli bir gelişme oldu.

İki büyük savaşın bir başka hızlandırıcı etkisi, savaşan büyük ve sömürgeci devletlerin, savaştıkları öteki sömürgeci devletleri yenebilmek için sömürge halklarının asker gücüne gereksinme duymuş olmalarıdır. Böylece, ülkelelerinden uzak yerlerde, Avrupa'da savaşan sömürge insanı, belki de ilk kez, yanında ve karşısında savaştığı beyaz insana göre ırksal düşüklüğü ve yeteneksizliği olmadığını anlamıştı. Üstelik, Batı'nın liberal, ulusçu ve toplumcu düşüncelerine de açılmıştır. 1945 sonrasında Asya ve Afrika'da Batı'ya karşı bağımsızlık savaşını yürütenlerin büyük çoğunluğunun bu büyük savaşlara katılmış askerler olmaları tarihsel bir rastlantı sayılamaz.

Bunlardan başka, 1905'te Japonya'nın, Avrupa'nın beş büyük devletinden Rusya'yı yenmesi; yine Japonya'nın 2. Büyük Savaş'ta *Pearl Harbor* baskını ile ABD'yi Pasifik do-

nanmasından yoksun bırakarak, kısa bir süre için de olsa, Pasifik'te üstünlüğü elinde tutması, renkli insanın hemen hemen hiçbir alanda beyaz insandan ayrılmı olmağını ortaya koyan, böylece ikisi arasındaki ilişkilerin temelini eşitlik üzerine dayayan önemli olaylar olarak değeriendirilmektedir. Ayrıca, Japonya'nın askeri ve ekonomik alanlardaki başarıları, Uzakdoğ'u'daki ulusçuluk devinimlerinin de esin kaynağı olmuştur. Vietnam halkının önce Fransa, sonra ABD'ye karşı elde ettiğı başarı, bu çerçeve içinde de düşünölmelidir. Bütün bu nedenlerle, yirminci yüzyılın "sömürge devrimi" bir sömürge ayaklanmasının çok ötesinde olan bir süreçtir. Eğer on dokuzuncu yüzyıl, tek bir tümce ile "Avrupa'da uluslaşma yüzyılı" olarak tanımlanabilirse, yirminci yüzyıl da aynı mantığın sürdürölmesiyle "Asya ve Afrika'nın uluslaşması dönemi" olarak nitelendirilebilir.

Ama yirminci yüzyıl tarihinin, Asya ve Afrika uluslarının bağımsızlıklarını almaları özelliğine koşut bir niteliğı de şudur: Sömürgeciliğın edimli olarak ortadan kalkmasına karşın, gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında eşitsiz ekonomik değışim, on dokuzuncu yüzyıldakine benzer biçimde sürmektedir. Ancak bu yüzyılın özellikle ikinci yarısı açısından önemli olan, yeni devletlerin katılmasıyla bu eşitsiz değışimden zarar görenlerin sayı ve etkinliklerinin artmış olmasıdır. Birleşmiş Milletler yeni üyelerin katılmasıyla değışik işlevler kazanmış, uluslararası yeni ekonomik düzen gibi özelemler, uluslararası politika gündemine yerleşmiştir. Yeni güç dağılımının sonucunda beliren yeni çatışmalar, değışik sorunlar ve bunları çözme yöntemleri, Doğu ile Batı blokları arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Bu iki blok, savaşımalarını bazen yeni güç odaklarına karşı, bazen de onlar aracılığıyla yürütmek durumunda kalmışlardır. Birleşmiş Milletler, ortak bir barış ve güvenlik örgütü olmasının yanında, eşitsiz ekonomik değışimden zarar gören ülkelerin önemli gördükleri değerielerin koruyucusu olmuştur.

Gelişmekte olan devletler, büyük devletler arasındaki siyasal oyunlar ve iki *süper* devlet arasındaki çekişmeden uzak durmak istemektedirler. Onlar için en önemli ve başat uluslararası sorun, yeryüzünün aç yarı nüfusunun geleceğidir. Onlar, her iki bloktan da uzak durmakla birlikte, kendilerini “yalnızlığa” itmemekte, bunun olanaksızlığını bilmektedirler. Aralarındaki yapay ve zaman zaman çatışmalara varan sorunlara karşın, işbirliğine önem vermektedirler. 2. Büyük Savaş'tan sonra bağımsızlıklarını kazanan bu devletler, günümüzde BM Antlaşması'nın özgün üyelerinin sayısını aşmışlardır. Ama BM'deki bu yeni süreç yalnızca bir sayı artışı olarak görülmemelidir. Herşeyden önce, gelişmekte olan ülkelerin BM'nin amacı konusundaki anlayışları, uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesine yöneliktir. Ayrıca, BM forumunu, siyasal avantaj sağlamak için bir propaganda yeri olarak değil, fakirlikle savaşı ortadan kaldırmak için kullanmak istemekte, BM'ye büyük devletlerden daha çok önem vermekte ve etkili olduğuna inanmaktadırlar. Kendi bağımsızlıkları bunu tek başına kanıtlamaktadır (Worsley, 1964: 252-56).

Teknolojik gelişme yeryüzünü küçültmekte, ulusları birbirine daha bağımlı kılarak, yeryüzünü tek bir birim durumuna getirmektedir. Barış, işbirliği, yaratıcı amaçlar için üretim, insanın tutsaklıktan kurtuluşu ve gelişmesi gibi, tarih kadar eski özelemlerin, tarihte ilk kez, tek tek düşüncüler, düşüncü öğretiler, hatta belirli akım ve uluslar yerine, yeryüzü nüfusunun çoğunluğunca ele alınması ve bayraktarlığının yapılması, yirminci yüzyılın ikinci yarısının en önemli özellikleri arasındadır (Worsley, 1964: 258). Ama şu da var ki böylesine birbirine bağımlı olan yeryüzünde teknolojinin kaynağı sınırlı sayıda ülkenin tekelinde tutulmak istenmekte, bu da çağımızın büyük çelişkilerinden birini oluşturmaktadır. Kuzey-Güney diyalogu, Petrol İhraç

Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) toplu devinimi gibi olayların temelinde yirminci yüzyılın bu çelişkisi yatmaktadır.

Özet olarak belirtmek gerekirse ve buraya kadar anlatılan özelliklerin hepsi birlikte düşünülürse, çok kutuplu olmaya başlayan yeryüzünde sürdürülmek istenen eşitsiz ekonomik değişim, 2. Büyük Savaş sonrasının güçler dengesini temelinden sarsmaktadır. Bu, aynı zamanda günümüzdeki şiddet ortamının da temelini oluşturmaktadır. Avrupa devletleri ve *süper* devletler, 1945 yılından bu yana doğrudan savaşmamaktadırlar. 1945'ten sonraki otuz üç yıl içinde iç ve uluslararası yüz savaş çıkmış, bu savaşlarda bir milyonu aşan insan yaşamını yitirmiştir. Eşitsiz ekonomik değişimin yol açtığı uluslararası yapı bozukluğu, “yapısal şiddeti” günümüzün en önemli sorunu durumuna getirmiştir. Yine günümüzde açlık ve kötü beslenmeden yılda on sekiz milyon insan ölmektedir (Alcock, 1977: 340). Bu büyük “savaş”ın ortadan kaldırılması, ancak daha hakça bir uluslararası değişim düzeninin kurulması ile olanaklıdır. Yeni uluslararası ekonomik düzen, gelişmekte olan ülkelerin yaşam düzeylerinde artışı, bu da Asya-Afrika uluslarındaki iç ve dış çatışmaların giderek azalmasını sağlamaya yöneliktir.

Tarihçiler arasında yaygın ve bir bakıma doğru olan bir bakış açısına göre, on dokuzuncu yüzyıl 1900 yılında değil, ilk büyük Avrupa savaşı olan 1914-1918 savaşıyla sona ermiş ve yeni bir yüzyıl, yeni bir dönem başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa insanının ve giderek bütün yeryüzü insanların yaşam biçimlerini, koşullarını değiştiren ekonomik gelişme; kafa yapılarını değiştiren bilimsel ilerleme ve buluşlar; soyluluk düzenini, köleliği, gücünü Tanrı'dan alan monarşi yönetimini yıkan, Kilise'nin kapsamlı yetkilerini kısıtlayan siyasal akımlar; silah endüstrisinde önüne geçilemeyen “gelişme” ve sınırlandırılmayan silahlanma yarışı; kısaca, bazılarının yönettiği, bazılarının izlediği, bazılarının direndiği, ama kimsenin etkisinden kur-

tulamadığı devrimci değişiklik tutkusunu, yirminci yüzyılın iki büyük savaşının “fırını” içinde eridi. Bu fırından, yepyeni örgütlenme biçimleri ve özellikleriyle değişik bir yüzü ortaya çıktı. Bu bakımdan, yirminci yüzyıl tarihinin en önemli özelliklerinden biri, onun bir “kitle” savaşı, “top-yekûn” savaş (total war) yüzyılı olması ve ikinci yarısında da çekirdek güçlü savaş tehlikesinin bütün yığılmasıyla belirmesidir.

On dokuzuncu yüzyıldan bu yana askeri güç hızla artmaktaydı. Demokrasinin yaygınlaştığı, gönenc, bilim, teknoloji ve eğitimin kitlelere ulaşmaya başladığı yirminci yüzyıl, gerçekte, savaş deliliğinin hızla yayıldığı ve Avrupa devletlerinin askeri harcamalarının açıkça gösterdiği gibi, tarihte en çok silahlanılmış dönem olmuştur (Nisbet, 1973: 54). Toplumbilimci Sorokin, çağlar boyunca savaşların sıklığını, maddi zararlarını, mal olduğu insan yaşamını, harcanan para ve değerleri hesap ederek, on ikinci yüzyıldan yirminci yüzyıla dek her yüzyılı, savaş açısından şu göstergelerle değerlendirmiştir (Northedge, 1976: 281):

12. yüzyıl	:	18
13. yüzyıl	:	24
14. yüzyıl	:	60
15. yüzyıl	:	100
16. yüzyıl	:	180
17. yüzyıl	:	500
18. yüzyıl	:	500
19. yüzyıl	:	120
20. yüzyıl	:	3080

Hangi açıdan bakarsanız bakın, yirminci yüzyıl göstergesindeki akla sığmaz artış, yirminci yüzyılda savaşın ne denli önem kazandığını ve bu yüzyılın nasıl temel bir özelliği olduğunu göstermektedir. Böylece, ona önemine uygun bir yer ayırmak gerekir.

1. Büyük Savaş insanlık tarihinde tümüyle yeni bir olaydır. Yeni olması ve “Büyük Savaş” denmesinin nedeni, genellikle sanıldığı gibi, uzun sürmesi ya da savaşa katılan devletlerin sayısı değildir. 1815'ten 1914'e dek yalnız Avrupa'da irili ufaklı on beş savaş çıkmıştır. Dört yıldan uzun süreni, daha çok ülkenin katıldığı savaşlar tarihin yabancı-sı değildir. 1. Büyük Savaş'ın asıl ayrımı ve önemi şu özelliğinden gelmektedir: Bu savaş ilk “topyekün” savaştır, ilk “kitle” savaşıdır. Savaşlar, belki cephedeki asker için sürekli ölüm kalım sorunudur. Ama bir ulus için ölüm kalım sorunu olması demek, onun kesinlikle kitle savaşı olması demektir. 1. Büyük Savaş, on dokuzuncu yüzyıl savaşları gibi yalnızca sınırlardaki birliklerin değil, büyük kitlelerin savaşıdır. Askeri, kadını, erkeği, yaşlısı, genci ve hatta çocuğu ile tüm halkın katıldığı, etkilendiği, en azından sıkıntılarını paylaştığı bir savaştır. Yirminci yüzyılda savaş, içine yalnız askeri güçleri değil, tüm ulusları, işgücünü, endüstriyi ve hatta eğitim dizgesi, sanatı, edebiyatıyla tüm kültürü içeren bir kavram biçimine dönüşmüştür (Nisbet, 1973: 56).

Topyekün savaş, önceki yüzyılın üç önemli olgusundan kaynaklanır (Northedge, 1976: 288-89): (i) On sekizinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve giderek yeryüzünde yayılan endüstri devrimi ve bunun sonucu olarak doğan modern makine endüstrisinin silah üretimine uygulanması. (ii) Fransa devrimini gerçekleştirenlerin, devrim savaşları sırasında tüm ulusu, Fransız savaş gücü ile birleştirip zorunlu askerlik dizgesini kurmaları. (iii) Modern devletin tüm kaynaklarının *profesyonel* kamu hizmetlilerince denetlenmesi. Hemen hemen eşit sayılabilecek güçteki devletler, bütün bu olanakları sonuna dek kullanarak, büyük bir inatla savaşı sürdürdüler. Şimdi, bu olguları kısaca inceleyelim.

Savaşta, bugün yabancı-sı olmadığımız yeni silahlar yapıldı. İngiltere'de teknisyenler zırhlı bir traktör geliştirip adını “tank” koydular. 1916 yılında cephede ilk görüldü-

günde hantallığından dolayı askerlerin güldüğü, ama 1917 yılında özellikle ABD'de geliştirilip savaşa hazır duruma getirilen bu silah, 1939-1945 savaşında savaş alanlarının en etkili araçlarından biri olacaktır. Bilim adamlarınca geliştirilen zehirli gaz, ilk kez Almanlarca Batı Cephesi'nde kullanıldı. Bu öldürücü düşmana karşı gaz maskesi bulundu ve yapımı hızlandı. Savaşın başında, uçak yalnız bilgi toplama amacıyla kullanılan “derme çatma” bir araçtı. Savaşın sonuna doğru geliştirilerek saldırı amacıyla havalandırıldılar. Yüzyılın ortalarına doğru tüm insanlığa yığılma başladı ve “modern” savaşın en kesin ve vazgeçilmez aracı oldu. Bu “koleksiyona” denizaltı gibi bir araç da ekleneince, savaş tarihinde ilk kez “üç boyutlu” bir nitelik kazandı. On dokuzuncu yüzyılda savaş tek boyutluydu, yani yalnız karada ve deniz yüzeyinde olmaktaydı. Uçak ve denizaltı 1. Büyük Savaşı üç boyutlu bir duruma getirdi, kara ve deniz yüzeyine ek olarak hava ve denizin altı da savaş alanı oldu. Son ikisi, günümüz “modern” savaşının asıl alanları durumuna geleceklere.

Savaş teknolojisinin gelişmesi, 1914 öncesinde, “saldırı savaşı”nın öneminin vurgulanmasına yol açmıştı. Avrupa'nın bütün askeri yetkeleri, savaş düşünürü Clausewitz'in de etkisiyle, saldırının “modern” savaşın en etkili taktiği olduğuna, en iyi savunmanın saldırıdan geçtiğine inanmışlardı. Bu, yanlış bir düşünceydi. 1871'den beri büyük devletler arasında savaş olmamıştı. Avrupa'da hemen hemen herkes, savaşın sonunun iyi planlanmış büyük saldırılarla kısa sürede alınabileceğine inanıyordu. Savunmanın giderek artan üstünlüğünü ortaya çıkaran temel öğeler görmezlikten geldi: Siper, dikenli tel, makineli tüfek ve demiryolları gibi endüstri devriminin ürünleri. Arkasında makineli tüfekle, önünde dikenli telle korunan siperi, On dokuzuncu yüzyılın görkemli süvari saldırıları ve piyade yürüyüşü ile geçmek zorlaşmıştı. Üstelik, yabancı bir top-

rağı eline geçiren saldırgan piyadeye lojistik destek sağlamak çok zaman alırken (çünkü savunan taraf geri çekilirken tüm ulaştırma hat ve araçlarını işe yaramaz duruma getiriyordu) gelişmiş demiryolları ile gerisinde beslenen savunucu siper, hızla eksikliğini tamamlayabilmekteydi (Taylor, 1963: 20-24 ve Northedge, 1976: 289). “Modern” savaşın genellikle boşlanan bu özelliği, yirminci yüzyıl boyunca bütün savaşlarda etkisini artan bir biçimde gösterecektir.

Fransız Devrimi, savaşın niteliği ve orduların bileşimi açısından tarihi iki parçaya böler. Fransız Devrimi'ne kadar savaş, az sayıda küçük ordular arasında, belirli ve sınırlı siyasal ve ekonomik amaçlarla yürütülen, subayları soylulardan, eratı ise üretici olmayan “çapulculardan” oluşan ve bir ulus adına değil, belirli bir monark için dövüşülen bir savaşım niteliğini taşımıştır. Kısaca, Fransız Devrimi'ne kadar savaş, sınırlı araçlarla ve sınırlı amaçlarla yapılan, sınırlı savaş biçiminde olmuştur. Fransız Devrimi'nin askeri alandaki gizi, bugün yakından bildiğimiz “kitle” ve “topyekûn” savaş kavramlarını ortaya çıkarmasıdır. Yöneten ile yönetilen arasında kopuksuz ve bünyesel bağlar kuran siyasal devrim, halkı devlete bağlamış ve bir “dava” için, bir “ulus” için savaşma ve bağlılık duygusu yaratmıştır. Böylece, Avrupa hükümetleri tarihte ilk kez, kitle savaşını yürütebilmek için gerekli iki öğeye sahip olmuşlardır: Ülkenin tüm ekonomik ve toplumsal gücünü seferber edebilecekleri bir savaş ekonomisi ve zorunlu askerlik sistemi.

İşte, Avrupa ve dolayısıyla tüm yeryüzü için gerçekten yeni olan bu oluşum, on dokuzuncu yüzyıl boyunca endüstri devriminin ürünü olan silah teknolojisi ile birleşince, yirminci yüzyılın kitle savaşı için ortam hazırlanmıştır (Turner, 1977: 21-29). Ayrıca, haklı-yasallığı halka dayanan temsili hükümetler, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından beri gelişen ve uzak yerlere anında yönerge ve kuvvet göndermelerini sağlayan kitle iletişim ve ulaştırma

araç ve gereçlerinin de yardımıyla güçlü merkezi yetkeler oluşturdular. Görevi genişleyen bu merkezi yetkeler güçlü bir bürokratik kadroya da gereksinim duydular. Böylece ortaya çıkan modern devletin tüm kaynakları, profesyonel kamu görevlilerince denetlenmeye ve kullanılmaya başlandı.

Tüm bu yönleriyle 1. Büyük Savaş, bir kez başlayınca, denetimi olanaksız ve sonuçları hesaplanamayacak, önceden kestirilemeyecek duruma geldi. On dokuzuncu yüzyılda örneğin Bismarck'ın yaptığı savaşların kesin siyasal amaçları vardı; o amaçlara varıldığında savaş durdurulmuştu. 1914'te savaş politikanın bir aracı olmaktan çıktı, başlangıçtaki amaçlar unutuldu. Almanlar yenmek, karşı taraf yenilmemek için savaşa başladı. Evet, Fransızlar *Alsace-Lorraine*'i ele geçirmek, İngilizler Belçika'yı kurtarmak istiyorlardı. Ama bunlar utkunun ancak simgeleri olabilirdi (Taylor, 1963: 62). Savaşın kazanılması başlı başına amaç olunca, savaşın siyasal amaçlarına bakılmaksızın ölü sayısının çok yükseldiği askeri girişimlerde bulunuldu. Böylece, araçlar artınca amaçlar da yükseldi. Kısaca, tam anlamı ile bir "yıpratma savaşı" durumuna gelen savaşta, araçlar amaçları saptamıştır. Zaten yıpratma savaşının en anlamlı ve kısa tanımı budur. Bir başka özet anlatımla, 1. Büyük Savaş'ın en önemli özelliği, varılmak istenen ve savaş uzadıkça değişen amaçlar, bunlar için ödenen bedel ve alınan sonuçlar arasındaki oransızlıktı. Bu durum savaş sonrası barışının niteliğini de etkiledi.

1. Büyük Savaş yeni toplumsal sorun ve sonuçlar da doğurdu. Askerler ve savaş endüstrisi işçilerinin gönenci, asker ailelerinin bakımı, özel girişimce savaşta elde edilen kâr gibi. İnsanlar savaşta ölürken, girişimcinin, elinde şampanya bardağı ve başında *fötr* şapkası ile rahat havası, savaştan sonra giderek artacak olan devrimci propagandanın en belirgin simgesi oldu. Toplumun temel dokusu değişti. Her ülkede binlerce kadın işyerlerini doldurdu. Ka-

dın tarihte ilk kez yaygın bir biçimde kendi yaşamını kendisi kazanmaya başladı. İşyerlerine uygun düşmeyen uzun etekler, sıkı *korseler* yerlerini kısa eteklere, pantolona ve rahat giysilere bıraktı. Uzun saçlar kısaldı. Sekreterlik görevleri erkeklere kapandı. Kısaca, savaşın sonunda, kadının yerinin evi olduğu anlayışı yıkıldı (Taylor, 1963: 87).

Tüm bu özellikleriyle 1. Büyük Savaş, klasik anlamıyla Avrupa tarihini bitirmiş, 1918'den sonra “dünya tarihi” başlamıştır. Artık siyasal davranışın geleneksel ölçütlerini yadsıyan, hükümetlerin üzerinden tüm dünya halklarına seslenen Woodrow Wilson ve Lenin'in “yeryüzünde cennet” formülleriyle çağdaş dünyanın temelleri atılmıştı. Avrupa'da savaşan devletler, genel bir yıkıntı olmadan ülkelerini Bolşevizme sürüklemekten ve hatta Wilson'un idealist barış koşullarını (14 nokta) kabullenmeden, savaşı kazanabileceklerini umut ediyorlardı. Almanya'da Lüdendorff, İngiltere'de Lloyd George ve Fransa'da Clemenceu, birbirleriyle savaşırken, Wilson ile Lenin'in utkan çıkmasını istemiyorlardı. Hatta Avrupa devletleri birbirlerine düşman olmalarına karşın, temelde anlaşma içindeydiler. Öte yandan, güçlenen iki kanat devlet, Sovyetler Birliği ve ABD, o zaman bilincinde olmasalar bile, el sıkışıyorlardı (Taylor, 1963: 206-209). Günümüzün temelleri, ABD'nin savaşa girdiği ve Lenin'in Rusya'da iktidara geldiği 1917 yılında atılmıştı; Avrupa'nın artık gücü kalmamıştı. Avrupalının bunu kesin bir biçimde anlayabilmesi için bir büyük savaş daha gerekecektir.

Avrupalı olmayan insan, 1939-1945 yılları arasındaki savaşa, *İkinci Dünya Savaşı* adının konmasını, her nedense hiç sorgulamadan kabullenmiştir. 1914-1918 savaşına, ikincisi çıkana dek “Büyük Savaş” dendiğini unutmuş görünüyoruz. Gerçekte her iki savaş da, temelde, Avrupa-İçi düşüncelerle, hatta Avrupa'nın da üç dört büyük devletine özgü kaygılarla başlamış, yürütülmüş ve sona erdirilmiştir.

ABD ve Japonya gibi büyük devletler dışında, yeryüzünün geriye kalan ülkeleri ise ya yine bu devletlerce savaşın içine çekilmiş ya da savaştan değişen biçimlerde etkilenmişlerdir. Evet, yeryüzünün hemen hemen her bölgesi bu savaşların acısını, yıkıcılığını yaşamıştır, ama savaşın asıl sorumluluğu, tarih boyunca en çok savaşan büyük Avrupa devletlerindir. Son üç bin yıl içinde “Batı Uygarlığı” (Örs, 1974: 98-101) içinde, yeryüzünün öteki bölgelerine göre, daha çok savaş hazırlığı yapılmış, daha çok savaşılmış, daha çok ordu beslenmiş, savaşlarda daha çok insan ölmüş, daha çok maddi değer yitirilmiş ve savaşlar sonucu daha çok hükümet işbaşına gelmiş ya da uzaklaştırılmıştır (Nisbet, 1973: 11-12). Avrupa’da da en çok savaşanlar büyük devletlerdir (Wright, 1942). Bu devletler kendi sorumluluklarını yeryüzünün öteki bölgelerine yaymak istercesine, yirminci yüzyılın iki büyük savaşına, “Birinci Dünya Savaşı” ve “İkinci Dünya Savaşı” adını koymayı ve bunu tüm yeryüzüne kabul ettirmeyi başarmışlardır. Böylece, bir terimler dizgesinin basit mantığı ile, hepimiz bu büyük savaşlar içindeki sorumluluğu paylaşmada duraksamamışız. Bu psikolojik hatayı sürdürmeyip bu savaşlara “Büyük Savaşlar” demek, yalnızca bir terimler dizgesiyle uğraşmak olarak yorumlanmamalıdır.

Üstelik, bu açıdan bakıldığında, 1. ve 2. Büyük Savaşlar, birbirinden ayrı iki olay olarak görülemez. İkisi de, deyim yerindeyse, bir kitabın iki bölümü, bir tiyatronun iki perdesi gibidirler. Yani ikincisi bir bakıma birincisinin devamıdır. 1939 Eylülünde başlayan savaş, tıpkı birincisi gibi, bir Avrupa ve Kuzey Afrika savaşıydı. 1941 Aralığında Japonya’nın *Pearl Harbor*’da ABD’ye saldırmasıyla ortaya çıkan Pasifik Savaşı, Hitler büyük bir düşüncesizlikle ABD’ye savaş açmamış olsaydı, belki de Avrupa savaşı ile birleşmeyecekti bile. Üstelik, şu da var ki, her iki savaş, yani Avrupa ve Pasifik savaşları, birbirinden ayrı birer tüm

olarak sürdürüldüler. 1. ve 2. Büyük Savaşlarda savaşılan taraflar da hemen hemen aynıdır. Bir yanda Almanya ile iki bağlaştığı; öte yanda İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya. İki savaşta da yenik düşen devlet aynıdır: Almanya. Ayrıca, iki savaş arasında nedenler açısından da köklü bir bağ vardır. Almanya, ikincisinde, birincisinin sonunda kurulmuş bulunan düzenlemeyi bozmak, bağlaşıklar ise bu düzenlemeyi korumak için savaşmışlardır. Bir iki ayrıklık dışında, ikincisi birincisinin sınır düzenlemelerini korumuştur. Birinci savaş, Almanya, Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti gibi büyük imparatorlukları yıkmış ve bunların yerine yeni ulusal devletler kurmuştu. 2. Büyük Savaş'tan sonra ise, belki de Baltık devletleri dışında hiçbir devlet haritadan silinmiş değildir. Yani, 1. Büyük Savaş Avrupa'nın yeniden kurulması, 2. Büyük Savaş ise, bu yeniden kurulmuş bulunan Avrupa'nın sürdürülmesi için verilmiştir (Taylor, 1976: 42-42).

1. Büyük Savaş, temelde Almanya sorunu çevresinde dönmüştür. Karşısındakiler onun gücünü sınırlamak, Almanya ise ekonomik gücüne uygun bir siyasal üstünlük sağlamak için savaşmışlardır. Ama savaş bu sorunu çözemedi; tam aksine daha da ağırlaştırdı. Almanya birleşik, gururlu ve büyük bir devletin tüm kaynaklarına sahip olarak kaldı. 1919'un utkan devletleri etkili ek önlemler almadıkça, Almanya'ya konan sınırlamalar geçici nitelikte kalacaktı. Üstelik, 2. Büyük Savaş'tan sonra Avrupa güç dengesi de Almanya lehine değişmişti. Savaştan önce beş büyük devlet arasında "bir"di. Savaştan sonra üç arasında "bir" duruma geldi. Savaştan önce Avusturya, Almanya'nın bir uydusu gibiye de doğuda Rusya ve batıda Fransa ile İngiltere önemli denge öğeleriydi. Şimdi, Sovyetler Birliği Avrupa politikası dışına çıkmış ya da çıkarılmıştı. İtalya güçsüzdü. İngiltere, Almanya'ya karşı sert önlemlerden yana değildi. Kıtada Almanya'yı dengeleyebilecek tek devlet kal-

mişti: Fransa (Taylor, 1963: 284-5). Bu durum 1939'da mantıksal sonucuna ulaştı ve 2. Büyük Savaş, birincisinin yarım bıraktığı işi tamamladı. Bağlaşıklar, yani bir yanda ABD, Fransa ve İngiltere ile öte yanda Sovyetler Birliği, 1945'te Almanya'yı yalnız yenmekle kalmadılar, 1. Büyük Savaş'tan aldıkları dersle, onu işgal edip parçaladılar. Bir benzetme ile konuya açıklık getirmek gerekirse, Avrupa on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yuttuğu büyük Almanya lokmasını, ancak 2. Büyük Savaş'tan sonra öğütebilmiştir.

Bugünün uluslararası dizgesine 1. Büyük Savaş'la giren “topyekün” savaş olgusu, yalnız iki savaş arası dönemin ulusal ve uluslararası politikasını değil, 2. Büyük Savaş'ın askeri stratejisini de etkilemiştir. 1914-1918 savaşının “topyekün” niteliği ve yıkıcılığı, Avrupa devletlerini, iki savaş arası dönemde, savaşa yol açacak çatışmalardan kaçınmaya, çıkacaksa buna en son katılıp ilk darbenin yıkıcılığını atlatmaya itmiştir. Önce İngiltere, sonra Fransa ile Sovyetler Birliği'nin “yatıştırma politikası” izlemelerine ve 1938 Münih Düzenlemesi ile 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'na yol açan nedenler arasında, bu endişenin büyük payı vardır. 2. Büyük Savaş'ta kullanılan askeri strateji üzerindeki etkisine gelince: 2. Büyük Savaş'ın ilk iki yılına bakarsak, çatışmanın birçok yönleriyle “topyekün” bir nitelik göstermediğini anlarız. Gerçekte, “topyekün” savaşın tam aksi bir durum vardır. Almanya, bir yandan tam bir başarı kazanmak için çabalarken, öte yandan topyekün savaşın bedelini ödemekten kaçınmaya çalışmıştır. Hitler'in askeri stratejisi olan “yıldırım savaşı”nın (*Blitzkrieg*) amacı, gerçek bir yıpratma savaşı başlamadan, maddi olmaktan çok psikolojik araçlarla düşmanı çökerterek, şaşırtarak teslimetmekti. İlginçtir, bu strateji 1. Büyük Savaş'ın uçsuz bucaksız siperlerinde yıpratma savaşını henüz yirmi yıl önce yaşamış bulunan Batı Avrupa'da başarılı da olmuştur. Almanya aynı başarıyı Doğu'da gösteremedi.

1942'de Stalingrad'da Alman ordusu, Hitler'in başından beri kaçındığı yıpratma savaşı içine çekildi. Sovyetler Birliği'nin psikolojik yenilgi duygusuyla hemen teslim olmaması, Almanya'nın yenilgisini sağlayan en önemli etmenlerden biridir (Northedge, 1976: 290-1).

İki savaş arasındaki bağ mantığını sürdürürsek, 2. Büyük Savaş savunmanın saldırıya üstünlüğünü ikinci kez vurgulamıştır. Alman-Sovyet savaşı bunun en belirgin göstergesidir. Batı'da Alman saldırısı karşısında Fransız savunmasının hemen çökmesi, bir an için saldırının üstünlüğü olarak değerlendirilebilirse de, bu görüş yanıltıcıdır. Hitler'in Belçika üzerinden Fransa'ya saldırısı, gerçekte büyük dokuncaları da birlikte getirmekteydi. *Panzer*'lerin yıldırım harekâtı, bağlaşıkları ve özellikle Fransızları tümüyle şaşırtmış ve oturup serinkanlı düşünmeye fırsat bırakmadan Fransa'yı teslim sürüklemiştir. Ancak 1940 Mayıs ve Haziran yıldırım harekâtında, günde 80-90 kilometre ilerleyen *Panzer*'lerle, en çok 30 kilometre ilerleyebilen piyade arasında büyük boşluklar, "cepler" ortaya çıkmıştı ve bu zayıflık Hitler'i bile endişeye sürüklemekteydi. Hızla davranılıp, "mekanize" birliklerle saldırı ve çevirme harekâtında bulunulabilseydi ve böylece Hitler'in *Panzer*'leri ile piyade-leri arasındaki bağlantı zamanında kesilebilseydi, Almanya'nın savaşın ilk yıllarındaki şaşırtıcı başarısı, yine savaşın ilk yıllarında tam bir başarısızlığa dönüştürülebilirdi. Ama Hitler'in bu karabasanı gerçekleşmedi ve bağlaşıklar bu büyük fırsatı kaçırdılar (Walters, 1974: 89-108).

2. Büyük Savaş'ın Polonya, Belçika ve Fransa'nın işgalinde kullanılan bu "yıldırım savaşı", özellikle Batılıların savaş sonu askeri düşüncesini de temelinden etkilemiştir. Batılıların gözünde, Hitler Almanyasının yerine geçen Stalin Rusyası, aynı "yıldırım savaşıyla" Batı Avrupa'yı birkaç hafta içinde işgal edebilirdi. NATO böyle bir anlayış içinde kuruldu ve yine bu anlayışla askeri stratejisi çekirdek güç-

lû silahlara dayandırıldı. Ama Batılıların inançlarının aksine, 1945 sonrasında Sovyetler Birliği, Batı Avrupa'yı bir "yıldırım savaşıyla" kısa sürede işgal edebilecek durumda değildi. Her şeyden önce, Stalin, uluslararası alanda güç kullanma konusunda son derece ölçülü davranan bir kişiydi. İkinci olarak, savaşta insan gücü ve endüstri donatımı bakımlarından çok ağır kayıplara uğramıştı. Üçüncü olarak, "modern" savaşta savunma, saldırıdan daha üstün bir duruma gelmişti. Savunmanın saldırıya üstünlüğü ve Sovyetler Birliği'nin birkaç hafta içinde tüm Avrupa'yı mutlak denetimi altına alamayacağı görüşleri geçerliyse, bu durum NATO'nun askeri stratejisi açısından çok önemli sonuçlar doğurabilecektir. Çünkü bu koşullar altında, Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'yı tehdidi abartılamayacaktır. Öte yandan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Moskova'dan bağımsız olarak varlığını sürdürmesi, "süper" bir kıtasal gücün kanat bölgelere kolaylıkla egemen olamayacağını göstermektedir. Üstelik, çok üstün bir güce karşı gerilla savaşının Vietnam'daki başarısı, küçük devletlerin çok güçlü, ama çekirdekli silahlarını kullanamayan devletlere karşı koyabileceğini simgelemektedir. Önce de değinildiği gibi, 1950'lerin iki kutuplu dünyası, yerini çok karmaşık bir uluslararası dizgeye bırakmaktadır. İleride değinileceği gibi, çekirdek güçlü silahın zamanımızda çok az siyasal anlamı kalmıştır ve kara gücünün savunma yeteneği, olaylarla sürekli kanıtlandığı gibi giderek artmaktadır.

Şimdiye dek geliştirilen biçimleriyle *çekirdek güçlü silahlar*, yirminci yüzyılın bilinen "topyekün" savaşlarının stratejik ve toplumsal koşullarından bir ayrışışı ortaya koymaktadır. Her şeyden önce, tam anlamıyla bir çekirdek güçlü savaş, geniş çaplı seferberliği gerektirmeyecek olan kıtalararası güdümlü füzelerle yapılacaktır. İkinci olarak, bir çekirdek güçlü savaş, şimdiye dek "topyekün" savaşlarda görülen ulusal coşku ve destekle de yapılacak değildir.

Çekirdek güce sahip devletler böyle bir savaşı çok üst düzeyde ve soğukkanlılıkla planlayacak ve yürüteceklerdir. Üçüncü olarak, yirminci yüzyılın “topyekûn” savaşı, karşı tarafı tümüyle teslimetmek ve böylece mutlak bir üstünlüğe sahip olmak için yapılmaktaydı. Bu amaç değişmektedir. Çünkü çekirdek güçlü bir savaştan sonra taraflardan hiçbirinin ayakta kalamayacağı, bugün bütün ürkütücülüğü ile bilinmektedir. “Süper” devletleri edilginliğe iten bu olguya kısaca “yılgi dengesi” diyoruz (Northedge, 1976: 291-8). Bu edilginlik de küçük devletlerin “süper” devletlere karşı devinim özgürlüğünü artırmaktadır.

ABD, 1945'te Hiroşima'da açtığı çekirdek güçlü dönemden sonra, bir yirmi yıl yeryüzünde stratejik üstünlük sağlamıştı. Sovyetler Birliği, 1957'deki *Sputnik* başarısıyla bu silahlı uzak noktalara gönderebilecek füzelere sahip olduğunu kanıtlamışsa da, 1960'ların ortalarına gelinceye dek, ABD'nin karşısında stratejik dengeyi sağlayamamıştır. Ama daha sonraki yıllarda Sovyetler Birliği, ABD ile eşit düzeyde bir stratejik güç olarak ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısının yumuşama (*détente*) olgusunun nesnel temellerinden biri de budur. Bu durumun en önemli sonucu ise şu olmaktadır: Artık iki “süper” güç de yeryüzünün herhangi bir bölgesinde korkusuzca eyleme geçmek durumunda değildir. Çekirdek güçlü silahların toptan yok etme gözdağının, yani yılgi dengesinin gölgesinde, atacakları her adımda birbirlerini kollamak zorundadırlar. Kısaca, iki gücün de uluslararası alandaki eylem özgürlüğü kısıtlanmıştır. Bu, yirminci yüzyılın ikinci yarısının en önemli özellikleri arasındadır. Bu özelliğin mantığını sürdürürsek, yukarıda da değinildiği gibi, böyle bir ortamda küçük devletlerin davranış özgürlüğü artmış bulunmaktadır.

2. Büyük Savaş'ın, bugün de geçerli olan bir başka sonucu, daha önce de belirtildiği gibi, Asya ve Afrika uluslarının bağımsızlıklarını almalarıdır. Bu savaşın Avrupa dev-

letleri için yıkıcı olduğu açıktır. Ama aynı şey, yeryüzünün öteki bölgeleri için söylenemez. Sömürgeci Avrupa devletlerinin güçlerinin tükenmesinden yararlanan Asya ve Afrika ulusları, savaştan sonra on-on beş yıl gibi çok kısa bir süre içinde bağımsızlıklarını kazanarak, dünya politikası içinde hakları olan yeri almışlardır. Giderek sayıları artan ve güçlenen bu devletler, iki bloğun ve Soğuk Savaş'ın dışında kalabilmek için çabalamaktadırlar. Bu devletlere yine Batı'nın terimler dizgesiyle ve yanlış olarak "Üçüncü Dünya" denmektedir. Sanki hiç olmazsa psikolojik olarak Avrupa dışında düşünülme isteniyor ve bu dünyadan ayrı bir yerde yaşıyorlarmış gibi. 2. Büyük Savaş'a "İkinci Dünya Savaşı" adını koyarak, savaş sorumluluğunu yeryüzünün her noktasına yaymak isteyen Avrupa, şimdi başka bir terimle, savaşın sorumluluğunu haksız olarak yüklemeye çalıştığı devletler grubunu, Avrupa'dan ayrı ve kısıtlı düşünmektedir.

1. ve 2. Büyük Savaşlar arasındaki sıkı nedenler ve sonuçlar bağlantısı, ürkütücü bir biçimde, gelecek bir büyük savaşın, ikincisiyle bağlantılı olabileceğini göstermektedir. Böyle bir büyük savaş karabasanından kurtulmak, ancak, ikincisinin yol açtığı bloklararası çatışmadan, Soğuk Savaş'tan en kısa zamanda çıkmak ve onun "dölyatağında" doğmaya başlayan yumuşama politikasını yeryüzünün her köşesine yaygınlaştırmak ve geliştirmekle olanaklıdır.

V

Yirminci yüzyıl tarihinin bir başka önemli yapısal özelliği, uluslararası örgütlenmenin öneminin anlaşılmış ve uygulamasının yaygınlaştırılmış olmasıdır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılların uluslararası ilişkilerinin tarihi bir tüm olarak ele alındığında, konferans ya da parlamenter diplomasi geleneğinin giderek daha köklü bir duruma gelmiş olmasıdır. On dokuzuncu yüzyılın "Avrupa Uyum", yir-

minci yüzyılın başında yerini Milletler Cemiyeti'ne, bunlar da Birleşmiş Milletler'e bırakmışlardır.

Parlamente diplomasi geleneğine karşın, on dokuzuncu yüzyıl büyük bir savaşla bitti; uluslararası barış ve güvenlik korunamadı. Bunun nedenlerinden belki de en önemlisi, bu yüzyılın bir uluslararası örgütlenmeye gide-memiş olmasıdır. Daha önceki yüzyıllardan kalıt olarak devralınmış bulunan devletler, ulusal devletler biçimine soku-larak, sorunun çözüldüğü sanılmıştı. Ama on dokuzuncu yüzyıl akılla yönlendirilmeyen tekniğin ve ekonomik geliş-menin sonucu olarak, siyasal düşüncesinin denetleyemeye-ceği ekonomik örgütler yarattı. Bu örgütlerin ulusal devlet-lerle yaptıkları sıkı bağlaşma, öncekilerden daha tehlikeli bir uluslararası anarşi doğurdu. On dokuzuncu yüzyılın gözde liberalleri, bilimsel tekniğin at koşturduğu bir dün-yada, örgütlenmenin, özellikle uluslararası örgütlenmenin payını kavrayamadılar. Bu başarısızlık, gönenç, mutluluk ve doğanın gizlerini kavramadaki görülmemiş artışa kar-şın, on dokuzuncu yüzyılın büyük bir çöküntü ve genel bir savaşla sona ermesine yol açtı (Russell, 1952: 509).

Büyük ölçüde bu başarısızlıktan alınan dersle, 1. Bū-yük Savaş'tan sonra kapsamlı uluslararası kuruluşlar ku-rulma yoluna gidildi. 1. Büyük Savaş'tan sonra kurulan Milletler Cemiyeti, ikincisinden sonra kurulan Birleşmiş Milletler ile buna bağlı kuruluşlar ve gerek genel, gerekse bölgesel nitelikte askeri, ekonomik, siyasal ve kültürel ör-gütler, yirminci yüzyılın gerçekten ayırıcı bir özelliğidir. Yirminci yüzyılda bunlar, devletlerden sonra uluslararası dizgenin en önemli birimleri durumuna geldiler.

Tüm bunlara karşın, yirminci yüzyılın ilk yarısı içinde iki uluslararası örgütün kurulmuş olmasını, insanoğlunun on dokuzuncu yüzyıl tarihinin başarısız yönlerini iyi de-ğerlendirdikleri sonucuna bağlamak birçok bakımdan ya-nıltıcıdır. 1. Büyük Savaş görülmemiş bir yıkıntı ile sona

erdiğinde, son otuz yıl içindeki Avrupa bağdaşmalarının savaşın nedeni olduğu anlayışı iyice yerleşmiş bulunuyordu. Bu görüşün geçerliliği bugün yadsınmaktadır. Ama bu mantığa bağlanan Avrupalı liberaller, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 14 noktasında anlatımını bulan ilkelerin, yeni kurulacak olan uluslararası düzenin temeli olacağını, Milletler Cemiyeti'nin açık diplomasi ile "dış politikanın demokratik denetimi" dönemini açacağını umdular (Joll, 1973: 178).

Wilson, Milletler Cemiyeti'ni bir dünya örgütü olarak düşünmüştü. Ama Wilson'un seçim yenilgisi ve Cumhuriyetçi Harding'in başkan seçilmesi sonucu ABD'nin "Avrupa politikasından uzak durma" ilkesini yeniden benimsemesi, örgütü Avrupa-dışı boyuttan yoksun bıraktı. Öteki kanat güç, Sovyetler Birliği, zaten örgütün dışında bırakılmış olduğundan, Milletler Cemiyeti, Avrupa içinde bir güvenlik dizgesi kurmayı amaçlayan iki Avrupa devletinin, İngiltere ile Fransa'nın elinde kaldı. Kısaca, kuruluş savının aksine, Milletler Cemiyeti bir Avrupa örgütü olmaktan kurtulamadı. Avrupa kıtasının dünya politikasındaki düşüşüne bağlı olarak, Milletler Cemiyeti de gelişme olanaklarından yoksun kaldı ve bir dünya örgütü olamadı.

Öte yandan, Milletler Cemiyeti'nin hizmet edeceği amaç da değişikliğe uğradı. Wilson, örgütün, barış düzenlemesini geliştirmek ve gerekirse, gözden geçirmek için uygun bir "mekanizma" olabileceği umundundaydı. Fransa ise, Cemiyeti, barış antlaşmalarını koruyacak ve yeniden gözden geçirilmelerini önleyecek bir kuruluş gibi değerlendirdiyordu (Joll, 1973: 279-80). Üstelik, İngiltere ile Fransa arasında da örgütün görevi konusunda anlaşmazlık vardı. Fransa onu, Almanya'ya karşı kurulacak güvenlik dizgesinin temel direği, İngiltere ise Almanya'yı da içerecek bir uzlaşma dizgesi olarak görüyordu. Ayrıca, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin uğraşı, Milletler Cemiyeti'nde

açık ve tutarlı bir politika izleyemeyecek kadar iç ve dış sorunlara yönelmişti (Taylor, 1976: 64-5).

En güçlü devletlerin yer almadıkları, alanların ise Milletler Cemiyeti'nin amacı konusunda görüş birliğine varmadıkları bu örgüt, daha doğuşunda sakatlanmıştı. Bir uluslararası kuruluşun başarısı, ona yaşam veren antlaşmanın içeriğinden çok üyelerinin onu benimsemelerine, desteklemelerine bağlıydı.

Almanya'nın Ren bölgesini işgali, savaştan sonra kurulan güvenlik dizgesinin sonunu vurguladı. Cemiyet artık bir gölgeden başka bir şey değildi. Almanya hiçbir sınırlama tanımadan silahlanmaya başladı. Wilson'un ülkücülüğü ile Fransız gerçekçiliği yıkılarak, Avrupa 1914 öncesinin uluslararası dizgesine ya da dizge yokluğuna geri döndü. Büyük küçük her devlet yeniden askeri gücüne, diplomasisine ve güvenliği için bağlaşımlarına dayanmaya başladı. 1914-1918 savaşı utkanlarının üstünlüğü, yeniliklerinin ise engeli kalmamıştı. "Uluslararası anarşi yeniden egemen oldu" (Taylor, 1976: 135).

Milletler Cemiyeti için öldürücü darbe, İtalya'nın Habeshistan'ı işgalidir. Elli iki ülke saldırıya karşı direnmek için birleştiler, ama sonunda başardıkları, bir üyesinin idamını seyretmek oldu. Uzakdoğu'da saldırgan Japonya, Almanya ve İtalya üyelikten çekildiler. Milletler Cemiyeti 1937'den sonra ancak çevresinde olanlara gözlerini kapayarak varlığını sürdürdü. İspanya İç Savaşı'nda, hükümetin başvurusu karşısında bir şey yapamadı; Çekoslovak bunalımını, ancak böyle bir bunalımın olmadığını saptayarak atlabildi. 1939 Eylülünde savaşın çıktığını hiçbir üye Milletler Cemiyeti'ne bildirmek gereğini duymadı. Cemiyet, çocukları avluda kurşuna dizilirken bir hücrede zincire vurulmuş, gözleri yaşlı bir ana durumuna düşürüldü. Bir hastanın ölümden önceki son "iyileşme" belirtisi olarak, Finlandiya'yı işgal eden Sovyetler Birliği'ni üyelikten çıkardı.

Savaştan sonra son toplantısını yaparak, tüm varlığını Birleşmiş Milletler'e bıraktı. Denize dayanıklı bir gemi, beceriksiz kaptanların yönetiminde alabora oldu.

Yirminci yüzyılın ikinci uluslararası örgütlenme çabası olan Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti'ninkine benzer, ama daha karmaşık bir anayasal yapı, daha büyük bir bütçe, daha yaygın bir yönetsel kadro ve en önemlisi bir başarısızlık deneyinin verdiği derslerle kuruldu. Üye sayısı, eskisinin üye sayısının iki katından çok, organları ve uzmanlık kuruluşları daha gerçekçiydi. Kuruluşunda Asya ve Afrika devletlerinin temsili çok sınırlı kalmışsa da, Milletler Cemiyeti gibi yalnızca bir Avrupa örgütü değildi (Bailey, 1966: 60). BM kuramda bütün devletlerin eşit, ama uygulamada devletler arasında ekonomik, toplumsal ve siyasal güçlerine göre aşama sırası çok belirgindi. Bunun sonucu olarak, BM beş büyük devlet arasındaki görüş birliği ile gerçekleştirilebileceği, kurulacak en kusursuz uluslararası örgütün bile, güçlü üyelerine karşı başarılı olamayacağı anlaşılmıştı. Bu koşullar altında ulusal devletlerin, sürekli olmasa bile arada sırada, BM Antlaşması'nda anlatımını bulan genel eşitlik ilkesini çiğneyecekleri açıktı. Bu yüzden, BM'nin karar ve eylemlerinin, gerçekten uluslararası değil, "yarı-uluslararası" nitelikte olacağı da belliydi (Northedge ve Grieve, 1974: 278).

Bütün bu sınırlamalara karşın, BM, 1945'ten beri uluslararası sorunların görüşüldüğü bir forum olarak uluslararası gerginliklerin yumuşatılmasında yardımcı olmuştur. Kaynayan bir kazana açılan delik gibi, bu görüşmeler uluslararası sürtüşmelerin ilk patlayıcı ısını azaltmakta, kurduğu çeşitli barış güçleri ise bazı çatışmaları önleyebilmektedir. Üçüncü bir büyük savaş şimdiye dek önlenmiştir. Ama uluslararası politikada BM'in payı yararlı ve giderek büyümekte ise de abartılmamalıdır. Genellikle yeryüzü ve özellikle Avrupa'da çatışma ve gerilimlerin görece durağan-

laşması, ne yazık ki hâlâ iki süper devlet arasındaki çekirdek güçlü dengeye, Avrupa'da savaş sonrası sınırlarının kesinliğinin her iki blokça da kabul edilmiş olmasına ve Almanya'nın iki ayrı birime bölünmüşlüğüne bağlıdır (Nort-hedge ve Grive, 1974: 279).

Bu düşüncelerin ötesinde, asıl önemli olan gelişme, BM'nin her geçen gün yeni yeni işlevler kazanmasıdır. Bu da, kuruluşa, hemen hemen aynı yapısal özellikleri taşıyan ve benzer dünya görüşünü paylaşan çok sayıda devletin katılması ile olanaklı duruma gelmiştir. Uluslararası dizgenin sınırları tarihte ilk kez evrensel bir çerçeveye ulaşmıştır. BM'nin bundan sonraki başarısı, bu çerçeveye uyup uymaması ile belirlenecektir. Bugün için söylenecek olan, BM'nin ortak bir güvenlik örgütü olmasının yanında, gelişmekte olan ülkelerin önemli gördükleri değerlerin koruyucusu olmaya başladığıdır. Bu değerler arasında bugün en önemli sorun, *silahsızlanma* yolundaki çabalardır.

Silahsızlanma konusundaki görüşler ve silahsızlanma uğraşı, insanın tarihi kadar eski ise de, yirminci yüzyıla özgü iki önemli ve değişik gelişme vardır. Bir kere, silahsızlanma artık yalnız Avrupa devletlerini ve iki süper devleti değil, hemen hemen tüm dünya uluslarını ilgilendirmektedir. İkinci olarak, silahsızlanma ile ekonomik kalkınma ve özellikle yeryüzünün azgelişmiş bölgelerinin gönencinin artması arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaya başlanmıştır.

Ne yazık ki bugüne dek BM çerçevesi içindeki silahsızlanma konferans ve çalışmalarının tarihi, tam bir başarısızlığın tarihidir. 1946 yılından bu yana örgütün amaçları arasında bulunan silahsızlanma ile ilgili olarak kurulan çeşitli komisyon ve konferanslar hiçbir başarılı sonuca ulaşamamıştır (*UN General Assembly... 12 August 1977: 1-20*). Çekirdek güçlü silahlarda ve iki süper devlet arasında varılan anlaşmalar, BM'nin dışında gerçekleşmiştir. Bu konuda bu-

gün için yaşamsal olan sorun, silahsızlanma çalışmalarının BM çerçevesi içine çekilmesi, çekirdek güçlü silahlar kadar geleneksel (klasik) silahları da kapsamı ve silahsızlanmadan elde edilecek tasarrufun üzerinde anlaşmaya varılacak bir biçimde az gelişmiş ülkelere kaydırılmasıdır.

Bugün çekirdek güçlü silahların tehlikesini ve böyle bir savaşın nelere mal olacağını bilmeyen kalmamıştır ve konu hemen hemen her ülkeyi yakından ilgilendirmektedir. Ama 1950'lerden bu yana savaşan (ya da savaşırılan) Asya ve Afrika ulusları için ek bir sorun, geleneksel silahlanmaya da bir son verilmesidir. Silah üreten devletleri daha da zenginleştiren, silah tüketen az gelişmiş ülkelerin ulusal gelirlerinin büyük bir bölümünü yutan ve daha da tehlikelisi bu devletleri birbirleriyle savaşmaya iten nedenlerden biri olan silah ticareti, ancak BM içinde ve çekirdekli silahların yanında geleneksel silahları da kapsayan bir anlaşma ile durdurulabilir. Ayrıca, silahsızlanmadan elde edilecek tasarrufun az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı olacak biçimde kullanılması da ancak BM çerçevesinde gerçekleşebilir. Bu bakımdan, silahsızlanma, silah üreten ya da üretmeyen gelişmiş devletleri “bir” ilgilendiriyorsa, az gelişmiş ülkeleri en azından “üç” ilgilendirmektedir. Bu yüzden, BM çerçevesinde silahsızlanma çabalarının başarıya ulaşması en çok az gelişmiş ülkelerin yararına olacaktır.

Bugüne dek BM içindeki silahsızlanma çabalarının başarıya ulaşamamasının en önemli nedeni, silahsızlanmadan önce siyasal *yumuşamanın* sağlanması ve düzenlemelelerin yapılmasını savunanlarla, siyasal *yumuşamadan* önce silahsızlanmaya gidilmesini, böylece siyasal düzenleme ve *yumuşamanın* da gerçekleşebileceğini savunanlar arasındaki görüş ayrılığıdır. Böylece sorun, “yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan” mantığına kurban gitmiştir. Ama on dokuzuncu yüzyıl ve daha önceki yüzyıllarda diplomasi başarısız olduğunda, devletler kitlesel ölümü göze alma-

dan savaşa gidebiliyorlardı. Bugünün “modern” silahlarıyla böyle bir dokunca her zaman söz konusudur. Bu yüzden, silahsızlanma, yeryüzü tarihinin hiçbir döneminde bugünkü kadar yaşamsal öneme sahip olmamıştır. Bugün sorulacak en akıllı soru, “öncelikle altı-yedi bin yıllık tarihi olan siyasal ve ekonomik anlaşmazlıkları mı, yoksa şurada en çoğundan yüz yıllık geçmişi olan ‘modern’ silahları mı ortadan kaldırmanın daha kolay olduğudur”. Bir fidan, eski bir çınardan çok daha kolay sökülür (Young, 1959: 15).

VI

İnsanoğlu on dokuzuncu yüzyılda doğanın yasalarını bulmaya çalışmış ve bunda şaşılacak bir başarı sağlamıştı. Yirminci yüzyılda bilimsel araştırmalar konusunda ortaya çıkan değişiklik, on dokuzuncu yüzyılda doğayı araştıran insanoğlunun, yirminci yüzyılda araştırdığı çevresi üzerine devinime geçmesi, çevresindeki ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulları değiştirmeye başlamasıdır. Yirminci yüzyılda bilim, on dokuzuncu yüzyıldakinden çok daha sıkı bir biçimde teknoloji ile birleşti. Yeni bilimsel buluşları kullanmak için daha bilinçli ve örgütlü bir çaba gösterildi. Artık on dokuzuncu yüzyılın bireysel araştırmacılar ve bulucular dönemi kapanırken, hükümetler ve endüstri bilimsel araştırmaları her yönden desteklemeye başladı. Büyük çaplı ortak çabalarla devlet denetiminde dev laboratuvarlar kuruldu. Böylesine bir bilimsel gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan makine endüstrisinin en önemli sonucu, toplumun eskisinden çok daha örgütlü bir duruma gelmesidir. On dokuzuncu yüzyıldan beri gelişen baskı tekniği, demiryolları, telgraf, telefon, radyo, televizyon ve hava ulaştırması, çok geniş çaplı örgütlenmenin (modern devlet ve uluslararası şirketler gibi) teknik araçlarını sağladılar. Yirminci yüzyılda yeryüzü tek bir birim oldu, uluslar birbirlerine çok daha sıkı bağlarla bağlandılar (Russell, 1935: 161-72).

Yirminci yüzyıl tarihinin bu özelliklerinden çıkarılabilecek önemli sonuçlardan biri de, *barışın günümüzde her devlet için önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak kadar yaşamsal bir çıkar durumuna gelmiş olmasıdır*. Bugün bütün ulusların çıkarlarıyla barış arasında kesin yapısal bağ kuran koşullar oluşmuştur. Çünkü endüstrileşme ve ekonomik gelişme, geride kalanların yok olacağı bir yarış biçimine dönüşmüştür. Bugün, en azından gelişmekte olan ülkeler için, gelişmeye en büyük engelin savaş, en uygun ortamın ise barış olduğu, her zamankinden daha gerçektir.

Bu barış nasıl sağlanacaktır? Bu, yüzyıllar boyu doyurucu bir yanıt alınamamış olan soruya, bir makalenin sınırları içinde kapsamlı ve tüketici bir karşılık verilmesi zordur. Ama genellikle benimsenen birkaç ivedi sorun üzerinde durulabilir. Azgelişmiş ülkelerin yaşam standartının, gelişmiş ülkelerin düzeyine yükseltilmesi için önlemler alınması görüşü giderek yaygınlık kazanmaktadır. Açıktır ki yeryüzünün değişik bölgeleri arasında belirli bir ekonomik denge sağlanıncaya dek, fakir uluslar zengin ulusların gönencine gıpta ile bakacak, zenginler ise bu yapısal bozukluktan doğacak şiddet eylemlerinin yaratacağı gözdağının bölgesinde kalacak, gerilim artacaktır. Bu durumun ortadan kaldırılması için izlenecek yollar arasında en kalıcı olanları şunlardır: Birçok hammadde bugün endüstri için büyük önem kazanmıştır. Bunlar arasında başta geleni petroldür. Petrol gibi, endüstrinin onsuz yapamayacağı hammaddeler uluslararası bir yetkeye bağlanmalı ve adalet ile kullanma yeteneği ilkelerine uygun olarak ülkelere dağıtılmalıdır. Bu arada, kullanma yeteneğine sahip olmayan ülkelere, yeteneğin artırılması yolunda yardım edilmelidir (Russell, 1961: 123). Bundan başka, yukarıda da değinildiği gibi, yirminci yüzyılın en önemli sorunlarından biri durumuna gelen silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi ve bundan sağlanacak gelirin gereksinim duyan ülkelere dağıtıl-

ması gerekmektedir. Bugün gelişmiş ülkelerin yeryüzündeki yapısal bozukluğu gidermek için, gönencinden esirgezmezlikte bulunup, azgelişmiş ülkelere karşılıksız yardımda bulunmalarını beklemek boş bir umuttur. Ama silahlanmaya harcanan paranın, yani zaten boşa giden bir değer, yeryüzünün üzerinde yaşanmaya değer bir yer olması için azgelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmelerinde kullanılması yolunda gösterilecek çaba, herhalde boş bir umut olmayacaktır.

Eğitim alanında da köklü bir değişiklik gereklidir. Gençler, kendi ülkelerinin üstün değerlerinden çok, insanlığın ortak değerleri yönünde eğitilmelidir. Tarih öğretiminde vurgu, savaştan çok barışçı başarılar üzerinde olmalıdır. Bireyler ve gruplar iki zıt dürtüye sahiptirler: İşbirliği ve yarışma. Bilimsel teknikteki her gelişme işbirliği dürtüsünün alanını genişletmektedir. Yarışmanın tümüyle ortadan kalkmasını beklemek boş olsa da, savaşa varan şiddet biçimlerinin azaltılması ve giderek yok edilmesi, insanlığın en kutsal görevi durumuna getirilmelidir. Gençleri, yeryüzü ölçüsünde işbirliği olanaklarının bilincinde olacak ve insanlığın bir tüm olarak çıkarı uğrunda düşünecek biçimde eğitmek, bunun en emin yoludur (Russell, 1961: 124).

KAYNAKÇA

- Alcock, Norman, "Peace, Justice and Prosperity: Proposals for a Linkage Between Disarmament and Development", *Bulletin of Peace Proposals*, c. 8, No. 4, 1977.
- Bailey, Gerald, "The World Science Since 1945", *Since 1945, Aspects of Contemporary World History*, Methuen and Co. Ltd., Londra, 1966.
- Barraclought, Geoffrey, *An Introduction to Contemporary History*, C. A. Watts and Co. Ltd., Londra, 1966.

- Bell, Coral, *The Diplomacy of Detente, the Kissinger Era*, St. Martin's Press, New York, 1977.
- Fromm, Erich, *Beyond the Chains of Illusion*, Simon and Schuster, New York, 1962.
- Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika*, SBF Yayını, Ankara, 1978.
- Gürel, Şükrü, *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, basılmamış doktora tezi, SBF, Ankara, 1977.
- Joll, James, *Europe Since 1870, An International History*, Wiedenfield and Nicolson, Londra, 1973.
- Nisbet, Robert, *The Social Philosophers, Community and Conflict in Western Thought*, Heinemann, Londra, 1973.
- Northedge, F. S., *The International Political System*, Faber and Faber, Londra, 1976.
- Northedge, F. S. ve Grieve, M. J., *A Hundred Years of International Relations*, G. Duckworth and Co. Ltd., Londra, 1974.
- Örs, Yaman, "Certain Basic Misconceptions in the Field of History, Ancient Greeks, the West and the Modern World", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, 1974.
- Russell, Bertrand, *Sceptical Essays*, Unwin Books, Londra, 1935.
- Russell, Bertrand, *Freedom and Organization, 1814-1914*, Allen and Unwin Ltd., Londra, 1952.
- Russell, Bertrand, *Has Man A Future?*, A Penguin Special, Londra, 1961.
- Russell, Bertrand, *Roads to Freedom*, Unwin Books, Londra, 1966.

Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri*

I. GİRİŞ

Bir cumhuriyet olarak Türkiye'nin izlediği dış politikanın hiç değişmeyen temel bir özelliği vardır: Batı'ya yönelik olması. Batı bağlaşmasına sıkı sıkıya bağlılık olarak beliren bu temel yönelim, güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılama gibi sınırlı ve geçici bir olay değil, şaşılacak ilk yirmi yıl içinde bağımsızlık ve egemenliği konularında son derece kıskanç olan Türkiye, dönemin büyük devletlerine karşı yansız bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Bu, yeni kurulmuş bulunan devletlerin izledikleri dış politikanın çok ayırıcı bir özelliği olduğundan kolay anlaşılır bir tutumdur. Ancak bu dönemde bile Türkiye hem siyasal hem de ekonomik bakımdan Avrupa

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXXVII, No: 3-4, Eylül-Aralık 1982, s. 105-12'de yayımlanmıştır.

uluslar topluluğunun üyesi durumuna gelmiştir. Bu temel yöneliş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hiç değişmeden ve hatta güçlenerek sürmüş ve Türkiye kısa zamanda Batılı devletlerin yalnız bir sempatzanı değil, aynı zamanda sıkı bir bağlaşığı olmuştur.

Bugün Türkiye'nin izlediğı dış politikayı açık bir biçimde anlayabilmek için şu temel soruya yanıt vermeye çalışılmalıdır: Tüm Ortadoğı ve Asya-Afrika ülkeleri arasında Batı ülkeleriyle sürekli bir bağlaşma ilişkisi içinde bulunan tek devlet neden Türkiye'dir? Siyasal ve toplumsal olaylar basit ve basma-kalıp düşüncelerle açıklanamazlar (Galtung, 1989: 180). Yani "sürekli Sovyet tehdidi" ya da "yönetici elitin çıkarları" gibi her şeyi açıklar gibi görünen, ama aslında hiçbir şey açıklamayan kalıplar, yalnız basit değil, aynı zamanda yanıltıcıdır.

Yukarıdaki gözlemler ve sorunun ışığı altında bu yazının amacı, Türkiye'nin dış politikasındaki biricik (*unique*) özelliğı, yani sürekli Batı'ya yöneliş anlamaya yardım edecek üç dizi etmenin geçerli olup olmadığını tartışmaktır. Bu etmenler, (i) Atatürk'ün dış politikanın temellerine ilişkin mirası ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın çarpıcı özellikleri, (ii) Türkiye'nin coğrafi konumu, uluslararası sistemdeki yeri ve bu özelliklerin yol açtığı güvensizlik duygusu ile (iii) ilk iki etmenin hazırladığı siyasal çerçeve içinde gelişen bir ekonominin gerektirdiğı tercihler olarak sıralanabilir. Konuya girmeden önce, böyle bir sürekliliğı vurgulayan yaklaşımın, Türk dış politika tarihinde dönemsel değişiklikler olduğunu yadsımadığını belirtmek gerekir. Tarih-te, ne denli güçlü ve köklü olurlarsa olsunlar, süreklilik öğelerinin değişikliğı aşındırıcı etkisinden kurtulamadıklarını biliyorum. İşin aslına bakılırsa, Türk dış politikasında son on beş-yirmi yılın önemli özelliklerinden birinin, temelde Batı'ya yönelik dış politika çerçevesi içinde, bölgesel ve evrensel değişikliklere uyum sağlama çabası olduğunu söylemek de yanlış değildir.

Türk dış politikasını biçimlendiren etmenlerin incelenmesine geçmeden önce, yeni cumhuriyetin hangi koşullar altında olduğunu daha iyi anlayabilmek için, yirminci yüzyıl başlarında uluslararası sistemde ortaya çıkan önemli değişiklikleri, kısaca da olsa görmek gerekir. Bir kere, Birinci Dünya Savaşı sonunda uluslararası sistem bir “Avrupa sistemi” olmaktan çıkarak, bu kıtanın artık başatlığını koruyamadığı bir dünya sistemi biçimine dönüşmüştür. General Smuts uluslararası durumu, “utkan *Entente* devletlerinin, yenik devletlerden çok daha iyi durumda olmadığı bir Avrupa bitkinliği” olarak yorumlarken, gerçekte Atatürk'ün silahlı bir mücadele sonucu *Entente* işgalcilerini yenebileceği konusundaki inancını da pekleştirmekteydi (Toynbee, 1929: 30).

İkinci olarak, dünya, Avrupa'nın daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, tek ve bölünmez bir uluslararası eylem alanına dönmüştü. Son olarak, Amerika'daki on üç koloninin devrimi ile değişikliğe uğrayan İngiliz anayasal evrim süreci, on sekizinci yüzyılın sonunda Fransa'yı kaplamış ve burada kazandığı “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” içeriğiyle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında güçlü bir ulusçuluk akımı olarak Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemişti. İşte bu zaman diliminde ve bu bölgede Türk ulusçuluğunun ilk belirtileri olan “Genç Türkler” siyasal eylemlerini başlatmışlardı ve Atatürk ilk gençlik yıllarını geçirmişti. Türkiye bu patlayıcı ve güçlü hareketin, yeryüzünün öteki bölgelerinde çok değişik boyutlar kazanmadan önce, en doğru uzantısıydı.

II. ATATÜRK'ÜN MİRASI VE ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI

Bu konu, birbirinden farklı, ama aralarında bağlantı bulunan üç alt başlıkta incelenebilir: (i) On dokuzuncu yüzyıl Avrupa modeline uygun bir ulus-devlet kurma mücadelesi

ile buna koştur olarak uluslararası sistemin yeni üyesine rahat ve yararlı bir uluslararası durum yaratma çabası; (ii) Türk politikasının her alanında “yurtta barış ve dünyada barış” ilkesinin uygulanması ve bu ilkeye sürekli bir bağlılık gösterilmesi ile (iii) Türk halkını “çağdaş uygarlık” düzeyine yükseltmek yolunda enerjik ve kararlı bir girişim.

A. Avrupa Modeli Ulus-Devletin Kurulması

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı yukarıda belirtilen son derece önemli ve etkileyici bir hareketin sınırları içinde verildi. Hareketin önderi de on dokuzuncu yüzyılın pozitivist filozoflarından ve özgürlük, anayasacılık ve ulusçuluk gibi başat düşünce akımlarından etkilenmişti. Anadolu'nun Batılı işgalcilerine karşı yürüttüğü askeri ve siyasal kampanya bile, özünde, Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk ulus-devleti yaratma mücadelesiydi. Atatürk sık sık hareketinin Batı ülkelerine değil Batı emperyalizmine karşı olduğunu belirtmiştir. Bu nokta konumuz açısından son derece önemli olduğundan biraz daha üzerinde durmak gerekir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının güçlü ulusçuluk hareketi, yirminci yüzyılın ilk yıllarında Doğu Avrupa'da Batı Avrupa modeline bilinçli bir biçimde dayandırılan bağımsız ulus-devletler topluluğuna yol açmıştı. O ana kadar bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır eyaletlerindeki Türk olmayan nüfusu etkilemiş ve devletin asıl gövdesi sakat kalmıştı (Temperley, 1924: 49).

Entente devletlerinin önce gizlice, sonra da açıkça Anadolu'yu paylaştıkları 1915-1920 dönemi, bu zayıflığın ve sakatlığın Fransız, İngiliz, İtalyan ve Yunan hükümetlerince açıkça anlaşılması ve sömürülmesinin acımasız öyküsünü anlatır. Ancak Anadolu'da bir Türk ulusal bilincinin belirmesi ve Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletlerin kurulmasında kullanılan yöntemlerin aynı-

sıyla bir Türk ulus-devletinin ortaya çıkması, çatışmanın niteliğini temelinden değiştiriverdi. Temperley'in açık bir bakış açısıyla belirttiği gibi, "Batı ile Ortadoğu geleneği, yeni ile eski arasındaki bırakışmasız mücadelenin yerini şimdi ve belki de tarihte ilk kez olarak, sonunda organik bir uyuma varabilecek birbirine benzer moleküllerin çatışması aldı"¹ (1924: 49). İşte, bu "uyum" Uusal Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne kadar Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğunun içinde tutmuş, "Batı kültürü"ne yabancı olarak kabul edilen bir bölgede "Batılılaşmış bir ulus" ortaya çıkarmış ve sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin sürekli Batı'ya yönelik dış politikasını etkilemiştir. "Batılılaşmış Ulus" kavramı, bu özel Anadolu deneyinde "moleküler ve yapısal benzerliğinin bulunduğu Avrupa ülkeleriyle uyumlu bir biçimde doğan ve böyle yaşamak isteyen bir ulus" biçiminde anlaşılmalıdır.

Böylece, modern on dokuzuncu yüzyıl Avrupa ulusçuluğu, yeni devletin izleyeceği tek geçerli politika oluyordu. Atatürk, Avrupa kıtasının fiziksel sınırlarının ötesinde ve Avrupa devletlerinin egemenliğine karşı yürütülen her türlü hareketin başarısının, ulusçu bir temele dayanması gerektiğini anlamıştı. Ayrıca şunu da bilmekteydi ki, Asya ve Afrika halklarına bağımsız varlıklarını sağlayacak olan ulusçuluk hareketi, eğer sürekli başarılı olacak ve ulusal özdeşlik korunacaksa, Avrupa devletlerinin on dokuzuncu yüzyıldaki deneylerinden esinlenmeliydi. Bu yüzden Türk ulusçuluğunu ırk ya da din temeline dayamadı. İslamcı bir anlayışla Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu yapısını sürdürmeyi (Panislamizm) ya da Asya'nın Türk soyundan gelen halklarını da içeren büyük bir Türk devleti kurmayı (Panturanizm) gerçekçi bulmayarak hiç düşünmedi (Akşin, 1964: 52). Özetle, Atatürk'ün ulusçuluğu, Avrupa'da olduğu gibi, ulusal oydaşma temelinde ve gerçekçi ve sa-

1 Vurgular benimdir.

vunulabilir sınırlar içinde ortak yurttaşlığa dayanmaktaydı. Bu politika, özellikle, aynı derecede önemli olan ve Avrupa sistemi ile uyumlu bir biçimde yaşayan birleşmiş ve uygar bir ulus örgütlenme kararlılığı ile birlikte düşünülürse, çok gerçekçi bir politikaydı. Böylece, ilerde yeniden Avrupa'nın büyük devletlerinin egemenliği altına düşme olasılığı da büyük ölçüde ortadan kalkmış oluyordu.

Roderick Davison Türk mücadelesinin bu biricikliğini şöyle anlatmaktadır: “Türkiye, 1918'de yenik uluslar arasında ve bir iki yıl içinde kendi aleyhine verilen kararı değiştirip yeni bir barış antlaşması için Bağlaşık devletlerle eşit bir statüde görüşmelere girişen tek ulustur... Kendisine olumlu bir uluslararası ortam yaratmaya yönelik Türk mücadelesi, yabancı denetimi başarıyla üzerinden atan Müslüman halklar arasında bile tektir” (1972: 172). Davison'un bu son gözlemi, bizi Atatürk'ün mirasının ikinci bölümüne, yani “yurtta barış dünyada barış” ilkesinin Türk politikasının her alanına uygulanmasına getirmektedir.

B. “Yurtta Barış Dünyada Barış”

1922 tarihli Lozan Antlaşması'yla cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye, Atatürk'ün “yurtta barış dünyada barış” ilkesine dayanan barışçı bir dış politika izlemiştir. Böyle bir politikanın kararlı bir biçimde izlenmesi Türkiye'ye olumlu bir uluslararası durum sağlamıştır. 1920'lerden bu yana altmış yıllık tarihsel deney, böyle bir durumun ulusal kurtuluş ve bağımsızlık savaşları sonrasında çok ender sağlandığını göstermektedir. Lozan barış görüşmelerinin ve antlaşmanın başarısı şu temel tutumlara bağlanabilir: Türkiye, görüşmelerden olumlu bir sonuç alınabilmesini sağlayacak gerçekçi ve haklı çerçevenin sınırlarını çok iyi çizmesini bilmiştir. Arap ülkeleri üzerinde herhangi bir hak iddia etmeyerek, Trakya'da haklılığı kolaylıkla saptanabile-

cek isteklerinin bir bölümünden fedakârlıkta bulunarak, gerçeklere uymadığı anlaşılmış olan tazminat davasına itibar etmeyerek ve çözümü ertelenebilecek konularda sağduyusunu göstererek, Türkiye olumlu sonuçlar doğuran bir barış antlaşması kazanmış ve kendisi ile Batılı devletler arasında uzun süreli bir barış kurmuştur. Lozan'da kesin bir sonuca bağlanamayan sorunlar da daha sonra çözüme kavuşabilmiştir. İki savaş arası dönemin çalkantılı havasında bu sorunları (Boğazlar'ın rejimi ve Iskenderun Sancağı) sabırla bir görüşme ortamının doğmasını beklemeden zora başvurarak ya da oldu bittilerle çözmek için sık sık fırsatlar çıkmıştı. Ama yeni Türkiye devleti böyle bir serüvenciğe hiçbir zaman başvurmamıştır (İnönü, 1960: 137-138).

Bu bağlamda, “başarı bir ulusun önderlerinin güvenlerini ve iyimserliklerini artırarak onları gelecek çatışmalara itebilir” gözleminde bulunmak konuya daha çok açıklık kazandıracaktır (Most ve Starr, 1980: 934). Türkiye örneğinde ise bunun tam aksi olmuş ve başarı, Ortadoğu gibi çatışmalara gebe bir bölgede gelecek bir çatışma olasılığını azaltmıştır. Bu da büyük ölçüde Türkiye'yi yöneten kadronun uluslararası statükodan duydukları doyumun bir ürünüdür. Lenczowski bu konuda şunları söylemekte: “Türkiye, dev bir Rusya ile ortak sınıra sahip 16 milyonluk bir ülkeydi ve Akdeniz'e egemen olan büyük denizci devletlerin etkilerine de açıktı... Belki de Kemal'in ve onun izinde yürüyenlerin en büyük değeri bu sınırlamaları açıkça anlamaları ve buna uygun olarak ılımlı ve gerçekçi bir dış politika izlemeleriydi” (1980: 121).

Türkiye, 1923 yılından sonra aşırı bir iyimserlikle tarihsel “Megali İdea”nın Anadolu topraklarına gömüldüğünü düşünerek Yunanistan'la ilişkilerini sürekli bir dostluk temeline oturtmaya çalışmış, Balkan ülkeleriyle zaten var olan dostluk bağlarını güçlendirmiştir. Kendisini batıdan sürekli tehdit eden İtalya ile bile ilişkilerini karşılıklı anla-

yış havası içine sokmaya çalışmış, Musul üzerindeki düzenlemeyi kolaylaştırarak İngiltere ile ilişkilerini normalleştirmiş ve Suriye'de mandater devlet olan ve bu yüzden arada sırada bazı anlaşmazlıkların ortaya çıktığı Fransa ile ilişkilerde içten bir havanın yaratılmasını sağlamıştır. Hitler iktidara gelip Mihver devletlerini oluşturduğunda ve bunun tehdit edici etkileri Doğu Avrupa ve Balkanlar'da hissedildiğinde, Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmakta duraksamamıştır. Ayrıca, savaşı reddeden Briand-Kellogg Paketi'na da ilk imza atan devletler arasındadır.

Kısaca, sürekli “yurtta barış dünyada barış” ilkesinden esinlenen Türkiye, uluslararası barış ve güvenlik çabalarının hemen hemen tümüne katılmıştır. Atatürk'ün dış politikasının ayırt edici bir özelliği, bağımsızlıktan hemen sonra gelen askeri rejimlerin gösteriş ve pervasız girişimler biçiminde özetlenebilecek serüvenci dış politikalarına benzememesidir.

Atatürk'ün bu ilkesinin dikkatli bir incelemesi, onu oluşturan iki parçası arasında sıkı bir bağlantı ortaya çıkarmaktadır. Modernleşme yolunda toplumsal ve ekonomik düzeltimleri başlatarak “yurtta barış”ı kurmaya yönelik çabaları, serüvencilikten, devletlerarasındaki ideolojik farklılıkları abartmaktan ve geçmiş düşmanlıkları canlı tutmaktan arınması gereken “dünyada barış” politikasını doğrudan etkilemiştir. Böyle bir politika da yeni kurulan devlete iç barış ve kararlılığın temelini hazırlayan düzeltimleri başlatıp sürdürebilecek zaman ve olanakları sağlamıştır.

C. Çağdaş Uygarlık

Atatürk'ün ulusal kurtuluş mücadelesi konusundaki önemli bir anlayışı, kısaca uygarlık konusundaki görüşleri, O'nu yirminci yüzyılın öteki ulusal önderlerinden ayırmaktadır. O'na göre, emperyalizmin boyunduruğundan ulusal kurtu-

luş, tarihin bu özel döneminde “Batı uygarlığı” tarafından temsil edilmekte olan “çağdaş uygarlıkla” her türlü bağların kesilmesi anlamına gelmemektedir. O'nun Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme amacına yönelik çabaları, bir yanda Türkiye ve öte yanda Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesine kuşkusuz katkıda bulunmuştur. O'nun, halifeliğin kaldırılması, yönetimin her aşamasında laiklik, adli düzeltimler, Latin alfabe ve takviminin benimsenmesi, giyim kuralları gibi iyi bilinen girişimleri hep bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Türkiye üzerindeki yabancı denetimin kaldırılması amacıyla Avrupa'nın büyük devletleri ve onların maşası Yunanistan'a karşı bir ulusçu olarak savaşmışsa da Atatürk, Avrupa'nın değerler sistemine karşı değildi. Kendisinin çok önemli bir gözlemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün, bu devletin Avrupa ile bağlarını kestiği an başlamış olduğudur.

Bağımsızlık, gelişme ve modernleşme yolunun ancak bir başlangıcı olabilirdi. Bu yol karanlık düşünce ve gericiğin koyduğu engellerden arındırılmalıydı, çünkü bunu başaramayan ülkeler eninde sonunda yine öteki gelişmiş ülkelerin boyunduruğuna gireceklerdi. Bu yüzden, onun asıl saldırısı, eski düzenin kaleleri olan gelenek ve kurumlara karşıydı (Atatürk, 1968: 138-139).

Bütün bu düşünceler ve ulusal kurtuluş hareketinin kendine özgü nitelikleri, Türkiye'nin eski Asya-Arap kültür ve gelenek alanından koparılarak Batılılaşmış bir ülke biçimine dönüştürülmesinde birinci derecede etkilidirler. Bu, özellikle de Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politikasını biçimlendirmiştir.

III. COĞRAFİ KONUM VE GÜVENSİZLİK DUYGUSU

Türkiye'nin stratejik konumunun önemi konusunda gerek Türkiye'de ve gerekse Batı'da çok sayıda kitap ve makale yazılmıştır. Bu yüzden, bu yazıda konunun bilinen ayrıntı-

larına girecek değilim. Ancak bugüne kadar üzerinde gereği kadar durulmamış bulunan bazı önemli özelliklere, kısa da olsa, değinmekte yarar vardır.

A. Anadolu Yarımadası'nın Özellikleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bölümünün üzerinde kurulduğu Anadolu yarımadası, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını geçiş noktasında ve doğu-batı doğrultusunda bulunan tek önemli yarımadadır. Büyük ölçüde bu yüzden, yarımada MÖ 7500 yılından bugüne kadarki uzurı yerleşme tarihinde yeryüzünün en büyük göç hareketlerine ve her yönden istilalara sahne olmuştur. Bu üç kıtanın kesişme noktasında bulunması ve büyük Avrupa kara kütlesini Ortadoğu ve Afrika kıtasına bağlama özellikleri, yarımada da kurulmuş bulunan devletlere belirli ölçüde bir önem ve bununla birlikte toprak bütünlükleri ve bağımsızlıkları konusunda bir güvensizlik duygusu kazandırmıştır (Sander, 1980: 1-14). Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin de aynı durumda olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

Anadolu, Avrupa kara kütlesinden Akdeniz'e uzanan dağlık yarımadalardan dördüncüsü olarak (İberya, İtalya ve Yunan yarımadalarından sonra) fiziksel bakımdan Avrupa'nın bir parçasıdır. Gerek boyutları ve gerekse iklim karakterleri bakımından İspanya'ya benzeyen dev bir plato dur. Toynbee'nin belirttiği gibi, “çorak ve merkezi dağlık bölgesi kuzey ve güney kıyılarında paralel dağ şeritleriyle çevrilmiş olup ormanlarla kaplıdır ve zengin akarsu kaynaklarına sahiptir. Bu akarsular kısa bir süre aktıktan sonra ya çevre denizlere dökülür ya da steppe kururlar. Ancak batıya doğru gidildikçe plato giderek alçalır ve uzun, bereketli ırmak vadileri halinde ılıman ve korunmalı kıyı şeridine ulaşırlar” (1915: 412). Böylece, kısmen bu coğrafi özelliği yüzünden Anadolu yarımadasında kurulan devlet-

ler, ticaret, iletişim, ulaşım ve hatta kültürel alışveriş konularında bakışlarını doğudan çok batıya çevirmişlerdir.

B. Sınırlarının Sayısı

Bir ülkenin stratejik coğrafi konumunun yanı sıra, son nicelikli araştırmalar devletlerin sahip oldukları sınır sayıları ile dış politika davranışları arasında sıkı bir bağlantı bulmuşlardır (Most ve Starr, 1980: 935). Richardson, artık klasikleşmiş olan “Ölümcül Çatışmaların İstatistiği” (*Statistics of Deadly Quarrels*) başlıklı kitabında, bir ülkenin sahip olduğu sınır sayısı ile bu ülkenin girdiği dış savaşlar arasında aynı sıkı bağlantıyı bulmuştur (1960: 176-177).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin, dördü büyük devletlerle olmak üzere yedi devletle sınırı vardı: Yunanistan, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, İran, İngiltere (Irak'ta mandater devlet), Fransa (Suriye'de mandater devlet) ve İtalya (On İki Ada dolayısıyla). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sınır sayısı altıya düşmüş ve komşu devletler değişmiştir: Yunanistan, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, İran, Irak ve Suriye. Türkiye'nin kuşkuları konusunda fazlaca bir açıklamaya gerek bırakmayan bu komşu devletler bileşimine ek olarak, Most ve Starr'ın şu bulgularına bir göz atalım: “Çok sayıda ve kimisi güçlü devletlere sınır komşusu olan bir ülke, bu komşularının hiç olmazsa bazıları tarafından tehdit edilme ve saldırıya uğrama riski ile karşı karşıyadırlar ve... olası düşmanlarına karşı kendini koruma gereği yüzünden belirsizliklerle yüz yüzedirler” (1980: 935). Çok sayıda komşuya sahip uluslar da bu belirsizlik ve riskleri karşılamak için ya silahlanırlar ya da bağlaşımlara girerler.

C. Sovyetler Birliği ile Ortak Sınır

Türkiye dış politikasının Batı'ya yönelik olması ve sürekliliğini etkileyen ve yukarıdakiyle yakından ilgili bir başka

etmen, Türkiye'nin iki süper güçten biri olan Sovyetler Birliği ile ortak sınıra sahip olmasıdır. Türk-Sovyet ortak sınırı, uzun bir deniz sınırı ve Sovyetler Birliği'nin yakın bağlantısı Bulgaristan ile sınırı da kapsayacak bir biçimde uzun ve stratejik bir bölgededir. Cumhuriyetin ilk yirmi yılı içinde Sovyetler'in sınır komşusu olması, Bolşevik rejimden maddi ve siyasal destek sağlayan Türkiye açısından yararlı olmuştur. 1921 ve 1925 antlaşmaları ile anlatımını bulan iyi ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüş sayılabilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, yalnız bir süper güç olmakla ve iki ülke arasındaki saldırmazlık antlaşmasını tek taraflı olarak ortadan kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda Türk toprakları ve Boğazlar'ı üzerinde birtakım isteklerde de bulunan Sovyetler Birliği, Türk dış politika davranışlarını önemli bir biçimde etkilemeye başlamıştır. Türkiye'nin Batı'ya yönelik politikasına yeni bir hız kazandırmış ve ileride ele alınacak öteki etmenlerle birlikte Türk yöneticilerini ABD ile sıkı bir bağlaşma kurmaya itmiştir. Türkiye'nin Batı'ya bu kadar sıkı bir biçimde bağlanmasını anlayabilmek için Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki isteklerinden çok, bu istekleri öne sürerken dayandığı gerekçeyi anımsamak gerekmektedir. Bu gerekçe Türkiye açısından gerçekten çok şaşırtıcı olmuştur. İki ülke arasındaki sınır her iki hükûmetin 1921 yılında karşılıklı özgür iradeleri ile saptanmış bulunmaktaydı. Şimdi Sovyet hükûmeti, 1921 sınırlarına o tarihte güçsüz oldukları için rıza gösterdiklerini, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya koşullarının isteklerine hak kazandırdığını öne sürmekteydi. Sovyet hükûmeti bile 1954 ve 1955 yıllarındaki resmi açıklamalarında, hemen savaş sonrasında Türkiye'ye karşı izledikleri politikanın hatalı olduğunu kabul etmiştir (İnönü, 1960: 144). 1970'li yılların ortalarında yumuşamanın Doğu-Batı ilişkilerine

egemen olmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme göstermişse de, Sovyetler Birliği ile ortak bir sınıra sahip olma gerçeği Türk dış politika davranışlarında sürekli tanık olduğumuz dikkat ve ılımlılığın, Türkiye'nin sıkı NATO bağlılığının önemli etkileyicisi olmuştur (Ülman ve Sander, 1972: 1-24).

Ç. Bir Ortadoğu Devleti Olarak Türkiye

Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumu dış politikasındaki sürekliliğin bir başka etmenidir. Bölgenin çok iyi bilinen stratejik öneminin yanında, dört Arap-İsrail savaşı, 1956 Süveyş saldırısı, Lübnan bunalımı, bölge ülkelerine akan silahlar, politikaları birbirinden çok farklı olan hükümetlerin sürekli değişmesi, Türkiye açısından hep kuşku yaratıcı ve Batı'nın askeri ve siyasal örgütlerine katılıp üyeliğini sürdürmesinde etkili olmuştur. Soğuk Savaş'ın tırmandığı dönemlerde Türkiye'nin, Arap ülkelerinin Batı etkisine karşı sürdürdükleri mücadelenin gerçek niteliğini tam olarak anladığı ve bölgeden gelecek komünist tehdidini abartmadığı söylenemezse de, Suriye ve Irak gibi devletlerin militan tutumlarının Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkilediği de doğrudur.

Ortadoğu bölgesindeki son bazı gelişmeler, belki de biraz çelişkili olarak, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasında hem sürekliliği vurgulamış hem de kimi değişikliklere yol açmıştır. *Birincisi*, süper devletler bugün Ortadoğu ile eskisinden çok daha içli dışlıdırlar. *İkincisi*, bu içli dışlılığa rağmen, bugün süper devletlerin bölge ülkeleriyle önemli ve bağlayıcı antlaşmaları yoktur ve bölgenin uluslararası güç dengesi içindeki yerinin şu ya da bu süper devlet tarafından saptanması durumu çok zayıf bir olasılık biçimine dönüşmüştür. Dünya güç yapısı, (bu yazıda, son değişiklikleri hesaba katmazsak) Türkiye'nin eksikliğini

çektiği petrol bakımından zengin bölge ülkelerinin lehine değişmiştir. *Üçüncüsü*, petrol fiyatlarındaki büyük artışların yol açtığı ekonomik sarsıntı, büyük endüstri devletlerinin etkin bir müdahalesinden çekinmeksizin petrol üreticisi devletlerin dünya ekonomik sistemini doğrudan etkileyebileceğini göstermiştir. *Son olarak*, tüm bu gelişmelere ek olarak, bölgedeki siyasal kararsızlık büyük bir olasılıkla bölgeye silah akışını hızlandıracak, bu durum da, bir kısır döngü biçiminde, bölgenin kararsızlığını daha da artıracaktır (Treverton, 1981: 20-21).

Bu gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde, NATO'ya sıkı bağlılık biçiminde kendini gösteren dış politika sürekliliğini hiçbir değişikliğe uğratmadan, bazı önemli aşamalara yol açmıştır. Bunlar, iyi komşuluk ilişkileri, Ortadoğu sorunlarına karşı daha yakın bir ilgi ve anlayış, ekonomik işbirliğinin alanını genişletme ve etkin bir ticaret politikası ve İsrail'le çatışmalarında Arap ülkelere daha güçlü destek biçiminde özetlenebilir.

Bazı Arap ülkeleri sık sık, çok Batı yanlısı olduğu gerekçesiyle Türk dış politikasını eleştiri konusu yapmaktadırlar. Ancak bu eleştirilerde son derece önemli bir olgu dikkate alınmamaktadır. Türk dış politikasındaki sürekliliği sağlayan ve yukarıda açıklanmaya çalışılan etmenlerin dışında, şunu da unutmamak gerekir ki, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği ile ortak sınırları yoktur ve büyük ölçüde Türkiye'nin yarattığı "tampon"a bağlı olarak, Doğu ve Batı bloklarının dışında kalıp Sovyetler'le çok yakın ilişkiler kurabilme olanağından yararlanma "lüksüne" sahiptirler. Dikkatli bir gözlemcinin belirttiği gibi, "Bağlaşma sistemlerinin dışında kalabilme, kendi toprakları üzerinde başkalarının hak talep etmedikleri ya da böyle bir isteği tek başına karşılayabilecek yeteneklere sahip ülkelere özgü bir davranıştır... Bazı ülkelerin Sovyetler Birliği'ni durdurmaya yönelik ortak çabaya katılmış bulunmaları yüzünden öteki

bazı ülkeler bağlantısızlığın meyvelerini toplayabilmekte ve iki blok arasında daha serbest hareket edebilme olanağına kavuşmaktadırlar” (Dinerstein, 1965: 594).

D. Boğazlar'ın Denetimi

Türkiye, bir bakış açısına göre, yalnızca bölgesel çıkarları olan bölgesel bir devlet biçiminde tanımlanabilir. Ancak yeryüzünün en stratejik suyollarından biri olan Türk Boğazlarının denetimini elinde bulundurması Türkiye'yi global gelişmeleri etkileyebilecek ve yeryüzünün neresinde olursa olsun olumsuz gelişmelerden de etkilenebilecek bir duruma getirmektedir.

Türk Boğazları her zaman büyük devletler için önemli bir geçiş yolu olmuştur. Bu yazının amacı açısından daha yakın zamanlar üzerinde durursak, Boğazlar'ın rejimine yakın bir ilgi duyan devletlerden olan Rusya, kendisini güçlü gördüğü zamanlar Boğazlar'ın açıklığı, güçsüz değerlendirdiği zamanlar ise Karadeniz ülkesi olmayanlara kesin kapalılığı yönünde baskıda bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yirmi yılı içinde, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkileri, Boğazlar üzerinde tam bir Türk denetimi ve suyolunun Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalılığı konularında iki hükümetin benzer tutumları dolayısıyla, daha da güçlenmiş durumdaydı. 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Sovyet isteklerine uymuş, ancak suyolunun Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere tam olarak kapatılması yolundaki görüşü gerçekleşmemişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı Alman gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi ya da bu yoldaki iddia, Türk-Sovyet saldırmazlık paktının tek tarafı olarak yenilenmemesi için Sovyetler açısından bir gerekçe olarak kullanılmış ve bu da iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi sonucunu doğurmuştu. İş bununla da

kalmış değildir. Savaşın sonunda Sovyetler, Boğazlar'da üs elde ederek suyolunun ortaklaşa savunulması yolunda bas-kıda bulunmuştur. Sovyet hükümetinin bu tutumu ise Türk hükümetlerinin ABD'nin tam desteğini sağlama yo-lundaki kararlılığını daha da güçlendirmiştir (Ülman ve Sander, 1972: 17).

E. “Merkezi Devlet” Olarak Türkiye

Türkiye'nin dış politika tutumlarını önemli ölçüde etkile-miş ve hâlâ da etkilemekte olan bir başka önemli etmen, kaynağını Türkiye'nin tarih ve coğrafyasından almakta ve Midlarsky, Singer ve Small gibi bilim adamlarının çalışma-larında anlatımını bulmaktadır. Bu bilim adamları çok çe-şitli verilere dayanarak Türkiye'yi “merkezi devlet” olarak sınıflandırmaktadırlar. 1815 ile 1945 arasındaki dönemde uluslararası sistemin bileşimi ve üyelerinin statü sıralaması konularındaki niceliksel çalışmalar, “total” ve “merkezi” sistemler arasında bir ayrım yapmaktadır. *Total* sistem he-men hemen tüm bağımsız siyasal birimleri, “merkezi” sis-tem ise yalnızca Avrupa-özekli diplomasiye katılan birim-leri (devletleri) içermektedir. Sözü edilen niceliksel çalış-malar, özellikle bağlaşma kurma kalıpları açısından, her iki kategoriye giren devletlerin dış politika tutumlarını çö-zümlemeye ve bu tutumlarda ileriye ait kestirmelerde bu-lunmamıza yardımcı olabilecek düzenlilikler bulmaya ça-lışmaktadır (Midlarsky, 1975: 51-54; Singer ve Small, 1966: 236-282).

Bu bulguların yanı sıra, Hans Morgenthau, “Uluslararası Politika” (*Politics Among Nations*) başlıklı artık klasikleş-miş kitabında (1967: 106-108 ve ayrıca bkz. Singer, 1963) devletlerin yeteneklerinin maddi öğeleri ile varılmak iste-nen sonuçları elde edebilme etkinliği arasında her zaman doğru bir bağlantı olmadığını belirtmektedir. Çok büyük devletler kaynaklarıyla orantılı bir yeteneği her zaman elde

edememektedirler. Tam aksine, stratejik konumlarda bulunan ya da başka nedenlerle de daha büyük devletlerin çıkarları için yaşamsal olan devletler (Türkiye her iki duruma da uygun düşmektedir) maddi yeteneklerinin sağlayabileceğinden çok daha yüksek düzeyde bir etki ve saygınlığa sahip olabilmektedirler. Bazı gelişme yolundaki ülkeler çok yakın zamanlarda böyle gerçek yeteneklerinin üstünde bir etkileme yeteneğine kavuşmuşlar ve bu da dış politika tutumlarında kararsızlık ve bazen de serüvenciliğe yol açmıştır. Türkiye ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana uluslararası sistemin etkili üyelerinden olduğundan, dış politikasında genellikle kararlı ve serüvenlerden uzak bir tutumun izleyicisi olmuştur.

Raymond Aron iki kutuplu bir uluslararası sistemde üç tip aktör ayırt etmektedir: (i) Koalisyonların iki önderi; (ii) bu koalisyonlarda yer almak durumunda bulunan ve iki önderden birine ya da ötekine bağlanan devletler (burada dikkat edilmesi gereken nokta bu kategorinin Singer ve Small'un ortaya koyduğu “merkezi devlet” sınıflandırmasına uyduğudur) ve (iii) iki koalisyon arasındaki mücadeleden dışında kalmak isteyen ve kalabilecek durumda olan devletler. Aron, bu üç tip aktörün uluslararası sistemde değişik kurallara göre hareket ettiklerini de eklemektedir. Bağlantısız devletler merkezi sistemin dışındadırlar ve koalisyonlardan biriyle ya da ötekiyle taraf olma gerekleri de yoktur. Sistem içindeki devletlerin (Türkiye gibi) seçim hakkı ise –yansızlığı ve tecrit politikasının yaratacağı güvenliği istediklerini varsayarsak– coğrafi konumlarına ve sahip oldukları kaynaklara bağlıdır (Aron, 1973: 125-127). Birinci özellik daha önce incelenmişti. Bu ve biraz sonra ele alınacak olan Türkiye'nin ekonomik gereksinimleri, Türkiye'nin dış politikasındaki sürekliliği açıklayabilir sayıyorum.

F. Bağlaşma Kurma ve Üye Olma ile İlgili Öteki Bazı Özellikler

Michael Wallace'ın global sistemde “ulusların kümedenmesi” ile ilgili çalışması, konuyu daha da aydınlatıcı niteliktedir. Wallace'ın global sistemi, (i) Batı Avrupa ve Atlantik çekirdeği, (ii) orta sırada devletler ve (iii) çevresel devletler olarak üçe ayırması, daha önce değinilen Singer ve Small'un merkezi ve çevresel güçler sınıflandırmasına benzetilmektedir. Wallace, uluslararası örgütlere ortak üyelik açısından, bu orta sırada olan devletlerin “Atlantik çekirdeği”ndeki devletler kadar uluslararası örgütlere sıkı sıkıya bağlı olmadıklarını, ancak küme yapısının da çevresinde sayılamayacaklarını öne sürmektedir. Bir kere bir kümedenme ortaya çıktıktan sonra, ona giriş ve çıkışlarda şaşılacak kadar az devingenlik olduğunu ve hatta kümeye bağlılıkların sıklığında da önemli bir değışikliğin ortaya çıkmadığını, niceliksel bir biçimde saptamaktadır. Wallace'ın bulgularına göre, küme içi devingenlik yalnızca çevresel devletlere özgüdür. Hemen hemen hiç istisnasız, ulusların kümedenmelerinde görülen önemli değışiklikler son derece yavaş ortaya çıkmakta ve büyük kümedenine kalıpları çok uzun süreli olmaktadır (Wallace, 1979: 268-270).

Wallace'ın bir başka bulgusu, Türkiye'nin dış politika davranışları açısından çok belirleyici niteliktedir. “Kümedenme kalıplarını belirleyen bir etmen olarak coğrafi yakınlık, genel olarak iddia edildiğinin aksine, önemini yitirmektedir” demektedir. Wallace görüşünü şöyle sürdürüyor: “Başka bir sürü bağlantılar fizik yakınlığın önemini azaltmaktadır. Örneğın, Güney Asya, Ortadoğu ve Batı Afrika'nın birçok devleti, kendi bölgelerindeki devletlerden çok bu bölgenin uzağındaki gruplaşmalara daha sıkı bir biçimde bağlanmaktadırlar. Niceliksel bulgular bunun doğruluğunu göstermektedir” (Wallace, 1979: 271). Türkiye'nin Batı bağlaşma sistemlerine ve Batı'nın kurduğu

uluslararası örgütlere sürekli üyeliği, bu bulgu ve düşüncelerin ışığı altında daha anlaşılır olmaktadır. Bunun Türkiye açısından kanıtı açıktır. Türkiye'nin bölgesel güvenlik işbirliği çabalarının hemen hemen tümü başarısızlıkla sonuçlanırken (Balkan ve Bağdat Paktları gibi) Batı'nın "uluslar kümesi"ne üyeliği en azından başarısız değildir.

Geleneksel olarak bağlaşımlar şu üç işlevi görmek için kurulurlar: (i) güçlendirici, (ii) önleyici ve (iii) stratejik (üs sağlamak, başka bir ülkenin toprağından yararlanmak, vb) (Fedder, 1968: 67). Türkiye'nin NATO üyeliği ilk iki amaca hizmet etmektedir. Güçlendirici bir bağlaşımda A devleti B devleti ile bağlaşma yaparak B'nin gücünü bir düşmana karşı yanına almak ister. Bu durumu bir formülle özetlemek istersek:

$$A + B > C \quad \text{olur.}$$

Tarihsel düşmanlıkların ve bağlaşımların uzun sürüp sürmediğini niceliksel bir biçimde araştıran Small ve Singer, her ikisinin de kısa ömürlü olduğunu kanıtlamışlardır. Ancak üç ya da daha çok çatışma ölçütüyle incelendiğinde bunun üç önemli istisnası olduğu ortaya çıkmaktadır. Yazarların "ünlü çiftler" adını koydukları devletler, Rusya ile Türkiye, Çin ile Japonya ve Fransa ile Almanya'dır (Small ve Singer, 1970: 154-5). Bu, bir veri olarak ele alınırsa yukarıdaki denklem şu biçimi almaktadır:

$$\text{NATO} + \text{TÜRKİYE} > \text{SOVYETLER BİRLİĞİ}$$

Önleyici bir bağlaşımda ise, A devleti, B devletinin gücünün A'nın asıl düşmanı olan C devletine katılmasını engellemek için B devleti ile bağlaşma yapar ya da aynı bağlaşma içinde bulunur. Formülle anlatımı ise şudur:

$$\begin{aligned} \text{TÜRKİYE} > \text{YUNANİSTAN} - \text{NATO} \text{ ya da} \\ \text{TÜRKİYE} - \text{NATO} < \text{YUNANİSTAN} + \text{NATO} \end{aligned}$$

Bu düşünce Türkiye'nin bağlaşma sistemlerindeki üyeliğinde önemli bir etmendir ve kapsamı, ekonomik olmak-tan çok siyasal bir hareket olarak değerlendirilebilecek olan Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvuru-sunu da içerecek biçimde genişletilebilir.

Türkiye'nin Batılı bağlaşma sistemlerine üyeliğinin açıklanmasında bir başka noktaya daha kısaca değinmek gerekiyor. Wallace'ın belirttiği gibi, “çağdaş dünyada çok sayıda devletin bağlaşma üyeliği konusunda fazlaca bir se-çenekleri de yoktur” (Wallace, 1973: 116). Askeri küme-lenmede herhangi bir değişiklik, ya sert müeyyideler getir-mekte ya askeri çatışmaya yol açmakta ya da bağlaşmanın önderliğini yapan devletin askeri müdahalesine bile neden olabilmektedir (Sovyetler'in Macar ve Çekoslovak işgalle-riyle bugünkü Polonya bunalımı örnek olarak gösterilebi-lir). Bunlara ek olarak, bölgedeki güç dengesini köklü bir biçimde değiştirerek, karşı bağlaşma önderinin baskıda bu-lunabileceği koşulları da yaratabilir. Böylesine koşullar al-tında bulunan devlet ise ya bir bağlaşmaya girerek istediği düzeyde bir askeri güce kavuşmasına yardım edecek dış yardımı sağlayabilir ya da böyle bir bağlaşmaya girmediği takdirde bir savaş çıktığı zaman askeri yenilgi riskini göze alır (Wallace, 1973: 116). Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin dış politikasını saptayıp yürütenlerin bu se-çenekleri nasıl değerlendirdikleri açıktır.

IV. EKONOMİK GEREKSİNİMLER

Bir devletin dış politikasında ekonomik kısıtlılıkların ve fırsatların anlam ve önemi uluslararası ilişkilerle yakından uğraşanların hemen kabul ettikleri bir olgudur. Böylece, ekonomik etmenler ve amaçlar devletlerin davranışlarında evrensel öğedirler. Çünkü içinde yaşadığımız kısıtlılar dün-yasında iç ve dış politikaların temel sorunu var olan eko-

nomik artığın, yani toplumun en alt düzeyde gereksinimlerinin ötesinde üretilen hizmet ve malların nasıl dağıtılacağıdır. Devletler ekonomik ilişkilerini bu çizgide denetlemek ve örgütlemek isterler (Gilpin, 1981: 67-72). Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ekonomik çıkar ve hesaplar dış politikanın belirlenmesinde artan bir paya sahip olmuşlardır. Türkiye de bu genel kuralın içindedir. Yeni cumhuriyetin karşılaştığı ekonomik zorluklar, Türkiye'nin Batı'ya eğilimli dış politikasını etkileyen önemli etmenlerdendir. Şimdiye kadar ele alınmış bulunan öteki etmenlere ek olarak, özellikle 1930'ların dünya ekonomik bunalımı Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasında etkili olmuştur.

1920'lerde, yani devletin kuruluşunun ilk yıllarında Türkiye'nin ekonomik politikasının özel girişimcilik olduğunu hemen başlangıçta belirtmekte yarar var. Öyle görülmüyor ki cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin üst düzey yöneticilerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının ve "Genç Türk" önderlerinin Birinci Dünya Savaşı'na girmelerinin temel nedenlerinden olan "kapitülasyonlar"ın yeniden canlanmasını önlemek yolundaki kesin tavırları dışında, Türkiye'nin ekonomi politikası konusunda fazla bilimsel bilgileri yoktu. Bu düşüncelerin sağlam bir göstergesi, Atatürk'ün ülkenin ekonomik politikasının geleceğini açık bir biçimde gösteren 1923 tarihli demecidir. Atatürk bu demecinde, ekonomi alanında kesinlikle yabancı sermayeye karşı olmadıklarını, Türkiye'nin çok büyük bir ülke olduğunu, bu yüzden çok miktarda işçi ve sermayeye gerek duyduklarını ve yasalara saygılı ve bağlı oldukları takdirde yabancı sermayeye gereken güvenceleri vermeye hazır bulunduklarını söylemektedir (Ökçün, 1971: 7).

1923 yılından hemen sonra çıkarılan ve yabancı sermaye çekmeye yönelik yasalar çok liberal niteliktedir. Ancak büyük ölçüde yabancı sermayeye dayalı böyle bir eko-

nomik gelişme politikası başarılı olamamış, 1929 dünya ekonomik bunalımının sonucu olarak sona ermiş ve öteki Avrupa ülkelerinin politikalarıyla da uyumlu bir biçimde, Türk hükümeti ekonomide devlet denetimini artırmak durumunda kalmıştır. Bu devletçi ekonomik politika İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemine yalnızca 276 milyon dolarlık bir döviz ve altın stoku kaynağı ile girdi. Ama dışsatım ile dışalım arasındaki bu olumlu fark, sağlıklı bir ekonomik kalkınmanın değil, savaş yıllarında dışalıma konan kısıtlamalar, halkın katlandığı fedakârlıklar ve savaşkanların Türk ihracat mallarına artan gereksinimleri gibi savaş bittiği zaman ortadan kalkacak gelişmelerin ürünüydü (Ülman ve Sander, 1972: 18). Böylece Türkiye savaşın sonunda dört tip ekonomik sorunla karşı karşıya kaldı: (i) Ekonomiyi ihracat mallarındaki yeni ve düşük fiyatlara göre yeniden ayarlamak; (ii) beliren Sovyetler tehdidine karşı silahlı kuvvetlerini savaş dönemi düzeyinde tutarken ekonomisini modernleştirmek ve yeni ekonomik faaliyet alanları açmak; (iii) savaş-dışı bir devlet olarak savaşın yol açtığı yıkımı ve modern silahların yeteneklerini gördükten sonra, mümkün olabilecek her kaynaktan yararlanılarak modası geçmiş silahlarını modernleştirmek ve (iv) özellikle çok partili parlamenter demokratik yaşama geçtikten sonra, yeni sistemin tek şansı olarak görülen yeni endüstri projelerinin finansmanını sağlayacak ek ekonomik kaynakları yaratmak ya da bulmak. Üstelik, yeni dönemde siyasal partiler seçilebilmek ve seçildikten sonra daha yüksek yaşam standardı yolundaki sözlerini tutarak, yeniden seçilmek için seçmenlere büyük vaatlerde bulunmak ve bunları gerçekleştirmeye çalışmaktaydılar.

Türkiye'nin yeni önderleri bu önemli sorunları hem de kısa sürede çözebilmek için dış kredilerden ve uluslararası borçlardan başka seçenek bulamadılar. Bunun Türkiye

ekonomisini geliştirmek ve ülkenin savunmasını güçlendirmek yolunda başta gelen kaynak olduğu anlayışı Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politikasını etkilemiştir.

1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi de Türkiye'nin Batı bağlantısının güçlenmesinde önemli bir etkidir. Ülkeyi kuruluşundan bu yana kesintisiz yönetmiş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nden daha liberal bir ekonomik anlayışa sahip olan Demokrat Parti, CHP'nin toprak reformu politikasından endişe duyan büyük toprak sahipleri ve savaş döneminde zenginleşen ticaret ve endüstri burjuvazisinin desteğini alarak “görülmemiş ekonomik kalkınma” dönemini açtı (Eroğul, 1970: 55-62). Böyle bir ekonomik politika ise, doğal olarak, daha çok dış yardıma gereksinim duydu ve bel bağladı. Demokrat Parti'nin NATO'ya üye olmak için CHP'den daha büyük bir hevesle çalışması ve sonunda başarması, yalnız güvenlik düşüncelerinin ürünü değildir. Öyle sanıyorum, en az bunun kadar önemli olan nedenler arasında NATO çerçevesi içinde demokratik düzeni ve liberal ekonomik sistemi korumak düşüncesi de vardır. Türkiye'nin NATO'ya sıkı bağlılığı, NATO içinde ve dışında ABD ile 100'e yakın ikili antlaşma imzalaması, güvensizliğine pek bir şey katmayan Balkan ve Bağdat paktlarının kurulmasına önayak olması ve Bandung Konferansı'nda Batı'nın savunuculuğunu yapması gibi davranışlar, Demokrat Parti'nin, Batı'nın vazgeçilmez ve değerli bir bağlaştığı olarak, daha çok ekonomik ve askeri yardım almak istemesinin de ürünleridir.

Demokratik parlamenter sistemin hem siyasal hem de ekonomik bakımdan başarısızlığı, 1960 yılından bu yana kısa süreli askeri yönetimlere yol açmıştır. Bu askeri yönetimler o denli kötü bir ekonomik miras devralmışlardır ki demokratik yapının yeniden işler duruma gelmesi ve ekonomik yıkıntının temizlenmesi çabalarında Batı'nın ekonomik yardımından başkaca bir ekonomik kaynak buluna-

mamıştır. 1970'lerin ortalarından başlayarak Batı ile Türkiye'nin arasının bozulması, Türk hükümetlerinin bilinçli politikalarının değil, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo ve Batı Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin gereksinim duyduğu kredileri ve parasını ödemediği silahları vermemesi gibi Batı'nın girişimlerine bağlıdır.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan etmenler ve bunlar arasındaki etki-tepki ilişkisi, Türkiye'yi Ortadoğu'nun Batı ile sürekli bir bağlaşmaya giren tek ülkesi durumuna getirmiştir. Ayrıca Türkiye, Avrupa kıtasının doğusunda ekonomik kalkınmasını demokratik parlamenter bir rejimle sağlamak isteyen ve buna çalışan bir iki gelişmekte olan ülke arasındadır. Geniş bir tarihsel perspektiften bakıldığında bunun kolay bir iş olmadığı anlaşılıyor. Türkiye, Batı Avrupa ülkelerinin üç yüz yıldır varmak istedikleri noktaya altmış yıl gibi kısa bir sürede varmayı amaçlıyor. Böylesine hızlı bir hamlenin bazı "kazalar", geçici gerilemeler ve önceden görülemeyen engeller riskini taşıdığı açıktır. Türkiye, eninde sonunda altmış yıllık amacını gerçekleştirmeyi becerecektir. Ama bu amacını Batı uluslar topluluğu içinde mi yoksa şimdiye kadar ciddi bir biçimde düşünmediği başka seçenekleri kullanarak mı gerçekleştireceği sorusunun yanıtı, çok büyük ölçüde Batı'nın Türkiye'ye göstereceği anlayışa bağlıdır.

KAYNAKÇA

Akşin, Abdülhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1964.

Aron, Raymond, *Peace and War: A Theory of International Relations* (Barış ve Savaş: Bir Uluslararası İlişkiler Kuramı), Anchor Press, Doubleday, Garden City, N. Y., 1973.

- Atatürk, Kemal, *Atatürk'ün Söylevleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- Davison, Roderic, "Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne" (Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi), Craig ve Gilbert (der.), *The Diplomats, 1919-1939*, c. I, Atheneum, New York, 1972.
- Dinerstein, Herbert, "The Transformation of Alliance Systems" (Bağlaşma Sistemlerinin Dönüşümü), *The American Political Science Review*, 59, 1965, s. 598-601.
- Eide, Asbjorn ve Marek Thee (der.), *Problems of Contemporary Militarism* (Çağdaş Militarizmin Sorunları), Crom Helm Ltd. Londra, 1980.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1990.
- Fedder, Edwin H., "The Concept of Alliance" (Bağlaşma Kavramı), *International Studies Quarterly*, c. 12, No. 1, s. 65-86, 1968.
- Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics* (Dünya Politikasında Savaş ve Değişiklik), Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 21, No. 1, 1966, s. 143-182.
- İnönü, İsmet, "Negotiation and National Interest" (Müzakere ve Ulusal Çıkar), *Perspective on Peace*, Carnegie Endowment for International Peace, Stevens and Sons, Ltd., Londra, 1960.
- Jansen, G. H., *Non-Alignment and the Afro-Asian States* (Bağılantısızlık ve Asya Afrika Devletleri), Frederick A. Praeger, New York, 1966.
- Keessing's Contemporary Archives*.
- Lenczowski, George, *The Middle East in World Affairs* (Dünya Sorunlarında Ortadoğu), Cornell University Press, Ithaca, 1980.

- Midlarsky, M. I., *On War: Political Violence in the International System* (Savaş Üzerine: Uluslararası Sistemde Siyasal Şiddet), Free Press, New York, 1975.
- Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations* (Uluslararası Politika), A. A. Knopf, New York, 1967.
- Most, Benjamin A. ve Harvey Starr, "Diffusion, Reinforcement, Geopolitics and the Spread of War", (Yayılma, Takviye Etme, Jeopolitik ve Savaşın Genişlemesi), *The American Political Science Review*, c., 74, No. 4, Aralık 1980, s. 932-946.
- Ökçün, A. Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1971.
- Richardson, Lewis F., *Statistics of Deadly Quarrels* (Ölüm-cül Çatışmaların İstatistiği), Quadrangle Books, Chicago, 1960.
- Russett, Bruce, M., "Components of an Operational Theory of International Alliance Formation" (Uluslararası Bağlaşma Kurma İşlevsel Kuramının Öğeleri), *Journal of Conflict Resolution*, 12, 1968, s. 285-301.
- Rustow, Dunkward, "Atatürk As a Founder of a State" (Devlet Kurucusu Olarak Atatürk) Rustow (der.), *Philosophers and Kings, Studies in Leadership* (Filozoflar ve Krallar: Önderlik Üzerine Çalışmalar), Deadalus, New York, 1970.
- Singer, J. David, "Inter Nation Influence: A Formal Model" (Uluslararası Etki: Biçimsel Bir Model), *American Political Science Review*, c. 57, No. 2, Haziran 1963, s. 420-430.
- , *The Correlates of War, II: Testing Some Realpolitik Models* (Savaşa Bağlı Olgular, II: Bazı Realpolitik Modellerin Sınanması), The Free Press, New York, 1980.
- ve Small M., "Formal Alliances, 1815-1919: A Quantitative Description" (Resmi Bağlaşmalar, 1815-1919:

- Niceliksel Bir Betimleme), *Journal of Peace Research*, 3, Haziran 1966, s. 1-32.
- Small, Melvin ve J. D. Singer, "Patterns in International Warfare, 1816-1965" (Uluslararası Savaşta Düzenlilikler), *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 391, s. 145-155.
- Temperley, H. W. V. (der.), *A History of the Peace Conference in Paris* (Paris Barış Konferansı'nın Tarihi), c. VI, Henry Frowde, Hodder ve Stoughton, Londra, 1924.
- Toynbee, Arnold J., *Nationality and the War* (Milliyet ve Savaş), J. M. Dent and Sons, Londra, 1965.
- , *The Conduct of British Empire Foreign Relations Since the Peace Settlement* (Barış Düzenlemesinden Bu Yana İngiliz İmparatorluğu'nun Dış İlişkilerinin Yürütülüşü), H. Milfred, Oxford University Press, Londra, 1928.
- Treverton, Gregory (der.), *Crisis Management and the Super Powers in the Middle East* (Ortadoğu'da Bunalım Çözümü ve Süper Devletler), Wastmead, Farnbrough, Hamshire, Gower Publishing Co. Ltd., 1981.
- Ülman, Haluk ve Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, II", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 27, No. 1, 1972, s. 1-24.
- Wallace, M. David, *War and Rank Among Nations* (Uluslararası Savaş ve Güç Sırası), Lexington, Mass., D. C. Heath, 1973.
- , "Cluster of Nations in the Global System, 1865-1964" (Global Sistemde Ulusların Kümelenmesi), J. D. Singer (der.), *Explaining War: Selected Papers from the Correlates of War Project*, Sage Publications, Beverly Hills, California, 1979.

Türkiye'nin Batı Bağlantısı -ABD ve Türkiye-*

I. GİRİŞ

1980'li yıllarda Türk dış politikası önemli bir dönüm noktasına gelecektir. Bununla, şaşırtıcı ve köklü bir dönüşümün beklendiğini söylemek istemiyorum. Söz konusu olan, eski ve bazıları şimdi de yürürlükte olan kalıplarla yeni olanaklar arasında bir denge kurulmaya çalışılmasıdır. Böyle bir tutum geçerliliğini yitirmiş otuz yıllık basmakalıp düşüncelere körü körüne bağlanmanın Türkiye dış politikası açısından doğurduğu olumsuz sonuçlara bakılırsa, hiç de şaşırtıcı değildir. Ayrıca, etkin ve kişilikli bir dış politika izlenmesinden yana olan aydın kamuoyunun baskısı da göz önünde tutulursa, hangi hükümet işbaşında olursa olsun, 1980'lerin dış politikada değişikliği zorlayacağı söylenebilir. Henry Kissinger'in dediği gibi, dış politika durmak nedir bilmeyen bir süreçtir ve eski bir

* AÜ SBF Dergisi, c. XXXIV, No: 1-4, 1980, s. 63-86.

başlangıç noktasından ileriye doğru bir gidiş sağlanmazsa, önce durağanlaşır ve sonra gerilemeye başlar.¹

Uluslararası alanda Türkiye'nin karşısındaki sorunun özü şudur: Türkiye dış politikayı durağan bir olgu olarak algılayıp, eski kalıpların rahat beşiğinde, yeni atılımları serüvenci ve sonu olmayan davranışlar biçiminde mi yorumlayacaktır? Yoksa, eski kalıpları birer başlangıç noktası olarak alıp ileriye doğru girişimleri bir süreç anlayışı içinde mi yürütecektir? Türkiye, uluslararası politikada, bölgesel çıkarlarını bağlı bulunduğu ve ileride de bağlı bulunacağı benzediği Batı bağlaşmasının yeryüzü ölçüsündeki çıkarları içinde eritme politikasını sürdürecektir midir? Yoksa, bölgesel çıkarlarına öncelik verip, Batı bağlantısının nicelik ve niteliğini bu önceliğe göre mi ayarlayacaktır? Başka bir deyişle, Türkiye yeryüzüne yalnız Batı'ya yönelik oynamaz bir sandalyeden mi, yoksa her yöne çevrilebilir döner bir sandalyeden mi bakacaktır? Her şeyden önce, Türkiye dış politikasının sırtındaki "kamburu" hemen çekip çıkararak "gövdeye" dimdik bir görüntü verebilmek için, karşılaşılan ve karşılaşılabilecek önemli sorunların ayrıntıları ile araştırılıp aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu sorunlar içinde en önemlisi, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin Batı bağlantısıdır. Bu bağlantı üç ana konuyu içermektedir: (i) Türkiye'nin ABD ile ilişkileri, (ii) Türkiye'nin NATO içindeki yeri ve (iii) Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiler. Bu yazıda ele almak istediğim konu, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkileridir.

Türkiye ile Batı'nın başat gücü olan ABD arasındaki ilişkilerin niteliği nedir? Bu niteliğin araştırılmasında şu konu önem kazanmaktadır: ABD'nin Türkiye ile ilişkilerindeki kısa ve uzun süreli çıkarları nerede yatmaktadır ve sürekli değişen stratejik denge, silah teknolojisindeki ve

1 Harry M. Joiner, *American Foreign Policy, The Kissinger Era*, The Strode Publishing Inc., Alabama, 1977, s. 11.

uluslararası politikadaki gelişmeler, Türkiye'nin Amerikan dış politikasındaki yerini nasıl ve ne yönde etkileyebilir? Türk-Amerikan ilişkilerinin gelecekte alacağı biçimi temelden etkileyecek ve bir bakıma biçimlendirecek olan süreklilik ve değişiklik öğeleri nelerdir? Amerikan silah ambargosunun nesnel bir değerlendirilmesi, Türkiye'ye ne gibi dersler vermektedir?

Bu birbiriyle çok yakından ilgili ve etki-tepki ilişkisi içinde bulunan etmenleri bir tüm olarak ele alıp incelemek kolay değildir. Bu yazının amacı, ülkemizde geciktirilemez bir gereksinme durumuna gelen uzun ve ayrıntılı araştırmalara, sınırlı da olsa bir başlangıç ışığı tutabilmektir.

II. ABD'NİN YENİ DIŞ POLİTİKASININ ANA ÇİZGİLERİ

Bugün ABD'nin izlediği dış politikanın iki önemli özelliği belirgin bir durum göstermeye başlamıştır. Bu bakımdan, Amerikan dış politikasını kabaca iki başlık altında incelemek anlamlı olacak ve birbirinden kopuk ve ilişkisiz gibi görünen dış politika davranışları arasında temel ve mantıksal bir bağlantı kurulması olanağı doğabilecektir. *Birincisi*, Carter yönetiminin NATO'ya artan bir önem verip, örgütü güçlendirmeye çalışması (özellikle askeri açıdan) ve bu politikayla bağlantılı olarak *yumuşama* içinde insan haklarını siyasal bir silah olarak kullanmaya başlamasıdır. *İkincisi* ise, Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'ni (ÇHC) en az iki cephede askeri ve siyasal baskı altında bırakıp dünya politikasındaki oynaklık yeteneğini artırmaktır.

A. GÜÇLENDİRİLMEMEYE ÇALIŞILAN NATO

Ayrıntılarından arındırılsa, Ford-Kissinger dış politikasının özü, ABD açısından *yumuşamanın* ve Sovyetler Birliği ile

ilişkilerin önceliğe sahip olduğu anlayışı idi. Bu anlayışa göre, temelde hâlâ “iki-kutuplu” niteliğini sürdüren ve kitlesel ölüm gözdağının gerçek bir tehlike olduğu bugünkü yeryüzünde, “insan hakları” gibi evrensel nitelikte törel bir değer, Sovyetler Birliği'nin içişlerine karışma derecesine varacak kadar ileri bir ölçüde savunulması doğru değildir. Çünkü böyle bir tutum, doğal olarak ya barışı tehlikeye sokacak ya da en azından yeniden Soğuk Savaş yıllarına dönüşecektir. Her iki durumda da özlenen insancıl amaçlar gerçekleşmeyecektir. Bu ikiliye göre, haklı-yasal bir kararlılık, Avrupa'nın son zamanlarda en önemli gereksinmesiydi. Bu tür bir kararlılık da ancak Sovyetler Birliği ile varılacak bir anlaşma ile sağlanabilirdi. Bu düşüncenin 1975 Helsinki Belgesi'nin imzalanmasında payı vardır. Kısaca, eski yönetimin dış politikası, kabaca, “*ya yumuşama ya çekirdek güçlü savaş*” anlayışına dayanmaktaydı.

Carter-Vance-Brezinski üçlüsü, eski yönetimin dış politikasını temelde sürdürmekteyse de, bazı önemli değerlendirmeler ve uygulama ayrımları üç yıllık iktidar süresince ortaya çıkmıştır. Carter yönetimine göre, ABD *yumuşama* uğruna Sovyetler'e çok ödün vermiştir. Bunun nedeni ise, *yumuşamanın* Amerikan dış politikasına yarar sağlayacak bir “araç” durumundan, “amaç” durumuna getirilmiş olmasıdır. Bu ise, ABD'nin uluslararası alandaki devinim özgürlüğünü sınırlamaktadır. “*Ya yumuşama ya da çekirdek güçlü savaş*” görüşü yanlıştır. Çünkü Amerikan-Sovyet ilişkilerinin niteliği ne olursa olsun, güçlü bir NATO, Sovyetler Birliği'ne karşı caydırıcılığı sağlayacaktır. *Yumuşama* duran bir olgu değildir. Sovyet iç ve dış politikasında adım adım, ama köklü bir değişiklik yaratmak için kullanılmalıdır. Bu da, ancak güçlü bir NATO'nun Sovyet klasik ve çekirdekli gücünü dengelemesi ile olanaklıdır. NATO Bakanlar Konseyi'nin 1979 Aralık ayında Batı Avrupa ülkelerine *Pershing* ve *Cruise* gibi orta erimli güdümlü füze yerleştiril-

mesi kararını almasındaki Amerikan çabası, bu kapsam içinde değerlendirilmelidir.

Carter yönetiminin dış politikasını şöyle özetleyebiliriz: Amerikan yönetimine göre, Sovyetler Birliği ile ilişkiler artık Amerikan dış politikasının başat boyutu olmaktan çıkarılmalı; daha kapsamlı, yürekli ve “atak” bir dış politika izlenmelidir. *Yumuşama* Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmalı, NATO güçlendirilmeli, ABD'nin asıl Batı Avrupa ve Japonya ile ilişkilerine önem verilmelidir.²

ABD'nin bugünkü dış politikası konusunda bu özetlediğim görüşlerin kaynağı, iki önemli Başkanlık bildirisi-dir.³

1977 tarihli PRM-10 (*Presidential Review Memorandum*) ile

1978 tarihli PD-18 (*Presidential Declaration*).

1. PRM-10: Bu *memorandum*'da açıklandığı biçimiyle Amerikan-Sovyet ilişkilerinde iki dönem birbirinden kesin bir biçimde ayırt edilmelidir. 1945-1965 döneminde ABD hemen hemen her alanda Sovyetler Birliği'ne karşı tam bir üstünlüğe sahipti. 1965 sonrası döneminde ise, Sovyetler Birliği en azından askeri strateji açısından dengeyi sağlamış ve hatta Avrupa'da üstünlüğü eline geçirmeye başlamıştır (işte, Batı Avrupa ülkelerine yerleştirilecek olan orta erimli Amerikan füzeleri, bu üstünlüğe karşı dengeleme politikası olarak düşünülmektedir). Amerikan yönetimine göre bu dönemde, Amerika'nın gücünün öğeleri daha geniş bir biçimde değerlendirilmelidir. Stratejik denge bir yana bırakılırsa ABD, ekonomik, teknolojik, siyasal kararlılık ve siyasal etki alanlarında hâlâ büyük bir üstünlüğe sahiptir. İşte, bu üstünlük, Sovyetler Birliği'nden gerek askeri, gerekse

2 Jimmy Carter, “Soviet-American Relations”, *Vital Speeches of the Day*, s. 514-17; Zbigniew Brzezinski, “American Foreign Policy and Global Change”, *Span*, c. XIX, No. 1, 15 Haziran 1978, s. 4, 46.

3 Victor Zorza, “Carter's Directives for Foreign Policy”, *New York Herald Tribune*, 30 Mart 1978.

siyasal alanda ödün koparmak için kullanılmalıdır (işin aslına bakılırsa, Sovyetler'in Demokratik Alman Cumhuriyeti'nden bir miktar asker ve tankını geri çekmesi, Amerikan yönetimince herhalde böyle bir politikanın başarılı bir sonucu olarak değerlendirilmektedir).

Başkan Carter'ın bu açıkladıkları, ABD'nin üç yıldır uyguladığı “atak” dış politikanın temeli olarak ele alınmalı ve bu süre içinde sözü çok duyulan “insan hakları politikası” da böyle bir çerçevede, diplomatik bir “silah” olarak görülmelidir.

2. PD-18: Başkan Carter bu bildirisiyle, ABD'nin Doğu Asya, Ortadoğu, Afrika Boynuzu ve Basra Körfezi'nde önemli tarihsel sorumlulukları bulunduğunu belirtmekte ve bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için, her yerde ve her zaman kullanılabilecek oynak kuvvetlerin geliştirilmesini istemektedir. Bunun için de Amerikan kuvvetlerinin oynaklığı geliştirilmeli ve geleneksel (klasik) kuvvetlerin artırılması yoluna gidilmelidir. Çünkü Başkan'ın düşüncesine göre, Sovyet-Amerikan ilişkilerinin bu ikinci döneminde yalnız çekirdek güçlü silah üstünlüğüne güvenilemez.

İşte, bu temel görüşlerin ve Amerikan dış politika davranışlarının çözümlenmesinin ışığı altında, Amerikan yöneticilerinin üç çizgili bir savunma sistemi kurma peşinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu kısa gözlemle, şimdi Amerikan dış politikasının ikinci temel özelliğine geçebiliriz.

B. SOVYETLER BİRLİĞİ İLE ÇHC'NİN EN AZ İKİ CEPHEDE SİYASAL VE ASKERİ BASKI ALTINDA TUTULMASI

İki komünist büyük devlet, Sovyetler Birliği ile ÇHC en az iki cephede baskı altında bulundurulursa, bu devletler

ABD'ye karşı açıkça cephe alma dokuncasını göze alamayacak ve böyle bir durumda da ABD ve ortakları benzer sorun ve baskılardan sıyrılmış olarak genel dengeyi sağlayacak ve olayları denetleyebileceklerdir.

Eldeki verilere dayanarak ve ayrıntılarda belirli bir yanılma payını da göze alarak şu söylenebilir: Amerikan stratejik düşüncesine göre, Sovyetler Birliği'nin ÇHC ile başa çıkabilmesi için, ABD'yi Avrupa kıtasında savunma durumuna sokması ve stratejik dengeyi kendi yararına bozması gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin 1975 Helsinki Belgesi'nin imzalanmasından sonra *yumuşamayı* genişletmeye çalışması, yeni geleneksel ve çekirdek güçlü silahlarla (SS-19 ve SS-20) Avrupa'da savunma durumundan saldırıda bulunabilecek bir üstünlüğe yükselmesi, bu yönde adımlar olarak değerlendirilmektedir.⁴ İşte, Amerikan dış politikasının yeni görevi, bu planların bozulması ve böylece Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yine savunma durumuna geçirilmesidir. Bunu sağlayabilecek olan politika da, NATO'nun askeri gücünün artırılması ve insan haklarının siyasaal bir silah olarak Sovyetler'e karşı kullanılmasıdır. NATO üyesi bazı Batı Avrupa ülkelerine çekirdek güce sahip orta erimli güdümlü füzelerin yerleştirilmesi bu politikanın uygulama alanına konmasından başka bir şey değildir. Amerikan ve NATO askeri çevrelerinin "Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da savunma durumundan saldırıda bulunabilecek duruma geçtiğini" sürekli vurgulamalarının temel nedeni, görüşüme göre, diyelim on yıllık bir süre içinde Sovyetler Birliği'nden Batı Avrupa'ya bir saldırı beklemeleri değildir. Asıl neden, daha geniş kapsamlı bir politika içinde, Sovyetler'in Avrupa'da savunma durumuna geçirilmesidir. Şimdi, bu "geniş kapsamlı politika"nın içeriğine geçebiliriz.

4 *Aviation Week and Space Technology*, 1 Ağustos 1977, s. 12-15, 38-46; 8 Ağustos 1977, s. 48-51; 22 Ağustos 1977, s. 39-51.

ABD, Sovyetler Birliği ile ÇHC'yi en az iki cephede askeri ve siyasal baskı altında tutacak üç savunma çizgisi planlamıştır ve bunu uygulamaktadır.⁵

1. *Güçlendirilmiş NATO Çizgisi:* Bu çizgi, ÇHC'nin doğuda Sovyetler Birliği'ni tehdidi ile birlikte düşünülürse, Sovyetler'i biri batı, öteki doğuda olmak üzere iki cepheden baskı altında bulunduracaktır.

2. *Orta Savunma Çizgisi:* Kuzeybatı Afrika'da Fas'tan başlayıp Tunus, Mısır, İsrail, Suudi Arabistan ve 1979 başında yitirilmiş bulunan İran'dan geçerek Hindistan'da biten bu çizginin iki amacı vardır: Bir yandan, Batı bağlaşmasının şiddetle gereksinme duyduğu petrol yollarını ve Ortadoğu'yu güvenlik altına alırken, öte yandan Kuzey Akdeniz'de istenmeyen askeri ve siyasal gelişmelere karşı (Türkiye'nin NATO'dan ayrılması, İspanya, Portekiz ve İtalya'da komünistlerin iktidara gelmeleri gibi) "alternatif bir güç çizgisi" oluşturmaktadır.

3. *Güney Savunma Çizgisi:* Somali'de başlayan bu çizgi, Suudi Arabistan, Hint Okyanusu filosu, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya'dan geçip Pasifik'teki 7. Filo ile bitmektedir. Bu çizginin batı kanadının amacı, Sovyetler Birliği'nin Kızıldeniz'in güney girişinde Etyopya, Güney Yemen ve Sovyet Hint Okyanusu filosuyla kazandığı üstünlüğü dengelemektir. Doğu kanadının amacı ise, olası Hindicini gelişmelerini sağlam bir "kordon" altına almaktır. Batı kanadının son Ortadoğu gelişmelerinden sonra kazandığı bir başka işlev de İran'daki olası olaylara karışma olanağını saklı tutmaktır.

5 Joseph Schiebel, "The Soviet Union and the Sino-American Relations", *Orbis*, Bahar 1977, s. 77-94; Gebhard Schweigler, "Carter's Detente Policy: Change or Continuity", *The World Today*, Mart 1978, s. 81-90; James Chace, "America's New Strategy of Containment", *Harper's*, Ocak 1978, s. 46-54; Victor Zorza, "Carter's Message to the Kremlin", *New York Herald Tribune*, 23 Mart 1978; Colonel Richard G. Head, "Technology and the Military Balance", *Foreign Affairs*, Nisan 1978, s. 562-563.

Buraya eklenmesi gereken önemli bir nokta da şudur: ABD'nin Vietnam'dan çekilişi, hiç kuşkusuz, bu devletin yenilgisini göstermektedir. Ama daha geniş bir çerçevede ve uzun süreli sonuçlarla birlikte düşünülürse, bu çekiliş, özellikle Vietnam'ın Kampuçya'da giriştiği hareket ve ÇHC'nin Vietnam'ı işgal girişimi sonunda, Sovyetler Birliği ile ÇHC arasındaki ikinci bir cephe açma olanağını ABD'ye vermiş görünmektedir. Bu cephenin, ABD'nin şimdiye dek özetlenen genel stratejisinde özel bir yeri olduğu açıktır. Böylece, Sovyetler Birliği ile ÇHC şimdi iki cephede birbirleriyle uğraşmak durumunda kalacaklar ve ABD de Sovyetleri, birincisi NATO çizgisi, ikincisi Doğu Akdeniz-Basra ve sonuncusu Güney Pasifik'te olmak üzere üçlü bir çevrelemeye bağlı kılacaktır. Bu durum, aynı zamanda, Sovyetler ile ÇHC arasında olası bir uzlaşmayı da son derece güçleştirmektedir.

Vietnam yenilgisi ve iç politika utançlarından sonra, Carter'ın yönetiminde Amerikan dış politikasının bugün bir "geçiş dönemi"nde olduğu söylenebilir ve bu, doğrudur. Bu durumda yukarıdaki genellemelerin kesinliği tartışılabilir. Ama bu sakınca konuyu araştıran çağdaş tarihçilerin görebildikleri temel özellikleri, veriler tam olarak ellerinde bulunmasa bile, belirtmelerini engellememelidir. Bu aşamada bazı yanlış gözlemlerde bulunma dokuncası varsa da, "doğru"ların ancak bazı "yanlış"ları düzeltmeye çalışmakla bulunduğu da unutulmamalıdır. Kaldı ki yukarıdaki genellemelerde bazı ayrıntı değişiklikleri olabilirse de, temelde doğru olduklarını düşünüyorum.

Buraya kadarki açıklamayı özetlersek, Sovyetler Birliği, batıdan güçlendirilmiş NATO, doğudan ÇHC ve güneyden 3 numaralı savunma çizgileriyle ABD tarafından olmak üzere üç; ÇHC de kuzeyinden ve güneyinden Sovyetler Birliği tarafından iki cepheden siyasal ve askeri baskı altında kalmış olacaklardır.

Dikkat edilirse görüleceği gibi, tüm bu çizgilerin can alıcı noktası ve bir bakıma çakıştıkları nokta, *Doğu Akdeniz* olmaktadır. Bu yüzden, Doğu Akdeniz Amerikan dış politikasının üzerinde odaklandığı ve giderek önemini artıracak olan bir bölgedir. Bu durumun temelde değişiklik geçirmesi, ancak çok köklü uluslararası gelişmelerle, yani bölgede uzun süreli siyasal sonuçlar doğurabilecek geniş çaplı bir savaşla olanaklıdır. Tıpkı, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Japonya açısından Mançurya, Çin ile Pasifik adalarının ve Almanya açısından Doğu Avrupa ile Kuzey Afrika'nın önemi gibi.

İşte, Amerikan dış politikasının ana çizgileri üzerindeki açıklamaları bitirip, bu genel çerçeve içinde Türk-Amerikan ilişkilerinin temel niteliklerine geçerken, son derece anlamlı bir bağlantı noktası, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu Akdeniz bölgesinin Amerikan dış politikasında kazandığı bu özel önemdir.

III. BUGÜN AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN YERİ

Eldeki verilere dayanarak bugün görülebildiği biçimiyle Amerikan yönetiminin Türkiye'ye karşı tutumu, bazı bakımlardan eski yönetiminkinden ayrılmaktadır. Genel bir anlatımla, Ford-Kissinger yönetimi, Amerikan Kongresi'nin Yunanistan'a eğilimli olmasına karşı Türkiye'yi tutuyor izlenimini verip, Türk hükümetinin istenmeyen tepkilerini azaltmak istiyordu. Carter yönetimi ise, daha dengeli ve kendi içinde tutarlı bir politika izler görünmektedir. Yine bugün görülebildiği biçimiyle, bu davranışı dört temel nedene bağlamak olanaklıdır:

1. 1975-1978 arası Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunun nedenlerinden biri ve belki de başlıcası, Amerikan yönetimine göre Türkiye lehine bozulmaya başlayan

Türk-Yunan askeri dengesi idi ve bu dengenin yeniden kurulması gerekiyordu. Şimdi, yine Amerikan yöneticilerinin değerlendirmesine göre, Türkiye ile Yunanistan arasında görece bir askeri denge sağlanmıştır. Bu sağlandığına ve Türk hükümetlerinin böyle zorlama önlemleriyle Kıbrıs politikasında ödün vermeyeceği anlaşıldığına göre, silah ambargosunun konma amacı ortadan kalkmıştır.

2. Yürütme organının Kongre'deki devrim özgürlüğünü kısıtlamış bulunan *Watergate* ve Vietnam olaylarının üzerinden yeterince zaman geçmiştir. Ayrıca, Başkan Carter "açık ve dürüst bir iç ve dış politika izleyeceği" sözüyle iktidara gelmiştir.

3. ABD'nin bundan önceki bölümde belirtilen yeni dış politika yönelişlerinin ışığı altında, Türkiye'nin yeri, gerek NATO savunma çizgisinin güçlendirilmesi ve gerek Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika Boynuzu'ndaki gelişmeler açısından yeniden önem kazanmaya başlamıştır.

4. Son olarak belirtilmesi gereken neden, bugün Amerikan dış politikasının, uygulanmasında artık yarar bulunmayan eski kalıplarla, şimdiden kesin çizgileriyle tam olarak ortaya çıkmamış yeni kalıplar arasında bir "geçiş döneminde" olduğudur. Carter yönetimi, bu geçiş döneminde istenmeyen değişiklikler doğurabilecek ve yukarıda özetlenen dış politikanın izlenmesini daha başlangıcında engelleyebilecek gelişmelerden kaçınmak istemektedir.

Konuya böyle bir girişten sonra, Türk-Amerikan ilişkilerinin ileride nasıl bir biçim alabileceği üzerinde durmak gerekiyor. Ancak, bunun yapılabilmesi için öncelikle iki ülke arasındaki ilişkilerdeki süreklilik ve değişiklik öğelerini tek tek ele alıp değerlendirmek koşuldur. Bu öğelerin bugünkü durumları üzerinde durmadan ve hangi etmenlerin ilişkilerin biçimini etkilediğini ortaya koymadan yapılacak bir değerlendirme ya yanlış ya da en azından yüzeysel olur.

A. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİKLİK ÖĞELERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, ABD ile Türkiye arasında, uluslararası ilişkilerde benzerine çok az rastlanan sıkı ilişkiler ağı kurulmuştur. *Truman Doktrini* ile başladığı varsayılabilir olan bu sıkı yapısal ilişkilerin tarihçesinin verilmesi bu yazının amacı dışındadır. Burada asıl üzerinde durulacak olan nokta, iki ülke arasında böylesine yakın ilişkiler kurulmasını sağlayan nedenler ve bunlardaki değişikliklerdir. Nedenleri kısaca, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gütmeye başladığı üç genel stratejik amacın, Türkiye tarafından tıpkısıyla benimsenmesi olarak özetleyebiliriz.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Düzeninin Korunması Konusundaki Ortak Görüş

Türkiye, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Doğu Avrupa'nın geleceği konusundaki görüŐlerini tıpkısıyla benimsedi. Her türlü değer yargısından soyutlanıp (acaba olanaklı mı?) gerçekçi bir biçimde düşünürsek, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Avrupa düzenini tarihin, öteki savaşlarının sonunda olduğu gibi, iki utkan devlet kuracaktı. ABD ile Sovyetler Birliği'nin dışında, İngiltere ve Fransa'yı utkan devletler olarak değerlendirmemek, bu devletlere karşı haksızlık olmaz herhalde. Avrupa ile ilgili olarak en az anlaşmazlık çıkaracak czm, ABD ile Sovyetler Birliği'nin üzerinde anlaŐacakları bir dzendi. Bu czm gerçekleŐemedi.

Tarihsel bir süreçte değerlendirirsek, ABD için, savaş sonrası Avrupasında geçerli olan *statüko*, Birinci Dünya Savaşı sonrası barış antlaşmalarının düzeniydi ya da ona en yakın olanıydı. Bu da temelde *Versailles* düzeniydi. Oysa,

ikinci utkan devlet olan Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan, bu “*Versailles Statükosu*”na geleneksel bir bağı olmadan çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda *Brest-Litovsk* ve *Riga* antlaşmalarıyla Doğu Avrupa ülkelerine bıraktığı toprakları şimdi eline geçirmiş bulunan Sovyetler Birliği, Almanya'nın yenilmesindeki büyük katkısından sonra, askeri utkusunu siyasal bir düzenlemeyle tersine çeviremezdi. İki utkan devletin bu birbirine zıt tutumları, “sıcak savaşın” “Soğuk Savaş” biçimine dönüşmesinde en önemli etken olmuştur. İşin aslına bakılırsa, “Soğuk Savaş'ın” “yumuşamaya” dönüşmesi de, ancak Doğu Avrupa'da savaş sonrasında kurulan düzenin Batılı devletlerce kabul edilmesiyle gerçekleşebilmiş ve sonunda 1975 *Helsinki Belgesi*'ne varmıştır.

İşin gerçekten “garip” ve kolay açıklanamayacak yönü, *Versailles* düzenine hiçbir bağlılığı bulunmayan, hatta o düzenin bir parçası olan *Sèvres*'e karşı verdiği Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonunda kurulan Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Doğu Avrupa konusundaki görüşlerine *tümüyle* uyum göstermiş olmasıdır. Şimdi bu genel stratejik amaç kesin çizgileriyle ortadan kalkmış, *Helsinki Belgesi*'yle Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa düzeninde söz sahibi olduğu, üstü kapalı bir biçimde de olsa, kabul edilmişti. Dolayısıyla, Türk-ABD ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir öge ortadan kalkmış ya da en azından değişikliğe uğramış oluyordu.

2. Sovyetler Birliği'ne Karşı Güçlü Bir Savunma Oluşturmak

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin yeryüzü ölçüsünde izlediği ikinci genel stratejik amaç, Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma gücü oluşturmak, kısaca bu devleti çevrelemektir (*Containment Policy*). Truman Doktrini, NATO, CENTO ve SEATO bu mantığın ürünleridir. Bu politika-

nın başarılı olup olmadığının tartışılması, yazının amacına hizmet etmez. Burada önemli olan nokta, bugün çevreleme politikasının nitelik ve çizgilerinin değiştiği, silah teknolojisindeki ilerlemelerin sonucu olarak ortaya çıkan stratejik “eşitlik” ile “yılgı dengesi”nin yerleştiğidir.

Ayrıca, çevreleme politikası büyük bir ekonomik güç ve ekonomik esirgemezliği gerektirmektedir. ABD'nin bu bakımdan büyük bir güçlük çektiği söylenemezken, Türkiye'nin çevreleme politikasına katkısı, büyük ölçüde ABD'den aldığı ekonomik ve askeri yardıma bağlı kalmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan en önemli öge olan bu yardım, yeterli düzeyde verildiği sürece, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir sorun çıkmamıştır. Ama Amerikan silah ambargosuyla bu yardım kesilince ve hatta daha önce, 1970'li yıllarla birlikte Türkiye ABD'den aldığı her silah ve yedek parça için döviz ödemeye başlayınca, Türkiye'nin ikinci genel stratejik amacı tümüyle benimseyebilmesi durumu, öteki etmenleri de hesaba katarak, ortadan kalkmıştır.

3. Uluslararası Komünizme Karşı Savaş

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin güttüğü ve Türkiye'nin de büyük bir coşkuyla benimsediği üçüncü genel stratejik amaç, uluslararası komünizme karşı açılan savaştır. Tarih, bir düşünceye, bir siyasal akıma karşı yeryüzü ölçüsünde açılan savaşımı, en güçlü devletler ya da devletler grubunun bile uzun sürede tam başarı ile yürütemeyeceklerini gösteren sayısız örneklerle doludur. İşin ilginç yönü, Türkiye gibi temelde bir *bölge devletinin*, ABD tarafından giderek “iyi” ile “kötü” arasında bir savaşım olarak ortaya konan törel bir değer, *yeryüzü ölçüsünde* ve en başta gelen savunucusu durumuna düşmesi ya da düşürülmesidir.

Kısa bir anlatımla, Türkiye, ABD'nin bile uzun süre yürütemeyeceği ve yürütemediği bir "cihat"ın halkası olmuştur. Kore'ye "alelacele" asker gönderme, Asya-Afrika devletlerinin *Bandung Konferansı*'ndaki tutum, Ortadoğu'da Arap ulusçuluğunu anlamayıp, bu devinimi de uluslararası komünizmin bir halkası olarak görme, 1956-1958 Ortadoğu bunalımlarını sürekli "Batı penceresi"nden bakıp değerlendirme, Arap ülkelerinin Batı üstünlüğüne karşı yürüttükleri savaşıma karşı tutum takınma, hep Türkiye'nin kendisine böylesine geniş bir "misyon" yakıştırmasının ürünleridir.

ABD "tek özekten yürütülen" uluslararası komünizme karşı savaşımın çelişkisini, daha önce görmediyse, tüm açıklığıyla Vietnam Savaşı'nda ayırt etmiştir. Başkan Nixon, Moskova ve Pekin gezilerini yapıp bir buçuk milyar komünistle el sıkışırken, ülkesinin on yedi milyonluk "köylü komünist" ile kıyasıya savaşması, Amerikan yöneticilerini gerçekten anlamlı bir düşünceye itmiş olsa gerektir. Tarihin genel eğilimlerini doğru değerlendirmemek ve uluslararası ilişkilerde neyin, ne zaman ve nasıl yapılacağı konusunda iyi düşünmeden devinimde bulunmak, kişileri olduğu kadar devletleri de işte böylesine çelişkili duruma sokmaktadır. Kore Savaşı'nda olanın aksine, Türk dış politika yöneticilerinin, bırakın asker göndermeyi ve çeşitli kolaylıklar sağlamayı, ABD'nin Vietnam politikasını açıkça desteklemekten kaçınmaları, son yirmi yılda uluslararası alanda ortaya çıkan değişikliklerin kendileri üzerinde de etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, gerek uluslararası komünizmde ortaya çıkan bölünmeler, gerek "yılgi dengesi"nin yarattığı korkunun *süper* devletleri edilginliğe sürüklemesi ve gerekse şu ya da bu nedenle aralarında işbirliği olanaklarını araştırıp bulmaları, bu üçüncü stratejik amacı da değişikliğe uğratmıştır.

4. Global Çıkar-Bölgesel Çıkar Çatışması

Yeryüzü ölçüsünde çıkarlar peşinde koşan ve yine yeryüzü ölçüsünde dış politika izleyen bir büyük devletle, bölgesel çıkarları ağır basan bir bölge devleti arasındaki ilişkiler, genel stratejik amaçların zayıflaması, bu konudaki ortak görüşün ortadan kalkması ve ikinci grup devletin bölgesel çıkarlarının ağır basmaya başlamasıyla, eski sıkılığını zorunlu olarak yitirir. Çünkü birinci grup devlet, ikinci grup devletin bölgesel çıkarlarını kendi *global* çıkarı içinde eritmeye, değerlendirmeye çalışır.

Özel olarak ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilere baktarsak, genel stratejik amaçlarla görüş birliğinin bulunduğu Soğuk Savaş yıllarında, Kıbrıs üzerindeki Türk-Yunan çatışmasını Batı bağlaşmasının dayanışma ortamında sınırlı tutmak zor olmamıştı. Soğuk Savaş yıllarının genel gerili mi, Türkiye ile Yunanistan gibi devletler üzerindeki tehdidi canlı tutup, bölgesel gerilimleri ikinci plana iter.⁶ 1958-1959'da Ankara ve Atina'yı Kıbrıs konusunda birbirlerine karşı ödüncü davranmaya iten asıl neden, Doğu Akdeniz'de "Soğuk Savaş" çatışmasının tehlikeli boyutlara ulaşmış bulunmasıdır. Lübnan, Ürdün ve Irak bunalımları, bölgede Sovyet gücünün ve dolayısıyla tehdidinin artmakta olduğunu göstermiş ve sonuçta Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilim yumuşamıştı. Ancak *yumuşama* döneminde her iki bölge devleti açısından da, bölgesel çıkarları genel olarak Batı bağlaşmasının ve özellikle ABD'nin *global* çıkarları içinde eritme zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Gerçekten, Türkiye'nin bölgesel çıkarları ağır basmaya başlayınca ya da Türkiye'nin çıkarları stratejik çıkarla çatışınca, Türk-Amerikan ortaklığından "çatlak sesler" çıkmaya başlamış ve Kıbrıs uyuşmazlığını Batı bağlaşmasının dayanışma havası içinde kısa sürede çözüme ulaştırmak olanaksızlaşmıştır.

6 Joiner, *op. cit.*, s. 138-155.

Global çıkar-bölgesel çıkar çatışması ve sonuçları konusunda yakın tarihimizde çok örnek vardır. En çarpıcı olanı, Osmanlı ile Almanya arasındakiidir. 1914'te Almanya ile Osmanlı aralarında çok sıkı bir işbirliğini sürdürürlerken (Osmanlı ordu ve ekonomisi, dolayısıyla yönetimi Almanya'nın denetimi altına girmişti) Almanya'dan iki zırhlı alındı. Osmanlı hükümetinin bölgesel çıkar ve amacı açık, tutarlı, sağlam ve haklıydı. Bu iki savaş gemisi, Karadeniz'de Rusya'ya, Ege'de Yunanistan'a karşı deniz üstünlüğünü sağlayacaktı ve sağladı da. Savaş içinde Karadeniz ve Ege yönünden bir deniz saldırısı olasılığı çok azalmıştı. Ama Almanya'nın da paylaşıp görüldüğü bu bölgesel çıkar ya da amaç, çok kısa bir süre sonra bu devletin çok geniş global stratejisi içinde eritildi. Büyük İngiliz İmparatorluğu'nun sömürgelerinden vurulması ve bunun için de sömürgelere giden en kısa yol üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa sokulması gerekiyordu. Sözü geçen iki zırhlının gerçekten “parlak” bir biçimde başardığı da zaten budur.

Dolayısıyla, orta büyüklükte bir devletin, global çıkarlar peşinde koşan bir büyük devletle (hele bu devlet bir de süper olursa) kuracağı çok sıkı ve gözü kapalı ilişkiler, aralarında çıkar birliği bulunsa bile, birinci grup devlet için önemli tehlikeleri de birlikte getirmektedir. Ayrıca, ortak tehdit konusunda değerlendirme ayrılıkları ortaya çıkıp (örneğin Ege'de Yunan tehdidi), bölge devletinin bölgesel çıkarları daha ağır basmaya başlayınca, uluslararası ilişkilerin “kendi-özekli” ve “bencil” niteliği, böylesine sıkı ilişkilere tam anlamıyla ters düşmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki değişiklik öğeleri konusunu özetleyelim: İki ülke arasında çok sıkı yapısal bağlar kurulmasını sağlayan ve ikisinin de paylaştığı yukarıda özetlenen üç genel stratejik amaç, zamanın aşındırıcı etkisinden kurtulamamıştır. Ayrıca, uluslararası ilişkilerin

“kendi-özekli” niteliği de bu şaşılacak derecede yakın işbirliğine daha uzun bir süre işleme olanağı veremezdi ve veremedi. Artık Türk-Amerikan ilişkileri, bir bakıma gerçekçi olmayan bu stratejik amaçların ötesinde bir temele oturtulmalı, 1950 ve hatta 1960'ların çok sıcak, deyim yerindeyse platonik ilişkilerine dönülmesinin iki ülke açısından da olanaksızlığı anlaşılmalıdır. Çünkü uluslararası dizge (sistem), görülebildiği kadarıyla, genel stratejik amaçların yeniden paylaşılması durumunu yaratacak değildir. Ayrıca, “Soğuk Savaş” döneminde, bölge devletlerini bölgesel çıkarlarını ikinci plana itmeye zorlayan gerilimin, *yumuşama* ve gevşemesi, bölgesel çıkarları başat duruma yükseltmiştir. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin geleceği, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarını öncelikle gözetmesi ve ABD ile ilişkisini ona göre ayarlaması temelinde, yani gerçekçilik anlayışıyla gelişebilir.

B. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE SÜREKLİLİK ÖĞELERİ

Yukarıda açıklanmasına çalışılan değişiklik öğelerinin yanında, Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan öğeler de vardır. İşin aslına bakılırsa, iki ülke arasındaki ilişkileri gerçekçi ve sağlam bir temel üzerine koymanın en doğru yolu, bu süreklilik öğelerini, önemlerini abartmadan değerlendirmektir. ABD ile Türkiye açısından ayrı ayrı ele alınması gereken bu süreklilik öğeleri arasında kurulacak olan akılcı bir denge, Türk-Amerikan ilişkilerinin alması gereken biçimi köklü olarak etkileyecektir.

1. ABD Açısından: Türkiye'nin Jeopolitik Durumu

Burada Türkiye'nin genel jeopolitik önemi üzerinde durmaya gerek yoktur. Boğazlarıyla ve üç kıta arasındaki geçiş

noktasında bulunmasıyla ilgili stratejik önemi üzerinde çok durulmuştur ve iyi bilinmektedir. Bizi bu yazıda asıl ilgilendiren nokta, ABD'nin bu jeopolitik özelliği nasıl değerlendirdiği ve ABD'nin global stratejisi içinde Türkiye'nin ne gibi bir işleve sahip olduğudur. Çünkü bir süper devlet ile orta büyüklükte devlet arasındaki ilişkilerin niteliğini etkileyecek ve belki de bunu biçimlendirecek önemli bir etmen, süper devletin genel stratejik değerlendirmeleridir. Konuya, Türkiye'nin Ortadoğu açısından önemi ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığı olmak üzere iki açıdan bakmak gerekir.

a) *Türkiye'nin Ortadoğu Açısından Önemi:* Türkiye, coğrafi konumuyla, ABD'nin Ortadoğu politikası açısından gerçekten büyük bir öneme sahiptir. Bu önem, bazı vurgulama değişikliklerine karşın, temelde bugüne dek değişmemiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde sürekliliği sağlayan başlıca etmen olmuştur.

ABD, bölgedeki İngiliz gücünün 1950 başlarında en alt düzeye inmesinden sonra, Sovyetler'le global savaşımında Ortadoğu'yu da yükümlülüğü çerçevesine almıştı. Çünkü yalın bir anlatımla, bölge Sovyet etkisine açık bir nitelik göstermekte ve Batı ekonomisi için yaşamsal öneme sahip bulunmaktaydı. Özellikle Batı Avrupa, Ortadoğu petrolüne bağımlıydı ve kıtanın ticareti de bölgenin ulaştırma yollarına gereksinme duymaktaydı. Böylece, ABD için Türkiye, Ortadoğu petrolünün Avrupa'ya serbestçe akıtılması ve Ortadoğu, ülkeler ile ilişkilerinde yararlı bir "kanal" oluşturması açılarından büyük önem kazanmıştı. Ayrıca Türk halkının Müslüman olması da Batı için önemli bir avantajdı. Türkiye'nin bu önemi, 1950'lerden bu yana pek değişiklik göstermemiştir. 1975 Şubatında Amerikan Kongresi Araştırma Birimi'nin Dışişleri Bakanlığı Komitesi için hazırladığı raporda, ABD'nin Ortadoğu'daki

amaçları ve Türkiye'nin bu amaçlara varmadaki yeri konularında şunlar yazılıdır:⁷

“Genel Amaçlar:

- ABD, NATO, Avrupa ve Ortadoğu'ya karşı bir Sovyet silahlı saldırısını önlemek.
- Caydırıcılık sağlanamadığı takdirde etkili bir savunma için yeterli güç bulundurmak.

Özgül Amaçlar:

- NATO'nun güney kanadını korumak.
- Ortadoğu'da kararlılığı geliştirmek.
- İsrail'i desteklemek.
- Hür dünyanın Akdeniz'deki ulaştırma yollarını korumak.
- Ortadoğu petrolünün sürekli akışını sağlamak.

.....

ABD'nin güvenlik politikası, planları, programları ve Ortadoğu ile ilgili beklentileri söz konusu olduğu sürece, Yunanistan ile Türkiye'nin ABD ile işbirliği değişik çağrışımlar yapmaktadır. Özellikle Türkiye, ABD'nin Doğu Akdeniz'de ve Libya'dan Doğu Akdeniz'e kadar olan kıyı şeridinde etkili bir harekâta bulunma yeteneğini doğrudan etkilemektedir. Bölgede bir Sovyet askeri serüvenini başarısızlığa uğratmada Türkiye kadar avantajlı bir başka seçenek bulma olanağı yoktur... (Türkiye olmasa da) ABD'nin İsrail'e etkili bir destekte bulunması söz konusu olabilir. Ama bunun bedeli ve dokuncaları çok olacaktır.”

Rapordaki bu noktaları, yazının başlangıcında incelenen ABD'nin üç aşamalı savunma çizgilerinin kesiştiği Doğu Akdeniz'in bu açıdan da kazandığı önemle birlikte düşü-

7 *Greece and Turkey: Some Military Implications Related to NATO and the Middle East*, 94th Congress, 1st Session, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1975, s. 16-17.

nürsek, Türkiye'nin ABD için Ortadoğu bakımından önemli açıkça ortaya çıkacaktır. ABD'nin 45 milyon nüfusa sahip güçlü bir Türkiye'yi Ortadoğu'da karşısına alması (İran'ın yitirilmesi ile birlikte düşünürsek) herhalde istenmeyen bir gelişmedir. İşin aslına bakılırsa, eğer silah ambargosu kaldırılmışsa, bunun nedenini burada, yani Türkiye'nin doğu Akdeniz açısından öneminde de aramak gerekir.

b) *Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne Coğrafi Yakınlığı:* Bu özellik, saldırı üsleri, radar tesisleri ve Boğazlar'ın önemli açılarından bir ayrım yapılarak ele alınmalıdır.

Silah teknolojisindeki gelişmeler, kısaca oynamaz yer tesislerinin oynar fırlatım platformlarınca eskitilmesi sonucu, Türkiye'deki Amerikan üsleri ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yaşamsal çıkarlarının savunulmasındaki vurucu niteliklerini yitirmeye başlamışlardır. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, ABD Avrupa'da uzunca bir süre Sovyetler'den bir "sürpriz saldırı" da beklememektedir. Böylece, bu nitelikteki üslerin kapatılması ya da açık bırakılması Amerikan savunmasını büyük ölçüde etkilemeyecektir. Yukarıda sözü edilen 1975 tarihli Kongre raporunda,⁸ Amerikan stratejik karşılık verme kuvvetlerinin, NATO ile Sovyetler Birliği arasında genel bir çekirdek güçlü savaşı caydırıcı nitelikte olduğu, Yunanistan ile Türkiye'nin NATO ve ABD ile olan bağlarını kesmeleri durumunda bile bu amacın değişmeyeceği belirtildikten sonra, Doğu Akdeniz'de bulunan uçak gemileri, denizaltılar ve öteki kuvvetlerin, bu kopmadan doğabilecek boşluğu doldurabilecekleri anlatılmakta ve şöyle denmektedir: "*Bazı güçlükler çıkabilir, ama olağanüstü tehlikeli bir durum doğmaz.*"

Öte yandan, Türkiye'deki Amerikan radar üsleri bugün için önemlerini korumaktadırlar. Bu tesisler, Sovyet füze üslerinin dinlenmesi, Sovyetler Birliği'nin çekirdek

8 Ibid, s. 16.

güçlü silahların kısıtlanması anlaşmalarına uygun olup olmadığının araştırılması ve yine Sovyetler'in Ortadoğu ve Afrika'ya gönderdiği silahların (özellikle Afrika Boynuzundan geçen üç numaralı savunma çizgisi açısından artan bir önem kazandı) nicelik ve niteliğinin saptanması bakımlarından önemlidir. 29 Şubat 1976 tarihli Kongre raporunda bu konuda şunlar yazılıdır:⁹

“Diyarbakır'daki NATO Air Defence Ground Environment (NADGE) tesisleri ve uydu merkezi, Norveç'ten İtalya'yı, oradan da Trakya ve Anadolu'yu taramaktadır ve yeri bugün kesinlikle doldurulamaz.

“Ege'nin iki yakasında 19 yarı-otomatik tesis, füze ve uçak uyarma görevi yapmaktadır.

“Türkiye'de 12, Yunanistan'da 6 haberleşme tesisi, yeryüzü ölçüsündeki Amerikan Savunma Haberleşme Sistemi'nin ayrılmaz parçasıdır.

“Samsun'daki radar tesisleri, 1955'ten beri *Volgograd* doğusundaki uzun erimli güdümlü füzeleri ve füze denemelerini saptamaktadır. Türkiye, Aral gölü yakınında SS-18 ve SS-19 denen MIRV kıtalararası çok başlıklı füze denemelerini izlemede bir ‘pencere’dir.

“Ayrıca Türkiye, Sovyetler Birliği'nin düşük kilotonlu yeraltı çekirdek güçlü denemelerini kaydeden yeryüzü ölçüsünde Amerikan sismik araştırma ve saptama ağıının bir parçasıdır.

“Bunların işlevlerini yitirmesi NATO ve Amerikan sistemlerinde zincirleme etki yapacaktır.”

Bu rapor herhalde gerçeği yansıtmaktadır. Ama Türkiye'nin bu açıdan önemi büyük ölçüde gelecekteki teknolojik gelişmelere bağlı kalacaktır. Amerikan çıkarları açısından, uzayda dönen radar uydularının, yer tesislerinin

9 Nuri Eren, “Turkey, NATO and Europe: Deteriorating Relationship”, *Atlantic Papers*, No. 34, 1977, s. 27.

yerini tam anlamıyla alacağı tarihe dek –ki bu tarih Amerikalı uzmanların hesaplarına göre 1990 ya da 1995 yılları olarak belirtilmişti– Türkiye'deki radar tesisleri Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir başka etmen olarak kalacaktır.

Türk Boğazlarının çok iyi bilinen stratejik önemi konusunda ayrıntıya girecek değilim. Konumuz açısından önemli olan noktalar şunlardır: Bir kere *Montreux Sözleşmesi*, Türkiye'ye savaş zamanında kendi güvenliğini tehlikede gördüğü zaman Boğazlar'ı tüm devletlerin savaş gemilerine kapatma yetkisi vermektedir. Böyle bir durumda Türkiye, Sovyet savaş gemilerini Karadeniz'e hapsederse, Sovyet Akdeniz filosu lojistik destekten yoksun bırakılmış olacaktır. İkinci olarak, Carter yönetiminin Afrika Boynuzu ve Basra Körfezi'ne artan bir ilgi göstermesi ve Basra'da herhangi bir çatışma olasılığı, Türk Boğazlarının ABD açısından önemini artırmıştır. Sovyetler Birliği Körfez'de savaşan birliklerini Boğazlar'dan destekleyemeyecek bir durumda kalırsa, *Vladivostok* gibi uzak bir limandan sürekli destek gelene dek, Basra'daki kuvvetlerine hava bağlantısıyla destek sağlama gibi son derece güç bir duruma düşecektir.¹⁰ Üçüncü olarak, Boğazlar'dan geçen Sovyet gemilerinin izlenmesi, uydu fotoğraflarıyla elde edilen bilgilerle birleştirilince, ortaya son derece yararlı bir bilgi bütünü çıkmaktadır.¹¹ İşte, Türk Boğazlarının bu önemi de, Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir başka etmendir.

Bu konunun özeti şudur: ABD açısından bugün Türkiye ile ilişkilerinde sürekliliği sağlayan öğeler, genel stratejik amaçların paylaşımından soyutlanarak, üç temel öğeye in-

10 Albert Wohlstetter, "The Strategic Importance of Turkey and the Arins Embargo", NATO, *Turkey and the U.S. Interests*, American Foreign Policy Inst., Washington, D.C., 1978, s. 40-41.

11 Jesse W. Lewis, Jr., *The Strategic Balance in the Mediterranean*, American Enterprise Inst. for Public Policy Research, Washington, D.C., 1976, s. 31.

dirgenmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeri ve önemi, Türkiye'deki bilgi toplama üsleri ve Boğazlar. Bu bakımdan, Türkiye ile bağları koparmaya kadar gidecek bir politika ABD'nin çıkarına değildir. Çünkü böyle bir durumda ABD, kendi köklü çıkarlarının bulunduğu Ortadoğu'da, bölge devletleriyle yakın ilişkiler kurma peşinde olan ve bu yönde gizilgücü de bulunan güçlü bir Türkiye'nin düşmanlığını kazanacaktır.-Bu da, yeryüzü ölçüsünde çıkarları bulunan ve yine yeryüzü ölçüsünde politika izleyen bir süper devletin isteyeceği bir gelişme olamaz.

2. Türkiye Açısından: Yardım ve Gerçekçi Dış Politika Gereği

Türkiye açısından ABD ile ilişkilerde 1945'ten bu yana hemen hemen hiç değişmeden gelen ve sürekliliği sağlayan en önemli öge, Türkiye'nin ekonomik ve askeri yardım gereksinmesidir. Türkiye bakımından, 1947 tarihli *Truman Doktrini*'nin ana amaçlarından biri, alacağı askeri yardım kanalıyla ordusunu modernleştirmek, asker sayısını 1/3 oranında azaltarak ulusal savunmanın bütçe üzerindeki yükünü hafifletmek ve böylece ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmektir. Bu amaç çeşitli nedenlerle (zaman içinde NATO stratejisindeki değişiklikler sonucu örgüt içinde geniş ordular bulundurulma yoluna gidilmesi, Türk hükümetinin 1956-1958 Ortadoğu bunalımlarını kendi güvenliği açısından tehlikeli olarak değerlendirmesi gibi) bugüne kadar tam anlamı ile gerçekleşmiş değildir. Bir ölçüde bu yüzden Türkiye'nin büyük miktarlarda askeri ve ekonomik yardım gereksinmesi sürmüştür ve bu yardımlar için de genellikle Batı dünyası ve özellikle ABD'ye bağlı kalınmıştır. Bu bağlılık, dolayısıyla, Türkiye açısından ABD ile ilişkilerde sürekliliği sağlamıştır. O kadar ki, 1950'lerin ortalarında ABD, Demokrat Parti hükümetinin istediği 300 milyon do-

larlık yardımı vermekte duraksama gösterince, ilişkiler bozulmaya yüz tutmuş, "Soğuk Savaş" politikasının büyük yandaşı Başbakan Menderes, 1960'ta yardım için Moskova'ya gitmeyi bile göze almıştır.

1960 Devrimi'nden sonra yeni yönetim dış borçlar yükünün ağırlığını kaldıramayacağını anlayınca, yine Amerikan yardımına bel bağlamış ve yardımı artırabilmek için Menderes iktidarının son ayında uçuşları yasaklayan U-2 bilgi toplama uçaklarının yeniden Türk topraklarından havalanmalarına izin verilmiştir. Ecevit ve onu izleyen Demirel hükümetlerinin de Batı'dan ve özellikle ABD'den sağlanacak ekonomik ve askeri yardıma ne denli gereksinime duyduğu açıktır.

Demek ki ABD açısından bilgi toplama üsleri, Boğazlar ve Türkiye'nin Ortadoğu bakımından önemi karşısında, Türkiye açısından dış ekonomik ve askeri yardım gereksinmesi, bugün Türk-Amerikan ilişkilerini temelden biçimlendirecek ana öğelerdir.

Türkiye açısından bir başka süreklilik ögesi, ABD'nin büyük devlet olmasıdır. "Büyük devlet" kalıbını, çoğu kez tam olarak ne anlama geldiğini düşünmeden kullanırız. Oysa, büyük bir devletle ilişkilerin özel ve önemli nitelikleri vardır. Ülkeler, bir bakış açısına göre, üç ana sınıfa bölünebilir:

(i) *Büyük Devletler*: Bu sınıf ülkelerin yeryüzü ölçüsünde çıkarları vardır. Bu çıkarlar bölgesel çıkarlarla kenetlenmiş durumdadır ve aralarında bir etki-tepki ilişkisi vardır.

(ii) *Orta Büyüklükte Devletler*: Bu sınıf devletlerin bölgesel çıkarları ağır basmakla birlikte (hele Türkiye gibi stratejik bir konuma da sahiptirler) bölge-dışı bağlantıları da vardır. Bu ülkeler için önemli olan bu iki tip çıkar arasında akılcı bir dengenin kurulmasıdır.

(iii) *Küçük Devletler*: Bu sınıf ülkelerin yalnız bölgesel çıkarları önemlidir.

Böyle bir sınıflandırmanın mantığı şudur: Yalnız bölgesel çıkarları olan küçük devletler, belki büyük devletlere ters düşme ve hatta ilişkilerini tümüyle koparma, deyim yerindeyse “lüksüne” sahiptirler. “Yılgı dengesinin” büyük devletleri edilginliğe sürüklediği yirminci yüzyılın son çeyreği onlara bu olanağı sağlamıştır. Ama özellikle stratejik bir coğrafi konuma sahip olan ve bazı bölge-dışı çıkar ve bağlantıları bulunan orta büyüklükte devletlerin bu “lüksü” yoktur. Anadolu Yarımadası, Asya, Afrika ile Avrupa kıtaları arasında hava koridorları, karayolları ve demiryollarının kesişme noktasındadır. Bu kapsam içinde Türk Boğazlarının uluslararası stratejik önemi ve değeri vardır. İşte, bu özellik Türkiye'yi bölgesel bir devlet kadar, uluslararası etkileri de olan bir devlet biçimine sokmaktadır.

Yeryüzü ölçüsünde çıkarları olan ve yeryüzü ölçüsünde dış politika izleyen büyük devletler, bir bakıma tüm devletlerle “sınır komşusu”durlar. Türkiye gibi orta büyüklükte ve stratejik konumu olan bir devlet, nasıl sınır komşusu olan Sovyetler Birliği gibi büyük bir devlete karşı düşmanca bir politikayı uzun süre sürdüremezse, yine yukarıdaki anlamda “sınır komşusu” olan ABD ile ilişkilerini de karşıtlık temeline koyamaz.

Türkiye açısından iki ülke arasındaki ilişkilerde sürekliliği sağlayan son bir öge, genel olarak dış politikanın amacından kaynaklanmaktadır. Dış politikanın başta gelen amacı, bir ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaktır. Bu konuda hemen akla gelen “Türkiye üzerinde bugün bir Sovyet tehdidi var mıdır, yoksa yok mudur?” sorusunun tartışılması, bu yazının amacının çerçevesinde gereksizdir. ABD ve NATO çevrelerinin yakın bir gelecekte Batı'ya yönelik bir saldırı beklemedikleri daha önce belirtilmişti. Durumu yalnızca Türk-Sovyet ilişkileri çerçevesinde değerlendirirsek, bilinçli ve özünde Türkiye'ye yönelik bir Sovyet saldırı tehdidinden söz etmek boştur. Ama durumu

NATO-Varşova Paktı dengesi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Afrika'daki global çıkarları çerçevesinin karmaşık askeri ve siyasal ilişkiler ağı açısından değerlendirirsek, değişik bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Türkiye gibi stratejik bir coğrafi konumu olan orta büyüklükte devlet, özünde kendisine yönelik bir saldırının bulunmadığı varsayımına dayanarak, bunun yaratacağı “rahatlık” içinde dar çerçeveli bir dış politika izleyemez.

IV. SİLAH AMBARGOSU

Hemen hemen her konuda olduğu gibi, uluslararası ilişkiler alanında da bir sorunun açıklığa kavuşturulabilmesi, öncelikle o sorunun doğru bir biçimde ortaya konması ya da başka bir deyişle, “soru”nun doğru sorulmasına bağlı kalacaktır. Türk-Amerikan ilişkilerinde son otuz yılın en önemli sorunu, hiç kuşkusuz, 1975 yılında konan Amerikan silah ambargosudur. Burada sorulacak soru ise şudur: “ABD Türkiye'ye askeri yardımı niye yapmış ve niye kesmiştir?” Böylece, değerlendirme, ambargonun kalkmasının yarattığı rahatlıktan bağımsız ve bağımsız olduğu ölçüde nesnel bir biçim alır.

ABD'nin genel olarak yabancı ülkelere niçin askeri yardım yaptığını Kongre Raporu'ndan okuyalım:

“Askeri Yardımın Amaçları”

1. Yardım verilen ülkelerdeki Amerikan üslerinin, NATO ve CENTO gibi ortak güvenlik anlaşmalarının korunması ve yürütülmesi.
2. Bu ülkelerden sağlanan stratejik hammaddelerin ABD'ye akışının sürdürülmesi.
3. Bağlaşık devletlerin askeri gücünün artırılması.
4. Yardım alacak ülkenin, ABD'nin bölgedeki politikası açısından taşıdığı önem.

“Askeri yardımın ana politikası ise, böylece sağlanacak güvenliğin en ucuz biçimde gerçekleşmesiydi.”

Türkiye, 1947'de *Truman Doktrini* ile başlayıp, 60'lı yılların ortalarına gelinceye dek, yukarıda belirtilen amaçlara ve bu amaçlara varmak için izlenen ana politikaya tam anlamı ile uymuş; böylece, Ortadoğu'da ABD'den en çok askeri yardım alan devlet durumuna gelmiştir. Ama bu amaçlarda ve Türkiye'nin bu amaçlara uyma derecesinde zamanla değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Birinci amacı incelersek, Türkiye'deki Amerikan üslerinin 1950'lerde ABD için, Sovyetler Birliği'ne karşı yaşamsal çıkarlarının savunulmasında son derece önemli oldukları açıktır. İki blok arasındaki savaşın bir “sürpriz saldırı” biçiminde başlayacağı anlayışının ürünü olarak saldırı alanını olanaklar ölçüsünde yaymak ve ilk saldırı hedefini Orta Avrupa'dan başka yerlere çekmek, 1950'lerdeki Amerikan stratejik düşüncesinin temeliydi. Böylece, ilk darbeye dokunulmayan yerlerden karşı saldırıda bulunmak ABD'ye önemli bir stratejik üstünlük sağlayacaktı. Bu düşüncenin mantıklı bir sonucu olarak, Amerikan stratejik hava kuvvetlerinin Sovyetler Birliği'nin çevresindeki bölgelerde kullanacağı oynamaz üsler ve bu arada Türkiye'deki Amerikan üsleri önem kazanmıştı.

Silah teknolojisindeki gelişmeler bu durumu değiştirmiştir. Çekirdek güçlü denizaltılar, bu tip denizaltıların yerlerini saptama ve yok etme silah ve gereçleri, denizaltıların kendi limanlarında batık olarak fırlattıkları çok başlıklı füzeler ve oynak gezici füze (*cruise missile*), Sovyetler Birliği'nin yakın çevresindeki oynamaz platformların ve Sovyetler Birliği'ne karşı saldırı üslerinin değerini büyük ölçüde düşürmüştür. Ayrıca, Akdeniz tabanının jeopolitik yapısının ve deniz dibi akıntılarının, bu denizde dolaşan denizaltıların yerlerinin saptanmasını çok güçleştirdiği bulgu-

su, Sovyetler Birliği'ni vuracak Amerikan çekirdek güçlü denizaltılarına büyük bir avantaj da sağlamaktadır.¹²

İkinci amaç olan stratejik hammaddelerin ABD'ye ve Batı dünyasına akışının sürdürülmesi konusunda Türkiye'nin önemi, Ortadoğu petrolünün Batı'ya aktığı ulaşım çizgisi üzerinde bulunmasındadır. Zaman içinde Türkiye'nin bu özelliğinde önemli bir değişiklik olduğu söylenemez.

Üçüncü amaç olan bağlaşıkların askeri gücünün artırılmasına gelince, durum değişmektedir. Büyük devletler, bağlaşıkları bile olsalar, stratejik bir konuma sahip orta büyüklükte bölge devletlerinin giderek güçlenmesinden tedirginlik duyarlar. Hele söz konusu devletin bu artan gücünü istediği zaman kullanma istem ve yeteneği varsa, alınacak önlemler öncelik ve ivedilik kazanır. Türkiye, Ortadoğu'nun güçlü, nüfusu hızla artan, nüfusunun dirik dilimi (15-35 yaş arası) şişkin, ordusu savaşkan ve disiplinli devletidir. Bu gücünü de 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda kanıtlamıştır. İşte bu nedenle, ABD açısından Doğu Akdeniz'de "bozulan" Türk-Yunan dengesinin yeniden sağlanması için gerekli önlemler alınmalıydı. 1975 silah ambargosu bu anlayışın en somut ürünüdür.

Dördüncü amaç olan bölgesel önem, daha önceki bölümde belirtildiği gibi, Amerikan yönetiminin dış politika anlayışına göre artmış durumdadır.

ABD'nin "Kıbrıs'ta kullanılan Amerikan kökenli silahlar" gerekçesiyle Türkiye'ye askeri yardımı kesme kararı, bu stratejik koşullar açısından bakılırsa pek güç olmamıştır. Bu yüzden, askeri yardımın kesilmesini tümüyle Kıbrıs sorununa bağlamak, yeni oluşan uluslararası stratejik olguları görmeyi ve değerlendirmeyi önler. Kıbrıs sorunu ve Yunan lobisi, bu olayı hızlandırıcı bir katalizör, patlayıcı bir kıvılcım olmuştur.

12 Lewis, *op. cit.*, s. 9.

Tarihte “eğer olsa idi...” diye başlayıp birtakım genellemelerde bulunmak düşünmeyi geliştirmek açısından yararlı olsa bile, düşlemden öteye geçemez. Bu bakıncasını bile bile şunu söylemenin yararlı olacağını sanıyorum: Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi, bu devletin ABD'nin yardım amaçlarına tam uyduğu bir dönemde yapılmış olsaydı (örneğin 1950'lerde) ABD, ortaya çıkacak sonuçları dikkatle ölçer ve böyle bir girişimde bulunma konusunda çok duraksardı. Düşlemi bir yana bırakırsak, bugün için durum tüm açıklığıyla şudur:

Bir büyük devlet açısından (ABD), askeri yardım amaçlarına tam anlamı ile uymayan bölge devletin (Türkiye), stratejik bakımdan önemli bir bölgede (Doğu Akdeniz ve Ortadoğu) güçlenme süreci bir yandan frenlenmeye çalışılırken (silah ambargosu), öte yandan önemi giderek artan bölgede bu devletin düşmanca davranışlarıyla karşı karşıya kalmamak için tüm denetim ipleri elden geçirilmemelidir (ambargonun kaldırılmaya çalışılması ve belirli bir süre sonra güç frenlemesi tamamlanınca, kaldırılması). Ambargo bugün kalkmıştır. Ama uzun sürede asıl önemli olan nokta, Türkiye ABD'nin askeri yardım amaçlarına tam olarak uymadığı sürece (ki bu, Türkiye'nin denetiminde olmayan, genel olarak uluslararası ilişkiler ve özel olarak ABD'nin stratejik çıkarlarındaki değişikliklere bağlı bulunan bir değişkendir) yeni ambargoların konulabileceği ya da “ambargo” adı altında olmasa bile, duruma göre yardımın kısılabileceğinin bilinmesidir.

V. SONUÇ

Türkiye, yumuşama politikasından yarar gören bir devlettir. Soğuk Savaş'ın tüm olumsuz etkilerinin ekonomik, askeri ve siyasal yükünü çekmiş olan Türkiye'nin, ekonomik kalkınmasını barış ve yumuşama ortamında gerçekleştir-

mek isteyen bir devlet olarak, yumuşamayı tehlikeye düşürmemesi ve ona sahip çıkması gerekir. Bu açıdan bakılırsa, Ford-Kissinger yönetiminin yumuşama politikası, Türkiye'nin kısa ve uzun süreli çıkarlarıyla tam bir uyum içindeydi. Carter yönetiminin değişik yumuşama anlayışları, Türkiye gibi Soğuk Savaş'ın olumsuz etkilerinden zarar gören Batılı ülkelerde de tedirginlik uyandırmaktadır. Bu bakımdan, Türkiye'nin Batı Avrupa devletleriyle yumuşama konusunda belirgin anlaşma noktaları bulup, ABD'nin bu politikasında frenlenmeye çalışılmasına yardımcı olması gerekmektedir.

Belki de biraz çelişkili olarak, Carter yönetiminin izlediği dış politikanın bir başka yönü, Türk-Amerikan ilişkilerini güçlendirici nitelikte görünmektedir. Bu yönetimin dış politika alanındaki en önemli savlarından biri, Vietnam Savaşı ve tutucu Asya, Afrika ve Latin Amerika hükümetlerinin desteklenmesiyle en yüksek noktasına varan “çirkin Amerikalı” imgesini ya da Amerikan karşıtlığını ortadan kaldırmaya çalışacağı idi. Başkan'ın Ulusal Güvenlik İşleri Başdanışmanı Z. Brzezinski şunları söylemektedir:¹³

“Amerika'ya inancını yitirmeye başlayan bir dünya ve yer-yüzüne yayılmış Amerikan-karşıtlığı karşısında, Yeni Yönetim önceliklerinin en başına Amerika'ya güvenin... yeniden kazanılmasını koymuştur. Uzun bir süreden beri ABD'nin, çoğu kez doğru olarak, değişikliğe karşı, kararlılık için kararlılığa bağlanmış, ayrıcalıklarının korunması uğruna güç dengesini korumaya çalışan bir devlet olarak görüldüğünü anlamış bulunuyoruz. Bu yüzden yönlendirilebileceği düşüncesine bağlandığımızı vurgulamaya başladık.”

13 Z. Brzezinski, “American Foreign Policy and Global Change”, *Span*, c. XIX, No. 1, s. 3, Ocak 1978.

Bu bakımdan, Carter yönetiminin, demokratik parlamenter sistemi benimsemiş devletlerle ilişkileri geliştirme, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat hükümetlere ve toplumcu devinimlere hoşgörölü davranma anlayışı ve ilk bölümde özetlenen geniş boyutlu dış politika çerçevesinde şu değerlendirme geçerlik kazanmaktadır: Türkiye, Avrupa'nın ortasından Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan bir bölgede, parlamenter demokrasiyi sürdüren ve ekonomik kalkınmasını bu sistem içinde arayan hemen hemen tek geliştirmekte olan ülkedir. Türkiye'nin bu uğraşısında başarı kazanması, doğusundan güneyine tüm Asya ve Afrika ülkeleri için çok önemli bir örnek olacaktır. ABD'nin dış politikasının odaklaştığı Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgeleri açısından böyle bir başarı özel bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin "parlamenter demokrasi yoluyla kalkınma" modelinin geçerliliğini kanıtlamasının uzun süredeki olumlu etkileri, kısa süreli siyasal hesaplardan daha ağır basacaktır. Şah'ın devrilmesiyle başlayan son İran olayları, Amerikan ve genellikle Batı Avrupa yöneticilerine bu yönde önemli ipuçları vermiş olsa gerektir.

Türk-Amerikan ilişkilerini 1950'lerin çok yakın ilişkiler havasına geri götürmek, genel stratejik amaçların paylaşımındaki değişikliklere koşut olarak hem olanaksızdır hem de iki devlet açısından akıllıca değildir. İlişkileri gerçekçi bir temel üzerine koymak gerekiyor: Türkiye'nin ABD'den koparak ona cephe alması, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları ve Sovyetler Birliği hakkında bilgi toplama faaliyetleri açılarından son derece tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Türkiye ise, büyük bir devletle ilişkilerini sürekli gergin tutma ve belirli bir süre için de olsa, tüm ekonomik ve askeri bağları koparma durumunda değildir. Bunlar arasında kurulacak akıllı bir denge ilişkileri olumlu yönde biçimlendirecektir.

Türk Dış Politikasında Barış Unsuru*

I

Uluslararası sistemde temel bir çelişki vardır. Modern tarihte hemen hemen hiçbir devlet “savaşçı” bir dış politika izlediğini iddia etmemiş ve etmemektedir. Hitler, Avrupa'yı ateşe verirken amacının Avrupa'ya barış getirmek olduğunu söylemişti; ABD, Vietnam'a barışçı düşüncelerle müdahale etmişti; Sovyetler Birliği, Afganistan'da “barışçı” amaçlarla bulunmuştu. Ayrıca, modern tarihte kurulan ittifakların hiçbirisi saldırı amacıyla kurulmamıştır; hepsi statükoyu korumak ve üye ülkelerin toprak bütünlüğünü güvence altına almak için örgütlenmişlerdir. Ancak uluslararası sistemin nesnel bir değerlendirmesi, yalnız İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyanın çeşitli bölgelerinde, irili ufaklı 250 savaşın çıktığını göstermektedir. Bu çelişkinin bir açıklaması, devletlerin yalan söylediklerinde ya da

* *Milli Egemenlik*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 24, 1986, s. 14-29'da yayınlanmıştır.

ilan ettikleri dış politika amaçları ile uyguladıkları dış politikaların farklı olduğunda aranabilir. Daha inandırıcı ve nesnel açıklama ise, uluslararası sistemin kendine özgü niteliğinde, kurallarında ve genel olarak yapısında yatmaktadır. Tek tek devletler iradelerinin ne kadar barışçı olduğunu iddia etseler de, bu iradelerin toplamı, tek tek iradelerden mutlaka farklı olmaktadır; bütün parçalarının toplamından ibaret sayılamaz. Devletlerin bireysel davranışlarının toplandığı bütün içinde barış ve anlaşma olduğu kadar savaş ve anlaşmazlıklar da bulunmaktadır.

Uluslararası sistemin içinde bir başka ve önemli çelişki daha gizlidir. Devletlerin, aralarındaki anlaşmazlık konularında kendilerini haklı ve başkalarını haksız göstermeleri, davranışlarına kendilerine göre mantıklı gerekçeler bulmaları hep kolay olmuştur, bugün de kolaydır ve büyük bir olasılıkla yarın da kolay olacaktır. Çünkü bugünkü uluslararası sistemin törel değerlerden etkilenip ekilenmediğini saptamak hiç de kolay değildir. Özellikle, belirli bir devletin davranışlarını, uluslararası sisteme tepkilerini etkileyen törel düşünceler, zaman, yer ve duruma göre şaşılacak bir değişiklik gösteriyor. Modern tarih boyunca, bir galip ile bir mağlubun, uluslararası ya da bölgesel statükoyu korumak isteyen ile bozmak isteyen törel bakış açıları birbirinden hep farklı olmuştur. Kısaca, ortaklaşa hareket ettikleri zaman insanların ve devletlerin davranışlarının ölçülebileceği sürekli, evrensel ve mutlak bir ahlak standardı, ne yazık ki, yoktur. Genellikle kabul edilmiş bir uluslararası hukuk sistemine uygun olarak barışı zorlayacak olan uluslar-üstü bir güç hâlâ bir hayal olma özelliğini koruyor.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şu oluyor: Hem biraz önce sözü edilen çelişkinin açıklanmasında hem de devletlerin dış davranışlarının değerlendirilmesinde, uluslararası ilişkiler disiplininin kendine özgü kural, mantık ve diline bakmak gerekmektedir. İşte, Türk dış politikasının barışa

yönelik olan niteliğinin açıklanması, ancak bu kurallar ve mantık çerçevesi içinde anlamlı olacaktır.

II

Konuya, her türlü öznel koşul ve durumun dışında, nesnel açıdan bakıldığında, Türk dış politikasının planlanıp yürütülmesinde istikrarsızlık ve çelişki yaratacak önemli unsurların bulunduğu görülüyor. Bir ülkenin izlediği dış politikanın analizinde, bu politikayı etkileyen ve hatta belirleyen unsurlardan olan *komşularının sayı ve bileşimine* bakmak gerekiyor. Tek bir devletle, çok uzun zamandan beri dost olduğu ABD ile sınır komşusu olan Kanada gibi bir devletle, komşularıyla tarihsel süreç içinde zaman zaman savaşa kadar varan çeşitli anlaşmazlıklara düşmüş, savunulması gereken çok sayıda sınıra sahip Türkiye gibi bir devletin dış politikası farklı olsa gerektir.

Yalnız Türkiye Cumhuriyeti değil, Anadolu yarımadası üzerinde kurulmuş bulunan devletlerin büyük bir çoğunluğu, komşularının hiç olmazsa bazıları tarafından tehdit edilme riski ile birlikte yaşamışlardır. Bu bakımdan, söz konusu devletlerin yöneticileri dış dünyayı, çelişkiler ve tutarsızlıklarla dolu bir “dost mu, düşman mı?” imgesiyle değerlendirmek zorunda kalmışlardır. İlk bakışta Osmanlı Devleti'nin dış değerlendirmesinde böyle bir bulanıklığın bulunmaması gerekiyor. Her şeyi Doğu ile Batı, Hristiyanlık ile Müslümanlık, eski ile yeni ve uygar ile ilkel arasında mücadele biçiminde basmakalıplarla değerlendiren özellikle Batılı tarihçi ve devlet adamlarının bakış açılarına göre Hristiyan Batı, Osmanlı Devleti'nin düşmanı, Müslüman Doğu ise dostu idi. Bunun sonucu olarak, dost ve düşmanı kesin çizgilerle ayırt etmesini bilen Osmanlı Devleti, karmaşık olmayan tek yönlü bir dış politika izlemiş gibi görünüyor. Ancak uzun Osmanlı tarihini ince-

lediğimizde, devletin Batı'da olduğu kadar Doğu'da da savaş yapmış olduğunu anlıyoruz. Hatta Avrupa'dan yıkılma tehlikesi altında kalmadığı on beşinci yüzyılda doğusundan Müslüman olan Timur İmparatorluğu'nun tehdidi sonucu parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Devlet, daha sonraki yüzyıllarda da doğudaki Müslüman siyasal birimler tarafından baskı altında bulundurulmuştur. Üstelik, Osmanlı Devleti'nin daha çok Batılı devletlerle ittifak ilişkisi içine girdiği ve Avrupa özekli diplomasiye etkin olarak katıldığı ortaya çıkıyor. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti bakımından da “dost mu, düşman mı?” imgesinin bulanık olduğunu söylemek mümkündür.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti bu çelişkili durumu belki de daha belirgin bir biçimde devralmıştır. Yeni devlet, komşularının sayı ve bileşimi konularında güvenliği açısından endişe duyan devletler arasında biricik (*unique*) durumdadır. Osmanlı Devleti ile birlikte ele alır ve saat yönünden kuzeyden başlayacak olursak, önce Rusya (Sovyetler Birliği) ile başlamak gerekiyor. Rusya ile Osmanlı Devleti on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda on bir, yalnız on dokuzuncu yüzyılda dört savaş yapmışlardır. Savaşların tarafları açısından bir değerlendirme yapıldığında, belirgin iki kalıp ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti kendisini güçlü hissettiği zamanlar, büyük kuzey komşusu ile ilişkilerini iki-taraflı bir platform üzerinde düzenlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti kendisini güçsüz hissettiği zamanlar (1853-1856 Kırım Savaşı'nda ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi) Rus tehdidini çok-taraflı düzenlemelerle karşılamaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik devriminden zayıf çıkan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini 1945 yılına kadar ikili düzenlemelerle yürütmeye özel bir çaba göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, giderek güçlenen ve arada tehditkâr bir davranış içine giren Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bir

ittifak içinde değerlendirmek durumunda kalmıştır. Dola-
yısıyla, Türkiye'nin büyük kuzey komşusu ile çok-teraf-
lı düzenlemeler içinde uğraşması yeni bir olgu değildir.

Osmanlı Devleti'nin İran ile ilişkileri sürekli proble-
matik olmuştur. Hele on altıncı yüzyılın başında Çaldıran
Savaşı'na kadar, devlet doğudan tehdit altında kalmıştır. Bu
savaşın sonunda Doğu Anadolu yüksekliklerinin Osmanlı
Devleti'nin eline geçmesi, yani devletin doğuda kolaylıkla
savunabileceği doğal sınırlara kavuşması ile ilişkiler daha
düzenli bir kalıba oturmuştur. On yedinci yüzyılda iki ül-
ke arasındaki sınırın saptanması ve daha sonra da çok az
değişikliğe uğramasıyla ilişkilerde bir rahatlama görülür.
İki savaş arası dönemde ilişkiler dostane olmakta devam
etmiş ve 1955 tarihli Bağdat Paketi ile müttefik hale gelmiş-
lerdir. Ancak bu durum, ilişkilerin ulusal çıkarların tam
bir uyum içinde olduğunu göstermemiştir. Çünkü İran'ın
Bağdat Paketi'ne katılmasını etkileyen asıl unsur, bu devle-
tin Batı ve özellikle ABD'den daha çok ekonomik ve askeri
yardım almak istemesiydi. Şah'ın, İran petrolünün Türkiye
üzerinden Akdeniz'e akıtılmasını reddetmesi gibi davranış-
ları da dostça olmayan girişimler olarak değerlendirilmiş-
tir. 1979'da Humeyni'nin iktidara gelişi, Türkiye'de terörist
eylemlerin tahammül sınırlarının ötesine taşıdığı zamana ras-
gelmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler görünüşte samimi ol-
makla birlikte, İran-İrak Savaşı, bu savaşın içinde barındır-
dığı tehlikeler ve bazı ayrılıkçı güçlerin İran sınırından sız-
maları, ilişkilerde belli bir kuşku unsurunu da beraberinde
getirmektedir.

Irak, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı
toprağı olarak kalmıştır ve iki savaş arası dönemde, bölge-
nin mandater gücü İngiltere ile Türkiye arasında en önem-
li sorun Musul olmuştur. Musul sorununun, Türkiye'nin
özverisi ile Irak lehine çözüme bağlanması, Türkiye'nin ön-
ce İngiltere, sonra da Irak'la ilişkilerinde belirli bir rahatla-

maya yol açmıştır. 1958 devrimine kadar Türkiye ile Irak'ın ilişkilerinde önemli bir sorun çıkmamış ve hatta iki ülke Bağdat Paktı'nın çerçevesi içinde müttefik de olmuşlardır. Ancak bu ittifak söz konusu olduğu sürece, tıpkı İran'la ilişkilerde olduğu gibi, Irak'ın farklı nedenlerle Türkiye'ye yaklaştığı gözlemleniyor. Irak'ın Bağdat Paktı'na girmesini sağlayan, bölgeye Sovyet tehdidinden çok, böylesine bir pakt içinde Filistin sorununun çözümünü sağlamak ve böylece Arap dünyasında sivrilmek isteğidir. Devrimden sonra Irak'ın pakttan ayrılması ve yeni rejim ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gelişmesi, Türk-Irak ilişkilerini ister istemez olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Hele Irak'ın Sovyet silahları alması ve Arap dünyası içinde radikal gruba kayması, Türkiye'nin kuşkularını uyandırıcı nitelikte olmuştur. Ekonomik işbirliğinin gelişmesi ve İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin tam bir tarafsız politika izlemesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu yönde gelişmişse de, Türkiye'nin İran'la ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar, aynen Irak'la ilişkilerinde de geçerlidir.

Irak gibi, Suriye de Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı toprağı idi. Fransa'nın bölgede mandater devlet olduğu iki savaş arası dönemde ve daha sonra Suriye'nin bağımsızlık döneminde, Türkiye ile önce Fransa ve sonra Suriye arasındaki ilişkilerde rahatsızlık veren unsur Iskenderun Sancağı sorunu olmuştur. Bu sorunun, Musul'un aksine, Türkiye'nin lehine bir çözüme bağlanması, Türk-Irak ilişkilerinin Türk-Suriye ilişkilerinden daha olumlu bir çizgi üzerinde gelişmesinde etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, gerek Suriye'nin Iskenderun üzerindeki çoğu üstü kapalı istekleri ve gerekse Sovyet yanlısı bir politika izlemesi, zaman zaman iki ülke arasında sürtüşmelere yol açmıştır. Nasıl Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile sınır komşusu olması ve bu devletin belirli dönemlerde tehdit edici bir davranış içine girmesi Türkiye'yi Batılı ül-

kelerle yakın bir işbirliği içine itmişse, Ortadoğu'daki İsrail varlığı ve bu devletin Batılı devletlerce desteklenmesi de Irak ile Suriye'yi Sovyetler Birliği'yle yakın işbirliğine itmiştir. Genel sonuç ise, bir yanda Türkiye ve öte yanda Türkiye'nin Arap komşuları arasında anlayış birliğine varılmasını engellemesidir. Dolayısıyla, Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, şu ya da bu nedenle, güney ve doğusundaki komşularıyla tam bir anlayış birliğini kuramamış, tam bir güven ortamı oluşmamıştır.

Türkiye ile Yunanistan'ın ilişkileri, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını aldığı on dokuzuncu yüzyılın başlarından beri zorluklarla karşılaşmıştır. Çünkü o tarihten sonra, bir yanda genç ve dirik bir devletin "Megali Idea"da anlatımını bulan genişlemeci dış politikasıyla, gerilemekte olan bir imparatorluk sürekli çatışmaya başlamıştır. 1919 Mayıs'ında İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ise bardağı taşıran son damla olmuştur. Türk insanı, uzun tarihi boyunca birçok savaşa girmiş, kiminde zafer kazanmış ve kiminde de yenilmiştir. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini de aynı düşünce kalıbı içinde değerlendirmiştir. Ancak bu kez, kendisine yaşayacağı bir alan bırakılmaması ve hele savaşa girmemiş bulunan ve Türklere karşı zafer kazanmamış olan yüz yıl öncesinin teba ulusunun Anadolu'yu işgaline tahammül edilememiştir. Yunanistan'ın yenilgisinden ve Lozan Antlaşması'ndan sonra 1950'lerin ortalarına kadar iki ülkenin iyi ilişkiler içine girdiklerini görüyoruz.

İşin aslına bakılırsa, bu iyi ilişkilerin nedeni, iki ülkenin temel ve uzun vadeli çıkarları arasında bir uyumdan çok, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Mihver ve sonrasında Sovyet tehdidinin sonucuydu. Bu tehditler karşısında iki ülkenin de üye bulunduğu Balkan Antlantı, Truman Doktrini, NATO'ya üyelik, Balkan Paktı ve Balkan İttifakı gibi uluslararası gelişmeler ortaya çıkmıştır. Ancak 1950'lerin

ortalarına doğru, Yunanistan'ın yakın bölgesel çıkarlarına öncelik vermesiyle, Türkiye'nin güvenliğini ve uluslararası prestijini çok yakından ilgilendiren Kıbrıs sorunu ve çok-yönlü Ege sorunları ortaya çıkmıştır. Hele dış politikada son derece “şoven” ve “Türkiye karşıtı” tutum takınan sosyalist PASOK partisinin iktidar olmasından sonra, yani 1980'lerde, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da bozulmuştur.

1908 yılına kadar Osmanlı toprağı olan *Bulgaristan* ile Türkiye arasındaki ilişkilerde İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar önemli bir anlaşmazlık noktası ortaya çıkmış değildir. Bu tarihe gelinceye kadar, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığı, iki ülke arasında çeşitli anlaşmalara yol açmış ve Türklerin temel hakları güvence altına alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'da komünist yönetimin kurulması ve 1950 yılında bu ülkenin 200.000 civarında Türkü tehcir etmesi ile ilişkilerde sorunlar ortaya çıkmaya başlar. Bulgaristan'ın Varşova Paketi'na girmesiyle de, Türkiye, dikkatle savunulacak sınırlara, Sovyetler'den başka bir de Bulgaristan'ınkini de eklemek durumunda kalır. 1985 yılında Bulgaristan'da yaşayan Türklere yapılan baskılar ise, iki ülke ilişkilerini kötü yönde etkileyecektir.

Bu konuda sonuç olarak şunlar söylenebilir: Türkiye'nin komşularının sayı ve bileşimi, Türklerin “dost mu, düşman mı?” imgesine sahip olmasını haklı kılan bir unsur olarak ortada durmaktadır. Türkiye, tüm tarihi boyunca bu komşularının hiç olmazsa bazıları tarafından saldırıya uğrama riski ile karşı karşıya kalmanın yarattığı bir belirsizlikle uğraşmak durumunda kalmıştır. Bunun sonucu olarak, güvenliğini sağlamak için çok çeşitli ittifak düzenlemelerine girmiş ve Batı'ya yönelik bir dış politika izlemiştir.

III

Türk dış politikasının planlanıp yürütüldüğü ortamın ikinci istikrarsızlık özelliği, Osmanlı Devleti'nin olduğu gibi, Türkiye'nin de “iki cephe” ve dolayısıyla “iki-statü” bir devlet olmasıdır.

İki-cephe devlet olması, Osmanlı Devleti'nin kuruluş zayıflıklarından biridir ve bu özellik yıkılışına kadar da sürmüştür. Osmanlı sultanları Avrupa'da kazandıkları askeri zaferlerin siyasal ve ekonomik avantajlarını tam elde edemeden doğudan, yani Asya'dan rahatsız edilmişler ve bu kez doğuda sefere çıkmak zorunda kalmışlardır. Tabii bunun tam tersi de olmuştur. Zaten Osmanlı sultanlarının seferlerine bu açıdan bakarsak tıpkı bir saatin pandülü gibi, bir doğuya bir batıya yöneldiğini görürüz. Belki de bu yüzden, Osmanlı Devleti, gücünün en üst noktasına vardığı zamanlarda bile, “global” ve dünya politikasında “başat” bir devlet olamamıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti, Almanya'ya benzetilebilir. Bu devlet de iki kez “global” bir devlet olabilmek için savaşa girmiş (I. ve II. Dünya Savaşları), dönemin “global” devleti olan İngiltere'ye meydan okumuş, ancak iki-cephe devlet olmanın dezavantajı yüzünden bu statüye erişememiştir. İlginç olan şudur ki, Osmanlı Devleti, yıkıldığı Birinci Dünya Savaşı'nda, büyük ölçüde bu özelliği dolayısıyla birbirinden çok uzak dört ayrı cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Askeri yenilgisinin önemli nedenlerinden biri bu olsa gerek.

Türkiye Cumhuriyeti de bu zayıflığı paylaşmıştır. Osmanlı Devleti'nden farkı, genişlemeci bir devlet olmaması ve özelliği daha sınırlı bir ölçekte devralmasıdır. Ama yine de iki-cephe bir devlet olmanın sıkıntılarını çekmemiş değildir. Gerek komşularının sayı ve bileşimi ve gerekse iki-cephe devlet olması, Türkiye'yi önemli güvenlik sorunları ile karşı karşıya bırakmaktadır. Güvensizliği orta-

dan kaldırmak için de askeri bakımdan güçlü olmak, dönem dönem ittifaklar kurmak ya da ittifaklara girmek ve iki ayrı cepheye ya da iki ayrı statükoya dikkat etmek durumunda kalmıştır.

Türkiye'nin doğu statükosu, üç yüz yıllık bir tarihi süreç içinde oluşmuş, yalnız askeri değil, siyasal, kültürel ve hatta dini bir statükodur. 1928 yılından beri laik bir devlet olan Türkiye, bu konuda içişlerine karışılmasını dostça olmayan bir hareket olarak değerlendirmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, 1970'lerin sonlarına doğru devletin toprak bütünlüğüne yönelik terörist ve ayrılıkçı hareketlerin hızlanması ve bunların doğu ve güney komşularımızın topraklarında üslenmiş ve hatta bazılarınca kışkırtılmış olmaları, Türkiye'nin doğu statükosundan endişe duymasına yol açmıştır. Bu konuda son olarak şu söylenebilir ki, Türkiye'nin, yukarıdaki anlatılanların ışığında, doğu dengesi-nin bozulmasından kazanacağı hiçbir şey yoktur, tam aksine kaybedeceği çok şeyler vardır. İran-İrak Savaşı'nın sona erdirilmesi konusundaki etkin tutumunun nedenlerinden biri de bu olsa gerektir.

Doğu statükosundan farklı olarak, Türkiye'nin batıdaki statükosu yetmiş yıllık bir tarihi süreç içinde oluşmuştur ve doğudakinden çok daha hassastır. Bu statükonun dayandığı temeller ise şunlardır: 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, 1936 tarihli Montreux Sözleşmesi, İkinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren 1947 tarihli Paris Barış Antlaşmaları, Boğazönü ve Doğu Ege adalarının silahtan arındırılmış statüsü, 6 millik karasuyu, uluslararası sulardan serbestçe yararlanma, henüz çizilmemiş bulunan kıta sahanlığı ve Kıbrıs'ın gelecek statüsü. Görüleceği gibi batı dengesi son derece karmaşık ve hassas temeller üzerine oturmaktadır ve Türk-Yunan ilişkilerinin de geçirdiği evreler dikkate alınır, Türkiye bu statükodaki değişikliklere karşı son derece hassastır.

Çok kısa bir biçimde ortaya konmak gerekirse, Türkiye'nin dış politikasının en önemli amacı, doğu ve batısındaki iki statükonun da korunmasıdır. Bu statükoların bozulmasından kaybedeceği çok şey vardır ve bozulması bilinmeyen tehlikeleri beraberinde getirebilir. Bu çerçevede içinde Türkiye'nin anti-statükocu, yani genişlemeci bir dış politika izlemesi mantığa ve uluslararası sistemin genel işleyiş kurallarına aykırıdır.

IV

Türk dış politikasında istikrarsızlığa neden olması gereken üçüncü bir unsur, Türkiye'nin ilginç *coğrafyasının ortaya çıkardığı çeşitli bağlantılarıdır*. Dünya haritası hangi ölçütle çizilmiş olursa olsun, Türkiye'nin kesin ve tartışmasız bir yeri yoktur.

Dünya haritasını coğrafi olarak böldüğümüzde, Türkiye'nin bir Ortadoğu ülkesi olduğu görülür, ancak ülkenin Avrupa kıtasında da toprağı vardır. Ayrıca, tarih boyunca Balkanlar'da etkin olmuş ve bölgeyi ilgilendiren hemen her uluslararası toplantıya katılmış, ittifaklarına girmiştir. Bu bakımdan bir Balkan ülkesidir. Üstelik, genel olarak Akdeniz ve özel olarak Doğu Akdeniz ülkesidir ve bu bakımdan gerek Güney Avrupa ve gerekse Kuzey Afrika ülkeleriyle çeşitli bağlantılar içine girmiştir. Türkiye, dört yüzyıl boyunca Avrupa kıtasının üçte birini yönetmiş ve Avrupa özekli diplomasiye bu yüzden girmiştir. Osmanlı yıkılmaya başladığı dönemlerde bile “Avrupa'nın hasta adamı” olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, bir Avrupa ülkesi sayılır ve siyasal tercihleri de bu coğrafi bağlantıyı güçlendirmektedir. Devletin topraklarının büyük bir ölümünün “Küçük Asya” üzerinde bulunması dolayısıyla da bir Asya ülkesi sayılmalıdır.

Dünya haritasının siyasal olarak bölünmesinde, Türkiye'yi, daha çok Avrupa ile ittifak ilişkisine girişmiş ve Av-

rupa-özekli diplomasi içine girmiş olarak görüyoruz. Belki de Viyana'nın doğusunda ekonomik kalkınmasını çok partili parlamenter bir sistem içinde, yani Avrupa modeli bir anlayışla gerçekleştirmek isteyen ender ülkelerden biridir. Bu bakımdan, siyasal açıdan bir Avrupa ülkesi olarak kabul edilmesi gerekir. Ancak Türkiye, Ortadoğu siyasal sistemi içinde de bulunmaktadır. Bu, bir siyasal tercih sorunu değildir. Ortadoğu'da ortaya çıkan siyasal ve askeri gelişmelerden etkilenmektedir ve Müslüman ülke olarak bölge devletleriyle tarihsel ve kültürel bağlar içindedir. Ama bölge ülkelerinin çoğunun aksine, bir Üçüncü Dünya ülkesi olmaması, Türkiye'nin siyasal bağlantılarının saptanmasında kolaylaştırıcı bir unsur olmamaktadır. Bütün bu söylenenlerin ışığında, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki yerinin ve rolünün tam açık olmadığı görülüyor.

Dünya haritasının ekonomik olarak bölünmesinde de Türkiye'nin kesin bir yeri olmadığını görüyoruz. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü üyeliği, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üyeliği ve buna tam üye olarak katılma iradesi, güçlü altyapısı ve gelişmiş insan gücü ile daha çok bir Avrupa ve Ortadoğu'nun en gelişmiş ülkesidir. Ancak gayrisafi milli hasıla ve kişi başına düşen milli gelir açısından bakarsak, gelişmekte olan bir ülkedir. Son zamanlarda oluşan Güney-Kuzey ayrımı açısından bakarsak, Güney kutuplaşması dışında yer aldığı ve Kuzey'e daha yakın bulunduğu anlaşıyor.

Tüm bu bağlantı çeşitliliği Türkiye için hem bir avantaj hem de dezavantaj olmaktadır. Her şeyden önce, bu durum Türkiye'ye, her bölgenin faaliyetlerine katılma ve bundan doğacak meyveleri toplama avantajını sağlamaktadır. Ayrıca, ilgili her bölgede etkin bir politika izleme olanağına da sahip bulunmaktadır. Ancak öte yandan, belirli bir bulanıklık ve bölgelerdeki rolü konusunda zaman zaman karışıklık da ortaya çıkmamış değildir. Örneğin, önemli

uluslararası gelişmelerde, tam bir Ortadoğu veya Asya ülkesi gibi davranış modeli içine girmemektedir.

Türkiye'nin çeşitli bağlantıları konusunda sonuç olarak şu söylenebilir: Şimdiye kadar işaret edilen istikrarsızlık, değişiklik, çelişki ve sürekli güvensizlik ortamında, Türk dış politikasının dalgalanmalar ve temel tutarsızlıklara konu olması, nesnel koşullar bakımından birçok çatışmanın içine girmesi, en azından bölgede istikrarsızlık unsuru olması gerekiyor. Ancak işin aslına bakılırsa, Türkiye, yetmiş yıla yaklaşan bağımsız geçmişinde, dış politikasında temel bir sürekliliğe sahiptir ve bölgede de en önemli ve belki de yegane istikrar unsurudur. Bu çelişkili durumun açıklanmasında üç temel sorunun sorulması ve bunlara yanıtlar aranması gerekir: Türkiye, Ortadoğu ülkeleri içinde neden Batı ile sürekli ittifak bağı içine giren tek devlettir? Türk dış politikasında görülen sürekliliğin nedeni nedir? Tüm olumsuz koşullara rağmen, Türkiye bölgede neden bir istikrar örneğidir? Bu sorulara yanıtlar aranması bizi Türkiye'nin başka özelliklerine götürmektedir.

V

Türk dış politikasında istikrar sağlayan unsurlardan birincisi, bu devlete kalan *Osmanlı mirasıdır*. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı reformları içinde yetişmiş bulunan Osmanlı sivil ve askeri bürokrasisi, İstanbul hükümeti ile bağlarını kesip Ulusal Kurtuluş Savaşı içinde ve sonrasında Anadolu'ya geçmişti. Dolayısıyla, yeni Türkiye Cumhuriyeti, ulus-devlet hayatına yeni başlayan öteki devletlerden farklı olarak, çok sayıda yetişmiş ve deneyli yönetici kadroya sahip olmuştu. Bunlar, cumhuriyetin gerek iç ve gerekse dış politikada karşılaştığı ilk zorlukların atlatılmasında yardımcı olmuşlardı. Bir başka önemli miras, Türk yöneticilerinin sahip olduğu sorumluluk duygusudur. Uzun süre ya-

bancı boyunduruğu altında yaşamış olan ve yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin çoğunda, devletin yeni yaşantısında ortaya çıkan tüm bozuklukların sorumluluğu yabancı yönetim ve müdahaleye bağlanmıştı. Bu durum, ilgili devletlerde, bağımsızlık sonrasına da taşan bir sorumsuzluk alışkanlığı yaratmıştır. Türkler ise, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasındaki çok kısa bir süre hesaba katılmazsa, başkaları tarafından yönetilmemişler ve bunu sona erdirmek için çalışmamışlardır. Kendi “evlerinin” efendisi olmuşlar, başka ulusları yönetmişler, ortaya çıkan sorunları sakın ve pratik bir biçimde değerlendirmişlerdir. Çeşitli doğru ya da yanlış kararlar vermişler ve bu kararların sorumluluğunu da üstlenmişlerdir. Bu durum, İslam dünyası içinde yalnız Türklerin, bazı zorluklara rağmen, parlamenter demokrasiyi kurup sürdürmelerinde yardımcı olmuştur. Bu durum, ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin pratik ve gerçekçi dış politikasını açıklayan unsurlardan biridir. Böyle bir dış politika ise, imparatorluğun olmasa bile, yüzyıllar süren hükümler bağımsızlığın bir mirasıdır.

VI

Türk dış politikasının istikrarlı ve barışçı niteliğini açıklayan unsurlardan ikincisi, *Atatürk'ün mirası ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ayırmacı özellikleridir*. İstisnasız tüm Türk hükümetleri programlarında Atatürk ilkelerine uygun bir dış politika izleyeceklerini ifade etmişlerdir ve etmektedirler. Dolayısıyla, bunu, Türk dış politikasını etkileyen önemli bir unsur olarak kabul etmek gerekir.

Mirasın en önemlisi, Atatürk'ün Avrupa-modeli bir ulus-devletin kurulması yolundaki düşünce ve çabalarıdır. Avrupa'nın güçlü ulusçuluk akımı on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başlarında Doğu Avrupa ile Balkanlar'a geldiğinde, imparatorluğun Türk olmayan nüfusu,

Avrupa devletlerinin de desteğiyle bağımsızlıklarını kazanıp ulus-devletlerini kurmuşlardı. Bu hak, imparatorluğun başat ögesi olan Türklerden esirgenmekteydi. Yani bir bakıma ağacın gövdesi sakat bırakılmak isteniyordu. İşte, Sevr bu sakatlığın Batılı devletler tarafından sömürsü, Lozan ise sakatlığın ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ayrıncı özelliği, mücadelenin, ileride belirlirli bir uyuma varacak benzer yapıdaki “moleküllerin” çatışması biçiminde ortaya çıkmasıdır. Bu ise, Türk dış politikasının Batı'ya yönelik özelliğini ve istikrarını açıklayan unsurların başında gelmektedir. Türkiye uzmanı Amerikalı bilim adamı Roderick Davison, Türkiye'nin dış politikasının bu özelliğini şöyle açıklamaktadır:

“Türkiye, 1918'de yenik uluslar arasında ve bir iki yıl içinde kendi aleyhine verilen kararı değiştirip yeni bir barış antlaşması için İtilaf Devletleri'yle eşit statüde görüşmelere girişen tek devlettir... Kendilerine olumlu bir uluslararası ortam yaratmaya yönelik Türk mücadelesi, yabancı denetimi başarıyla üzerinden atan Müslüman halklar arasında bile tektir.”

Yazarın bu gözlemi, bizi Atatürk'ün mirasının ikincisine, yani “yurtta barış dünyada barış” ilkesinin Türk politikasının her alanında uygulanmasına getirmektedir. Bu politikaya dayanan dış politika Türkiye'ye olumlu bir uluslararası atmosfer yaratmıştır. Mustafa Kemal daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında şunları söylemektedir: “Bir kere daha tüm dünyaya ifade etmek isteriz ki, biz uluslararası hukuk ve kuruluşlarla uyumlu bir biçimde yaşamak isteyen uygar bir toplumuz”.

Mustafa Kemal Ulusal Kurtuluş Savaşı'na üç temel ilke ile başladı: bağımsızlık, eşitlik ve ulusal sınırların tanınması. Bunları elde etmek için savaş açmak zorunlu hale gel-

mişti. Mustafa Kemal şunları söylemiyor muydu? “Savaş kaçınılmaz ve yaşamsal olmalıdır. Bir ulusun hayatı söz konusu olmadıkça savaş bir suçtur.” Ancak savaşırken bile bölgede barış ve istikrarın korunması ve gelecek Türk devleti için olumlu bir uluslararası atmosfer yaratabilmek için her zaman barış görüşmelerine kapıyı açık tutmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, bu anlayışa bağlanan devlet, barışçı bir politika izlemiştir. Böyle bir politikanın ısrarlı bir biçimde uygulanması ise, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne olumlu bir uluslararası atmosfer yaratmıştır. Bu, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde çok ender rastlanan bir olgudur, Türkiye'yi yöneten kadronun statükodan duydukları doyumun ürünüdür. Ortadoğu uzmanı Amerikalı bilim adamı Lenczowski bu konuda şunları yazmaktadır:

“Türkiye, dev bir Rusya ile ortak sınıra sahip 16 milyonluk bir ülke idi ve Akdeniz'e egemen olan büyük denizci devletlerin etkilerine de açıktı... Belki de Kemal'in ve onun izinde yürüyenlerin en büyük değeri bu sınırlamaları açıkça anlamaları ve buna uygun olarak ılımlı ve gerçekçi bir dış politika izlemeleriydi.”

Türkiye, böyle bir dış politikanın sonucu olarak, “Megali İdea”nın sonunda Anadolu topraklarına gömüldüğü varsayımından hareketle, Yunanistan'la ilişkilerini sürekli dostluk temeli üzerine kurmaya özel bir önem vermiş, Balkan ülkeleriyle zaten var olan iyi ilişkilerini daha da geliştirmiş, kendisini batıdan tehdit eden İtalya'yla bile olumlu ilişkiler kurmuş, Sovyetler Birliği ile dostluğunu güçlendirmiş, İngiltere ve Fransa ile bozuk olan ilişkilerini kısa sürede normalleştirmiştir. Bu arada, Milletler Cemiyeti'ne girerek, savaşı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'nı ilk imzalayan devletlerden olmuştur. Kısaca, dönemin barış ve güvenlikle ilgili hemen hemen tüm faaliyetlerine katılmıştır.

Atatürk'ün bu konuda üçüncü mirası, “çağdaş uygarlık” anlayışıdır. Anlayışına göre, emperyalizme karşı mücadele çağdaş uygarlıkla bağların kesilmesi anlamına gelmemektedir. İşte, yeni devletin bu yolda mücadelesi Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Türk ulusal kurtuluş mücadelesi Avrupa değerler sistemine karşı değildir. Atatürk'e göre Osmanlı Devleti'nin çöküşü Batı ile bağların kesildiği anda başlamaktadır ve bu hatanın tekrarlanmamasını miras olarak bırakmıştır. Bütün bu düşünceler ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kendine özgü özellikleri, Türkiye'yi eski Asya-Arap kültür ve gelenek alanından çıkarıp Batılılaşmış modern bir ulus-devlet yaratma yolundaki çabanın temellerini oluşturur. Bu da, Türkiye'nin istikrarlı, barışçı ve Batı'ya yönelik dış politikasının önemli nedenlerinden biridir.

VII

Türkiye'nin izlediği politikanın niteliğini belirleyen unsurlardan biri de, “uluslararası sistemde statü sınıflandırması” başlığı altında toplanabilir. Türkiye'nin stratejik önemi üzerinde gerek Türkiye ve gerekse başka ülkelerde çok durulmuştur ve bu konudaki temel özellikleri iyi bilinmektedir. Ancak bunlar kadar önem verilmeyen ve Türk dış politikasını etkileyen, stratejik konumla da ilgili başka özellikler de vardır.

Bunlardan biri, *Anadolu yarımadasının kendine özgü özellikleridir*. Anadolu yarımadası doğu-batı doğrultusunda uzanan tek önemli yarımada ve üç kıta arasındaki geçiş noktasıdır. Büyük ölçüde bu yüzden, tarih boyunca hemen hemen her yönden gelen istila hareketlerine konu olmuştur. Bunun doğal bir sonucu, yarımada üzerinde kurulan devletlerin hemen hepsinin bağımsızlık ve toprak bütünlükleri konularında güvensizlik duygusu ile karşı

karşıya bulunmuş olmalarıdır. Fiziksel olarak Anadolu'nun bilinen bu özelliklerinin yanı sıra, yarımada Avrupa'nın fiziksel bir parçası sayılabilir. Anadolu, Avrasya kıta külesinden çıkıp Akdeniz'e doğru uzanan dört yarımadadan biridir (İberik, İtalya, Grek ve Anadolu yarımadaaları). Tıpkı öteki yarımadaalar gibi, kıta ile bağlantı noktaları dağlıktır ve bu, sürekli ve rahat etkileşimi engeller. Yine tıpkı İberik Yarımadası gibi, ortası kuru ve geniş bir plato görünümündedir ve kuzeyi ile güneyi sıradağlarla çevrilidir. Yarımada ancak batıya doğru, korunmalı, ılıman kıyı kentlerinde ve bereketli vadilere doğru alçalır. Dolayısıyla, yarımadaanın yüzü batıya yöneliktir ve tarih boyunca batıyla sıkı ticari, ekonomik, siyasal ve hatta kültürel ilişkiler kurulması için son derece uygundur. Bu yüzden, yarımada üzerinde kurulan devletlerin çoğunluğu bu konularda doğudan çok batı ile ilişkiler bütünü içine girmişlerdir. Türkiye de bunun istisnası değildir.

Türkiye Cumhuriyeti, birçok bakımdan bölgesel çıkarları ağır basan bölgesel bir devlet olarak kabul edilebilir. Ancak son derece stratejik su yollarından biri olan *Türk Boğazlarının egemen gücü olarak*, Türkiye global gelişmeleri etkileyebilecek ve global gelişmelerden etkilenebilecek bir devlet durumuna yükselmektedir. Dolayısıyla, Türkiye yalnız bir bölgesel devlet değildir ve uluslararası sistemde ağırlığa sahiptir. Bu özellikten doğan sonuç ise, Türkiye'nin ihtiyatlı ve dikkatli bir dış politika izlemek durumunda kalması olsa gerektir.

Emperyalizm sonrası topluluklar arasında Türklerin en başarılı oldukları nokta, dünyadaki yeni rollerine kendilerini inandırmaları ve uydurmalarıdır. Türk devlet adamları, ülkelerini “*orta büyüklükte devlet*” durumuna uydurmuşlar ve dış politikasını da buna göre ayarlamayı bilmişlerdir. Bunun önemli bir nedeni, Osmanlı Devleti'nin yıkılışındaki çelişkili gibi görünen iki ayrı değerdir. Bir yanda

Osmanlı Devleti'nin yıkılması, belirli bir süreç içinde, son derece yavaş olmuş ve her gerileme adımıyla mücadele verilmiştir. Öte yanda, imparatorluklar çok kısa bir süre içinde ve biraz da bulanık bir biçimde yıkılmışlardır. Bunun sonucu olarak, ikinci tip imparatorlukların yıkılması sonucu ortaya çıkan bağımsız devletler uluslararası sistemde yeni rollerini hemen benimseyemediler. Öte yandan, yüzyıllar süren bir mücadele ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin açık ve kesin bir biçimde yıkılması, Türklerin yeni rollerine uyum sağlamalarında yardımcı olmuştur. Bu özelliğin dış politika alanına yansımaları, tedbirli ve istikrarlı tutumdur.

Üstelik, bazı Batılı ve dış politikayı istatistiksel çözümlemeye tabi tutan bilim adamları, uluslararası sistemde “total” ve “merkezi” devletler arasında ayrım yapmaktadırlar. Sistemin tüm üyeleri, güç ve büyüklüklerine bakılmaksızın total sistemin üyesi olarak kabul edilirken uzun süreden beri *Avrupa-özekli diplomasiye etkin olarak katılan devletler* merkezi sisteme alınmaktadır. Sayıları on kadar olan bu sistem içinde Türkiye de bulunmaktadır. Bu sınıflandırmayı yapan bilim adamları, merkezi devletler kategorisine girenlerin dış politikalarında belirli düzenlilikler bulmaktadırlar. Bunlar, daha çok ittifaklara katılmaktadırlar, ittifaklarda daha uzun süreler kalmaktadırlar. Kurdukları kümeler daha uzun ömürlü olmakta ve hükümet değişiklikleri dış politikada önemli değişikliklere yol açmamaktadır. Bunlar ayrıca maddi yeteneklerinin çok üstünde etki ve saygınlığa sahip olabilmektedirler ve çoğu iki-kutuplu dünyada kutuplardan birine girmektedirler. Türk dış politikası da bu özellikleri aksettirmektedir.

VIII

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik gelişmeleri de izlenen dış politikanın istikrar ve Batı'ya yönelik niteliğini etkile-

miştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, ekonomi anlayışı olarak özel teşebbüsçülüğün ağır bastığı söylenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan yabancı sermaye yasaları çok liberal niteliktedir. Ancak gerek çıkarılan bu yasaların yeterli yabancı sermaye çekmemesi ve gerekse 1929-30 dünya ekonomik bunalımı liberal ekonomi anlayışının bir kenara bırakılması ve devletçiliğin ağır basması sonucunu doğurmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda savaşıdışı kalmasının yarattığı avantajla, savaş sonrası dönemine küçümsenmeyecek bir döviz ve altın stoku ile girmiştir. Ancak ekonomideki bu olgu, sağlıklı bir ekonomik kalkınmanın ve yapının ürünü değildi. Savaş dolayısıyla, ithalata konan sınırlamalar, Türk ihraç malları fiyatlarının savaş dolayısıyla yükselmesi ve halkın yine savaş dolayısıyla üstlendiği fedakârlıklar bu sonucu etkilemiştir. Ancak savaştan sonra ortaya çıkan genel dünya konjonktürü, Türkiye'nin avantajını ortadan kaldırmıştır. Üstelik, savaşın hız ve yıpratıcılığı karşısında modern bir ordunun kurulması gereği, savaş sonunda barış ekonomisine geçişin zorlukları, büyük altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmeye başlanması ve çok partili demokratik hayata girişte partilerin seçilebilmek ve seçildikten sonra iktidarda kalabilmek için verdikleri sözlerle ekonomik kalkınmanın demokratik rejimin yaşama şansını artıracığı yolundaki inanç, Türkiye'yi önemli ekonomik sıkıntılar içine sokmuştur. Bunların gerçekleştirilmesi içinse, Türkiye yöneticileri Batılı ülkelerden kredi sağlama ve uluslararası borçlanmaya girmekten başka bir seçenek bulamamışlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası finans kaynakları çoğunlukla Batı'da bulunmaktaydı. Bu durum da Türkiye'nin Batı bağlantısını açıklayan unsurlardan biridir ve hâlâ Türk dış politikasını etkileyen bir unsur olma özelliğini korumaktadır.

IX

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Türkiye, Asya ve Afrika kıtalarında ekonomik kalkınmasını çok partili parlamenter sistem içinde gerçekleştirmek isteyen ender ülkelerden biridir. Bunun da kolay bir iş olduğu söylenemez. Batı Avrupa ülkeleri, bugünkü ekonomik kalkınma düzeylerine ve siyasal olgunluklarına en az iki yüz yıllık bir süre içinde ve büyük sıkıntılar ve büyük patlamalarla varmışlardır. Genç Türkiye Cumhuriyeti, onların vardıkları noktaya altmış altı yıl gibi görece olarak kısa bir sürede varmak yolunda çaba göstermiştir ve göstermektedir. Dolayısıyla daha hızlı hareket etmek zorundadır. Bu süreç içinde bazı aksaklık ve duraksamaların olması, geniş bir tarihsel perspektif içinde değerlendirildiğinde, doğaldır. Amacı, Avrupa uluslar topluluğu içinde, demokratik bir ulus-devlet olarak varlığını sürdürmektir. Ekonomik kalkınmasını yine bu sistem içinde gerçekleştirmek istemektedir. Bunun için, istikrarlı, barışçı bir dış politika izlemekte ve önceliği Batı'ya vermektedir. Bu sunuşta anlatılan özellikler hem böyle bir dış politika anlayışını ön plana çıkarmakta ve hem de amacına varmasını kolaylaştırmaktadır.

Avrupa'daki Hızlı Gelişmeler Açısından Türk Dış Politikası*

I. GİRİŞ

Türkiye'nin yetmiş yıldır izlediği dış politikasının, uluslararası sistemdeki değişikliklere direnen iki temel amacı vardır: (i) Ekonomik kalkınma ve Batılılaşma yoluyla Avrupa uluslar topluluğunun bir üyesi olmak ve (ii) Araplar arasındaki anlaşmazlıklara taraf olmayıp, bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirme yoluyla, Ortadoğu bölgesinde statükoyu ve istikrarı korumaya çalışmak. Doğal olarak, bu amaçlara varmak için kullanılan yol zaman zaman değişikliklere uğramışsa da, amaçlardaki süreklilik son derece ilginçtir.

Bu süreklilik içinde, Türk dış politikası, değişken uluslararası sistemde Türkiye'nin rolünü ve dış politika sorunlarının yeni koşullar altında değerlendirilmesini yan-

* Ankara Üniversitesi 1991-1992 Öğretim Yılı Açılış Dersi.

sıtan üç genel dönem içinde evrilmiş görülüyor: (i) 1945'te biten iki savaş arası ve savaş dönemi; (ii) 1950'lerin ortalarında belirginleşen Soğuk Savaş dönemi ve (iii) yeni bir düzenlemeye ve sonunda bütünleşmeye varacak olan Avrupa'da *yumuşama* dönemi. Bu dönemler boyunca Türk dış politikasının temel amaçları aynı kalmışsa da, bu amaçlara varmak için izlenen politikada belirgin değişiklikler gözlenmiştir. Zaten toplumsal gelişmelerde, süreklilik ne denli köklü olursa olsun değişikliğin aşındırıcı etkisinden kurtulamamakta, değişiklik de ne denli güçlü olursa olsun sürekliliği bozamamaktadır. Bu düşüncelerin ışığı altında, Türk dış politikası ile ilgili olarak şu genelleme yapılabilir: Temelde Avrupa eğilimli olan dış politika çerçevesi içinde, bölgesel ve global nitelikte ortaya çıkan değişikliklere uyum gösterme çabası.

İşte, Türkiye'nin son yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan büyük dönüşüme uyum sağlayıp sağlayamayacağının ya da nasıl sağlayacağının anlaşılabilmesi için, bu dönemlerde izlenen dış politikanın çok kısa bir biçimde ortaya konması gerekiyor.

II. 1923-1945 DÖNEMİNDE TÜRK DİŞ POLİTİKASI

Devrimci Ankara hükümetinin dış politika anlayışı basit, somut ve kesindi: ulusal bağımsızlık, egemenlik ve güvenliğin sağlanıp korunması. Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafi sınırlarını belirleyen Kurtuluş Savaşı, aynı zamanda onun siyasal amaçlarını da belirlemiştir. Bu amaçlar içinde ağır basan ve temel dış politika anlayışına da uyan tutum, tarafsızlık olarak belirmiştir. Böyle bir tutum, genel tarih içinde değerlendirildiğinde, yeni bağımsızlığını kazanan devletler için çok doğal karşılanmalıdır. Ancak bu iki dönemde bile Mustafa Kemal ve arkadaşları genel olarak Avrupa ve özel olarak Batı Avrupa ülkeleriyle temelde bir kopmaya gitme-

diler. Düşüncelerine göre, bu “uygarlık odağı”, Ankara hükümetinin ana ilkesi olan modernleşmenin birleştiği noktaydı. Böylece, “Batı” ile ilişkilerin geliştirilmesi süreci başladı.

Bu tutumun önemli nedenleri arasında şunlar sayılabilir: (i) Türk siyasal sistemi ile Kemalist devrim hareketlerinin Avrupa ülkelerindeki benzer amaçları vardı. (ii) Türkiye'nin ekonomik koşulları ve önderlerinin ekonomik ve toplumsal kalkınma konusundaki temel görüşleri, ülkeyi dış ekonomik yardım ve yatırım aramaya itmişti ve o dönemde bu yardım ancak Batı Avrupa ülkeleriyle ABD'den gelebilirdi. (iii) Türk önderleri, ileride yeni bir parçalanma tehlikesi altında kalmamanın bir güvencesi olarak da, Avrupa uluslar topluluğu içine girmeyi görmüşlerdi; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Asya-Afrika ülkelerinin başlarına gelenleri çok iyi bilecek durumdaydılar. Sonuç olarak, bölgede barış ve istikrarı korumak için, ekonomik kalkınmayı sağlamak, modernleşme atılımlarını hızlandırmak ve “Avrupalı” bir ülke haline gelebilmenin en güvenilir yolu olarak, Atatürk'ün “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesi benimsenip, ödünsüz uygulandı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak ve Türk hükümetinin savaş içinde birbiri ile çelişir gibi görünen çeşitli dış politika davranışları, dünya savaşı döneminin özel koşulları içinde değerlendirilmeli ve dış politika tutarlılığından ödün olarak görülmemelidir.

III. SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türk dış politikasının Soğuk Savaş yıllarına rastlayan dönemi, Batı Avrupa ve özellikle ABD ile kesin işbirliği olarak tanımlanabilir. Şimdi, bu iki coğrafi birim birleştirilmiş

ve “Batı” olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Hatta bu kapsam içinde, ABD ile yakın ilişkiler Batı Avrupa ülkeleriyle olanlara göre öncelik kazanmıştır. Böyle bir tutum, büyük ölçüde ABD tarafından biçimlendirilen yeni uluslararası sistemle uyumlu olarak görülmüştür.

Batı ile yakın işbirliğinin, bugün daha açık biçimde görünen şu amaçları vardı: (i) İkinci Dünya Savaşı içinde ve hemen sonrasında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelen Sovyet tehlikesi; (ii) önceki dönemdeki amacın devamı olarak, Türk hükümetlerinin ülkenin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmede gerekli gördükleri dış yardımı sağlama uğraşı ve (iii) Batılılaşma ile modernleşme hareketini güçlendirme isteği. Kısaca Batı ile her alanda işbirliği ve yakınlaşma, güvenlik ve modernleşme yönündeki “ikiz” amacı gerçekleştirecekti.

Bu gelişme ve düşüncelerin sonucu olarak, Batı ile “organik birleşme”, önceki dönemdekinden çok daha ağırlıklı olarak, Türk dış politikasının temel ilkesi ve hatta bir “ideal” biçimine dönüştü. Bu politikanın, Soğuk Savaş döneminde, abartılmış ekonomik ve askeri yararlar temelinde belirsiz bir özleme dayandırıldığı, Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin bu istemine gönülsüz tepkiler verdiği ve bu ülkeyi tam bir “askeri karakol” olarak değerlendirdikleri görülemedi. Dolayısıyla, Türkiye, Avrupa'nın iki-kutuplu güç dengesi içinde Soğuk Savaş'ın gönüllü taraflarından biri oldu. Türkiye, dış politikasında bir değişiklik yapmakla kalmayarak, “ulusal çıkar” kavramını yeniden tanımladı ve onu ABD'ninkiyle özdeşleştirdi.

Ortaya çıkan “tek-yönlü dış politika”nın uluslararası sistemde ortaya çıkan değişimlerin dikkate alınmadan ısrarla sürdürülmesi, Türkiye için çok önemli ve olumsuz sonuçlar doğurdu. Her şeyden önce, ekonomik kalkınmasını –en azından halkın beklentileri düzeyinde– gerçekleştiremedi ve hemen hemen her on yılda ödemeler dengesi

ve kredi sorunlarıyla belirginleşen bir ekonomik “iflas”ın eşğine kadar geldi. İkinci olarak, Türkiye, güvenlik ve savunmasını tek bir merkeze bağlayarak, Kıbrıs bunalımı sonrasında konan 1975 Amerikan silah ambargosunun açıkça gösterdiği bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya kaldı. Üçüncü olarak, “bütün yumurtalarını”, NATO “sepeti” içine koyarak, hem Avrupa'nın geri kalan bölgesinde ve hem de dünyada yalnızlığa itildi. Dolayısıyla izlenen dış politika tek taraflıydı ve hızla değişen uluslararası sisteme uyum gösteremiyordu. Yalnız stratejik boyut dikkate alınarak, Türkiye'nin sonunda Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası haline geldiği düşüncesi, Türk hükümetlerini etkin, gerçekçi ve çok-yönlü dış politika izlemekten alıkoymuştu. 1970'lerden başlayarak böyle bir politika izlenmiş olsaydı, Türkiye'nin 1980'lerde uluslararası sistemde ve Avrupa'da ortaya çıkan değişikliklere çok daha kolay uyum sağlayabileceğine inanıyorum. Bugün yine de çok geç kalınmış sayılmaz. Türkiye, enerjik ve atılgan bölgesel işbirliği çabalarıyla, 1923'ten bu yana önemli bir değişiklik geçirmemiş olan iki önemli dış politika amacına ulaşabilir. Bu genel girişten sonra, bu konular üzerinde durmak istiyorum.

IV. 1980'LERİN GELİŞMELERİ VE TÜRKİYE

Türk yöneticilerinin uluslararası alanda hareket yeteneklerini sınırlandıran ve belki de 1950 ve 1960'larda başka bir seçenek de bırakmayan Soğuk Savaş psikolojisi, 1980'lerin sonlarına doğru tam ve kesin olarak ortadan kalktı. Türkiye, çok yakından, bu psikolojinin yıkıcı sonuçlarını duyan ve bunun ortaya çıkardığı askeri çatışmalar ve anlaşmazlıklardan büyük ölçüde etkilenen devletlerin başında gelmekteydi. Bugün ise, barış ve işbirliği olanaklarının çok arttığı yeni uluslararası ortamda, Türkiye ekonomik ve toplumsal kalkınmasını gerçekleştirmek durumundadır.

Daha da özgül olarak, kuruluşundan beri özlediği “ikiz” dış politika amaçlarını, yani Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olmak ve bölgesinde bir istikrar düzeni kurmak yolundaki çabasını gerçekleştirme yolunda adımlar atmasının tam zamanıdır.

1980'lerin hızlı yapısal değişikliklerinden sonra, Türkiye'nin “Batı bağlantısı”, ne Türkiye'nin hareket alanını daraltan katı bir çerçeve ne de değişikliği önleyecek bir engel olarak algılanmalıdır. Batı'yı her ne pahasına olursa olsun “varılmak istenen bir ideal” olarak görmenin ürünü olan Batı ile kurduğumuz ilişkilerin eski kalıbı, Türkiye'ye sürekli bağımlılık kalıpları yaratan bir “kısır döngü” olarak algılanmalıdır. Yapılacak ilk ve en önemli iş, Türkiye'nin ABD ve Batı Avrupa ile ilişkileri arasında bir dengenin sağlanması ve ABD bağlantısının Avrupa ile bütünleşme amacına hizmet edecek biçimde düzenlenmesidir. Dışişleri Bakanlığı müsteşarının 1991 Eylül'ünde, Türkiye'nin ABD ve Avrupa arasında herhangi bir stratejik tercih yapamayacağını söylemesi, bu noktanın anlaşılması açısından olumlu bir gelişme sayılabilir. Kısaca, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerindeki temel felsefesi, yapısal bağımlılık kalıplarını aşan ve eşitlikle karşılıklı yarar çerçevesi içinde bir “ortaklığın” kurulması olmalıdır. Uluslararası ilişkilerin artık Moskova-Washington mihverinin tekelden kurtulduğu bir dönemde, “Batı Bloku”nun ileri bir karakolu olmaktan kurtulup yönetim sistemindeki benzerlikler ve ekonomik işbirliğinin karşılıklı yararları üzerinde vurgulayarak durmanın zamanı gelmiş gibi görünüyor.

Avrupa yumuşaması Türk dış politikasının üzerinden büyük bir yük almıştır. Artık Helsinki Son Senedi ile son Paris Şartı'nın varmak istediği amaçların gerçekleştirilip geliştirilmemesi, Türk dış politikasının iki ana amacı açısından en önemli araçlar durumuna geldi. Bunun ötesinde, Avrupa yumuşamasının, ilk aşamada komşu bölgelere doğ-

ru genişletilmesine çalışmak da Türk dış politikasının dayanaklarından biri haline gelmelidir. Bu tutum, son Körfez Savaşı'nın da açıkça gösterdiği gibi, zamanımızda barışın bölünmez bir bütün olduğu gerçeğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Kısaca belirtmek gerekirse, büyük devlet ilişkileri ve Avrupa'daki hızlı gelişmeler karşısında, Türkiye kendi ulusal çıkarlarını, önce hâlâ evrim sürecinde olan yeni Avrupa kimliğinin ve daha sonra uluslararası toplumun büyük çoğunluğunun çıkarları ile uyumlu duruma getirmek zorundadır.

V. YENİ AVRUPA'DA TÜRKİYE'NİN YERİ

Türkiye'nin dış politika amaçları içinde en önemlisi hâlâ Avrupa ile bütünleşmek ise, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkan demokratikleşme ve liberalleşme süreci ile Doğu-Batı ilişkilerindeki yumuşama, Türkiye'ye yeni olanaklar sunmaktadır

Bugün, Avrupa bütünleşme çabaları içinde Türkiye'nin yerinin ve olanaklarının daha iyi anlaşılması için, öncelikle şu sorunun yanıtlanması gerekiyor: "Ortadoğu'daki devletler arasında neden yalnız Türkiye, Avrupa ile sürekli ittifak ilişkisi içinde bulunmuştur?" Bu sorunun yanıtı düşünüldüğünde şu tarihi gerçek genellikle boşlanmaktadır: 1920'lerde Anadolu'da Avrupa örneğine uygun bir ulus-devletin kurulması, binlerce yıllık Doğu-Batı çatışmasının temel niteliğini değiştiren yepyeni bir deneydir. Bu konuyu en açık ve güzel bir biçimde tarihçi Temperley belirtmektedir: "Batı ile Ortadoğu gelenekleri, yeni ile eski arasındaki bırakışmasız mücadele, şimdi, ileride organik bir uyuma varabilecek olan ve yapısal olarak birbirine benzer moleküllerin çatışmasına dönüşmüştür."

İşte, bu yapısal uyum, Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana, Türkiye'nin Avrupa'da uygun bir yere sahip olmak için verdiği mücadeleyi, tek başına olmasa bile, önemli ölçüde açıklamaktadır. Bu uyum, Batı kültürüne yabancı olarak görülen bir yerde Türk ulus-devletini ortaya çıkarmış ve Türkiye'nin sürekli Avrupa eğilimli dış politikasını etkilemiştir.

Ayrıca Türk ulusal-kurtuluş mücadelesini, yirminci yüzyılda örneklerini gördüğümüz öteki kurtuluş mücadelelerinden ayıran önemli bir öge, Atatürk'ün “uygarlık” üzerindeki düşünceleridir. O'na göre, emperyalizmin boyunduruğundan ulusal kurtuluş, tarihin bu noktasında Batı Avrupa'da gelişen “çağdaş uygarlık” ile bağların koparılması anlamına gelmiyordu. Doğal olarak, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek için giriştiği yoğun çaba, Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur. Yine Atatürk'ün düşüncesine göre, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün önemli bir nedeni, Avrupa ile bağlarını koparmasıdır. Öyle sanıyorum ki, siyasal eğilimleri ne olursa olsun, tüm Türk hükümetleri bu gerçeği göz önünde tutmalıdırlar ve genel olarak da bugüne kadar tutmuşlardır.

Coğrafi olarak da, Avrasya kıta kitlesinden Akdeniz'e doğru uzanan dört yarımadadan biri olan Anadolu üzerinde kurulmuş olması dolayısıyla Türkiye, Avrupa'nın bir parçasıdır. Dört yarımadanın da kıtaya yakın bölgeleri dağlıktır ve yarımadalar Akdeniz'e doğru alçalarak, bereketli ve ticarete uygun limanlara doğru uzanırlar. İşte, büyük ölçüde bu yüzden, Anadolu Yarımadası üzerinde kurulan devletlerin hemen hemen tümü ticari, siyasi ve kültürel alışverişlerinde Doğu'dan çok Batı'ya bakmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti de bir istisna değildir.

Avrupa'ya gelince, kıtadaki yeni gelişmelerin denetlenmesi, barış ve istikrarın sağlanmasının, ancak genişletilmiş

bir Avrupa kavramı temelinde gerçekleştirilebileceği artık anlaşılıyor. Eğer dünyada bir güç merkezi olmak gibi tarihi bir özlemini gerçekleştirmek istiyorsa, bütünleşme çabalarını kıtanın doğal sınırlarına kadar genişletmesi gerekiyor. Avrupa, jeopolitik uzantısı olarak gördüğü bölgelerde etkisinin olmasını istiyorsa, ki son gelişmeler bunun böyle olduğunu gösteriyor, bu bölgelerin kesişme noktasında yer alan Türkiye'ye gereksinimi vardır.

Bu temel Avrupalı öğeler, Avrupa'daki yeni ekonomik ve siyasal oluşumlar ve Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği'ndeki hızlı ve köklü dönüşümlerce güçlenmektedir. Avrupa'daki büyük dönüşüm, ileride atılacak adımların niteliğine göre hem olumlu ve hem de olumsuz sonuçlar doğurabilir, barış ve istikrarı etkileyebilir. İşte, bu noktada Türkiye'nin yapıcı katkısı ortaya çıkacak sonuçta etkili olacaktır.

VI. BALKAN İŞBİRLİĞİ

Balkan işbirliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana gerçekleştirmeye çalıştığı bir amaçtır. Böyle bir tutum ise, Türkiye'nin en önemli iki dış politika amacından biri olan istikrar amacına tam olarak uyum göstermektedir.

Avrupa'nın yeniden yapılanmasında en önemli rolü oynayacak olan Doğu Avrupa'dan söz ederken, dokuz Doğu Avrupa ülkesinden altısının Balkanlar'da bulunduğu genellikle unutulur. Bu gerçek, yarımada'nın stratejik önemini artırmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa istikrar ve barışının Doğu Avrupa'nın istikrarına dayandığı gerçeğinden hareketle, sözü çok edilen "Ortak Avrupa Evi"nin oluşturulmasında, Balkanlar'da anlamlı bir işbirliğine varılması, tüm Avrupa ülkelerinin amacı olmalıdır. Böyle bir Balkan işbirliğinin Türkiye'nin katılımı olmaksızın gerçekleşemeyeceği

yolundaki uzun tarihi deneyin ışığı altında Türkiye, Doğu ve giderek tüm Avrupa'nın barış ve istikrarının temel taşlarından biridir. Dolayısıyla, Türkiye'nin Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yolundaki içten çabaları, Doğu ve Batı Avrupa arasındaki ilişkilerin geniş çerçevesi içinde değerlendirilmelidir.

Bugün Balkanlar'da, biraz da çelişkili olarak, bir yandan çok-taraflı Balkan işbirliğini kolaylaştıran, ama öte yandan Balkan tarihinde çok gördüğümüz dini-etnik kökenli tarihi çatışma kaynaklarını harekete geçiren iki önemli gelişmeye tanık oluyoruz. Son yıllarda, kendisini karşıt askeri blokların dar çerçevesinden ve tek-parti komünist yönetimlerden kurtaran bölgede, çoğulcu ve açıkça tanımlanabilen ilişkiler temelinde çok-taraflı işbirliği açısından önemli bir potansiyel ortaya çıkmıştır. Balkan devletlerinin birbirlerinden algıladığı tehditlerin *yumuşamayla* birlikte ortadan kaldırılması, çok-taraflı işbirliğini güçlendirecektir.

İkinci gelişme ise, Avrupa'nın geleceği açısından çok tehlikeli olan, dini-etnik temelde aşırı ulusçu akımların güçlenmesidir. Ancak burada bir noktanın iyi anlaşılması gerekiyor. Komünist blokun birleştirici rolü bir kere ortadan kalktıktan sonra, Balkanlar'da ulusçu duyguların yeniden harekete geçmesi, bilinen tarihsel kalıp içinde doğal bir gelişme olarak görülmelidir. Batı Avrupa halkları açısından ulusçuluk, sonunda kendi kaderine sahip olma ve benliğini bulma ile noktalanmış ve yüzyıllar süren uzun bir tarihsel deneyimin ürünüdür. Balkanlar ve daha genel olarak Doğu Avrupa'da ise, ulusçuluğun özgür anlatımı, bir ölçüde iki savaş arasının yirmi yılı dışarıda tutulacak olursa, sürekli engellenmiştir. Böylece, Batı Avrupa halkları, uzun bir tarih dilimi içinde kendi ulusal benliklerinin bilincinde olmuşlar ve zamanı geldiğinde de önce bölgelerinin ve daha sonra daha geniş kültürel özelliklerinin birleş-

tirici yönlerini keşfetmişlerdir. Dolayısıyla, bugün tanık olduğumuz bütünleşme aşamasına varabilmişlerdir.

İşte, bu ulusal duyguların tatmini, bölgesel bilinç, işbirliği ve nihayet bütünleşme süreci, Balkanlar'da net çizgileriyle izlenememiştir. Şimdi bu bölgede tanık olunan benzer bir sürecin başlangıcıdır. Dolayısıyla, bu sürece dışarıdan doğrudan bir müdahale, yalnızca istikrarsızlığı artırmakla kalmaz, aynı zamanda ters tepkiler doğurabilir. Eğer Balkanlar'da gözlenen aşırı ve saldırgan ulusçuluk, bölgesel istikrar için denetlenip yumuşatılacaksa, en uygun yol bölgesel işbirliği ve anlayışın geliştirilmesine yardımcı olmaktır. Şimdi, Soğuk Savaş'ın yıkıcı etkilerinden ve Washington-Moskova mihrinin baskılarından kurtulan bölgede, işbirliği çabaları, ulusal benlik üzerinde bir bölgesel benlik duygusu yaratarak, saldırgan ulusçuluğa karşı bir "yastık" görevini görebilir. Bunun kolay olmadığı ileri sürülebilir, ama bir mucize dışında başka bir yolu da yoktur.

Türkiye'nin öteki Balkan ülkeleriyle yüzlerce yıllık tarihsel ve kültürel bağları ve bölgesel işbirliği ile ilgili zengin deneyimleri, bu ülkenin etkin bir dış politikayla çoktarafli işbirliği çabalarında öncü rolü oynayabileceğini gösteriyor. Ancak daha önceki pakt ve antant girişimlerinin başarısızlığının açıkça gösterdiği gibi, bölgenin belirli özelliklerini dikkate almayan etkin bir politika da en iyi politika olamaz. Bundan önceki işbirliği girişimleri, bölgeyi birbirine düşman iki kampa böldükleri ve tarafların kısa vadeli çıkarlarına hizmet ettikleri için başarısız olmuşlardır. Askeri işbirliğinin ötesinde ortak bir Balkan anlayışı kuramamışlardır.

Son olarak, önceki çabalar, bilinçli işbirliği isteğinin sonucu olarak değil, büyük devlet politikasının bölgesel bir uzantısıydılar.

Bugün ise, sürekli ve yakın bir işbirliğinin önü açılmış sayılabilir. Bu iyimser yorumun birinci nedeni, dış müda-

hale olasılığının azalmasıdır. Dış çevre büyük değişikliklere uğramıştır. Bölge, büyük devletlerin stratejik planlarında çevresel bir niteliğe bürünmüş görünüyor. Yumuşama havasında, büyük devletler, bölgesel devletleri kullanarak Balkanlar'da etki alanı kurma mücadelesinden uzaktırlar ve bölge blok politikasının katılığından uzaklaşmıştır. Dolayısıyla, Balkan devletlerinin birbirlerinden algıladıkları saldırı tehdidi de azalmıştır. Bu durum, ulusçu duyguların alevlenmiş olmasına karşın, bölgesel işbirliğinin başarısını artırmaktadır. İkinci olarak, Helsinki Son Senedi ile Paris Şartı, bölgenin dikenli konuları olan sınırların değiştirilemezliği ve azınlıkların haklarının korunmasında yeni kurallar ortaya koymuştur. Üçüncü olarak, Türkiye'nin girişiyle gelişmekte olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi, içine Karadeniz'e kıyısı olmayan Balkan devletlerini de alacak biçimde genişleme potansiyeline sahiptir.

KEİB tam olarak gerçekleştiğinde, üç "hinterland"ın ekonomik potansiyelini birleştirmeyi amaçlamaktadır. Ukrayna ve Türkiye kanalıyla Balkanlar, Kafkasya kanalıyla Orta Asya ve Türkiye üzerinden Doğu Akdeniz. Yugoslavya ile Yunanistan'ın ileride tam üye ya da özel bağlantılı ülkeler olmaları yönünde olumlu belirtiler vardır. KEİB başarılı olursa, ortaya çıkacak olan ekonomik güç, yalnız Balkan siyasal işbirliğini kolaylaştırmakla kalmayacak, aynı zamanda ulusçu aşırılıkların etkisini yumuşatan bir "yasak" görevini de yapabilecektir. Burada şu önemli noktanın altı çizilmelidir; Balkan ve Karadeniz işbirliği girişimleri, Avrupa Topluluğu'na üyeliğin alternatifi değildirler. Resmi açıklamaların da vurguladığı gibi, Avrupa bütünleşmesinin tamamlayıcı parçaları olarak düşünülmüşlerdir.

Avrupa, bir işbirliği kıtası ve sonunda bütünleşme alanı olacaksa, çeşitli bölgesel işbirliklerinin sağlam temeline oturmak durumunda kalacaktır. Gelecek Balkan işbirliği, yalnız Avrupa'nın istikrarına katkıda bulunmayacak, aynı

zamanda Türkiye'nin bir "mihver" durumunda olduğu ve Sovyet Cumhuriyetleri'ni de içeren Karadeniz ve Ortadoğu bölgelerinin istikrarına yardımcı olacaktır. Dolayısıyla, geniş ve uzun süreli bir perspektiften değerlendirilirse, Avrupa'da ekonomik ve siyasal işbirliği çabalarına Türkiye'nin katılması gereklidir. Yeni "daha geniş Avrupa" kavramı, eninde sonunda Türkiye'yi içermek durumundadır.

VII. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, yetmiş yıllık tarihinde, uluslararası sistemin ilginç kümelenme kalıpları arasında, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek ve toprak bütünlüğünü korumak için mücadele vermiştir. Türkiye'nin bulunduğu kritik alt-sistemde, bu süre boyunca, uluslararası bütünleşme açısından dört ana kümelenme kalıbı ortaya çıkmıştır: (i) Doğu Avrupa ve Balkanlar'da Varşova Paktı ile Comecon. Burada açıklanması pek gerekmeyen nedenlerle, Türkiye'nin bu gruplaşma içinde yer alması beklenemezdi. (ii) Balkanlar. Buraya kadar belirtilen nedenlerle, bölgenin altı devleti ortak bir Balkan anlayışını gerçekleştirememişlerdir. Ancak Avrupa'nın değişen havası, böyle bir işbirliğinin gerçekleşme şansını artırmış görünüyor. Türkiye'nin girişiminin ürünü olan ve Balkan ülkelerinin üçünü içine alıp geriye kalanların da bir biçimde katılmasının olanaklı görüldüğü KEİB işbirliği şansını güçlendirmektedir. (iii) Ortadoğu. Bu bölgede bütünleşme ve işbirliği olanakları son derece az ya da sınırlıdır. Ancak iki potansiyel ve uzun vadeli eğilim göze çarpmaktadır: Genel olarak İslam ve özel olarak Arap birliği. Etnik ve anayasal özellikleriyle, Türkiye'nin bu iki hareket içinde yer alması düşünülemez. (iv) Batı Avrupa ya da Avrupa. Bu çalışma, bütünleşme çabaları söz konusu olduğu sürece, Türkiye'nin yer alıp yapıcı bir rol üstleneceği tek bölgenin burası olduğunu göster-

mektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'nin dış politikası da bu yöndedir; ancak bugünkü bölgesel, kıtasal ve global gelişmeler bu politikanın başarı şansını hem artırmış hem de yeni uyum sorunları ortaya çıkarmıştır. Etkin bölgesel girişimler uyum yolunda en uygun seçenek olarak görülüyor.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk-Yunan İlişkileri: Altmış Yıllık Kısır Döngü

Bugün Türk-Yunan ilişkilerinin dostluk, karşılıklı anlayış ve işbirliği üzerinde temellendiği söylenemez. Bu talihsiz bir durumdur. Çünkü iki ülkenin coğrafi konumları, tarihsel mirasları, ekonomik yapıları, siyasal rejimleri ve savunma gereksinimleri aralarında yakın bir dostluk ve işbirliği gerekliliğini açıkça ortaya koyuyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1923'ten 1950'lerin ortasına dek uzanan dönemde, işbirliği iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir yer aldı. Bu tarihten sonra ilişkilerin giderek bozulmasından, her ülke ötekini sorumlu tutmaktadır. Ülkelerin karşı tarafı suçlamaları ve Kıbrıs, Ege adalarının silahlandırılması, kıta sahanlığı, karasuları ve hava sahasının uzunluğu gibi tartışmalı konulara ilişkin olarak ötekini sorumlu tutmaları uluslararası ilişkilerde şaşırtıcı bir şey değildir. Uluslararası sistemde, ege-

men devletlerin kendi bakış açılarına göre mantıklı gerekçeler bularak kendilerini haklı çıkarmaları her zaman kolay olmuştur. Bu durum bugün de geçerlidir ve büyük bir olasılıkla yarın da geçerli olacaktır. Bu sistemin ahlaksal değerlerden etkilenip etkilenmediğini belirlemek hiç de kolay değildir. Ayrıca, belli bir devletin tavrını ve uluslararası sisteme verdiği tepkileri etkileyen ahlaksal bakış açıları zamanla, yere ve duruma bağlı olarak şaşırtıcı değişiklikler gösterir. Tarih boyunca galiplerin ve mağlupların, güçlülerin ve güçsüzlerin, statükoyu korumak ve değiştirmek isteyenlerin bakış açıları farklı olmuştur ve bugün de farklıdır. Kısaca, devletlerin bir başkasıyla ilişkiye girdikleri ve karşılıklı etkileşim içinde bulundukları zaman, davranışlarının ölçülebileceği sabit, evrensel ve mutlak ölçütler bulunmamaktadır. Çocukluk çağını henüz tamamlamış olan uluslararası hukuk, doğru ve yanlış olan arasında açık bir ayırımı yapma olanağını sağlayacak kadar gelişmemiştir. Bu koşullar altında yapılması gereken, uluslararası sistemin özel ilkeleri bağlamında olayları değerlendirmektir.

Yukarıda belirtilenler ışığında şu sonuçları çıkarmak olasıdır: Uluslararası ilişkilerle meşgul olan ya da uluslar arasındaki sorunlarla ve bu sorunların olası çözümleriyle ilgilenen bireyler ve uluslararası örgütler, uluslararası ilişkilerin bilimsel ilkeleri kadar, tarafların ötekini suçladığı noktalara da önem vermek durumundadırlar.

Konumuz olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlıklarda, Yunanistan'a göre Türkiye "yayılmacı" bir politika izlemektedir. Yunanistan, Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmasını, Anadolu'da Ege bölgesinin savunulması için yeni ordu oluşturmalarını, Yunan karasuları ve hava sahasını "ihlali" sürdürmesini, Ege adalarının da kendi kıta sahanlıkları bulunduğu "gerçeğini" kabul etmeyi reddetmesini bu politikanın işaretleri olarak görme eğilimindedir. Öte yandan, Türkiye'nin bakış

açısına göre, gerçekten yayılmacı eğilimi olan ve gerçekten topraklarını genişleten Yunanistan'dır. Zayıf bir devlet olan Yunanistan “büyüme arzusu” ile doludur ve “Megali Idea”ya bağlıdır. 1919-1922'de Batı Anadolu'yu işgali; ada hiçbir zaman Yunan egemenliğine girmemiş olmasına rağmen Kıbrıs'ı kendine katma (ENOSIS) mücadelesi; Ege denizinin denetimini ele geçirmek için yaptığı tek taraflı girişimleri; Yunan yarımadasının, eski Bizans başkenti olan İstanbul ele geçirilinceye kadar rahat edemeyeceği fikrini okullarda propaganda malzemesi olarak kullanması, tümü Yunan yayılmacı politikasının işaretleridir.

İki tarafın da savları ve kendi haklılıklarını kanıtlamak üzere yaptıkları girişimleri ne olursa olsun, gerçeğe en yakın açıklamaları başka bir yerde aramak gerekmektedir. Bu yer uluslararası ilişkiler disiplini ve bu disiplin tarafından incelenen sisteme ait özel ilkelerdir. Bu ilkeler bağlamında düşündüğümüz zaman, akla ilk gelen kavramlar şunlardır: “statüko taraftarları” ve “statüko karşıtları”, “ulusal güç” ve “ulusal gücün kullanımı”, “uluslararası sistemden beklentiler” ve “beklentilerin gerçekleşebilme oranları”, “yakın tarihsel geçmiş” ve “dış politikada yakın geçmişin yarattığı sıkıntı”, “iç politikada kararlı olmak” ve “iç politikada kararlı olup olmamanın dış politikaya yansımaları”, “jeopolitik özellikler” ve “bu özelliklerle dış politikanın belirlenmesi”. Ulusların dış politikaları, ilgili tarafların makul bulduğu ve karşılıklı savlarını dayandırdıkları varsayımlara dayanarak değil, bu kavramlar bağlamında düşünülerek anlaşılabilir.

Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'nın galip ulusları tarafından Anadolu'nun parçalanması için yapılan düzenlemelerden büyük ölçüde yararlanacağını umut ediyordu ve bu galip ulusların onayından da emin olarak yayılma planlarını gerçekleştirmek için Batı Anadolu'yu işgal etmeye başladı. Öte yandan, başarılı bir Ulusal Bağımsızlık Sava-

şı'nın sonucunda Türkiye, Paris'te galip uluslarca Osmanlılara zorla imzalatılmış olan Sèvres Antlaşması'nı geçersiz kıldı, Yunan işgaline son verdi ve 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bağımsız bir ulus olarak uluslararası sistemde yerini aldı. Burada önemli olan, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıcında son hedef olarak konulan "Mısak-ı Milli" (Ulusal Ant) sınırlarına son derece yakın olmasıdır. Türkiye, bundan sonra, uluslararası sistemde statükodan memnun bir ulus olarak görüldü. Yeni Türk devletin kurucusu ve önderi Kemal Atatürk "yurtta barış, dünyada barış" ilkesine bağlı kalarak tamamen barışçı bir politika izledi. Böylece, dış politikadan dikkatlerini uzaklaştırabilen Türk yöneticiler ülkede köklü reform hareketlerini başlatmak için gerekli zaman ve enerjiyi buldular.

Barışı ve statükoyu korumaya yönelik bir dış politika yürütmesi ve ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracak reformları ülke içinde gerçekleştirmesi, dünyada Türkiye lehine olumlu bir hava yarattı. Ortadoğu uzmanı Lenczowski söz konusu dönemdeki Türk dış politikasını değerlendirirken, yeni Türkiye'nin iki yüz milyon nüfuslu dev Rusya ile uzun bir sınıra sahip olduğunu; Akdeniz'in denetimini ellerinde tutan büyük bir devlet olduğunu ve sonuçta, askeri ve siyasal yapı ne denli mükemmel olursa olsun gücünün sınırları bulunduğunu belirtir. Lenczowski'ye göre, Atatürk ve O'nu izleyen önderlerin en çarpıcı özellikleri bu sınırlamanın farkında olmaları ve ülkelerinin gücüne uygun ılımlı ve gerçekçi bir dış politika izlemeleridir. Lenczowski değerlendirmelerini şöyle sona erdirir: "Mustafa Kemal'in dış politikasında maceracı ya da romantik hiçbir yön bulunmamaktadır."

Bu, Türk dış politikasının değerlendirilmesinde çok önemli bir noktadır. Söz konusu dış politika, yirminci yüzyılda bağımsızlıklarını kazanmış olan öteki uluslar tarafın-

dan izlenen dış politikalardan temelden farklıdır. Kısa bir süre önce bağımsızlıklarını kazanmış olan uluslar “gösterişli dış politikalar” izlemektedirler; çünkü içeride sosyoe-konomik sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır ve halklarının dikkatini bu sorunlardan uzaklaştırmak için uğraşmaktadırlar. Türkiye, tam tersine, büyük ulusların bazı yaşamsal çıkarlarının çatıştığı olağanüstü stratejik bir bölgede yer almasına ve bir savaş sonrasında kurulmuş olmasına rağmen, sadece komşularıyla değil, aynı zamanda tüm büyük uluslarla da 1923'ten beri dostça ve iyi ilişkiler kurmayı başardı ve uluslararası sistemde saygın bir yer elde etti.

Aynı dönemde komşumuz Yunanistan'a bakarsak, Anadolu yenilgisinin bir sonucu olarak, modern Yunan tarihinde karışık ve istikrarsız bir dönemin başladığını görürüz. Türkiye ve Yunanistan arasında ortodoks ve Müslüman halkların Milletler Cemiyeti gözetiminde değişimi antlaşması daha homojen bir Yunanistan'ın oluşmasını sağladıysa da (Yunanistan benzer bir antlaşmayı 1919'da Bulgaristan ile de imzalamıştı), ülkeyi bir buçuk milyon göçmenin assimile edilmesi sorunuyla karşı karşıya bıraktı. Anadolu yenilgisi dolayısıyla Yunanistan'da ortaya çıkan karmaşa, 1923'te Yunan-Arnavut sınırındaki çatışma, Korfu'nun İtalyanlarca bombalanması, Milletler Cemiyeti'nin Yunanistan'ı yükümlü tuttuğu ağır tazminat ve Makedonya'daki başarısız darbe girişimi ile daha da arttı. İdari sistem olarak cumhuriyet, bu koşullar altında, 1924'te kuruldu. Bir yıl sonra, General Pangalos diktatörlüğünü ilan etti ve 1925'te Yunanistan, Bulgaristan ile Milletler Cemiyeti'nin müdahalesi sayesinde son anda önlenen bir savaşın eşiğine getirildi. 1928'de Venizelos'un iktidara gelmesine dek, Yunanistan bir dizi askeri darbeye sahne oldu. Ancak Venizelos'un yönetimi altında, Türkiye de dahil olmak üzere komşularıyla ilişkilerini normalleştirmeyi başardı.

1935'te II. George ile krallık yeniden kuruldu. Daha sonra, Metaxas bir kez daha diktatörlük ilan etti.

Bu açıklamalardan da anlaşılabileceği gibi, iki savaş arası dönemde Yunanistan, Anadolu yenilgisinin acısı dolayısıyla olağanüstü karışık ve istikrarsız bir devlet olarak uluslararası sisteme girerken, Türkiye ülke içinde köklü reformlar gerçekleştirmiş olarak ve dışarıda statükodan tatmin olmuş bir şekilde aynı işi yaptı. Bu dönem boyunca, İtalyan tehdidi yüzünden Yunanistan, Türkiye'den çok daha fazla İngiltere'ye bağlıydı ve dolayısıyla İngiltere'nin yönetimi altında bulunan Kıbrıs'a yönelik etkili bir politika izleyemiyordu. Bununla birlikte, değişik vesilelerle Kıbrıs'taki konsolosuna yolladığı talimatlarda, halkın Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması fikrine alıştırılması ve çalışmaların Enosis'le bağlantılı olarak yürütülmesi gerektiğini öne sürüyordu. Sonuçta, 1931 yılında Enosis'i hedefleyen bir ayaklanma Kıbrıs'ta gerçekleşti.

Kısaca, Anadolu'da umut ettiği genişlemeyi gerçekleştiremeyen ve on dokuzuncu yüzyılda bağımsızlığını ve bundan sonraki her genişlemesini büyük güçlerin desteğine borçlu olan ve bu nedenle büyük devletlere ve Türkiye'ye yönelik davranışlarını etkileyen "aşağılık kompleksi"ne sahip Yunanistan sadece iç değil, dış politikasında da istikrarsızdı. İki savaş arası dönemde birçok defa başbakan olan Venizelos'un Mart 1919'da dile getirdiği aşağıdaki sözlerde belirtilen amaçlar gerçekleşebilecek ortamı bulamadı. Ancak hâlâ unutulmuş değildir.

"Yunanistan, içimizden en iyimserlerin tasarlayabileceğinden çok daha büyük ve güçlü bir devlet olacaktır. Trakya'nın tümünü ele geçireceğiz ve büyük devletlerle birlikte İstanbul'un yöneticisi olacağız. Anadolu'ya çıkacağız ve umut ediyorum ki, Yunanlıların yaşamakta oldukları tüm bölgelere ilerlememiz önlenmeyecektir. Henüz 12 Adalar ve Kıbrıs'ta ne elde edebileceğimiz konusunda emin de-

ğilim, fakat kesin olarak ifade edebilirim ki, Yunanistan dört denizce yıkanan ve Karadeniz'i kendi penceresinden seyredebilen bir ülke olacaktır.”

Anadolu'yu işgal etmek amacıyla gerçekleştirilen Yunan girişimi Türkiye'nin başarılı direnişi sayesinde büyük bir yenilgiye dönüştükten sonra, Yunanlı devlet adamlarından bazıları daha gerçekçi oldular ve gerçekle yüz yüze gelebildiler. Yukarıdaki konuşmayı dile getiren Venizelos bile, Türk Bağımsız Savaşı'nın başkomutanı ve modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal ile birlikte, Türkiye ile Yunanistan arasında dostluk fikrinin savunucularından biri oldu.

Yukarıda belirtilen noktalar göz önünde tutulursa, Türkiye'nin özellikle komşularıyla kurmuş olduğu barışçı ilişkilerin temel nedenlerinden birinin statükoya bağlılığı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmuş olduğu topraklarda kurulan ve rehber olarak Osmanlı tarihsel ve askeri deneyimlerine sahip olan Yeni Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası sistemde yerini aldı. Eğer bu yeni devlet, “sonsuz kadar yaşamak” (Atatürk'ün sözleriyle) istiyorduyorsa, ya güçlü sınırlara sahip olacaktı ya da hem doğusunda hem batısında kararlı bir statüko bulunacaktı. Bu durum, Atatürk ve Onun diplomasisi tarafından yürütülen başarılı Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın sonucunda gerçekleştirildi. Türkiye'nin doğu sınırları Lozan Antlaşması ve onu takiben imzalanan İngiltere'yle Musul'a, Fransa'yla Hatay'a ilişkin antlaşmalarla güven altına alındı. Böylece, üç yüz yıl boyunca gelişmiş olan ülkesel ve askeri statüko, iki savaş arası dönemde mutlak olarak kuruldu. Batı'daki statüko ise, 1936'da Boğazlar'la ilgili Montreux Sözleşmesi ve nihayet 1947'de imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın 12 Adalarla ilgili maddeleri ile altmış yıllık dönemde oluştu.

Türkiye, Doğu'daki ve Batı'daki bu iki statükoya güvendiği için bugün kendisini güvende hissediyor. Bu durumun mantıksal uzantısı, iki statükodan birinde meydana gelecek bir değişikliğin ya da herhangi bir devletin bu statükolardan birine aykırı davranışının Türkiye'nin yaşamsal çıkarlarını tehlikeye düşürebileceğidir. Bu nedenle, Türkiye Doğu ve Batı'daki statükonun sürekliliği konusunda duyarlıdır. Dolayısıyla bunları bozacak biçimde davranabileceği ileri sürülemez. Eğer bugün Türkiye ile Yunanistan arasında bir dizi uyuşmazlık varsa, bunun temel nedeni, Yunanistan'ın sürekli olarak yukarıda belirtilen gelişmeler ve antlaşmalar sonucunda kurulmuş olan Batı statükosunu bozmaya ve "salam dilimleme taktikleri" ile bu durumu kendi avantajına kullanmaya çalışmasıdır.

1923'ten beri Türk dış politikasının en önemli iki özelliği evrensel istikrarı ve Batı yanlısı niteliği, Batı ile organik bağlar kurma uğraşısının sürekliliği olmuştur. Türk dış politikasının bu niteliği, Yunanistan gibi, bir komşusunun zararına yayılmayı düşünebileceği olasılığını dışlamaktadır.

Bağımsız bir Türk ulus-devleti kurma mücadelesinin önderi Kemal Atatürk, on dokuzuncu yüzyılın pozitivist düşünürlerinden ve özgürlük, milliyetçilik, anayasacılık gibi düşünce akımlarından derinden etkilenmişti. Bunların tümünün kökeni Avrupa'da bulunuyordu. Batılı işgalci güçlere karşı Anadolu'da yürütülen askeri ve siyasal harekât bile özünde Avrupa modeline dayalı bağımsız bir ulus-devlet yaratma mücadelesiydi. Atatürk de Batılı uluslara karşı değil, fakat Batı emperyalizmine karşı mücadele ettiğini daima açıkça belirtmiştir.

Anadolu ayaklanması, Batı karşıtı öteki ayaklanmalardan temelden farklıydı.

Anadolu'da Türk ulusal bilincinin doğuşu, Türk parlamentosunda bu ulusal bilincin temsil edilmesi ve Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletlerin kuru-

luşunda kullanılanlara benzer yöntemlerin kullanılmasıyla Türk ulus-devletinin kurulması hızla çatışmanın niteliklerini temelden değiştirdi ve eski ile yeni arasındaki, Batı gelenekleri ile Ortadoğu gelenekleri arasındaki çetin mücadeleye, belki de tarihte ilk kez, aşamalı olarak organik uyumla sonuçlanacak bir “moleküller” çatışmasına yerini bıraktı. Bu “uyum”dur ki Türkiye’yi Avrupalı uluslar topluluğu içinde tuttu, “Batı kültürü” ile ilişkisi bulunmayan bir bölgede kendi ulusal özelliklerini terk etmeksizin Batı’nın siyasal ve hukuksal ölçütlerini benimsemiş bir devlet yarattı ve hepsinden önemlisi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı yanlısı dış politikasını etkiledi. Bu özel Anadolu deneyiminde, “Batılılaşmış ulus” kavramı, “aralarında moleküler ve yapısal bir benzerliğin bulunduğu zımni olarak kabul edilen Avrupalı uluslarla uyum içinde doğmuş olan ve onlar gibi yaşamak isteyen bir ulus” olarak anlaşılmalıdır.

Yukarıda belirtilen noktaların sonucunda, Batı Avrupa ile ilişkiler Türk dış politikasında önceliğe sahip bir yeri her zaman işgal etmiştir ve bugün aynı durum her ne olursa olsun değişmeksizin sürmektedir. Bu tercih, ülke bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığa yönelik yabancı bir tehdidin varlığından kaynaklanan savunma gereksinimlerinin ve kalkınma mücadelesinde daha fazla destek sağlama arzusu gibi ekonomik düşüncelerin çok üstünde ve çok ötesinde, yapısal benzerlikten kaynaklanmaktadır ve Türk ulusunun uluslararası sistemden uzun vadeli beklentileriyle bağlantılandırılabilir. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, Türkiye’nin Yunanistan’la ilişkileri özel bir önem kazanmaktadır. Türkiye için Yunanistan sadece ortak sınırlara sahip olduğu bir komşu değil, fakat aynı zamanda Batı topluluğu içindeki bir partneri ve NATO ittifakı içindeki bir müttefikidir. Sonuç olarak Türk dış politikasında Yunanistan’la ilişkiler artık genel Batı politikamızdan bağımsız olarak ele alınamaz. Özetle, “yayılmacı” ya da “anti-Yunan”

politika izlemek, insan mantığıyla, Türk devletinin ayrırcı özellikleriyle ve uluslararası sistemin genel yapısı ve bizim ondan beklentilerimizle uyumlu değildir.

Ancak, Yunanistan'ın "Batı politikası"nın Türkiye'ninki kadar ağırlıklı bir yere sahip olduğunu düşünmek oldukça güç. Hemen hemen her konuda ve her zaman Batı Avrupa'nın desteğine sırtını dayamış ve bu desteğin varlığı konusunda hiç şüpheyeye düşmemiş bir ülke olan Yunanistan, her zaman Avrupa sisteminin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı, geleneksel olarak özel bir Türkiye politikasına ve hatta yüzyıllık "Megali İdea" bağlamı içinde "Türkiye karşıtı" yayılmacı bir politikaya sahip olmuştur. Uluslararası ilişkilerin genel çerçevesi içinde ele alındığında, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı aşamalı yayılma politikası, izlediği tüm dış politikanın kurucu öğelerinden biri, gerçekte de en önemlisidir.

Tüm bu koşulların ışığı altında, soruna, "Hıristiyanlığa karşı İslam", "Uygar Batı'ya karşı başkaldıran Doğu", zaman zaman kendi kişiliğini Helen Uygarlığı içinde ararken ortaya atılan "Batı'nın tarihsel ve kültürel köklerini keşfetme girişimi" gibi Batılı insan tarafından bugüne kadar aşılmış olması gereken beylik sözlerin belirlediği dar çerçevesi içinde yaklaşılmadığı zaman, Türkiye'nin değil, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı yayılmacı bir politika izlediği sonucu daha mantıksal bulunur.

Türkiye, kurulduğu tarihten bu yana, bir yandan komşusu olarak Yunanistan'la karşılıklı haklara ve adalete dayalı iyi ilişkiler kurarak, öte yandan Yunanistan'ın yayılmacı politikasıyla uğraşarak olağanüstü zor bir politika izlemek durumunda bırakıldı.

Yunanistan, yıllardır, karasuları, hava sahası, kıta sahanlığı ve FIR hattı gibi konularda, egemenlik alanını genişletmek için, çeşitli fait accompli'ler yaparak girişimlerde bulunmaktadır; aynı niyetle, gerek 1947 Paris Antlaşması,

gerekse 1923 Lozan Antlaşması'nı ihlal ederek Ege adalarını silahlandırmaktadır. Türkiye'nin yasal karşı çıkışlarına engel olmak amacıyla, tüm enerjisini durumu gizlemeye harcamakta, yenileri aracılığıyla eski fait accompli'leri unutturmaya ve Türkiye'yi kendini savunma durumunda bırakarak Batı kamuoyunun düşüncesinde kendini "temize çıkarmaya" çalışmaktadır. Yunanistan ve Ege sorunları ile ilgili bir bakanlık kurma fikri Türkiye için anlamlı bir hale geldiğinde, Yunanistan'ın aynı doğrultuda karar alması yeni bir fait accompli'nin ve olayların Yunanistan tarafından nasıl çarpıtıldığının çok iyi bir örneğidir.

Ulusların dış politika davranışları konusunda özellikle ABD'de yapılan yeni niteliksel araştırmalar, Türk-Yunan ilişkilerine kolaylıkla uygulanabilecek aydınlatıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuçların en önemlilerinden biri, bir ülkenin, bir yanda sahip olduğu sınır sayısı ve komşularının özellikleri ile, öte yanda dış politikaya ilişkin ulusal davranışı arasında belirli bir ilişki olduğu görüşüdür.

Türkiye ve Yunanistan'ın 30'lu yıllar boyunca İtalya ve Almanya'nın yayılcı eğilimlerinden endişe duydukları, Yunanistan'ın önce İtalya, ardından Almanya tarafından işgal edildiği, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yıkıcı bir iç savaşa sürüklendiği gerçektir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, Yunanistan'a her çeşit yiyecek yardımı yaptı ve içinde bulunduğu zor koşullarda Yunanistan'a yardım etmekte tereddüt göstermedi. Savaş sırasında Türkiye'nin yapmış olduğu yardımlar hâlâ birçok Yunanlı tarafından hatırlanmaktadır.

Yunanistan'ın sorunlarla altüst olduğu bu dönemin, iki ülke arasındaki ilişkilerde sorun ortaya çıkmadığı bir dönem olduğuna da işaret etmek gerekir. Ancak 1950'lerden sonra, iç ve dış baskıların ortadan kalkmasıyla Yunanistan geçmişteki Türk karşıtı politikasına döndü.

Türkiye kurulduğu tarihten beri, her zaman çok sayıda ve güçlü komşulara sahip olmuştur. Ulusların dış politikaları üzerine niceliksel araştırmalar yapan bilim adamlarına göre, içlerinden bazıları güçlü çok sayıda komşuyla sınırdas olan bir ülke bu komşular tarafından tehdit edilme ve saldırıya maruz kalma riskiyle karşı karşıyadır ve olası düşmanlara karşı kendini savunma ihtiyacını mutlak olarak hisseder. Önceden işaret ettiğimiz öğeleri de göz önünde bulundurursak, sınırdas olduğumuz komşularımızın sayı ve kompozisyonları Türkiye'nin, üstelik de aynı ittifak içinde üye olan Yunanistan'a karşı düşmanca ve yayılmacı bir politika izlemesini olanaksız kılmaktadır. Ortadoğu'nun çok iyi bilinen stratejik önemine ek olarak, Araplar ve İsrail arasındaki dört savaş, 1956 Süveyş saldırısı, Lübnan krizi, İran-İrak Savaşı, bölge ülkelerine silah akışı, değişik taraflarda bulunan ve sık değişime açık hükümetlerin varlığı gibi konuların hepsi Türkiye'nin bakış açısından dikkatlice değerlendirilmesi gereken konulardır. Oysa Yunanistan görece Ortadoğu'dan uzakta bulunmaktadır, SSCB ile ortak sınırı yoktur, komşularından endişe duyması gerekmemektedir ve yüzyıllardan beri alışkın olduğu “Batı desteğine” güvenmektedir; tüm bunlar Yunanistan'ın doğu komşusuna karşı cüretli bir politika izlemesini kolaylaştırmaktadır.

Yunanistan, ulusal ve uluslararası çıkarlarının en iyi şekilde doğu komşusuyla yakın bir işbirliği ile gerçekleştirilebileceğini anladığı gün, yetmiş yıllık kısır döngü kırılacaktır.

Türk-Bulgar İlişkileri*

I

Türkiye'nin Bulgaristan ya da diğer herhangi bir Balkan ülkesiyle olan ilişkilerini incelerken, Türkiye'nin bütünüyle dış politika yaklaşımlarını ve davranış modellerini etkileyen belli temel faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Bunun nedeni Türkiye'nin Batılı komşularıyla olan ilişkilerinin belli bir iç tutarlılık ve kolayca fark edilebilir düzenlilik göstermesi, daha da önemlisi "Batı'ya yönelmenin" Türk dış politikasının temel bir yönünü oluşturması ve bunun altmış üç yıllık cumhuriyet tarihi boyunca değişmemiş olmasıdır.

Batı'ya yönelik Türk dış politikasını açıklayan birkaç faktör vardır. Bunlardan önemli bir tanesi Osmanlı mirasıdır. Osmanlı İmparatorluğu özellikle Batı'da Türk impara-

* *Foreign Policy*, c. XII (3-4), 1986, ss. 7-19'da yayımlanmıştır.

torluğu olarak bilinir. Bu, belli bir ölçüde doğrudur. Ancak Türkler yönetici seçkin kadronun büyük bir çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, aslında, özellikle de imparatorluğun son yıllarında, çokuluslu bir devletin geniş sınırları içindeki uluslardan birini oluşturmuşlardır. Türklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri'ne karşı savaşırken aynı zamanda hem kendi bağımsızlıkları için hem de Türk milliyetçiliğini bastırmak isteyen Osmanlı Sultanı'na karşı savaşmak zorunda oldukları, Batı'da genellikle görmezlikten gelindi. Sonuç olarak, Bulgarlar ve diğer Balkan halklarından çok farklı olmayan bir biçimde Türkler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle bağımsızlığına kavuşan uluslardan biri kabul edilebilir. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı temel özelliklerini devralmadığı anlamına gelmez. Bunlara daha yakın bir bakış, Türkiye'nin Batılı komşularıyla ve konumuz olan Bulgaristan ile ilişkilerimizi anlamamızda yardımcı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu bir Avrupa ülkesiydi. Uzun tarihi, Avrupa tarihi ile özellikle de Balkanlar tarihi ile birinden bahsederken diğerini dışlayamayacağımız kadar iç içe geçmiştir. Özellikle on sekizinci yüzyıldan bu yana Osmanlı hükûmeti diğerlerine karşı bir ya da daha fazla Avrupa ülkesi ile ittifak kurmakla kalmayıp Avrupa alt-sisteminde de yer almıştır. Üstelik, dört yüz yıldan fazla bir süre Avrupa'nın üçte birine hükmeden Osmanlı yönetimi aslen Asyalı olan imparatorluğu Avrasya imparatorluğu haline getirmiştir. Büyük ölçüde Asya devletleri olan Timurlenk İmparatorluğu, Abbasiler ve Pers İmparatorluğu'nun aksine Osmanlılar sadece topraklarını büyütmek için değil siyasal, ekonomik ve hatta kültürel değişim için de Avrupa'ya yönelmişlerdir. Böyle bir değişim için Balkan Yarımadası Osmanlıların Avrupa güçleri ile ilişkilerinde bir köprü ya da atlama taşı olarak görev yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan halkı, özellikle Balkanlar'da yaşayanlar İslam dinini kabul etmeye zorlanmamışlardır. Nispeten zengin olan bu bölgelerden metropollere yıllık vergi geliri akmaya devam ettikçe ve bu insanlar merkezi otoriteye haraç ödemeyi sürdürdükçe, hatırı sayılır derecede bir dinsel ve kültürel özgürlük yaşıyorlar ve ulusal kimliklerini de koruyorlardı. Güçlü milliyetçilik ve liberalizm dalgaları Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli Balkan bölgelerinin coğrafi sınırlarına dayandığında, bu Osmanlı hoşgörüsü, Balkan ülkelerinin ve Bulgaristan'ın on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki bağımsızlıklarının hemen ardından gelen siyasal, kültürel ve ekonomik gelişmelerine zemin hazırlamıştır. Bunun sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, Türklerin de Balkan halkları gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndan dış politikalarında Avrupa yanlısı bir önyargı ve geniş bir bakış açısı miras aldıklarını söylemek yanlış olmaz.

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal'in dış politika ilkeleri ve uygulamaları ve yeni ulus-devletin oluştuğu koşullar, son altmış yılı aşkın bir süredir Türk dış politikasını şekillendiren en önemli etkenler olmuştur (Sander, 1984). 1938'de Atatürk'ün ölümünden bu yana taşıdıkları farklı görüşler ne olursa olsun bütün Türk hükümetleri Kemalist ilkelere ters düşecek bir dış politika izlememişlerdir. Özellikle Türk dış politikası, temel olarak Atatürk tarafından belirlenmiş şu ilkelere etkilenmiştir: Avrupa modeline dayanan bir ulus-devleti kurup sürdürmek, uluslararası sistem içinde Türkiye için avantajlı bir konum yaratmak ve Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğunun saygın bir üyesi yapmak için aynı çabayı göstermek: “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesinin sürekli bekçisi ve uygulayıcısı olmak ve Türk insanını “çağdaş uygarlık” düzeyine çıkarmak için kararlı ve enerjik bir çaba harcamak. Balkanlar'da Bulgaris-

tan, Yunanistan, Romanya ve Sırbistan'ın oluşumunda kullanılan yöntemler ile Anadolu'da Türk ulus-devletinin oluşumu ve Türk ulusal bilincinin yükselmesiyle “Batı ile Ortadoğu gelenekleri ve yeni ile eski arasındaki bitmek bilmeyen çatışma artık organik bir uyuma ulaşabilecek bir yapı içinde (belki de tarih boyunca ilk kez) birbirine yaklaşan molekülün savaşıyla yer değiştirmiştir (Temperley, 1924: 49). Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden bugüne kadar Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğu içinde tutan bu uyumdan başka bir şey değildir. Ve Türkiye bu uyum içinde Balkan komşularına yaklaşmıştır.

Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra, Türkiye Batılı ve Balkan komşularıyla yakın ilişkiler içine girdi. Türkiye, iyimser bir yaklaşımla Yunan Megali İdea'sının Anadolu toprağı altında kaldığına inanarak Yunanistan ile sınırsız bir dostluk ilişkisi kurmak istedi ve Bulgaristan ile zaten kurulmuş olan dostluğunu güçlendirdi. Bu politika 1925'te, bu ülke ile bir dostluk antlaşması imzalanmasının yolunu açtı. Batı'dan Türkiye'yi tehdit etmesine karşın İtalya ile ve Musul sorununu çözerek İngiltere ile ilişkilerini normalleştirdi. Fransa'nın Suriye'de mandatör güç olmasının zaman zaman sorunlara yol açmasına rağmen bu ülke ile de sıcak ilişkiler kuruldu. Hitler'in işbaşına gelmesinden ve Mihver devletlerin, yarattığı tehdidin Doğu Avrupa ve Balkanlar'da hissedilmesinden sonra, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmek ve İtalya ve Almanya'dan gelebilecek olası bir saldırıya karşı Balkan Antantı'nı oluşturmakta tereddüt etmedi. Türkiye savaşı yasaklayan Briand-Kellogg Paketi'nin ilk imzalayan ülkelerden biriydi.

Bir ülkenin coğrafi konumu ve komşuları, o ülkenin dış politikasını belirleyen etkenler arasındadır. Bazı nice-liksel çalışmalar bir ülkenin sahip olduğu sınır sayısı ile onun dış politika davranışı arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır (Most ve Starr, 1980). Cumhuriyetin

ilk yıllarında Türkiye'nin dördü büyük devlet olan yedi komşusu vardı: Sovyetler Birliği, İngiltere (Irak mandası yoluyla), Fransa (Suriye mandası), İtalya (On İki Adalar), Yunanistan, Bulgaristan ve İran. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin sınır komşuları Yunanistan, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, İran, Irak ve Suriye olarak altıya indi. Most ve Starr'ın gözlemlerine göre, "çok sayıda ülkeyle sınırı olan bir ülke bu ülkelerin en azından birkaçından gelebilecek saldırı ve tehdit tehlikesi ile karşı karşıyadır ve komşularına karşı güvensizlik duyar, çünkü kendisini olası rakiplere karşı korumak ve savunmak zorundadır (Most ve Starr, 1980: 935). Farklı bileşim ve farklı yönelimleri olan çok sayıda ülke ile komşu olan ülkeler genellikle silahlanarak ya da müttefik edinerek güvensizliklerini azaltmaya çalışırlar. Balkan ülkeleri içinde Türkiye, Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmaları (1921, 1925), Bulgaristan ile Dostluk Anlaşması (1925), Briand-Kellogg Paktı (1928), Balkan Antantı (1934), doğu komşuları ile Sadabat Paktı (1937), İngiltere ile Akdeniz Paktı (1936), İngiltere ve Fransa ile dostluk, NATO (1952), Balkan Paktı (1953) ve İttifakı (1954) ve Bağdat Paktı (1955) gibi çeşitli iki taraflı ve çok taraflı güvenlik düzenlemelerine girerek ve oluşturarak bu konuda en aktif ülke olmuştur. Türkiye'nin girdiği iki ve çok taraflı güvenlik düzenlemelerinin % 80'i Avrupa devletleri ile yapılmıştır ve bu rakam Türkiye'nin Avrupa ile yoğun ilişkilerini gösteren bir başka işarettir.

Türkiye'nin Bulgaristan ile ilişkileri, Türk dış politikasının "Batıya eğilimi" ve bunu biçimlendiren etkenler bağlamında incelenebilir.

II

On dokuzuncu yüzyılın patlamaya hazır milliyetçi hareketleri Batı ve Orta Avrupa'yı sardığında ve Balkanlar'ı et-

kisi altına aldığında, Osmanlı egemenliğindeki Balkan bölgelerinde de çok sayıda taraftar buldu. Bulgaristan 1878'deki Berlin Antlaşması ile Osmanlı himayesi altında özerk bir prenslik haline geldi ve 1908'de de bağımsız oldu. Balkan ülkelerinin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını kazandıklarından itibaren ilk kayda değer birlik oluşturma girişimi 1912 Balkan Birliği'dir. Bu tarihe kadar Balkan gelişmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çekilmesi-nin ardından ortaya çıkan güç boşluğunda, Avrupa'nın büyük devletlerinin, Balkan ülkeleriyle uluslararası bir satrancın piyonları gibi oynamaya çalıştıklarını göstermiştir. Bunun ve büyük devletlerle ittifakın kendilerini bir yere götürmeyeceğinin farkında olan Balkan devlet adamları kendi aralarında birleşip Balkan Birliği'ni oluşturduktan sonra, 1912'de Osmanlı ordularını yenmeyi başardılar (Alostos, 1937: 17-33). Fakat bir yıl sonra, savaşı kazananlar arasındaki toprak kavgaları, büyük devletlerin müdahaleleri ve Birlik'in sınırlı askeri yapısı bu çöküşün nedeni oldu. Zafetin ardından, Balkan ülkeleri yeniden, ama bu kez kendi aralarında, her biri için adil ve kalıcı olma iddiasını taşıyan bir çözüm bulmak amacıyla savaştılar. Bulgaristan'ın yenilmesi ve diğer Balkan devletlerinin bu ülkeden toprak koparmaya başlamasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu bu ülkeden Birinci Balkan Savaşı'nda kaptırdığı Edirne'yi geri aldı.

1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında imzalanan ilk barış antlaşmasıdır. Edirne Türklere bırakılırken Meriç Irmağı iki ülke arasında yeni sınır olarak kabul edilmiştir. Antlaşma aynı zamanda Bulgaristan'daki Türk azınlığın haklarını da düzenlemiştir. Türkler tam bir dil ve din özgürlüğüne ve dört yıl içinde Türkiye'ye göçme hakkına kavuşmuşlardır. Türkler için ilk ve ortaokullar açılabilir, ayrıca eğitim dili Türkçe olabilecekti. Mutlak gereklilik ve yasal önlem-

ler dışında Türklere ait bölgelerin istimlak edilmesi ya da millileştirilmesi söz konusu olmayacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni kurulan Türk ulus-devleti dışındaki Balkan ülkelerinde bazı iç ve dış düzensizlikler yaşandı. Dış sorunların temel kaynağı revizyonist Bulgaristan ve anti-revizyonist Balkan ülkeleri arasındaki çatışma iken, iç sorunlar Balkan ülkeleri içindeki güç mücadelesi, ekonomik yetersizlikler ve faşist diktatörlük olarak özetlenebilir. Buna Balkan işlerine büyük güçlerin müdahalesi de eklenmelidir. Balkan işbirliği oluşturma çabalarının zamanın büyük güçleri arasındaki çıkar çatışmaları ile engellenmiş olduğu gerçeğini göz ardı etmek olanaksızdır.

Türkiye'nin 1923'te bağımsız bir ulus-devlet ve cumhuriyet olmasından sonra 1925'de Bulgaristan ile bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı (Soysal, 1983: 253-262). Bu, Türkiye'nin sınır komşularıyla yakın komşuluk ilişkileri kurmak için gösterdiği çabanın bir parçasıdır. Atatürk, Batı komşularının Türkiye için sadece uluslararası konumda avantajlı bir durum sağlamanın ötesinde Avrupa sistemi ile sıkı bağlar oluşturacağına da inandığı için bu ülkelerle ilişkilere özel bir önem vermiştir. Maddelerine uygun olarak hâlâ yürürlükte olan 1925 Anlaşması, Türkiye ve Bulgaristan arasında dostluk ve işbirliğini kurar ve Türkiye'deki Bulgar azınlık ile Bulgaristan'daki Türk azınlığa isteğe bağlı ve serbest göç izni ve azınlık haklarının korunmasını içeren özel garantiler getirir. Göç edenler mülklerini satabilecek ve özel eşyalarını yanlarına alabileceklerdir.

İkili ilişkilerinde yaşadıkları bazı zorluklara karşın Balkan ülkeleri savaş döneminde bir Balkan işbirliği oluşturmak için çaba göstermişlerdir. Bu, Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya arasındaki 1934 Balkan Antantı'dır. Bulgaristan'ın revizyonist dış politikası ve Türkiye

ile Yunanistan arasındaki 1923 Lozan Antlaşması'nda yer alan nüfus değişimi programı konusundaki anlaşmazlık, Balkan ülkeleri arasında genel yakınlaşmayı engelleyen başlıca etkenler olmuştur. Ancak 1930'daki Türk-Yunan yakınlaşmasından sonra, 1930 ve 1933'te Bulgaristan'ın da yer aldığı Balkan konferanslarının yolu açıldı (Wolff, 1956: 157-158). Karşılıklı anlayış konusunda bir ilerleme kaydedilmesine rağmen ekonomik alanda ve azınlık haklarının korunması ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne bir çıkışa sahip olması gibi siyasal konularda hiçbir ilerleme olmamıştır. Böylece, revizyonist İtalyan'ın etki alanında olan Bulgaristan ve Arnavutluk konferanslardan çekilince bunun bir sonucu olarak yukarıda adı geçen dört devlet (Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya), Bulgaristan ve Arnavutluk'un revizyonist politikalarını ve Balkanlar'da statükoyu korumanın gerekliliğini de göz önünde tutarak, Balkan Antantı'nı oluşturdular. Antlaşma gereğince dört ülke Balkanlar'daki sınırlarını güvence altına alıyor ve ortak çıkarlarına karşı herhangi bir tehdit ortaya çıktığında birbirlerine danışmayı taahhüt ediyorlardı.

Antant en başından beri engellendi. Bu Antant, Balkan sınırlarını yine küçük bir devlete, yani Bulgaristan'a karşı korumayı garantilemek durumunda olan küçük devletlerin sınırlı askeri amaçlarla bir araya gelmesiydi. Revizyonist İtalya ve Almanya gibi büyük Avrupa güçlerinden gelebilecek bir saldırıya karşı güvenceleri yoktu. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak ve Bulgaristan ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürerek Bulgaristan'ı da birlik içinde görmek isteyen Türkiye, başından beri saldırgan güçlere karşı bölgeyi savunabilecek güçlü bir Balkan bloku oluşturmak istedi, ancak çabaları hiçbir sonuç vermedi.

İkinci olarak Balkan Antant'ı gerçek bir *antant* değil, 1912 Balkan Ligi gibi askeri bir ittifaktı. Koşullar askeri ittifakın değişmesini ya da ortadan kalkmasını gerektirdiğin-

de gruplaşmanın sürdürülmesi anlamsızlaşır. Sonuç olarak, Yugoslavya kendisi gibi hassas ve çokuluslu bir ülkeye karşı 600.000 Makedonu kolaylıkla kışkırtabilecek Bulgaristan ile ilişkilerini normalleştirme yolunu seçti. İttifakın ruhuna aykırı bir hareket olarak 1937'de bir Yugoslav-Bulgar yakınlaşması gerçekleşti. İtalyan'ın artan kuşkulu tavrından rahatsız olan Yunanistan, ortak bir İtalyan-Arnavut saldırısı durumunda Yugoslavya'yı savunmak için isteksizdi. Türkiye kendi adına ne kadar çabaladıysa da Balkan Antant'ı geliştirmek için bir şey yapamadı (Açıkalın, 1947).

III

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da tablo hızlı bir şekilde ve temelden değişti. Balkan ülkelerinin dördünde komünist rejimlerin kurulmasının bir sonucu olarak, eski Slav karşıtlığı, en azından görünürde ortadan kalktı. Savaş öncesinde ve savaş sonrasında düzensiz bir siyasal tabloya sahip olan bölge şimdi iki belirgin zıt bloka bölündü. Bu, aynı zamanda Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un, Türkiye ile birlikte 1947 Truman Doktrini aracılığıyla Amerika'nın yardımını isteyen Yunanistan'da komünist bir rejim kurmak için pek de doğal olmayan bir ittifak yaptıkları bir dönemdi. Aynı yıl komünist Balkan ülkeleri arasında ikili ittifak antlaşmalarının sonuçlanmasının ardından bütüncül komünist blokun kısmen de olsa gerçekleştiği bir dönemdir. Türkiye ve Yunanistan bu düzenlemelere kuşkuyla bakıyor ve her iki ülke de Yunan içsavaşını büyük bir düzenlemenin, yani Balkanlar'ın bütününe içine alan komünist bir oluşumun parçası olarak düşünüyorlardı. Bu gelişmeler açık bir şekilde iki bloklu görünümü oluşturdu ve bölgedeki Soğuk Savaş'ı başlattı. Balkan yarımadası, biri etki alanını Türkiye üzerinde diplomatik baskı

oluşturma ve Yunanistan'daki ayaklanmaya maddi ve manevi destek verme gibi önlemlerle genişletmek isteyen, diğeri yayılmacılığı denetim altına almaya çalışan iki düşman bloka bölündü. Balkanlar'daki bu durum Tito'nun Yugoslavya'sının Kominform'dan çıkarıldığı ve Stalinist komşularından katı bir askeri ve ekonomik baskı gördüğü 1948 yılına kadar devam etti.

1950'de Yunanistan, kuzey komşularının desteklediği bir iç savaşla karşı karşıya kaldı. Bulgaristan ve Yunanistan arasında, Yunanistan'ın 1946'dan bu yana korumakta çok zorlandığı uzun bir sınır vardı. Üstelik Yunan liderler Sovyetler Birliği'nin askeri olarak desteklediği Arnavutluk'tan gelebilecek bir tehditten de kaygılıydılar. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nden baskı gören Yugoslavya ve Türkiye ile kurulacak bir ittifak, İkinci Dünya Savaşı'ndaki gibi bir saldırı durumunda Yunanistan'a güven verebilirdi. Bu çıkarlar ve düşünceler üzerine Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında Nisan 1953'te bir Balkan Paktı oluşturuldu. Paktın gelişimini incelemek konumuzun dışındadır, ancak Balkan Paktı'nın Ağustos 1954'te askeri bir ittifaka dönüşüğünü belirtmekte yarar vardır. Bu son Balkan işbirliği, oluşumunun ikinci yılında çalışmalarını sona erdirdi. Dağılmasının nedenlerini uzakta aramaya gerek yoktur. Üç ülke arasındaki yakınlaşmaya yardımcı olan başlıca iki etken Stalin'den kaynaklanan ortak tehdit ve aralarında temel bir çatışmanın olmaması idi. 1955 Haziranında bir Sovyet heyetinin Belgrad'ı ziyaret etmesinden sonra Sovyet-Yugoslavya ilişkileri önemli ölçüde gelişmiştir. Tito, Sovyet tehdidinin azaldığını görerek, gruplaşmanın askeri yönünü en aza indirmeye başladı ve ülkesinde ekonomik ve toplumsal gelişime ağırlık verdi. Ancak bu görüş dost ülkeler tarafından paylaşılmıyordu. Öte yandan 1955'te Kıbrıs üzerinde Türk-Yunan anlaşmazlığı ortaya çıktı. Askeri ittifakı gerektiren

koşullar değişti ve böylece Balkan Paktı'nın devam etmesinin anlamı kalmadı.

IV

Türk-Bulgar ilişkilerine gelince, her iki taraftaki güvensizlik Bulgaristan'da yaşayan bir milyon Türkün yoğun baskı altında kalmasıyla daha da yoğunlaştı. Yeni Bulgar Komünist rejimin Türk azınlıkla ilgili en önemli politikası Bulgar sosyalist devleti ile bütünleşmiş “tek bir ulusun yaratılması” idi. Bu hareketin arkasında yatan mantık aşılmış burjuva toplumunun kalıntısı olan ulusun ortadan kalkmak zorunda oluşu ve böylece birleşmiş bir Bulgaristan Sosyalist Devleti kurulmasıydı. Böyle bir hareketin mantıksal sonucu Bulgaristan'daki en büyük azınlığı oluşturan bir milyon Türkü kasıtlı bir biçimde asimile etmekte. Bu amaç yıllarca değişmeden kaldıysa da bu amaca ulaşmanın yöntemleri değişti. Böylece, Türk-Bulgar ilişkilerinin İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden bu yana hem Doğu-Batı ilişkilerinin genel ikliminden hem de Türk azınlığın asimilasyonu için kullanılan yöntemlerden etkilendiği söylenebilir.

1950'de Bulgaristan hükûmeti Türk azınlığı asimile etmek amacıyla, sayılarını azaltmak için onları zorla Türkiye'ye göç ettirme yoluna başvurdu. Bulgaristan hükûmetleri tarafından imzalanan ikili ve çok taraflı bütün anlaşmaların tersine, Bulgaristan 250.000 kişiyi Türkiye sınırına yığdı. Kişisel eşyalarını almalarına ve mülklerini satmalarına izin verilmedi ve tazminat ödenmedi. Bu uygulamalar 1925'te iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve Yerleşim Antlaşması'na açık şekilde ters düşüyordu. Göç edenler arasında 60.000 de Roman bulunuyordu. Bu uygulamalar Soğuk Savaş sonucunda oluşan genel bir Doğu-Batı ger-

ginliği ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanlar'daki askeri güvensizlik ile birlikte Türk-Bulgar ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Ancak bunalım, 1951'de Türk hükümetinin 150.000 Türkü kabul etme kararıyla ve Türk-Bulgar sınırını kapatıp sorunu uluslararası kuruluşlara taşımasıyla yumuşamaya yüz tuttu.

Bulgar hükümetinin 250.000 Türkü Türkiye'ye göç etmeye zorlama kararının altında onları asimile etme politikası vardı. Fakat sınır dışı etme eyleminden hemen sonra Türkiye'nin dış politikası üzerinde önemli etkisi olan bu uygulamanın zamanlamasının nedenleri de aynı derecede önemlidir. Bulgaristan'ın Türkiye'ye zorunlu göçle ilgili olarak verdiği notanın tarihi 10 Ağustos 1950'dir (*East Europe*, 1965: 5; Keesing's, 1950-1952: 11286). Bu, Türkiye'nin Kore Savaşı'na birlik göndereceğini açıkladığı tarihtir. Burada, Bulgaristan hükümetinin bu tür bir baskı ile Türk hükümetini, kararını değiştirmeye zorlamaya çalıştığını düşünmek mantıklı olacaktır. Bu tarihlerde Türkiye NATO'ya girmek için hevesli ve enerjik bir çaba gösteriyordu. Mayıs 1950'de işbaşına gelen Demokrat Parti hükümeti kendisinden önceki hükümetten daha Batı yanlısı bir politika izliyordu ve Bulgar rejimi, zorunlu göçün yaratacağı olumsuz ekonomik etkilerin Türkiye'yi zor duruma düşüreceğini düşünüyor olmalıydı. Üstelik, 1948'de Kominform'dan çıkarılan Yugoslavya'nın Stalinist komşuları (Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan) bu "ihanet etmiş" sosyalist devlete karşı Balkanlar'daki azınlık sorunlarını bir siyasal silah olarak kullanmaya başladılar. Son olarak Bulgaristan'da tarımın hızla makineleşmesi ve kolektivizasyon ile kırsal kesimdeki bazı Türkler işlerini kaybetti ve Bulgar hükümetinin görüşüne göre, Bulgar ekonomisi için yük olmaya başladı. Böylece, Bulgar hükümeti gelişme hedeflerini ve sınıfsız ve türdeş bir toplum oluşmasını engellediğini düşündüğü bu nüfustan kurtulmak istedi. Sonuç olarak,

Türk azınlığa karşı Bulgar hareketinin bu geniş kapsam içinde değerlendirilmesi gerekir.

Zorunlu göçün Türk dış politikası üzerindeki etkileri çok yönlüdür. 150.000 kişinin yerleştirilmesi ve tekrar üretken hale getirilmesi Türk ekonomisine yeni yükler getirdi. Bu konudaki tek dış yardım 30 milyon dolarlık Amerikan yardımıydı ve bu ülkenin Türk azınlığın ezilmesine olan ilgisi zaten gelişmekte olan Türk-Amerikan ilişkilerini güçlendirdi (Geray, 1962: 73). Bu olay ayrıca Türkiye'nin NATO'ya üye olma isteğini de kamçıladı. Türkiye, bölgenin doğal engellerden yoksun olması nedeniyle saldırıya açık Doğu Trakya yoluyla Sovyet destekli olası bir Bulgaristan saldırısından endişeliydi. Böyle bir durumda Türk kuvvetleri İstanbul'u korumak için Boğazlar bölgesine çekilecekti (Helm, 1954: 438-439). Dahası, Türkiye, eğer Sovyet destekli Balkan ülkeleri bu yarımadada harekete geçecek olurlarsa aynı derecede tehdit altında kalacak olan Yugoslavya ile ilişkileri geliştirmek için adımlar attı. Böylece, Bulgaristan'ın tutumunun, daha geniş bir çerçevedeki Balkan gelişmelerine etkisi bölgedeki Soğuk Savaş'ın doruğa ulaşması ve 1953'te Balkan Pakti'nin kurulmasıydı.

V

Türklerin zorunlu göçünden bu yana Türk-Bulgar ilişkileri Soğuk Savaş'ın gelişiminden ve Avrupa'daki işbirliğinin genel havasından etkilenmiştir. 1957 Stoica Planı diğer Balkan ülkeleri tarafından daha iyi karşılanmış olsaydı ilişkiler daha da geliştirilebilirdi. Eylül 1957'de Romanya Başbakanı Chivu Stoica, diğer Balkan ülkelerinin başbakanlarına ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmek için altı Balkan ülkesini kapsayan bir "Başbakanlar Konferansı" toplanmasını öneren bir mesaj gönderdi (*East Europe*, 1957: 55-56). Bu plan Batı'da, Avrupa'nın kuzeyinden, kıtanın

ortasından geçerek Akdeniz'e dek uzanan bölgeler boyunca tarafsız bir kuşak yaratmak isteyen Sovyet planının bir parçası olarak görüldü. Planın diğer parçaları Gomulka ve Rapacki planlarıydı (Dallin, 1962: 502-503). Bu önerinin Sovyetler Birliği'nin ön rızası olmadan yapılamayacağı bir gerçektir ve bu yüzden bu önerinin “biçim olarak ulusal, içerik olarak Sovyet” olduğu düşünülebilir (Tütsch, 1963: 223). Ancak bu planın daha önceki Balkan işbirliği girişimlerinden farklı iki önemli yönü vardı. Birincisi, Stoica'nın Balkan işbirliği düşüncesi tüm Balkan ülkelerini kapsıyordu: Balkan ülkelerinin altısının da, ideolojileri ne olursa olsun işbirliği içinde yer alması gerekiyordu. İkinci olarak, Batı'daki yorumların tersine, Stoica, Balkanlar'da nükleer silahlardan arınmış bir bölgenin oluşturulmasını önermeyecek kadar gerçekçiydi. Onun Balkan işbirliğine yönelik genel ilkeleri: a) ekonomik gelişme konusunda daha yakın ve birlik içinde bir işbirliği, b) Balkan ülkeleri arasındaki çözülmemiş sorunların ve anlaşmazlıkların Balkan işbirliğini engellememesi düşüncesi, c) ve “sanatçı, bilim adamı ve öğrencilerin karşılıklı ziyaretleri” gibi kültürel ilişkileri artırarak Balkan halklar arasında “karşılıklı anlayış, saygı ve dostluğu geliştirmektir.”

Yugoslav hükümeti bunu tüm Balkan ülkelerinin de katılması koşuluyla kabul ederken, Arnavutluk ve Bulgaristan hükümetleri Romanya'nın önerisini kabul etmiştir. Türk ve Yunan hükümetleri Romanya'nın önerisini kendilerini NATO'dan çıkarmaya yönelik bir girişim olarak görerek reddettiler. Bu yüzden, bölgesel işbirliği girişiminin başarısızlığa uğramasıyla birlikte Türk-Bulgar ilişkilerinin gelişmesi de iki taraflı girişimlerle oluşturulmaya ve Avrupa'daki genel havanın yumuşamasına kaldı. 1960'ların ikinci yarısı Avrupa'daki yumuşamaya bağlı olarak ilişkilerde göze çarpan gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmenin açık bir göstergesi Mart 1968'de iki ülke arasında imzalanan göç

anlaşmasıdır. Bu anlaşma 130.000 Türkün Türkiye'ye göç ederek 1950'deki zorunlu göçte bölünmüş ailelerin birleşmelerine olanak sağladı.

VI

Ocak 1985'ten beri zaten Türk azınlık üzerinde devam etmekte olan baskılar birdenbire ve “beklenmedik bir biçimde” yeniden ivme kazandı. Hem Bulgaristan hem de diğer ülkelerden gelen bilgilerin dikkatli bir biçimde incelemesi şu noktaları ortaya çıkarmıştır: 1974'te Türkçe öğretim yasaklandı. Bu, 1947'de Türk ve Bulgar okullarının birleştirilmesi ve 1958'de okullarda Türkçenin kullanılmasının yasaklanması ile başlayan uzun süreli “Bulgarlaştırma süreci”nin doruğa ulaştığı noktaydı. Ocak 1985'te, iki dilde yayımlanan *Yeni Işık* gazetesi yalnızca Bulgarca çıkmaya başladı ve Bulgar yöneticileri, Bulgar sınırını Türk turistlere kapattı. Şubat 1985'te üç Türk ve *Reuter*'den bir gazeteci Bulgaristan'dan sınır dışı edildi. Mart 1985'te Türk adlarını Slav adlarıyla değiştirme işlemi tamamlandı.

Son bunalımın temel nedenleri asimilasyon politikası bağlamında aranmalıdır. 1950'deki zorunlu göçün, Bulgar hükümetinin sorununu çözemediği açıktır. Üstelik Türk azınlık tecrit edilmiş köylerde yaşadığı için kolayca asimile edilememişlerdir. Türkler hükümet görevlerine, bürokrasiye ya da kentlere alınmamışlardır. Nüfusun % 10'unu oluşturmalarına rağmen Bulgar Komünist Partisi içinde yalnızca “göstermelik” iki üst düzey Türk bürokratı vardı. Bütün bunlar, Türklerin fırsat eşitliğinden uzak, onlar için yalnız hayatı zorlaştırmakla kalmayıp, Bulgar toplumsal ve siyasal yaşamıyla bütünleşmelerini de engelleyen yalıtılmış küçük köylerde yaşadıklarının göstergesidir. Çeşitli uluslararası ve ikili antlaşmalarla güvence altına alınmış ulusal kimliklerini azınlık statüsü altında korumaya çalışan bu

azınlıktan korkan Bulgaristan, adlarını zorla değiştirerek kimliklerini unutturmak gibi zalimce ve yüzeysel yöntemlerle onları ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Aralık 1985'te yirmi yıldır ilk kez ülkenin etnik yapısını belirlemek için genel bir nüfus sayımı yapıldı. Böylelikle, Bulgaristan hükümetinin, Türklerin sayısını mümkün olan en düşük düzeyde göstererek ülkedeki Türklerden etnik bir grup olarak söz etmemenin yollarını aradığı düşünülebilir. Eğer "İsmail" adı "İvan" olarak kaydedilirse, söz konusu kişinin gerçek kimliğini saptamanın başka bir yolu kalmayacağı bellidir. Dahası, Bulgaristan Komünist Partisi kongresinin 1986'nın başlarında toplanması kararlaştırıldı. Gelecek dört yıl içindeki politikaları belirleyecek ve geçen dört yılın başarılarını gözden geçirecek olan bu önemli kongrenin toplanmasından önce, Bulgar yetkilileri bu kongrede kırk yıllık komünist yönetiminin kurucularının beklentilerini, yani "tek uluslu" sosyalist Bulgaristan'ı gerçekleştirdiğini ilan etmeyi yararlı gördüler.

KAYNAKÇA

Açıkalın, Cevat, "Turkey's International Relations", *International Affairs*, c. 23, No. 4, Londra, Ekim 1947.

Alastos, Doros, *The Balkan and Europe: A Study of Peace and Forces of War*, John Lane the Bodley Mead, Londra, 1937.

Dallin, David J., *Soviet Foreign Policy After Stalin*, Methven and Co. Ltd., Londra, 1962.

East Europe, 1957, c. 6, No. 11, Kasım.

—, 1965, c. 14, No. 11, Kasım.

Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1962.

- Most, Benjamin A. ve Harvey Starr, "Diffusion, Reinforcement, Geopolitics and the Spread of War", *The American Political Science Review*, c. 74, No. 4, Aralık 1980.
- Sander, Oral, "The Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and Change", Ahmet Evin (der.), *Modern Turkey*, Oplagen: Leske Verlag, 1984.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945*, c. I, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1983.
- Temperley, H. W. V. (der.), *A History of the Peace Conference in Paris*, c. 6, Henry Fnowde, Hodder and Stoughton, Londra, 1924.
- Tütch, Hans E., "East Europe and the Non-Communist World", Stephen Fischer-Galati (der.), *Eastern Europe in the Sixties*, Frederick A. Praeger, Londra, 1963.
- Wolff, Rebert Lee, *The Balkans in Our Time*, Camb, Mass, Harvard University Press, 1956.

Balkan ve Karadeniz İşbirliği*

“Eğer Avrupa’da bir savaş daha olacaksa
bu, Balkanlar’daki aptalca bir hata
yüzünden olacaktır.”
Bismarck

İ. GİRİŞ

Balkanlar ve onun doğu uzantısı olan Karadeniz bölgesi, Körfez, Doğu Akdeniz ve Avrupa’nın kesiştiği stratejik bir yerde, Akdeniz’in iki jeopolitik uzantısını oluşturmaktadır. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana, başlıca Avrupa güçleri bölgedeki stratejik çıkarları çatıştığında şu ünlü sloganı işlemişlerdir: “*Balkanlar’ın dışından Balkanlar’ı yöneten, batıda Avrupa’yı, doğuda Rusya’yı tehdit edecek gücü sahiptir.*” Bugün, gözlerden kaçan yeni ve önemli bir coğrafi etken daha var: Avrupa’nın doğu yarısından söz ederken, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin on beşinden dokuzunu sık sık unuttur görünüyoruz. Balkan güvenliği Akdeniz ve Avrupa’nın güvenlik çevresinin ayrılmaz bir parçasıdır ve

* 27-28 Kasım 1992 tarihlerinde, Roma’da düzenlenen “Akdeniz: Riskler ve Meydan Okumalar” başlıklı uluslararası toplantıya sunulan çalışmadır.

var olan etnik çatışmalar bu önermeyi güçlendirmektedir. Toprak anlaşmazlıkları ile birlikte etnik azınlıkların durumu güvenliği etkileyen kritik yeni sorunları ortaya çıkarmaktadır. “Aslında Balkanlar, dengeli bir güvenlik düzeninin yaratılmasında önemli bir hız kesme tümseği olarak ortaya çıkabilir. Avrupa güvenliğine gerçek tehdidin –eskiden olduğu gibi– Orta Avrupa'daki askeri çatışmalardan değil, ama güneydoğu Avrupa'daki siyasi istikrarsızlıktan gelmesi olasıdır” (Larrabee, 90-91: 87).

Bu yaygın istikrarsızlık döneminde Balkan işbirliği (i) istikrarlı bir güvenlik düzeni kurmak; (ii) Yugoslav bunalımının komşu ülkelere yayılmasını önlemek; (iii) ulusçu sapkınlıkları yumuşatma ve siyasi istikrarı yaratma şansı olabilecek ekonomik gelişmeyi sağlamak için tek uzun erimli önlem olarak gözükmektedir. Bu nedenle, Balkanlar ve Karadeniz'de barış ve istikrar için bölgesel işbirliği, tüm Avrupa ve Akdeniz ülkelerinin ciddiyetle ele alması gereken bir şeydir. Yine, bir Balkan ülkesi olduğu kadar, bir Akdenizli ve Avrasyalı olarak, Türkiye'nin böyle bir işbirliğinin gerçekleşmesinde anahtar rol oynayabileceğini düşünüyorum.

2. NEDEN İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ BAŞARISIZLIĞA UĞRADI?

Geçmişte Balkanlar'da bölgesel işbirliği için pek çok girişim, bize gelecekteki çabalar için önemli ipuçları verebilecek nedenlerden ötürü başarısızlığa uğramıştır. İlk olarak, Balkanlar her zaman Avrupa'nın büyük güçleri arasında bir çatışma alanı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesiyle büyük güçler Doğu Avrupa'da etkinlik sağlayabilmek için çabaladılar ve “Avusturya-Macaristan bütün bölgeyi kapsayan büyük emellerle müdahale etti. Bu, Balkanlar'da güçlü siyasi etkisi olan Rusya'nın direnciyle

karşılaştı” (Ostojic, 1988: 3). Balkanlar’ı çalkantı içerisinde tutan gerilimler “Akdenizli olmayan güçlerin neden oldukları sorunlarla ilintili; bu güçlerin Akdeniz ve Balkanlar’da kendi jeopolitik amaçlarını kovalamalarıyla doğrudan ilişkilidir” (Varvitsiotes, 1992: 26). Bu nedenle, büyük güç politikalarına sahne olan bir yarımada niteliği dolayısıyla, bölge devletleri için bir araya gelmenin çok zor olduğu kanıtlanmıştır.

İkinci olarak, bir arada görece küçük bir alana sıkışmış Balkan devletleri bir savunma işbirliği oluşturmayı ve aralarında karşılıklı anlayışı sağlamayı becerememişlerdir. Coğrafi, tarihi, etnik ve dinsel çok sayıda neden düşmanlıklara, toprak uyuşmazlıklarına ve sonuçta yarımadanın parçalanmasına neden olmuştur. Balkan dağları bölge dışından işgalcilere karşı doğal bir set işlevi görmediği gibi, gerçekte halkları ayırmış ve aralarında iletişimi engellemiştir. Bu iletişim eksikliği sonuçta bölgesel çatışmaları şiddetlendiren güçlü etnik ulusçuluğu doğurmuştur.

Üçüncü olarak, siyasete toplumsal katılımın olmaması nedeniyle Balkan ülkeleri otokratik ve bazen faşist rejimlerle yönetildiler. Bu rejimler, bölgedeki komşularının zararına, sık sık bölge dışı büyük güçlerle ittifak içinde yayılma politikası izleyerek kitlelerin ulusçu tutkularına yararlanmayı uygun buldular. *Bütün bu etkenlerin bileşimi Balkanlar’ı Avrupa’nın “barut fıçısı”na (powder keg) çevirdi ve yarımadanın Avrupa’nın geri kalanından yalıtılmasına ve siyasi-ekonomik marjinalleşmesine yol açtı.*

Balkanlar’da var olan bu ilişkiler İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, blok politikalarının başlamasıyla çok az değişti. Büyük güçlerin (bu kez iki süper gücün) stratejik çıkarları çatışmayı sürdürdü ve bölge iki düşman ve katı bloka bölündü. Soğuk Savaş döneminde Balkan Paketi, Bled İttifakı gibi çoğunlukla askeri temelde bölgesel işbirliğine yönelik çeşitli girişimlerde ve Stoika, Rapaçki planları gibi

pek çok önerilerde bulunuldu. Bütün bu girişimler tamamen Balkanlar'a özgü nedenlerle başarısız oldu: Büyük güçlerin müdahalesi; bölgenin iki askeri bloka ayrılması; işbirliği girişimlerinin ittifak ve tehdit algılamalarındaki sistemik değişikliklere rağmen varlığını sürdürmesini sağlayan askeri niteliği. Soğuk Savaş'ın mirası Moskova ve Washington tarafından denetlenen Balkanlar'ın görece istikrarı ve ötesinde, bölgenin siyasi ve toplumsal yalıtılmışlığı ve marjinalliği idi.

3. GÜNÜMÜZ ÇELİŞİK GELİŞMELERİ

Seksenlerin ortasından bu yana Avrupa'daki öngörülemez gelişmeler anakaranın iki düşman bloka bölünmüşlüğüne son vererek yumuşamayı pekiştirmiştir. Aynı zamanda bu gelişmeler tarihsel düşmanlıkları yeniden uyandırdığı gibi yeni istikrarsızlıkları ve çatışmaları kışkırtmıştır. Bugün, biri bölgesel işbirliğini yüreklendiren, diğeri caydıran eşzamanlı ve bir ölçüde çelişik iki gelişmeye tanık oluyoruz. Yüreklendiren tarafta, bölge devletleri kendilerini çatışan ittifakların “çelik yelegi”nden ve komünist rejimlerden kurtarmışlardır. Çatışan blokların ve anakaranın ideolojik bölünmüşlüğü'nün ortadan kalkmasıyla, şimdi çoğulcu ve daha açıkça tanımlanabilen bir ilişkiler ağı temelinde çok taraflı işbirliğine girişmek mümkün olabilir.

Karşıt güç bloklarının çöküşü aynı zamanda Balkanlar ve Karadeniz'i başlıca dünya güçlerinin stratejik çıkarlarının periferisi haline getirmiştir. Yumuşama ortamında dış aktörler doğrudan müdahaleye daha az hevesli gözükmekte ve Balkanlar'daki çatışmaya vekaleten karışmaya çok az istek duymaktadırlar (Mango, 1990: 46). Kuşkusuz bu, bölge içerisindeki çatışmaların yatışacağı anlamına gelmez. Aksine, ulusçu coşkunun patlaması Balkanlar'ı bir “kaynar kazan”a dönüştürmüştür. Fakat bu çatışmalar “1914'te Arşidük Franz Ferdinand'a suikastın yaptığı gibi” bir Avrupa ve hatta bir

Balkan Savaşı'na yol açacak gibi değildir. “O dönemde Balkanlar büyük güçlerin yoğun rekabet alanı idi. Bugün büyük güçlerin hiçbiri bu çatışmaları kendi amaçları için kullanmaya çalışacak kadar güçlü bir çıkara sahip değildir” (Larrabee, 1990-91: 71-2).

Askeri blokların ortadan kalkışı, anakarada komünist ideolojinin çöküşü ve liberal ekonomilerin ve siyasal demokrasilerin başlangıcı Balkanlar ve Karadeniz bölgesini Batı Avrupa'ya sımsıkı bağlamaktadır. Bunlar, hem bölgesel işbirliği ve hem de Avrupa bütünleşmesi girişimlerinin gelecekte kıtanın coğrafi sınırlarına değin genişleme şanslarını artırabilecek önemli değişikliklerdir. Eski komünist devletlerin demokratikleşmesi yönetime toplumsal katılımı da sağlayabilir ve böylece kitlelerin artan beklentileri iki bölgenin Avrupa'nın geri kalanından yapay yalıtımını sona erdirebilir. Soğuk Savaş'ın kilerle karşılaştırıldığında, *bütün bu beklenmedik değişikliklerin sonuçları hem farklı ve hem de bir ölçüde paradoksaldır: Batı Avrupa'yla siyasi ve ekonomik “birliktelik” kadar, görece istikrarsızlık.*

İstikrarsızlığın temel kaynağı ve Balkanlar ve Doğu Avrupa'da işbirliği için *caydırıcı* gelişme dinsel ve etnik temellerde yükselen ulusçuluktur. Dünyanın herhangi bir yerinde ulusçu aşırılığın, beraberinde ayrımcılık ve hatta silahlı çatışma tehlikeli olasılıklarını taşıması kaçınılmaz bir sonuçtur. Belki de bu, bugün iki kutuplu ve çok kutuplu sistemler arasındaki geçiş döneminin istikrarsızlıklarını yaşayan Avrupa'nın doğu yarısı için daha fazla böyledir. Stephan Larrabee, yakınlardaki bir makalesinde bu olguyu özlü biçimde açıklamaktadır. “Ulusçuluk Balkanlar'da her zaman etkili bir güç olagelmıştır ve komünist yönetimin çöküşü bunu daha da güçlendirmiştir. Ulusçuluk, komünizmin erozyonuyla ortaya çıkan siyasi ve ideolojik boşluğu doldurmaktadır. Bölge çapında politikacılar ulusçuluğa başvurarak meşruiyetlerini pekiştirmek istemekte ve çok sayıda grup güç-

hî ulusçu gündemlerle ortaya çıkmaktadır” (Larrabee, 1992: 36). Harvey Feldman, Balkanlar'da Soğuk Savaş yıllarını “dondurucu”ya benzetiyor: “... dondurucunun kapakları kırılmıştır ve 1945 öncesi yılların politika ve eğilimleri güneş altında erimektedir. *Çoğu asi bir koku yaymaktadır*” (Feldman, 1992: 21; Whitney, 1992: 6). Bunun yanı sıra, bugün, Doğu Avrupa ulusçuluğu ortak paylaşılan kültürel değerler yerine daha çok “yabancılar”a karşı düşmanlık duygusuna dayanmaktadır. Bu ulusçuluk çeşitli Balkan halkları arasında korku, kuşku ve düşmanlık doğurmakta (ve bir “zaman makinesi” içerisinde Birinci Dünya Savaşı sonuna geri yolculuk etmiş olsak), “tek ulus, tek devlet” ilkesi şimdi Avrupa siyasi haritasının yeniden şekillenmesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır.

Ulusçu yükselişin kalıtımındaki tehlikeden ve yukarıdaki çözümlemenin geçerliliğinden habersiz olmayı sürdürmeksizin, bölgede yükselen ulusçuluk bir bütün olarak benzer bir biçimde tarihsel bir bakış açısıyla da görülebilir. Yüzyıllar boyunca Batı Avrupa ulusçuluğu, ulus-devlet içerisinde gönencin birikimi yoluyla öz kimliğin olgun ifadesine yol açmıştır. Bu “tamamlanmış” ulusçuluk, sonuçta bölgesel kimliklerinin ve geniş ölçekli kültürel miraslarının ayırdına varmalarını sağlamıştır. Bu uzun tarihsel süreç Andrew Mango tarafından kısaca dile getirilmektedir. “Avrupa Birliği'nin gelişme savı tamamıyla Batı Avrupa'nın bu denli uzun bir ulus devletler ve saf ulusal sadakatlerin yıkıcı potansiyeli deneyimlerine sahip olması nedeniyledir” (Mango, 1988: 9). Daha önce değinildiği gibi, ulusal duygunun özgür ifadesi ve gönencin ulus-devlet içinde birikimi Balkanlar ve eski Sovyetler Birliği halklarından çok yakın bir zamana değin esirgenmiştir: “On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başındaki ulusçuluğun ve ulus-devletin en güçlü olduğu dönemin gerisinde ya da dışında kalan halklar bugün ulusçu duygularını tatmin etmek için istekleri-

ni yenileyebilirler” (Fuller, 1990: 65). *Ulusçuluk ve ulus-devlet –ekonomik büyüme, bölgesel bilinç, bölgesel işbirliği, bütünleşme–* tarihsel sıralanışına Balkanlar'da tam anlamıyla tanık olunmadı. Bugün görünen, benzer bir eğilimin farklı bir uluslararası yapılanma içinde başlangıcıdır.

Ulusal duygunun özgür ifadesi tarihsel başlangıç noktası olarak kabul edildiğinde, yoldan çıkmasını ve saldırgan bir hal almasını engelleyecek en iyi olanak ikinci tarihsel adımın sağlanmasında yatmaktadır: *Ortak Balkan anlayışına ulaşmak için bölgesel çapta ekonomik ve siyasi işbirliği yoluyla ekonomik gelişme ve siyasi olgunluk*. Bölge dışından doğrudan müdahale ancak istikrarsızlık dönemini uzatabilir ve 1989'dan önce olduğu gibi bunun yapıcı olmadığı kanıtlanır. Ulusçu yozlaşma ve çatışmalar bölgesel istikrar için denetim altına alınacak ya da yumuşatılacaksa, uygun yaklaşım yine bölgesel işbirliğini sağlamaktır. Bugün, Soğuk Savaş'ın engelleyici etkilerinden ve Washington-Moskova ekseninin çok yönlü baskılarından sıyrılmış olarak bu tür girişimlerin, bölgesel anlayışın ulusal kimliğin üzerinde olduğu duygusunu yaratarak, ulusal yozlaşmalar ve çatışmalara karşı bir “hız tümseği” rolü oynama şansı vardır. Yine, bu tür girişimler, “iletişim ve ekonomik bütünleşmenin yoğunlaşması global eğilimi”yle de uyum içindedirler (Rustow, 1991: 79).

Balkanlar'da ulusal kimliğin ifadesi olarak dinin bugün barış ve istikrarı engelleyen bir etken olduğu görülmektedir. Bazı Türk gözlemciler Avrupa kıtasının temelde dine dayalı yavaş, ancak dönülmez biçimde ikiye bölünmesini öngörmektedir: AT üyeleri artı Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya, Polonya, Slovenya, Hırvatistan bir yanda ve Türkiye, Sırbistan, Bosna, Arnavutluk, Makedonya, Romanya ve Bulgaristan diğer yanda. Bu, kıtanın Roma ve Bizans; Avusturya-Macaristan ve Osmanlılar arasında tarihsel bölünmelerine de benzetilmekte; böylece tarihsel

derinlik ve mantıksallık sağlanmaktadır (Özdalga, 1991: 4). Basında, ikinci grup içerisinde bir yanda Türkiye, Bosna, Makedonya, Arnavutluk ve diğer yanda Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan arasında (İslam ve Hristiyanlığın daha güçlü dinsel vurgusuyla) bir alt ayrılmaya da tanık olmaktayız. Bazı politikacılar ve gözlemciler bir adım daha öteye giderek “Hristiyan yoğunluklu Balkanlar”da “Müslüman tehdidi”ni görmekte ve böylece zaten sorunlu yarımadada çok tehlikeli bir kavram olan “haçlılık” ruhunu davet etmektedirler. Bosna'daki Sırp lider Radovan Karadžić şöyle demektedir: “Müslümanlar gitgide daha köktenci oluyorlar ve küçük bir Müslüman topluluk dahi Avrupa için baş ağrısı olacaktır (Köktencilik). Türkiye, Kosova ve Makedonya üzerinden Balkanlar yoluyla batıya doğru ilerlemektedir... Batı Makedonya'nın bağımsızlığını tanımaya karar verirse burada da savaş olacaktır. Bu nedenle AT, Makedonya ismine karşı çıktığı ve tanınmayı engellediği için Yunanistan'a teşekkür edebilir... Müslümanlar Kosova'da ayaklanırsa, on gün içinde bastırılacaklardır... Balkanlar, ABD ya da İsviçre gibi değildir. Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Nazi ya da Tito'nun komünistleri gibi yabancı işgalcilerin birbirlerini izlemelerine karşın, asla erimeyen bir erime potasıdır. Bu nedenle, ilk planda etnik bir çatışmadan söz etmek yanlıştır. Bu dinsel ve kültürel bir sorundur” (International Herald Tribune, 19 Ekim 1992: 2).

Bazı Balkan politikacıları ve gözlemcileri (örneğin, bakınız, Varvitsiotes 1992: 29) tarafından genellikle paylaşıyor görünen bu tür bir bakış açısı tehlikelidir. İlk olarak, durumu Hristiyan/Müslüman çatışması prizmasından değerlendirmek yalnızca Balkanlar'daki istikrarsızlığın şiddetlenmesine hizmet eder. İkinci olarak, Türkiye'nin laik niteliğini hesaba kattığımızda, köktenci ülkeler arasında Türkiye'yi saymak yanlıştır. Dış politikası hiçbir zaman dinsel görüşle biçimlenmemiş ya da yürütülmemiştir. Üçün-

cü olarak, Balkan Müslümanları İslami köktendinci değildir. Bosna'da "etnik temizleme" için haçlı seferi ve bazı Balkan ülkelerindeki yayılma ya da "tek ulus, tek ülke" (ein folk, ein reich) politikalarının Müslüman azınlıkların dini kimliklerine vurgu yapmasına yol açması çok doğaldır. Roger Cohen şu çözümlemesinde haklıdır: "Radovan Karadziç tarafından yönetilen Sırp silahlıları, 'etnik temizleme' için haçlı seferleri ile uzun süre barış içerisinde yaşamış değişik inançlı halkların yaşadığı bir yerde toplulukları birbirinden ayırarak şu anki dinsel kutuplaşmanın oluşması için çok şey yaptı. Daha önce karışık evliliklerin ve alkol tüketiminin sıra dışı olmadığı laik bir grup olan bu Müslüman Slavlar, bir ABD yetkilisinin sözleriyle, 'kaçınılmaz olarak yaşamlarını sürdürebilmek için kendilerine silah verecek birine' başvurdular" (Cohen, 1992: 2). Dördüncü olarak, Bosnalı Müslümanların "bağımsızlık sürecine yönelmesi" dinsel kaygılardan ya da düşüncesizce ve olgunlaşmamış bir devlete ulaşma isteğinden kaynaklanmadı. "Bosnalı liderler, sağlanırsa Sırp ve Hırvatların derhal Bosna üzerine yönelceği korkusuyla, Slovenya ve Hırvatistan'ın tanınmalarını elinde tutmak için Batı başkentlerine istemde bulundu... (Böyle bir edim) onları da bağımsızlık istemeye zorlayabilir ve sonuçta Sırbistan'ı kışkırtabilirdi. Güvenliklerinin çokuluslu bir devletin parçası olmakta yattığını söylediler" (Newhouse, 1992: 63). Bu nedenle, Slovenya ve Hırvatistan'ın tanınmasının ardından Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmekten başka çaresi yoktu.

Bosna'daki Sırp azınlık yabancı merkezi hükümete başkaldırdı. Bosna Müslümanlarının baskıcı bir İslami devlet kurmaya yönelik köktenci bir güruh olduklarını eklemek bu savın ortak özelliği haline gelmiştir. Ancak bu sav, gerçekte "etnik temizleme" sloganlarının makyajlı halinden başka bir şey değildir. Bosna Müslümanlığına yöneltilen bu iftira 2DS'den bu yana çok etnili bir aradalığa katkıda

bulunan laik çehre ve sicillerini göz ardı etmektedir. Etnik temizleme etnik homojenlik için ödenecek bir bedel olarak kabul edilirse, Tiran'dan Vladivostok'a değin hiçbir sınır güvenli olmayacaktır. Tanık olduğumuz zorlu azınlık hakları sorunudur. Barış süreci sona ererse bunun en olası sonucu eski Yugoslav sınırları içinde ve dışında daha yaygın bir savaştır. Avrupa bir bütün olarak duraksarsa, diğer pek çok ülkeyi keskin siyasi ve askeri ikilemlerle karşı karşıya bırakan çatışmanın Kosova'ya ve yeni ilan edilmiş Makedon Cumhuriyeti'ne ve belki de ötesine yayılacak olma olasılığı artmaktadır. *“Sorun başıboş etnik yapı ve kendini belirlemedir. Çözüm azınlık haklarıdır. Fakat ne olduğundan bağımsız olarak, seçimlerimiz acı verecektir”* (Rosenfeld, 1992: 4).

Olayların seyri ve Balkan bunalımı için yanlış çözümlerde ısrarlılık, olasılıkla köktenci politikaları güçlendirebilecek ve dinsel saflar boyunca tehlikeli ayrımları aşılayabilecektir. Yine de, şu an için, “bela”nın kaynaklarını başka bir yerde arayalım.

Doğu Avrupa'da yakın geçmişteki ulusçu yükselmenin bölgede ve eski Sovyetler Birliği'nde birçok cumhuriyet ve etnik azınlık arasında ekonomik gelişme düzeylerindeki belirgin farklılıklarıyla örneklenen ekonomik sorunlarla önemli ölçüde ilişkili olduğu da bir gerçektir. Doğu Avrupa'da var olan toplumsal ve ekonomik koşulların kasvetli manzarası *ekonomik gelişmeler yoluyla ulusçu düşmanlıkları etkisiz hale getirme* çabalarını engelledi. Dünya çapındaki bunalımın etkisiyle birlikte, bazı bölgelerde kalabalık nüfus ve azgelişmişlik, düşük tarımsal üretim yeniden uzlaşma için uygun ortamın oluşturulmasını sağlayamadı (Horak, 1985: 7). Ekonomik durum hakkında Feldman'ın değerlendirmesi şöyle: *“Ekonomik çöküntü, artan enflasyon ve işsizliğin baskılarının mizaç, din ve kültür açılarından farklılaşan yerlerde merkezkaç eğilimlere katkıda bulunduk-*

ları gibi, bölge çapında etnik gerilimleri artırmayı sürdüreceğini anlamak için çok miktarda özel bilgi gerekmemektedir” (Feldman, 1992: 23). Bu nedenle, yerel askeri çatışmaların hızlı ve kısa erimli çözümlere meydan okuduğu ve yaygın karamsarlık yarattığı bir zamanda var olan ekonomik dengesizlikleri yok etmeyi amaçlayan bölgesel işbirliği birimlerinin ve özlenen siyasi anlayışın yaratılmasının etnik gerilimi azaltmada en iyi olanak olduğu savı yalnızca mantıksaldır.

Öte yandan Avrupa, yalnızca Balkanlar ve Karadeniz gibi bölgeleri jeopolitik uzantıları olarak algılayarak, bunları da kapsayacak bir genişletilmiş Avrupa kavramı temelinde yeni gelişmeler üzerinde belirleyici olabilir ve kıtada barış ve istikrarı sağlayabilir. Eski kıta, dünya sisteminde bir güç merkezi olarak tarihsel rolünü öne sürüyorsa, yeni “mimari” sine giden yolda doğal sınırlarına ulaşmalıdır.

4. YENİ ÜMITLER

Yalnızca dört yıl önce, 1988’de, Balkanlar’da barış ve işbirliği ümitleri parlak görünüyordu. Tarihte ilk kez bütün Balkan ülkeleri Dışişleri Bakanları Belgrad’ta toplandı ve 26 Şubatta “bölgede kapsamlı, çok taraflı işbirliğini güçlendirme”nin gerekliliğinin altını çizen ve “(bakanların) karşılıklı saygı, anlayış ve güven sağlama havasında, Balkan ülkeleri arasında işbirliğinin genişletilmesi yönünde katkıda bulunmak için ülkelerinin ilgi ve isteklerini vurguladıkları” bir sonuç bildirgesi yayımladılar. Toplantı “bölgede, Avrupa’da ve dünyada barış ve güvenliğe de hizmet edecek olan, Balkanlar’da gerilimin yumuşamasına ve dostane atmosfer ve diyalogun yaratılması”na önemli bir katkı idi. “Balkan ülkelerindeki ulusal azınlıkların, var oldukları ülke topraklarında uyum, istikrar, dostça ilişkiler ve işbirliği etkeni olması ge-

rektiği" de açıklandı.¹ Aynı iyimser havaya, bu kararların yineleniği, Balkan dışişleri bakanlarının daha sonraki Sofya (1989) ve Tiran (1990) toplantılarında da tanık olmaktadır.

Yugoslav bunalımı sanırım geçici olarak bölgede barış, istikrar ve çok taraflı işbirliği hakkındaki iyimserliği sona erdirdi. Yine de, çatışma ve bunun ötesinde yarımada'nın diğer bölümlerine yayılma tehlikesi bizi bölgenin gelecekteki gelişmeleriyle daha önemli düzeyde ilişkili olabilecek temel tarihsel aşamaların önemini göz ardı etmeye yöneltmemelidir. Günümüz gelişmelerinin sınırsız prizmasından yayılan karamsarlık, "dün ve yarın"ın (*yester-morrow*) temel modellerinin anlaşılması ve bugünün uygun ve akılcı eylemiyle yok edilebilir.

Önceki Balkan işbirliği girişimleri bölgesel devletler kadar büyük güçlerin kısa erimli askeri çıkarlarına dayandığı için başarısız olmuştur ve bu nedenle bölgede askeri işbirliğinin ötesinde gelişmiş bir Balkan anlayışı yoktur. 1934 Balkan Antantı'nın Hitler Almanyasına karşı dayanışma aracı olarak bile öngörülmediği anımsatılmalıdır. Bunun yanı sıra, hemen hemen tüm Balkan gruplaşmaları büyük güç politikalarının uzantılarıydı (özellikle İngiltere ve ABD'nin stratejik çıkarlarında) ve bilinçli bir bölgesel işbirliğinin beraberinde getirdiği sonuçlar değillerdi. Hem Avrupa ve hem de Akdeniz için zorunluluk olan Balkanlar'da başarılı ve böylece barış ve istikrarı sağlamak için çok taraflı işbirliği aşağıdaki öncüllere dayanmalıdır: (i) Bazılarının arasındaki ilişkilerin durumuna bakılmaksızın tüm Balkan ülkelerini kapsamalıdır. Çok yakın geçmişe değin tüm işbirliği çabalarının en azından bazı bölge ülkelerini dışarıda bıraktığı ve büyük ölçüde bu nedenle başarısızlığa uğradığı saptanmalıdır. 1934 Balkan Antantı, Bulgaristan ve Ar-

1 Metnin tümü için, Bkz. *Review of International Affairs*, Belgrad, 5 Mart 1988, s. 32-3.

navutluk'u içine almak için tüm olanakları tüketmemiş ve Yugoslavya, Bulgaristan'la ilişkisini kestiğinde ilk bunalımını yaşamıştır. (ii) Gelecek Balkan işbirliği herhangi bir bölgesel ya da bölge dışı güce karşı yönetilmemelidir. Özellikle pekişmiş *yumuşama* döneminde, uluslararası sistemde uzun erimli düşmanlık ve tehdit algılaması yoktur. Askeri ittifakların varlığı, işbirliğini zorunlu kılan koşulların değişmesiyle sona ermektedir ve böylece kısa ömürlülüklerini kanıtlamaktadırlar. Bunun yanı sıra, diğer devletler hemen hemen her zaman kendilerini güvensiz hissetmekte ve yeni oluşumlara girişmeye zorlanmakta; böylece bölge askeri hatlarda bölünmeye başlamaktadır. Slobodan Milo-seviç'in Ağustos 1992'de, Londra Konferansı'ndaki, Sırbistan, Makedonya, Karadağ, Romanya ve Yunanistan'ı kapsayan "Balkan Konfederasyonu" oluşturma önerisi, Balkan anlayışı için asla tutulmaması gereken bir yoldur.

Bu gözlemler sonucunda Balkan işbirliği siyasi anlayış, ekonomik işbirliği ve kültürel değişim amaçlarına yöneltilmeli ve yakın artbölgesi olan Karadeniz ve hatta Doğu Akdeniz'i kapsamalıdır. Daha önce belirtildiği gibi, Balkan işbirliği potansiyeli yakın geçmişte Balkan dışişleri bakanları düzeyinde ele alınmıştır. Önemli ölçüde Yugoslavya bunalımı nedeniyle somut bir sonuca ulaşılamamasına karşın, bütün Balkan ülkelerinin katılımıyla toplanmaları basit gerçeğinin kendisi bile önemlidir ve Avrupa *yumuşaması* ve bölgesel işbirliği çabalarının sürdüğü dönemde ortak Balkan anlayışını yaratmak için temel özlemi göstermektedir.

Söylemeye gerek yok ki Yugoslavya'daki yoğunlaşan bunalım, Balkan işbirliğine yönelik hızı engellemektedir ve "çözüm" tüm kapsamlı girişimler tüketilmeden bulunmalıdır. Bu, tüm sorun ve yanlışlıkların derhal çözümlenebilir olduğu ve bir *ideal sihirli formülün* bulunabilir ve üzerinde çalışılabilir olduğunu önermek değildir. Ancak bunalım

bir ölçüde paradoksal bir biçimde, şu anki ya da gelecekteki herhangi bir sorunun çözümü için işletilebilecek bölgesel bir “aygıt”ın kurulmasının gerekliliğini ve hatta ivediliğini göstermiştir. Bunalım patlak vermeden önce bir çeşit “Balkan Konseyi” olsaydı, Yugoslavya'nın parçalanması şu anki boyutlarına ulaşmazdı. Böyle bir kuruluş içerisinde bölgesel gereksinimlerin karşılanmasında her zaman yeterli kalan, bölge dışı çıkarların sızması olmaksızın tüm bölgesel tarafların sesi işitilebilirdi. Sorun şu anki yoğunluğuna ulaştığında çatışmanın ele alınabileceği bir uluslararası düzenek yoktu. “AT, 1991'de Yugoslav ordusu Slovenya'ya müdahale ettikten sonra bunalıma arabuluculuk etmek istedi, fakat topluluğun etkinliği, önemli üyeler arasında amaçlara ilişkin içsel bir anlaşmanın eksikliği nedeniyle engellendi” (Larrabee, 1992: 45). Almanya'nın bölgedeki ulusal çıkarlarını bir ölçüde gönülsüzce izleyen AT'nin Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını aceleci ve zamansız tanıması yalnızca bunalımın şiddetlenmesine hizmet etmiştir. AT, sonunda sorunu BM'ye devretti ve şu ana değin bunalımı yumuşatamadı. Yugoslav bunalımının en önemli yönlerinden biri, güneyin siyasi birimlerinin daha az gelişmiş ekonomik yapısı ve daha karmaşık etnik bileşimi nedeniyle, yarımadanın güneyine inildikçe daha kanlı ve dramatik olmasıdır. Bunun gerçekleşmesini engellemek Avrupa'nın görevlerinden biriydi, fakat ne yazık ki hazırlıksız yakalanmaları ya da ulusal çıkarları başlıca Batı Avrupa ülkelerinin kararlı bir eylemde bulunmalarını engelledi (Aydın, 1992: 13).

Var olan uluslararası örgütlerin çatışmaların durdurulmasında başarısız olduklarını gören bir gözlemci, umutsuzluk içinde bir öneride bulunuyor. “Orta ve Doğu Avrupa'daki etnik çatışmanın yönetimi ve çözümündeki yetileri öğretecek yıllara yayılmış bir izlenim acil bir gereksinimdir, ancak dahası, üzücü ki, Birleşmiş Milletler ya da Avrupa

Topluluğu gündemlerinin hiçbir yerinde bunun var olduğu görülmemektedir” (Feldman, 1992: 25). Sanırım herhangi bir bölgenin halklarına etnik çatışmalarını çözme yetilerini dışarıdan öğretmek olanaksız değilse bile çok zordur. Güvenli ve uzun erimli tek çözüm, tarihten neyi ve nasıl öğrenmelerinde ve farklılıklarını denetimden çıkmaksızın bölgesel kuruluşlar içerisinde çözmelerinde yatmaktadır. Yugoslav bunalımının nasıl gelişip sona erdiğine bakılmaksızın, şimdi, Balkanlar'daki komşu halklara yayılmasını engellemek için zamanında girişimde bulunabileek ve gelecekte ortaya çıkabilecek bunalımlarla ilgilenecek böyle bir kuruluşa yönelen bölgesel işbirliği sürecine başlama zamanıdır.

5. BALKANLAR'DA TÜRKİYE'NİN ROLÜ VE KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

Balkanlar'da barış ve istikrar için yeni umutlar sunabilecek yakınlardaki bir gelişme, Balkanlar'ın doğu uzantısı ve Balkanlar'dan Kafkaslar'a Avrupa'nın jeopolitik uzantısı temelinde, 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği'dir (KEİ). KEİ'nin son aşamada Balkanlar ve Kafkaslar'ı içine alarak Karadeniz kıyısında ekonomik ve kültürel potansiyeli birleştirebileceği ve siyasi işbirliğini güçlendirebileceği öngörülmektedir. KEİ'nin AT'ye alternatif değil, fakat bir tamamlayıcı olacağı da belirtilmiştir. Böylece KEİ, anakarayı yeni ve dışlayıcı parçalara ayırmak yerine, üye devletleri daha sıkı biçimde birbirlerine ve daha istikrarlı koşullar altında ortaya çıkmakta olan Avrupa bütünleşmesine bağlayacak bir Avrupa örgütü olarak tasarlanmıştır.

KEİ, Türkiye'nin CSCMED ve Ortadoğu Ekonomik Bölgesi gibi bölgesel işbirliği girişimleri ve Kuzey ve Güney ulusları ile ikili ilişkilerini güçlendirme isteği çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, Türkiye geleceğinin

öncelikle belirleneceği Avrupa'daki gelişmelerin ve Türkiye'yi çevreleyen iç içe geçmiş alt bölgelerdeki (Balkanlar, Kafkaslar ve Doğu Akdeniz) istikrarın, KEİ gibi Avrupa'nın fiziksel sınırları ötesine taşan Avrupa kurumlarının etkin düzeneğiyle güvence altına alınabileceğinin ayırdındadır (Stuart, 1991: 1).

KEİ, gelişme ve birleştirmeyi tasarladığı bölgelerin teknolojik olarak çok ileri olmadığı, ekonomik engeller ve en önemlisi sermaye birikimi eksikliğiyle karşı karşıya oldukları temelinde eleştirilmektedir. Bu görüşler inandırıcı görünmekle birlikte, Soğuk Savaş yıllarında var olan yapay siyasi ve askeri engeller nedeniyle geçmişte Karadeniz'i çevreleyen ülkeler arasında ekonomik işbirliğini geliştirmenin çok zor olduğunun kanıtlandığı anımsatılmalıdır. Ancak bugün, Moskova ve Ankara, Karadeniz Ekonomik İşbirliği içerisinde rakip değil, ortak olduğu için var olan durum ve beklentiler biraz farklıdır.

Buna ek olarak, bir yandan Türkiye ve diğer yandan eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Balkan ülkeleri arasında ekonomik tamamlayıcılığı gözlemek olanaklıdır. Türkiye'nin geniş endüstri bölgelerinde Rusya'nın doğalgaz, olası petrol ve yapı malzemeleri satışı; Türkiye'nin her türlü tüketim maddesi satmaya hazır olması; turizm alanında yakın işbirliği önemli örnekler olarak gösterilebilir. *"Türkiye'nin imalat sanayii onu bu ülkelere dışsatım yapmaya, varolan tesisleri işletmeye, yenilerini inşa etmeye ve işletmeye yeterli kılacak düzeydedir. İşletme, parasal dönüşüm ve özelleştirme alanlarında Türk özel ve kamu sektörleri bu ülkelerin ekonomik etkinliklerine yol gösterme ve uyum sağlama yetisine sahiptir"* (Manisalı, 1991: 48; Halefoğlu, 1991: 71). KEİ'nin birleştirmeye çalıştığı bölgeler potansiyel olarak zengindir, fakat önemli ölçüde kötü yönetilen ekonomiler nedeniyle var olan kaynaklar tamamen kullanılamamaktadır. Üye ülkeler en az 200 milyon kişilik bu pazarı oluşturabilse, bu-

rada gerekli sermayenin dolaşması büyük bir olasılıktır ve bölgenin turizm potansiyeli bu sürece yardım edecektir. “Aslında Karadeniz bölgesi oluşsa, Türkiye gelecek on yılda Balkanlar’da önemli bir ekonomik güç olarak ortaya çıkabilir” (Larrabee, 1992: 42).

Teknik olarak KEİ sermaye, mal ve emeğin serbest dolaşımına yönelik aşamalı bir çaba için ilk adımdır. *Ekonomik amaçları* şunlardır: (i) uzun süredir global ekonomik etkinliklerde marjinalleşmiş ve ekonomik dengesini yitirmiş Karadeniz sahili ve onun artbölgesini yeniden canlandırmak; (ii) serbest pazar ekonomisinde Türkiye’nin deneyimini devlet denetimli Kafkas, Balkan ve Orta Asya ülke ekonomilerine aktarmak; bankacılık ve yatırım tasarımına ilişkin bilgi değişiminde bulunmak; (iii) ortak tasarımlar ve girişimlerle turizm, balıkçılık ve ulaştırmaya ilişkin var olan olanakların akılcı kullanımı.

KEİ’nin *siyasi amaçları* şöyle özetlenebilir: (i) Avrupa yumuşamasıyla yaratılan yeni uluslararası konjonktürden yararlanmak; (ii) gerekli-ekonomik altyapıyı gerçekleştirdikten sonra siyasi anlayış ve işbirliğini güçlendirmek; (iii) bölgesel işbirliği yoluyla Avrupa’da bütünleşme sürecine üye ülkelerin etkin katılımını sağlamak. Bu üye ülkelerin² devlet ya da hükümet başkanları tarafından 25 Haziran 1992’de, İstanbul’da imzalanan *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Bildirgesi*, KEİ’nin bir Avrupa örgütü ve gelişen Avrupa mimarisinin bütünleyici bir parçası olmak niyetini açığa çıkarmaktadır.

İşbirliğinin siyasi boyutları da, 1992’deki İstanbul toplantısı sonunda üyelerin yayımladıkları *Boğaziçi Bildirisi*’nde belirtildi. Aralarındaki işbirliğinin demokratik değerleri, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygıdan

2 Üye ülkeler şunlardır: Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan.

esinlendiğini not ettiler ve karşılıklı ilişkilerde işbirliği ve diyalogun altını çizdiler. Ciddi çatışmaların varlığı ve yeni gerilimlerin çıkma tehlikesini kabul ederlerken yeterince gerçekçi idiler ve hepsinin imzaladığı AGİK belgeleriyle belirlenen ilkelerle uyumlu araçlarla, tüm anlaşmazlıkların barışçı çözümü için duyulan gereksinimi vurguladılar.

Balkan bunalımının karmaşıklığı Türkiye'yi Balkanlar'da daha etkin, bağımsız ve dengeli bir dış politika izlemeye zorlamaktadır. Var olan istikrarsızlık ortamında, geliştirilmiş ikili ilişkilere olan büyük gereksinime karşın, Balkanlar'da siyaset ve ekonomi alanlarında, KEİ gibi, çok taraflı işbirliği temelinde bir yeniden yapılanma için umutlar halen sürmektedir. Böyle çabalar olmaksızın yarımada da uzun erimli barış ve istikrarı kurmayı beklemek olanaksız değilse bile, çok zor olacaktır. Balkanlar'da böyle bir yeniden yapılanma eylemine girişecek en uygun aday Türkiye'dir.

6. SONUÇ

Beraberinde Avrupa kıtasının güneydoğu uzantısını da kapsayan Balkanlar ve Karadeniz bölgesinde çok taraflı işbirliğine girişmek ve desteklemek Soğuk Savaş sonrası dönemin istikrara kavuşması yolunda ilk ve olumlu bir adım olarak görülmelidir. Dönemin en önemli çatışmalarının Avrupa'nın bu bölümünde yer alması üzücü gerçeği bir paradoks olarak değil, fakat Avrupa'nın batı ve doğu bölümlerinde farklı ve halen farklılaşan ulusçuluk türlerinin tarihsel sonucu ve yine anakarasal kimliğe yönelik bölgesel işbirliğinin kaçınılmazlığının vurgulanması için ek bir neden olarak değerlendirilmelidir. Bölgesel işbirliğinin başarısı ulusal sapma ve çatışmalarla savaşımında en iyi şans olacaktır. Bunun yanı sıra Avrupa, görece güvenlik ve kesin kısıtlılıkları ya da iki kutuplu dünya sisteminin denetimini

ortadan kaldırdıktan sonra barış ve istikrarı sağlayacaksa, gelecekteki Avrupa yapı ve istikrarının üzerinde kurulacağı bölgesel işbirliği birimlerini kolaylaştırmalıdır. *“İşbirliği forumları..... bütün eski komünist ülkelerde karşılaşılan ulusçuluk dalgalarının yarattığı tehlikeler için en iyi çözüm umudu olabilir”* (Whitney, 1992: 1).

Balkan işbirliği ve onun tamamlayıcı bir parçası olan KEİ girişimi sorunlu bir bölgede desteklenmeye değer bir gruplaşmayı oluşturmaktadır. Soğuk Savaş bölünmelerinin sona ermesinin Avrupa'nın batı ve doğu parçaları arasındaki “büyük bölünme”yi yakınlaştırdığı ve böylece ikincinin toplumsal, ekonomik ve siyasi geleceğini birincininkine bağladığı saptanmalıdır. Sonuç olarak, bölgesel siyaset ve ekonominin bölgesel işbirliği birimleri içerisinde demokratikleşmesi ve liberalizasyonu Avrupa barış ve istikrarının en sağlam ve uzun erimli güvencesidir. Balkanlar ve Karadeniz bölgesi, bölge üzerine bir uzman tarafından dört yıl önce gözlemlendiği gibi, Batı Avrupa gelişmelerinden daha fazla ayrılmamayı gereksinmektedir: *“Balkan ülkeleri hem bilimsel-teknolojik devrim tarafından başlatılan ve yönlendirilen bütünleşmecî ve diğer ekonomik süreçlerin hem de dünyanın farklı yerlerinde tartışılan sorunların müzakere edilmiş çözümlerini amaçlayan girişimlerde yansıtılan, iki süper gücün müzakere ilişkileriyle yürütülen, uluslararası gerilimleri yatıştırma eğiliminin ciddi biçimde gerisinde kalmıştır”* (Petkoviç, 1988: 1).

Bölge üzerine bir uzman, “Batı Avrupalı güçlerin Boğazlar, Doğu Akdeniz ve bitişik bölgelerin denetimi için örtülü bir meydan okuma anlamına gelecek, Balkanlar'da herhangi birinin hâkimiyetini engellemede çıkarı vardır. Şimdi onların çıkarı, bölgede dengeyi güvence altına almak ve Avrupa güvenliğine düşman güçlerin iştahını kabartabilecek bir güç boşluğunu davet etmekten kaçınmak olacaktır” gözleminde bulunurken haklıdır. On dokuzuncu yüzyıldan So-

ğuk Savaş'ın sonuna değin bu güç Rusya ve Sovyetler Birliği idi. Fakat bugün, *“İslami köktencilik ve/ya da aşırı Arap ulusçuluğuna karşı bölgenin “tampon” rolü bazı Batı ve Orta Avrupalılar tarafından artan ölçüde önemli görülmektedir”* (Nelson, 1991: 122). Bu nedenle, Türkiye'yi Ortadoğu'yu Balkanlar'dan ayıran bir laik “tampon” ve bölgenin dinsel bölünmesinde bir ılımlılık temsilcisi olarak görmek yalnızca mantıklı olacaktır.

Eski Yugoslavya'daki çatışma söz konusu olduğunda, büyük güçlerin üstlenmeyi reddettikleri geniş çaplı askeri müdahale dışında kesin, açık seçik ve acil çözüm yoktur. Çatışmanın son derece karmaşık siyasi ve stratejik doğasını göz önüne alırsak, bu tür yüklenimler dışındaki BM ve AT müdahalesinin olumlu etkileri söz konusu olmayacaktır. *“Avrupa'nın çevre bölgeleri için gelecekteki geniş tanımlanmış güvenlik sorunlarına ilişkin en iyi stratejisi, bu alt bölgelerdeki çatışmaların çözümü ve ekonomik modernizasyon süreçlerine katkıda bulunmaktadır”* (Stuart, 1991: 10). Tanıdık Sovyet düşmanının yitimiyle birlikte, Atlantik'in her iki yakasındaki demokratik politika vizyonunu ve kararlılığını yitirmiştir. Avrupa demokrasisinin eski Yugoslavya'daki iç savaşı engellemede yetersizliği, demokratik olmayan tüm siyasal liderlere ultimatoların görüşmelerden çok daha değerli olduğu açık sinyali vermiştir. Batı Avrupa liderlerinin Avrupa'da işbirliğinin tarihsel boyutta yeni düzeylerine olan gereksinimi seçmenlerine anlatmadaki başarısızlığı, başka yerde yalnızca demokratik olmayan eğilimleri güçlendirmektedir... Avrupa'nın ortasında çok azı demokrasi-karşıtlığının gelişmesini ayırt etmekte; bunlarınsa çok azı kaygı duymaktadır (Urban, 1992: 5).

Konunun “ele alınışı” şu özlü ve kapsamlı gözlemle özetlenebilir: *“Balkanlar'da hiçbir siyasi özne, bundan böyle tarihin akışına bölgenin dahil edilmesi ya da büyük olayların uçlarında gezinen bir çevre bölge olmayı sürdürmesine kayıt-*

sız kalamaz. Bölünmeler, yerel hegemonyalar, daha büyük devlet politikaları, katı milliyetçilikler ve on dokuzuncu yüzyılın ideolojik ve siyasi donanımına bağlı benzer kavramlar üzerinde yükselecek yeni bir Balkan bilincinin oluşturulması zorunluluğu... Balkan ülkelerinin karşı karşıya kaldıkları yeni sorunların çoğu ortak çaba yoluyla çözülebilir” (Ostojic, 1988: 5). Uzun erimde başka seçeneğimiz yok.

KAYNAKÇA

- Aydın, Turan, “Yugoslavya Krizinden Balkan ve Avrupa Krizine Doğru”, *Olaylar ve Yorumlar*, Sayı 6, Ankara, Ekim 1992.
- Cohen, Roger, “Ancient Religious Feuds, Once Subdued, Fuel War in Bosnia”, *International Herald Tribune*, 18 Ekim 1992.
- Feldman, Harvey J., “The Balkan Dimensions of the Yugoslav Crisis”, *Mediterranean Quarterly*, Yaz, 1992.
- Fuller, Graham E., “The Emergence of Central Asia”, *Foreign Policy*, Bahar, 1990.
- Halefoğlu, Vahit, “The Importance of the Soviet Union for Turkey”, *Turkey's Relations with the Soviet Union and Eastern Europe* (International Girne Conferences), Middle East Business and Banking Magazine Pub. (MEBBM), İstanbul, 1991.
- Horak, Stephan M., *Eastern European National Minorities, 1919-1980: A Handbook*, Littleton, Colorado: Libraries Unlimited, Inc., 1995.
- Larrabee, Stephan F., “Long Memories and Short Fuses: Change and Instability in the Balkans”, *International Security*, Kış 1990-1991.
- “Instability and Change in the Balkans”, *Survival*, cilt 34, Sayı 2, Yaz 1992.

- Mango, Andrew, "Turkey's Vocation", *Turkey's Place in Europe* (der. Erol Manisalı), MEBBM Pub., İstanbul, 1988.
- Manisalı, Erol, "A New Dimension in Turkey's Relations with the North and the Northeast", *Turkey's Relations with the Soviet Union and Eastern Europe* (International Girne Conferences), MEBBM Pub., İstanbul, 1991.
- Nelson, Deniel N., *Balkan Imbroglia: Politics and Security in Southeastern Europe*, Westview Press, 1991.
- Newhouse, John, "The Diplomatic Round; Dodging the Problem", *The New Yorker*, 24 Ağustos 1992.
- Ostojic, Mirko, "The Balkans in the Eighties", *Review of International Affairs*, Belgrad, 5 Mart 1988.
- Özdalga, Haluk, "Bizans-Osmanlı Havzası", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1991.
- Petrovic, Ranko, "Confronting the Future", *Review of International Affairs*, Belgrad, 5 Mart 1988.
- Rosenfeld, Stephen S., "Serbs are the Problem and Minority Rights the Solution", *International Herald Tribune*, 26-27 Eylül 1992.
- Rustow, Dunkwart, "Democracy: A Global Revolution?", *Foreign Affairs*, Bahar 1991.
- Stuart, Douglas T., "Redefining Turkey's Role in European Security", *Manuscript: A Presentation at a Conference Sponsored by Boğaziçi University*, İstanbul, 21-22 Kasım 1991.
- Newhouse, Jan, "Central Europe: The Dark View Comes into Focus", *International Herald Tribune*, 23 Ekim 1992.
- Varvitiotes, Ioannis M., "Security in the Mediterranean and the Balkans", *Mediterranean Quarterly*, Yaz 1992.
- Whitney, Craig R., "Europeans Push for Joint Curbs on Nationalism", *International Herald Tribune*, 27 Ocak 1992.

Türkiye ve Ortadoğu*

I. BELİRLEYİCİ UNSURLAR

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri geçmişte –ve bir ölçüde günümüzde de– çeşitli yanlış anlamalar, yanlış yorumlamalar ve bölge-dışı gelişmeler tarafından kuşatılmıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında, bölgede her zaman çıkarları bulunan büyük güçlerden birisi olmadığı sürece, taraflardan birini suçlamak yanlış ve bir günah keçisi aramak saçma olacaktır. Türkiye'nin bölge devletleri ile ilişkilerini değerlendirmeye çalışırken, belli gelişmeleri ve çok önemli olayları doğru bir bakış açısına yerleştirebilmek için dört grup unsur açıklığa kavuşturulmalıdır.

* *Turkish Review Quarterly Digest*, c. 2, No: 1, 1987, s. 47-62'de yayımlanmıştır.

A. UYGUN OLMAYAN BİR ŞEKİLDE “ORTADOĞU” OLARAK ADLANDIRILAN BÖLGE

Birçok durumda açıkça belli olduğu gibi, Türkiye'nin bölgedeki yeri ve rolüne ilişkin belirsizlikler ve karışıklıklar Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin doğası üzerinde önemli etkilere sahip olmayı sürdürmektedirler. Sanırım böyle bir sonuç “Ortadoğu” terimi ile ilgilidir. Bu dünyanın nesnel ekonomik, siyasi ve coğrafi parçalarını, çok da anlamlı olmayan bir şekilde birkaç bölgeye ayıran Avrupa-merkezli bir terimdir. Terim ilk kez İkinci Dünya Savaşı'nda, Mısır'daki askeri birliklerini “Ortadoğu Komutanlığı” olarak adlandıran İngilizler tarafından kullanılmıştır. O zamanlar terim sadece, kuvvetleri Singapur ve Hong Kong gibi “Uzakdoğu topraklarında” ve Batı Avrupa ve Kuzey Batı Afrika gibi “İngiltere'ye yakın topraklarda” savaşan Londra'daki İngiliz Genel Kurmay başkanlığı için bir anlam taşıyordu. Sonuç olarak, Mısır'daki bir askeri birlik pekâlâ yalnızca askeri uygunluk açısından, Ortadoğu Komutanlığı olarak adlandırılabilirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bölgeyi tanımlamak için daha uygun bir terim kullanılıyordu: Yakındoğu. Bu terim aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu tarafından kontrol edilen toprakları da ifade ediyordu. Hatırlatmak için şu kadarını söylemeli ki, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin diplomatik, askeri ve ticari konular “Yakındoğu sorunu” olarak adlandırılmaktaydı. En azından, Çin ve Singapur gibi yerlerin “uzaklığı” düşünülürse, coğrafi olarak bu terim uygundu ve Osmanlı topraklarının “yakınlığı” “Yakındoğu” adını hak etmekteydi. Yani tekrarlayacak olursak, terim sadece, dünyayı Londra'dan gören birinin bakış açısından bir anlam taşır hale geldi. Bu taraflılığın farkında olan bazı yazarlar “Merkezi Bölge” ya da “Orta Bölge” gibi başka bazı terimler de önerdiler, fakat hiçbiri tutmadı.

Ortadoğu, ülkelerin, benzer coğrafi özellikleri paylaştıkları ya da birbirlerinden çok uzak yerleştirilmedikleri “Batı Avrupa” ya da “Balkanlar” gibi bir coğrafi birim değildir. Öte yandan, Ortadoğu’da coğrafi açıdan bakıldığında İran ve Cezayir gibi ülkeler, açıkça, görünürde çok az ortak noktaya sahiptirler. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Körfez alt-bölgesine ait ülkelerden oluşur. Yani bölgede en azından üç alt-bölünme vardır. Ortadoğu, “Batı Avrupa” gibi sıkıca kenetlenmiş, hükümet sistemleri, kültür ve tüm toplumsal ve beklenti düzeylerinde modernleşme gibi ortak siyasal özellikleri paylaşan devletlerin oluşturduğu siyasi olarak bütün bir birim de değildir. Tam tersine, Ortadoğu’da, yenilikçi ve muhafazakâr monarşiler olduğu gibi, demokratik ve totaliter rejimlere sahip “cumhuriyetler” vardır. Aynı zamanda değişken siyasal bağılıklar gösteren ülkeler de bulunmaktadır. Batı’ya bağlı olanlar ile Doğu’ya bağlı olanlar ve bağlantısız bir çizgi benimsemeye çalışanlar, hep birlikte Ortadoğu “mozaik”ini oluştururlar. Ortadoğu ekonomik bir birim de değildi. Bir tarafta petrol zengini ve petrol fakiri ülkeler, diğer tarafta gelişmiş ve geri kalmış altyapılara sahip ülkeler yan yana yer alırlar. Bununla birlikte, kültürel ve etnik açıdan bakıldığında, din olarak İslam ve ulus olarak Araplar baskındır ve yalnızca bu ikisi, Türkiye, İsrail ve İran’ı dışarıda bırakan ortak paydalar olarak kabul edilebilirler.

Yukarıda belirtilen değerlendirmeler ve iki birleştirici unsur karşısında, Türklerin değişik ırksal özellikleri ve laik devlet yapısı, Türkiye’nin bölgedeki yeri ve rolüne ilişkin olarak belirsizlikler yaratmaktadır. Bir başka gerçek de şudur ki, bölge nasıl tanımlanırsa tanımlansın –sınırlı ya da çok geniş– Türkiye şüphesiz tanımın sınırları içine girecektir. Böyle olmakla birlikte, Türkler Arap değildirler ve Türkiye bir İslam devleti değildir; nüfusunun büyük bir çoğunluğunun kendisini Müslüman olarak kabul ettiği la-

ik bir devlettir. Yani Türkiye birleştirici unsurlar olarak hizmet edebilecek baskın bağlardan hiçbirini paylaşmamaktadır. Çeşitli niteliklerinden ve “temel birleştirici unsurların” yokluğundan kaynaklanan belirsizlik, Türkiye'nin dönem dönem Ortadoğu'dan “soğumasının” temel nedenidir ve Türkiye'nin bölgedeki rolünün iyi anlaşılması isteniyorsa dikkatlice göz önünde tutulması gerekir.

B. TÜRK ULUSAL KİMLİĞİ

Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin resmi bildirileri, özellikle de dış politikaya ilişkin olanlar, hemen her zaman Türkiye'nin yalnızca bir Ortadoğu ve Asya ülkesi olmayıp, aynı zamanda bir Avrupa ve Akdeniz ülkesi olduğunu vurgularlar. Bu gibi bildiriler yalnızca, komşu ülkelerle uyumlu ilişkileri mümkün kılmayı amaçlayan coğrafi ve bazen stratejik gerçekleri yansıtmaz ve yalnızca dış politika amaçlarına hizmet etmezler. Bunlar aynı zamanda siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda da geçerlidirler. Altmış beş yıllık cumhuriyet tarihi açıkça ortaya koymaktadır ki, en azından, Kemalist ilkeleri izleyen resmi politika, daha çok ülkenin Batı bağlantısı doğrultusunda bir eğilim göstermektedir. İstatistiksel çözümler bu genellemeyi doğrulamaktadır. Aynı dönem boyunca Türkiye, Batı ile daha çok ittifak yapmış ve hem ekonomik hem de siyasi alanlarda Avrupa-merkezli örgütlere üye olmuştur. Spor ve sanatsal alanlarla ilgili yarışmalarda Türkiye kendisini her zaman Batı'ya veya Avrupalı gruba ait olarak kabul etmiştir.

Ne olursa olsun, Türkler köken olarak Orta Asya'dan gelmişlerdir ve Ural-Altay insanları olarak, toplumsal-siyasal yaşamın çeşitli yönlerinde halen Türk kimliğini etkileyen, Asyalı ve göçmen özelliklerini beraberlerinde taşımışlardır. Ortadoğu insanının pek çoğu gibi Türkler de Müslümandırlar ve Asya'nın en batı uzantısı olarak kabul edilir

bir yarımada da yerleşmişlerdir. Türkiye, aynı zamanda, Avrupa kıtasında toprağı olan ve Akdeniz'deki en uzun kıyılara sahip tek Ortadoğu ülkesidir. Sonuç olarak, Türkiye en azından üç temel bağlantının sentezi olarak kabul edilebilir: Asyalı, Ortadoğulu ve Avrupalı. Bunlar, Türkiye'nin iç ve dış siyasal davranışlarını belirlemede kendi rollerini oynarlar.

Avrupalılık bağlantısını bir an için bir tarafa bırakırsak, Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bir çoğunluğunun kendisini Müslüman olarak kabul ettiği gerçeğı, doğal olarak ülkenin iç siyasetinde olduğu kadar dış siyaseti üzerinde de etkili olmaktadır. Şurası bir gerçektir ki, İslami bağlantı, diğer Müslüman halklar Batı Avrupa devletlerine uzun yıllardan beri boyun eğerken, köklü reformların ivedilikle gerçekleştirildiğı cumhuriyetin kuruluş yıllarında sınırlı bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de çok partili parlamenter sisteme geçilmesinden ve Müslüman halkların eşzamanlı bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana dini duygular Türk siyasetinde daha büyük bir rol oynamaya başlamışlardır. Bu durum, 1970'lerde iktidar için yarışan siyasi partilerin programlarını, en azından kısmen, dini çizgilere dayandırmaları ve 1980'lerde Türkiye'nin İslam konferanslarına katılmaya başlaması ile açık hale gelmiştir. Fakat şu da belirtilmelidir ki, "köktenci" oylar hiçbir zaman serbest seçimlerde % 7'yi bile bulmamıştır ve Türkiye İslam konferanslarının kararlarını Türk Anayasası'nın laik niteliğini korumak için "çekinceler"le kabul etmiştir.

Özellikle yabancı yazarlar tarafından sık sık ileri sürülen bir nokta, Türkiye'nin "kimliğini" ya da "köklerini arama" uğraşında olduğudur. Dünyanın siyasi, coğrafi ve ekonomik değerlendirmelerle ayrı bölgelere bölünmesinde Türkiye'yi bir yere koymak konusundaki güçlük bu iddiaları destekler görünmektedir. Kabul edilmelidir ki, kesin-

likle sahip olduğu çok çeşitli bağlantılar ve Anadolu Yarımadası'nın Asya, Afrika ve Avrupa arasında sahip bulunduğu özgün konumu yüzünden Türkiye için sınırları tam olarak belli bir yer ya da net bir kimlik bulunamaz. Ne var ki bu çalışmada göz önünde tutulan iddialar ele alındığında, bu sav gerçeği yansıtmamaktadır. Türkiye, 1923'te cumhuriyetin kurulması ile kimliğini bulmuştur. Türklerin günümüzdeki görevi bu bağlantıları daha da geliştirmek ve bir "sentez"e ulaşmaktır. Böyle bir çaba, sanırım, Atatürkçülüğün özüdür.

Atatürk, yaşamı boyunca, Anadolu Yarımadası'nın coğrafi, nüfussal ve siyasal sınırları içinde Avrupa modeli üzerine dayanan bağımsız ve laik bir ulus-devlet yaratmıştır. Karşılığında, yaygın Asyalı ve İslami etki alanlarından ülkenin ayrılmasını gerekli kılan ve böylece gelecek kuşakların sağlıklı bir denge içinde gelişmelerini sağlayacak, uzun süredir ihmal edilmiş Avrupa bağlantısını vurgulamak zorundaydı. Bütün bu tartışmalarda öne sürülen ne olursa olsun, bağlantıların çeşitliliği, kendine özgü coğrafyasıyla birlikte, Türkiye'nin Ortadoğu'da oynadığı rolün ve yerinin belirsiz olmasına katkıda bulunmuştur.

C. YAVAŞ AYRILMA SÜRECİ

Ne tuhaftır ki, Osmanlı İmparatorluğu gerileme ve hatta çöküş yıllarında daha çok Avrupalı olmuştur. Büyük ölçüde Batı'dan esinlenen on dokuzuncu yüzyıl reformlarının bir sonucu olarak yönetici Osmanlı seçkinleri neredeyse tamamen modernleşmiş ve kendisini tamamen Avrupalı olarak kabul etmeye başlamıştı. Ne var ki, aynı zamanda, Avrupa'nın büyük güçleri imparatorluğun Avrupalı ve Arap kısımlarını ayırmayı istediler ve gerçekten bunun için uğraştılar. Sonuçta, gerçekte özgürlük mücadelesini yürüten tamamen batılılaşmış askeri ve sivil seçkinler maddi

manevi bütûn araçlarla bu plana karşı savaştılar ve çokuluslu bir imparatorluğun yerine modern bir ulus-devlet yaratmayı başardılar. Böyle bir imparatorluğun içinde Arapların kaçınılmaz olarak ulusal kimliklerini fark etmeleri ve tıpkı Türkler gibi kendi ulusal devletlerini yaratmaları doğal ve tarihsel süreçle de uyumluydu. Bu yirminci yüzyılda mutlaka olacaktı, fakat Avrupalı güçlerin kışkırtmaları ve yardımları süreci hızlandırmıştır.

Fakat burada yaygın bir yanlış anlamayı aydınlığa kavuşturmak için birkaç söz söylemek gerekmektedir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında iktidara gelen Jön Türkler'in Türk-Arap ilişkilerinde dönüm noktası olan Türk milliyetçiliğini vurguladıkları sık sık söylenmektedir. Araplar, kendi imparatorlukları olarak bildikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla bir Türk devleti haline geldiğini doğal olarak hissetmişlerdir. Sonuç olarak, Jön Türkler'in milliyetçi siyasetlerinin "savunmacı Arap milliyetçiliği"ni kışkırttığını söylemek uygun olacaktır. Gerçekten, Panislamcılık hiçbir zaman Jön Türk rejimi tarafından terk edilmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen "Cihat" Türk milli duygularından çok İslami dayanışma duygularını hedef almaktaydı. İmparatorluğun çöküşünden sonra bile Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın temel hatlarını belirleyen 1920 Milli Misak'ı İttifak güçleri tarafından işgal edilen bölgelerdeki "Osmanlı Müslüman çoğunluğun özgürlüğü"nden söz etmekteydi. Bu misak, Arap milliyetçi isyanından tam dört yıl sonra kaleme alınmıştır. Ankara hükümeti 1920 yılında ilk kez toplandığında kendisini "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" olarak adlandırmıştır. "Türk" sıfatı sonradan eklenmiştir. Son olarak, başlangıçta Kemalist görüşe göre Türkler ve Araplar aynı emperyalist tehlike ile karşı karşıyaydılar ve bu saldırıya bir son vermek için ortak bir cephe kurmalıydılar. Bu amaçla Atatürk, Suriye ve Irak'ta hareket birliği için çağrıda bulunan kitapçıklar dağıtmıştır.

Yani öyle görünmektedir ki, Arap milliyetçiliğinin Türk milliyetçiliğine bir tepki olmasından çok, karşısında bağımsızlık savaşını verdikleri Batı'nın Arap milliyetçiliğine desteği Türkler tarafından fark edilmiş ve bu Türk milliyetçiliğinin gelişme sürecini hızlandırmıştır. Şu rahatlıkla söylenebilir ki, Arap milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğinin sağlam bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayan bir katalizör rolünü oynamıştır. Türklerin bağımsızlığını takiben, Ankara'daki devrimci rejim bütün Arap halklarının bağımsızlık mücadelesinin haklılığını kabul etti ve güneydeki Arap komşuları ile dostça ilişkiler geliştirdi. Sonuç olarak, Türkiye'nin Müslüman Doğu'dan ayrılması pek çok Arap aydınının iddia ettiği gibi hızlı değil, daha yavaş bir süreç olmuştur.

Ç. TÜRK BAĞIMSIZLIĞININ ZAMANLAMASI VE NİTELİĞİ

Türkler bağımsızlıklarını iki yıllık bir yabancı işgal döneminden sonra kazandılar. Yabancı işgali uzun sürmemiş ve böylece Türkler ulusal bir aşağılanma acısı yaşamamışlardır: Türk milliyetçiliği ve gururu tatmin edilmiştir. Bunun önemli bir sonucu olmuştur: Türk hareketinde, tek ortak amaçları bağımsızlık olan rakip bölünmeler görülmemektedir. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra, bu bölünmeler örgütlenme ve gelişme için değişik çizgiler izlemeye başlamışlardır. Herhangi bir çeşit aşağılanma uzun sürdüğünde, çaresizliğin, kurtuluş için çoğunlukla birbiriyle çelişen çözümler sunan çarpışan grupları ortaya çıkardığı tarihsel olarak doğru değil midir? Ne var ki Türk halkı tek liderin arkasında birleşmiş ve onun bağımsızlık programı ve kalıcı köklü reformları için tüm desteğini vermiştir.

Bu gelişmelerin aynı derecede önemli sonucu Türkiye ile Batı Avrupa devletleri arasındaki siyasi, ekonomik ve

kültürel ilişkilerin zarar verici unsurlardan bağımsız olmasıdır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkler arasında sürekli ve güçlü Batı karşıtı duygular gelişmemiş ve “yenik Batı”ya karşı derinlemesine bir düşmanlığın olmadığı bir barış dönemi boyunca yol açık kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Araplar, Türklerin deneyimlerinin tersine, güçlü Avrupa karşıtı duygular taşıyorlardı. Savaş boyunca verilen tüm sözlerin aksine, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını aldıktan hemen sonra göreceli olarak uzunca bir süre için Avrupalı güçlerin baskısı altına girdiler. Yeni “zincirler” eskisinden daha sıkı çıktı. Buna bir de eşit düzeyde önemli bir düşmanlık unsurunu eklemeliyiz, yani Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmelerini ve ardından Batı Avrupa güçleri ile Birleşik Devletler'in koruması altında İsrail devletinin kurulmasını. Türk topraklarında, Batılı hükümetler tarafından açıkça desteklenen aynı bir ulus ve Türk halkının içinde bağımsız bir devlet yaratmak için uluslararası bir çaba yoktu.

Yürütme ve beklenti açılarından Türk ve Arap ulusal bağımsızlık hareketleri arasındaki bu farklılıklar, bağımsızlık sonrası Türk ve Arap siyasi gelişmeleri üzerinde de önemli sonuçlar yarattılar. Atatürk ilkeleri tarafından belirlenen Türk mücadelesi Avrupa sistemine ve onun savunduğu fikirlere karşı değildi. Atatürk, en başından itibaren, Avrupa ile yeni ulus-devlet arasında yapısal bir uyum yaratmakta kararlıydı. Düzenlemeleri, özellikle laiklik alanında, ülkeyi eski ve Asyalı etki alanlarından kurtarıp modern Avrupa ulus-devlet sistemine doğru götürme mantığına sahipti. Öte yandan, Arapların birçoğu için din, uzun sürmüş yabancı ve –dahası– Hristiyan baskısına karşı verilen mücadelede elde kalan tek birleştirici unsurdu. Ne yazık ki İslami esaslara dayanan Osmanlı yönetiminin Hristiyan Avrupa yönetimi tarafından devralınması tarihin bir

cilvesidir. Sonuç olarak, Arapların bağımsızlık hareketlerinde din çok daha geniş ve güçlü bir rol oynamıştır. Böyle olunca, Türkiye'nin laiklik ve su katılmamış milliyetçiliğe yönelişleri Araplar tarafından İslamiyetten kopuş olarak yorumlanmıştır. 1930'lu yıllarda Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin ivme kazanmasıyla Türkiye'nin Müslüman Doğu'dan ayrılışı yavaş yavaş belirginleşmeye başlamıştır.

II. ULUSLARARASI SİSTEMDE FARKLILAŞAN TUTUMLAR

Türk-Arap ilişkileri iki savaş arası dönemde hızlı bir bozulma göstermemiştir. Atatürk'ün emperyalizme karşı ortak hareket önerisi, Arap ulusal bağımsızlığının tarafını tutma kararında olması ve 1937 yılında Sadabat Paketi'nin kurulması hızlı bir kopuşu yavaşlatmaya yaradılar.

Türk-Arap ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana geldi. Türk-Arap ilişkilerinde keskin bir değişimin gözlemlendiği 1948 yılına kadar Türkiye'nin Arap yanlısı politikası devam etti. Türkiye İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke oldu ve Batı çıkarlarına hizmet etmeyi ve Arap ülkelerini Sovyetler Birliği'ne karşı kampta toplamayı amaçlayan talihsiz Ortadoğu Savunma Örgütü'nün kurulması sürecinde liderliği üstlendi. Bu, Araplar için İsrail'in, Batılı destekçileri ile birlikte, tek dış tehdidi oluşturduğu dönemdi. Kısa bir süre sonra, Türkiye, Arap ülkelerinin çoğunda "emperyalist Batı'nın tezgâhı" olarak görülen Bağdat Paketi'nin oluşturulmasında başı çeken devlet oldu. Mısır, Süveyş Kanalı'ndan İsrail gemilerinin geçişini engellemeye çalıştığında, Türkiye 1888 İstanbul Sözleşmesi'nin ilgili maddelerini ileri sürerek karşı görüşün yanında yer aldı.

Böyle yaparak, Türkiye yalnızca Arap ülkeleri ile ilişkilerini soğutmakla kalmadı, fakat aynı zamanda, Ata-

türk'ün en önemli dış politika amacından da sapmış oldu: Türkiye'nin ülkesel bütünlüğünü ve güvenliğini korumak ve ilgisiz Ortadoğu karmaşasından kaçınmak. Sanırım, böyle bir dış politika değişikliğinin nedeni başlıca (şu) üç gelişmedir: ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik Sovyet tehdidi, çok partili parlamenter sistemin kuruluşu ve Türkiye'nin, Ortadoğu'da devam etmekte olan istikrarsızlıktan kaynaklanan savunma endişeleri.

A. SOVYET BASKISI

Sovyetler Birliği ile ortak sınırları bulunan iki Ortadoğu devleti Türkiye ve İran'dır. Dahası, Türkiye, yalnızca Sovyetler Birliği ile değil aynı zamanda, bir Varşova Paktı üyesi olan Bulgaristan ile de uzun bir kara ve deniz sınırına sahiptir. Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Türkiye Cumhuriyeti için stratejik açıdan hassas bu uzun sınırı korumak çok zor olmuştur. Fakat Osmanlıların tersine, Türkiye bu komşusuyla yakın ilişkiler kurmayı ve iki-savaş arası dönemde ilişkilerini ikili bir temele oturtmayı becermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'da değişen güç dengesi Avrupa'daki en büyük galibi Birleşik Devletler'in baskın gücüne meydan okuyan süper güç olma ve Çarlık Rusyasının eski amaçlarını gerçekleştirme yolunda birtakım fırsatlar sundu: Türk Boğazlarının ve Doğu Anadolu'nun dağlık topraklarını denetlemek. (Rusya'nın) 1925 Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmesini reddetmesi ve olası bir yenilenmeyi imkânsız kılacak koşullar öne sürmesi amacının kesin bir göstergesiydi. Bu koşullar Türk Boğazlarının ortak kontrolü ve Kuzeydoğu Anadolu'da toprak parçalarıydı. Toprak bütünlüğüne yönelik bu tehdit Türkiye'nin gelecekte Batı ittifak sistemlerine katılımında çok önemli rol oynayan bir unsurdur.

Tam da aynı dönemde Araplar İsrail'den benzer bir tehdit algılamaktaydılar. Araplar İsrail'e verdiği destekten ötürü Batılı devletlerden şüphelenmekteydiler. Öyle görünüyor ki Türkiye'nin, Sovyet politikasından dolayı, Batı'ya birleşmekten ve Arapların da, İsrail tehdidi yüzünden, Doğu ile çitlerini çatmaktan başka bir seçenekleri yoktu. Sonuç olarak, Türkiye'nin Batı ile ittifakı onu Arapların gözünde “düşman kamp”a yerleştirdi. Fakat burada önemli bir nokta göz ardı edilmemelidir. Arap ülkeleri, kısmen Türk “tampon”u sayesinde Sovyet bloku ile yakın bağlar, hatta ittifaklar oluşturma imkânına sahip olmuşlardır. Güçlü ve kararlı bir Türkiye Arap devletlerini doğrudan Sovyet tehdidinden koruyan bir “ayrılmaz” güvenlik ve böylece Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde “lüks” bir rahatlık sağlamıştır. Hatta şu bile söylenebilir, büyük güç merkezlerinin yardımıyla, diğer bazı küçük devletler “Üçüncü Dünya”yı oluşturabilmiş ve bağlantısızlık politikası izleyebilmişlerdir. Bernard Lewis konuya ilişkin olarak şunları söylemektedir (Dankwart Rustow, *Türkiye: Amerika'nın Unutulmuş Müttefiki*, Dış İlişkiler Konseyi, 1987):

“Büyük ölçüde bu Türk engeli sayesinde Sovyetler'in Arap ülkelerindeki başarıları küçümsenmeyecek çapta olmasına rağmen daima pamuk ipliğine bağlı kalmış; bu ülkelerin liderlerine isterlerse Sovyet etkisini azaltına veya tümüyle kaldırma seçeneğini vermiştir... Değişik zamanlarda Sovyetler'le flört etmiş ve bazılarının zaman zaman Sovyet askerlerine ve üslerine evsahipliği yaptığı birçok Ortadoğu hükümeti, Kuzey Kanadı olarak adlandırılan toprak engeli tarafından korunmaları sayesinde istediklerinde bu ilişkiyi kesebilmişlerdir.

Aynı mantıkla, Türkiye'nin de güneydeki Arap “tamponu” sayesinde İsrail ile bağlantı kurmak şansını kullandığı iddia edilebilir.

B. ÇOKPARTİLİ PARLAMENTER DEMOKRASİ

Türkiye'nin çokpartili demokrasi ile olan tecrübesi, Türkiye ile Arap komşuları arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinden dolayı ve kısa dönemli bir etkiye bulunmuştur. Batı tarzı demokratik sistemin 1950 yılında kurulmasından sonra açıkça anlaşıldı ki, yeni sistemin geleceği büyük ölçüde savaş döneminden beri ihmal edilen büyük sanayi projesinin finansmanı için yeterli ekonomik kaynağın bulunmasına dayalıydı. Yönetici kadro ve özellikle de yeni kurulan Demokrat Parti çok iyi biliyordu ki, çokpartili sistemin gereği gibi işleyebilmesi için sağlam bir ekonomik temele dayandırılması gerekiyordu.

Dahası, artık siyasi partiler seçmenlerine bazı sözler vermeli, iktidara gelebilmek için programlarını yapmalı ve yeniden seçilebilmek için “artan umutlar” karşısında yüksek yaşam standardı sözlerini tutmalıydılar. Ülkenin ekonomik çıktıları (output) ve kaynakları, en azından kısa dönemde, sınırlı olduğundan bu tür istekler açıkça yabancı kredileri ve uluslararası yardımları gerektirmekteydi. O dönemde bunlar Batı'dan gelebilirdi. Türkiye Batı ile ittifak kurduğu takdirde çok ihtiyaç duyulan yardımın gelmesi kolaylaşacaktı. Yani Türkiye'nin NATO'ya üye olma kararının güvenlik endişelerinden olduğu kadar ekonomik nedenlerden de kaynaklandığı sonucuna varmak mantıklı olacaktır. Demokrat Parti'nin Türkiye'yi Batı'nın demokratik geleneklerine bağlayarak demokratik sistemi korumayı istemesinde siyasi değerlendirmeler bir yan rol oynamışlardır.

Sonuç olarak, felsefesi Türkiye ile Batılı güçler arasında kopmaz bağlar oluşturmak olan Demokrat Parti yönetiminde Türkiye, artık Arapların gözünde her zamankinden daha çok “düşman kamp”taydı. Ne tuhaftır ki, Türkiye'nin çokpartili parlamenter sistemi, Araplarla arasındaki ilişki-

lerin gelişmesinde pay sahibi olan unsurlardan biri olacaktır. Bu, 60'ların ortalarının hikâyesidir.

C. ORTADOĞU İSTİKRARSIZLIĞI

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bir bütün olarak Ortadoğu'nun istikrarsızlığı Türkiye'nin Batı ittifak sistemlerine katılımına katkıda bulunmuştur. Dört Arap-İsrail savaşı, Lübnan'da bitmeyen dram ve sonunda ülkeye yapılan yabancı müdahaleler, çoğu şiddet sonrası parlamento dışı yöntemlerin sonucu olarak birbirini izleyen hükümet değişiklikleri, Süveyş macerası, İran Devrimi ve İran-İrak Savaşı'nın Türkiye'nin çevresinde ve güvenlik alanı içinde ortaya çıktığını söylemek bu sonuca varmak için yeterlidir. Dahası, Ortadoğu bölgesi çok büyük miktarlarda silah akışının görüldüğü bir bölge olmaya devam etmektedir. Böyle karmaşık gelişmeler ve giderek artan büyük güç müdahalesi olasılığı, anlaşılabilir bir şekilde Türkiye'nin ivedi güvenlik endişeleri taşımasına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ve özellikle de 60'lı yıllarda Avrupa'daki göreceli istikrar Türkiye'nin kıtayı dış politika öncelikleri arasında birinci sıraya koymasında ve kendisini birkaç on yıldır devam etmekte olan çokuluslu bütünleşme içinde güvenli bir yerde görmeyi istemesinde “çekici” bir unsur olmuştur. Böyle bir çerçevede Türkiye'nin Batı ile ve Arapların da Doğu ile giderek daha da yakınlaşması hiç de şaşırtıcı değildir. Değişik dış politika yaklaşımları, siyasal ve sosyal yapılar ve uluslararası sistemdeki konjonktürel değişimler Türkiye ve diğer Ortadoğu ülkelerini ayrı yönlerle çekmiştir. Bu gelişmelere ek olarak, kültürel alanda da, Türk ve Arap yazarlar birbirlerinden değil, fakat Batı'dan ve Doğu'dan etkilenmişlerdir. Dahası, ekonomileri de birbirini tamamlayıcı değildi. Yani

kültürel etkileşim ve ekonomik faydalar olmadan siyasi işbirliğine yer yoktu.

III. İLİŞKİLERİN NORMALLEŞMESİ (1964-1974)

60'lı yılların ortalarından başlayarak, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleşmeye doğru bir eğim kazandığını görmek mümkündür. Bu normalleşmede hem dış hem de iç nedenler söz konusudur.

A. DIŞ NEDENLER

Türkiye'nin güney komşuları ile arasındaki ilişkileri onarmasına yol açan en önemli ve bazı yazarlara göre tek dış gelişme 1963'ün sonlarına doğru ortaya çıkan Kıbrıs bunalımı ve bunu izleyen 17 Aralık 1965 tarihli BM Genel Kurulu kararıdır. Bu karar Türk hükümeti ve halkı tarafından büyük ölçüde Türk çıkarlarına şiddetle karşı olarak görüldü ve Genel Kurul'un büyük çoğunluğu aleyhte oy kullanırken yalnızca beş devletin Türkiye lehine oy kullanması gerçeği ile Türkiye kendisini uluslararası sistemde yalnız buldu. Oylama biçimini Türkiye'nin kendisine "karşı" olarak değerlendirmek doğru olmazsa da, sadece hemen hemen tüm bağlantısız ülkelerin dış müdahaleyi kınayan kararı onaylamaktan başka bir seçenekleri olmamasından dolayı –ki o zaman da şimdi de üzerinde hassasiyetle durdukları bir konudur– Türk hükümeti bundan, Üçüncü Dünya'ya ve özellikle de Arap ülkeleriyle ilişkileri konusu üzerinde daha fazla durması gerektiği sonucunu çıkardı. Sonuç olarak Türkiye yavaş yavaş İsrail ve Batı'ya karşı Arap davasını daha çok destekler hale gelmeye başladı.

Türkiye'nin fikir değiştirmesi üzerinde etkisi olan bir başka unsur da Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaya başlamasıdır. Türk başbakanına gönderilen (ve) Türki-

ye'nin Birleşik Devletler ve NATO ile ittifakından beklentilerinin değerini sorgulayan Haziran 1964 tarihli ünlü Johnson mektubu Türk hükûmetine daha dengeli bir dış politikanın bir zorunluluk haline geldiğini açıkça gösterdi. Dahası, Avrupa'daki genel yumuşama Türkiye'nin daha dengeli bir dış politika izlemesini kolaylaştırdı ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi yolunu açtı.

B. İÇ NEDENLER

Türkiye en özgürlükçü anayasasına 1961 yılında sahip oldu. Devam etmekte olan çoğulcu yapılanma daha fazla insana siyasal süreçte yer alma imkânını verdi. Şehirlerde ve taşrada ortanın altı sınıf, girişimci çiftçiler ve işçiler siyasal ve ekonomik işlerde seslerini daha çok duyurabilmeye başladı. Sonuç olarak, kamuoyu hükümet politikaları üzerinde daha fazla baskı uygulamaya başladı. Türk siyasal yaşamındaki bu yeni güçler için İslam, cumhuriyetçi kadro, Osmanlı'nın aydın sivil ve askeri seçkinlerinin mirasçıları ve yeni cumhuriyetin kurucuları için ifade ettiğinden daha fazlasını ifade ediyordu. Bir anlamda Türk siyasetindeki yeni etkin unsurlar daha fazla Ortadoğulu ve Türkiye'nin bölgede oynayabileceği rolle daha ilgiliydiler.

Özgür ve hareketli bir siyasal ortamdaki bu gelişmeler cumhuriyet hükümetlerini dış politikalarında, Batı pahasına, Ortadoğu bağlantısını daha çok vurgulayacak şekilde gözden geçirmeye yöneltti. Ö. Kürkçüoğlu'nun işaret ettiği gibi ("Türk-Arap İlişkilerinin Gelişimi", Yayınlayan George Harris, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Ortadoğu*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, s. 46-7) ilginçtir, Arap yanlısı bir politika izlemek isteği, belki de en sağından en soluna bütün siyasal partilerin üzerinde anlaştıkları tek konuydu, ama tabii ki değişik amaçlarla. Araplara gelince, onların tarafındaki benzer bir gelişme her iki taraf için ilişkileri normal-

leştirmeyi kolaylaştırdı. Araplar, büyük ölçüde değişen uluslararası konjonktürlere bağlı olarak Doğu'ya bağımlılıklarını azalttılar ve Batı ile bir diyalog kurmaya çalıştılar. Dahası, gene Kürkçüoğlu'nun belirttiği gibi, genel görüşün aksine, altmışların ortalarından itibaren ekonomik unsur Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirme-sinde önemli bir rol oynamadı. Ne var ki, siyasi bağlar geliştikçe ekonomik ilişkiler de gelişti. Bu, süregitmekte olan yeniden yakınlaşmanın bir nedeni olmaktan çok sonucuydu. 70'lere kadar Türkiye'nin Ortadoğu ile ticareti Türkiye'nin toplam ticaretinin % 7'si ile 10'unu oluşturu-yordu.

C. UYGULAMA

Altmışların ortalarından başlayarak Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında dikkat çekici bir eğilim görülmeye başlandı. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda, Türk hükümeti Birleşik Devletler'e -İsrail'e yardım etmesi için Türk üslerini kullandırmayacağını bildirdi. Daha önce hiç yapılmamış böyle bir hareket Arap ülkelerinin fazlasıyla hoşuna gitti. Çatışmaların sona ermesiyle, Türk hükümeti silah kullanımı yoluyla toprak elde edilmesi ve konumların sağlamlaştırılmasına karşı olduğu görüşünü tekrarladı. Bu, açıkça İsrail'in Arap toprakları pahasına kendi topraklarını genişletmesine karşı olmaktı. Buna ek olarak, Türkiye, ilki 1969'da Rabat'ta yapılan ve dışişleri bakanı tarafından temsil edildiği İslam Konferansları'na katılmaya başladı. Açıkça, böyle bir hareket Atatürk ilkelerine ve ülkenin laik anayasasına aykırı olarak görüldü. Bu hareket, ortaya çıkan sosyal sınıfların yeni elde ettikleri gücün ve cumhuriyetçi seçkinlerin zayıflayan konumunun göstergesiydi. İslam Konferansı anayasasının henüz TBMM'den geçmemiş olması ve Türkiye'nin Konferans kararlarına, Türk Anayasa-

sı'nın laik yapısına açıkça aykırı olduğu noktalarda çeşitli çekinceler koymuş olduğu gerçeğine rağmen İslami toplanılara Türk katılımı giderek arttı: Türkiye, 1981 Taif Konferansı'na Başbakan düzeyinde ve 1984 Kazablanka Konferansı'na da Cumhurbaşkanı düzeyinde katıldı.

IV. YENİ DİNAMİZM (1973'ten Bugüne)

Türk-Arap ilişkilerinde yeni canlılığın başlamasının temel nedeni ekonomik unsurlardır. Petrol fiyatlarındaki beklenmedik artış Türk ekonomisi için petrol dışalımına gerekli paranın bulunması sorununu yaratmıştır. Belirtmekte fayda vardır ki, 1972'de Türkiye'nin petrol faturası 300 milyon dolardı. Bir buçuk yıl sonra, 1974'te, Türkiye, petrol zengini Arap ülkelerinden ve İran'dan aynı miktarda petrolü almak için (yedi katı bir artışla) 2 milyar dolar ödemek zorundaydı. Bu acil sorun Türkiye'yi Ortadoğu pazarına girmeye ve bölgeye ihracatını artırmaya zorladı. Türkiye için Avrupa'ya ihracatını artırmak, kısmen zaten halen yüksek olan ticaret ve kısmen de Avrupa ülkelerinde görülen durgunluktan dolayı çok zordu. Bu, aynı zamanda çeşitli Avrupa ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri para miktarında önemli düşüşlerin olduğu bir dönemdi. Dahası, şimdi ek olarak, Türkiye'nin Birleşik Devletler'den aldığı silahların yedek parçaları için de nakit para bulma sorunu vardı. Bu koşullar altında ihracatı artırmaktan başka bir seçenek kalmıyordu. Bu da yeni pazarlar anlamına geliyordu ve Ortadoğu en iyi seçenektir. Arap petrodolarını, Batı teknolojisini ve Türk teknik bilgisini ve nitelikli işgücünü bir araya getirecek “üçlü ortaklık”ın baskı altındaki Türk ekonomisi için bir “mucize” yaratacağı tahmin ediliyordu. Bu “mucize”nin gerçekleştiğini söylemek zordur, fakat aynı dönemde Türkiye'nin AET ülkelerine (daha önceki en büyük ticaret ortağı) ihracatı % 64'ten % 49'a dü-

şerken, Ortadoğu'ya 1979'da % 23 olan ihracatı 1981'de % 44'e yükseldi.

Bu ekonomik gelişmeye paralel olarak Türkiye'nin dış politika davranışları açıkça bir Ortadoğu eğilimi göstermeye başladı. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye daha büyük bir güçle 1967 garantilerini yeniledi ve bir Ortadoğu olayında Birleşik Devletler'e Türk üslerini kullanmayı yasakladı. 1980'de İsrail'in Kudüs'ü yeni başkenti olarak ilan etme kararı üzerine Türkiye bu hareketin geçerliliğini tanımayı reddetti ve Tel Aviv'deki temsilcisini maslahatgüzar derecesine indirdi. Aynı yıl Türkiye, Birleşik Devletler'e açıkça, kurulması planlanan Acil Müdahale Gücü'nün sonuçlandırılması için üslerinin kullanılmasına izin vermeyeceğini belli etti. Türk hükümeti, aynı zamanda, Türkiye'nin NATO üyeliğinin, gelişen ilişkilerinin zararına olarak, Ortadoğu'daki olaylarda kullanılmayacağını bildirdi.

Ne var ki, 1978 Camp David ve 1979 Washington Antlaşmaları üstü kapalı da olsa Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı. Ne karşı çıkmış ne de desteklemiş olsa da, gene de, düzenlemeler Türk hükümeti için bir utanç vesilesini ortadan kaldırarak faydalı olduklarını göstermişlerdir. Bundan böyle Türkiye, İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke olarak kalmaktan kurtulmuştu.

Türkiye şimdi İslam Konferansı'nın iki alt-organına evsahipliği yapmaktadır. İslam ülkeleri için İstatistiki, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara'dadır. Ayrıca İslam Tarihi, Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezi, İstanbul'dadır. Bu enstitülerin müdürleri Türk akademisyenleridir.

İlişkiler geliştikçe Türkiye'nin Filistin davasına desteğinden daha çok söz edilir olmuştur. Türkiye bugün, kendi bağımsız devletlerini kurmak da dahil, Filistinlilerin yasal haklarının tanınması gerektiğini söylemektedir. Türkiye

Kudüs'ün geleceğine özel bir ilgi göstermektedir. Filistin Kurtuluş Örgütü'nü, 1974 Rabat Arap zirvesinin kararları doğrultusunda, Filistin halkının tek yasal temsilcisi olarak tanımaktadır. Nihayet, 1979 yılında Ankara'da FKÖ bürosunun açılmasını kabul etmiştir.

V. SINIRLAMALAR

Şimdiye kadar olan sayfalardan anlaşıldığı gibi, Türk-Arap ilişkileri 50'ler ve 60'lardaki çekingen yapısından bu yana oldukça yol almıştır ve mümkün olan her alanda daha fazla anlaşma ve işbirliği için şartlara sahiptir. Fakat eğer gerçekçi ve kalıcı bir işbirliği için sağlam bir temel oluşturulmak isteniyorsa coğrafya, tarih ve toplumsal-siyasal gelişmelerden kaynaklanan belli sınırlamalar göz ardı edilmemelidir.

Türkiye, Avrupa'daki gelişmeler konusunda oldukça hassastır, çünkü bu kıtada topraklara sahiptir ve Bulgaristan ve Yunanistan'da yaşayan dikkate değer sayıda Türk azınlıkları vardır. Aynı zamanda Avrupa temelli NATO, OECD, Avrupa Konseyi gibi örgütlerin üyesidir ve tam üye olmak istediği Avrupa Toplulukları'na da ortak üyedir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği ile savunmasında zaman zaman zorlukların çıktığı uzun bir ortak sınıra sahiptir. En önemlisi, gördüğümüz gibi, NATO'ya üyeliğine katkıda bulunan Soğuk Savaş'ın zararlı etkilerini hissetmektedir.

Cumhuriyet hükümetleri, iktidardaki parti hangisi olursa olsun, dış politikalarında her zaman Batı'ya öncelik vermişlerdir. Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesi bu temel eğilimi değiştirmemiştir. Bu eğilimin nedenlerinden olan diğer bir unsur burada eklenmelidir ve bu da uluslararası sistemde ulusların kendilerine özgü bir araya toplanma kalıplarıdır. Türkiye'nin bulunduğu bölgede uluslararası bütünleşme yönünde dört temel kalıp var olmuştur. İlki

Doğu Avrupa'daki Varşova Paktı ve COMECON'dur ve belli nedenlerle bu grubun Türkiye'nin bölgesel bütünleşme çabaları için uygun olacağını düşünmek gerçekçi değildir. Bu tür bölgelerden ikincisi Balkanlar'dır. Yetmiş beş yıllık bir dönem boyunca altı Balkan ülkesi bölgede bir ittifak oluşturmada ilerleme sağlayamamışlardır. Bölgesel anlayış yolunda en azından üç girişimin başarısız olduğunu söylemek yeterli olacaktır. Türkiye'nin uluslararası bütünleşme çabalarında daha şanslı olabileceği üçüncü bölge olan Ortadoğu'da iki eğilim fark edilmektedir: Özelde Arap birliğine yönelik hareketler ve genelde İslami Birlik. Bunların hiçbirinde Türkiye'nin üyelik beklentisi olmayabilir, çünkü uluslararası bütünleşme imkânları söz konusu olduğunda Türkiye kendi çevresinde rahat bir yere sahip değildir. Dördüncü olası bölge Batı Avrupa grubu olarak görülmektedir ve kesinlikle burada Türkiye'yi çeşitli bütünleşme çabalarının bir üyesi olarak görmekteyiz.

Türkiye'nin bölgesel işbirliğine ilişkin çabaları 20'li yılların sonundan beri istisnasız bir şekilde başarısızlığa uğrarken Avrupa-merkezli işbirliğine katılımının başarılı olduğunu belirtmek özellikle ilginçtir. Dikkat çekicidir, uluslararası sisteme ilişkin son zamanlardaki sayısal incelemeler göstermektedir ki, coğrafi yakınlık sistemdeki ulusların bir araya gelmesindeki önemini kaybetmiştir.

Özetlersek, çok-taraflı ve iki-taraflı ilişkiler kavramları açısından bakıldığında Batı ve Ortadoğu karşısında Türkiye'nin durumu çelişkili olmaktan çok tamamlayıcıdır. Bunun anlamı şudur ki, çok-taraflı bir temel üzerinde Batı ile ilişkilerini korur ve geliştirirken, Türkiye, Ortadoğu'daki ülkelerle ikili ilişkilerini pekâlâ geliştirebilir. Türkiye'nin Avrupa ile Ortadoğu arasındaki "köprü" konumundan anlaşılması gereken de kesinlikle budur.

Son nokta olarak, Avrupa'nın göreceli istikrarı ve çeşitli çapraşık sorunlardan kaynaklanan Ortadoğu'daki sü-

regelen istikrarsızlık, ki hemen hepsi Türkiye'nin kontrolünün dışındadır. Türkiye'nin dış politika önceliklerinin en üst sırasına Batı Avrupa ile ilişkilerini koymasını hızlandıran ek bir neden olmuştur.

Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye ve NATO

1. GİRİŞ

Son zamanlarda global sistemde ve Türkiye'ye komşu bölgelerde köklü değişiklikler olmaktadır. Bu rengârenk uluslararası ortamda, bölgesel bağlarına bakarak Türkiye'nin NATO içindeki yerine ilişkin bir analiz, stratejinin temel öğeleri olan güvenlik ve savunma kavramlarının açıkça anlaşılmasını gerektirir.

Türkiye, Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika arasındaki tüm kara, deniz ve hava yollarının birleştiği, çok önemli Doğu Akdeniz alt sisteminde yer almaktadır. Türkiye ayrıca üçü Ortadoğu ve üçü Avrupa'da yer alan altı ülkeyle uzun deniz ve kara sınırları paylaşmaktadır.

Dahası, 1980'lerin ikinci yarısındaki hızlı değişiklikleri takiben Türkiye kendisini, sadece hızla ortadan kalkan Doğu/Batı [bölünmesinin] değil, aynı zamanda yavaş yavaş ortaya çıkan Kuzey/Güney bölünmesinin de kesişme

noktası olan, çok önemli bir coğrafi konumda bulmuştur. Türkiye devrim niteliğinde siyasal ve sosyoekonomik değişimlerin yaşandığı Kuzey Yarımküresi ile ezeli kaos ve askeri anlaşmazlıkların Üçüncü Dünya ülkelerini rahatsız ettiği Güney Yarımküresi arasındaki sınır çizgisinin üstünde yer almaktadır. Bu nedenle, Türkiye bu iki yarımkürenin de temel özelliklerini taşımaktadır ve etkisi altındadır (Erdem, 1990: 2). Sovyetler Birliği'nde meydana gelen son gelişmeler ve bu ülkenin geleceğine ilişkin belirsizlik de başka bir gerginlik kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye, Kafkasya sınırları boyunca ve Karadeniz'in karşı kıyısında bazı bağımsız devletlerin yaratılmasına tanık olabilir; komşularının sayısındaki artış bölgesel istikrarsızlığı artırabilir. Sonuç olarak, Türkiye'nin kendisini çevreleyen bölgelerde istikrar arayışı acil önem taşımaktadır.

Bu coğrafi özellikler nedeniyle Türkiye mantıken, Avrupa'nın iki alt sistemini (Balkanlar ve Doğu Akdeniz) ve Ortadoğu'yu birbirine bağlayan, “Batı” ve “Doğu” ve son zamanlarda “Kuzey” ve “Güney” arasında “köprü” görevi gören bir ülke olarak isimlendirilebilir. Böyle stratejik bir çevre içerisinde Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, Avrupa'yla daha yakın siyasal, ekonomik ve askeri bağlar kurmak yönünde bir tercih yapmıştır. Bu tercihin başarısı cevaplanmamış bir sorudur. Bu sorunun cevabı, tahlili yapanın “bir bardağın yarısını dolu mu boş mu gördüğüne” göre olumlu ya da olumsuz verilebilir. 80'li yılların ortalarından itibaren Doğu-Batı ilişkilerinde meydana gelen umulmadık değişiklikleri hesaba katarak, bölgesel gelişmeler ve değişiklikler ile bunların Türkiye'nin NATO'daki rolü üzerindeki olası etkilerini vurgulamayı daha uygun buluyorum. Bu çaba ile, bu makalenin amacı, Türkiye'nin Balkanlar, Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yönelik bölgesel işbirliği çabalarını analiz etmek ve Orta Asya'da Türkçe konuşan Sovyet Cumhuriyetleri'nde

Türkiye'nin gelecekte üstleneceği role kısa bir bakışta bulunmaktadır. Fakat ilk önce, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının hâlâ geçerli nedenlerinin kısaca hatırlatılması gereklidir.

II. ÜYELİĞİN DEĞİŞMEYEN TEMALARI

Türkiye savaş sonrası döneme sadece, çok partili bir demokrasi olmaya yönelik sarsılmaz bir kararlılıkla değil, aynı zamanda köklü yapısal ve zorlayıcı ekonomik güçlüklerle girmiştir. Uygulanabilir bir demokratik rejimin, ancak gelişmiş bir ekonominin üzerinde gerçekleştirebileceği tarihsel gerçeğiyle, birbirini izleyen Türk hükümetleri, NATO içinde yer alan Batı ülkelerinden dış yardım ve yatırım beklemişlerdir. NATO'dan alınan askeri yardımın, askeri harcamaların, sadece ekonomik kalkınma için kullanılabilecek ekonomik kaynaklar üzerindeki baskısını hafifletebileceği umut edilmiştir. Bu temel anlayış Türkiye dış politikasında değişmez bir tema olarak kalmış ve en açık ifadesini Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için yaptığı başvuruda bulmuştur. Şunu ifade etmek ilginçtir ki, Türklerin çoğunluğu NATO ve AT'yi, son tahlilde, ekonomik, siyasal ve dolayısıyla askeri kuvvet yoluyla gelişen Batı savunması ve istikrarı için çalışan “kardeş” örgütler olarak görme eğilimindedir. Dolayısıyla, Türkiye için bu örgütlerden birine üye olmak, mantıken diğerine de üyeliği gerektirmiştir. Türkiye Batı savunmasının “ileri karakolu” olarak hizmet ederken Batı'nın ekonomik “kulüp”ünden dışlanamazdı. Kısaca, mevcut ve gelecekteki rolü değerlendirilerek, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin ekonomik ve askeri yönleri göz ardı edilmemelidir.

Bugün, Avrupa gelişmelerinin bir sonucu olarak, dört büyük kurum birleşik bir Avrupa yaratma nihai hedefi için işbirliği yapmaya başlamışlardır. Üçünün (NATO, Avrupa

Konseyi ve AĞIK) üyesi ve dördüncünün (AT) ortak-üyesi olarak, Türkiye artık Avrupa'da kendi rolünü artmış ve daha açıkça tanımlanmış bulmaktadır. Dolayısıyla, NATO'nun gelecekte alacağı biçim ne olursa olsun, ekonomik gelişme ve demokratikleşme gibi değişmez temalar, Türkiye'nin bu örgüte devam eden üyeliğinin anlaşılmasında önemli ipuçları olma görevini görecektir. Türkiye bugün, Avrupa örgütleri içindeki yerini çok taraflı ve kapsamlı bir biçimde değerlendirmeye başlamıştır.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidin büyük ölçüde ortadan kalkmasından sonra bile, askeri modernleşmeye olan ihtiyacı üzerindeki bitmeyen vurgusunu, Orta-doğu'ya sınırı olan tek NATO ülkesi olması gerçeğine borçludur. Son Körfez Savaşı bölgede askeri olarak güçlü ve istikrarlı bir NATO üyesine olan gereksinimi, dolayısıyla askeri yardımın devam etmesi gereğini gözler önüne sermiştir.

Nihayet, Avrupa ve NATO'nun gelecekteki biçimi ne olursa olsun, Türkiye'nin bu çerçevedeki bir ittifak içindeki yerine ilişkin genel bir değerlendirmenin kökten değişikliklere uğramayacağı sonucunu çıkarmak mantıklıdır. Tüm bu nedenlerden dolayı, Kuzey'den gelen askeri tehdidin azalması, Türkiye'nin temel yönleriyle NATO'ya üyeliğinde belirleyici bir etken olmamıştır ve büyük olasılıkla olmayacaktır. Türklerin bakış açısından, AT'ye tam üyelikle birlikte NATO üyeliği, ekonomik, demokratik ve askeri gelişme üçlü hedefine hizmet etmekteydi ve etmektedir.

III. BÖLGESEL GÜVENLİĞE YAPILAN VURGU

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tehdit açıldı ve tehdidin büyüklüğü, güvenlik sorununu dünya çapında boyutlara ulaştırmış ve bu sorunu ortak hale getirmiştir. Her iki

bloktaki ülkelerin savunması ortak hale gelmiştir. Ancak 1970'lerin ortalarında AGİK sürecinin başlamasından itibaren süper güç ilişkilerinin, Avrupa'daki kuvvet kümenlenmelerinin ve Soğuk Savaş şartlarının köklü biçimde değişmesi gibi NATO da değişmiştir. Yeni şartlar altında Türkiye ittifakın küresel çıkarları yanında, kendi bölgesel güvenliğini de, çıkarlarını da vurgulamaya başlamıştır. Bu [davranış] sadece, katı blok politikalarının ve nükleer silahların caydırıcılığının azalması karşısında, bölgesel askeri anlaşmazlık olasılıklarının artması halinde doğaldır. Bölgesel güvenliğe yapılan böyle bir vurgu, Sovyetler Birliği'nden gelen tehdit algısıyla Amerikan garantisinin inandırıcılığı ortadan kalkarken ve ileri savunmayla esnek tepkinin geçerliliği ciddi bir biçimde sorgulanırken, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde meydana gelen heyecan verici gelişmelerle daha da önem kazanmıştır.

Bu gelişmeler aynı zamanda Doğu Avrupa ve Kafkaslar'daki etnik dalgalanma ve Ortadoğu'da artan istikrarsızlıkla çakışmıştır. Bir Türk akademisyeni, *"Uluslararası ortamdaki heyecan verici değişimler, Türkiye'nin bütünleşme için yeni tercihler geliştirmesine izin vermiştir"* şeklinde yazmakta ve eklemektedir: *"Artık çabalar, Türkiye'nin Doğu-Batı boyutuna dayanmasından çok, bölgedeki rolüne daha fazla önem verecek yeni bir tür stratejik önemin oluşturulmasına yöneltilmiştir. Türkiye artık stratejik önemin daha esnek bir ifadesini geliştirmeye çalışmaktadır"* (Eralp, 1991: 3).

"Sovyet İmparatorluğu"nun dağılması ve uluslararası komünizmin azalan rolü de Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda "ideolojik bir boşluk" yaratmıştır. Büyük bir olasılıkla bu boşluğun İslami köktencilik ve/veya dinsel ve milliyetçi Batı karşıtı hareketlerle doldurulması beklenebilir. Bu olasılık, küresel barış ve istikrar arayışındaki Batı için son derece tehlikeli olarak değerlendirilmelidir.

Bu şartlar altında, Türkiye'nin coğrafi, siyasal ve bir dereceye kadar kültürel olarak yer aldığı, ciddi önem taşıyan ve üst üste gelen, üç alt sistemin –Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin desteklediği Karadeniz Ekonomik İşbirliği alanı ile Balkanlar'ın– bölgesel boyutlarına daha fazla vurgu ve bütüncül bir yaklaşım gereklidir.

IV. ORTADOĞU VE ALANDIŞILIK SORUNU

Ortadoğu ve bölgeden yayılan tehditler NATO ve Ankara'da telaffuz edilirken, tahmin edilemeyen ve hassas bir endişe alanı olarak, *alan-dışılık sorunu* öne çıkmıştır. Bu sorun genellikle, Kuzey Atlantik Antlaşması'nda savunulması gereken alan olarak tanımlananın dışındaki Batı güvenlik çıkarlarının zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bu tür bölgelerden birisi, ekonomik ve siyasal tehditlerin pusuya yattığı Ortadoğu'dur. Ekonomik tehdit, Batı ticaretine ve özellikle petrol gibi hammaddelerin güvenliğine yönelik tehditlerden kök almaktadır. İki Körfez savaşında da açıkça ortaya çıktığı gibi, bu tür tehditler Batı ve sonuçta dünya ekonomisini altüst edebilir.

Üçüncü Dünya ideolojilerinin siyasal istikrarsızlıklar ve terörist faaliyetlerle birleştiği bir ortamda, siyasal tehdit çoğunlukla ekonomik tehdit ile örtüşmektedir. İran “devrim”inden beri İslami köktencilik önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Bu devrimin Ortadoğu'daki görünümü, Batılı güçlerin alan-dışı olaylar üzerindeki büyük etkisiyle mücadele biçiminde olmuştur (Bentick, 1986: 25). Bütün bu gelişmeler, Batı güvenliğine yönelik daha büyük tehditlerden kaygılanan NATO ve Avrupa'da yinelenen bir bilinç yaratmıştır. Son Körfez Savaşı'ndan yayılan tehlikeler göz önüne alındığında, Ortadoğu gelişmelerini, NATO ve onun Antlaşma'da tanımlanan savunma alanıyla ilgili güvenlik konularından keskin bir kalemle ayırmak giderek zorlaşmış ve gerçekçi olmaktan çıkmıştır.

Dolayısıyla, dikkat odağı ve stratejik meşguliyetlerin tümünün, NATO alanının ötesinde yer alan Üçüncü Dünya bölgelerinin ve özellikle Ortadoğu'nun üzerinde bulunduğu bir zamanda, Batı güvenlik çıkarlarının Yengeç Dönencesi ve Türkiye'nin doğu sınırlarının ötesine genişlediği anlaşılmıştır (Stratmann, 1986: 41).

Çok yakın zamana kadar Avrupa, güvenliğini katı bir biçimde Avrupai terimler içinde görerek, Avrupalı olmayan güvenlik sorunlarına fazlaca karışılmasına ve NATO'nun alan-dışı bir rol üstlenmesine direnmiştir. Böyle bir karışma, NATO'nun sorun içine sürüklenmesine ya da en azından kaynaklarının “Avrupalıların doğal olarak öncelikli kaygısı olan Avrupa'nın savunulmasından” başka alanlara aktarılmasına neden olabilirdi (Komer, 1986: 61). Bu tür bir anlayış, Avrupa Merkezi Cephesi'ne yönelik Sovyet tehdidinin inandırıcı biçimde azalması ve Avrupa'nın ekonomik ve dolaylı olarak siyasal ve askeri güvenliğini tehlikeye sokan Körfez Savaşı'yla ani bir değişikliğe uğramıştır. Bunun sonucunda Müttefik stratejik planlamasında Güney Cephesi'nin, dolayısıyla İttifak içinde Türkiye'nin rolü artmıştır. NATO'nun stratejik planlamasında, Güney Kanadı'nın merkezi bir cepheye, Avrupa Merkezi Cephesi'nin de bir “kanat”a dönüşmesi pekâlâ mümkündür.

Böyle bir sonuç, büyük olasılıkla İttifak içindeki savunma anlayışını değiştirebilecektir. Fakat yine de, Varşova Paktı'ndan gelecek olana tam zıt biçimde Ortadoğu'dan gelecek bir saldırıya tepkinin ne olacağı konusunda, NATO doktrininde bir boşluk vardır. Görünen o ki, Müttefikler arasında bu tür bir olasılığa gösterilecek tepki konusunda oydaşma yoktur. “Bu konu Antlaşma'nın 5. maddesinin hükümleri çerçevesinde bir *casus feoderis* mi, yoksa 4. madde çerçevesinde bir danışma konusu mu olacaktır?” (Karaosmanoğlu, 1986: 91). Bu ciddi sorunun kesin bir ce-

vabı bulunmamaktadır. En azından Ankara tatmin edici ve huzur veren bir cevap almamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na katılma isteğinin arkasında bir güvenlik güdüsü bulunabilir. Bu, Türkiye'nin NATO ve AT'yi birbirini tamamlayıcı örgütler olarak değerlendirmesinin açık bir işaretidir. *"Batı Avrupa bütünleşmesi hareketiyle daha sürekli bir tanımlamanın, Türkiye ve Batı Avrupa arasındaki psikolojik boşluğu kapayacağına ve dolayısıyla Türkiye'nin gözünde NATO'nun taahhüdünü güçlendireceğine inanılmaktadır* (Karaosmanoğlu, 1986: 91-92).

Körfez Savaşı sırasında Türk hükümetince davet edilen ve Türk topraklarında görevlendirilen Müttefik Çevik Gücü, bu bağlamda önemli bir karar olmuştur. NATO ilk kez, Varşova Paktı dışında bir tehdide cevap vermiş, dolayısıyla güvenliği katı bir biçimde Avrupa terimleriyle değerlendiren Avrupa'nın tutumunda bir değişiklik olmuştur. Avrupa dışı bölgesel bir tehdide tepkisinin, NATO'nun alan-dışılık sorunundaki tutumunu muhakkak etkileyeceği söylenebilir. Bu hareketin Türkiye'ye sağladığı somut yarar, NATO'nun gelecekteki bir Ortadoğu anlaşmazlığında Türkiye'nin yanında yer alma kararlılığını, bu ülkenin Ortadoğu'daki komşularına göstermiş olmasıdır. Başka bir deyişle, Ortadoğu başkentlerine, bu ülkelerin gelecekte Türkiye'nin NATO üyeliğini daha ciddiye almaları sinyali gönderilmiştir. Fakat Türkiye'nin NATO'daki Müttefiklerinin, 5. maddeyi ileride nasıl yorumlayacaklarına ilişkin belirsizlik, Türkiye için esaslı bir mesele olmaya hâlâ devam etmektedir.

Bu sorunun olası çözümünü zor ve zaman alıcıdır. Bu arada, güney bölgesinde NATO savunmasının güçlendirilmesi acil bir gerekliliktir. Bu gereksinimler yalnızca askeri yapılanma ve yardımdan ibaret değildir. Son Körfez Savaşı'nda, Avrupa kendisini karışıklık içinde bulmuş ve ortak bir siyasal iradede yoksun kalmıştır. İngiltere, ABD ile

tam anlamıyla birlikte hareket etmiş, Fransa her zamanki “bağımsız dış politika” modelini izlerken, kararsızlığın tüm belirtilerini sergilemiştir. Almanya kendi çıkarlarının başka yerde, Doğu Avrupa’da, yattığını saklamakta başarısız olmuştur. Bu farklılıkları geçici olarak değerlendirmek mümkün değildir. AT başından beri hassas siyasal dengeler üzerine kurulmuştur (Batu, 1991: 2).

Almanya’nın birleşmesi, bu ülkenin Doğu Avrupa’ya ekonomik nüfuzunu yayma ümidi, Baltık, kuzeybatı Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya’da birtakım bağımsız devletlerin yaratılması ve Körfez Savaşı’nın uzantıları bu dengeleri yerinden oynatmıştır. Yeni ve istikrarlı dengelere, ancak sürekli siyasal danışmanın önemli rol oynadığı, genişletilmiş bir Avrupa’da ulaşılabilir. Bu her şeyin üstünde, Türkiye ile Müttefiklerin geri kalanı arasında karşılıklı güveni ve Türkiye’nin NATO içinde, Ortadoğu da içerildiği sürece yol oynayabileceği ve bunu istediği üzerinde açık bir oydaşma sağlanmasını gerektirir. Böyle bir genişletilmiş Avrupa kavramı, NATO’nun siyasal itibarını da artıracaktır.

Ortadoğu’da Batı güvenliğini güçlendirme sorunu, zorunlu olarak, bölgedeki üslerin kullanımı sorununu da içermektedir. Herhangi bir harekâtın yapılabileceği üsler Türkiye’deki askeri üslerdir. Türk hükümeti askeri harekâtları yönetme hakkını, ABD veya NATO’ya vermeme gücüne sahiptir. Bu tür hareketler muhtemelen, ev sahibi ülkeye, zorunlu olarak paylaşılması gerekmeyen Amerikan politika hedeflerinin desteklenmesi şeklinde görünmektedir (Grimmett, 1988: 4-11). Körfez Savaşı sırasında, kamuoyunun duyarlılığına rağmen Türk hükümeti Müttefiklerin İncirlik üssünü kullanmasına izin vermiştir (kararın yerindeliğini burada tartışmaya girişmeyeceğim). Kürtleri Bağdat rejiminin eylemlerinden korumak amacıyla çokuluslu askeri bir birimin (Çekiç Güç) oluşturulması, gele-

cekteki bir Kõrfez gerginliği olasılığında, Gõneydođu Anadolu'daki õslerin kullanılması devam ettirmek için, Türkiye üzerinde bir Amerikan baskısı olacağı endişelerini artırmıştır. Bõyle bir davranış, 1960'ların ortalarından itibaren õzenle korunan Ortadoğu õlkeleri ile yakın ilişkileri tehlikeye sokabilirdi.

Bu değerlendirmeler ışığında bir Türk akademisyeni şu gözlem ve kanıya sahiptir: “... NATO'nun Gõney Bölgesi'nin güçlendirilmesi ve özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernize edilmesi, potansiyel saldırılara karşı caydırıcılığı büyük ölçüde artıracak ve Türkiye'nin önceden taahhüdüne gerek duyulmadan, Ortadoğu ile Basra Kõrfezi'ndeki bölgesel dengeleri Batı lehine değiştirecektir. Bölgede NATO'nun savunma durumunun yeniden hayata geçirilmesi, bölgesel devletlerin ve devlet olmayan varlıkların askeri denge algılamasını da etkileyecektir” (Karaosmanođu, 1988: 331).

İttifakın alan-dışı sorunlarda yüz yüze geldiği güçlükler ve son zamanlarda ortaya çıkan, İttifakı askeri olmaktan çok siyasal bir örgüt olarak görme eğilimi çerçevesinde, müttefikler arasında özellikle alan-dışı olasılıklar üzerinde yapılan siyasal danışma daha da önem kazanmıştır. Müttefiklerin Batı güvenliğinin daha geniş yönlerini tartışabilecekleri çok sayıda forum vardır: (i) Müttefikler arasındaki ikili siyasal ve askeri görüşmeler, (ii) sanayileşmiş yedi õlkenin (G-7) yıllık ekonomik zirveleri, (iii) AT'nin on iki õlkesini kapsayan Avrupa Siyasal İşbirliği Mekanizması (iv) Batı Avrupa İşbirliği ve (v) NATO'nun kendisi (Bentick, 1986: 50). Tabii ki geniş dayanaklı Avrupa Siyasal İşbirliği, güvenliğin ekonomik ve siyasal yönlerinin herhangi bir coğrafi sınırlama olmadan tartışılabileceği bir forum olabilir. Fakat unutulmamalıdır ki, Türkiye söz konusu dört forumdan sadece NATO'da temsil edilmektedir. Kısaca, stratejik öneme sahip bir kanat õlkesi ve alan-dışı sorunların NATO için daha hassas göründüğu Ortadoğu'ya sınırı

olan tek NATO üyesi; Avrupa Siyasal İşbirliği ve BAB'nin dışında kalmaktadır. Eğer bu durum düzeltilmezse, ileride İttifakın yakasını bırakmayacak bu sorunun kolay ve tatmin edici bir çözümü olamaz.

Bu noktada düşünülmesi gereken bir şey vardır. Türkiye'nin bu örgütlerde temsil edilmesi sadece alan-dışı konularda siyasal danışmayı kolaylaştırmayacak, aynı zamanda Türkiye ve İttifakın geri kalanı arasındaki “psikolojik boşluğu” kapatarak, Türklerin gözünde NATO'nun taahhüdünü güçlendirecektir. Avrupa'nın siyasal danışmalarının dışında bırakıldığı gerçeği, Türkiye'nin alan-dışı sorunlardaki tutumunu etkilemekte ve ülkeyi Müttefiklerinin niyetleri konusunda belirsizlik içinde bırakmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin AT ve BAB için yaptığı başvurunun, Türkiye'de sadece ekonomik ve siyasal olarak değil, aynı zamanda NATO'nun güneyinde pusuya yatan çok sayıda tehlike nedeniyle Batı savunmasını kuvvetlendirme niyetindeki bir güvenlik eylemi olarak da pekâlâ değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür. Kısaca, Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolü bir askeri faaliyet rolü değil, askeri, siyasal ve ekonomik güç ile istikrara dayanan caydırıcılık olmalıdır.

V. BİR “DÜĞÜM” OLARAK DOĞU AKDENİZ

Doğu Akdeniz, Basra Körfezi'ni Balkanlar'a, dolayısıyla Avrupa'ya bağlamaktadır. Burada Türkiye'nin dış ve savunma politikaları ek bir boyut kazanmaktadır. Türkiye için Doğu Akdeniz'in güvenliği, büyük ölçüde Müttefik ülkelerin bölgeye çabuk ulaşma becerisine dayanmaktadır. Fakat Türkiye'yi Batı Avrupa ve dolayısıyla ABD'den ayıran büyük mesafeler, geçmişte ciddi savunma sorunları yaratmıştır. 1970'lerden itibaren Güney Kanada'nın askeri açıdan genel olarak zayıflaması, Kıbrıs sorunu ve Ege Denizi üzerinde Türk-Yunan anlaşmazlıkları Müttefik işbirliği için ek olumsuz gelişmeler olmuştur.

1980'lerin ortalarından başlayarak Avrupa'da gerilimlerin azalmasıyla, NATO'nun askeri yönünün önem kaybettiği ifade edilebilir. Fakat günümüzde Ortadoğu'dan gelen tehditlerdeki eşzamanlı artış, alan dışı sorunlara askeri çözümlerden önce, en azından Müttefikler arasında siyasal danışmayı gerektirmektedir. Bu, ancak NATO'nun bölgesel üyeleri arasında güven ortamı olduğunda başarılabilir. Dolayısıyla, *Türkiye ve Yunanistan arasında ahenkli bir ilişkinin yaratılması, Doğu Akdeniz'de istikrarsızlık ve güvensizlikten kaynaklanan sorunların yatıştırılmasına yardımcı olarak*, NATO'nun bölgedeki konumunu olumlu etkileyecektir.

Yumuşamanın Türk-Yunan ilişkilerini kapsayacak biçimde olası genişlemesi, Doğu Akdeniz ve dolayısıyla Ortadoğu istikrarını artırabilir. Bu sonuç gerek anlaşmazlığa taraf olanların, gerek NATO'nun da içinde yer aldığı Avrupa kurumlarının, Doğu Akdeniz ile Avrupa güvenlik ve istikrarının birbirleriyle yakından ilişkili ve yeni bir Avrupa'nın inşa edilmesinde önkoşul olduğunu anlamalarına bağlıdır.

Bölgesel ülkelerle ilişkilerini geliştirme üzerindeki yeni vurgusu içinde Türkiye, Avrupa *yumuşamasını*, caydırıcılık ve güven vericilik çifte rolünü oynayarak, yakın güneyine doğru genişletmeye çalışmaktadır. Bölgedeki yerel bunalımlar, son Körfez Savaşı'nın gösterdiği gibi dışarıdan müdahale olmadıkça, kendiliğinden uluslararası bir boyut içermemektedir. Dolayısıyla bugün gereksinim duyulan bölgesel bir güven vericilik merkezidir. Bu rol için en uygun ülke Türkiye'dir.

Caydırıcılık ve güven vericilik herhangi bir sistem ya da alt sistemde barış ve istikrara neden olan başarılı bir strateji ile beraber gitmelidir (Stein, 1987: 351). Örneğin, mevcut statükodan memnun bir global güç olan Sovyetler Birliği'ne karşı yerel güç dengesi çok önemlidir. Kuvvet düzeyleri caydırıcılığın bir ögesi olma rolünü oynayabilir.

Ancak küçük bölgesel güçler için yerel güç dengesi daha az önemlidir. Dolayısıyla bunlar, Körfez'deki durumun açıkça gösterdiği gibi, sadece kuvvet düzeyleri ile caydırılmazlar. Buna ek ve önemli bir gereksinim güven vericiliğidir. 1970'lerden beri, birbirini izleyen Türk hükümetlerince, Türkiye'nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de caydırıcılık kadar güven vericilik rolünü de oynayabileceği düşünülmüştür. Bu düzen Türkiye'nin, bölgede yatıştırıcı bir rol oynamasını ve NATO ile bölge ülkeleri arasında bir “köprü” kurmasına olanak sağlayan, kendine özgü dinsel bağlarını ve tarihsel mirasını içermektedir (Perle - McNamara, 1987: 94).

Orta Avrupa'ya Varşova Paktı'ndan bir saldırı tehlikesinin ortadan kalkmasından bu yana NATO'nun Güney Kanadı, bugün ve gelecekte NATO güvenliğine yönelik gerçek tehlikelerin yayılacağı merkez cephesi olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Dolayısıyla, özellikle bölgede gelecekte ortaya çıkabilecek bir anlaşmazlıkta “cephe hattı” devletleri haline gelecek İttifakın ve onun Akdeniz'li üyelerinin askeri yeteneklerinin topyekün güçlenmesini değil, ayrıca, özellikle Türkiye ve Yunanistan arasında yakın bağlar kurulması için enerjik çabaları ve Avrupa yumuşamasının Doğu Akdeniz'i de kaplayacak biçimde mümkün olduğunca genişletilmesini gerektirir. Bir Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkesi ve NATO üyesi olarak Türkiye, bölgede güven vericilik ve caydırıcılık rolünü oynayacak ülkedir.

VI. SOVYETLER BİRLİĞİ İLE KARŞILIKLI CAYDIRICILIK VE GÜVEN VERİCİLİK

Boğazlar üzerindeki denetimi, Kuzey ile Güney, Avrupa ve Ortadoğu arasındaki konumuyla Türkiye, Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Balkanlar gibi birbiriyle kenetlenmiş üç alt sistem arasında bir “düğüm” görevi görür. Türkiye'nin Bal-

kanlar'daki rolü büyük ölçüde Sovyetler Birliği'yle ilişkilerine ve NATO ile Türkiye'nin bu örgüt içindeki rolü açısından büyük önemi bulunan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) bölgesinin başarısına bağlıdır.

Yumuşamanın 1960'ların ortalarındaki başlangıcından bu yana caydırıcılık ve güven verme, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin iki ögesidir. Türkiye'nin NATO'yla bağlarının sağlamlığı ve kendi askeri gücü, caydırıcılığın unsurları olmuştur. Başka bir kanat ülkesi olan Norveç için benzer amaçlarla ifade edildiği gibi (Holst, 1988: 28), güven vericilik, "barışçıl niyetler iletmek ve hayati Sovyet çıkarlarına karşı mücadele etmekten kaçınmak" için biçimlendirilen bir dizi güven yapıcı (confidence building) önlemlerden oluşmaktadır. Bu caydırıcılık ve güven vericilik politikası, NATO'nun 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Sovyetler'e yönelik tutumuyla mükemmel bir uyum içindedir. Sonuç olarak, Avrupa'da değişen bir NATO ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle ikili ilişkileri arasında bir çıkar anlaşmazlığı olmadığı görülmektedir.

Türkiye hemen savaş sonrası dönemde, iki karşıt ittifakın oluşmasıyla kurulan statükonun sağlanmasına yaptığı katkıyla Avrupa'daki konumunu güvence altına almıştır. Türkiye, Batı Avrupa güvenlik çıkarlarını, Güney Kanada'nda olası bir Sovyet ya da Varşova Paktı saldırısına karşı koruyarak görevini yerine getirmiştir. Savaş sonrası statükonun değiştiği ve Sovyet tehdidinin azaldığı günümüzde, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki caydırıcılık ve güven vericilik rolünden ayrı olarak, Avrupa'nın ve dolayısıyla değişen bir NATO içinde kendi yerinin yapılanmasında Türkiye'nin rolü ne olabilir?

Mantıken, 1980'lerin sonuna doğru Doğu-Batı askeri denkleminde Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı öne sürülebilir. Ancak Türkiye'nin gelecekteki rolü göz önüne alındığında, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki son de-

gışimler yeni fırsatlar doğurmuştur. ABD ve Batı Avrupa için önemi arttıkça, Türkiye'nin gelecekte Avrupa'daki nihai rolü büyük ölçüde bu bölgedeki gelişmelerle biçimlendirilecektir. Sovyetler Birliği'nin çok olası bölünmesini, Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlığını, Doğu Avrupa ve özellikle Balkanlar'da devam eden istikrarsızlığı düşünmekteyim.

1990'da Kafkasya cumhuriyetlerinde ortaya çıkan kargaşa, Doğu Avrupa'da devam eden istikrarsızlık ve Sovyet ordusunun dönemsel müdahaleleri ile Sovyetler Birliği'nin Türkçe konuşan cumhuriyetlerini ilgilendiren tüm gelişmeler Türkiye'nin merkezi önemini açıkça göstermiştir. Kısa süre önce, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Ukrayna ve Moldova'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve diğerlerinin de bunları izlemesi olasılığı, Karadeniz bölgesini çok sayıda aşırı milliyetçi küçük devletle, daha da önemlisi, yeni sürtüşme ve istikrarsızlık kaynaklarıyla doldurmuştur. Dolayısıyla, Türkiye gelecekte Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerle ilgili tüm denklemlerde önemli bir öge olacaktır (Çandar, 1990: 32-33). Eğer Sovyetler Birliği'nin tamamen çözülmesi kaçınılmaz hale gelirse, bu durumda bunun, adım adım ve denetim altında gerçekleştirilmesi Avrupa güvenliği için gereklidir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Türkçe konuşan halklarıyla olan gelişmiş bağları ve onlar üzerindeki etkisi dolayısıyla bu sonuca ve Avrupa'nın doğu sınırını yeniden tanımlanmasına katkıda bulunmak için mükemmel bir konumdadır.

Olası bağımsızlık ilanlarından sonra, beş Türkçe konuşulan Orta Asya cumhuriyeti, bir yandan ekonomik olarak Moskova'ya sıkı sıkıya bağlı olmaya devam edecekler, bir yandan da Avrupa ile iletişim kurmanın çeşitli yollarının arayışı içinde olacaklardır. Türkiye'nin bu ülkelere hem ekonomik yardımda bulunacak hem de uygun iletişim yolları oluşturacak tek ülke olduğu görülmektedir.

Dahası, eğer bu ülkelerin yeni oluşmuş milliyetçi emellerinin İslami köktencilikle doldurulması arzu edilmiyorsa, Türkiye'nin laik parlamentarizmi izlenmesi gereken önemli bir örnek olacaktır. Sonuç olarak, Moskova'yla işbirliği halinde Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle ilişkilerini geliştirilmesi sadece Ankara, Moskova ve cumhuriyetler arasında üçlü bir işbirliği yaratmayacak, bu sorunlu bölgede istikrarın artmasına da yardımcı olacaktır.

Bu çerçevede önemli bir gelişme Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesi alanıdır. 1990'da Türkiye tarafından başlatılan bu girişim, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden ve çok ilginç bir biçimde Kafkasya cumhuriyetleri, Ukrayna, Moldova ve hatta Yugoslavya ile Yunanistan gibi Balkan ülkelerinden hevesli bir destek görmüştür. Bu işbirliğinin başarısı, Avrupa'nın şekillenmesine en kesin katkıyı yapacaktır. Eğer gelecek için istikrarlı ve barış içinde bir Avrupa öngörülüyorsa bu, çok sayıda bölgesel işbirliği birimlerine dayandırılmalıdır. Sonuç olarak, *Doğu Avrupa bağlamında değerlendirildiğinde, Türkiye'nin siyasi öneminin, özelde NATO ve genelde Doğu Avrupa için azalmak yerine arttığını söylemek bir abartma olmayacaktır.*

VII. BİR “KÖPRÜ” OLARAK BALKANLAR

Balkan yarımadası Türkiye'yle Avrupa'nın geri kalanı arasında bir “köprü” görevi görmektedir (Sander, 1969). “Ortak Avrupa Evi”ne duyulan güçlü özlem ve bu iş için atılan ihtiyatlı adımlar göz önüne alındığında bu çabanın, Avrupa'nın tamamlayıcı bir bölümü olan Balkanlar'ı dışlaması olanaksızdır. Dokuz Doğu Avrupa ülkesinden altısının Balkanlar'da bulunduğu gerçeğini bir kenara bırakalım; eğer Doğu Avrupa'nın istikrarı, barış ve gelecekteki bir bütünleşme için zorunluluksa, o zaman bu, kesinlikle anlamlı bir Balkan işbirliğini gerektirmektedir. Böyle bir işbirliği

kendisini ilgilendirdiği ölçüde Türkiye'nin katılımına da ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan, Balkan işbirliğine katılmak, Türkiye'nin Avrupa bütünleşme sürecindeki yerini güvence altına alacaktır. NATO ve AGİK üyesi ve AT'nin ortak üyesi, dahası bir Balkan ülkesi olarak, *Türkiye'nin en önde gelen dış politika önceliği hâlâ (yıllarca olduğu gibi) Balkanlar yoluyla Avrupa'dır.*

Burada kaçınılmaz olarak sorulması gereken bir soru vardır: Aralıksız çekişmeler, tarihsel kan davaları, azınlık sorunları ve aksak demokrasiyle ünlenen bir bölgede yakın işbirliği için iyimserliğe yer var mı? İçinde bulunduğumuz yüzyılda hiçbir Balkan işbirliği çabasının başarılı olmadığı tarihsel bir gerçektir. Fakat 1980'lerin ortalarından itibaren sürekli bir işbirliğine yönelik umutlar artmıştır. Bu, büyük ölçüde, bir Balkan anlayışının yaratılamamasında rol oynayan, Balkan devletlerinin işlerine dışarıdan müdahalenin hızlı bir biçimde azalmasına bağlıdır. Dış çevre büyük ölçüde değişmiştir. Dış güçlerin ilgileri bakımından, Balkan yarımadası son zamanlarda çevresel hale gelmiştir. Bir *yumuşama* ortamında, dış aktörler Balkanlar'daki mücadeleye vekaleten karışmak niyetinde değildir (Mango, 1990: 46). Dahası, Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı, Avrupa'da mevcut sınırlara ve etnik azınlıkların haklarına saygıyı da içeren yeni kurallar getirmiştir. Bunlar bölgede uyumsuzluklar ve anlaşmazlıklar yaratmış ve hâlâ da yaratmakta olan çarpıcı sorunlardır. *“Eğer Balkan sorunları uluslararası değil, iç sorunlarsa, o halde, yarımada devletleri herhangi birine karşı olmayan biçimde bir araya gelebilmeli ve ortak çıkar için işbirliği yapmalıdır.”* (Mango, 1990: 46)

Eğer Varşova Paktı'nın ortadan kalktığı bir zamanda NATO, Avrupa bütünleşmesinde temel bir rol oynuyorsa, [İttifakın] iki Balkan ülkesi üyesi olarak Türkiye ve Yunanistan'a, Avrupa'nın “barut fıçısı” halindeki bu yarımadayı bir işbirliği bölgesine dönüştürme gibi tarihi bir sorumlulu-

luk düşmektedir. Böyle bir başarı sadece tüm Orta ve Doğu Avrupa ve Karadeniz bölgesinin değil, aynı zamanda stratejik Doğu Akdeniz'in de istikrarı üzerinde olumlu etkiler yapacaktır. Sonuç olarak, *Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olan Balkanlar, NATO'nun güney kanadı ülkelerinin yer aldığı Doğu Akdeniz ve Batı savunmasını tehdit eden istikrarsızlık ve tehlikelerin fırsat kolladığı Ortadoğu [gibi] birbirinin içine girmiş üç alt sistem arasında “düşüm” görevi gören bir ülke olarak Türkiye, yirmi yıl öncesine göre daha ciddi stratejik ve siyasal öneme sahiptir.*

VIII. SONUÇ

1980'lerin ikinci yarısında, Atlantik İttifakı'nın “Avrupa Kanadı”na yönelik girişimler yeni ve güçlü bir ivme kazanmıştır. NATO'nun son on yıl içinde karşılaştığı zorluklara çözüm olarak, bir dereceye kadar ABD'den bağımsız bir Avrupa NATO'su önerilmiştir (Kristol, 1983: 40). Bu, yükselen “Avrupa Milliyetçiliği” dalgasına rağmen ABD'nin Avrupa'daki uzun vadeli çıkarlarını korumanın tek yolu olarak görülmüştür. Bunu başarmak için, Avrupa'nın, siyasal ve askeri strateji üzerinde yeni bir oydaşmaya yönelmiş, kendi kaderini kendi tayin edebilecek, bağımsız bir siyasal kimliği olması gerektiği düşünülmektedir. Ama ABD'den bağımsız, siyasal ve askeri gücü, yani kendine yeterli savunmayı gerektirmektedir (Layne, 1987: 28-38).

Bağımsız bir Avrupa siyasal kimliği, siyasal ve askeri oydaşma ve kendine yeterli bir savunma, bu makalede incelenen üç iç içe geçmiş alt sisteme karşı ortak bir Avrupa politikası olmadan gerçekleştirilemez. Avrupa'nın, hiç şüphesiz, ayrılmaz bir parçası olan Balkanlar'daki karışıklık, Avrupa barışını ve istikrarını tehlikeye sokabilir. Anlamlı bir Balkan işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi için Avrupa yumuşamasının, Doğu Akdeniz'i ve özellikle Türk-Yunan ilişkileri-

ni kaplayacak biçimde genişlemesi en üst düzeyde önem taşımaktadır. Son olarak, bu üç alt sistem stratejik olarak birbiriyle bağlantılı olduğundan, Ortadoğu ihtilaflarının, Avrupa gelişmeleri üzerinde olumsuz etkileri olmadan devam edeceğini umut etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, *bu üç alt sistem arasında bir bağlantı ögesi olarak, Türkiye, NATO'nun ve Avrupa'nın Güney Kanadı'nda önemli bir caydırıcılık ve güven vericilik görevi yürütmektedir. Türkiye bu görev ve deneyim için arzu edilen biçimde hazırdır.*

Avrupa'da, START Anlaşması'nın imzalanması gibi, Sovyet-Amerikan ilişkilerinde ve Sovyetler Birliği'nin kendisinde meydana gelen son gelişmeleri göz önüne aldığımızda, NATO'nun siyasal işlevlerinin askeri rolünden daha ağır basacağını söylemek yanlış olmayacaktır. NATO ve Sovyetler Birliği, ayrıca, dış görünüşten çok kendi içsel yeniden yapılanmaları ile meşgul olacaktır. Acil ve kolay çözümleri hiçe sayan Ortadoğu anlaşmazlıkları ve Körfez Savaşı, muhakkak, NATO'yu etkileyecek ve bölgeye yönelik tutarlı bir politika oluşturmasını engelleyecektir.

Günümüzde, NATO söz konusu olduğunda, Türkiye'nin şu noktalarda istekli olduğu görülmektedir. (i) İttifak'ın birliği, Avrupa'nın yeniden yapılanmasında bir çerçeve görevi görebilecek biçimde sağlanmalıdır. (ii) BAB'nin, NATO'nun temellerini sarsmasına izin verilmemelidir. (iii) Coğrafi ve stratejik önemi dolayısıyla Türkiye, BAB içine alınmalı ve BAB İttifak yapısı içinde işlev görmelidir. (iv) NATO'ya yönelik Avrupa dışı tehditler, özellikle Güney Kanadı'nın güçlendirilmesi üzerinde vurgu yapılarak değerlendirmeye alınmalıdır.

Bu noktalarla ilişkili olarak, Mayıs 1991'de yapılan NATO Savunma Bakanları ve Haziran 1991'deki Dışişleri Bakanları toplantılarında ulaşılan kararlar, doğru yönde atılmış önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. İlk toplantıda NATO askeri yetkililerinin, acil durumlarda kulla-

nılmak üzere 70.000 kişilik bir çokuluslu *Ani Tepki Gücü*'nün oluşturulması konusundaki tavsiyeleri teyit edilirken, ikinci toplantıda, “Avrupa Güvenlik Kimliği” arayışının, NATO'nun yapısal çerçevesi dışında gerçekleştirilmemesi koşuluyla, AT'nin kendi savunma ve güvenlik politikalarına sahip olması kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, slogan “önce NATO, sonra Avrupa” olacaktır. Bu yılın Kasım ayında Roma'da yapılacak zirve toplantısı, bu kararları sonuçlandıracak ve NATO Genel Sekreteri'nin deyişiyle, *Stratejik Kavram* belgesi, “İttifakın 1990'lardaki kapsamlı değişimine son noktayı koyacaktır.”

ABD, Kanada ve Sovyetler Birliği ile güçlü bağları olan birleşik bir Avrupa ve bunların Çin Halk Cumhuriyeti'yle olan ilişkilerinin normalleşerek gelişmesi ümidi, yirmi birinci yüzyıl dünyasının, Kuzey ile Güney arasında “büyük bölünme”ye doğru gittiğini işaret etmektedir. Özelde Avrupa ve genelde Kuzey, Güney'in yerel hastalıkları olan az gelişmişlik, totalitarizm ve askeri anlaşmazlıkların olumsuz etkisine bağlılık sayılamaz. “Büyük bölünme”nin sınır çizgisindeki tek NATO ülkesi olarak Türkiye, yumuşamanın ve Avrupa değerler sisteminin kendi güneyine doğru genişlemesinde, şüphe götürmez bir role, hatta ahlaki bir sorumluluğa sahiptir. Eğer Türkiye, hızlandırıcı görevi gören bölgesel işbirliği çabalarıyla, parlamenter ve laik bir sistem içinde Avrupa'nın bir parçası olarak, ekonomik ve demokratik yapısını geliştirme işinde başarılı olursa, bu başarı Kuzey'e ait değerlerin Güney'de de geçerli olduğunu kanıtlayan ve Güney tarafından izlenmesi gereken bir deneyim örneği olacaktır.

KAYNAKÇA

- Batu, Hamit, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1991.
- Bentick, Mark, "Global Dimensions of Western Security: Interests and Vulnerabilities", *Adelphi Papers*, No: 211, Sonbahar 1986.
- Çandar, Cengiz, "New Developments in the USSR and Eastern Europe and Their Impact on Turkey", *Turkey and the Balkans*, (der. E. Manisalı), The M.E. Bussiness and Banking Mag. Pub., İstanbul, 1990.
- Eralp, Atilla, "Turkey in the Changing Post-War World Order: Strategies of Development and Westernization", *Paper Prepared for Presentation at the Conference on Socio-Economic Transformation, State and Political Regimes: Egypt and Turkey*, Kahire, 24-25 Mayıs 1991.
- Erdem, Tanju, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1990.
- Grimmett, Richard M., "Current Issues with the Base-Rights Countries and Their Implications", *CRS Report for Congress*, Washington D. C., 5 Aralık 1988.
- Holst, Jorgen Johan, "Norway and Strategic Developments on NATO's Northern Flank", *NATO's Sixteen Nations*, c. 33, No. 7, Kasım 1988.
- Karaosmanoğlu, Ali, "Remarks on Soviet Strategy and Turkey's Conventional Deterrence", *Foreign Policy*, Foreign Institute Pub., c. VIII, No. 1-2, Ankara, 1986.
- "Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Contents", *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges*, (der. John Chipman), Routledge, Londra, 1988.
- Komer, Robert W., "Problems of Over-Extension: Reconciling NATO Defence and Out-Of-Area Contingencies", Part II, *Adelphi Papers*, No. 207, IISS Pub., 1986.
- Kristol, Irwing, "Saving the Atlantic Alliance", *Current*, Aralık 1983.

- Layne, Christopher, "Atlanticism Without NATO", *Foreign Policy*, No. 67, Yaz 1987.
- Mango, Andrew, "Greek-Turkish Relations and the Balkan Power Game", *Turkey and the Balkans* (der. E. Manisalı), The M.E. Business and Banking Mag. Pub., İstanbul, 1990.
- Perle, R. N. ve McNamara, M. J., "U.S. Security Assistance for Turkey and the Challenge of Aid for the Southern Flank", *NATO's Sixteen Nations*, Nisan 1987.
- Sander, Oral, "The Balkan Cooperation in Perspective", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 1969.
- Stein, J. Gross, "Extended Deterrence in the Middle East: American Strategy Reconsidered", *World Politics*, c. 39, No. 3, Nisan 1987.
- Stratmann, Peter, "NATO Doctrine and National Operational Priorities: The Central Front and the Flanks", Part II, *Adelphi Papers*, No. 207, IISS Pub., 1986.

Türkiye ve Türk Dünyası*

BAŞLICA İLGİ ALANI: AVRUPA

Uluslararası sistemde 1989'dan sonraki dramatik değişimler birçok Avrupa ülkesini, kendi bölgelerindeki dış politikalarını ve rollerini yeniden değerlendirmeye yöneltti. Türkiye de bunun dışında kalmadı. Bununla birlikte, yeniden değerlendirilen Türkiye dış politikasının nihai amacı hakkında bazı görüş farklılıkları vardır. Özellikle Batı'da bazı çevreler, Türkiye'nin, güç bloklarının ortadan kalkmasından yararlanarak ve Avrupa Topluluğu'ndan dışlanmasına bir tepki olarak alternatif bir Türkçe Konuşan Dünya Topluluğu oluşturma arayışında olduğunu savunmaktadır. Bunun gibi, kararlılıkla izlenirse, bu tür bir akışın Türkiye'nin Avrupa bağlantısını zayıflatacağı ve ülkeyi Doğu yönelimli bir dış politikaya dayalı bağımsız bir bölgesel güce dönüştüreceği tahmini yapılmaktadır.

* *Central Asian Survey*, 13(1), 1994, s. 37-44'te yayımlanmıştır.

Öncelikle, bu görüşü paylaşmadığımı vurgulamalıyım. Türkiye'nin Batı yönelimli dış politikası hâlâ güçlüdür ve Orta Asya'nın Türkçe Konuşan Ülkeleri (OATKÜ) ile artan ilişkileri, Batı yönelimine alternatif olarak görülemezler, yalnızca yeniden yapılanmış bir Avrupa'nın tamamlayıcı parçası haline gelme şansını artırır. Bölgedeki aktif politikası, Türkiye'nin Batı bağlantısının tamamlayıcısıdır ve olasılıkla bölgesel istikrarı güçlendirecek ve Batı etkisini Kafkaslar ve Orta Asya'ya kapsayacak biçimde genişletecektir. Kabul edilmelidir ki, Türk dış politikası için her iki seçenek de mümkündür ve bu yazının amacı, olası olanı ortaya çıkarmaktır.

Bugün Avrupa'nın hem yumuşamanın hem de istikrarsızlığın kıtası haline geldiği açıktır. Artık Avrupa'da komünist tehdit ortadan kalktığına ve iki Almanya birleştiğine göre, Batı Avrupa'nın daha sıkı bir birliği ve bunun kıtanın doğu bölgelerine yayılımı olasılığı uzak umutlar olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla, bazı Avrupalıların, Batı Avrupa'nın daha sıkı bir birliğinin Soğuk Savaş'ı şiddetlendireceğine ilişkin alttan alta duydukları korku azalmıştır. Ancak bu değişimler, aynı zamanda çatışma ve istikrarsızlığın hem tarihsel hem de yeni kaynaklarını harekete geçirmiştir.

(1) Avrupa'da komünist ideoloji ve yönetimin düşüşünün yarattığı siyasi boşluk, sık sık saldırgan biçimlere bürünen milliyetçi sapmalarla doldurulmaktadır.

(2) Avrupa'nın ve dünyanın gelişmiş ve gelişmemiş bölgeleri arasındaki büyük ekonomik bölünme, Avrupa içi ve Avrupa'ya yönelik kitlesel göç "kâbusu" ve uluslararası terörizmin yükselişi ile sonuçlanmıştır.

(3) Balkanlar'da, Kafkaslar'da ve Doğu Akdeniz'de fiili ve potansiyel askeri çatışma kaynakları, Avrupa'nın bu çatışmaları değil durdurmak, kontrol bile edememesine eklendiğinde, kıtanın, yeni beliren dünya güç dağılımları içindeki gelecekteki rolüne ilişkin yaygın bir hayal kırıklığına yol açmıştır.

BÖLGESEL İŞBİRLİĞİNİN ÖNEMİ

Mantık, Avrupa'nın paradoksunun çözümü ve istikrarsızlık kaynaklarının dağıtılması için iki eylem biçimini zorlamaktadır.

(1) Avrupa, sorun çözücü etkisini jeopolitik yayılımına, yani Balkanlar ve Kafkasya'ya genişletmeli ve buralarda daha aktif olmalıdır.

(2) Avrupa bu bölgelerde, olasılıkla gelecekteki Avrupa mimarisinin ve istikrarının dayanacağı bölgesel işbirliği birimlerinin yaratılmasını kolaylaştırmalıdır.

Kısaca, Atlantik'ten Urallar'a "Ortak Avrupa Evi" kavramı, Balkanlar'ı ve Kafkaslar'ı kapsamalıdır. Bu çaba, sonuçta, hem bölgesel işbirliğinin başarısı hem de Avrupa etkisinin genişlemesi için, Türkiye'nin, hem Avrupa'nın karar alma merkezlerine hem de bölgesel işbirliğine aktif katılımını gerektirecektir. Türkiye'nin OATKÜ ile gelişen ilişkileri bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bu alandaki bir çözümleme, biri bölgesel işbirliğini özendiren, diğeri ise cesaretini kıran iki eşzamanlı gelişmeye başlamalıdır. Türkiye'nin kuzeyine ve Avrupa'nın doğusuna kadar, devletler, karşı karşıya duran ittifakların "deli gömleği"nden ve komünist rejimlerden kendilerini yakın zamanda kurtardılar, bu nedenle, çoğulcu ve daha açıkça teşhis edilebilir bir ilişkiler ağına dayalı bölgesel işbirliği için umut verici işaret ve belirtiler vardır. İkinci olarak, Balkanlar ve Kafkaslar, yakın dönemde, uzlaşmaz güç bloklarının dağılması nedeniyle, büyük dünya güçlerinin stratejik çıkarlarını çevreler hale gelmiştir. Bunlar bugün stratejik blok ilgilerinin gereği olarak doğrudan müdahale etmeye ya da bölgesel vekiller bulmaya daha az hevesli görünmektedirler. Bölgesel işbirliği tarihi açıkça göstermektedir ki işbirliğine yönelik yerel çabalar, askeri gerekler için dış karışma olmadığında daha fazla başarı şansına sahiptir.

Balkanlar'da ve Kafkaslar'da bölgesel işbirliğine ilişkin cesaret kırıcı gelişme ise, kendisiyle birlikte tehlikeli olasılıkları, büyüyen bir partikûlarizm ve hatta askeri çatışma olasılığını getiren dinsel-etnik temeldeki yükselen milliyetçiliktir. Ancak bugün "Komünist Topluluk"un birleştirici gücü ortadan kalktığına göre, milliyetçiliğin "rönesans"ı, en azından teorik olarak, fazlasıyla bilinen bir tarihsel model içinde görülmelidir. Batı Avrupa milliyetçiliği, ulus devlet içinde zenginliğin birikmesi yoluyla, kendi kimliğini bulmanın olgun dışavurumlarına götürmüştür. Bu kendi kimliğini bulma, Andrew Mango'nun özlü biçimde belirttiği gibi, onların, bölgesel kimliklerinin ve daha sonra, uzun bir tarihsel süreç sonunda geniş kültürel miraslarının farkına varmasını sağlamıştır. "Batı Avrupa böylesine uzun bir ulus-devlet ve tamamıyla ulusal gereklerin yıkıcı potansiyeli deneyimine sahip olduğu içindir ki AT'ye yönelik vad gelişmiştir."¹

Fuller'ın belirttiği gibi, milliyetçi duygunun özgürce ifade edilmesi Balkanlar'ın ve Orta Asya'nın halklarına çok yakın döneme kadar yasaklanmıştır:

Milliyetçiliğin ve ulus-devletin geç 19. ve erken 20. yüzyıldaki zirvesini arkalarında bırakan ya da atlayan halklar şimdi ulusal edim arayışlarını canlandırabilirler.²

Milliyetçiliğin bu ardışıklığına –ekonomik büyüme, bölgesel bilinç, işbirliği, bütünleşme– Balkanlar'da ve Orta Asya'da tam olarak tanık olunmamıştır. Bugün görülen, benzeri bir eğilimin başlangıcıdır.

- 1 Andrew Mango, "Turkey's Vocation", *Turkey's Place in Europe* (der. Erol Manisalı), The Middle East Business and Banking Magazine Pub., İstanbul, 1988, s. 9.
- 2 Graham E. Fuller, "The Emergence of Central Asia", *Foreign Policy*, Bahar, 1990, s. 50, 63, 65.

Milliyetçi duygunun özgürce ifadesi bir kez tarihsel bir başlangıç noktası olarak kabul edildiğinde, bunun sapkınlığını önlemenin en iyi yolu ikinci tarihsel adımı kolaylaştırmaktan geçer: Bölgesel ekonomik ve siyasi işbirliği yoluyla ekonomik büyüme ve siyasi olgunluk ve böylece bölgesel kimliğin oluşumu. Bugün Soğuk Savaş'ın engelleyici etkilerinden ve Washington-Moskova ekseninin baskılarından uzakta, bölgesel işbirliği milliyetçiliğin saldırgan biçimlerine karşı bir “yastık” oluşturmanın en iyi şansına da sahip olacaktır. Bu tür bölgesel işbirliği çabaları Avrupa'nın desteğini gereksinmektedir ve Avrupa barış ve istikrarına katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Doğu Akdeniz arasında bir “atlama taşı” olarak hizmet gören Türkiye'nin gelecekte oynayacağı rol, Avrupa için yeni bir mimari arayışında yaşamsal önemdedir.

BİR MODEL OLARAK TÜRKİYE

Türkiye'nin Avrupa ve OATKÜ arasındaki “köprü” rolü ve Avrupa'nın jeopolitik yayılımları içinde bölgesel işbirliğinin ve istikrarın “temsilcisi” olarak rolü, büyük ölçüde, Türkiye'nin bu cumhuriyetler için geçerli ve kabul edilebilir bir model oluşturup oluşturamayacağına bağlıdır.

Müslümanların, Müslüman dünyasının on sekizinci yüzyıldaki “katelepsi”sine iki tarihsel tepkisi olmuştur: 1) Peygamberin orijinal öğretisine dönüşü vurgulayan Arabistan kökenli fundamentalist tepki (Vahabi tepkisi) ve 2) İstanbul kaynaklı, Batı uygarlığının, özellikle askeri alanda, uygun yönlerinin kabul edilmesini öne çıkaran laik tepki.³ O günden bu yana, bu karşıt tepkilerin temel boyutları Müslüman dünyasında aynı kalmıştır. Bunlardan ilki, diğerleri

3 William McNeill, *The Rise of the West: A History of Human Community*, The University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1963, s. 694-695.

arasında sosyalizmin farklı biçimlerini ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından protonasyonalizmi içeren Üçüncü Dünya ideolojileri tarafından sulandırılırken, ikincisi Türkiye'de Kemalizm biçimini aldı. Bugün sosyalizm çekici bir ideoloji olmaktan çıkmışken, dinsel fundamentalizm ve “yüzey-sel” bir anti Batıcılık Müslüman dünyasındaki boşluğu doldurdu. Öte yandan, Kemalizm, yirminci yüzyılın büyük bölümünde “biricik deneyim” olarak kaldı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, OATKÜ'nin çoğunda, artan ölçüde, “Kemalist deneyim”i bağımsızlık, laik ulus-kurma ve modernleşmenin bütün biçimleri için uygun bir model olarak kabul etme eğilimine tanıklık ediyoruz. Kemalizmin biricikliği, Müslüman dünyasında Kemalizmin er ya da geç çoğunluğun tam nüfuzuna yenik düşeceğine ilişkin haksız anlayıştan etkilenecekmiş gibi görünmektedir.⁴

Bugün, bakış açısını genişletmenin ve Müslüman halkların karşı karşıya olduğu çok yönlü problemlere eski seküler yanıtın bağlamını doldurmanın tarihsel bir fırsatı bulunmaktadır. En sonunda Kemalizm, bir Müslüman ülkenin, Türk modelinde seküler ve çokpartili demokrasi çerçevesinde bağımsızlığını koruyabileceği, ekonomisini geliştirebileceği ve devlet yapısını modernleştirebileceği anlayışı içinde OATKÜ'yü içerecek biçimde genişletilebilir. OATKÜ'nün bu “yeni dünya”sı, Türkiye için ve böylece onun eski modeli olan Avrupa için de bir başarı olacaktır.

Türkiye'nin OATKÜ'deki nüfuzunun başlıca rakibi, komünizm ve Rus emperyalizmine karşı kendi kimliğini belirlemenin bir aracı olarak büyüdüğü görülen dinsel duyguya oynayan İran'dır. Gerçekte bu rekabet tarihte çok gerilere gitmektedir.

Müslümanlık, yüzyıllardır, Asya steplerinin batı ve orta bölgelerinde başat dindi ve Türkçe konuşan halklar ege-

4 Türker Alkan, “Karabağ ve Kemalizm”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1992.

mendi. Ancak, Osmanlı ve Safeviler bu durumun avantajından yararlanamadılar ve step egemenliğini Ruslara bıraktılar. Bu, modern çağın başlangıcında, Müslüman imparatorluklarının en büyük jeopolitik başarısızlığıydı.⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce kaleme alınan bu gözlem, Avrasya stepleri üzerindeki Rus üstünlüğünün, tamamen yok olmadıysa da büyük ölçüde sarsıldığı 1990'lar için özellikle aydınlatıcıdır. İki Müslüman imparatorluğun mirasçılarının dağılmadan nasıl yararlandıkları hâlâ açık değildir; ama kesin bir yanıt için henüz erken olsa da, Batı'ya organik bağlara ve siyasi ve ekonomik modernleşmeye ilişkin açık özelemlerine bakılırsa Kemalizm OATKÜ için İslami köktendincilikten muhtemelen daha iyi bir model oluşturmaktadır. Kazakistan Başkanı Nursultan Nazarbayev geçen yıl şunları söylemiştir:

Hareketimiz geniş ölçekli dinsel ya da etnik şovenizm içermemektedir... Halkımız iyi yaşamak ve evrensel kültürü benimsemek istiyor ve eğer onlara tarihte geri gitmelerini söylerseniz hiç şansınız olmaz.⁶

Özbek muhalefet partisi ERK'nin lideri Mohammed Salih fazlasıyla açıksözlüdür:

Biz Türkik bir halkız ve Türkler hiçbir zaman fanatik olmamışlardır. Dinin politikaya karışmaması gerektiğini ve mümkün olan tek modelin Türkiye olduğunu düşünüyorum. İran modeli kabul edilemez.⁷

Türk modelinin OATKÜ tarafından benimsenmesi, Avrupa için, dünyadaki eski, ama hâlâ büyüyen ve milliyetçi

5 William McNeill, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünyadaki Yeri", *Tarih ve Toplum*, No. 2, Şubat 1984, s. 89.

6 *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1994.

7 *U.S. News and World Report*, s. 66, 1991.

sapkınların ve askeri çatışmaların kaynağı olan Hristiyan-Müslüman kutuplaşmasını yumuşatmada da önemlidir. Anadolu'da, Avrupa modelinde Türk ulus-devletinin kurulmasının tamamen yeni bir olgu olduğu sık sık gözden kaçırılmaktadır. Bu, bin yıllık Doğu-Batı ve Hristiyan-Müslüman çatışmasına ilişkin sürekli temaları kökünden değiştirmiştir. Bir tarihçinin açık görüşlülükle belirttiği gibi,

Batı ve Ortadoğu gelenekleri arasındaki, yeni ile eski arasındaki aralıksız mücadelenin yerini, şimdi (belki de tarihte ilk kez) bir yapı içinde birbirine yaklaşan moleküllerin organik bir uyuma ulaşabilecek olan çekişmesi aldı.⁸

Bu organik uyum Türkiye'yi bağımsızlığından itibaren Avrupa uluslar topluluğunun içinde tuttu. Dolayısıyla, OAT-KÜ tarafından kabul edilirse, Kemalist model, Avrupa'nın jeopolitik yayılımları da dahil olmak üzere geniş bir coğrafyada kalıcı bir başarı olduğunu kanıtlayacak ve böylece, uzun vadede diğer Müslüman halklar için bir "mıknatıs" olarak hizmet görecektir. Avrupa değerlerinin böylesine geniş bir coğrafyaya yayılması ise, bunun karşılığında, dünyanın dinsel çizgilerde kutuplaşmasını yumuşatmada rol oynayacak ve böylece milliyetçiliğin saldırgan biçimlerini önleyecektir.

YERSİZ KORKULAR

Özellikle Batı'da, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte,

"50 milyon Sovyet Müslümanın, Müslüman güce ve bölgesel bloklara ilişkin tamamen yeni bir hesap yaratarak daha geniş bir Müslüman dünyaya dönüşeceği"

korkusu belirmeye başlamıştır.

8 H. M. V. Temperley, *A History of the Peace Conference in Paris*, c. VI, Londra, Henry Frowd and Hodder - Stoughton, s. 49, 1924.

Bu çözümleme için bazı aydınlatmalar gereklidir. İlk olarak, en azından şimdiye kadar, 50 milyonluk Türkçe konuşan Orta Asya halklarının tamamının kendilerini “Müslüman dünyası”nın parçası olarak değerlendirmesi ve dünyaya bakışlarını fiilen var olmayan bir güç blokunun dinsel ideolojisiyle damgalaması mümkün görünmemiştir. İkinci olarak, bölgeyi uzun vadede dinsel çizgilerle bölmeye, Türkiye'nin geçerli bir örnek oluşturma çabalarını engellemeye ve köktenci bir Batı karşıtı propaganda temelinde bölgesel nüfuz arayışında olan İran'a yarar sağlamaya yardımcı olacağı için, bu halkları “Sovyet Müslümanları” olarak damgalamak yanlıştır.

Türkiye'nin Orta Asya'daki son çabalarının sonucu olarak Panislamizmle birlikte Pantürkizmin canlanacağı korkusu da yersizdir. Bu tür bir korkunun aksine, bir model oluşturmaya yönelik Türk iddiası, etnik ve dinsel bir temele değil, yetmiş yıllık bağımsızlığa ve laikliğe, elli yıllık demokratik uygulamaya ve yüz elli yıllık Batılılaşmaya ve modernleşmeye dayalıdır.

Pantürkizm ve Panislamizm ideolojilerinin gömülmüş bir geçmişin akımları olduğu ve Türk dış politikasının araçları olarak hizmet edemeyeceği Türk liderler tarafından defalarca dile getirilmiştir. Bunun gibi, Türkiye'nin OATKÜ için “manipüle eden” ya da “tahakküm eden” “büyük ağabey” olarak davranmayacağı, ama bu ilişkilerin tam bir eşitliğe dayalı olmak zorunda olduğu da belirtilmiştir. Kazakistan Başkanı Nazarbayev bu noktayı açıklığa kavuşturmaktadır:

Dünyanın bu bölgesindeki Pantürkizm yalnızca Sovyet yönetimine ve yetmiş yıllık yadsımaya bir tepki olarak siyasi bir akıma dönüşmüştür... Ben, Pantürkizm ve Panislamizm davasını benimseyerek halkı katı kalıplara sokma düşüncesine karşıyım. Bunların başarı şansı yoktur. Bugün tanık olduğumuz, ortak değerleri paylaşmanın, Türk-

çe konuşan halklar arasında daha kolay olması olgusundan kaynaklanan bir Türk yakınlaşmasıdır. Ama bu yakınlaşma tehlikeli şovenizme götürmez.

Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve sonrasında Pantürkist bir Doğu politikası izlemenin yıkıcı sonuçlarını yaşamıştır. Bu tür bir politika yalnızca nafile bir girişim olmakla kalmaz, ama bölgeyi etnik ve dinsel çizgilerle kutuplaştırmaya ve böylece Avrupa'yla zahmetle kurulan organik bağları da koparmaya yönelik bir girişim olur.

“Etnik devlet” milliyetçiliği Balkanlar ve Urallar arasındaki geniş coğrafyada farklı bir öyküdür. Milliyetçiliğin rolünün nasıl abartıldığı ya da küçümsendiği bir yana, bu, dünyanın bu bölgesinde “iki yüzü keskin kılıç”tır. Bir yandan etnik devletlerin birbirleriyle çatıştığı bir istikrarsızlık faktörüdür. Sırlar ve Müslümanlar, Moldavyalılar ve Ruslar, Özbekler ve Kırgızlar, Tacikler ve Kırgızlar, Azeriler ve Ermeniler ve Özbekler ile Misket Türkleri arasındaki yakın dönemdeki çatışmalar bu konudaki örneklerin yalnızca birkaçıdır. Öte yandan milliyetçilik –özellikle Kafkaslar'da ve Orta Asya'da– radikal İslam için bir alternatif de oluşturabilir. Örneğin, Özbekistan'da Birlik (*Unity*) grubunun lideri, OATKÜ'de milliyetçiliğin İslam'dan daha güçlü olduğunu söylemektedir.

Mihail Gorbaçov “ulusal sorun”u tamamen göz ardı etmiştir. O, Sovyetler Birliği'nin ekonomik iyileşmesinin milliyetçi hareketlerin siyasi meşruiyetlerini kaybetmelerine yol açacağına inanmıştı.⁹ Teşhisi, ekonomik gelişmenin milliyetçi hareketlerle baş etme bakımından önemli bir unsur olduğu konusunda doğrudur. Buna karşılık Sovyet sisteminde böyle bir sonucun mümkün olduğuna inanması yanlıştı. Sovyetler Birliği'nin çöktüğü bugün, Batı Avrupa'nın yardımıyla bölgesel işbirliği yoluyla ekonomik iyi-

9 M. B. Olcott, “The Slide Into Disunion”, *Current History*, Ekim 1991, s. 338.

leşme, milliyetçiliğin yıkıcı biçimlerine karşı bir “yastık” olarak hizmet görebilir.

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ'NİN ÖNEMLİ ROLÜ

Avrupa'nın jeopolitik yayılımlarındaki, yani Balkanlar ve Kafkasya'daki bölgesel ekonomik işbirliği, büyük ölçüde, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) gibi Türkiye'nin yakın geçmişteki inisiyatiflerine dayanacaktır. Bugüne kadar imzalanan belgelerde, KEİ'nin nihai olarak iki *hinterland*'da; Türkiye yoluyla Balkanlar ve Ukrayna ve Orta Asya yoluyla Kafkasya'da ekonomik ve kültürel potansiyelleri birleştirmesi ve siyasi işbirliği yaratması öngörülmüştür. KEİ eğer ana amacında başarılı olursa, yalnızca Avrupa'nın jeopolitik yayılımlarında siyasi anlayışı güçlendirmekle kalmayacak, ama milliyetçi sapkınlıklara karşı bir “yastık” olarak hizmet edecektir.

KEİ'nin Avrupa Topluluğu'nda tek tek ülkelerin üyeliğine bir alternatif olmadığı, aksine onun tamamlayıcı parçası olarak işleyeceği belirtilmelidir. Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı bu noktayı açıklığa kavuşturmuştur:

[KEİ] alternatif bir politika değildir. Bunlar tamamlayıcı politikalar. Türkiye'nin ve özellikle 1980'den bu yana Türkiye'nin ekonomik politikasının amacı, Türk ekonomisini dünya ekonomisiyle bütünleştirmektir. Türkiye bölgede istikrar ve ılımlılık rolü oynamaktadır. Bu rolü AT içinde ve AT ile birlikte, dışarıda olduğundan daha iyi yerine getirecektir.¹⁰

Teknik olarak KEİ sermaye, hizmet, mal ve emeğin serbest dolaşımına yönelik aşamalı bir çabanın projesidir. Ekonomik amaçları şunlardır:

10 Özdem Sanberk, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1991.

- Uzun zamandır plansız uluslararası ekonomik faaliyet içinde marjinalize olan ve ekonomik dengesini kaybeden Karadeniz bölgesini yeniden canlandırmak.

- Kafkas, Balkan ve Orta Asya ülkelerinin devlet denetimli ekonomilerine Türk serbest piyasa deneyimini aktarmak ve bankacılık ve yatırım planlamacılığına ilişkin bilgi değişimi.

- Ortak program ve yatırımlar yoluyla turizm, balıkçılık ve taşımacılık bakımından potansiyellerin kullanılması.

KEİ'nin siyasi amaçları şöyle özetlenebilir:

- Doğu-Batı yumuşamasının yarattığı yeni uluslararası konjonktürden yararlanmak.

- Gerekli ekonomik altyapı oluşturulduğunda siyasi işbirliğini güçlendirmek.

- Bölgesel işbirliği yoluyla üye devletlerin Avrupa'nın yeni mimarisine aktif katılımını kolaylaştırmak.

Türkiye bugün Kafkasya ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan jeopolitik konumun avantajlarını kullanarak bölgenin ekonomisine ve politikasına aktif olarak katılma fırsatına sahiptir. Türkçe konuşan halklarla kültürel akrabalığı iletişimde ve bölgesel kimlik arayışında ek bir avantaj olabilir. Türk Hava Yolları Bakü'ye, Aşkabad'a ve OATKÜ'nin diğer başkentlerine uçmaya başlamıştır. Bakü'ye 60 kanallı bir TV bağlantısı açılmıştır ve çok yakın bir gelecekte Türkmenistan'da 12 kanal ulaşılabilir olacaktır. Bir Türksat uydusu Balkanlar'a ve Orta Asya'ya yayın yapmaya başlamıştır.

Mevcut uluslararası ortamda ve Türkiye'nin bölgedeki aktif dış politikası karşısında, Türk-Rus ilişkileri yalnızca bu iki ülke için değil, ama bölgenin istikrarı için de yaşamsal önem kazanmıştır.

Ankara, Sovyet Müslümanları yeni bölgesel siyasi ilişkilere girdikçe, her türlü kriz yönetiminde Moskova'nın nazik bir ortağı olacaktır. Türkiye'nin eski Sovyetler Birliği'nde radikal İslam'ı özendirmesi olası olmamakla birlikte, Pantürkist düşüncenin gelişimi üzerindeki etkisi Moskova bakımından büyük önem taşımaktadır.

Böylece, hem milliyetçiliği, saldırgan biçimlerini kışkırtmak yerine kendi kimliğini bulmanın sınırları içinde tutmaya hem de Rusya'ya, Moskova ile yakın işbirliğini sürdürme kararlılığı konusunda güvence vermeye çalışan akılcı ve gerçekçi bir politika izlemek Türkiye için son derece önemlidir.

SONUÇ

Bütün bu değerlendirmelerin sonucu olarak, Balkanlar ve Kafkaslar (ve her daim stratejik olan Doğu Akdeniz Bölgesi) arasındaki kesişme çizgilerinin ortasındaki Türkiye, Avrupa'nın jeopolitik yayılımları içinde yakın dönemde “atlama taşı” rolünü kazanmıştır. Böyle bir rol onun Avrupa yönelimini sadece güçlendirebilir. Türkiye'nin yakın dönemdeki gelişmeleri değerlendirmesi ve uygun politikaları oluşturması gereğinin sadece bir Kafkas, Balkan ya da Doğu Akdeniz ülkesi olmasından kaynaklanmaması da önemlidir. Türkiye'nin coğrafi, ekonomik ve nüfusa dayalı potansiyeli, komşu bölgelerdeki gelişmelere ilişkin daha geniş ve kuşbakışı bir görüş sahibi olmasını mümkün kılmaktadır. İnaniyorum ki yalnızca daha geniş bir görüş Türkiye'nin yeni Avrupa mimarisindeki rolünü güçlendirebilir.

Eğer Avrupa bir işbirliği ve istikrar kıtası olacaksa, jeopolitik yayılımlarında dayanacağı bölgesel işbirliği birimlerine ihtiyacı olacaktır. Türk modelinin ve KEİ'nin başarı-

sının istikrar arayışımız üzerinde olumlu etkileri olacaktır. Sonuç olarak, geniş ve uzun vadeli bir perspektif benimse-
nirse, Türkiye'nin Avrupa'daki bölgesel işbirliğine yönelik
hemen hemen bütün çabalara katılımı gereklidir. Yeni “Or-
tak Avrupa Evi” kavramı, olasılıkla, Avrupa'nın coğrafi ya-
yılımları içinde “atlama taşı” görevini yapan Türkiye'yi içe-
recektir. Aynı başarı, bunun gibi, saldırgan milliyetçiliği
yumuşatacak, Avrupa'nın gelişmiş ve azgelişmiş bölgeleri
arasındaki açığı daraltacak ve de fiili ve potansiyel askeri
çatışma kaynaklarının yok edilmesine yardımcı olacaktır.